

પત્રાંક-૫૨૦

મુંબઈ, શ્રાવણ વદ ૦)), ગુરુ, ૧૯૫૦

શ્રી સાયલા ગ્રામે સ્થિત, પરમ સ્નેહી શ્રી સોભાગને,

શ્રી મોહમયી ક્ષેત્રથી - ના ભક્તિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. વિશેષ વિનંતિ કે તમારો લખેલ કાગળ પહોંચ્યો છે. તેનો ઉત્તર નીચેથી વિચારશો.

જ્ઞાનવાર્તાના પ્રસંગમાં ઉપકારી એવાં કેટલાંક પ્રશ્નો તમને થાય છે, તે તમે અમને લખી જણાવો છો, અને તેના સમાધાનની તમારી ઇચ્છા વિશેષ રહે છે, તેથી કોઈ પણ પ્રકારે જો તમને તે પ્રશ્નોનાં સમાધાન લખાય તો સારું, એમ ચિત્તમાં રહ્યા કરતા છતાં ઉદયયોગથી તેમ બનતું નથી. પત્ર લખવામાં ચિત્તની સ્થિરતા ઘણી જ ઓછી રહે છે.

અથવા ચિત્ત તે કાર્યમાં અલ્પમાત્ર છાયા જેવો પ્રવેશ કરી શકે છે. જેથી તમને વિશેષ વિગતથી પત્ર લખવાનું થઈ આવતું નથી. એક એક કાગળ લખતાં દશદશ, પાંચ-પાંચ વખત બબ્બે-ચચ્ચાર લીટી લખી તે કાગળ અધૂરા મૂકવાનું ચિત્તની સ્થિતિને લીધે બને છે. ક્રિયાને વિષે રુચિ નહીં, તેમ પ્રારબ્ધબળ પણ તે ક્રિયામાં હાલ વિશેષ ઉદયમાન નહીં હોવાથી તમને તેમ જ બીજા મુમુક્ષુઓને વિશેષપણે કંઈ જ્ઞાનચર્યા લખી શકાતી નથી. ચિત્તમાં એ વિષે ખેદ રહે છે, તથાપિ તેને હાલ તો ઉપશમ કરવાનું જ ચિત્ત રહે છે. એવી જ કોઈ આત્મદશાની સ્થિતિ હાલ વર્તે છે. ઘણું કરીને જાણીને કરવામાં આવતું નથી, અર્થાત્ પ્રમાદાદિ દોષે કરી તે ક્રિયા નથી બનતી એમ જણાતું નથી.

જે મુખરસ સંબંધી જ્ઞાન વિષે 'સમયસાર' ગ્રંથના કવિતાદિમાં તમે અર્થ ધારો છો તે તેમ જ છે, એમ સર્વત્ર છે, એમ કહેવા યોગ્ય નથી. બનારસીદાસે 'સમયસાર' ગ્રંથ હિન્દી ભાષામાં કરતાં કેટલાંક કવિત, સવૈયા વગેરેમાં તેના જેવી જ વાત કહી છે; અને તે કોઈ રીતે 'બીજજ્ઞાન'ને લગતી જણાય છે. તથાપિ ક્યાંક ક્યાંક તેવા શબ્દો ઉપમાપણે પણ આવે છે. 'સમયસાર' બનારસીદાસે કર્યો છે, તેમાં તે શબ્દો જ્યાં જ્યાં આવ્યા છે, ત્યાં ત્યાં સર્વ સ્થળે ઉપમાપણે છે એમ જણાતું નથી, પણ કેટલેક સ્થળે વસ્તુપણે કહ્યું છે, એમ લાગે છે; જોકે એ વાત કંઈક આગળ ગયે મળતી આવી શકે એમ છે. એટલે તમે જે 'બીજજ્ઞાન'માં કારણ ગણો છો તેથી કંઈક આગળ વધતી વાત અથવા તે વાત વિશેષ જ્ઞાને તેમાં અંગીકાર કરી જણાય છે.

બનારસીદાસને કંઈ તેવો યોગ બન્યો હોય એમ 'સમયસાર' ગ્રંથની તેમની રચના પરથી જણાય છે. 'મૂળ સમયસાર'માં એટલી બધી સ્પષ્ટ

વાર્તા 'બીજજ્ઞાન' વિષે કહી નથી જણાતી, અને બનારસીદાસે તો ઘણે ઠેકાણે વસ્તુપણે અને ઉપમાપણે તે વાત કહી છે. જે ઉપરથી એમ જણાય છે કે બનારસીદાસે સાથે પોતાના આત્માને વિષે જે કંઈ અનુભવ થયો છે, તેનો પણ કોઈ તે પ્રકારે પ્રકાશ કર્યો છે, કે કોઈ વિચક્ષણ જીવના અનુભવને તે આધારભૂત થાય, વિશેષ સ્થિર કરનાર થાય.

એમ પણ લાગે છે કે બનારસીદાસે લક્ષણાદિ ભેદથી જીવનો વિશેષ નિર્ધાર કર્યો હતો, અને તે તે લક્ષણાદિનું સતત મનન થયા કર્યાથી આત્મસ્વરૂપ કંઈક તીક્ષ્ણપણે તેમને અનુભવમાં આવ્યું છે; અને અવ્યક્તપણે આત્મદ્રવ્યનો પણ તેમને લક્ષ થયો છે, અને તે અવ્યક્ત લક્ષથી તે બીજજ્ઞાન તેમણે ગાયું છે. અવ્યક્ત લક્ષનો અર્થ અત્રે એવો છે કે ચિત્તવૃત્તિ આત્મવિચારમાં વિશેષપણે લાગી રહેવાથી પરિણામની નિર્મળ ધારા બનારસીદાસને જે અંશે પ્રગટી છે, તે નિર્મળ ધારાને લીધે પોતાને દ્રવ્ય આ જ છે એમ જોકે સ્પષ્ટ જાણવામાં નથી, તોપણ અસ્પષ્ટપણે એટલે સ્વાભાવિકપણે પણ તેમના આત્મામાં તે છાયા ભાસ્યમાન થઈ છે, અને જેને લીધે એ વાત તેમના મુખથી નીકળી શકી છે; અને સહજ આગળ વધતાં તે વાત તેમને સાવ સ્પષ્ટ થઈ જાય એવી દશા તે ગ્રંથ કરતાં તેમની પ્રાયે રહી છે.

શ્રી ડુંગરના અંતરમાં જે ખેદ રહે છે તે કોઈ રીતે યોગ્ય છે, અને તે ખેદ ઘણું કરીને તમને પણ રહે છે, તે જાણવામાં છે. તેમજ બીજા પણ કેટલાક મુમુક્ષુ જીવોને એ પ્રકારનો ખેદ રહે છે એ રીતે જાણવામાં છતાં, અને તમ સૌનો એ ખેદ દૂર કરાય તો સારું એમ મનમાં રહેતા છતાં પ્રારબ્ધ વેદીએ છીએ. વળી અમારા ચિત્તમાં એ વિષે અત્યંત બળવાન ખેદ છે. જે ખેદ દિવસમાં પ્રાયે ઘણા ઘણા પ્રસંગે સ્ફુર્યા

કરે છે, અને તેને ઉપશમાવવાનું કરવું પડે છે; અને ઘણું કરી તમ વગેરેને પણ અમે વિશેષપણે તે ખેદ વિષે લખ્યું નથી, કે જણાવ્યું નથી. અમને તેમ જણાવવાનું પણ યોગ્ય લાગતું નહોતું, પણ હાલ શ્રી ડુંગરે જણાવવાથી, પ્રસંગથી જણાવવાનું થયું છે. તમને અને ડુંગરને જે ખેદ રહે છે, તેથી તે પ્રકાર વિષે અમને અસંખ્યાતગુણવિશિષ્ટ ખેદ રહેતો હશે એમ લાગે છે. કારણ કે જે જે પ્રસંગે તે વાત આત્મપ્રદેશમાં સ્મરણ થાય છે, તે તે પ્રસંગે બધા પ્રદેશ શિથિલ જેવા થઈ જાય છે; અને જીવનો નિત્ય સ્વભાવ હોવાથી જીવ આવો ખેદ રાખતાં છતાં જીવે છે; એવા પ્રકારના ખેદ સુધી પ્રાપ્ત થાય છે. વળી પરિણામાંતર થઈ થોડા અવકાશે પણ તેની તે વાત પ્રદેશે પ્રદેશે સ્ફુરી નીકળે છે, અને તેવી ને તેવી દશા થઈ આવે છે, તથાપિ આત્મા પર અત્યંત દૃષ્ટિ કરી તે પ્રકારને હાલ તો ઉપશમાવવો જ ઘટે છે, એમ જાણી ઉપશમાવવામાં આવે છે.

શ્રી ડુંગરના કે તમારા ચિત્તમાં એમ આવતું હોય કે સાધારણ કારણોને લીધે અમે એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, તે યોગ્ય નથી. એ પ્રકારે જો રહેતું હોય તો ઘણું કરી તેમ નથી, એમ અમને લાગે છે. નિત્ય પ્રત્યે તે વાતનો વિચાર કરવા છતાં હજુ બળવાન કારણોનો તે પ્રત્યે સંબંધ છે, એમ જાણી જે પ્રકારની તમારી ઇચ્છા પ્રભાવના હેતુમાં છે તે હેતુને ઠીલમાં નાખવાનું થાય છે; અને તેને અવરોધક એવાં કારણોને ક્ષીણ થવા દેવામાં કંઈ પણ આત્મવીર્ય પરિણામ પામી સ્થિતિમાં વર્તે છે. તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે હાલ જે પ્રવર્તાતું નથી તે વિષે જે બળવાન કારણો અવરોધક છે, તે તમને વિશેષપણે જણાવવાનું ચિત્ત થતું નથી, કેમકે હજુ તે વિશેષપણે જણાવવામાં અવકાશ જવા

દેવા યોગ્ય છે.

જે બળવાન કારણો પ્રભાવના હેતુને અવરોધક છે, તેમાં અમારો કંઈ પણ બુદ્ધિપૂર્વક પ્રમાદ હોય એમ કોઈ રીતે સંભવતું નથી. તેમ જ અવ્યક્તપણે એટલે નહીં જાણવામાં છતાં સહેજે જીવથી થયા કરતો હોય એવો પ્રમાદ હોય એમ પણ જણાતું નથી, તથાપિ કોઈ અંશે તે પ્રમાદ સંભવમાં લેખતાં પણ તેથી અવરોધકપણું હોય એમ લાગી શકે એમ નથી; કારણ કે આત્માની નિશ્ચયવૃત્તિ તેથી અસન્મુખ છે.

લોકોમાં તે પ્રવૃત્તિ કરતાં માનભંગ થવાનો પ્રસંગ આવે તો તે માનભંગ પણ સહન ન થઈ શકે એમ હોવાથી પ્રભાવના હેતુની ઉપેક્ષા કરવામાં આવતી હોય એમ પણ લાગતું નથી. કારણ કે તે માનામાન વિષે ચિત્ત ઘણું કરી ઉદાસીન જેવું છે, અથવા તે પ્રકારમાં ચિત્તને વિશેષ ઉદાસીન કર્યું હોય તો થઈ શકે એમ છે.

શબ્દાદિ વિષયો પ્રત્યેનું કોઈ બળવાન કારણ પણ અવરોધક હોય એમ જણાતું નથી. કેવળ તે વિષયોનો ક્ષાયિકભાવ છે એમ જોકે કહેવા પ્રસંગ નથી, તથાપિ તેમાં વિરસપણું બહુપણે ભાસી રહ્યું છે. ઉદયથી પણ ક્યારેક મંદ રુચિ જન્મતી હોય તો તે પણ વિશેષ અવસ્થા પામ્યા પ્રથમ નાશ પામે છે; અને તે મંદ રુચિ વેદતાં પણ આત્મા ખેદમાં જ રહે છે, એટલે તે રુચિ અનાધાર થતી જતી હોવાથી બળવાન કારણરૂપ નથી.

બીજા કેટલાક પ્રભાવક થયા છે, તે કરતાં કોઈ રીતે વિચારદશાદિનું બળવાનપણું પણ હશે; એમ લાગે છે કે તેવા પ્રભાવક પુરુષો આજે જણાતા નથી; અને માત્ર ઉપદેશકપણે નામ જેવી પ્રભાવનાએ પ્રવર્તતા કોઈ જોવામાં, સાંભળવામાં આવે છે; તેમના વિદ્યમાનપણાને લીધે

અમને કંઈ અવરોધકપણું હોય એમ પણ જણાતું નથી.

અત્યારે તો આટલું લખવાનું બન્યું છે. વિશેષ સમાગમ પ્રસંગે કે બીજે પ્રસંગે જણાવીશું. આ વિષે તમે અને શ્રી ડુંગર જો કંઈ પણ વિશેષ જણાવવા ઇચ્છતા હો, તો ખુશીથી જણાવશો. વળી અમારા લખેલાં કારણો સાવ બહાનારૂપ છે એમ વિચારવા યોગ્ય નથી; એટલો લક્ષ રાખજો.

તા. ૮-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૨૦
પ્રવચન નં. ૨૧૯

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક ૫૨૦. પાનું ૪૧૬. શરૂઆતથી લઈએ.

‘શ્રી સાયલા ગ્રામે સ્થિત, પરમ સ્નેહી શ્રી સોભાગને, શ્રી મોહમયી ક્ષેત્રથી..’ પોતાનું નામ છે. જે કાંઈ એમણે નામની જગ્યાએ શબ્દપ્રયોગ કર્યો છે એ ઘણું કરીને સંપાદકોએ કોઈ કારણસર તે શબ્દ ખાલી કરી નાખ્યો છે. એ રીતે ખાલી જગ્યા મુકી છે. ‘ના ભક્તિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. વિશેષ વિનંતી કે તમારો લખેલ કાગળ પહોંચ્યો છે. તેનો ઉત્તર નીચેથી વિચારશો.’

‘જ્ઞાનવાર્તાના પ્રસંગમાં ઉપકારી એવાં કેટલાંક પ્રશ્નો તમને થાય છે, તે તમે અમને લખી જણાવો છો, અને તેના સમાધાનની તમારી ઇચ્છા વિશેષ રહે છે, તેથી કોઈ પણ પ્રકારે જો તમને તે પ્રશ્નોનાં સમાધાન લખાય તો સારું, એમ ચિત્તમાં રહ્યા કરતા છતાં ઉદયયોગથી તેમ બનતું નથી.’ શું કહ્યું ? કે ‘સોભાગભાઈ’ કેટલાક તાત્ત્વિક પ્રશ્નો પૂછાવતા હતા અને એ પ્રશ્નોથી પોતાને સમાધાન થાય એ પ્રશ્નોનો ઉત્તર મળતાં, એ પણ ‘શ્રીમદ્જી’ને ખ્યાલમાં હતું. પણ એની સામે લખે છે કે તમને

પ્રશ્નોના ઉત્તર લખી શકાતું નથી. એનું કારણ 'મુંબઈ'માં એ વ્યવસાયનો ઉદય છે એ વ્યવસાયને કારણે તમને સંતોષકારક રીતે જવાબો લખાતા નથી. જોકે આ ગ્રંથમાં સૌથી વધારે પત્રો ઉત્તરરૂપે લખાયા હોય તો 'સોભાગભાઈ'ને છે. અને મુમુક્ષુને યોગ્ય સૌથી વધારે તાત્વિક વિષય પણ પ્રતિપાદન થયો હોય, વ્યક્ત થયો હોય તો પણ એ 'સોભાગભાઈ'ના પત્રમાં જ વિશેષ થયો છે. છતાં પણ સંતોષકારક રીતે એ કામ નથી થતું એવું પોતાને લાગ્યું છે.

'પત્ર લખવામાં ચિત્તની સ્થિરતા ઘણી જ ઓછી રહે છે. અથવા ચિત્ત તે કાર્યમાં અલ્પ માત્ર છાયા જેવો પ્રવેશ કરી શકે છે.' ઉપયોગ ચાલતો નથી એમ કહે છે. પત્ર લખવામાં અમારો ઉપયોગ ચાલતો નથી. ઉપયોગ નહિ ચાલવાનું કારણ એ છે કે, વ્યવસાય તો પરાણે કરવો પડે છે. બાકી એમને પોતાને તો પોતાના આત્મસ્વરૂપની મસ્તીમાં રહેવું છે. એટલે જે પરાણે કરવું પડતું હોય એ ન છૂટકે કરે છે. ન ખમી શકાય, ન સહન કરી શકાય તો પણ સહન કરીને કરે છે, ખમીને કરે છે. પણ એ પછીની પ્રવૃત્તિ કરવા માટે ઉપયોગ જરા પણ આગળ ચાલતો નથી. એ એમની એક અંતર દશાની અસર, ખાસ કરીને મુમુક્ષુઓને પત્ર લખવાના વિષયમાં વારંવાર આવો ઉલ્લેખ આવે છે. તેમ છતાં જે પત્ર લખાણ છે એમાં ઘણું તત્ત્વ આવ્યું છે. એમાં ઘણી વાતો આવી છે.

'તે કાર્યમાં અલ્પમાત્ર છાયા જેવો પ્રવેશ કરે છે.' પડછાયો શું કામ કરે માણસનું ? કે કાંઈ કામ ન કરી શકે. એટલો અલ્પ ભાવે પ્રવેશ થાય છે. 'જેથી તમને વિશેષ વિગતથી પત્ર લખવાનું થઈ આવતું નથી.' વધારે વીગતથી કોઈવાર ટૂંકા પત્રો લખ્યા છે. કોઈવાર એવો ઉદયભાવ કામ કરી ગયો છે, ઉપયોગ કામ કરી ગયો છે તો વિસ્તારથી પણ કોઈવાર જવાબ આપ્યો છે. હવે કેવી પરિસ્થિતિ થાય છે ? આ પત્ર લખવાની પ્રવૃત્તિની પરિસ્થિતિ કેવી છે ?

'એક એક કાગળ લખતાં દશદશ, પાંચપાંચ વખત બબ્બે-ચરચાર લીટી લખી તે કાગળ અધૂરા મૂકવાનું ચિત્તની સ્થિતિને લીધે બને છે.' એક કાગળ લખે તો પાંચ-દસ વાર અધૂરો મૂકી દીધો હોય. પછી અધૂરો મૂકેલો કાંઈ સાચવે નહિ. વળી એક-બે દિવસે વિકલ્પ આવે ત્યારે થોડું લખે. વળી પાછો એમાં ઉપયોગ કામ ન કરે તો છોડી દે. કેવી એમની ઉપયોગની પરિસ્થિતિ હતી એ એમાંથી પોતે વ્યક્ત

કરે છે.

‘ક્રિયાને વિષે રુચિ નહીં,...’ બહારમાં જે કામ કરવું પડે છે એના વિષે બિલકુલ રુચિ નથી. ‘તેમ પ્રારબ્ધબળ પણ તે ક્રિયામાં હાલ વિશેષ ઉદયમાન નહીં હોવાથી તમને તેમ જ બીજા મુમુક્ષુઓને વિશેષપણે કંઈ જ્ઞાનચર્યા લખી શકાતી નથી.’ જે વ્યવસાયનું કાર્ય થાય છે એ પ્રારબ્ધબળને (લઈને) થાય છે, અમારા આત્મબળને લઈને નથી થતું એમ કહે છે. જુઓ ! ક્યાં ફરક પડે છે ? નહિતર કોઈને એ તર્ક થાય કે દુકાને જાય ત્યારે તો કલાકો સુધી દુકાનનું કામ કરવું પડે, દુકાને બેસવું પડે અને કાગળ લખવામાં તો પા કલાક, અડધી કલાકમાં કામ પૂરું થઈ જાય. નાનો કાગળ હોય તો પાંચ-દસ મિનિટમાં પણ પૂરો થઈ જાય. તો ત્યાં કલાકો સુધી કામ થઈ શકે અને અહીંયાં પા-અડધી કલાક કામ ન થાય ? આમ કેમ થાતું હશે ? કે ત્યાં ઉદયબળ કામ કરે છે. જ્યારે આવી બાબતમાં ઉદયબળ કામ ન કરતું હોય એવું લાગે છે.

પરિણામના બે પ્રકાર છે. એક ઉદય અને એક અનઉદય. અને બંનેમાં પુરુષાર્થ વહેંચાય છે. જ્ઞાનદશાની અંદર એકતરફી પુરુષાર્થ નથી. અજ્ઞાનદશામાં એક જ તરફી પુરુષાર્થ છે. જીવ પૂરેપૂરી પોતાની શક્તિ ઉદયની અંદર વાપરે છે અને પૂરેપૂરો ઉદયરૂપ ઉદયબળ વર્તે છે એમ કહેવાય. પોતાનું બળ પૂરેપૂરું ઉદયમાં વપરાય છે એમ કહી શકાય. જ્ઞાનદશાની અંદર પરિસ્થિતિ પલટો મારે છે. બહુભાગ બળ આત્મામાં વર્તે છે અને થોડુંક જેટલી અશક્તિ છે એટલે અલ્પ પ્રમાણમાં તે ઉદયમાં જાય છે. તેમાં પણ ભિન્ન ભિન્ન જ્ઞાનીઓને ભિન્ન ભિન્ન શક્તિ અને ભિન્ન ભિન્ન ઉદય હોય છે.

એમને ઉદયબળ એટલું હતું કે વેપારની અંદર, દુકાનની અંદર કલાકો સુધી કામ કરવાની પરિસ્થિતિ રહેતી હતી. પણ અરુચિભાવે. પછી બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિ આવે તો આમાં ઉદયબળ કામ નહોતું કરતું. પત્ર લખવામાં પણ ઉદયબળ જોઈએ. એ ઉદયબળ ત્યાં કામ કરતું નહોતું. આ પરિસ્થિતિ હતી. એટલે એમ લખે છે. કાગળ લખે, લખી અને છૂટી જાય છે. કાગળ લખી અને છૂટી જાય છે. પાંચ-પાંચ વાર, દસ-દસ વાર એવું બની જાય છે. અને એ કામ અમારી ઈચ્છા પ્રમાણે પણ જાણે પૂરું થતું નથી. અમારા વિકલ્પ પ્રમાણે પણ જાણે પૂરું થતું નથી એવું જોવામાં આવે છે.

એટલે 'તમને તેમ જ બીજા મુમુક્ષુઓને વિશેષપણે કંઈ જ્ઞાનચર્યા લખી શકાતી નથી. ચિત્તમાં એ વિષે ખેદ રહે છે,...' અને એમ થતું નથી એનો થોડો-ઘણો ખેદ રહે છે કે તમને જો સરખી રીતે જવાબ દેવાતો હોત તો સારું હતું, તમને સમાધાન થઈ જાત. પણ એવું બનતું નથી એનો અમને ખેદ રહે છે. 'તથાપિ તેને હાલ તો ઉપશમ કરવાનું જ ચિત્ત રહે છે.' એમાં પણ સમાધાન કરીએ છીએ. એમાં પણ સમાધાન કરીએ છીએ કે એમ થવા યોગ્ય હશે. જ્યાં પરિણામ કામ ન કરે, પછી એનો કોઈ ઉપાય નથી. પરાણે પરાણે તો કોઈ કામ થતું નથી.

'એવી જ કોઈ આત્મદશાની સ્થિતિ હાલ વર્તે છે.' એવી રીતે આ ૨૭મા વર્ષમાં એનો આયુષ્યનો સમય વ્યતીત થઈ ગયો છે. ભર યુવાન અવસ્થા છે, ૨૭ વર્ષ એટલે. વેપારની અંદર એ જમાનામાં Abroad ની અંદર એમનો વેપાર ચાલતો હતો. 'યુરોપિયન' Countries માં, 'બર્મા'માં, 'ચીન'માં. 'ચાઈના' 'બર્મા' અને 'યુરોપ'ના દેશોમાં એમનો વેપાર ચાલતો હતો. એટલે વ્યસ્ત રહેતા હતા. પણ આત્મદશા આવી હતી અંદરમાં. ક્યાં બહારની દશા અને ક્યાં અંદરની દશા !

'એવી જ કોઈ આત્મદશાની સ્થિતિ હાલ વર્તે છે. ઘણું કરીને જાણીને કરવામાં આવતું નથી,...' આ કાંઈ જાણી જોઈને એમ કરવામાં આવે છે એવું કાંઈ નથી. સહજ આ પરિસ્થિતિ છે. આત્મદશાને કારણે આ પરિસ્થિતિ સહજ છે. 'અર્થાત્ પ્રમાદાદિ દોષે કરી તે ક્રિયા નથી બનતી એમ જણાતું નથી.' કાગળ લખવાની આળસ થઈ જાય છે માટે નથી તમને જવાબ દેવાતો એમ પણ નથી. તેમ કોઈ જાણીજોઈને એમ કરીએ છીએ એમ પણ નથી. પણ કોઈ અમારી આત્મદશા એવી છે કે જેને લઈને બહારની પ્રવૃત્તિમાં આવી મર્યાદા આપોઆપ સહજપણે થઈ જાય છે. એટલી વાત એમણે પત્રના ઉત્તરો નથી લખી શકાતા કારણમાં ખુલાસો કરીને લખી છે. જેથી એમને પણ અસંતોષ રહેતો હોય છે. મુમુક્ષુઓને પણ કોઈ વખત પત્રનો જવાબ જ બિલકુલ ન મળે, કોઈક વાર લાંબે ગાળે મળે, કોઈક વાર બહુ ટુંકાણમાં મળે ત્યારે સંતોષ ન થાય એ સ્વભાવિક છે. તો એમણે આટલો ખુલાસો કર્યો છે કે આનું કારણ કોઈ આત્મદશાની એવી જ સ્થિતિ છે કે ઉપયોગ આ પ્રવૃત્તિની અંદર સહજ કામ ન કરે તો પરાણે કરવાની ઈચ્છા અમારી થતી નથી.

'જે મુખરસ સંબંધી જ્ઞાન વિષે 'સમયસાર' ગ્રંથના કવિતાદિમાં તમે અર્થ ધારો

છો તે તેમ જ છે, એમ સર્વત્ર છે, એમ કહેવા યોગ્ય નથી.’ શું કહે છે ? મુખરસનો વિષય ૪૭૨ નંબરમાં ચાલ્યો છે જે. સુધારસનો વિષય લીધો છે. સુધારસ જે મુખને વિષે વરસે છે, વર્તે છે, એ મુખરસનો જે વિષય છે તેનો ‘સમયસાર’માં એક પદ છે. એ પદ ઉપર એમણે અનુમાન કર્યું છે કે આપે જે મુખરસ અને સુધારસની વાત કરી છે એ વાત ‘બનારસીદાસે’ ‘સમયસાર’માં આ પદમાં કરી છે. એમ કેમ લાગે છે ? મને તો એમ લાગે છે કે એમણે પણ કોઈ આવી જ વાત કરી છે. તો એમણે ના લખી છે કે એ જુદા Stage ની વાત છે, આ જુદા Stage ની વાત છે.

‘બનારસીદાસે’ જે વાત કરી છે એ સ્વાનુભવમાં જે સુધારસ આવે છે એની વાત કરી છે. અને પોતે જે વાત કરી છે એ સ્વરૂપ નિશ્ચયની વાત કરી છે. બેય જુદી જુદી વાત છે. એટલે એ બાબતમાં સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે.

‘જે મુખરસ સંબંધી જ્ઞાન વિષે ‘સમયસાર’ ગ્રંથના કવિતાદિ...’ કવિત એટલે ‘બનારસીદાસ’નું રચિત છે એ. ‘તમે અર્થ ધારો છો તે તેમ જ છે, એમ સર્વત્ર છે, એમ કહેવા યોગ્ય નથી.’ બધે એ વાત છે એમ નથી કાંઈ. જ્યાં એ વિષય ચાલતો હોય, પ્રકરણ ચાલતું હોય ત્યારે મળતા શબ્દો આવતા હોય તો એનું અર્થઘટન કરવામાં અથવા વિષયનું જ્ઞાનમાં કરવામાં

‘બનારસીદાસે ‘સમયસાર’ ગ્રંથ હિન્દી ભાષામાં કરતાં કેટલાંક કવિત, સવૈયા વગેરેમાં તેના જેવી જ વાત કહી છે;...’ એવા શબ્દો વાપર્યા છે, એના જેવી વાત કહી છે. ‘અને તે કોઈ રીતે ‘બીજજ્ઞાન’ને લગતી જણાય છે.’ કોઈ રીતે એટલે કોઈ અપેક્ષાથી, આગળ-પાછળનું અનુસંધાન લઈને. ‘તથાપિ ક્યાંક ક્યાંક તેવા શબ્દો ઉપમાપણે પણ આવે છે.’ બીજી વાત હોય તો પણ એવી ઊપમા વાપરે છે. ‘‘સમયસાર’ બનારસીદાસે કર્યો છે;...’ જુઓ ! એમણે વાંચ્યો છે ‘સમયસાર નાટક’ તો એમના ઉપર એમનું કેટલું ઊંડું અવલોકન છે એ પણ આની અંદર સ્પષ્ટ થાય છે.

‘‘સમયસાર’ બનારસીદાસે કર્યો છે, તેમાં તે શબ્દો જ્યાં જ્યાં આવ્યા છે, ત્યાં ત્યાં સર્વ સ્થળે ઉપમાપણે છે એમ જણાતું નથી;...’ ત્યાં ત્યાં સર્વ સ્થળે. જ્યાં જ્યાં એ વાત આવી છે ત્યાં ત્યાં બધી જગ્યાએ ઉપમા આપી છે એમ જણાતું નથી. ‘પણ કેટલેક સ્થળે તો વસ્તુપણે કહ્યું છે, એમ લાગે છે;...’ એટલે ખરેખર અમૃતરસ, સુધારસ ત્યાં જન્મે છે એ વાત કરી છે. અનુભવની વાત કરી છે. ઉપમાપણે વાત

નહિ. પોતે ઉપમાપણે વાત કરી છે. ઉપમા આપી છે. એમ લાગે છે.

‘જોકે એ વાત કંઈક આગળ ગયે મળતી આવી શકે એમ છે.’ એટલે એ જ દિશામાં આગળ જાય તો એ વાતનો મેળ ખાય છે. ‘એટલે તમે જે ‘બીજજ્ઞાન’માં કારણ ગણો છો તેથી કંઈક આગળ વધતી વાત અથવા તે વાત વિશેષ જ્ઞાને તેમાં અંગીકાર કરી જણાય છે.’ એ નિશ્ચયથી આગળની ભૂમિકાની વાત એમણે કરી હોય, અનુભવની વાત કરી હોય એવું એમને લાગે છે.

‘બનારસીદાસને કંઈ તેવો યોગ બન્યો હોય એમ ‘સમયસાર’ ગ્રંથની તેમની રચના પરથી જણાય છે.’ એમણે એ શબ્દપ્રયોગ કર્યો એ ઉપરથી એમ લાગે છે કે એ ગ્રંથ રચતા રચતા એમણે કાંઈક અનુભવ કરી લીધો લાગે છે. અનુમાન કર્યું આ એમણે ગ્રંથરચના ઉપરથી કે ‘બનારસીદાસને’ તેવો કોઈ યોગ બન્યો હોય. યોગ એટલે ઉપયોગ અહીંયાં એમ લેવું. ‘એમ ‘સમયસાર’ ગ્રંથની તેમની રચના પરથી જણાય છે. ‘મૂળ સમયસાર’માં એટલી બધી સ્પષ્ટ વાર્તા ‘બીજજ્ઞાન’ વિષે કહી નથી જણાતી,...’ એટલે એમ કહેવું છે કે ‘મૂળ સમયસાર’માં અનુભવ પહેલા જે ભૂમિકાની વાત આવવી જોઈએ એ વાત લગભગ જોવામાં આવતી નથી. જ્યારે ‘બનારસીદાસ’ એવી વાત કરે છે પાછા. તો મૂળ ગ્રંથ ઉપર પોતે રચના કરે છે અને ગ્રંથમાં જે વિષય નથી એ પોતે ખોલે છે એનો અર્થ શું થાય છે ? કે એ વાતનો એમને અનુભવ હોવો જોઈએ. એ વાત એ આત્મામાંથી કાઢે છે. ગ્રંથમાં પ્રતિપાદિત નથી છતાં પોતાના પ્રતિપાદનમાં એ વિષય દાખલ કરે છે. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ દેખાય છે કે એમને આ અનુભવ (થયો છે), એ જગ્યાએથી એ પસાર થયા છે.

મુમુક્ષુ :- કેટલા ઊંડાણમાં ગયા છે !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કેટલું ! એક ગ્રંથ વાંચે છે તો એ ગ્રંથનું તળિયું પકડે છે. રચનારના પરિણામ સુધી પહોંચી ગયા છે. ગ્રંથ રચના કરનારને કેવા પરિણામ થયા છે એ એમને જ્ઞાનમાં આવ્યું છે.

‘મૂળ સમયસાર’માં એટલી બધી સ્પષ્ટ વાર્તા ‘બીજજ્ઞાન’ વિષે કહી નથી જણાતી, અને બનારસીદાસે તો ઘણે ઠેકાણે વસ્તુપણે અને ઉપમાપણે તે વાત કહી છે.’ કોઈ જગ્યાએ ઉપમા પણ વાપરી છે, કોઈ જગ્યાએ તો એમણે વસ્તુપણે પણ એ વાત કરી છે. ભૂમિકાની પણ વાત કરી છે અને અનુભવની વાત પણ કરી છે.

અને બંને જગ્યાએ આવા શબ્દનો ઉપયોગ એમણે કર્યો છે.

મુમુક્ષુ :- ઉપમાપણે એટલે સ્વરૂપનિશ્ચયપણે એમ લેવું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉપમાપણે એટલે ત્યાં ખરેખર અમૃતરસ આત્મામાંથી ઉત્પન્ન નથી થયો. જ્યારે નિશ્ચય થાય છે ત્યારે આત્મામાં કાંઈ અનુભવ થતો નથી. પણ છતાં તેનું મહત્ત્વ દર્શાવવા માટે ત્યાં ઉપમા આપવામાં આવે છે. એમ કહેવું છે.

‘જે ઉપરથી એમ જણાય છે કે બનારસીદાસે સાથે પોતાના આત્માને વિષે જે કંઈ અનુભવ થયો છે, તેનો પણ કોઈ તે પ્રકારે પ્રકાશ કર્યો છે,...’ પોતાના અનુભવની વાત લખી છે. ગ્રંથમાં નથી છતાં લખી છે. આચાર્યદેવના ગ્રંથમાં નથી છતાં લખી છે તો એમણે અનુભવની વાત મૂકી દીધી છે. ‘કે કોઈ વિચક્ષણ જીવના અનુભવને તે આધારભૂત થાય.’ એ જ લાઈને કોઈ જીવ આગળ વધતો હોય તો એને તરત લાઈટ થાય કે બરાબર છે. મને જેવા પરિણામ થાય છે એ વાત ‘બનારસીદાસે’ આમાં મૂકી છે. મારા પરિણામના આ ‘બનારસીદાસ’ના શબ્દો સાક્ષી છે.

‘આધારભૂત થાય, વિશેષ સ્થિર કરનાર થાય.’ એટલે કે વધારે એ મજબૂતાઈ અને દૃઢતાનું એને કારણ થાય. નહિતર કોઈવાર માણસને વાત કરતા મન સંકોચાય કે હું વાત કરું છું એવી વાત કોઈ ગ્રંથમાં તો મળતી નથી. એવી વાત આપણે બહાર કરવી ઉચિત નહિ. ભલે આપણા આત્મામાં એ પરિણામ થાય છે પણ જ્યાં સુધી એ વિશેષ જ્ઞાનીનો એ વિષયની અંદર આધાર ન મળે ત્યાં સુધી એવી વાત પ્રચલિતપણે બહાર ન મૂકવી જોઈએ. આવો એક અભિપ્રાય અનેક કારણોને વિચારીને મનમાં હોવાથી પરિણામ એ વાત કરતા સંકોચાય જાય છે. આવો પ્રકાર બને છે.

‘ગુરુદેવશ્રી’ પણ ઘણી વાર કોઈ વાત એવી આત્મામાં ઊગે અને પછી ગ્રંથ અને શાસ્ત્રનો આધાર મળે, આગમનો આધાર મળે પછી એ વાતની પ્રસિદ્ધિ કરતાં. લગભગ એ પહેલા પ્રસિદ્ધિ નહોતા કરતા. કેમ ? કે એ વિષયની અંદર બીજાને સાંભળનારને એવો અનુભવ હોતો નથી. એને એમ થાય છે કે આ તો નવી વાત છે પણ આપણને કાંઈ ગ્રંથોમાં કે શાસ્ત્રોમાં તો જોવા મળતી નથી. એટલે જે સત્પુરુષના વચન પ્રત્યે અનન્ય વિશ્વાસ આવવો જોઈએ એ વિશ્વાસની અંદર ફરક પડે તો એને નુકસાનનું કારણ થાય. સાંભળનારને નુકસાનનું કારણ થાય. અને પ્રમાણિકતા એવો વિષય છે કે માણસ એક પણ જગ્યાએ અપ્રમાણિકતા કરે, ત્યારે

કાંઈ વાતે વાતે પછી પ્રમાણિકતાની પરીક્ષા કરવામાં આવતી નથી. એક જગ્યાએ અપ્રમાણિકતા કરે, ખોટું બોલે, કાંઈપણ કરે ત્યારે માણસને શંકા પડે છે કે ભાઈ ! હવે આપણે બીજી વાત હોય તો પણ જલ્દી વિશ્વાસ કરી શકીએ એવું નથી. એટલે આગળ-પાછળનો ઘણો વિચાર કરીને પરમ સત્ય હોય તો પણ એને બહાર મૂકવામાં જ્ઞાનીઓ પણ વિચાર કરે છે. જ્ઞાનીઓ પણ એમાં કોઈવાર સંકોચ પામે છે. અને એ રીતે કોઈવાર વાત બહાર નથી આવતી તો કોઈ વાર આગમ આધાર મળે તો વાત બહાર આવે છે. કોઈ વાર વગર આધારે પણ બહાર આવી જાય ખરી. એ તો ઉદય અનુસાર બને છે. પણ આવો એક વિચાર વિવેક કરવાની પરિસ્થિતિ સહજપણે, માનસિક અવસ્થામાં બીજાને નુકસાનનું કારણ ન થાય એટલા માટે પણ વિચારવામાં આવી જાય છે.

બીજું, કે પોતે જે વાત કરે છે એમાં પોતાની વિશેષતા દેખાડવાનો પણ અભિપ્રાય નથી કે ભલે ગ્રંથોમાં અને આગમમાં એ વાત નથી છતાં હું આમ મારા અનુભવથી કહું છું. એવો પણ એમને વિકલ્પ હોતો નથી. એ પ્રકારનો પણ એમને વિચાર આવતો નથી. અને પોતાને પણ દઢતાનું કારણ થાય છે. જ્યારે પોતાના અનુભવની વાત ગ્રંથમાંથી મળે છે ત્યારે એમને વિશેષ દઢતાનું કારણ થાય છે.

‘દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ’માં એવો એક પ્રસંગ બન્યો છે. ‘સોગાનીજી’ અપરિણામી તત્ત્વનો ઉલ્લેખ કરતા હતાં. અને આપણા સમાજમાં અપરિણામી શબ્દથી જ મુમુક્ષુ સમાજ અજાણ્યો હતો. ઘણો અજાણ્યો હતો. અજાણ્યો હતો નહિ પણ એકદમ અજાણ્યો હતો. તો પછી ‘જયસેન આચાર્યદેવ’ની ટીકામાં એ શબ્દ ‘લાલચંદભાઈ’ના હાથમાં આવ્યો. એક પત્રની અંદર એનો ઉલ્લેખ છે. એટલે એમણે એમને પત્ર લખ્યો. ૩૭૮ એવી કોઈ ગાથાની ટીકા છે. ‘દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ’માં. એમાં ‘જયસેનાચાર્યદેવે’ આ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે—અપરિણામી શબ્દનો.

હવે એ સંસ્કૃત ભાષામાં ટીકા છે. એક પત્ર એમને લખ્યો, એક મને લખ્યો. તમને સંસ્કૃત જ્ઞાને છે તો જુઓ જોય. આવો અર્થ કર્યો હોય એવું લાગે છે. સંસ્કૃત જોયું. તમે લખ્યું છે એના કરતા બળવાન અર્થ તેમાંથી નીકળે છે. મેં ઉત્તર એમ લખ્યો. તમે જે અર્થનું અનુમાન કરે છો એના કરતા વધારે બળવાનપણે એમાંથી અર્થ નીકળે છે અને અપરિણામી તત્ત્વની સ્થાપના કરી છે. ત્યારે ‘સોગાનીજી’એ

ઉત્તર આપ્યો છે. એ ઉત્તર આપણે આની અંદર પત્ર રૂપે છપાણો છે. ‘તમે આ વાત લખી તેથી મને ઘણો પ્રમોદ થયો છે અને વિશેષ દઢતાનું કારણ થયું છે.’ એવો જ્યારે આધાર મળે ત્યારે દઢતાનું કારણ પણ પોતાને થાય છે કે મારા અનુભવ પ્રમાણે આચાર્ય મહારાજ પણ આવો શબ્દ પ્રયોગ કર્યો છે. તો વિશેષ દઢતાનું કારણ સહેજે થાય.

એટલી વાત એમણે લખી છે. ‘કે કોઈ વિચક્ષણ જીવના અનુભવને તે આધારભૂત થાય, વિશેષ સ્થિર કરનાર થાય.’ એ વિષયની અંદર એને સ્થિરતા, દઢતા આવી જાય છે.

‘એમ પણ લાગે છે કે બનારસીદાસે લક્ષણાદિ ભેદથી જીવનો વિશેષ નિર્ધાર કર્યો હતો...’

સમતા, રમતા, ઉરઘતા શાયકતા સુખભાસ;

વેદકતા ચૈતન્યતા, એ સબ જીવ વિલાસ.

જીવના બધા લક્ષણો લીધા છે. એમાં સમતા છે એ ધ્રુવપણું લીધું છે.

‘એમ પણ લાગે છે કે બનારસીદાસે લક્ષણાદિ ભેદથી...’ આત્માના ગુણના અને પરિણામોના ભેદથી ‘જીવનો...’ એટલે જીવના સ્વરૂપનો ‘વિશેષ નિર્ધાર કર્યો હતો...’ બહુ સારી રીતે નિર્ણય કર્યો હતો. ‘અને તે તે લક્ષણાદિનું સતત મનન થયા કર્યાથી આત્મસ્વરૂપ કંઈક તીક્ષ્ણપણે તેમને અનુભવમાં આવ્યું છે;...’ જુઓ ! ક્યાં સુધી કાઢ્યું ! એક જ્ઞાની ભૂતકાળમાં થયેલા જ્ઞાનીને ઓળખી શકે છે અને એના અંતરંગ પરિણામનું માપ કાઢે છે એનો આ બીજો પુરાવો છે. ‘ગુરુદેવશ્રી’ તો છે જ. ‘સોગાનીજી’ના વિષયમાં જે ઉલ્લેખ કર્યો કે એમનું જે પુરુષાર્થબળ હતું એ એકભવતારીપણાનું છે. તો એમણે આ વાત કાઢી કે એમને એ લક્ષણાદિનું સતત મનન થયા કરવાથી એટલે એ વાત ઘૂંટાઈ જવાથી. ઘૂંટાતા... ઘૂંટાતા... ઘૂંટાતા... ‘આત્મસ્વરૂપ કંઈક તીક્ષ્ણપણે તેમને અનુભવમાં આવ્યું છે;...’ બહુ જોરથી અનુભવ કર્યો છે એમણે. બળવાનપણે આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કર્યો છે.

‘અને અવ્યક્તપણે આત્મદ્રવ્યનો પણ તેમને લક્ષ થયો છે,...’ અવ્યક્તપણે એટલે શું ? કે જે કેવળજ્ઞાનમાં પ્રત્યક્ષપણે વ્યક્ત થાય છે એમ નહિ. એવી રીતે. એને અવ્યક્તપણે કહે છે. ‘અને અવ્યક્તપણે આત્મદ્રવ્યનો પણ તેમને લક્ષ થયો છે, અને

તે અવ્યક્ત લક્ષથી તે બીજજ્ઞાન તેમણે ગાયું છે.’ એટલે જ્યાં બીજજ્ઞાનનો વિષય ચાલ્યો છે ત્યાં અનુભવ નથી. અને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે ચતુર્થ ગુણસ્થાને. તો બીજજ્ઞાનનો વિષય ત્યાં અવ્યક્તપણે લેવો, એમ કહે (છે).

જો કે લખે છે ‘અવ્યક્ત લક્ષનો અર્થ અત્રે એવો છે કે ચિત્તવૃત્તિ આત્મવિચારમાં વિશેષપણે લાગી રહેવાથી પરિણામની નિર્મળ ધારા બનારસીદાસને જે અંશે પ્રગટી છે, તે નિર્મળધારાને લીધે પોતાને દ્રવ્ય આ જ છે એમ જોકે સ્પષ્ટ જાણવામાં નથી, તોપણ અસ્પષ્ટપણે એટલે સ્વાભાવિકપણે પણ તેમના આત્મામાં તે છાયા ભાસ્યમાન થઈ છે, અને જેને લીધે એ વાત તેમના મુખથી નીકળી શકી છે; અને સહજ આગળ વધતાં તે વાત તેમને સાવ સ્પષ્ટ થઈ જાય એવી દશા તે ગ્રંથ કરતા તેમની પ્રાયે રહી છે.’ ભાસ્યમાનપણું આવ્યું. અવ્યક્ત એટલે બીજજ્ઞાન અથવા સ્વરૂપનિશ્ચય. એમ લેવું છે.

એટલે શું કર્યું છે એમણે ? કે ‘અવ્યક્ત લક્ષનો અર્થ અત્રે એવો છે કે...’ એટલે અનુભવપૂર્વક નહિ. વ્યક્ત અનુભવપૂર્વક નહિ. ‘કે ચિત્તવૃત્તિ આત્મવિચારમાં વિશેષપણે લાગી રહેવાથી...’ કેમ કે પછી તો નજરાય છે. જ્યારે નિશ્ચય થાય છે ત્યારે તો નજરમાંથી પોતાનું સ્વરૂપ ખસતું નથી. શુદ્ધ ચિદાનંદઘન અને શુદ્ધ જે સિદ્ધપદ છે એવું સિદ્ધપદ પોતાનું સિદ્ધપદ પોતાની નજરમાંથી ખસતું નથી. એટલે પરિણામની ધારા એકધારી એમાં લાગી રહે છે, પરિણામની ધારા અને પૂર્વભૂમિકાની જે નિર્મળતા જોઈએ એટલે દર્શનમોહનો એકદમ અનુભાગ કપાતો જાય છે અને જ્ઞાન પણ નિર્મળ થતું જાય છે. એટલે એ ભૂમિકામાં ભલે આ જ દ્રવ્ય છે એમ જોકે સ્પષ્ટ જાણવામાં નથી. એટલે અનુભવપૂર્વક. ‘તોપણ અસ્પષ્ટપણે એટલે સ્વાભાવિકપણે પણ તેમના આત્મામાં તે છાયા ભાસ્યમાન થઈ છે,...’ ભાવ ભાસ્યો છે. જ્યારે એમણે બીજજ્ઞાનનું પ્રકરણ ગાયું છે ત્યારે એમને ભાવ ભાસ્યો છે.

પ્રશ્ન :- ...

(સ્વરૂપ નિશ્ચયના) કાળમાં નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપનું ભાસ્યમાનપણું થાય છે અને સ્વાનુભવના કાળમાં વિકલ્પનો અભાવ ઊભો થાય છે. એને સાક્ષાત્કાર પણ કહેવામાં આવે છે. સ્વાનુભવને સાક્ષાત્કાર પણ કહેવામાં આવે છે. એટલે એમને જ્યાં છાયા ભાસ્યમાન થઈ છે એ વાત પણ એમને એમના મુખથી નીકળી શકી છે. ક્યારે નીકળી

શકી છે ? કે એ દશામાંથી એ પસાર થયા છે માટે નીકળી શકી છે ગ્રંથની અંદર. મૂળ શાસ્ત્રમાં એ વાત નથી અને એમણે એનું વર્ણન કર્યું છે. તો ક્યાંથી કર્યું ? કે ગ્રંથરચના કરતાં કરતાં એમને એ ભાસ્યમાનપણું થયું. અને 'આગળ વધતાં તે વાત તેમને સાવ સ્પષ્ટ..' અનુભવ પણ થઈ ગયો.

મુમુક્ષુ :- સાવ સ્પષ્ટ એટલે સાક્ષાત્કાર ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સાક્ષાત્કાર પણ થઈ ગયો. એ બંને વાત એમની ગ્રંથરચના ઉપરથી સમજી શકાય છે. એમ કહેવું છે. ભલે એ ચારસો વર્ષ પહેલા થઈ ગયા હોય કે અઢીસો વર્ષ પહેલા થઈ ગયા હોય, પણ એમની ગ્રંથરચના ઉપરથી એમની પૂર્વભૂમિકા અને એમનો અનુભવ એ બંને એમણે ગ્રંથ વાંચીને પકડ્યા છે. છે એવો વિષય. 'સમયસાર નાટક' તો બધા વાંચતા હશે. હવે વિચાર એ કરવાનો છે કે 'સમયસાર નાટક' તો વાંચે છે લોકો. પણ આટલે ઊંડે જઈને લખનારની અવસ્થાને જ્ઞાન માપે એવી રીતે એમણે એ ગ્રંથ વાંચ્યો છે ? 'સમયસાર નાટક' વાંચ્યો, એમને એમ લાગ્યું કે કોઈ ગૃહસ્થ પુરુષ છે કે જેણે આ 'સમયસાર નાટક' લખ્યું છે એ તો કોઈ ગૃહસ્થી છે. અને એમણે જે વાતો લખી છે એમાં સ્વતંત્રપણે એ વાત લખી હોય તો એની મૌલિકતા આવ્યા વિના રહે નહિ.

જે વાત ગ્રંથ ઉપરથી એ પોતે પદમાં ઉતારે છે ત્યારે એ વાતમાં જો પોતાનો અનુભવ ભળતો હોય તો એની મૌલિકતા પ્રદર્શિત થયા વિના રહે નહિ. અને જો એના પ્રમાણે લેવાનું હોય તો એમાંથી કાંઈ મૌલિકતા ન આવે. એ તો જે શબ્દપ્રયોગ કર્યો છે એ પેલા પણ કરે અને એમાં કાંઈક ક્ષતિ રહી જાય તો એને પોતાને ખબર પડે નહિ. ત્યારે આ તો મૂળ ગ્રંથ કરતા પણ વિષય ઉપર વધારે પ્રકાશ પાડી શકે એવું લાગે બીજાને. જે વાત આચાર્યોએ ગૂઢ ભાષામાં સૂત્રોની અંદર કરી છે એ વાત પોતે પોતાના અનુભવથી ખોલીને વ્યક્ત કરે છે. એ ઉપરથી વાંચનારને જો પોતે વિશેષ એ વિષયની અંદર જાણકાર હોય, અનુભવી હોય, ઊંડા ઉતરેલા હોય તો એને ખબર પડી જાય છે કે, લખનાર પુરુષની દશા પણ આ રીતે થઈ લાગે છે. નહિતર આ વાત આ રીતે બહાર આવે નહિ. એવી રીતે એમણે માપ કાઢ્યું છે. જે માપ કાઢ્યું છે એનો પ્રકાર આવો છે કાંઈક.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીઓની વાંચવાની રીત પણ કોઈ જુદા જ પ્રકારની હોય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો છે જ ને. એ અનુભવને એની સાથે મેળવે છે. એમને એમ વાંચી જતા નથી પણ એના અનુભવને મેળવે છે. અને સહજ જ એ રીતે મેળ ખાઈ જાય છે. પોતાને પણ એ સ્થિતિમાંથી પસાર થવાનું બન્યું છે. એટલે બધો ખ્યાલ આવી જાય છે. એમ કહેવું છે.

‘શ્રી ડુંગરના અંતરમાં જે ખેદ રહે છે તે કોઈ રીતે યોગ્ય છે, અને તે ખેદ ઘણું કરીને તમને પણ રહે છે, તે જાણવામાં છે.’ આ ‘સોભાગભાઈ’ના મિત્ર હતા ‘ડુંગરભાઈ ગોસળિયા’ એમના વિષયમાં લખે છે. ‘તેમજ બીજા પણ કેટલાક મુમુક્ષુ જીવોને એ પ્રકારનો ખેદ રહે છે એ રીતે જાણવામાં છતાં, અને તમ સૌનો એ ખેદ દૂર કરાય તો સારું એમ મનમાં રહેતા છતાં પ્રારબ્ધ વેદીએ છીએ.’ એટલે એમને એમ છે કે ઓહો..! આવા પુરુષ આટલી ઉંમરમાં આટલી નાની ઉંમરમાં આવો કોઈ જબરદસ્ત વ્યક્તિ સંસારમાં અને ધંધામાં ફસાયેલો છે. આ તો જૈનશાસન ચલાવે એવો સમર્થ પુરુષ છે. તો એમ કે એવું કાંઈ થાય તો સારું. એમના હાથે કોઈ આવું મોટું કામ થાય તો સારું. અને એ નથી થઈ રહ્યું એનો ખેદ ‘ડુંગર’ને પણ વર્તે છે, ‘ડુંગરભાઈ’ને વર્તે છે અને બીજા મુમુક્ષુને વર્તે છે. અને એવો ખેદ તમને દૂર થાય એમ અમને પણ વિચાર આવે છે કે તમને ખેદ થાય એવું ન રહે તો સારું. પણ શું કરીએ ? પ્રારબ્ધ વેદીએ છીએ. બાંધેલા કર્મ જ્ઞાનીએ કે અજ્ઞાનીએ વેદવા પડે એમાં બીજો કોઈ ઇન્દ્ર, નરેન્દ્ર, જિનેન્દ્ર કોઈનો ઉપાય ચાલતો નથી.

મુમુક્ષુ :- આ લખ્યું હશે એ બાંધેલા કર્મોથી ભિન્ન પડીને લખ્યું છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ભિન્ન પડીને લખ્યું છે. વિશેષતા એ છે. અજ્ઞાની જીવ રોતાં રોતાં એ અનુભવ કરે છે. જ્યારે જ્ઞાની છે એ ભિન્ન પડીને પ્રસન્ન ચિત્તે આત્માના આનંદ અને સુખને અનુભવતા અનુભવતા એ પ્રસંગને પસાર કરે છે. મોટો ફેર છે એમાં. જ્ઞાની તો સાવ જુદાં પડી ગયા છે.

મુમુક્ષુ :- પ્રારબ્ધનું નાટક જુએ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, નાટક જુએ છે. પ્રેક્ષક થઈ ગયા છે. જ્ઞાતાદૃષ્ટા થયા છે અને ઉદયના નાટકને જુએ છે. મારું છે એમ જોતા નથી. આ મારું છે એમ જોતા નથી. આમ છે. નાટક જોનારા હાસ્યનો પ્રસંગ આવે ત્યારે હસે પણ ખરા. અને કરુણ પ્રસંગ આવે ત્યારે રડે પણ ખરા. તેમ છતાં એને ખરેખર લાગતું વળગતું

નથી. દુઃખ પડ્યું નાટકમાં તો એને પડ્યું છે અને એ સુખી થયો, રાજા થયો તો એ થયો છે અને ભિખારી થયો તો પણ એ થયો છે. હું કાંઈ બેમાંથી એક પણ થયો નથી. જોનારને તો એમ જ છે. એમ ભળતી અસર જ્ઞાનીના પરિણામમાં દેખાય તો પણ, પ્રેક્ષકના પરિણામમાં નાટકના પ્રસંગને અનુસરતી થોડી ઘણી અસર જોવામાં આવે છે. કેમ કે એ જોવા ગયો છે એનો અર્થ જ એ છે કે એ પ્રસંગમાં એને રસ છે, એ નાટકમાં એને રસ છે. એટલે એને અસર થોડીઘણી આવ્યા વગર રહે નહિ. એમ જ્ઞાનીએ પૂર્વે રસ લીધો છે, અજ્ઞાનભાવે કર્મ બાંધ્યું છે. એટલે એ દેહાદિ સંયોગ એના છે અને બીજાના નથી. એવી પરિસ્થિતિ હોવા છતાં પણ એ પ્રેક્ષક થઈને થોડીઘણી અસરમાં આવે છે. પોતે નાટક કરતા નથી.

પ્રારબ્ધ વેદીએ છીએ. વળી અમારા ચિત્તમાં એ વિષે અત્યંત બળવાન ખેદ છે. જે ખેદ દિવસમાં પ્રાયે ઘણા ઘણા પ્રસંગે સ્ફુર્યા કરે છે અને તેને ઉપશમાવવાનું કરવું પડે છે; અને ઘણું કરી તમ વગેરેને પણ અમે વિશેષપણે તે ખેદ વિષે લખ્યું નથી કે જણાવ્યું નથી.’ એ વાત અમને પણ આવે છે. અમૂલ્ય એવું આ જ્ઞાનજીવન છે એ વ્યવસાયાદિ પ્રસંગોની અંદર, સંસારના પ્રપંચની અંદર ચાલ્યું જાય છે. મનુષ્યભવ જેવો મનુષ્યભવ છે, જેની અંદર જીવ જેટલો પુરુષાર્થ કરે એટલો થઈ શકે એવી મોકળાશ છે. એવો અવકાશ છે અને એવી મોકળાશ છે. છતાં પણ આ ઉદયના પ્રસંગોમાં રોકાવું પડે છે એનો અમને પણ ખેદ થાય છે. પણ અમે તમને લખ્યું નથી. અમને ખેદ થાય છે એ તમને લખાણ લખતા નથી.

‘અમને તેમ જણાવવાનું પણ યોગ્ય લાગતું નહોતું, પણ હાલ શ્રી ડુંગરે જણાવવાથી, પ્રસંગથી જણાવવાનું થયું છે. તમને અને ડુંગરને જે ખેદ રહે છે, તેથી તે પ્રકાર વિષે અમને અસંખ્યાતગુણવિશિષ્ટ ખેદ રહેતો હશે એમ લાગે છે.’ કેમ કે ફસાવાનું તો અમારે થયું છે. એટલે તમને ખેદ થાય એના કરતાં પણ અમને વધારે ખેદ થાય છે. અસંખ્યાતગુણવિશિષ્ટ ખેદ થાય છે. ‘કારણ કે જે જે પ્રસંગે તે વાત આત્મપ્રદેશમાં સ્મરણ થાય છે, તે તે પ્રસંગે બધા પ્રદેશ શિથિલ જેવા થઈ જાય છે.’ જુઓ ! હવે એ પ્રકાર જ્યારે પરિણામમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે આત્મા ઉપર અસર કેવી થાય છે. કે અમારા પ્રદેશમાં જાણે શિથિલતા આવી જાય છે. જે કામ હાથમાં હોય એના ઉપર બિલકુલ પરિણામ જોર કરી શકતું નથી. કામ મૂકી

દેવાનું મન થાય, અધુરું મૂકી દેવાનું મન થાય, છોડી દેવાનું મન થાય.

‘જીવનો નિત્ય સ્વભાવ હોવાથી જીવ આવો ખેદ રાખતાં છતાં જીવે છે; એવા પ્રકારના ખેદ સુધી પ્રાપ્ત થાય છે.’ નહિતર તો એમ થાય કે મૃત્યુવત્ ખેદ થાય છે. પણ જીવ તો મૃત્યુ પામતો નથી. એનો સ્વભાવ તો નિત્ય રહેવાનો છે. એટલે આવો મૃત્યુતુલ્ય ખેદ થવા છતાં પણ જીવ જીવે છે એવા પ્રકારના ખેદ સુધી આ ખેદની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે. એટલે અમને આ વ્યવસાયમાં અને વેપારમાં રોકાવું પડે છે એનું દુઃખ ઓછું નથી, એમ કહે છે. મૃત્યુતુલ્ય દુઃખ લાગે છે. પણ શું કે જીવનું તો મૃત્યુ થતું નથી. જો મૃત્યુ થતું હોય તો જીવાય નહિ એમ લાગે છે.

‘વળી પરિણામાંતર થઈ થોડા અવકાશે પણ તેની તે વાત પ્રદેશે પ્રદેશે સ્ફુરી નીકળે છે,...’ વળી પાછા કાંઈક બીજા પરિણામ થાય. પાછી એની એ વાત આખા પ્રદેશમાંથી સ્ફુરણા પ્રાપ્ત થાય છે કે આ શું ? ‘અને તેવી ને તેવી દશા થઈ આવે છે,...’ વળી પાછી એવી જ ખેદની દશા થઈ આવે છે. ‘તથાપિ આત્મા પર અત્યંત દષ્ટિ કરી...’ જુઓ ! હવે એ ખેદ કેવી રીતે શમાવે છે. કે ‘આત્મા પર અત્યંત દષ્ટિ કરી...’ એટલે પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ નિર્લેપ છે, સ્વભાવથી જ પોતે નિર્લેપ છે. આ ઉદયના પ્રસંગોથી, મૂળ સ્વરૂપથી તો પોતે લેપાતો નથી. એવી ‘દષ્ટિ કરી તે પ્રકારને હાલ તો ઉપશમાવવો જ ઘટે છે, એમ જાણી ઉપશમાવવામાં આવે છે.’ એટલે અંદરમાં જેમ નોળિયો નોળવેલને સુંઘી આવે. સર્પ છે એને ડંખ મારે, તો એને ઝેર ન ચડે. નોળવેલને સુંઘી આવે એટલે વળી પાછો વિષ વગર થઈને બહાર આવે પાછો. એમ આ અંદરમાં આત્મામાં જઈ આવે છે. નિર્વિષ છે ને. આત્મા તો ચૈતન્ય અમૃતથી ભરેલો પદાર્થ છે. અંદરમાં દષ્ટિ કરી લ્યે છે. અરે...! આ તો નિર્લેપ છે. બહારના ખેલ સપના જેવા છે.

જિંદગીના જેટલા કોઈ બહારના ખેલ છે એ બધા કેવા છે ? જ્ઞાનીની અંતર દષ્ટિમાં એ સપના જેવા છે. સ્વપ્ન સમાન. કાંઈ આત્માને અંદરમાં લેવા કે દેવા. કોઈ એક પરમાણુની સ્પર્શના નથી, કોઈ પ્રસંગની લેવા-દેવા અંદરમાં નથી. જેવો છે એવો આત્મા અવધઘટ ધ્રુવ, અપરિણામી એમને એમ રહે છે. એવી દષ્ટિ કરીને.

મુમુક્ષુ :- જે ખેદ વર્તે એ કાંઈ અંદર જવા માટે પ્રેરણા પૂરી પાડે કે બળ પૂરું પાડે છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમ જ છે. ખેદ છે એટલે શું છે કે બહારના પરિણામથી નિરસપણું વધારે આવે છે. અને બહારના પરિણામથી જેટલો રસ ઘટે એટલો અંદર જવાનો રસ થવામાં અવકાશ રહે છે. કેમ કે સ્વરૂપરસને પ્રતિબંધક, અંતર તત્ત્વના રસને પ્રતિબંધક બાહ્ય રસ છે. એ જેટલો મોળો પડે, જેટલો ફિક્કો થાય, જેટલો નિરસ થાય એટલો અવકાશ વધે. એટલો પ્રતિબંધ ઘટે છે. એ ખરેખર તો પ્રતિબંધ છે.

મુમુક્ષુ :- ક્યારેક જબરદસ્ત અંતર્મુખતાનું કારણ પણ થઈ શકે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- થઈ શકે. ત્યાંથી એકદમ ઝાટકો મારીને છૂટે એમ જ બને. સંભવ છે.

‘શ્રી ડુંગરના કે તમારા ચિત્તમાં એમ આવતું હોય કે સાધારણ કારણોને લીધે અમે એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, તે યોગ્ય નથી.’ વળી તમને એમ લાગે કે એક સાધારણ વેપાર જેવું કારણ છે એને છોડતા નથી અને શાસનની ધુરા સંભાળતા નથી. તો કોઈ સાધારણ કાર્યને લીધે અમે એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. એટલે શાસનની ધુરા હાથમાં લેતા નથી એ યોગ્ય નથી. એવું તમારું વિચારવું તે યોગ્ય નથી. ‘એ પ્રકારે જો રહેતું હોય તો ઘણું કરી તેમ નથી,...’ તમારા અનુમાન પ્રમાણે પરિસ્થિતિ નથી. ‘એમ અમને લાગે છે.’

‘નિત્ય પ્રત્યે તે વાતનો વિચાર કરવા છતાં...’ એ વિષય ઉપર અમે નિત્ય વિચાર કરીએ છતાં ‘હજુ બળવાન કારણોનો તે પ્રત્યે સંબંધ છે,...’ અમારી પ્રવૃત્તિ સાથે કેટલાક બળવાન કારણોનો સંબંધ છે ‘એમ જાણી જે પ્રકારની તમારી ઈચ્છા પ્રભાવના હેતુમાં છે...’ ધર્મપ્રભાવના હેતુમાં. અહીંયાં પહેલોવહેલો શબ્દ નાખ્યો. અહીંથી એ વાત ગોળ ગોળ રાખી હતી. અહીંયાં એ શબ્દ નાખ્યો.

‘જે પ્રકારની તમારી ઈચ્છા પ્રભાવના હેતુમાં છે તે હેતુને ઠીલમાં નાખવાનું થાય છે;...’ હજી પછી કરશું... પછી કરશું... પછી કરશું... આગળ જતાં કરશું એમ ઠીલમાં નાખવાનું થાય છે. ‘અને તેને અવરોધક એવા કારણોને ક્ષીણ થવા દેવામાં કંઈ પણ આત્મવીર્ય પરિણામ પામી સ્થિતિમાં વર્તે છે.’ શું કહે છે ? કે ‘નિત્ય પ્રત્યે તે વાતનો વિચાર કરવા છતાં હજુ બળવાન કારણોનો તે પ્રત્યે સંબંધ છે, એમ જાણી જે પ્રકારની તમારી ઈચ્છા પ્રભાવના હેતુમાં છે તે હેતુને ઠીલમાં નાખવાનું થાય છે;...’ અને ઠીલમાં નાખવાનું થાય છે છતાં બીજી બાજુ ‘અવરોધક એવાં કારણોને..’ પ્રભાવના હેતુમાં

અવરોધક જે કારણો છે તેને 'ક્ષીણ થવા દેવામાં...' તેનો નાશ થવા દેવામાં 'પણ આત્મવીર્ય પરિણામ પામી સ્થિતિમાં વર્તે છે,...' અમારો પુરુષાર્થ તો એ બાજુનો છે. એ તો એ અનેક જગ્યાએ કહી ગયા છે કે જે બાંધેલા એવા કર્મો છે એ ભલે તીવ્રતાએ ઉદયમાં આવે. અમે અની અંદર ભળ્યા વિના ભિન્ન રહીને એની નિર્જરા કરશું. ઘણા કાળના કર્મ ઓછા કાળની અંદર ભોગવી લેવાનો આ અમારો Process છે. ઘણા કાળના કર્મો બહુ થોડા કાળની અંદર ભોગવી લેવા માટે એ ભલે તીવ્રપણે ઉદયમાં આવે. અમારી શક્તિ છે કે ગમે તેવા તીવ્ર ઉદયની અંદર પણ અમે નિર્જરામાં જ જાશું. નવા બંધમાં પડશું નહિ.

મુમુક્ષુ :- અજ્ઞાની પ્રતિકૂળતાથી ગભરાય છે, આ પ્રતિકૂળતાને આમંત્રણ આપે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. આમંત્રણ આપે છે. ઉદયને કહે છે કે આવ, તારી તાકાત હોય એટલા જોરથી તું ઉદયમાં આવ. અમે પુરુષાર્થમાં એવા બેઠા છીએ. પુરુષાર્થમૂર્તિ છે આ. આવા જ્ઞાનીઓ તો પુરુષાર્થની મૂર્તિ જ હોય છે. ગમે તેવો ઉદય આવે, વિશેષ નિર્જરાએ આવી પડે છે.

મુમુક્ષુ :- અહીં તો પ્રભાવના હેતુમાં જે પ્રતિબંધક ભાવો છે એને વિચારવા માટેનો તીવ્ર પુરુષાર્થ અંદર થાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને નાશ કરવા માટે, ક્ષીણ કરવા માટેનો પુરુષાર્થ છે. એ પ્રતિબંધક ભાવો અને દ્રવ્યો-સંયોગો. ભાવ અને દ્રવ્ય બેય રીતે. જે પ્રતિબંધ ઊભો છે એ પ્રતિબંધનો ક્ષય કરવા માટે એમનો પુરુષાર્થ બરાબર ચાલે છે, એમ કહે છે આમાં.

'અવરોધક એવા કારણોને ક્ષીણ થવા દેવામાં કંઈ પણ આત્મવીર્ય પરિણામ પામી સ્થિતિમાં વર્તે છે.' એ રીતે પરિણામે છે. એનો ક્ષય થાય એવી રીતે. અને સ્થિતિમાં પણ સ્થિરપણે વર્તે છે. હારી જતા નથી. નવો બંધ કરતા નથી. અને નિર્જરા કરીએ છીએ. 'તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે હાલ જે પ્રવર્તાતું નથી...' હવે તમને એમ થાય છે કે જલ્દી અત્યારે થાય તો સારું. 'તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે હાલ જે પ્રવર્તાતું નથી તે વિષે જે બળવાન કારણો અવરોધક છે, તે તમને વિશેષપણે જણાવવાનું ચિત્ત થતું નથી,...' એ બાબતમાં તમને લખવાની અત્યારે ઈચ્છા થતી નથી.

'કેમકે હજુ તે વિશેષપણે જણાવવામાં અવકાશ જવા દેવા યોગ્ય છે.' હજી થોડો

કાળ તમને લખવામાં પણ, થોડા કાળ પછી લખવું એ અમને યોગ્ય છે. અત્યારે ન લખવું એમ યોગ્ય લાગે છે. આ પણ એક ગંભીર વાત છે અને ગૂઢ વાત છે.

સામાન્ય રીતે જ્ઞાનીના સાંસારિક પ્રસંગોમાં નીચેની ભૂમિકાવાળા મુમુક્ષુજીવો રસ લે અને માથું મારે ત્યારે એ પોતાની દૃષ્ટિ પ્રમાણે બધી ગણતરી કરે છે, પોતાના ગજા પ્રમાણે બધું માપ માપે છે, પોતાની ફૂટપટ્ટીએ બધો વિચાર કરે છે. અને એમાં એને લગભગ નુકસાન જ થાય છે. એને લાભ થવાનું કારણ બનતું નથી. એટલે કોઈવાર જ્ઞાની એમ કહે છે કે 'તે તમને વિશેષપણે જણાવવાનું ચિત્ત થતું નથી,...' અમને જે કારણો હાલ પ્રવર્તે છે, બળવાન કારણો જે અવરોધક છે તે વિષે તમને જણાવવાનું અમારું મન નથી. અને કદાચ તમને જણાવીએ તો પણ હજી થોડો કાળ જાય પછી તે જણાવવાનું યોગ્ય લાગે છે. આ પરિસ્થિતિમાં, જે પરિસ્થિતિમાં ઊભા છીએ, એ પરિસ્થિતિમાં તમને જણાવવા જેવું અમને લાગતું નથી. જુઓ ! ખૂબી ઘણી છે. એક એક વાતની પાછળ બહુ પરમાર્થ રહેલો છે.

'જે બળવાન કારણો પ્રભાવના હેતુને અવરોધક છે,...' હવે જે દ્રવ્ય અને ભાવે જે પ્રભાવના કરવામાં જેનો અવરોધ છે 'તેમાં અમારો કંઈ પણ બુદ્ધિપૂર્વક પ્રમાદ હોય એમ કોઈ રીતે સંભવતું નથી.' બુદ્ધિપૂર્વકનો અમારો પ્રમાદ હોય એવું સંભવતું નથી. જોકે આગળ એક જગ્યાએ લખી ગયા છે કે, 'આ દુકાન અને ઘર છોડીને પાછલા બારણેથી વયા જઈએ.' આગલા બારણેથી તો કોઈ નીકળવા ન દે. આડા ઊભા રહે ને ? સૂઈ જાય. પણ પાછલા બારણાથી નીકળવું હોય તો નીકળી જઈએ. તો અમને કાંઈ વાંધો આવે એવું નથી. અમારા પરિણામમાં કાંઈ અસર થાય એવું નથી. પણ કેટલીક બીજા જીવોની અનુકંપાને અર્થે રહ્યા છે. એમ કરીને પોતાનું રોકાણ છે એમાં એટલી વાત નાખી દીધી છે. બીજા જીવોની અનુકંપાને અર્થે આ વ્યવહારની અંદર ઊભા છીએ એમાં બીજાની અનુકંપાનો અમારો હેતુ છે. અમારો કોઈ અંગત કારણ પ્રમાદનો પણ નથી અને અંગત કોઈ લાભ લેવાનો કે સુખી થવાનો પણ અભિપ્રાય નથી. કમાણી ઘણી કરી લઈએ. બધી સગવડતાઓ થઈ જાય, બધી અનુકૂળતાઓ થઈ જાય પછી એય..ને... વ્યાજ ઉપર બેઠા બેઠા ખાઈને ધર્મ કરીશું. એવા કોઈ અભિપ્રાયથી અમે આ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. એમ કહેવું છે. વિશેષ લઈશું....

તા.૧૦-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક-૫૨૦ અને ૫૨૧
પ્રવચન નં. ૨૨૦

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક ૫૨૦, પાનું ૪૧૭. નીચેનો પેરેગ્રાફ છે. પ્રભાવના યોગ સંબંધી પોતાનું સામર્થ્ય હોવા છતાં, યોગ્યતા અને સામર્થ્ય જૈનશાસનની પ્રભાવના કરવામાં સુયોગ્ય હોવા છતાં, કેટલાક અવરોધક કારણોને લઈને તે પ્રકાર ઉદયમાન થતો નથી. એ સંબંધમાં પોતે ને પોતે અંતર-બાહ્ય કારણોની ચર્ચા કરે છે.

‘જે બળવાન કારણો પ્રભાવના હેતુને અવરોધક છે, તેમાં અમારો કંઈ પણ બુદ્ધિપૂર્વક પ્રમાદ હોય એમ કોઈ રીતે સંભવતું નથી.’ અમારી અસાવધાનીના કારણો. પ્રમાદનો અર્થ એ છે. એ સંબંધીની અમારી બેકાળજી છે, અસાવધાની છે, ઉપેક્ષા છે એવું કોઈ કારણ નથી. એને લઈને પ્રભાવનાનો અવરોધ છે એવો હેતુ એમાં નથી. એ વાત પોતે સ્પષ્ટ કરી. એમ કોઈ રીતે સંભવતું નથી. એ જાતની પ્રભાવના સંબંધી બીજા જીવોમાં જે કરુણાના પ્રકારને લઈને પ્રભાવના થાય છે એ કરુણા તો કરુણાઅંગ સમ્યગ્દષ્ટિને પ્રભાવના અંગ હોય જ છે.

‘તેમ જ અવ્યક્તપણે એટલે નહીં જાણવામાં છતાં સહેજે જીવથી થયા કરતો હોય એવો પ્રમાદ હોય એમ પણ જણાતું નથી,...’ બુદ્ધિપૂર્વકનો પ્રમાદ અને અબુદ્ધિપૂર્વકનો પ્રમાદ બેય લીધા છે. અવ્યક્તપણે એટલે નહિ જાણવામાં છતાં સહેજે જીવથી થયા કરતો હોય. પોતાને ખ્યાલ ન આવે. એવો પ્રમાદ હોય એમ પણ જણાતું નથી. બુદ્ધિપૂર્વક પણ એની ઉપેક્ષા નથી. અબુદ્ધિપૂર્વક પણ એની ઉપેક્ષા નથી.

‘તથાપિ કોઈ અંશે તે પ્રમાદ સંભવમાં લેખતાં...’ તે અંશે. કોઈ અંશે એટલે ? કેવળીગમ્ય. અથવા વર્તમાન ગુણસ્થાનને લઈને. ‘તે પ્રમાદ સંભવમાં લેખતાં પણ તેથી અવરોધકપણું હોય એમ લાગી શકે એમ નથી;...’ અને તેથી આ કાર્ય રોકાય

છે એવું પણ દેખાતું નથી. કેમ કે એ તો બહુ મંદ હોય છે. અવરોધ તો ત્યારે આવે કે બુદ્ધિપૂર્વક તીવ્ર પરિણામ થાય ત્યારે રોકાય. આવા મંદ પરિણામથી પ્રવૃત્તિને રોકવાનું બનતું નથી.

‘કારણ કે આત્માની નિશ્ચયવૃત્તિ તેથી અસન્મુખ છે.’ પ્રભાવનાના હેતુના અવરોધકથી વિરુદ્ધ છે એમ કહે છે. અસન્મુખ છે એટલે ? વિરુદ્ધ છે. એની સન્મુખ નથી અમારી વૃત્તિ. એટલે પોતે હૃદયથી-અંતઃકરણથી-જૈનદર્શનની પ્રભાવના કરવા માગે છે એ વાત એમણે આ પેરેગ્રાફમાં સ્પષ્ટ કરી છે. તેથી બીજા જીવોની સાથે જે ધાર્મિક પત્રવ્યવહાર અને નિવૃત્તિકાળમાં સત્સંગની પ્રવૃત્તિ છે એ પણ એમના આ વચનો સાથે સુસંગત છે. નહિતર એ પ્રવૃત્તિ પણ એમનાથી થઈ હોત નહિ. એટલે એ પ્રવૃત્તિ કરતા હતા એ બતાવે છે કે એમને બીજા જીવો પ્રત્યે ચોક્કસ કરુણા હતી.

‘લોકોમાં તે પ્રવૃત્તિ કરતાં માનભંગ થવાનો પ્રસંગ આવે તો તે માનભંગ પણ સહન ન થઈ શકે એમ હોવાથી પ્રભાવના હેતુની ઉપેક્ષા કરવામાં આવતી હોય એમ પણ લાગતું નથી.’ આ બહુ સારી વાત કરે છે કે કોઈ કોઈ પ્રભાવના કરવાવાળા ઈચ્છુક જીવો હોય છે. એ માન મળે તો જ પ્રભાવના કરવી અને નહિતર માનભંગ થાય તો પ્રભાવના ન કરવી, એ પ્રકારમાં હોય છે. એવું દુષણ પણ અમારામાં નથી. એ પ્રકાર પણ નથી કે ભાઈ ! અમારું માન નહિ સચવાય. માનભંગ થઈ જશે. માટે પ્રભાવના ન કરવી. અને તેથી એ પ્રભાવનાની ઉપેક્ષા કરવી એવું પણ અમારા માટે અમને લાગતું નથી.

માનભંગ એટલે પ્રભાવના કરનારનું સ્થાન (ઊંચું હોય છે). એને માન-સન્માન મળતું હોય છે. અને એ માન-સન્માન નહિ મળે તો ? માટે આપણે કાંઈ એ પ્રવૃત્તિમાં પડવું નથી. અથવા લોકો સામેથી ચાલીને માગણી કરે તો માનભંગ ન થાય. એવી કોઈ અપેક્ષાથી, માનની અપેક્ષા રાખવી કે અપમાનનો ભય રાખવો. એ બંને એક જ પ્રકારની વૃત્તિ છે. એવી વૃત્તિ પણ અમને પ્રભાવના કરવા માટે નડતી નથી. એ પ્રકાર પણ અમારો નથી. એમ સ્પષ્ટ કરે છે.

‘કારણ કે...’ કેમ એમ છે ? ‘કારણ કે તે માનામાન વિષે ચિત્ત ઘણું કરી ઉદાસીન જેવું છે,...’ એ ગણતરી અમારી ચાલી ગઈ છે. જ્ઞાનદશામાં આ એક એનું ખાસ લક્ષણ છે કે જ્ઞાનીને માન-અપમાનની કલ્પના થતી નથી. જે યોગ્ય લાગે, જે સત્ય

લાગે, કરવા યોગ્ય લાગે અને સહેજે થાય છે એવું લાગે તો એમાં માન-અપમાનની ગણતરી કોઈ કરતા નથી.

‘ગુરુદેવ’નો દૃષ્ટાંત એ વિષયમાં બહુ પ્રસિદ્ધ છે. ‘પૂજ્ય સોગાનીજી’ એમના નિમિત્તે ધર્મ પામ્યા હતા. અને ગુરુ તરીકે તીર્થંકરથી અધિક એમણે સ્થાપ્યા હતા. તો પણ એમની ભાવિ યોગ્યતાને પોતે વંદન કર્યા છે. જ્યારે અમે તીર્થંકરના ભવમાં ‘નમો સિદ્ધાણં’ એવો ઉચ્ચાર કરશું ત્યારે અમારા નમસ્કાર એમને પહોંચશે. જો એમને માનની કોઈ ગણતરી હોત કે એ તો મારા શિષ્ય છે. હું ગુરુ થઈને શિષ્યને કેમ નમસ્કાર કરું ? એવી માન-અપમાનની ગણતરી, માન-અમાનની ગણતરી જ્ઞાનીને વિષે હોતી નથી. કેમ કે એ ગુરુ-શિષ્યનો નિશ્ચય સંબંધ છે જ નહિ. એ તો શું સમજે છે ? ગુરુ-શિષ્યનો કોઈ નિશ્ચય સંબંધ છે જ નહિ. એ તો રત્નત્રયને નમસ્કાર કરે છે. સમ્યગ્દર્શનને નમસ્કાર કરે છે, સમ્યક્જ્ઞાનને નમસ્કાર કરે છે, સમ્યક્ચારિત્રને નમસ્કાર કરે છે. પછી કોઈપણ જીવ એમાં હોય એને નમસ્કાર કરે છે, વંદન કરે છે.

મુમુક્ષુ :- કૃપાળુદેવના પત્રોમાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એમણે તો કેટલાય પત્રોમાં મુમુક્ષુઓને નમસ્કાર કર્યા છે, વંદન કર્યા છે. ‘સોભાગભાઈ’ ને તો ચરણ સ્પર્શ કર્યા છે, લખ્યા છે. ચરણપ્રત્યયી અમારા નમસ્કાર છે. તમારા ચરણ પ્રત્યે અમારા નમસ્કાર છે. એ ૪૫૩ પત્ર છે બનતા સુધી. ૪૫૩, પાનું ૩૭૬.

‘શું લખીએ ? અને શું કહીએ ? એક આત્મવાર્તામાં જ અવિચ્છિન્ન કાળ વર્તે એવા તમારા જેવા પુરુષના સત્સંગના અમે દાસ છીએ. અત્યંત વિનયપણે અમારો ચરણ પ્રત્યયી નમસ્કાર સ્વીકારજો. એ જ વિનંતી.’ સત્સંગ પ્રત્યે એમને કેટલું બહુમાન છે ! આત્મકલ્યાણ પ્રત્યે એમને કેટલું બહુમાન છે ! અને જ્ઞાનીને બીજા જ્ઞાની પ્રત્યે જે વંદન-નમસ્કારના ભાવ આવે છે એ વ્યક્તિગત નમસ્કાર નથી પણ આત્માને નમસ્કાર છે. ધર્મ સંપન્ન, પવિત્રતા સંપન્ન એવા આત્માને એમાં નમસ્કાર છે. એવી પવિત્રતાનો નિષેધ હોઈ શકે નહિ. જો ધર્મ નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે તો ધર્મના ઘણી એવા ધર્મી, કીધા વગર પણ નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય જ છે.

‘કારણ કે તે માનામાન વિષે ચિત્ત ઘણું કરી ઉદાસીન જેવું છે, અથવા તે પ્રકારમાં ચિત્તને વિશેષ ઉદાસીન કર્યું હોય તો થઈ શકે એમ છે.’ અને માન અપમાનનો

વિષય છે એમાં વધારે ઉપેક્ષા કરવી હોય તો પણ એ થઈ શકે એવું છે. ‘શબ્દાદિ વિષયો પ્રત્યેનું કોઈ બળવાન કારણ પણ અવરોધક હોય એમ જણાતું નથી.’ પાંચ ઇન્દ્રિયના જે વિષયો છે, શબ્દાદિક વિષયો એટલે ? પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયો છે. અમને આમ ખાવું ન ફાવે, અમને આમ ફાવે, અમને આમ રહેવું ન ફાવે, અમને બીજાના ઘરે જાવું ન ફાવે, અમને ક્યાંય બહારગામ જવું ફાવે નહિ. અમને કાંઈ પ્રભાવના કરવામાં કામ કેટલુંક ફાવે, કેટલુંક ન ફાવે. પાંચ ઇન્દ્રિયનાં કોઈપણ વિષયમાં. ખાવું, પીવું, સૂવું, બેસવું એ પણ કોઈ કારણ દેખાતું નથી. જુઓ ! કેટલી ચર્ચા કરે છે ! એક પોતાના પરિણામની કેટલા પડખેથી ચર્ચા કરે છે !!

‘શબ્દાદિ વિષયો પ્રત્યેનું કોઈ બળવાન કારણ પણ અવરોધક હોય એમ જણાતું નથી.’ ગમે તેમ ચલાવી શકીએ એમ છીએ. અને નિવૃત્તિ કાળમાં ચલાવતા હતા. દોઢ-બે રોટલી ખાતા હતા. દૂધ અને રોટલી ખાઈ લે. ફલાણું જોઈએ, આ જોઈએ, તે જોઈએ એ કાંઈ પ્રશ્ન નહોતો. શાક બનાવવાનું કીધું કે તેલ નાખવાનું નહિ. તેલ વગરનું શાક તો બાફેલું લાગે. એમને તો એ પ્રકારનો મુનિદશાને ભાવતા હતા ને ! એ તો મુનિદશાની તૈયારી કરતા હતા. એટલે એમને ફાવવું, ન ફાવવાનો પ્રશ્ન (નહોતો). નહિતર તબિયત એ વખતે નાજુક થઈ ગઈ હતી. એમ નહોતું કે તબિયત બહુ સારી છે માટે વાંધો આવતો નથી. માટે ચલાવે છે એમ નથી. શરીરની અત્યંત ઉપેક્ષા કરીને એ રીતે એ ખાવા-પીવાના વ્યવહારમાં ચલાવતા હતા.

એટલે કોઈ ‘શબ્દાદિ વિષયો પ્રત્યેનું કોઈ બળવાન કારણ પણ અવરોધક હોય એમ જણાતું નથી. કેવળ તે વિષયોનો ક્ષાયિકભાવ છે એમ જોકે કહેવા પ્રસંગ નથી,...’ એટલે અમને ક્ષાયિકભાવ થઈ ગયો છે અને કહીએ છીએ એમ નથી. એ વિષે પરિણામ ક્ષય પામી ગયા છે એમ કહેવું નથી. કેમ કે ગુણસ્થાન હજી તો નીચેનું છે. તો પણ ‘તેમાં વિરસપણું બહુપણે ભાસી રહ્યું છે.’ પણ અમારા પરિણામ નિરસ થઈ ગયા છે. એમાં અમને ક્યાંય રસ પડતો નથી. ફાવે ન ફાવે તો ત્યારે થાય કે એનો રસ તીવ્ર હોય ત્યારે. પણ પરિણામમાં ઘણું, બહુ બહુપણે વિરસપણું આવી ગયું છે. એમ ઘણું.

‘ઉદયથી પણ ક્યારેક મંદ રુચિ જન્મતી હોય તો તે પણ વિશેષ અવસ્થા પામ્યા પ્રથમ નાશ પામે છે;...’ ક્યારેક ઉદય આવે છે કે આ લઈએ. જમવામાં આ ચીજ

લઈએ. આ આમ હોય. એવી મંદ રુચિ થાય છે. તીવ્ર રુચિ નથી થતી. અને એ મંદ રુચિનો જન્મ થાય છે તે આગળ વધે, વિશેષ અવસ્થા પામે એટલે ? મંદતામાંથી તીવ્રતા થઈને અમે કોઈ પ્રવૃત્તિ કરીએ એ પહેલા તો એ નાશ પામી જાય છે. એ વૃત્તિ જ તૂટી જાય છે, છૂટી જાય છે. એવો પરિણામનો અત્યંત મંદતાનો પ્રકાર છે.

‘અને તે મંદ રુચિ વેદતાં પણ આત્મા ખેદમાં જ રહે છે,...’ અને વળી આત્માને એમ થાય છે કે આટલું પણ શું કરવા ઊભું થયું ? જુઓ ! આ પૂર્ણતાના લક્ષે ચાલે છે ને ? પરિણામન કેવી રીતે ચાલે છે ? પૂર્ણતાના લક્ષે ચાલે છે. મંદ રુચિ તીવ્ર થયા પહેલા નાશ પામે છે તો પણ એવી મંદ રુચિ પ્રત્યે પોતાના આત્મામાં ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે કે આટલો પણ તને રાગ કેમ થાય છે ? ચારિત્રમોહનો છે. દર્શનમોહ સહિત તો નથી. ચીકણા પરિણામ તો છે જ નહિ. પણ આટલો પણ રાગ કેમ થાય છે ? એના પ્રત્યે પણ ખેદ વર્તે છે.

‘એટલે તે રુચિ અનાધાર થતી જતી હોવાથી...’ એના આધાર નહિ મળતો હોવાથી. એ રુચિને ક્યાંય અમારો ટેકો નથી. આત્મા એમાંથી ખસી ગયો છે એમ કહે છે. પોતે એમાંથી ખસી ગયા છે. નિરાધાર થતી એ રુચિ. નિરાધાર થતી જતી હોવાથી ‘બળવાન કારણરૂપ નથી.’ એ પણ પ્રભાવનાયોગમાં નડે એવું દેખાતું નથી. હવે એથી આગળ ચર્ચા કરે છે.

‘બીજા કેટલાક પ્રભાવક થયા છે,...’ જિનમાર્ગને વિષે બીજા પણ ઘણાં પ્રભાવક પુરુષો થયાં છે. ‘તે કરતાં કોઈ રીતે વિચારદશાદિનું બળવાનપણું પણ હશે;...’ અમારી વિચારદશા છે એનું કોઈ રીતે વિશેષ બળવાનપણું અમને લાગે છે. જુઓ ! આ કેવી તુલના કરે છે ! પ્રભાવક પુરુષો ઘણા થયા હશે પણ અમારી સ્થિતિ કાંઈક બળવાન લાગે છે. કેમ કે ઘણો ક્ષયોપશમ લઈને આવેલા છે. ‘ગુરુદેવ’ના શબ્દોમાં કહીએ તો સેંકડો વર્ષમાં આવો કોઈ પુરુષ થયો નથી. એમ કહેતા હતા. જ્ઞાની તો થાય છે પણ આવો પુરુષ થયો નથી. પૂર્વનું આરાધકપણું લઈને આવ્યા છે. ઘણું આરાધકપણું લઈને આવ્યા છે. એટલે બીજા પ્રભાવકો કરતાં કોઈ અમારી કમજોર સ્થિતિ છે, વિચારદશા અમારી નબળી છે એમ નથી. ઘણા પડખેથી. એક વાત કરવી હોય તો કેટલા પડખા એને ઊભા થઈ જાય જ્ઞાનમાં. આગળ એક જગ્યાએ આવશે કે શાસ્ત્રનું એક વચન વાંચતા અમારો ઉપયોગ હજારો શાસ્ત્રોમાં ફરી વળે છે. બોલો !

એમના ક્ષયોપશમજ્ઞાનનું સામર્થ્ય કેટલું છે ! ઘણું બળવાનપણું વિચારદશાનું છે.

‘એમ લાગે છે કે તેવા પ્રભાવક પુરુષો આજે જણાતા નથી;...’ અત્યારે તો અમારી ઉપસ્થિતિમાં તો કોઈ દેખાતું જ નથી. આગળ થઈ ગયા છે એમાંથી ઘણાખરા કરતાં અમારી સ્થિતિ ઘણી બળવાન છે. અત્યારે તો કોઈ દેખાતું નથી. દિગંબર સાધુઓ, શ્વેતાંબર સાધુઓ અને વિદ્વાનો એમના જમાનામાં જેટલા વિદ્યમાન હતા એ બધાનો અહીંયાં Total મારી દીધો છે. કોઈ અમારી બરાબરીમાં આવે એવું તો દેખાતું નથી. ‘આજે જણાતા નથી; અને માત્ર ઉપદેશકપણે નામ જેવી પ્રભાવનાએ પ્રવર્તતા કોઈ જોવામાં, સાંભળવામાં આવે છે;...’ કે ફલાણાનું નામ જરાક કાંઈક મોટું છે, અત્યારે ફલાણાનું નામ કાંઈક મોટું દેખાય છે. એટલે દરેક કાળમાં આબરૂવાળા કોઈ કોઈ જાતના પુણ્યના ઉદય હોય, આવડત ગમે તેટલી હોય, વિચક્ષણતા ગમે તેટલી હોય પણ એ પ્રકારના પુણ્યોદયે એની આબરૂ પણ હોય છે. કે ભાઈ ! બહુ સારું વાંચન આપે છે, બહુ સારું પ્રવચન આપે છે. એમના નિમિત્તે ઘણા મંદિરો થાય છે. ઘણી પ્રભાવના થાય છે. ફલાણું થાય છે, આમ થાય છે, તપશ્ચર્યા થાય છે. સંપ્રદાયમાં. બધું ચાલે જ છે ને ? ‘અને માત્ર ઉપદેશકપણે...’

મુમુક્ષુ :- નામ હોય ગુણ નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નામ જેવી પ્રભાવનાએ. નામ એનું હોય છે. એ પ્રકાર એનામાં હોતો નથી.

‘પ્રવર્તતા કોઈ જોવામાં, સાંભળવામાં આવે છે;...’ કોઈનું નામ પણ સાંભળીએ છીએ. ‘તેમના વિદ્યમાનપણાને લીધે અમને કંઈ અવરોધકપણું હોય એમ પણ જણાતું નથી.’ અને એમને લઈને કાંઈ અમને વાંધો આવશે કે અમારો વિરોધ કરશે કે અમારી પ્રભાવના એના લઈને રોકાઈ જશે એવું પણ અમને જોવામાં આવતું નથી. કેટલો આત્મવિશ્વાસ છે ! ‘અત્યારે તો આટલું લખવાનું બન્યું છે.’ આમાં શું છે, ‘સોભાગભાઈ’ અને ‘ડુંગરભાઈ’ બંનેએ પત્રો લખ્યા છે કે આપ જિનશાસનની ધુરા સંભાળો, શાસનની ધુરા સંભાળી લ્યો. અને માર્ગની પ્રભાવના કરો, જિનેન્દ્રના માર્ગની. આપનું ઘણું સામર્થ્ય છે. આવી નાની ઉંમરમાં આટલી બધી વિશાળ પરિસ્થિતિ, જ્ઞાનની ઊંડાણની પરિસ્થિતિ અને જ્ઞાનદશાનું આટલું સામર્થ્ય, આટલી વીતરાગતા.

તો કહે છે, નહિ. કોઈ બળવાન કારણ છે. તમને અત્યારે જણાવવા માગતા

નથી. પણ એ બળવાન કારણમાં આટલા કારણ તો નથી એમ જ તમે સમજજો. એ સિવાયનું કોઈ કારણ છે. એમ લખે છે.

મુમુક્ષુ :- આટલા બધા ગુણવાન હોવા છતાં સ્વપ્રશંસા ન કહેવાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. સ્વપ્રશંસા ન કહેવાય એને. આ તો વ્યક્તિગત પત્ર હતો. અને જેને એમનો ખ્યાલ હતો એને વાત કરી છે. પ્રશંસા ક્યારે કહેવાય ? કે માનકષાયના કારણથી કોઈ એવો પ્રકાર થતો હોય તો. માન વધારવા માટે. હવે ઓલાને તો એ ભગવાન જેવા હતા. એની પાસે માન વધારવાની ક્યાં જરૂર હતી એમને ? બીજું, કે પોતામાં હોય તેના કરતા કોઈ વાત વિશેષ બતાવતા હોય તો પણ પોતાની પ્રશંસા કરી ગણાય. પણ પેલા લોકો કોઈ જુદો તર્ક વિતર્ક ન કરે એના માટે એમણે સ્પષ્ટીકરણ આપ્યું છે. ખુલાસો કરવો એ પ્રશંસા નથી. પ્રશંસા એ ખુલાસો કરવો એમ નથી. બે વચ્ચેનો તફાવત સમજવો જોઈએ. આ ખુલાસો છે એમનો, સ્પષ્ટીકરણ છે. વારંવાર પેલા લોકો દબાણ કરે છે કે તમે માર્ગને પ્રકાશો, જિનેન્દ્રના માર્ગને પ્રકાશો. આપની ઘણી યોગ્યતા છે. યોગ્યતા છે એ વાત સાચી એમણે કહી. પણ કોઈ બળવાન કારણને લઈને હાલ એ પરિસ્થિતિમાં અમે સહજતાથી આવીએ એવું દેખાતું નથી. પણ બાકીના જે કારણો છે એ બધાનું સ્પષ્ટીકરણ એમણે આપી દીધું. અંતર-બાહ્ય કારણોનું.

મુમુક્ષુ :- પેલા તર્ક-વિતર્કમાં ન આવે. અને કરુણા કરી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તર્ક-વિતર્કમાં ન ચડે. કરુણા કરી છે અને સ્પષ્ટીકરણ પણ આપ્યું છે. તર્ક-વિતર્કમાં પડે તો એ દોષમાં પડે. ખોટી કોઈ કલ્પના કરી લે તો પણ એના આત્માને નુકસાન અવશ્ય થાય.

‘અત્યારે તો આટલું લખવાનું બન્યું છે. વિશેષ સમાગમ પ્રસંગે કે બીજે પ્રસંગે જણાવીશું. આ વિષે તમે અને શ્રી ડુંગર જો કંઈ પણ વિશેષ જણાવવા ઇચ્છતા હો, તો ખુશીથી જણાવશો.’ અમારી આટલી વાતની સામે પણ જો તમારે કાંઈ જણાવવું હોય તો ખુશીથી તમે જણાવજો. સ્પષ્ટીકરણ કરશું એમ કહે છે. ‘વળી અમારા લખેલા કારણો સાવ બહાનારૂપ છે એમ વિચારવા યોગ્ય નથી; એટલો લક્ષ રાખજો.’ આ કોઈ બહાનું કાઢીએ છીએ, પ્રભાવના નથી કરવા માટે બહાનું કાઢીએ છીએ, કોઈ વાત આડી ધરી દઈએ છીએ. એવું નથી એમ જરૂર તમે લક્ષમાં રાખજો.

કોઈ એવું કારણ ગંભીર છે, એમ કહેવું છે. કોઈ એવું ગંભીર કારણ છે કે જે કારણની ગંભીરતા સાચવવા યોગ્ય છે, જાળવવા યોગ્ય છે. એ કારણને ગંભીરતામાં જ રાખવું પોતે ઉચિત સમજે છે. એમાં જ લાભ સમજે છે. એની ગંભીરતા છોડવામાં નુકસાન સમજે છે.

મુમુક્ષુને એવા અનેક પ્રસંગોએ પ્રશ્ન થાય છે કે જ્ઞાની આ વખતે કેમ આમ કહેતા નથી ? આમ કેમ આદેશ આપતા નથી ? આમ કેમ કરતા નથી ? આમ કેમ બોલતા નથી ? એમની હાજરી છે ને આમ કેમ થાય છે ? પણ કેટલીક બાબતમાં એમની જે ગંભીરતા હોય છે એ સામાન્ય મુમુક્ષુની સમજણ કરતાં ઘણી વિશિષ્ટ પ્રકારની સમજણપૂર્વક એ ગંભીરતામાં એ વિષયને રાખવા માગતા હોય છે. અને તે ઉચિત જ છે, યોગ્ય જ છે.

જો કે આગળ તો એ (પત્રાંક) ૨૭૨માં કહી ગયા છે કે જ્ઞાનીપુરુષનું સર્વ આચરણ વંદનને યોગ્ય જ છે. તું ગાંઠ મારી દે. જ્યારે એ તને પ્રવચન આપે ત્યારે વંદન કર એમ નહિ. શું કહે છે ? જ્યારે એ ધ્યાન કરતા હોય ત્યારે વંદનને યોગ્ય છે એમ નહિ. એનું સર્વ આચરણ વંદનને યોગ્ય છે એની તું ગાંઠ મારી દે. નહિતર ક્યાંક ભૂલો પડી જઈશ. અભક્તિ થઈ જાય છે. એમાં શું થાય છે ? તર્ક-વિતર્ક જ્યારે થાય છે ત્યારે ભક્તિના પરિણામથી વિરુદ્ધ એવા અભક્તિના પરિણામ થાય છે. અને એ આત્માને ઘણા નુકસાનકારક હોય છે.

એ જીવ એ વખતે મુમુક્ષુપણાનો ત્યાગ કરે છે. એની મુમુક્ષુતા એ વખતે છૂટી જાય છે. જ્યારે કોઈ જીવને જ્ઞાનીપુરુષને વિષે અભક્તિ થાય ત્યારે એ વખતે એની આત્માર્થીતા અને એની મુમુક્ષુતા હોતી નથી-ભાવથી. દ્રવ્યે ભલે કહેવાય કે આ ફલાણા મુમુક્ષુ છે પણ ભાવમાં મુમુક્ષુતા રહેતી નથી. કેમ કે વિમુખ પરિસ્થિતિ થાય છે. એ ૫૨૦ (પત્ર પૂરો) થયો.

ઘણી ચર્ચા કરી છે, પ્રભાવના યોગ વિષે એમણે ઘણી ચર્ચા કરી છે. અને ભલે એમણે પોતાની ચર્ચા કરી છે પણ કોઈ પ્રભાવના યોગમાં વર્તતા હોય એવા જીવોને પણ ઘણું અંતરંગ માર્ગદર્શન મળે એવી એમણે એ વાત કરી છે. એમણે એમની પ્રશંસા કરી છે કે કેમ ? એ વિચારવા કરતાં એ વિષયમાં એમની કેટલી યોગ્યતા છે એ વિચારવા યોગ્ય છે. અસાધારણ યોગ્યતાનો પ્રકાશ કર્યો છે એમણે ! સાધારણ

વાત નથી. એ સમજવા જેવો વિષય છે.

મુમુક્ષુ :- પ્રભાવના કરતાં જીવોને શું માર્ગદર્શન લેવું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પ્રભાવના કરનારે એક તો એ જોવા જેવું છે કે કોઈ માન-અપમાનના પ્રસંગને મુખ્ય કરે છે કે નહિ ? પોતાની અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતાના વિષયને મુખ્ય કરે છે કે નહિ ? આ બે વાત તો ખાસ જોવા જેવી છે. અને ત્રીજું, પોતાની એ સંબંધીની વિચારદશાની અને જ્ઞાનદશાની યોગ્યતા કેટલી છે ? એ પણ વિચારવા જેવું છે. આ બે-ત્રણ વાતો તો બહુ મહત્ત્વની છે.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુને તો શું વિચારદશા અને જ્ઞાનદશા હોય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ન હોય પણ છતાં એને એમ વિચારવું જોઈએ કે આવા મહાપુરુષ પણ આટલો વિચાર કરે છે તો મારે મારો વિચાર કરવાનો અવશ્ય રહે છે. પોતાની અલ્પતા, પોતાની લઘુતા એને સમજાય. આ વાત ઉપરથી એને પોતાની અલ્પતા અને પોતાની લઘુતા સમજાય.

જેને ઉપદેશ લેવો છે એ તો સત્પુરુષના આચરણ, ચારિત્ર અને વચન ઉપરથી ઘણો ઉપદેશ લઈ શકે છે. પોતાને ગ્રહણ કરવું છે. ગુણ ગ્રહણ કરવા છે એને તો ઘણું ઘણું મળે એવું છે. એમને તો એમની પ્રશંસા નથી કરી એ વાત તો એક બાજુ ક્યાંય રહી ગઈ, પણ જેને કાંઈક ગુણ ગ્રહણ કરવા છે એને ઘણું મળે એવું છે. આવા મહાપુરુષ પણ કેવી રીતે વિચારે છે આ વાતને ! એવી રીતે મારે વિચારવા જેવું છે. એમ લેવું જોઈએ. એ ૫૨૦ પત્ર થયો.

પત્રાંક-૫૨૧

મુંબઈ, શ્રાવણ, ૧૯૫૦

પ્રત્યક્ષ આશ્રયનું સ્વરૂપ લખ્યું તે પત્ર અત્રે પ્રાપ્ત થયું છે. મુમુક્ષુ જીવે પરમ ભક્તિસહિત તે સ્વરૂપ ઉપાસવા યોગ્ય છે.

યોગબળસહિત, એટલે જેમનો ઉપદેશ ઘણા જીવોને થોડા પ્રયાસે મોક્ષસાધનરૂપ થઈ શકે એવા અતિશય સહિત જે સત્પુરુષ હોય તે જ્યારે યથાપ્રારબ્ધ ઉપદેશવ્યવહારનો ઉદય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે મુખ્યપણે

ઘણું કરીને તે ભક્તિરૂપ પ્રત્યક્ષ આશ્રયમાર્ગ પ્રકાશે છે. પણ તેવા ઉદયયોગ વિના ઘણું કરી પ્રકાશતા નથી.

બીજા વ્યવહારના યોગમાં મુખ્યપણે તે માર્ગ ઘણું કરીને સત્પુરુષો પ્રકાશતા નથી તે તેમનું કરુણા સ્વભાવપણું છે. જગતના જીવોનો ઉપકાર પૂર્વાપર વિરોધ ન પામે અથવા ઘણા જીવોને ઉપકાર થાય એ આદિ ઘણાં કારણો દેખીને અન્ય વ્યવહારમાં વર્તતાં તેવો પ્રત્યક્ષ આશ્રયરૂપ માર્ગ સત્પુરુષો પ્રકાશતા નથી. ઘણું કરીને તો અન્ય વ્યવહારના ઉદયમાં અપ્રસિદ્ધ રહે છે; અથવા કાંઈ પ્રારબ્ધવિશેષથી સત્પુરુષપણે કોઈના જાણવામાં આવ્યા, તોપણ પૂર્વાપર તેના શ્રેયનો વિચાર કરી જ્યાં સુધી બને ત્યાં સુધી વિશેષ પ્રસંગમાં આવતા નથી; અથવા ઘણું કરી અન્ય વ્યવહારના ઉદયમાં સામાન્ય મનુષ્યની પેઠે વિચરે છે.

તેમ વર્તાય તેવું પ્રારબ્ધ ન હોય તો જ્યાં કોઈ તેવો ઉપદેશઅવસર પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાં પણ 'પ્રત્યક્ષ આશ્રયમાર્ગ'નો ઘણું કરીને ઉપદેશ કરતા નથી, ક્વચિત્ 'પ્રત્યક્ષ આશ્રયમાર્ગ'ના ઠેકાણે 'આશ્રયમાર્ગ' એવા સામાન્ય શબ્દથી, ઘણા ઉપકારનો હેતુ દેખી, કંઈ કહે છે. અર્થાત્ ઉપદેશવ્યવહાર પ્રવર્તાવવા ઉપદેશ કરતા નથી.

ઘણું કરીને જે કોઈ મુમુક્ષુઓને સમાગમ થયો છે તેમને દશા વિષે થોડે ઘણે અંશે પ્રતીતિ છે. તથાપિ જો કોઈને પણ સમાગમ ન થયો હોત તો વધારે યોગ્ય હતું. અત્રે જે કાંઈ વ્યવહાર ઉદયમાં વર્તે છે તે વ્યવહારાદિ આગળ ઉપર ઉદયમાં આવવા યોગ્ય છે એમ જાણી તથા ઉપદેશ વ્યવહારનો ઉદય પ્રાપ્ત ન થયો હોય ત્યાં સુધી અમારી દશા વિષે તમ વગેરેને જે કંઈ સમજાયું હોય તે પ્રકાશ ન કરવા માટે જણાવવામાં મુખ્ય કારણ એ હતું અને છે.

(પત્રાંક) ૫૨૧. ‘પ્રત્યક્ષ આશ્રયનું સ્વરૂપ લખ્યું...’ નામ નથી આવ્યું, કોના ઉપરનો પત્ર છે. ‘પ્રત્યક્ષ આશ્રયનું સ્વરૂપ લખ્યું તે પત્ર અત્રે પ્રાપ્ત થયું છે. મુમુક્ષુ જીવે પરમ ભક્તિસહિત તે સ્વરૂપ ઉપાસવા યોગ્ય છે.’ શું કહ્યું ? પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીપુરુષના આશ્રયમાં રહેવું. જ્ઞાનીપુરુષનો આશ્રય છોડવો નહિ. એની પ્રત્યક્ષતામાં વિશેષ રહેવું. એના સમાગમમાં વિશેષ રહેવું, દૂર ન જવું, દૂર ન રહેવું. અને પરમભક્તિ સહિત રહેવું. પરમ સરળતાથી રહેવું, પરમ વૈરાગ્યથી રહેવું. એ વગેરે પ્રકારનો કોઈનો પત્ર આવેલો છે. મુમુક્ષુ જીવને માટે તે ઉપાસવા યોગ્ય છે. મુમુક્ષુ જીવે એ પ્રકારે પ્રત્યક્ષ આશ્રય ઉપાસવા યોગ્ય છે.

‘યોગબળસહિત, એટલે જેમનો ઉપદેશ ઘણા જીવોને થોડા પ્રયાસે મોક્ષસાધનરૂપ થઈ શકે એવા અતિશય સહિત જે સત્પુરુષ હોય તે જ્યારે યથાપ્રારબ્ધ ઉપદેશવ્યવહારનો ઉદય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે મુખ્યપણે ઘણું કરીને તે ભક્તિરૂપ પ્રત્યક્ષ આશ્રયમાર્ગ પ્રકાશે છે. પણ તેવા ઉદયયોગ વિના ઘણું કરી પ્રકાશતા નથી.’ શું કહે છે ? કે મન-વચન-કાયાનું યોગબળ હોય અથવા પ્રભાવનાયોગનું બળ હોય. એમાં પણ પ્રભાવના યોગમાં કાયબળ જોઈએ, તંદુરસ્તી જોઈએ, વચનબળ જોઈએ. પોતાને જે જે ભાવો આવે તે વ્યક્ત કરવાનો ઉઘાડ હોય, વાણીનો પણ યોગ હોય.

‘યોગબળસહિત, એટલે...’ હવે એનો-યોગબળનો અહીંયા અર્થ કરે છે. ‘જેમનો ઉપદેશ ઘણા જીવોને થોડા પ્રયાસે મોક્ષસાધનરૂપ થઈ શકે...’ પોતાનો પ્રયત્ન થોડો હોય અને ઘણા જીવોને મોક્ષનું સાધન, મોક્ષનું નિમિત્ત થાય એવો જ એમનો કોઈ નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ હોય એવા અતિશયસહિત જે સત્પુરુષ બિરાજમાન હોય. ‘ગુરુદેવ’ને વિષે એ કલ્પના થઈ શકે છે. હજારો માણસો ખેંચાણા. વ્યક્તિગત વાત ભાગ્યે જ કરતા. સમષ્ટિગત ઉપદેશ ચાલતો હોવા છતાં અનેક માણસોને એમના વચનની એમના આત્મા ઉપર અસર થઈ છે. એને અતિશય કહેવામાં આવે છે. વચન તો વચન છે. એમનો આત્મા જુદો છે, વચન પણ ભિન્ન છે. સાંભળનારા શ્રોતાઓ પણ ભિન્ન છે. છતાં તે તે આત્માઓ ઉપર એનો પ્રભાવ જ્યારે દેખાય છે ત્યારે એને અતિશય-સત્પુરુષનો (વચન અતિશય કહેવાય છે).

જ્ઞાનીનો આશ્રય કરવા યોગ્ય છે એમ તે પ્રકાશે છે. જો કે કોઈ કોઈ માણસો, મુમુક્ષુઓ એવી શંકા કરે છે કે ‘શ્રીમદ્જી’એ જેટલો ભક્તિ આશ્રયનો માર્ગ પ્રકાશ્યો

એટલો 'ગુરુદેવે' પ્રકાશ્યો નથી. પણ એ વાત સમજાણફેરની છે. ભલે યોગ્યતા ઓછી હોય, મુમુક્ષુપણાની યોગ્યતા ઓછી હોય પણ સત્સમાગમમાં રહેવા માટે વ્યાપાર, કુટુંબ છોડીને જે લોકો ત્યાં નિવાસ કરે, એની યોગ્યતા ઓછી હોવા છતાં પ્રશંસા કરવાનું શું કારણ હતું ? કે એણે આ જે પ્રત્યક્ષ આશ્રયમાં આવવાનું પગલું ભર્યું છે તે ઘણું એણે ડહાપણનું કામ કર્યું છે. એમ કહેવા પાછળ અભિપ્રાય હતો એનો.

ક્યારેક તો વ્યાખ્યાનમાં કોઈનું નામ લઈને એમ પણ કહેતા. આપણે (ભાવનગરના મુમુક્ષુનું) નામ લેતા હતા. ચાલીસ વર્ષે એમણે ધંધો છોડી દીધો. ધંધો કરવાની ઉંમર હતી છતાં ધંધો છોડી દીધો. વળી ધીકતો ધંધો, લાખોની કમાણીવાળો ધંધો બંધ કરી દીધો. ભાઈઓને સોંપીને આવી ગયા. એમનું નામ લઈને કહેતા કે આ ૪૦ વર્ષે અહીંયાં આવીને બેસી ગયા છે. અને કેટલાક તો ૬૦-૭૦ થાય તો પણ દુકાન છોડતા નથી. શું કહેતા ? બેઠા હોય પાછા એ લોકો. ૬૦-૭૦ વાળા દુકાને જનારા બેઠા હોય તો એનું નામ લઈને કહે. નામ ન લે. કોઈનું નામ લે કોઈવાર. એવું લાગે કે આને બહુ દુઃખ લાગે એવું નથી તો એનું નામ લે. નહિતર નામ પણ ન લે. ૬૦-૭૦ વર્ષે પણ હજી મમતા મૂકાતી નથી. અને દુકાનનો રસ, ધંધાનો રસ છૂટતો નથી. એટલે એક પેઢી પાછળ કહેવાય. ૨૦ વર્ષે એક પેઢી કહેવાય. એક પેઢી પહેલાનો માણસ આવીને બેઠો છે અને એક પેઢી પછીનું આયુષ્ય વયું ગયું તો પણ હજી ત્યાં દોડે છે. દુકાને જાય છે. ટીકા કરતાં. એવા મુમુક્ષુઓની જાહેરમાં ટીકા કરતા. એ લોકોને કદાચ એમ હશે કે અમે જઈએ તો સરખો વેપાર ચાલે, અમે થડે બેઠા હોય તો ફેર પડે. માણસો ઉપર, છોકરા ઉપર અને ગ્રાહક ઉપર બધા ઉપર અમારી છાપ પડે છે. એને એક નંબરની મૂર્ખતા ગણાવતા હતા. એ બધું શું છે ? એ એ જ વાત છે. કહેવાની શૈલી દરેકની જુદી જુદી હોય છે પણ વાત તો એકની એક હોય છે.

શું કહે છે ? એવા મહાપુરુષો ઘણું કરીને અને મુખ્યપણે મુમુક્ષુને 'ભક્તિરૂપ પ્રત્યક્ષ આશ્રયમાર્ગ પ્રકાશે છે.' સત્પુરુષના સત્સંગમાં પરમભક્તિથી એમના આશ્રયે રહેવા યોગ્ય છે, એમના આશ્રયે કલ્યાણ કરવા યોગ્ય છે. તું અજાણ્યો છો. સ્વચ્છંદે નહિ ચાલતા જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞામાં રહીને તું તારું આત્મકલ્યાણ સાધજે. એવી શિખામણ, એવો ઉપદેશ આપતા હોય છે. 'પણ તેવા ઉદયયોગ વિના ઘણું કરી

પ્રકાશતા નથી.’ એવો પ્રભાવના યોગ હોય તો પ્રકાશે. પ્રભાવના યોગ ન હોય તો ન કહે. કેમ કે પાછી એ વાતને Twist કરતા એ લોકોને વાર લાગતી નથી.

વક્તાના પ્રકાર એવા છે કે એમ કહી દે કે જુઓ ! એને પોતાની ભક્તિ કરાવવી છે ને માટે સત્પુરુષનો મહિમા અને સત્પુરુષની ભક્તિ કરવાની જે વાત કરે છે. કેમ કે પોતાને એ વાત ગમે છે. બીજા પોતાની ભક્તિ કરે એ એને ગમે છે. માટે બીજા પોતાની ભક્તિ કરે એ માટે આવી બધી વાતો કરે છે. એમ કરીને વક્તાથી મુમુક્ષુના હિતના કારણને દુર્લક્ષ કરીને જુદી રીતે વિચારે છે. તો એ રીતે વિચારવા યોગ્ય નથી.

એટલે એ જોવે છે કે એવા ‘ઉદયયોગ વિના ઘણું કરી પ્રકાશતા નથી.’ અતિશય એવો ભાળે પોતાનો તો પ્રકાશે છે, નહિતર કહે જ નહિ. કેમ કે એમને કોઈ અપેક્ષા નથી. એવા અનંત જ્ઞાનીઓ ભૂતકાળના ઇતિહાસમાં થઈ ગયા કે જે વગર બોલ્યે સિદ્ધાલય સુધી પહોંચી ગયા. વાત જ કરી નહિ કે અમારી શું સ્થિતિ છે. એવા કેટલાય અનંતા થઈ ગયા. કોઈ જીવોને, કોઈ જ્ઞાનીઓને પ્રભાવના યોગ થયો તો એ બીજાની હિતની બુદ્ધિએ, કરુણાબુદ્ધિએ કાંઈ કહેતા ગયા તો કહેતા ગયા. તો એ કહેતા ગયા એમાંથી પણ કોઈ ઉંધુ લઈ લે તો લઈ લે. એનો તો કોઈ જગતમાં ઉપાય નથી.

‘બીજા વ્યવહારના યોગમાં મુખ્યપણે તે માર્ગ ઘણું કરીને સત્પુરુષો પ્રકાશતા નથી.’ બીજા વ્યવહારના યોગમાં એટલે લૌકિક વ્યવહારમાં જ્યારે પોતે ઊભા હોય અને અનેક જાતના ચિત્ર-વિચિત્ર પ્રસંગો પડતા હોય ત્યારે તો એ માર્ગને ઘણું કરીને પ્રકાશતા નથી. ત્યારે એ માર્ગની પ્રભાવનામાં આવતા નથી. નિવૃત્તિ લે તો જ આવે પ્રવૃત્તિમાં રહીને આવતા નથી. કેમ કે એમાં તો ઘણાને દસ વાતો, સો વાતો ઊભું કરવાનું મન થાય છે. એટલે એ આવતા નથી. ‘તે તેમનું કરુણા સ્વભાવપણું છે.’ નહિ આવવા પાછળ પણ એમની કરુણા છે અને આવવા પાછળ પણ એમની કરુણા છે. શાસનની પ્રભાવના કરે છે તો પણ બીજા જીવોની કરુણાને લઈને છે અને પોતે પ્રભાવના કરી શકે એવા હોવા છતાં ન કરે તો પણ એમને બીજા જીવોની કરુણા છે. કેમ કે ઘણા જીવોને તીવ્ર અનંતાનુબંધી, એમનો દોષ જોઈને, દોષની મુખ્યતા કરીને તીવ્ર અનંતાનુબંધીના પરિણામ થઈ જાય છે. એ પ્રકારમાંથી એ જીવો બચી

જાય એટલા ખાતર પણ પોતે પોતાની વર્તમાન બાહ્ય ઉદયની પરિસ્થિતિ જોઈને, નકામા અહિત કરી લેશે એના કરતા અત્યારે આ પરિસ્થિતિમાં આપણે પ્રભાવનામાં આવવું નથી. એમાં પણ એમની કરુણા જ છે.

મુમુક્ષુ :- મૌન પણ પ્રભાવના જ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ પણ પ્રભાવના જ છે. કેમ કે એમનામાં પ્રભાવના અંગ વર્તે છે. સમ્યગ્દષ્ટિ હોવાથી આઠ અંગથી અખંડ એવું સમ્યગ્દર્શન એમને વર્તે છે. એટલે એમનું સર્વ આચરણ વંદનને યોગ્ય જ છે એમ નાખી દીધું. Total માર્યો છે એમણે. ઘણા તર્ક-વિતર્કોનો એ સરવાળો છે. એક વાક્ય છે પણ એ સેંકડો તર્ક વિતર્કનો એક સરવાળો માર્યો છે કે હે મુમુક્ષુ ! તું ગાંઠ મારજે કે સત્પુરુષનું સર્વ આચરણ વંદનને યોગ્ય જ છે. આ સિવાય તું બીજો વિકલ્પ કરીશ નહિ. એ સરવાળો માર્યો છે. જબરદસ્ત વાત કરી છે. એક પોસ્ટ કાર્ડ લખ્યું છે પણ હજારો વાતનો ફેંસલો કરી નાખ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- સત્પુરુષનું જો હૃદયમાં ગૃહસ્થપણું દેખાતું હોય તો અનંતાનુબંધી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અનંતાનુબંધી છે. હા છે. સત્પુરુષ તને ગૃહસ્થપણે દેખાતા હોય તો તે તારો અનંતાનુબંધીનો કષાય સમજી લેજે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ બધું તારામાં પડ્યું છે. અનંતાનુબંધીના. સત્પુરુષને સત્પુરુષની દષ્ટિએ જો તો કાંઈક તને લાભ છે અને જો સત્પુરુષને સત્પુરુષ તરીકે ઓળખીશ તો તને પરમેશ્વર બુદ્ધિ થયા વિના રહેશે નહિ. એ તો આપણે 'ઈડર'માં બહુ ચાલ્યું. લગભગ બે કલાક એ વિષય ચાલ્યો હતો. સત્પુરુષમાં પરમેશ્વરબુદ્ધિ એટલે શું ? એવો વિષય છે.

'તે તેમનું કરુણા સ્વભાવપણું છે. જગતના જીવોનો ઉપકાર પૂર્વાપર વિરોધ ન પામે અથવા ઘણા જીવોને ઉપકાર થાય એ આદિ ઘણાં કારણો દેખીને અન્ય વ્યવહારમાં વર્તતાં તેવો પ્રત્યક્ષ આશ્રયરૂપ માર્ગ સત્પુરુષો પ્રકાશતા નથી.' જ્યારે પોતે વ્યવહારમાં વર્તતા હોય, જગતના વ્યવહારનો ઉદય વર્તતો હોય ત્યારે બીજા જીવોને પૂર્વાપર વિરોધ ઊભો ન થાય એટલા ખાતર પણ એ ભક્તિમાર્ગ અને આશ્રયમાર્ગને પ્રકાશતા નથી. અથવા ઘણા જીવોને ઉપકાર થાય એ આદિ કારણો દેખીને પણ. એ જ એમના ઉપરનો ઉપકાર છે. પોતે વ્યવહારમાં વર્તે છે એટલે એ માર્ગ પ્રકાશતા નથી.

'ઘણું કરીને તો અન્ય વ્યવહારના ઉદયમાં અપ્રસિદ્ધ રહે છે;...' ગુપ્ત રહી જાય

છે. જ્યારે પોતાને... આ 'સોગાનીજી'નો તો પ્રત્યક્ષ દષ્ટાંત છે. ગુપ્ત રહી ગયા અને ગુપ્ત રહેવાનો અભિપ્રાય હતો એ વાત પણ એમના વચનામૃતમાંથી પ્રસિદ્ધ થઈ જાય છે. ગુપ્ત રહેવાનો એમનો અભિપ્રાય છે એ સ્પષ્ટ થાય છે. કેમ કે જે ઉદય વર્તે છે તે ઉદયની અંદર એ પ્રગટ બહાર આવવા માગતા નથી. કેમ કે ઘણાને વિરોધનું કારણ થાય. 'કલકત્તા'ની પરિસ્થિતિ તો તમે જાણતા જ હશો. 'સોનગઢ'ની અમે જાણતા હતા. ઘણાને વિરોધનું કારણ થઈ બેસે. એ પ્રગટ નથી થતાં. અપ્રસિદ્ધ જ રહે છે.

'અથવા કાંઈ પ્રારબ્ધવિશેષથી સત્પુરુષપણે કોઈના જાણવામાં તે આવ્યા, તોપણ પૂર્વાપર તેના શ્રેયનો...' જેને જાણવામાં આવ્યા એના કલ્યાણનો 'વિચાર કરી જ્યાં સુધી બને ત્યાં સુધી વિશેષ પ્રસંગમાં આવતા નથી;...' વધારે પરિચયમાં ન આવે. મર્યાદિત પરિચય કરી નાખે. કોઈને ખ્યાલ આવે તો પણ એની સાથેનો પરિચય મર્યાદિત કરી નાખે. વિશેષ પ્રસંગમાં આવતા નથી.

'અથવા ઘણું કરી અન્ય વ્યવહારના ઉદયમાં સામાન્ય મનુષ્યની પેઠે વિચરે છે.' જેમ બીજા સામાન્ય ગૃહસ્થો અને મનુષ્યો જે રીતે વર્તે એ જ રીતે એ વર્તવાનું ચાલુ રાખે છે. કે કોઈને પોતાનો ખ્યાલ આવે નહિ. અને ખ્યાલ ન આવે એમ જ એ ઈચ્છે છે. એ પોતાના માટે પણ હિતકારક છે અને બીજાના માટે પણ એ હિતકારક છે. એમની પ્રવૃત્તિ, સત્પુરુષની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ સ્વ-પર હિતકારક હોય છે. પરને નુકસાન થાય એવું પણ ન કરે અને સ્વને નુકસાન થાય એવું પણ ન કરે. એ રીતે વિચરે છે.

'તેમ વર્તાય તેવું પ્રારબ્ધ ન હોય તો જ્યાં કોઈ તેવો ઉપદેશઅવસર પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાં પણ 'પ્રત્યક્ષ આશ્રયમાર્ગ'નો ઘણું કરીને ઉપદેશ કરતા નથી,...' તેમ વર્તાય તેવું પ્રારબ્ધ ન હોય તો એટલે ઉપદેશકપણે વર્તાય તેવું પ્રારબ્ધ ન હોય તો. અને છતાં કોઈપણ એવો ઉપદેશ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય. એટલે ક્યારેક કોઈ સત્સંગની વચમાં, કોઈ પરિચિત જીવોની વચ્ચે એવો ઉપદેશ અવસર પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાં પણ પ્રત્યક્ષ આશ્રયમાર્ગનો ઘણું કરીને ઉપદેશ કરતા નથી.

'કવચિત્ 'પ્રત્યક્ષ આશ્રયમાર્ગ'ના ઠેકાણે 'આશ્રયમાર્ગ' એવા સામાન્ય શબ્દથી, ઘણા ઉપકારનો હેતુ દેખી, કંઈ કહે છે.' એક શબ્દ કાઢ્યો. બહુ કહેતા નથી, ક્યારેક

પ્રત્યક્ષ આશ્રયમાર્ગની વાત કરવી હોય તો આશ્રયમાર્ગ એવો સામાન્ય શબ્દ વાપરે, પ્રત્યક્ષ શબ્દ ન વાપરે. કેમ કે તરત પહેલા લોકોને એમ થાય કે આ તો પોતાની વાત કરવા માગતા હશે. એમ સમજીને. એ રીતે સામાન્ય શબ્દથી ઘણા ઉપકારનો હેતુ દેખી કાંઈક કહે છે. અને 'ગુરુદેવે' એ વાતની હંમેશાં મર્યાદા રાખી કે ક્યારેય પણ એમણે પોતાને માટે વાત કરી નથી. કે તમે અમારી ભક્તિ કરો, તમે અમારી સેવા કરો, તમે પ્રત્યક્ષ આશ્રયમાં રહો એવી કોઈને વાત કરી નથી.

'મુંબઈ' જાય તો 'મુંબઈ'વાળાને એમ ન કહે કે તમારે 'સોનગઢ' આવવું. તમારે 'સોનગઢ' આવીને રહેવું. 'સોનગઢ' વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવજો. એવું કોઈને કહ્યું નથી. હજારો-લાખો માણસો સાંભળવા આવ્યા પણ એક માણસને એમ નથી કહ્યું કે તમે વ્યાખ્યાન સાંભળવા માટે તમે ત્યાં આવજો. એવી વાત કરી નથી. કેમ કે એ આશ્રયમાર્ગની કોઈ વાત કરે પણ પ્રત્યક્ષ આશ્રયમાર્ગની એટલે કે મારી પાસે આવજો એવી વાત કરતા નથી. નહિતર એ તો પ્રભાવના યોગવાળા હતા. છતાં આટલી મર્યાદા રાખી છે.

આ તો જેને પ્રભાવના યોગ નથી અને વ્યવહારમાં વર્તે છે એની વાત કરે છે. એના ઉપર તો લાંછન લગાડતા લોકોને વાર લાગે નહિ. એટલે એના ઉપકારનો હેતુ દેખીને કાંઈક કહે છે. અર્થાત્ ઉપદેશ વ્યવહાર પ્રવર્તતાવવા ઉપદેશ કરતા નથી. સામાનું કલ્યાણ જોઈને કાંઈક કલ્યાણ થાય એવું કાંઈક કહે છે પણ ઉપદેશ વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ કરવા માટે ઉપદેશ કરતા નથી. એમ કહે કે ભાઈ ! મારે પણ સત્સંગમાં રહેવું છે. હું પણ સત્સંગની ભાવનાવાળો છું. આપણે બધા સાથે બેસીને સત્સંગ કરવો જોઈએ. બસ, આથી વધારે કાંઈ (કહે નહિ). એ પણ એના કલ્યાણ જોઈને. બીજી કાંઈ વિશેષ વાત કરે નહિ.

'ઘણું કરીને જે કોઈ મુમુક્ષુઓને સમાગમ થયો છે...' હવે પોતાની વાત કરે છે. કે અમારા સમાગમમાં જે કોઈ મુમુક્ષુઓ આવ્યા છે 'તેમને દશા વિષે થોડે ઘણે અંશે પ્રતીતિ છે.' કેટલાકને વિશ્વાસ આવ્યો છે કે આ કોઈ સત્પુરુષ છે. કોઈને થોડી, કોઈને ઘણી. બધા એકસરખા નથી. અને બધા એકસરખા કદાપિ હોય પણ નહિ. 'તથાપિ જો કોઈને પણ સમાગમ ન થયો હોત તો વધારે યોગ્ય હતું.' કેવો અભિપ્રાય છે, જુઓ ! અમે જે વ્યવહારમાં બેઠા છીએ, જે ગૃહસ્થીમાં ઊભા છીએ એ જોતાં

એમ લાગે છે કે કોઈનો પરિચય ન થયો હોત તો સારું હતું.

થાય છે શું ? કે એકબીજાને સાથે લઈ લે છે. 'સોભાગભાઈ'એ તો આ 'બોટાદ'ના 'મણિભાઈ ગાંધી' એમને કહ્યું. 'લીંબડી'વાળાને કહ્યું. પછી આ 'અમદાવાદ'માં આવ્યા હતા તો આ જે 'કલોલ'વાળા છે એ એમના સગા થાય છે. એમ પોતાના કોઈ સ્નેહી-સગાને ખાનગીમાં વાત કરી દે છે. આ જ્ઞાનીપુરુષ છે, એની પાસેથી કાંઈક લેવા જેવું છે. એવી રીતે થોડું થોડું કરતાં એક સમૂહ થઈ જાય છે. ત્યારે એ એમ વિચારે છે કે આના કરતા તો કોઈના પરિચયમાં જ ન આવ્યા હોત તો સારું હતું. જુઓ ! ક્યાં સુધી વાત (કરે છે). વધારે યોગ્ય હતું.

કેમ કે 'અત્રે જે કાંઈ વ્યવહાર ઉદ્યમમાં વર્તે છે...' હવે એમને માન જોઈએ છે કે નથી જોઈતું ? કહો. એ પોતે તો એમ વિચારે છે કે કોઈનો મને પરિચય જ ન થયો હોત તો સારું હતું. પરિચયમાં આવીએ તો કોઈક માન આપેને ? મને તો કોઈનો પરિચય ન થયો હોત તો સારું હતું. 'અત્રે જે કાંઈ વ્યવહાર ઉદ્યમમાં વર્તે છે તે વ્યવહારાદિ આગળ ઉપર ઉદ્યમમાં આવવા યોગ્ય છે...' તે વ્યવહાર આદિ આગળ ઉપર ઉદ્યમમાં આવવા યોગ્ય છે 'એમ જાણી તથા ઉપદેશ વ્યવહારનો ઉદ્ય પ્રાપ્ત ન થયો હોય ત્યાં સુધી અમારી દશા વિષે તમ વગેરેને જે કંઈ સમજાયું હોય તે પ્રકાશ ન કરવા માટે જણાવવામાં મુખ્ય કારણ એ હતું અને છે.' બધી ચોખવટ કરી નાખી.

શું કહે છે ? 'અત્રે જે કાંઈ વ્યવહાર ઉદ્યમમાં વર્તે છે...' વેપાર અને કુટુંબ, બે (ઉદ્ય) છે. 'તે વ્યવહારાદિ આગળ ઉપર ઉદ્યમમાં આવવા યોગ્ય છે...' આ ઉદ્ય હજી આગળ આમ ને આમ ચાલવાનો છે. 'એમ જાણી તથા ઉપદેશ વ્યવહારનો ઉદ્ય પ્રાપ્ત ન થયો હોય ત્યાં સુધી...' એટલે અસંગ દશા, ત્યાગીની દશામાં અમે ન આવીએ ત્યાં સુધી. 'અમારી દશા વિષે તમ વગેરેને જે કંઈ સમજાયું હોય...' તમને જે કાંઈ ખ્યાલમાં આવ્યું હોય તે તમારે બહારમાં બીજાને પ્રગટ ન કરવું. એમ તમને અનેક વાર અમે જણાવ્યું હતું. એનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે અમે તો કોઈના પરિચયમાં જ આવવા માગતા નહોતા અને હજી પણ આવવા માગતા નથી. હતું અને છે. બેય કારણ છે.

એટલે અમારું ઘણા માણસોમાં માન વધે, ઘણા માણસો અમને જાણતા થાય

એ વાત તો નથી. ઊલટાનું કોઈ પરિચયમાં (આવવા માગતા નથી) એ તો. જુઓ ! એમની ભાવના કેવી છે !

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાની કેવા નિર્લેપ હોય છે !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કેટલા નિર્લેપ હોય છે અને કેટલા અંતરંગથી નિઃસ્પૃહ હોય છે !

‘ગુરુદેવ’ તો ગૃહસ્થીમાં પડ્યા જ નહોતા. પ્રથમથી જ દીક્ષા લઈ લીધી. એટલા મંદ કષાયી હતા કે ગૃહસ્થીમાં પડ્યા નહિ. પરિવર્તન કર્યું, સાધુપણું છોડ્યું પણ ગૃહસ્થીમાં ન આવ્યા. અને ત્યાગી જેવી દશામાં રહ્યા. તો પણ લોકો માનનો આરોપ કરતા હતા. ઘણા ‘કૃપાળુદેવ’ના અનુયાયીઓ એવું બોલતા પણ સાંભળાયેલા કે ભાઈ એ તો ‘કૃપાળુદેવ’નું નામ લે છે, એ તો આપણા લોકોનું આકર્ષણ વધે એટલા માટે નામ લે છે. આપણા લોકો ત્યાં આવવા માંડે એટલે. એવો પ્રકાર એ વક્તાનો પ્રકાર છે. કોઈને આવવા માટે કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરવી એવું ‘ગુરુદેવ’ના જીવનમાં કદી જોવામાં આવ્યું નથી.

બે-ત્રણ વર્ષ પહેલા એક શ્વેતાંબર ભાઈ આવ્યા હતા. જ્યારે એમણે પરિવર્તન કર્યું ને ત્યારે પહેલા એમણે ‘અગાસ’ની માગણી કરી હતી, કે ત્યાં જો મને મુખ્યતા આપવામાં આવે તો હું ‘અગાસ’માં રહી જાઉં. પણ ‘અગાસ’વાળાએ ના પાડી દીધી. પછી અમારા ‘રામસૂરી મહારાજ’ પાસે એમની Proposal આવી હતી. કે જો મને મુખ્યતા આપવામાં આવે શ્વેતાંબર સંપ્રદાયની અંદર તો મારે પરિવર્તન કરવું છે અને હું તમારામાં આવું. પણ અમારા લોકોએ પણ એમની Offer છે એ Reject કરી નાખી, અમારા આચાર્યોએ પણ. પછી ‘સોનગઢ’માં બેઠા છે.

(એક) વેપારી હતા. અમારી દુકાને આવેલા. ‘અમદાવાદ’ના વેપારી. મેં એને પૂછ્યું પછી. કેમ કે એણે ફોટો જોયો ને અને એને કાંઈક એ પહેલા આવેલા ત્યારે થોડાં પુસ્તકો વાંચવા લઈ ગયા હતા. પછી પાછા મુકાવી દીધા એણે. નહિ રુચ્યું હોય, ગમે તે (હોય), પણ આવ્યા ત્યારે જરાક બોલતા હતા એવું. મેં પૂછ્યું કે આ વાત તમે ક્યાંથી જાણી છે ? તમને પ્રત્યક્ષ ખબર છે આ વાતની ? કે કાંઈ ઊડતી વાત તમારા કાને આવી છે ? પછી ગભરાણા જરા. ભાઈ સાહેબ ! મારી ભૂલ થઈ ગઈ હોય તો માફ કરજો. મેં તો સાંભળી વાત કરી છે. આવી સાંભળી વાત કોઈના વિષે ન કરવી જોઈએ. હવે તમારી જાણ માટે કહું છું કે એમને જો માનની ઇચ્છા

હોત ને તો સંપ્રદાયમાંથી પરિવર્તન ન કર્યું હોત. સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમાં ભગવાનની જેમ એમને લોકો માનતા થઈ ગયા હતા. એટલું બધું એમનું વ્યક્તિત્વ હતું કે લોકો એમની માનતા, બાધા અને આખડી સુધી પહોંચી ગયા હતા. કે આ કોઈ જબરદસ્ત આપણામાં મહાપુરુષ છે. આપણા સંપ્રદાયમાં આવો મહાપુરુષ પાક્યો છે. એનું એટલું બધું માન હતું ને કે ત્યાંથી નીકળી ન શકત. જો માન-અપમાનનો પ્રશ્ન હોત તો ત્યાંથી ન નીકળ્યા હોત. અને જ્યારે એ છોડીને 'સોનગઢ'માં આવ્યા ત્યારે ચાર જણા હતા. બધા આખા સંપ્રદાયના માણસોએ એમને છોડી દીધા હતા. અને વિરોધ થયો હતો. તો પણ એકલા આત્મસાધન કરવા માટે 'સોનગઢ'માં રહ્યા હતા. માન-અપમાનનો પ્રશ્ન છોડીને. આ હું જાણું છું. કેવી રીતે 'સોનગઢ'નો વિકાસ થયો છે ? કે પહેલા શું થયું ? પછી શું થયું ? એ બધો ખ્યાલ છે. તો કહે, કદાચ મારી સાંભળી વાતમાં ભૂલ પણ થઈ હોય. પછી જરાક પસ્તાણા સહેજ. સાંભળી વાત તો બરાબર છે. મને તો સીધી ખબર છે એ તો છે જ નહિ. આ તો અમારે બધી વાતો ચાલતી હોય એમાંથી વાત કરી દીધી.

કહેવાનો મતલબ એ છે કે માણસો કેવી કેવી કલ્પનાઓ એને કેવી કેવી વાયકાઓ ઊડાવતા હોય છે. આધારહિન. કોઈ આધાર જ ન હોય એની પાસે. છતાં ગમે તેવા ધર્માત્માઓ પ્રત્યે પણ ગમે તેવી વાતો કરવામાં લોકોને કાંઈ આંચકો લાગતો નથી. એવી પરિસ્થિતિ છે.

મુમુક્ષુ :- ધર્માત્માઓ પ્રત્યે અવગુણ બોલવા બહુ મોટો કર્મ થાય છે. એમ શાસ્ત્રમાં આવે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સાચી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- સીતાનો જીવ છે એણે ભૂતકાળમાં સત્પુરુષની અવગણના કરેલી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બરાબર છે. એ તો આપણા જીવે પણ (એવી ભૂલ કરી છે). અનંત કાળથી ફરીએ છીએ એનો અર્થ શું છે ? કે એવા જ પ્રકારની કાંઈને કાંઈ ભૂલો કરી બેઠા હોઈએ છીએ. હવે ન કરીએ એ જાગૃતિ રાખવાની છે. એમ છે ખરેખર.

મુમુક્ષુ :- દેવ-ગુ-શાસ્ત્રની વિરાધના નરક, નિગોદનું કારણ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. નિગોદનું કારણ છે. ધર્મ અને ધર્માયતન અને ધર્માત્મા,

આ જે છે એમાં ક્યાંય પણ વિરાધના થાય, સીધી કે આડકતરી રીતે, કરવું, કરાવવું કે અનુમોદવું એનું ફળ જલ્દી નિગોદને આમંત્રણ, નોતરું દેવા જેવું છે. તીવ્ર કષાય, ક્રોધાદિ કરે તો નારકીમાં થઈને નિગોદમાં જાય. Via નારકી. અને મંદ કષાયથી માયાચારથી જ ખાલી વિરાધના કરે. ક્રોધાદિ ન કરે, ગુસ્સો ન કરે, તકરાર-ઝઘડો ન કરે. માયાચાર કરે અંદર. અને કરવું, કરાવવું, અનુમોદવું થાય તો સીધું નિગોદમાં જવાનું થાય. કેમ કે માયા ક્રોધથી પણ ભયંકર છે. પણ સરવાળો એનો નિગોદ છે. કેમ કે જ્ઞાનની સ્વભાવની વિરાધના છે. અને સ્વભાવમાં જ્ઞાનસ્વભાવ મુખ્ય છે એટલે જ્ઞાન અવરાય જાય છે. અને સુખ સ્વભાવ છે એટલે સુખ અવરાય જાય છે. અનંતુ દુઃખ અને અક્ષરમાં અનંતમાં ભાગે જ્ઞાન (રહી જાય) એ પરિસ્થિતિ થઈ જાય છે.

ભવભીરુ જીવોએ એવો કોઈપણ Issue ઊભો થાય, ધર્મના વિવાદનો, ધર્મના સમાજની અંદર કોઈપણ વિવાદાસ્પદ Issue ઊભો થાય ત્યારે જ્ઞાનીના આશ્રયે રહી જવું. પોતાને નહિ ખબર પડે. પોતે ક્યાં ભૂલ કરે છે ? ભૂલ કરે છે કે નથી કરતો ? કાંઈ ખબર નહિ પડે. કેમ કે એની પાસે શક્તિ શું છે ? એની પાસે સમજણ શું છે ? એ તો બાળક જેવો છે, બાળકબુદ્ધિ ગણાય છે. જ્ઞાનીના આશ્રયમાં ચાલ્યું જવું. કોઈ વિદ્યમાન જ્ઞાની હોય તો એના ચરણોમાં બેસવું. આપની આજ્ઞા અને આપનો વિકલ્પ એ અમારું જીવન છે. અમારે ક્યાંય આડેઅવળે જાવું નથી. ક્યાંય ભરાઈ પડવું નથી. આટલો જો વિવેક આવે તો બચી જાય. નહિતર બીજા જે અવળું કરનારા હોય એની સમીપ જતાં, એની સાથે જતાં એની અનુમોદના આપોઆપ થઈ જાય છે. અને એ ભયંકર પરિસ્થિતિ છે. ત્રણેનું ફળ એક જ છે. કરતો હોય જેને એ ફળ મળશે એ અનુમોદકને ફળ મળશે. બહુ જોઈ વિચારીને (ચાલવા જેવું છે). આ તો હીરાથી (પણ) કીમતી વસ્તુનો વેપાર છે. નફો પણ આનો મોટો છે અને નુકસાન પણ આનું મોટું છે. બેય મોટું છે. વિચારીને પ્રવર્તવા જેવું છે. (સમય થયો છે).

પત્રાંક-૫૨૨

મુંબઈ, ભાદરવા સુદ ૩, રવિ, ૧૯૫૦

જીવને જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ થયે તથા પ્રકારે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મોળાં પડવાનો પ્રકાર બનવા યોગ્ય છે, કે જેમ બની અનુક્રમે તે પરિક્ષીણપણાને પામે છે. સત્પુરુષનું ઓળખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે, તેમ તેમ મતાભિગ્રહ, દુરાગ્રહતાદિ ભાવ મોળા પડવા લાગે છે, અને પોતાના દોષ જોવા ભણી ચિત્ત વળી આવે છે; વિક્ષાદિ ભાવમાં નીરસપણું લાગે છે, કે જીગૃહ્સા ઉત્પન્ન થાય છે; જીવને અનિત્યાદિ ભાવના ચિંતવવા પ્રત્યે બળવીર્ય સ્ફુરવા વિષે જે પ્રકારે જ્ઞાનીપુરુષ સમીપે સાંભળ્યું છે, તેથી પણ વિશેષ બળવાન પરિણામથી તે પંચવિષયાદિને વિષે અનિત્યાદિ ભાવ દઢ કરે છે. અર્થાત્ સત્પુરુષ મળ્યે આ સત્પુરુષ છે એટલું જાણી, સત્પુરુષને જાણ્યા પ્રથમ જેમ આત્મા પંચવિષયાદિને વિષે રક્ત હતો તેમ રક્ત ત્યાર પછી નથી રહેતો, અને અનુક્રમે તે રક્તભાવ મોળો પડે એવા વૈરાગ્યમાં જીવ આવે છે; અથવા સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કંઈ દુર્લભ નથી; તથાપિ સત્પુરુષને વિષે, તેના વચનને વિષે, તે વચનના આશયને વિષે, પ્રીતિ ભક્તિ થાય નહીં ત્યાં સુધી આત્મવિચાર પણ જીવમાં ઉદય આવવા યોગ્ય નથી; અને સત્પુરુષનો જીવને યોગ થયો છે, એવું ખરેખરું તે જીવને ભાસ્યું છે, એમ પણ કહેવું કઠણ છે.

જીવને સત્પુરુષનો યોગ થયે તો એવી ભાવના થાય કે અત્યાર સુધી જે મારાં પ્રયત્ન કલ્યાણને અર્થે હતાં તે સૌ નિષ્ફળ હતાં, લક્ષ વગરનાં બાણની પેઠે હતાં, પણ હવે સત્પુરુષનો અપૂર્વ યોગ થયો છે, તો મારાં સર્વ સાધન સફળ થવાનો હેતુ છે. લોકપ્રસંગમાં રહીને જે નિષ્ફળ, નિર્લક્ષ સાધન કર્યાં તે પ્રકારે હવે સત્પુરુષને યોગે ન

કરતાં જરૂર અંતરાત્મામાં વિચારીને દઢ પરિણામ રાખીને, જીવે આ યોગને, વચનને વિષે જાગૃત થવા યોગ્ય છે, જાગૃત રહેવા યોગ્ય છે; અને તે તે પ્રકાર ભાવી, જીવને દઢ કરવો કે જેથી તેને પ્રાપ્ત જોગ 'અફળ' ન જાય, અને સર્વ પ્રકારે એ જ બળ આત્મામાં વર્ધમાન કરવું, કે આ યોગથી જીવને અપૂર્વ ફળ થવા યોગ્ય છે, તેમાં અંતરાય કરનાર 'હું જાણું છું, એ મારું અભિમાન, કુળધર્મને અને કરતા આવ્યા છીએ તે ક્રિયાને કેમ ત્યાગી શકાય એવો લોકભય, સત્પુરુષની ભક્તિ આદિને વિષે પણ લૌકિકભાવ, અને કદાપિ કોઈ પંચવિષયાકાર એવાં કર્મ જ્ઞાનીને ઉદયમાં દેખી તેવો ભાવ પોતે આરાધવાપણું એ આદિ પ્રકાર છે,' તે જ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ છે. એ પ્રકાર વિશેષપણે સમજવા યોગ્ય છે; તથાપિ અત્યારે જેટલું બન્યું તેટલું લખ્યું છે.

ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને માટે સંક્ષેપમાં વ્યાખ્યા કહી હતી, તેને અનુસરતી ત્રિભોવનના સ્મરણમાં છે.

જ્યાં જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો છે, ભવના પ્રકાર ધારણ કર્યા છે, ત્યાં ત્યાં તથાપ્રકારના અભિમાનપણે વર્ત્યો છે; જે અભિમાન નિવૃત્ત કર્યા સિવાય તે તે દેહનો અને દેહના સંબંધમાં આવતા પદાર્થોનો આ જીવે ત્યાગ કર્યો છે, એટલે હજી સુધી તે જ્ઞાનવિચારે કરી ભાવ ગાળ્યો નથી, અને તે તે પૂર્વસંજ્ઞાઓ હજી એમ ને એમ આ જીવના અભિમાનમાં વર્તી આવે છે, એ જ એને લોક આખાની અધિકરણ ક્રિયાનો હેતુ કહ્યો છે; જે પણ વિશેષપણે અત્ર લખવાનું બની શક્યું નથી. પત્રાદિ માટે નિયમિતપણા વિષે વિચાર કરીશ.

નોંધ :- પ્રવચન નં. ૨૨૧, આગળના પ્રવચનની કોપી છે, માટે લેવામાં આવેલ નથી.

તા. ૧૨-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૨૨
પ્રવચન નં. ૨૨૨

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્ર ૫૨૨, પાનું ૪૧૯. ‘અંબાલાલભાઈ’ ઉપરનો પત્ર છે.

‘જીવને જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ થયે તથાપ્રકારે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મોળા પડવાનો પ્રકાર બનવા યોગ્ય છે, કે જેમ બની અનુક્રમે તે પરિક્ષીણપણાને પામે છે.’ જો જીવને જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ થાય તો એના અનંતાનુબંધીના કષાયની ચોકડી ક્રોધ, માન, માયા, લોભની એનો રસ ઘટે, ઘટે અને ઘટે. એનો અનુભાગ ઘટે. કષાય સ્થૂળ છે. દર્શનમોહ છે એ સૂક્ષ્મ છે. દર્શનમોહના પરિણામ પોતાને સીધા ન પકડાય પણ કષાયના પરિણામ પકડાય એટલે ચારિત્રમોહના પરિણામની વાત કરે છે.

સાથે સાથે એમ સમજવા યોગ્ય છે કે અનંતાનુબંધી અને દર્શનમોહ અવિનાભાવી રહે છે. બન્નેનો સદ્ભાવ હોય તો અવિનાભાવી અને અભાવ હોય તો પણ અવિનાભાવી (રહે છે). પણ દર્શનમોહના પરિણામ જીવને સીધા પકડવામાં આવતા નથી એટલે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ પકડી શકાય છે. સ્થૂળ પરિણામ છે એટલે સમજાવવામાં એ શૈલી અપનાવવામાં આવે છે. તો એવી વાત સાથે સાથે સમજવા યોગ્ય છે કે અહીંયાં દર્શનમોહનો પણ અનુભાગ ઘટે છે, રસ ઘટે છે.

‘જીવને જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ થયે...’ એટલે ઓળખાણ થવાથી. ઓળખાણ

થવાના કારણે. 'તથાપ્રકારે' એટલે યથાયોગ્ય પ્રકારે. આ યોગ્ય પ્રકાર છે. 'અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મોળાં પડવાનો પ્રકાર બનવા યોગ્ય છે.' બને જ, ન બને એવું નથી. અને એ બનવાથી તે 'અનુક્રમે તે પરિક્ષીણપણાને પામે...' એટલે એનો નાશ પણ થાય જ. જ્યારે એ નાશ થાય, ત્યારે મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાય.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, થાય જ. ચાલુ જ રહે. જે સત્પુરુષને ઓળખી ન શકે તો એના અનંતાનુબંધી જાય નહિ અને દર્શનમોહ જાય નહિ. એમ સમજવા યોગ્ય છે. ન ઓળખી શકે તો પણ એટલા લાભથી વંચિત રહે, તો વિમુખ થાય ત્યારે શું દશા થાય ? ઉપેક્ષા થાય ત્યારે શું દશા થાય ? એ વિચારવા યોગ્ય છે. ત્યારે તો તીવ્ર દર્શનમોહ થાય અને તીવ્ર અનંતાનુબંધી થાય. તો જ ઉપેક્ષા થાય અને તો જ અવગણના થાય. પણ ઓળખે નહિ તો પણ એને મટે નહિ. આ રોગ ન મટે. ઓળખવાથી આ રોગ મટે એમ કહેવું છે.

એટલે એ વિષય અહીંયાં બહુ સ્પષ્ટ કર્યો છે. કોઈપણ ગ્રંથમાં એ વિષય એટલો સ્પષ્ટ નથી એટલો એમણે પોતાના વચનોમાં સ્પષ્ટ કર્યો છે કે અનંતકાળમાં જીવને અનંતવાર મનુષ્યદેહ અને અનંતવાર સત્પુરુષથી માંડીને સર્વજ્ઞ સુધીનો સંયોગ થયો. સત્પુરુષથી માંડીને સર્વજ્ઞ પર્યંતનો સંયોગ થવા છતાં પણ એકવાર એને સમ્યગ્દષ્ટિપણે ન તો સર્વજ્ઞને ઓળખ્યા છે. સર્વજ્ઞપણે તો ઓળખ્યા જ નથી પણ સમ્યગ્દષ્ટિપણે પણ નથી ઓળખ્યા. અને સત્પુરુષને પણ સત્પુરુષપણે એકવાર પણ નથી ઓળખ્યા. જો ઓળખ્યા હોય તો એનો અનંતાનુબંધી અને દર્શનમોહ નાશ પામે, પામે ને પામે જ. એ આપોઆપ એમાંથી તો સાબિત થઈ ગયું કે મળ્યા છતાં ઓળખ્યા નથી માટે નાશ તેનો નથી. એ તો આપો આપ જ થઈ જાય છે.

'સત્પુરુષનું ઓળખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે, તેમ તેમ મતાભિગ્રહ, દુરાગ્રહતાદિ ભાવ મોળા પડવા લાગે છે,...' હવે મત અભિગ્રહ છે અને દુરાગ્રહ છે એમાં સામાન્ય પરિણામ શું છે ? લક્ષનું પરિણામ છે. જીવનું પરિણામ છે. અથવા માયાનું પરિણામ છે. એ માયામાં જાય છે. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભમાં એ માયામાં જાય છે. અને માયાની પ્રકૃતિ એ મિથ્યાત્વની પ્રકૃતિ છે. મિથ્યાત્વની પ્રકૃતિને જો ખાતામાં નાખવી પડે તો માયામાં ખતાવવી પડે. એટલે એ એક ચિહ્ન લીધું. ક્યું

ચિહ્ન લીધું આમાં ?

જો સત્પુરુષનું જીવને ઓળખાણ થાય અથવા જેમ જેમ જીવને ઓળખાણ થાય. સત્પુરુષનું ઓળખાણ જેમ જેમ થાય એટલે ? એક સાથે પૂરું ન થાય. પહેલા કાંઈક વિશ્વાસ આવે, પછી વધારે વિશ્વાસ આવે. પરિચય કરતાં વધુ વિશ્વાસ આવે. કોઈ એક તબક્કે એને પાકેપાકું એને સીધું ઓળખાણ થાય, કે નહિ આ સત્પુરુષ છે એ હવે મારે મારા જ્ઞાનથી બરાબર નક્કી થાય છે. એમાં કોઈને પૂછવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી.

એમ 'જેમ જેમ જીવને થાય છે, તેમ તેમ...' સામે એનો શું ફાયદો થયો ? રોકડિયો વેપાર છે. સત્પુરુષનું ઓળખાણ થાય તો એને જેમ જેમ ઓળખાણ થાય, તેમ તેમ. એના પ્રમાણને અંદર લઈ લીધું. સામે ફાયદો એટલો. ઓળખાણ પૂરું થાય પછી ફાયદો થશે એમ નહિ. ઓળખાણની દિશામાં જીવ આગળ વધ્યો, તે જેટલો આગળ વધ્યો એટલો એને લાભ. આ સીધી વાત છે. 'તેમ તેમ મતાભિગ્રહ...' એનો ઓછો થાય. એટલે મતાગ્રહ ઓછો થાય અને દુરાગ્રહ પણ ઓછો થાય. દુરાગ્રહ કોને કહેવાય ? કે આગ્રહ અને દુરાગ્રહમાં ફેર છે.

આગ્રહ બે પ્રકારના. સત્ય માટેનો આગ્રહ અને અસત્ય માટેનો આગ્રહ, ન્યાય માટેનો આગ્રહ અને અન્યાય માટેનો આગ્રહ. આગ્રહ તો બેય કહેવાય. પણ જે અસત્ય અને અન્યાય માટેનો આગ્રહ છે એ દુરાગ્રહ છે, સત્ય માટેનો આગ્રહ છે તેને દુરાગ્રહ કહી શકાય નહિ, તેને હઠ કહી શકાય નહિ. નહિતર વળી એ બેય એકમાં ખતવી નાખે કે આનો પણ આગ્રહ છે અને આનો પણ આગ્રહ છે, બંને સરખા આપણી નજરમાં તો. એવું છે નહિ.

'સત્પુરુષનું ઓળખાણ જેમ જેમ જીવને થાય છે, તેમ તેમ મતાભિગ્રહ...' ઓછો પડે. આ જે મતનો પ્રકાર ઊભો થાય છે (કે) અમારા મતમાં આમ છે, અમારા મતમાં આમ છે. એ મતનો, રૂઢીનો, સંપ્રદાયની અંદર ચાલતી રૂઢીનો આગ્રહ, સંપ્રદાયની અંદર ચાલતો મતનો આગ્રહ. અમારામાં તો આમ જ હોય, આમ ન હોય. સત્ય શું છે ? આત્માને લાભકારક શું છે ? આત્મા શેનાથી નિર્મળ થાય છે, શુદ્ધ થાય છે ? આ એક જ દષ્ટિકોણ છે આ માર્ગનો. જેનું નામ જૈનમાર્ગ. એમ લોકની અંદર આજે પ્રસિદ્ધ છે એ જૈનમાર્ગને ગુણ અપેક્ષાએ જો કહેવામાં આવે તો એ આત્મશુદ્ધિનો

માત્ર માર્ગ છે. શેનો માર્ગ છે ? માત્ર આત્મશુદ્ધિનો માર્ગ છે. કોઈ સંપ્રદાયનો, વાડાનો, ટોળાનો માર્ગ નથી, અમુક ટોળાનો એના પર અધિકાર છે, અમુક કુળવાળાનો અધિકાર છે એવું આમાં નથી.

જેને આત્મશુદ્ધિ કરવી હોય તે તિર્યચથી માંડીને કોઈ પણ આમાં આવી શકે છે અને પરિપૂર્ણ આત્મશુદ્ધિની આની અંદર આખી લાઈન છે. પ્રથમ જઘન્ય અવસ્થાએ આત્મશુદ્ધિ શરૂ થાય ત્યાંથી માંડીને પૂરેપૂરી આત્મશુદ્ધિ થાય એના માટેનો આ માર્ગ છે. એને નામ ભલે જૈનમાર્ગ આપો કે ગમે ઇ નામ આપો પણ લાભ આત્મશુદ્ધિનો એની અંદર છે અને એના ઉપાયને માર્ગ કહેવામાં છે. આત્મશુદ્ધિના ઉપાયને જ માર્ગ કહેવામાં આવે છે. શું કહે છે ?

‘તેમ તેમ મતાભિગ્રહ, દુરાગ્રહતાદિ ભાવ મોળા પડવા લાગે છે,...’ જીવમાં હોય છે ખરા પણ એની અંદર એનું જોર તૂટી જાય. મોળા પડવા લાગે. જો મોળા ન પડે તો સમજવું કે એને સત્પુરુષનો સત્પુરુષ તરીકેનો કોઈ યોગ થયો નથી. ઓઘે ઓઘે ચાલે છે, બધાની પાછળ પાછળ ગાડરિયા પ્રવાહની જેમ. એક ગાડર, બીજા ગાડર-ઘેટાની પાછળ ચાલે એમ પોતે પણ ચાલે છે. એને ઓળખાણ થઈ નથી. અથવા તો કુળધર્મે ચાલે અથવા તો બાપદાદા ચાલતા હતા માટે ચાલે. એ રીતે ચાલવાનો આ માર્ગ નથી.

મુમુક્ષુ :- સત્પુરુષ હતા ત્યારે ઓળખાયા નહિ. હવે શું કરવું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હવે ઓળખવામાં તો તૈયારી કરવી. તે દિ’ તૈયારી નહોતી. અત્યારે તૈયાર છે કે કેમ ? એ સવાલ છે. અને તૈયારી કરવી જોઈએ. તૈયારી કરી અને એ વખતે સત્પુરુષ મળે તો એના આશ્રયમાં રહેવું છે, એની આજ્ઞામાં રહેવું છે, એના ચરણમાં નિવાસ કરવો છે. એને આશ્રયભાવના કહી. આગળનો પત્ર આવી ગયો.

‘પ્રત્યક્ષ આશ્રયનું સ્વરૂપ લખ્યું...’ પર ૧ માં પહેલી લીટી. ‘તે પત્ર અત્રે પ્રાપ્ત થયું છે. મુમુક્ષુ જીવે પરમ ભક્તિસહિત તે સ્વરૂપ ઉપાસવા યોગ્ય છે.’ એને એ જાતનો ભાવ આવવો જોઈએ કે જો કોઈ સત્પુરુષ મળે, હું ઓળખ્યા વગર રહું નહિ, મારી નજરબહાર એ હવે જાય નહિ. એટલો એને આત્મવિશ્વાસ આવે. અને જો મળે તો એના ચરણમાં નિવાસ કરવો છે, એની આજ્ઞાએ મારે આત્મહિત સાધવું છે. આવો

પ્રકાર એના ભાવનો ઉત્પન્ન થાય. તો એ ભાવના ફળમાં, એ ભાવની સાથે કુદરત બંધાયેલી છે. એને જે વિયોગ છે એ સંયોગ થયા વિના નહિ રહે. કોઈ ભાવ નિષ્ફળ તો જતા નથી. એણે સત્પુરુષના આશ્રયની ભાવના ભાવી એ ભાવના એની અવશ્ય સફળ થશે. એમ છે. અને એવું અનેકને બન્યું છે, એવું અનેકને બન્યું છે.

તે ‘ભાવ મોળા પડવા લાગે છે, અને પોતાના દોષ જોવા ભણી ચિત્ત વળી આવે છે;...’ શું થાય છે ? કેવી રીતે એને જ્ઞાન કામ કરવા લાગે છે પહેલું વહેલું ? કે પોતાના દોષ જોવા માટે એ જ્ઞાન વળે છે કે મારા આત્મામાં હજી કેટલી મલિનતા છે ? કેવા કેવા મને મલિન પરિણામ થાય છે ? આ વેપાર જે નુકસાનીનો ચાલે છે એ તો હું જોઉં. નફાની વાત પછી. નુકસાન બંધ થયા પછી નફો શરૂ થાય ને ? કે નુકસાન પણ ચાલુ રહે અને નફો ચાલુ થઈ જાય ? પહેલુંવહેલું એને આ બને છે. એક આગ્રહ, દુરાગ્રહ, મતાગ્રહ મોળો પડે અને એને પોતાના દોષ જોવા ભણી એનું ચિત્ત વળી આવે છે. ‘વળી આવે છે’ એ એક વાક્ય એવું લીધું છે કે સહેજે જ આમ થાય છે. સાંભળ્યું, શાસ્ત્રઆજ્ઞા છે કે સત્પુરુષનું વચન છે માટે હું મારા દોષ જોઉં એમ નહિ. ‘વળી આવે છે’ એનો અર્થ આ છે કે એની યોગ્યતાવશ એનો એ પ્રકાર ઊભો થાય છે. એમ કહ્યું કે અવલોકનમાં આવવું જોઈએ, પોતાના દોષના અવલોકનમાં આવવું જોઈએ એમ સમજ્યો માટે હું અવલોકન કરું ? ચાલશે નહિ. કેમ કે કૃત્રિમ પ્રયત્ન છે. લાંબુ નહિ ચાલે. પણ યોગ્યતા ઉત્પન્ન થાય તો સહેજે સહેજે એનું ચિત્ત વળી જાય છે એ બાજુ, પોતાના દોષ જોવા ભણી ચિત્ત વળી જાય છે. એવો Tone છે એની અંદર.

મુમુક્ષુ :- પોતાના દોષ જોવાનું ફરી ફરી આવે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘દીઠા નહિ નિજ દોષ તો તરીએ કોણ ઉપાય’ એમ કહે છે. કેમ કે એ દોષ ટાળવાનો એને ખ્યાલ જ નથી હોતો. એમાં શું થાય છે કે તત્ત્વજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કર્યા પછી આ ભૂલ કોઈ જીવોની થાય છે કે આપણે અસ્તિને પકડો-એકલા જ્ઞાયક સ્વભાવને પકડો. પણ જ્ઞાયક સ્વભાવને પકડવા માટેની યોગ્યતા, એમાં શું અસ્તિ-નાસ્તિ હોય વર્તમાન પર્યાયમાં ? એનું કાંઈ વિજ્ઞાન કે એનો કાંઈ ખ્યાલ ન હોય અને કૃત્રિમ વિકલ્પ કર્યા કરે, એથી તેને જ્ઞાયક સ્વભાવનો પત્તો લાગે છે એ વાતમાં કાંઈ માલ નથી. આ એનો પ્રારંભ છે. અહીંયાં યોગ્યતાના લક્ષણ બતાવે

છે કે જીવની યોગ્યતા શરૂ થઈ એ કેમ ખબર પડી ? એ પ્રારંભમાં જ એને પોતાના દોષ જોવા ભણી ચિત્ત વળી આવે છે.

‘વિક્ષાદિ ભાવમાં નીરસપણું લાગે છે,...’ આત્મકથા સિવાયની બધી કથા વિક્ષા છે. ચાર કથાના નામ તો પ્રસિદ્ધ છે. તો એ ચાર કથા કહો કે આત્મકથા સિવાયની બધી કથા કહો તે બધી વિક્ષા છે અથવા સંસારની કથા છે. સંસાર વધારવાની કથા છે. એનાથી સંસાર વધારવા સિવાય બીજો કોઈ લાભ થતો નથી. એકલો સંસાર વધવાનું કર્મબંધન ઊભું થાય છે.

‘વિક્ષાદિ ભાવમાં નીરસપણું લાગે છે, કે જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે;...’ અથવા ધૃણા થાય છે. એ વાત ક્યાં શરૂ કરી ? અરુચિ (થાય). જુગુપ્સા શું બતાવે છે ? અરુચિને બતાવે છે. એવી વાતમાં અમને રસ નથી, એવી વાત અમને ગમતી પણ નથી. વાત કરવી હોય તો કાંઈ આત્માની કરો, આત્માનું હિત થાય એવી કોઈ વાત કરો. આત્માના નિર્મળ અને પવિત્ર સ્વરૂપની કોઈ કથા કરો, પવિત્રતા પ્રાપ્ત થાય એવી કોઈ વાત કરો, બાકી એ સિવાયની વાતમાં અમને કાંઈ રસ નથી, જાવા દ્યો. એ બધું અનંત વાર કરી ચૂક્યો. એમાં ને એમાં એ જ ગડમથલમાં જીવ પરિભ્રમણ કરતો રહ્યો છે. જ્યાં સુધી એમાં ધૃણા ન થાય, જ્યાં સુધી એની અરુચિ ન થાય ત્યાં સુધી પણ એને યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ નથી. ‘જુગુપ્સા ઉત્પન્ન થાય છે;...’ આ પત્ર બહુ સારો છે.

‘જીવને અનિત્યાદિ ભાવના ચિંતવવા પ્રત્યે બળવીર્ય સ્ફુરવા વિષે જે પ્રકારે જ્ઞાનીપુરુષ સમીપે સાંભળ્યું છે, તેથી પણ વિશેષ બળવાન પરિણામથી તે પંચવિષયાદિને વિષે અનિત્યાદિ ભાવ દઢ કરે છે.’ એ મુમુક્ષુ શું કરે છે ? કે ‘જીવને અનિત્યાદિ ભાવના ચિંતવવા પ્રત્યે બળવીર્ય સ્ફુરવા વિષે...’ બળવીર્ય સ્ફુરવું એટલે પુરુષાર્થ કરવો. દેહથી માંડીને બધા સંયોગો અનિત્ય છે એવી અનિત્યતાની ભાવના વારંવાર થવી એને ભાવનાનું ચિંતવન કહેવામાં આવે છે અથવા અનુપ્રેક્ષા કહેવામાં આવે છે. અને એવી ભાવના વારંવાર થવા માટે જે પુરુષાર્થ જોઈએ, એ વિષયમાં જે જ્ઞાનીપુરુષની સમીપમાં સાંભળ્યું છે, જ્ઞાનીપુરુષે જે વૈરાગ્ય બોધ્યો છે એના કરતાં પણ વધારે બળવાન પરિણામથી. સાંભળતી વખતે જે પરિણામ થયા કે શ્રીગુરુ કહે છે, સત્પુરુષ કહે છે ખરેખર બધું અનિત્ય છે. સંસારમાં કાંઈ સાર નથી. એકાંત

દુઃખનું જ એ સ્થાન છે. અને એનાથી જીવે પાછા વળવા જેવું છે. એવો જે વૈરાગ્યનો વિષય એણે સાંભળ્યો છે એનાથી પણ વિશેષ બળવાન પરિણામથી પોતે એકલો પુરુષાર્થ કરે છે એમ કહે છે.

‘તેથી પણ વિશેષ બળવાન પરિણામથી તે પંચવિષયાદિને વિષે અનિત્યાદિ ભાવ દઢ કરે છે.’ તમામ સંયોગ વિયોગ સહિતના છે, અનિત્ય છે અને તે અનિત્ય સંયોગ પ્રાપ્ત થતાં એને નિત્ય માનીને આ જીવ જે રાચે છે અથવા રાગ-દ્વેષ કરે છે એ આ જીવની જ ભ્રમણા છે, આ જીવનો જ દોષ છે. એ રીતે એ પોતાના દોષિત પરિણામને નિંદે - નિંદા કરે, ગર્હા કરે, પશ્ચાતાપ કરે અને દઢ કરે છે કે ફરી ફરીને આમાં ભૂલાવામાં પડવું નથી. એ રીતે જે દઢ કરે છે.

‘અર્થાત્...’ એનો અર્થ શું ? ‘સત્પુરુષ મળ્યે આ સત્પુરુષ છે એટલું જાણી, સત્પુરુષને જાણ્યા પ્રથમ જેમ આત્મા પંચવિષયાદિને વિષે રક્ત હતો તેમ રક્ત ત્યાર પછી નથી રહેતો,...’ રસથી પરિણામ થવા તેને રક્તપણું કહેવામાં આવે છે. રસ ઉડે તેને વિરક્તપણું કહેવામાં આવે છે. તો સત્પુરુષ મળ્યા પહેલા પણ એ અનિત્ય સંયોગો પંચવિષયમાં આ જીવનો રસ હતો અને સત્પુરુષ મળ્યા પછી હવે જે રસ છે એમાં ફેર પડ્યો કે નથી પડ્યો ? જો એને ઓળખ્યા હોય તો ફેર પડ્યા વિના રહે નહિ. અને જો ન ઓળખ્યા હોય તો ફેર ન પડે એ બહુ સ્વાભાવિક છે. માટે એને મળ્યા ન મળ્યા બરાબર છે.

આ તો શું કરે છે ? શાસ્ત્ર વાંચે, શાસ્ત્રના વિષયમાં બુદ્ધિ લગાવે, ઘણી ઘણી વાતો સમજે અને બાકીનો જે ઉદયનો પ્રકાર છે એમાં એ રસ એનો એ રહી જાય. અરે...! એનું ધ્યાન પણ ન હોય કે રસ વધ્યો છે કે ઘટ્યો છે ? એની એને ખબર ન હોય. કેમ કે અવલોકન નથી એને. એને સત્પુરુષ મળ્યા છે એ વાત રહેતી નથી. એને મળ્યા, ન મળ્યા બધું સરખું જ છે. એમ કહેવું છે અહીંયાં તો.

મુમુક્ષુ :- પહેલા પણ સાદુ ભોજન લેતા હતા અને અત્યારે પણ સાદુ ભોજન લઈએ છીએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- રસનું શું ? ભોજન સાદુ લ્યે છે. પહેલા અમે સાદુ ભોજન લેતા હતા. સત્પુરુષ મળ્યા પછી સાદુ જ ભોજન લે છે. એના રસનું શું છે ? સવાલ રસનો છે. ભોજન તો ક્યાં એના અધિકારની વાત છે ? ભોજન (લેવું) એના અધિકારની

વાત નથી. પોતાનું ઘર છોડીને બીજે જમવા જવાનું થાય છે. તો કાંઈ તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે બને એવું થોડું છે ? તમે એમ કહો કે અમે મીઠાઈ નહિ ખાઈએ. પણ તમે ભલે ને કહો. અમારે તો બનાવવી છે અને આપ્યા વગર અમે રહેશું નહિ. કટકો તો પણ તમારે લેવી જ પડશે, થોડીક તો તમારે લેવી જ પડશે. અમારી ભાવના તો તમારે સાચવવી જ પડશે એમ કહી દે, ઠીક ! અમારે ખવડાવવાની ભાવના છે અને તમારે સાચવવી પડશે એમ લોકો કહે. પણ એમાં રસ કેટલો લેવો એ પોતાના હાથની વાત છે. ઓલું પોતાના હાથની વાત નથી. પેલાના પરિણામ, પરમાણુની પર્યાય એનો આ જીવ કર્તા-હર્તા ન થઈ શકે. પરિણામનો કર્તા-હર્તા પોતે છે. જે સાચવવાનું છે તે પરિણામમાં છે. સંયોગ તો જે કાળે, જે સંયોગ વિયોગ થવાના તે થવાના. એમાં ઇન્દ્ર, નરેન્દ્ર, જિનેન્દ્ર કોઈને ફેરફાર કરવાનો અધિકાર નથી. પછી પોતાને તો ક્યાં રહ્યો અધિકાર ? ઇન્દ્ર, જિનેન્દ્ર નથી ફેરવી શકતા તો આપણો અધિકાર તો રહે છે જ ક્યાં ? એ પ્રશ્ન નથી.

ફરીથી, ‘અનિત્યાદિ ભાવના...’ વિશેષ બળવાન પરિણામથી દઢ કરે એનો અર્થ આ છે કે સત્પુરુષ મળ્યા પહેલા એને જે સંયોગોમાં રસ હતો, પંચવિષયાદિમાં રસ હતો, ખાવા-પીવામાં રસ હતો એ રસ ત્યાર પછી એને રહેતો નથી. ઊડી જાય છે. સત્પુરુષને ઓળખ્યા પછી, જોયા પછી ઊડી જાય છે. કેમ ઊડી જાય છે ? કે સત્પુરુષના નિરસ પરિણામ જુએ છે. અને એને એવા થાવું છે. એને એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી છે એ ભાવના એની અંતરમાંથી ઉગ્ર થાય છે. એને વશ એને એવા જ નિરસ પરિણામ થવા લાગે છે.

સત્પુરુષને મળ્યા અને પછી અને પહેલામાં આ શું વાત છે ? એણે સત્પુરુષને ઓળખ્યા, સત્પુરુષને સત્પુરુષ તરીકે એ નજરથી જોયા એનો અર્થ શું ? કે એનો અર્થ એ છે કે એણે સત્પુરુષના પણ નિરસ પરિણામ જોયા કે અરે..! આને કાંઈ લાગતું વળગતું નથી. ગમે તે પ્રકારના, અનેક પ્રકારના સંયોગો બને છે પણ એને કાંઈ લાગતું વળગતું નથી. એ નિરસ છે. જેને એવું થાવું છે એને એ પ્રકાર પરિણામમાં ભાવનાને લઈને ઉત્પન્ન થાય છે.

મુમુક્ષુ :- સત્પુરુષ નવો જન્મ આપનાર છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, નવો જ જન્મ આપે છે. રીતસર નવો જન્મ આપે છે.

અને એ જે જન્મ આપે છે એ ભાવમરણ અને ભાવજન્મ, દ્રવ્યમરણ અને દ્રવ્યજન્મ બંનેને મટાડવા માટેનો જન્મ આપે છે. એવો જન્મ આપે છે. એવું છે સત્પુરુષનું મહત્ત્વ. આત્મા આખો બદલી નાખે છે. વર્તમાન ભવમાં સત્પુરુષને ઓળખે અને પરિણામ ઓળખીને પલટો મારે તો એક ભવમાં જ બીજો ભવ શરૂ થઈ જાય છે. પહેલાનો આત્મા જુદો અને પછીનો આત્મા તદ્દન જુદો છે. અંદરથી ફરી જાય છે. એવો કોઈ ચમત્કાર સત્પુરુષના યોગમાં રહેલો છે. આવો એક ચમત્કાર છે. જીવ આખો જાણે ફરી ગયો. માણસ જ બદલાઈ ગયો એમ લાગે. પહેલા એની વાત જુદી હતી, અત્યારની વાત કોઈ જુદી છે એમ લાગે, લાગ્યા વગર રહે નહિ.

મુમુક્ષુ :- સત્પુરુષને ઓળખે તો થાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઓળખે તો થાય. થયા વગર રહે નહિ. આ એક સત્પુરુષની ઓળખાણનો બહુ મોટો પ્રતાપ છે અને બહુ મોટો પ્રભાવ છે. જો એવોને એવો રહ્યો તો એનો અર્થ એમ છે કે એને હજી સત્પુરુષ મળ્યા કે ન મળ્યા બધું સરખું જ છે. એ તો અનંતવાર મળી ગયા છે. એવું થયું છે આ વખતે પણ. એ રીતે હવે જ્યારે આ વિષય સામે Agenda ઉપર આવે છે ત્યારે હવે આ જીવે ઓછામાં ઓછું જાગૃત થવા જેવું છે કે આવી ભૂલ હવે ફરી ફરીને કરવી નથી.

એનો આત્મા ‘પંચવિષયાદિને વિષે રક્ત હતો તેમ રક્ત ત્યાર પછી નથી રહેતો, અને અનુક્રમે તે રક્તભાવ મોળો પડે એવા વૈરાગ્યમાં જીવ આવે છે;..’ એનો ભાવ મોળો પડી જાય. એકસાથે નહિ તો ક્રમે કરીને પણ મોળો પડી જાય એવા વૈરાગ્યમાં એ જીવ આવે છે. વૈરાગ્ય કહો કે નિરસ પરિણામ કહો.

મુમુક્ષુ :- મીટર છે, મીટર થઈ ગયું આ તો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એનું માપ છે. તને સત્પુરુષ મળ્યા છે કે નહિ ? તારી જિંદગીને વિચારી જો કે કાંઈ ફેર પડ્યો છે કે નહિ ? કે એના એ પરિણામ એ જ પ્રકારે રહ્યા છે અને એમાં કાંઈ ફેર નથી. બસ, આટલું વિચારી જો. તપાસી લે. વિચારી જો એટલે તપાસી જા તારા પરિણામને.

મુમુક્ષુ :- સત્પુરુષની સમીપ રહેતો હોય. પોતના...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- થાય પણ ખરું.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ પણ થાય છે. એટલે સત્પુરુષના સમાગમમાં આવે એને એ પણ વિચારવા જેવું છે કે મારા દોષને લઈને જેના સમીપમાં હું જાઉં છું તેને કોઈ આંગળી ચીંધે તેવું પણ મારાથી થવું જોઈએ નહિ.

મુમુક્ષુ :- મોટો અપરાધ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, મોટો અપરાધ છે. એટલે એ તો અહીંયાં આવવાની જવાબદારી જ મોટી છે. બીજે ગમે ત્યાં જાય એનો વાંધો નથી પણ અહીંયાં આવનારની જવાબદારી મોટી છે. લાભ પણ મોટો, નુકસાન પણ મોટું. એ તો વેપાર જ એવી કીમતી ચીજનો છે, સીધી વાત છે.

હવે જે વાત કરે છે એ બહુ સરસ કરે છે. જીવને ઉત્સાહ આવે એવી વાત કરે છે અને ઘણો લાભ થાય એવી વાત કરે છે.

‘અથવા...’ આ બધી વાત કરી એનો બીજો અર્થ કરે છે. અથવા કરીને હવે એક બીજો અર્થ કરે છે, વિશેષ અર્થ કરે છે કે ‘સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કંઈ દુર્લભ નથી;...’ શું કહે છે ? હવે આનો અર્થ શું છે ? જે વાત સમજાવી એનો અર્થ શું છે ? કે અનાદિ દુર્લભ અનંતકાળમાં નથી પ્રાપ્ત થયું એવું જે આત્મજ્ઞાન દુર્લભથી દુર્લભ (છે), એ સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી કાંઈ દુર્લભ નથી અર્થાત્ સુલભ છે. લ્યો, ઠીક ! કેટલો મોટો લાભ છે ! અનંતકાળમાં જે આત્મજ્ઞાન આ જીવે પ્રાપ્ત કર્યું નથી (તે સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી સુલભ છે). ધર્મના નામે ધમાલ ઘણી કરી છે. ઊંધા માથે લટકીને તપશ્ચર્યા કરી છે, ખાધા-પીધા વિના. ત્યાંથી માંડીને ક્યાંય બાકી નથી રાખ્યું. જે જે ક્રિયાનો અનુરાગ થાય તે બધી ક્રિયા કરી છે અને અગિયાર અંગ અને નવ પૂર્વ સુધીનું શાસ્ત્રજ્ઞાન પણ કરી ચૂક્યો છે. આત્મજ્ઞાન એકવાર પણ કર્યું નથી. એવું જે દુર્લભથી દુર્લભ એવું આત્મજ્ઞાન એ સત્પુરુષના યોગે સુલભ છે. આ શું એનું મહત્ત્વ છે ! સત્પુરુષની વિદ્યમાનતાનું મહત્ત્વ શું છે એ સમજાવે છે.

આ જે અજ્ઞાનભાવે ઉપેક્ષા થઈ જાય છે ને ? પણ એની વિદ્યમાનતાનું બહુ મહત્ત્વ છે. આ પૃથ્વી ઉપર, આ ધરાતલ ઉપર એની વિદ્યમાનતા હોવી એ બહુ મોટી વાત છે, નાનીસુની કોઈ વાત નથી. કેમ કે એનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન જીવને કાંઈ દુર્લભ નથી. પણ યોગ થયો ક્યારે કહેવાય એ વાત કરે છે. કે ઓળખાણ

થઈ ત્યારે એને યોગ થયો કહેવાય. (એમના વચન પ્રત્યે) પ્રીતિ ભક્તિ થાય. આવું થાય. આવું થાય નહિ ત્યાં સુધી આત્મવિચાર પણ જીવમાં ઉદય આવવા યોગ્ય થયો નથી. શું કહ્યું ?

તે સત્પુરુષને વિષે અત્યંત પ્રીતિ, ભક્તિ થાય. અભિન્નભાવ જેને કહે છે. 'સોભાગભાઈ'નો વિષય વિચારી લેવા જેવો છે. એક 'અંબાલાલભાઈ'નો. એના વચન વિષે પ્રીતિ-ભક્તિ થાય. સત્પુરુષના વચનને વિષે એવો વિચાર ન આવે કે આમ કેમ કહે છે ? આવું કેમ બોલ્યા ? આવું નહોતું બોલવું જોઈતું. આવું બોલવામાં તો બરાબર લાગતું નથી. પોતાને અણગમો થઈ જાય. પોતાના અભિપ્રાયથી વિરુદ્ધ કોઈ વાત નીકળે તો અણગમો થઈ જાય. આવું કેમ બોલ્યા ? એ અભક્તિના પરિણામ છે. તે ભક્તિ તો નથી પણ એ અભક્તિના પરિણામ છે. એને પૂછો કે ઘરમાં નાનું બે વર્ષનું છોકરું તોતડું બોલતું હોય તો તને કેવી પ્રીતિ થાય છે ? કાલ તો એક જ અક્ષર બોલતો હતો, આજે બે અક્ષર બોલે છે, એમ કહે. કાલ તો બા જ બોલતો હતો, આજ તો પાપા એમ બોલે છે, બાપા એમ બોલે છે. ત્યાં તો રાજીરાજીના રેડ થઈ જાય. હજી બોલતા ન આવડતું હોય, ક્યારેક જ બોલતો હોય પણ એકદમ અંદરથી હરખ ક્યાંથી આવે છે ? એની પ્રીતિ છે. એની તોતડી વાત ઉપર પણ આટલી પ્રીતિ થાય છે તો સત્પુરુષના અપૂર્વ આત્મહિતના જે વચનો છે એના પ્રત્યે કેમ તને અપ્રીતિ થાય ? કેમ અભક્તિ થાય છે ? એ વિચારવા જેવું છે. તને જેટલો સંસાર વહાલો છે તેટલું તને તારા આત્માનું હિત વહાલું થયું નથી એમ કહેવું છે. આત્મવિચારનો અર્થ શો છે ? આત્મવિચારનો અર્થ એ છે કે એને આત્માનું હિત વહાલું નથી થયું. આત્માના હિતનો વિચાર જ એને આવ્યો નથી. આ એક વચમાં અધ્યાહાર છે. હિત શબ્દ અધ્યાહાર છે. આત્મવિચાર એટલે આત્મહિતનો વિચાર એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ... 'ગુરુદેવ' આમ કહેતા હતા, 'ગુરુદેવ' આમ કહેતા હતા. એને ભાવ આવે જ, ભક્તિનો જ ભાવ આવે છે.

'તેનાં વચનને વિષે, તે વચનના આશયને...' તે વચનમાં રહેલો આશય-આત્મહિતનો આશય છે. બીજી કાંઈ સત્પુરુષને લેવાદેવા નથી. 'તે વચનના આશયને

વિષે, પ્રીતિ ભક્તિ થાય નહીં ત્યાં સુધી આત્મવિચાર પણ જીવમાં ઉદય આવવા યોગ્ય નથી;...' ઉદયભાવે પણ ઉદય આવ્યો નથી એમ કહે છે. ઉદય તો ઉદયભાવે આવે છે ને પહેલા તો ? તો કહે છે, હજી તો એને એ પ્રકારનો ઉદયભાવ પણ થયો નથી. અનઉદયભાવ તો દૂર છે પણ ઉદયભાવ પણ થયો નથી.

'અને સત્પુરુષનો જીવને યોગ થયો છે,...' એવા જીવને સત્પુરુષ મળ્યા છે એમ કહેવું 'એવું ખરેખરું તે જીવને ભાસ્યું છે, એમ પણ કહેવું કઠણ છે.' એને મળ્યા છે એમ કહેવું પણ કઠણ છે. એને એ સત્પુરુષ મળ્યા છે એમ એને ભાસ્યું છે, એને લાગ્યું છે એમ કહેવું પણ કઠણ છે. એને ખરેખર સત્પુરુષ મળ્યા નથી. એને લાગ્યું જ નથી, એને ખબર જ નથી. આ એક વાતમાં બહુ ગંભીર વાત મૂકી દીધી છે કે સત્પુરુષ મળ્યા પછી આત્મજ્ઞાન કાંઈ દુર્લભ નથી. જો સત્પુરુષ મળતા આત્મજ્ઞાન સુલભ થતું હોય તો, એ વાતનું મૂલ્ય કોઈ રીતે આંકી ન શકાય એવું છે. એનું મૂલ્ય કોઈ રીતે આંકી શકાય એવું નથી.

મુમુક્ષુ :- ચાર લીટીમાં તો ઘણું કહી દીધું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘણી વાત કરી છે. સત્પુરુષના વિષયમાં આ પત્ર ઘણો મહત્વવાળો (છે). ઓળખાણથી વાત ઉપાડી છે.

પહેલી જ વાત લીધી કે 'જીવને જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ થયે...' ઓઘે ઓઘે તો અનંતવાર સંયોગ થયો છે. પૂજા-ભક્તિ કરી છે. માન્યુ કે મેં ભક્તિ કરી, પ્રીતિ કરી એ વાતનો અહીંયાં સ્વીકાર છે નહિ. ઓળખાણ થઈ કે નહિ ?

ત્યાં એમના અનુયાયીઓની વચમાં આ વાત કોઈવાર ચાલે છે. એમને એક બીજો પ્રશ્ન કરેલો કે 'કૃપાળુદેવ'ને ઓળખ્યા એવું લાગે છે ? તો કહે, લાગે તો છે. 'કૃપાળુદેવ'ને ઓળખ્યા એવું લાગે છે. તો એક પ્રશ્ન છે કે એક માણસને હીરો ઓળખતા આવડે તો કોઈક હીરાને ઓળખે અને કોઈક હીરાને ન ઓળખે એવું બને ખરું ? કોઈ વાર કાયને હીરો માને ? તો કહે ન માને. બીજા હીરાને કાયનો કટકો માને ? કે ન માને. એક હીરાને ઓળખે એ બધા હીરાને ઓળખે. કેમ કે એની જાતથી પરખ આવી છે. શેનાથી પરખ આવી છે ? એક નંગથી પરખ નથી આવી પણ એને એની જાત પરખાણી છે. એ વાત સાંભળે છે તો વિચારમાં પડી જાય છે.

ચાલો, વિદ્યમાન સત્પુરુષને ઓળખી શકો કે નહિ ? છે કોઈ આત્મવિશ્વાસ

જેવું કોઈ અંદરનું તત્ત્વ છે ખરું ? જ્ઞાનની અંદર કોઈ એવી ખાતરી આવે છે ? આત્મવિશ્વાસ ઊભો થાય એવી. પોતાના પરખ વિષેની ખાતરી છે ? ઓળખાણ હોય એને તો પરખ હોય, એને તો ખાતરી જ હોય, લાવો ગમે તે ચીજ. ખોટો ઢીરો મૂકોને. સાચો મૂકો, ખોટો મૂકો તમારે જે મૂકવો હોય તે મૂકો. ભેગા કરીને, ભેગસેગ કરીને મૂકો. હું તમને Assorting કરી દઈશ કે આટલા ખોટા અને આટલા સાચા. એ વિચારમાં પડે છે. એટલે ઘણી ભક્તિ કરીએ છીએ, ઘણી અર્પણતા કરીએ છીએ માટે અમને ઓળખાણ છે એ વાતમાં કાંઈ માલ નથી. એ વિષયમાં વિચાર નથી કર્યો એટલે ઓઘે ઓઘે માની લે છે. આપણે કાંઈ ઓળખ્યા વગર આટલી બધી અર્પણતા કરતા હશું ? એમાં પણ અર્પણતાની કીંમત છે, ઓળખાણની નથી. આટલીબધી અર્પણતા કરી એમાં અર્પણતાની મુખ્યતા થાય છે. પરિણામમાં કેવી સૂક્ષ્મતા છે ! વાત ક્યાંયને ક્યાંય છે.

હવે વિશેષ કહે છે, ‘જીવને સત્પુરુષનો યોગ થયે તો એવી ભાવના થાય...’ પહેલા નાસ્તિ લીધી કે આ ક્રોધ-માન-માયા મોળા પડે. હવે ભાવના કેવી થાય એમ કહે છે. ‘જીવને સત્પુરુષનો યોગ થયે તો એવી ભાવના થાય કે અત્યાર સુધીમાં જે મારાં પ્રયત્ન કલ્યાણને અર્થે હતાં તે સૌ નિષ્ફળ હતાં,...’ આ એને જ્ઞાન થઈ જાય છે. અત્યાર સુધી મેં ધર્મને નામે ઘણી ધમાલ કરી, ઘણા બહાને મેં ધર્મ સાધ્યો એવું લાગ્યું પણ એ બધું મારું નકામું હતું એનું જ્ઞાન એને થઈ જાય છે. અત્યાર સુધી જે કર્યું એ બધું નિષ્ફળ (છે), મારા આત્માના હિત માટે કાંઈ કર્યું નથી. કાં તો લોકસંજ્ઞાએ કર્યું છે, અને કાં તો ઓઘસંજ્ઞાએ કર્યું છે. કાં તો લોકોની સામું જોઈને કર્યું છે કે લોકો મારી ગણતરી કેવી રીતે કરે છે ? અને કાં તો ઓઘે ઓઘે ઓળખાણ વગર, સમજ્યા વગર કરે રાખ્યું છે. એ વાતનો એને ખ્યાલ આવી જાય છે. જ્યારે સત્પુરુષનો યોગ થાય અને ઓળખાણ થાય ત્યારે એને ખ્યાલ આવી જાય છે કે અત્યાર સુધીના મારા પ્રયત્નો આત્મકલ્યાણને અર્થે હતા તે બધા ખોટા હતા, નિષ્ફળ ગયેલા છે. ‘લક્ષ વગરનાં બાણની પેઠે હતાં,...’ અંધારામાં ગોળીબાર કર્યા જ કરે. સામે કોના ઉપર ગોળીબાર કરવો છે, અંધારામાં દેખાય શું એને ? કાંઈ દેખાતું નથી. દીઘે રાખો. એવી વાત છે. એ ‘લક્ષ વગરનાં બાણની પેઠે હતાં,...’

‘પણ હવે સત્પુરુષનો અપૂર્વ યોગ થયો છે,...’ આ બધો વિચાર કરતાં આત્માની

સામે જોઈને કરવાનો છે. બીજા કોઈ આત્માની સામે જોઈને કરવાનો નથી. આ જીવે અત્યાર સુધી એમ જ કર્યું છે. પોતાના જીવે અત્યાર સુધી આમ જ કર્યું છે. હવે ફેરફાર પોતાને કરવાનો છે. આને આમ અત્યાર સુધી થયું, એ સ્વાધ્યાયનો વિષય નથી, એ સ્વાધ્યાયનો સાચો પ્રકાર નથી, એ સ્વાધ્યાય માટેનો ખરેખર તો દોષિત પ્રકાર છે. કેમકે સ્વાધ્યાય તો સ્વલક્ષે કરવાનો છે, પરલક્ષ મટાડવા માટે અહીંયા આવ્યો છે. એના બદલે અહીંયા પણ પરલક્ષને મુખ્ય કર્યા કરે અને સ્વલક્ષને ચૂકી જાય, એ સ્વાધ્યાય કરવા આવ્યો નથી. એ બીજાની સામે જોવાનો છે. એની એ વાત વધારે પાકી કરવા આવ્યો છે, વધારે દઢ કરવા આવ્યો છે.

‘પણ હવે સત્પુરુષનો અપૂર્વ યોગ થયો છે, તો મારાં સર્વ સાધન સફળ થવાનો હેતુ છે.’ હવે જે કરીશ એમાં મને લાભ થશે, આત્મલાભ થશે. એમની આજ્ઞાએ કરીશ, સમજીને કરીશ, કોઈ વાત સમજ્યા વગર નહિ કરું. કેવી રીતે એમાં આત્મલાભ છે એનો હું ખ્યાલ કરી લઈશ. હવે મારા જેટલા કોઈ સાધન છે એમાં સફળ થવાનું નિમિત્તત્ત્વ આવશે. બાહ્ય સાધન તો નિમિત્ત છે, પણ ક્યારે ? કે અંદરમાં યથાર્થ સમજણ થાય ત્યારે.

‘લોકપ્રસંગમાં રહીને જે નિષ્ફળ, નિર્લક્ષ સાધન કર્યા તે પ્રકારે હવે સત્પુરુષને યોગે ન કરતાં જરૂર અંતરાત્મામાં વિચારીને દઢ પરિણામ રાખીને જીવે આ યોગને, વચનને વિષે જાગૃત થવા યોગ્ય છે, જાગૃત રહેવા યોગ્ય છે અને તે તે પ્રકાર ભાવી, જીવને દઢ કરવો કે જેથી તેને પ્રાપ્ત જોગ ‘અફળ’ ન જાય, અને સર્વ પ્રકારે એ જ બળ આત્મામાં વર્ધમાન કરવું કે આ યોગથી જીવને અપૂર્વ ફળ થવા યોગ્ય છે, તેમાં અંતરાય કરનાર ‘હું જાણું છું એ મારું અભિમાન, કુળધર્મને અને કરતા આવ્યા છીએ તે ક્રિયાને કેમ ત્યાગી શકાય એવો લોકભય, સત્પુરુષની ભક્તિ આદિને વિષે પણ લૌકિકભાવ, અને કદાપિ કોઈ પંચવિષયાકાર એવાં કર્મ જ્ઞાનીને ઉદયમાં દેખી તેવો ભાવ પોતે આરાધવાપણું એ આદિ પ્રકાર છે’ તે જ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ છે.’ અનંતાનુબંધીના કષાયને ઓળખાવ્યા છે. જુઓ ! કેવા જીવને પરિણામ થાય છે.

ફરીથી, ‘લોકપ્રસંગમાં રહીને...’ લોકપ્રસંગમાં રહીને એટલે શું ? કે દરેક જગ્યાએ જ્યાં જ્યાં ધર્મની ક્રિયાઓ થાય છે ત્યાં એકથી વધારે માણસો એકઠા થાય છે. આપણે

અહીંયા આપણો વિચાર કરીએ તો શાસ્ત્રવાંચન થાય છે તો પાંચ-પચીસ માણસ ભેગા થાય છે ને ? પાંચ-પચીસ-પચાસ માણસ ભેગા થાય છે. એમાં પોતાની કાંઈક ગણતરી મૂકવી કે આ બધામાં હું કાંઈક વધારે સમજું છું, હું કાંઈક વધારે જાણું છું, મારો અભ્યાસ વધારે છે, મારો ક્ષયોપશમ વધારે છે અથવા મારી બીજા કરતાં યોગ્યતા પણ વધારે છે. આવું કાંઈક કાંઈક બીજાની સરખામણીમાં જે કાંઈ પરિણામનું થવું એને લોકપ્રસંગ કહેવામાં આવે છે.

લોકપ્રસંગ એટલે શું ? કે લોકોની સરખામણીમાં પોતાની વાતને રાખવી, પોતાને રાખવો. પછી એમાં પડખું ગમે તે હોય. કોઈને એમ થાય કે હું બીજા કરતાં દાન વધારે દઉં છું, કોઈને એમ થાય કે હું બીજાં કરતાં શાસ્ત્ર વધારે વાંચું છું. કોઈને એમ થાય છે કે બીજા કરતાં હું સંયમ વધારે પાળું છું, મારો ત્યાગ વધી જાય એવો છે. આમ બીજા બીજા કરતાં હું આમ, બીજા કરતાં આમ, બીજા કરતાં આમ તે લોકપ્રસંગ છે. એ દષ્ટિ છોડી દેવા જેવી છે, એ દષ્ટિ ટાળવા જેવી છે. બીજાની વાત મૂકી દે. તું તારા આત્મામાં જો, તારા હિત-અહિતનો વિચાર કર, બીજાનો વિચાર જ તું છોડી દે. એમ કહેવાનો અહીંયા અભિપ્રાય છે. શું કહે છે ?

‘લોકપ્રસંગમાં રહીને જે નિષ્કળ, નિર્લક્ષ સાધન કર્યા...’ એ બધા સાધન નિષ્કળ ગયા છે અને આત્મહિતના લક્ષ વગરના છે, લોક ઉપરના લક્ષવાળા છે, આત્મહિતના લક્ષવાળા નથી. એટલે નિર્લક્ષ રાખીને ‘જીવે આ યોગને, વચનને વિષે જાગૃત થવા યોગ્ય છે, જાગૃત રહેવા યોગ્ય છે...’ આ યોગને અને વચનને વિષે જાગૃત થવા યોગ્ય છે અથવા જાગૃત રહેવા યોગ્ય છે. ‘અને તે તે પ્રકાર ભાવી...’ જાગૃતિનો પ્રકાર ભાવીને ‘જીવને દઢ કરવો કે જેથી તેને પ્રાપ્ત જોગ ‘અફળ’ ન જાય...’ એ પ્રકારે એણે દઢતા રાખવી કે હવે આ યોગ મળ્યો છે એને મારે નિષ્કળ થવા દેવો નથી. અત્યાર સુધીના મારા સત્પુરુષના યોગ નિષ્કળ ગયા હવે મારે આ યોગ નિષ્કળ થવા દેવો નથી. એવી એણે ગાંઠ મારવી જોઈએ. અંતરમાં એ ગાંઠ મારી દેવી જોઈએ. હવે યોગ નિષ્કળ થવા દેવો નથી.

‘અને સર્વ પ્રકારે એ જ બળ આત્મામાં વર્ધમાન કરવું...’ અને એનું બળ વર્ધમાન કરવું, એમાં બળવાનપણું કરવું ‘કે આ યોગથી જીવને અપૂર્વ ફળ થવા યોગ્ય છે...’ જો હું સમજું અને મારું જો યથાર્થ આત્મહિતનું લક્ષ હોય તો મને કોઈ અપૂર્વ ફળ

થાય એવું છે. અનંત કાળમાં નહિ ફળેલું એવું ફળ મળે એમ છે. તેમાં અંતરાય શું છે ? 'હું જાણું છું...' મને પણ ખબર પડે છે. આ 'હું જાણું છું' એમાં મહાદોષ એવો જે સ્વચ્છંદ છે એ સ્વચ્છંદનું એક બીજું રૂપ છે. હું જાણું છું, એ સ્વચ્છંદનું રૂપ છે. બહુ મોટો દોષ આ છે.

મુમુક્ષુ :- બીજાને ધર્મનો લાભ થાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બીજાને ધર્મનો લાભ થાય એવી ભાવનાથી ? મને થાય એવી પોતાની ભાવના નહિ ? મને ધર્મનો લાભ થાય એ ભાવના ચૂકીને ? જેની પાસે ધર્મરૂપી સંપત્તિ ન હોય એટલે કે જે ધર્મમાં દરિદ્ર હોય, ભિખારી હોય. ભિખારી દાન આપે એ વાત શક્ય છે ? જે પોતે જ ભીખ માગતો હોય એ બીજાને કેવી રીતે દાન આપે ? એ તો ભીખ માગનારો છે. અથવા જે ધર્મથી સંસારને તરતો નથી, એ સંસારમાં જે ડૂબતો છે એ ડૂબતો બીજાને કેવી રીતે બચાવે ? બચાવે ? બચાવી શકે ? પોતે ગળકા ખાતો હોય, ડૂબતો હોય એ બીજાને બચાવી શકે ખરો ? બચાવવા જાય તો ઉલટાનો ડૂબાડે. શું થાય કહો ? ધર્મલાભ થાય કે શું થાય ? એવું છે. એટલે ધર્મ બીજાને પ્રાપ્ત કરવો તો એક બાજુ રહ્યો પણ ધર્મ કોની પાસેથી પ્રાપ્ત કરવો એ પણ બહુ વિચાર માગે એવો વિષય છે. જેની પાસેથી ધર્મ માગવો તે ધર્મ પામ્યા છે કે નહિ એની પહેલા ખાત્રી કરવી. એ તો ઘણી બધી વાતો કરી ગયા છે.

પત્ર-૪૬૬, પાનું-૩૮૨. પહેલું વચન છે, શું લખ્યું છે જુઓ. 'જેની પાસેથી ધર્મ માગવો, તે પામ્યાની પૂર્ણ ચોકસી કરવી એ વાક્યને સ્થિર ચિત્તથી વિચારવું.' એમને એમ આંધળુક્રિયા કરવા જેવું નથી કે જે સાંભળાવવા બેઠા આપણે સાંભળીને, જય નારાયણ ! ગમે ત્યાં જાવ, બેસી જાઓ આપણે. ધર્મ સાંભળવા બેસવું છે ને આપણે. વાત બહુ સારી કરે છે. એવી રીતે ધર્મ સાંભળવાનો હોતો નથી. સોનાનો દાગીનો લેવા જાય કે હીરાનો દાગીનો લેવા જાય તો ગામમાં તો સો-બસો દુકાન હોય. આંખ્યું વીંચીને ગમે એની દુકાને ચડી જાય ? કે આપણે તો રોકડેથી લેવો છે ને, ગમે એની દુકાનેથી લઈ લ્યો. કિમતી ચીજ કોઈ ગમે એની દુકાનેથી લેતા નથી. પણ એણે બોર્ડ બહુ સારું માર્યું હોય અને ફર્નીચર બહુ સારું બનાવ્યું હોય અને માણસ પણ રૂપાળો થઈને થડા ઉપર બેઠો હોય. આની દુકાન સારી છે માટે ત્યાંથી લઈ

લઈએ. એમ લેવાય ખરું ? એ દુકાન સારી છે પણ એ ખર્ચો આપણા ઉપર છે. શું વિચારે ? કે આનો ખર્ચો બધો આપણા ઉપર ચડશે. કમાવા બેઠો છે, આપણને કાંઈ દેવા બેઠો નથી. વિચાર કરે છે કે નહિ ? પૂછે કે ભાઈ ! અમારે લાખ, બે લાખ, પાંચ લાખ, પચીસ લાખના દાગીના ખરીદવા છે, પ્રસંગ છે, કોને ત્યાંથી લેશું ? ઘરબહાર પગ મુક્યા પહેલા એ નિર્ણય કરે, બજારમાં જતાં પહેલાં પગ ઉપાડ્યા પહેલા નક્કી કરે કે જાવું છે કોની દુકાને ? આપણે બધી દુકાનો જોશું બજારમાં અને એમાં સારી લાગશે એમાંથી લેશું, એમ નક્કી કરે છે ? નહિ. જેની દુકાને છેતરામણ ન હોય, ખોટો માલ ન હોય, નકલી માલ ન હોય. ભલે આપણને અસલની પરખ કરતા નથી આવડતું, તો પણ કેટલો વિચાર કરે. કે પુછી જોઈએ, આપણા સંબંધી આપણા બજારની અંદર એક સંબંધી પણ છે, દલાલ છે અથવા Valuer છે કે કાંઈક છે એને પૂછીએ કે આ બધા વેપારીમાં કોને ત્યાંથી માલ લેવાય ? ગમે ત્યાં માલ લેવા બેસે છે ? એના કરતાં આ કિંમતી ચીજ છે. એ સોના અને હીરાના દાગીના કરતાં કિંમતી ચીજ છે. ત્યાં તો તું બે લાખનો માલ લઈશ તો બે, પાંચ લાખ પડી જશે, આમાં તો તારા કેટલા ભવ પડી જશે ખબર નહિ પડે. ભુક્કા નીકળી જશે. કાંઈક ગડબડ થઈ-ભૂલ થઈ તો ભુક્કા નીકળી જશે. અનંતા જન્મ-મરણના દુઃખની અંદર કોઈ છોડાવવા આવશે નહિ.

મુમુક્ષુ :-

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ રહે. હજી કાચી ભૂમિકા છે. બધાનું સાંભળીશ અને મારું ધાર્યું કરીશ પણ ક્યુ લાકડું કોનું ગરી જશે તને ખબર નહિ પડે. તારી શ્રદ્ધા કાચી-પાકી છે, શ્રદ્ધાના ઊંધા લાકડા કોના ઘુસી જશે, તને જ ખબર નહિ હોય. એમ થશે. શું કહે છે ?

જાગૃત રહેવા યોગ્ય છે અને એ અપૂર્વ ફળ થવામાં અંતરાય શું થાય છે ? 'હું જાણું છું,...' એવું જે અભિમાન છે તે અંતરાય થાય છે. એણે એમ નક્કી કરવું કે હું કાંઈ જાણતો નથી, મને કાંઈ ખબર પડતી નથી અને હું જાણું છું, એવો મોટો અંતરાય મારે હવે વચ્ચે લાવવા દેવો નથી. નાડ પકડી છે. જીવ ક્યાં ભૂલ કરે છે અને કેવો કેવો એને રોગ હોય છે માટે એને નિરોગતા આવતી નથી. એ એમણે નિદાન કર્યું છે.

‘હું જાણું છું એ મારું અભિમાન અને કુળધર્મને અને કરતા આવ્યા છીએ તે ક્રિયાને કેમ ત્યાગી શકાય એવો લોકભય,...’ લોકોનો ભય લાગે. લ્યો, તમે ‘સોનગઢ’ જતા થઈ ગયા, તમે ફલાણી જગ્યાએ જતા થઈ ગયા. લોકો આવે પણ ખરા કહેવા અને કહેવા આવશે એ કોઈ છોડાવવા આવશે નહિ. માટે મુમુક્ષુને ઓછામાં ઓછું એટલું પરિણામની અંદર બળ હોવું જોઈએ કે લોકો મારી ગમે તે વાત કરે, મારે સત્યની સાથે સંબંધ છે, સત્યને અંગીકાર કરવું છે, મારે મારા આત્માનું હિત કરી છૂટવું છે આયુષ્ય પૂરું થાય એ પહેલા, મારે બીજું કંઈ કરવું નથી. લોકોને જેમ કહેવું હોય એમ કહો. મારે કોઈની સામે જોવાનું નથી. સંસારમાં પણ કોઈ વાતની જીદ કરે તો લોકોની સામે જોતો નથી. ફલાણા આમ કહેશે, ફલાણા આમ કહેશે, કંઈ નહિ. મારે તો આ કરવું જ છે. એ તો સામાન્ય વાત હોય છે તો પણ પકડ કરે છે કે નહિ ? આ તો પરમ હિતની વાત છે. આત્માના પરમ હિતની વાત છે. એમાં લોકોની સાથે શું સંબંધ ? લોકોને સમજણ કેટલી આ વિષે ? લોકોથી તો આ ચીજ અજાણી છે, માર્ગ જ અજાણ્યો છે. એનું Certificate શું કામ આવે ? એની વાત શું કામ આવે ? એટલે એ સમાજનો ભય જેને છૂટી જાય. શું કહે છે ? જે સમાજને મુખ્ય કરે છે તે હંમેશા આત્માને અને આત્માના હિતને ગૌણ કરે છે. જે આત્માના હિતને મુખ્ય કરે છે એ સમાજની પરવા કરતો નથી, એને સમાજનો ભય નથી લાગતો. આ સામેસામું છે.

‘કુળધર્મને અને કરતા આવ્યા છીએ તે ક્રિયાને કેમ ત્યાગી શકાય એવો લોકભય, સત્પુરુષની ભક્તિ આદિને વધે પણ લૌકિકભાવ...’ મારી ભક્તિ ચડિયાતી છે, હું સૌથી વધારે ભક્તિ કરું છું, મારી અર્પણતા પણ વધારે છે, એવો જે લોકોની સામે કરાતો ભક્તિનો પ્રકાર તે લૌકિકભાવ (છે). ‘અને કદાપિ કોઈ પંચવિષયાકાર એવાં કર્મ જ્ઞાનીને ઉદયમાં દેખી...’ પૂર્વકર્મનો જ્ઞાનીને કોઈ ઉદય હોય, જેને લઈને એને વેપાર હોય, ગૃહસ્થીપણું હોય કે બીજા કોઈ એને વૈભવના સાધન સંપન્ન હોય. એ પ્રકારનો પુણ્યયોગ હોય તો એની પાસે કોઈ પંચવિષયાકાર સાધનો હોય, અનુકૂળતાના સાધનો ઘરની અંદર હોય. એમ દેખીને ‘તેવો ભાવ પોતે આરાધવાપણું...’ મને આવું હોય તો સારું, એવી જે ભાવના થવી ‘એ આદિ પ્રકાર છે, તે જ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ છે.’ આમાંથી કોઈ એક પરિણામ હોય, હું જાણું છું ત્યાંથી

માંડીને, સમાજભયથી માંડીને, ભક્તિમાં લૌકિકભાવથી માંડીને, જ્ઞાનીના કોઈ સાધનો દેખીને એની ભાવના થવી એ બધા અનંતાનુબંધીના પ્રકાર છે. એ પ્રકાર વિશેષપણે સમજવા યોગ્ય છે. અને આવા બધા પ્રકાર એ સંબંધીની ચર્ચા-વિચારણા સત્સંગે કરીને વિશેષપણે સમજવા યોગ્ય છે. એને ખોલી ખોલીને, પીંખી પીંખીને એના બધા જે કોઈ એવા ભગતા પ્રકારો પોતામાં થતા હોય, પોતાને જાણવામાં આવ્યા બીજાને થતા હોય તો એ વિષયની વિચારણા, ચર્ચા કરીને વિશેષપણે એ વાત સમજવા યોગ્ય છે અને એ વાતની અંદર પોતાની ભૂલ ન થાય એવી જાગૃતિ આવવા યોગ્ય છે.

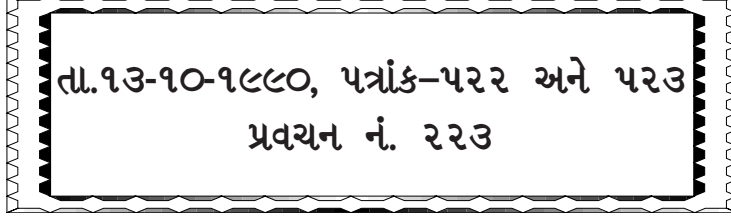
‘એ પ્રકાર વિશેષપણે સમજવા યોગ્ય છે, તથાપિ અત્યારે જેટલું બન્યું તેટલું લખ્યું છે.’ આ પત્રમાં તો જેટલો અમારો વિકલ્પ ચાલ્યો અને પ્રવૃત્તિ થવા યોગ્ય પણ હતી એટલું લખાણું છે, પણ છતાં એમ કહીએ છીએ કે આ વિષય વિશેષ વિચારવા યોગ્ય છે. એમ વાત લીધી છે.

એ રીતે આ પત્રની અંદર જરા સ્વાધ્યાય કરવા જેવો આ પત્ર છે. મુમુક્ષુજીવોએ વારંવાર સ્વાધ્યાય કરવા જેવા પચીસ-ત્રીસ પત્રો છે, એમાં આ પત્ર પણ બહુ મહત્ત્વનો પત્ર છે. (સમય થયો છે)...

સમાધિ સુખામૃતનું સ્વરૂપ એવું છે કે જ્યાં ઈન્દ્રાદિ સંપદા રોગ-વત્ ભાસે (લાગે) અને કોઈ પરિષદની વેદના થતી નથી. સ્વરૂપ ધ્યાનથી તેની ઉત્પત્તિ થાય છે. સ્વરૂપ ધ્યાન અન્ય ચિંતાના નિરોધથી ઉપજે છે, એકાગ્ર થવાથી. રાગ-દ્વેષ મટવાથી જ સ્વરૂપ એકાગ્રતા થાય છે. તે રાગ-દ્વેષનું મટવું જ્ઞેય પદાર્થમાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટબુદ્ધિના અભાવથી થાય છે. દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટવાથી ઈષ્ટ-અનિષ્ટ કોઈ ભાસતું નથી. — આમ આત્મિક સુખની પ્રાપ્તિના કારણોની શૃંખલાના મૂળમાં ‘દર્શનમોહના અભાવ’ રહેલો છે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૨૧૦)

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક ૫૨૨, પાનું ૪૧૯. કાલે ચાલી ગયું એમાંથી સંક્ષેપમાં થોડું લઈએ.

વર્તમાન કાળમાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિના નિમિત્ત ચારમાંથી બે લેવા. એક સર્વજ્ઞ વીતરાગ જિનેન્દ્રદેવ કેવળજ્ઞાની પરમાત્મા એ આ કાળમાં રહ્યા નહિ. તીર્થકરો ૨૪ પૂરા થઈ ગયા. અને કેવળજ્ઞાન થવાના કાળની પણ સમાપ્તિ થઈ. ભાવલીંગી મુનિ છક્રે-સાતમે ગુણસ્થાને ક્ષણે ક્ષણે સ્વરૂપમાં લીન થનારા તેની પણ વર્તમાનમાં ઉપસ્થિતિ જોવામાં આવતી નથી. મુનિના, સાધુના વેશપણે જે કોઈ મનુષ્યો છે એમાં આ ગુણસ્થાન જોવામાં આવતા નથી. એમાં પણ જ્ઞાન પ્રાપ્તિનું નિમિત્તત્ત્વ રહેતું નથી. બે નિમિત્ત છે એમાં એક સત્શાસ્ત્ર છે અને એક જ્ઞાની ચતુર્થ ગુણસ્થાનવર્તી સત્પુરુષો છે.

સત્શાસ્ત્રનું નિમિત્ત માત્ર પૂર્વભવના સંસ્કાર લઈને આવ્યા હોય તેને જ જ્ઞાન પ્રાપ્તિ થાય એવી મર્યાદાવાળું છે. તેથી મુમુક્ષુઓને તો એક સત્પુરુષ જ નિમિત્ત તરીકે રહે છે. અને એવા સત્પુરુષ જ્ઞાનીપુરુષોની પણ વર્તમાનકાળમાં ઘણી દુર્લભતા જોવામાં આવે છે. અબજોની અંદર એકાદ, જે કોઈ સત્પુરુષ છે અબજો માણસની અંદર, કરોડો નહિ પણ અબજો મનુષ્યની અંદર એકાદ જોવામાં આવે છે. આટલી જે દુર્લભતા છે, એના ઉપર એનું મહત્ત્વ કેટલું છે ? કે જે એવા જ્ઞાનીપુરુષ કોઈ મળે તો એ જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ થાય તો જીવને દર્શનમોહ અને અનંતાનુબંધીનો નાશ થઈને પોતાને જ્ઞાનદશાની પ્રાપ્તિ થાય.

જ્ઞાનીપુરુષના વિષયમાં ૫૧૧માં એ વ્યાખ્યા છે. પાનું ૪૧૧. પત્ર ૫૧૧. ‘આત્માર્થ સિવાય બીજો કોઈ અર્થ નથી,...’ પેરેગ્રાફની ત્રીજી લીટી, ચોથી લીટી. ‘આત્માર્થ સિવાય બીજો કોઈ અર્થ નથી,...’ અર્થ એટલે અહીંયા પ્રયોજન. એક પોતાનું

આત્મકલ્યાણ સાધવાનું જ જેને પ્રયોજન છે. બીજી કોઈ સ્પૃહા ન હોય. કોઈપણ પ્રકારની બીજી સ્પૃહા હોય તો તે જ્ઞાનીપુરુષ નથી અથવા સત્પુરુષ નથી. એક પોતાના આત્માર્થ સિવાય બીજું પ્રયોજન નથી અને એ આત્માર્થ જેણે સાધ્યો છે અને પૂર્વકર્મનું પ્રારબ્ધ ભોગવવા માટે જેનો દેહ રહી ગયો છે. દેહ પ્રારબ્ધને ભોગવે છે. આત્મા પ્રારબ્ધને ભોગવતો નથી. ફેર છે, પ્રારબ્ધ ભોગવવામાં આત્મા પ્રારબ્ધને નથી ભોગવતો, દેહ પ્રારબ્ધને ભોગવે છે.

‘એવા જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞા તે ફક્ત આત્માર્થમાં જ સામા જીવને પ્રેરે છે;...’ આ સિવાય બીજું કામ ન કરે. એનું આત્મકલ્યાણ થાય એટલું લક્ષ રાખીને જે કાંઈ એને પ્રેરણા આપવી હોય તે આપે. આ સિવાય બીજી લપમાં પડે નહિ. એવા જે જ્ઞાનીપુરુષ, એની આજ્ઞાએ જો કોઈ મુમુક્ષુજીવ રહે તો એ અવશ્ય તરી જાય છે. એ અનેક પ્રકારની ભૂલભૂલામણીવાળો જે આ પ્રકાર છે, બાહ્ય સંયોગનો, પ્રસંગનો, પૂર્વકર્મના ઉદયનો, એમાંથી બચી જાય છે. ડૂબતો બચે છે, સંસારમાંથી ડૂબતો એ બચી જાય છે. આ જ્ઞાનીપુરુષ છે.

આત્માર્થ સિવાય કાંઈ પ્રયોજન નથી. એ આત્માર્થ જેણે સાધી લીધો છે, છતાં જે અહીંયાં રહ્યા છે, એ તો પૂર્વ કર્મના પ્રારબ્ધને લઈને રહ્યા છે અને સામા જીવને એ ફક્ત આત્માર્થમાં પ્રેરે છે. બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં હેતુ હોય તો સામા જીવના આત્માર્થનો, અંતર પ્રવૃત્તિમાં હેતુ હોય તો પોતાનો આત્માર્થ સાધવો. આ સિવાય બીજી કોઈ વાત જેને જીવનમાં નથી. એ સત્પુરુષ છે. એવા સત્પુરુષની જો ઓળખાણ થાય તો અવશ્ય જેને ઓળખાણ થાય છે તેને અનંતાનુબંધી અને દર્શનમોહનો નાશ થાય.

એટલે એમ કહ્યું, કે એ સત્પુરુષનો યોગ થાય તો કેમ અનંતાનુબંધી અને દર્શનમોહ મટે તો એને દુરાગ્રહ મટે, મતાગ્રહ મટે, કદાગ્રહ મટે. કુળ સંપ્રદાયનો બંધો આગ્રહ મટે અને વિકથા આદિ પોતાના સંયોગોમાં બંધી જગ્યાએ નિરસપણાને પામે. નિરસ થઈ જાય.

એવા સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કાંઈ દુર્લભ નથી. જો યોગ થાય અને પોતાની પાત્રતા હોય તો. યોગ થાય અને પાત્રતા ન હોય તો પણ આત્મજ્ઞાન થવાની સંભાવના નથી. એટલે આત્મજ્ઞાન કાંઈ દુર્લભ નથી. પણ જ્યારે ઓળખાણ થાય છે ત્યારે તે સત્પુરુષને વિષે, એમના વચનને વિષે, તેમના વચનમાં રહેલો જે

આત્માર્થ એવા આશયને વિષે જીવને-મુમુક્ષુજીવને અત્યંત ભક્તિ અને પ્રીતિ થાય છે. અને એવું ન થાય તો એને એમ જાણવા યોગ્ય છે કે હજી એને આત્મહિતનો વિચાર ઉગ્યો નથી. આ એક આંક મૂકી દીધો છે. મુમુક્ષુજીવનો આ આંક બાંધ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુજીવને કદાગ્રહ, મતાગ્રહ, દુરાગ્રહ ન હોય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને મતાગ્રહ, દુરાગ્રહ ન હોય, સત્પુરુષને વિષે, તેના વચનને વિષે, તેના આશયને વિષે અત્યંત પ્રીતિ-ભક્તિ હોય.

વળી એને પૂર્વનો વિચાર આવે ત્યારે એમ વિચાર આવે કે અત્યાર સુધી જે મેં કર્યું એ લક્ષ વગરના બાણની પેઠે બધું જ મારું નિષ્ફળ છે. અત્યાર સુધી મેં કર્યું એમાં કાંઈ મારું આત્મકલ્યાણ કર્યું નથી. એ પણ એને ખ્યાલમાં આવે. એટલે પોતાના સાધન છે એની ભૂલ છે એ સુધારી લે છે એમ કહેવું છે. સાધનની જે ભૂલ છે, એનાથી સાધ્યમાં ભૂલ છે એ સુધારે છે.

એ ત્યાં સુધી વાત લીધી, કે કોઈપણ પ્રકારે હું જાણું છું એવા અભિમાનમાં ન આવે, પ્રસંગમાં ન આવે, કોઈપણ સાધન કરતા લૌકિકભાવમાં ન આવે. એટલે કે લોકોની અંદર તે સાધન કરતા મારી ધાર્મિક પ્રતિષ્ઠા વધે. એ પ્રકારની અપેક્ષાબુદ્ધિમાં ન આવે અને કુળધર્મની ક્રિયા ત્યાગવા માટે એને કોઈ સંકોચ થાય નહિ. અત્યાર સુધી કુળધર્મની ક્રિયા કરતા આવ્યા છીએ, હવે કેમ છોડાય ? અત્યાર સુધી પ્રતિક્રમણ કર્યા, સામાયિકો કરી, ફલાણું કર્યું, ઠીકણું કર્યું, આ કર્યું, પૂજા, ભક્તિ અમારી રીતે કરી. એ બધી એને જે ભૂલ દેખાણી એમાં સુધારો કરી લે છે. અને જ્ઞાનીનો કોઈ પુણ્યોદય જોવે તો તે પ્રકારની અપેક્ષા પોતાને વિષે રાખે નહિ. એ વગેરે વિષય અહીંયા સંક્ષેપમાં કહ્યો છે. હવે નીચે લઈએ. બીજા પેરેગ્રાફથી શરૂ થાય છે.

‘ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને માટે સંક્ષેપમાં વ્યાખ્યા કહી હતી,...’

ઉપશમ સમ્યક્ત્વ કેવું હોય ? ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ કેવું હોય ? ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કેવું હોય ? એની ‘સંક્ષેપમાં વ્યાખ્યા કહી હતી, તેને અનુસરતી ત્રિભોવનના સ્મરણમાં છે.’ પત્ર ‘અંબાલાલભાઈ’એ લખ્યો છે. ‘અંભાત’ના બીજા ભાઈનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. ‘જ્યાં જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો છે,...’ અત્યાર સુધી શું કર્યું એણે ? કે ‘જ્યાં જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો છે, ભવના પ્રકાર ધારણ કર્યા છે, ત્યાં ત્યાં તથાપ્રકારના અભિમાનપણે વત્યો છે;...’ અભિમાનપણે એટલે ‘એવો હું’. મનુષ્ય થયો, ફલાણો-ફલાણો હું મનુષ્ય

એવું એને અહંપણું વર્ત્યા કર્યું છે. એ તો એક આત્મા છે. એ પ્રકારે વર્ત્યો નથી પણ પોતે એક મનુષ્ય છે એમ વર્ત્યો છે. તીર્યચમાં ગયો તો પોતે તિર્યચ થયો છે એમ માની લીધું છે. ચારે ગતિમાં જ્યાં જ્યાં જે જે પ્રકારે એણે ભવ ધારણ કર્યા છે, ત્યાં ત્યાં તે ભવરૂપે પોતે પોતાને સ્વીકારી લીધો છે.

‘જે અભિમાન નિવૃત્ત કર્યા સિવાય...’ એને પર્યાયબુદ્ધિ કહે છે. જે ભવની પર્યાયે ઉપજ્યો એ પર્યાયબુદ્ધિથી પોતે એવો જ છે એમ માનીને વર્તે છે. એ પ્રકારની બુદ્ધિ નિવૃત્ત કર્યા સિવાય, એવું અહંપણું છોડ્યા સિવાય, ‘તે તે દેહનો અને દેહના સંબંધમાં આવતા પદાર્થોનો આ જીવે ત્યાગ કર્યો છે...’ અનંતવાર જે જે દેહ પ્રાપ્ત કર્યો તે દેહ પણ એણે છોડ્યો છે અને દેહના સંયોગી પદાર્થ સગા, સંબંધી, કુટુંબ, મકાન એ બધાને પણ એણે છોડ્યા છે. છોડ્યા છે એટલે એણે આયુષ્ય પૂરું થાય એટલે છોડવા જ પડે છે. પણ એ વખતે એણે પર્યાયબુદ્ધિ નથી છોડી. દેહ છોડ્યો ત્યારે પર્યાયબુદ્ધિ રાખીને દેહ છોડ્યો. હું ફલાણો છું ને હવે હું મરી જઈશ એમ એણે માન્યું છે. અત્યારે હું ફલાણા માણસ તરીકે જીવતો છું, ભવિષ્યમાં ફલાણા માણસ તરીકે હું મરી જઈશ. એટલે જે પર્યાયે ઉપજ્યો છે એની અહમબુદ્ધિ રાખીને દેહ છોડ્યો છે. સંયોગો છોડ્યા છે તો અહમબુદ્ધિ રાખીને છોડ્યા છે. દાન આપ્યું તો કહે, મેં આટલું દાન આપ્યું. એમાં મારાપણું રાખીને દાન આપ્યું. એમ ત્યાગ કર્યો છે તો મેં આટલું છોડ્યું, મારું કુટુંબ મેં છોડ્યું, મારા સંયોગો મેં છોડ્યા. એમ મારાપણું રાખીને છોડ્યું. બધી ચીજનો ત્યાગ કર્યો. દુઃખી થાય ત્યારે તેં રાગ છોડ્યો છે ? તે હાજર રહીને ત્યાગ કર્યો છે કે મારાપણું રાખીને ત્યાગ કર્યો છે ? ત્યાગનો હેતુ તો મારાપણું છોડાવવાનો હતો. એના બદલે મારાપણું પહેલા રાખીને પછી ત્યાગ કર્યો છે. મારાપણું એમ ને એમ રહી ગયું. એટલે એ રીતે પૂર્વે ત્યાગ કર્યો છે.

‘એટલે હજી સુધી તે જ્ઞાનવિચારે કરી ભાવ ગાળ્યો નથી...’ એવો જે અહંપણાનો ભાવ, તે જ્ઞાનવિચારે એટલે હું એક જ્ઞાનમાત્ર આત્મા છું, જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્મા છું, હું તો ચૈતન્યસ્વરૂપી આત્મા છું એવા જ્ઞાનવિચારે કરીને, જ્ઞાનભાવે કરીને એવો અહંપણાનો ભાવ, મમત્વપણાનો ભાવ, પોતાપણાનો ભાવ ગાળ્યો નથી. ગાળી નાખવો જોઈએ. વસ્તુના સ્વરૂપ જ્ઞાનને અનુસરીને, સ્વરૂપજ્ઞાનપૂર્વક એ અહંપણાનો ભાવ ગાળવો જોઈએ. જેમ માણસનું શરીર કૃશ થઈ જાય, ગળી જાય એમ અહીંયાં

કહે છે, કે એવો અહંપણનો અનાદિનો જે અનંતાનુબંધીનો કષાય છે અને દર્શનમોહ છે એ મોહને ગાળી નાખવો જોઈએ. એ ગાળ્યો નથી.

બીજા અર્થમાં વાત કરીએ તો મુમુક્ષુની ભૂમિકા એટલે અનંતાનુબંધી અને દર્શનમોહને ગાળવાનો પુરુષાર્થ કરનાર તે મુમુક્ષુ. જો મુમુક્ષુતામાં અનંતાનુબંધી અને દર્શનમોહ ન ગળે તો મુમુક્ષુતામાં એણે જે કાંઈ કર્યું તે બધું નિષ્ફળ કરેલું છે. સફળ કરેલું નથી, કાંઈ સફળતા એની નથી. ચોખ્ખી વાત આ છે.

‘જ્ઞાનવિચારે કરી ભાવ ગાળ્યો નથી, અને તે તે પૂર્વસંજ્ઞાઓ હજી એમ ને એમ આ જીવના અભિમાનમાં વર્તી આવે છે,...’ પૂર્વસંજ્ઞાઓ એટલે પૂર્વના સંસ્કાર. મિથ્યા સંસ્કાર, વિપરીત સંસ્કાર અનેક ભવમાં જે ધરબાઈને અંદર આત્મામાં પડ્યા છે એ એમ ને એમ રહ્યા છે. ટાળ્યા નથી, જ્ઞાનવિચારે કરીને એને ટાળ્યા નથી.

‘એ જ એને લોક આખાની અધિકરણક્રિયાનો હેતુ કહ્યો છે;...’ આખા લોકનો આધાર લઈને કરે છે. આખી સૃષ્ટિનો આધાર. વેદાંતની અંદર આ અધિકરણનો વિષય વધારે ચાલે છે. વચમાં રપમાં વર્ષમાં પત્રો આવી ગયા. અધિકરણ એટલે શું? આધાર લેવો તે. આત્મા પોતે પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાન સ્વરૂપનો, શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનો આધાર લેવાને બદલે જ્યારે રાગનો, દેહનો અને પર્યાયનો આધાર લે છે ત્યારે આખા જગતના ભવ ધારણ કરે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવ. પાંચે પરાવર્તનમાં આખા લોકમાં ભિન્ન-ભિન્ન પર્યાયે જન્મ-મરણ કરે છે એનું કારણ શું? કે એણે લોકનો આધાર લીધો છે. જગતનો આધાર લીધો છે એટલે જગતમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

મુમુક્ષુ :- ‘અધિકરણ ક્રિયા :- તલવાર આદિના આરંભ-સમારંભના નિમિત્તથી લાગતું કર્મબંધન. (પત્રાંક-૫૨૨).’

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અધિકરણ ક્રિયાનો અર્થ કર્યો છે. શું કર્યો છે ?

મુમુક્ષુ :- ‘તલવાર આદિના આરંભ-સમારંભના નિમિત્તથી લાગતું કર્મબંધન. (પત્રાંક-૫૨૨).’

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ શબ્દનો અર્થ કર્યો છે. આખા જગતનું એને કાર્ય કરવાનું, આરંભ-સમારંભ કરવાની વૃત્તિ ઊભી કરી છે, એના અભિપ્રાયમાં. વર્તમાન તો જેટલો ઉદય હોય એટલો જ આરંભ-સમારંભ કરી શકે. પણ અભિપ્રાય કેટલો છે ? કે આખા જગતના કામ કરવાનો અભિપ્રાય છે એનો.

મુમુક્ષુ :- તલવાર હાથમાં લઈને ચલાવી દઉં એવો અભિપ્રાય પડ્યો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- રાજીવ ગાંધી પાયલોટ હતા એમાંથી Prime minister થયા તો આખો હિન્દુસ્તાનનો વહિવટ કરવા માંડ્યા કે નહિ ? એ સંજ્ઞા બધા જીવમાં પડી છે. કાલે X, Y Z ગમે તેને Prime minister બનાવવામાં આવે, તો આખા હિન્દુસ્તાનનો વહીવટ કરે અને દુનિયાનો વડો બનાવવામાં આવે તો આખી દુનિયાનો વહિવટ કરે. એ ભાવ તો જીવમાં પડ્યા જ છે. એ કાંઈ એને નવું શીખવું પડતું નથી. ચાર સંજ્ઞા છે એ સંજ્ઞા અને એના પરિણામ જીવને શીખવવા પડતા નથી. વગર શીખ્યે જ એનામાં એ સંસ્કાર હોય છે. એ પૂર્વસંજ્ઞા લીધી ને ? પૂર્વસંજ્ઞાઓ હજી એમ ને એમ ચાલી જ આવે છે. અને એ જ એને લોક આખાની અધિકરણની ક્રિયાનો હેતુ કરે છે. આખા લોકની ક્રિયા કરવી હોય તો એનો આધાર પોતે થઈ જશે. મારા આધારે આ બધું ચાલે છે, હું વહીવટ કરું છું તો બધું ચાલે છે.

મુમુક્ષુ :- કાલે કસાઈખાના માંડશે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બધું જ કરે. જેટલો એને લાભ દેખાય એ બધું કર્યા કરશે. જ્યાં એણે લાભ માન્યો છે, જે જે સંયોગમાં એ કાંઈ કર્યા વિના રહેશે નહિ. એમ કહેવું છે.

‘જે પણ વિશેષપણે અત્ર લખવાનું બની શક્યું નથી.’ એનો વિસ્તાર નથી કર્યો. ‘પત્રાદિ માટે નિયમિતપણા વિષે વિચાર કરીશ.’ નિયમિત એમ કે આપના પત્રો મળતા હોય તો સારું. એ પોતે અનિયમિત છે એટલે વિચાર કરે છે કે હું જરૂર લખવાનો પ્રયત્ન કરીશ. એ પરર પત્રાંક (પૂરો) થયો.

પત્રાંક-૫૨૩

મુંબઈ, ભાદરવા સુદ ૪, સોમ, ૧૯૫૦

શ્રી સાયલા ગામે સ્થિત, સત્સંગયોગ્ય, પરમસ્નેહી શ્રી સોભાગ
તથા ડુંગર પ્રત્યે,

શ્રી મોહમયીપુરીથી...ના આત્મસ્વરૂપ સ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. અત્રે સમાધિ છે. તમારો લખેલો કાગળ આજે એક મળ્યો છે.

તમારા વિદ્યમાનપણામાં પ્રભાવના હેતુની તમને જે વિશેષ જિજ્ઞાસા છે, અને તે હેતુ ઉત્પન્ન થાય તો તમારે વિષે જે અસીમ હર્ષ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય છે, તે વિશેષ જિજ્ઞાસા અને અસીમ હર્ષ સંબંધીની તમારી ચિત્તવૃત્તિ અમને સમજવામાં છે.

અનેક જીવોની અજ્ઞાનદશા જોઈ, વળી તે જીવો કલ્યાણ કરીએ છીએ અથવા આપણું કલ્યાણ થશે, એવી ભાવનાએ કે ઈચ્છાએ અજ્ઞાનમાર્ગ પામતા જોઈ તે માટે અત્યંત કરુણા છૂટે છે, અને કોઈ પણ પ્રકારે આ મટાડવા યોગ્ય છે એમ થઈ આવે છે; અથવા તેવો ભાવ ચિત્તમાં એમ ને એમ રહ્યા કરે છે, તથાપિ તે થવા યોગ્ય હશે તે પ્રકારે થશે, અને જે સમય પર તે પ્રકાર હોવાયોગ્ય હશે તે સમયે થશે, એવો પણ પ્રકાર ચિત્તમાં રહે છે, કેમકે તે કરુણાભાવ ચિંતવતાં ચિંતવતાં આત્મા બાહ્ય માહાત્મ્યને ભજે એમ થવા દેવા યોગ્ય નથી; અને હજુ કંઈક તેવો ભય રાખવો યોગ્ય લાગે છે. બેય પ્રકારને હાલ તો ઘણું કરી નિત્ય વિચારવામાં આવે છે, તથાપિ બહુ સમીપમાં તેનું પરિણામ આવવાનો સંભવ જણાતો નહીં હોવાથી બનતાં સુધી તમને લખ્યું કે કહ્યું નથી. તમારી ઈચ્છા થવાથી વર્તમાન જે સ્થિતિ છે, તે એ સંબંધમાં સંક્ષેપે લખી છે; અને તેથી તમને કોઈ પણ પ્રકારે ઉદાસ થવું ઘટતું નથી, કેમકે અમને વર્તમાનમાં તેવો ઉદય નથી; પણ અમારાં આત્મપરિણામ તે ઉદયને અલ્પકાળમાં મટાડવા ભણી છે, એટલે તે ઉદયની કાળસ્થિતિ કોઈ પણ પ્રકારે વધારે બળવાનપણે વેદવાથી ઘટતી હોય તો તે ઘટાડવા વિષે વર્તે છે. બાહ્ય માહાત્મ્યની ઈચ્છા આત્માને ઘણા વખત થયાં નહીં જેવી જ થઈ ગઈ છે, એટલે બુદ્ધિ બાહ્ય માહાત્મ્ય

ઘણું કરી ઇચ્છતી જણાતી નથી, એમ છે, તથાપિ બાહ્ય માહાત્મ્યથી જીવ સહેજ પણ પરિણામભેદ ન પામે એવી સ્વાસ્થામાં કંઈક ન્યૂનતા કહેવી ઘટે છે; અને તેથી જે કંઈ ભય રહે છે તે રહે છે, જે ભયથી તરતમાં મુક્તપણું થશે એમ જણાય છે.

‘કબીર સાહેબ’નાં બે પદ અને ‘ચારિત્રસાગર’નું એક પદ નિર્ભયપણાથી તેમણે કહ્યાં છે તે લખ્યાં, તે વાંચ્યા છે. શ્રી ‘ચારિત્રસાગર’નાં તેવાં કેટલાંક પદો પ્રથમ પણ વાંચવામાં આવ્યાં છે તેવી નિર્ભય વાણી મુમુક્ષુજીવને ઘણું કરી ધર્મપુરુષાર્થમાં બળવાન કરે છે.

અમારાથી તેવાં પદ કે કાવ્યો રચેલાં જોવાની જે તમારી ઇચ્છા છે, તે હાલ તો ઉપશમાવવા યોગ્ય છે. કેમકે તેવાં પદ વાંચવા વિચારવામાં કે કરવામાં ઉપયોગનો હાલ વિશેષ પ્રવેશ થઈ શકતો નથી, છાયા જેવો પણ પ્રવેશ થઈ શકતો નથી.

સોનાના ઘાટ જુદા જુદા છે; પણ તે ઘાટનો જો ઢાળ પાડવામાં આવે તો તે બધા ઘાટ મટી જઈ એક સોનું જ અવશેષ રહે છે; અર્થાત્ સૌ ઘાટ જુદાં જુદાં દ્રવ્યપણાનો ત્યાગ કરી દે છે અને સૌ ઘાટની જાતિનું સજાતીયપણું હોવાથી માત્ર એક સોનારૂપ દ્રવ્યપણાને પામે છે. એ પ્રમાણે દૃષ્ટાંત લખી આત્માની મુક્તિ અને દ્રવ્યપણાના સિદ્ધાંત ઉપર પ્રશ્ન કર્યું છે, તે સંબંધમાં સંક્ષેપમાં જણાવવા યોગ્ય આ પ્રકારે છે :-

સોનું ઉપચારિક દ્રવ્ય છે એવો જિનનો અભિપ્રાય છે, અને અનંત પરમાણુના સમુદાયપણે તે વર્તે છે ત્યારે ચક્ષુગોચર થાય છે. જુદા જુદા તેના જે ઘાટ બની શકે છે તે સર્વે સંયોગભાવી છે, અને પાછા ભેળા કરી શકાય છે તે, તે જ કારણથી છે. પણ સોનાનું મૂળ સ્વરૂપ

જોઈએ તો અનંત પરમાણુ સમુદાય છે. જે પ્રત્યેક પ્રત્યેક પરમાણુઓ છે તે સૌ પોતપોતાના સ્વરૂપમાં જ રહ્યાં છે. કોઈ પણ પરમાણુ પોતાનું સ્વરૂપ તજી દઈ બીજા પરમાણુપણે કોઈ પણ રીતે પરિણમવા યોગ્ય નથી; માત્ર તેઓ એકજાતિ હોવાથી અને તેને વિષે સ્પર્શગુણ હોવાથી તે સ્પર્શના સમવિષમયોગે તેનું મળવું થઈ શકે છે, પણ તે મળવું કંઈ એવું નથી, કે જેમાં કોઈ પણ પરમાણુએ પોતાનું સ્વરૂપ તજ્યું હોય. કરોડો પ્રકારે તે અનંત પરમાણુરૂપ સોનાના ઘાટોને એક રસપણે કરો, તોપણ સૌ સૌ પરમાણુ પોતાના જ સ્વરૂપમાં રહે છે; પોતાનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ ત્યજતાં નથી; કેમકે તેવું બનવાનો કોઈ પણ રીતે અનુભવ થઈ શકતો નથી. તે સોનાના અનંત પરમાણુ પ્રમાણે સિદ્ધ અનંતની અવગાહના ગણો તો અડચણ નથી, પણ તેથી કંઈ કોઈ પણ જીવે કોઈ પણ બીજા જીવની સાથે કેવળ એકત્વપણે ભળી જવાપણું કર્યું છે એમ છે જ નહીં. સૌ નિજભાવમાં સ્થિતિ કરીને જ વર્તી શકે. જીવે જીવની જાતિ એક હોય તેથી કંઈ એક જીવ છે તે પોતાપણું ત્યાગી બીજા જીવોના સમુદાયમાં ભળી સ્વરૂપનો ત્યાગ કરી દે, એમ બનવાનો શો હેતુ છે ? તેનાં પોતાનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, કર્મબંધ અને મુક્તાવસ્થા એ અનાદિથી ભિન્ન છે, અને મુક્તાવસ્થામાં પાછાં તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર,કાળ, ભાવનો ત્યાગ કરે, તો પછી તેનું પોતાનું સ્વરૂપ શું રહ્યું ? તેને શો અનુભવ રહ્યો ? અને પોતાનું સ્વરૂપ જવાથી તેની કર્મથી મુક્તિ થઈ, કે પોતાના સ્વરૂપથી મુક્તિ થઈ ? એ પ્રકાર વિચારવા યોગ્ય છે. એ આદિ પ્રકારે કેવળ એકપણું જિને નિષેધ્યું છે.

અત્યારે વખત નહીં હોવાથી એટલું લખી પત્ર પૂરું કરવું પડે છે. એ જ વિનંતી.

આ. સ્વ. પ્રણામ.

પત્રાંક ૫૨૩.

‘શ્રી સાયલા ગામે સ્થિત, સત્સંગયોગ્ય, પરમસ્નેહી શ્રી સોભાગ તથા ડુંગર પ્રત્યે, શ્રી મોહમયીપુરીથી...’ ‘મુંબઈ’નું નામ આપ્યું છે-મોહમયીપુરી. જેમાં જીવને વધારે મોહ થાય છે એવું જે નગર છે. ‘...ના આત્મસ્વરૂપ સ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. અત્રે સમાધિ છે. તમારો લખેલો કાગળ આજે એક મળ્યો છે.’

‘તમારા વિદ્યમાનપણામાં પ્રભાવના હેતુની તમને જે વિશેષ જિજ્ઞાસા છે, અને તે હેતુ ઉત્પન્ન થાય તો તમારે વિષે જે અસીમ હર્ષ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય છે, તે વિશેષ જિજ્ઞાસા અને અસીમ હર્ષ સંબંધીની તમારી ચિત્તવૃત્તિ અમને સમજવામાં છે.’ પેલા બંને ભાઈઓએ શું લખ્યું છે ? કે અમારી તો ઉંમર થઈ છે. એ તો વૃદ્ધ હતા, આ ૨૭ વર્ષના યુવાન હતા. પેલા લોકો તો લગભગ એનાથી ૩૦૦ ઉંમરના હતા. અમે છીએ ત્યાં સુધીમાં તમે કોઈ પ્રભાવના યોગમાં આવો અને જૈનશાસનની વિશેષ પ્રભાવના કરો. તમારી શક્તિ ઘણી છે, તમારું જ્ઞાન ઘણું છે તો અમને એવી ભાવના છે, જિજ્ઞાસા છે એટલે એવી ભાવના છે. અને જો એવું કાંઈ થાય તો અમને તો એટલે બધો હર્ષ થશે, અસીમ હર્ષ થશે. એ સંબંધીની તમારી જે ચિત્તવૃત્તિ છે. તમારા ચિત્તમાં અમારા વિષેની જે વૃત્તિ છે, એ ‘અમને સમજવામાં છે.’ અમે એ વાત સમજીએ છીએ, અમારા ખ્યાલબહાર એ વાત નથી. છતાં પોતે નથી કરતા એનું કારણ એ તો આગળ કહી ગયા. ઘણા કારણોસર, અમુક કારણોસર તમને જણાવતા નથી. હજી ગૃહસ્થપણું ભોગવીએ છીએ. એમાં પ્રમાદ નથી, વધારે પૈસા ભેગા કરીને સુખી થવું એવો પણ અમારો અભિપ્રાય નથી. ઘણો વૈરાગ્ય છે અને ઘણી નિરસતા છે પણ કેટલાક અનિવાર્ય કારણોને લઈને સંસારમાં ઊભા રહેવા સિવાય બીજો રસ્તો જ નથી.

‘અનેક જીવોની અજ્ઞાનદશા જોઈ, વળી તે જીવો કલ્યાણ કરીએ છીએ અથવા આપણું કલ્યાણ થશે, એવી ભાવનાએ કે ઈચ્છાએ અજ્ઞાનમાર્ગ પામતા જોઈ તે માટે અત્યંત કરુણા છૂટે છે,...’ જુઓ ! આ જ્ઞાનીપુરુષનું અંતઃકરણ છે. અનેક જીવો અજ્ઞાનને કારણે દુઃખી થતા જોઈને. શેને કારણે દુઃખી છે ? સાધનસંપન્ન હોવા છતાં માણસો દુઃખી કેમ થાય છે ? કે અજ્ઞાનને કારણે દુઃખી થાય છે. અંદરમાં સમાધાન થાય નહિ, ક્યાંય સુધી ચેન પડે નહિ. ‘અનેક જીવોની અજ્ઞાનદશા જોઈ, વળી તે જીવો

કલ્યાણ કરીએ છીએ..’ કલ્યાણ નહિ કરતા હોવા છતાં એમ માની બેઠા છે કે અમે તો અમારું કલ્યાણ કરીએ છીએ. અથવા આમ કરતાં કરતાં આપણું કલ્યાણ થઈ જશે ‘એવી ભાવનાએ કે ઇચ્છાએ અજ્ઞાનમાર્ગને પામતા જોઈ..’ એ માર્ગ કલ્યાણનો નથી પણ અકલ્યાણનો માર્ગ છે, અજ્ઞાનનો માર્ગ છે. એને પામતા જોઈને પણ ‘અત્યંત કરુણા છૂટે છે,....’ એવું બને છે કે ધર્મના ક્ષેત્રમાં આત્મકલ્યાણની ભાવના લઈને જીવ આવે છે. ધર્મના ક્ષેત્રમાં શું કરવા આવે છે ? કે આત્મકલ્યાણની ભાવના લઈને આવે છે. પણ સાચા માર્ગનો, સત્ય માર્ગનો એને કોઈ કહેનાર, દોરનાર નહિ હોવાથી અને પોતે અજાણ હોવાથી અકલ્યાણના માર્ગને કલ્યાણનો માર્ગ સાધતા જોઈને પોતાને, જ્ઞાનીઓને કરુણા આવે છે. અરે..રે...! આની ઇચ્છા તો આત્મકલ્યાણ કરવાની છે પણ બીજે રસ્તે, અકલ્યાણને રસ્તે પડ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- આ બધા શાસ્ત્રો એ હિસાબે જ રચાયા હશે ને ? બધા શાસ્ત્રો જે કરુણાથી રચાઈ ગયા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જ્ઞાનીઓએ આપણા જે જે શાસ્ત્રો રચ્યા છે એ એટલા માટે જ રચ્યા છે કે જીવ ખોટા રસ્તે ન જાય અને સાચા રસ્તે રહે, એવી કરુણાબુદ્ધિથી રચના કરી છે.

‘અને કોઈ પણ પ્રકારે આ મટાડવા યોગ્ય છે એમ થઈ આવે છે;...’ આવો જે પ્રકાર છે એ સાચા માર્ગનો પ્રકાશ કરીને આ પ્રકાર મટાડવો જોઈએ એમ પણ મનમાં થઈ આવે છે. ‘અથવા તેવો ભાવ ચિત્તમાં એમ ને એમ કહ્યા કરે છે,....’ એવો ભાવ ચાલુ રહે છે કે અરે..રે...! સાચો માર્ગ પ્રકાશ્યો હોય તો અનેક જીવોને આત્મકલ્યાણનું કારણ થાય અને ખોટા માર્ગે ચડતા અટકી જાય. ‘તથાપિ તે થવા યોગ્ય હશે તે પ્રકારે થશે, અને જે સમય પર તે પ્રકાર હોવાયોગ્ય હશે તે સમયે થશે, એવો પણ પ્રકાર ચિત્તમાં રહે છે.’ એટલે સહેજે-સહેજે શાસનની ધુરા હાથમાં લઈને, શાસન ચલાવવાનો કોઈ પ્રકારનો કાળ આવશે, એ પ્રકારનો ઉદય આવશે તો સહેજે સહેજે થવા યોગ્ય હશે તે થશે અને જે કાળે થવા યોગ્ય હશે તે થશે, પણ કોઈ પરાણે તાણી-ખેંચીને કોઈ વાત કરવી નથી. એમ કહેવું છે. નથી કામની એ વાત કરવી નથી. કોઈ કુદરતના ક્રમમાં અમારા નિમિત્તે એવું થવાનું હશે તો એવી કાંઈ ગોઠવણ થાશે. નહિતર જ્યારે જે થવું હશે તે થાશે. એટલે આવી કરુણા

આવે એની સામે પણ એક આવું સમાધાન આવી જાય છે, એમ કહેવું છે. ‘એવો પણ પ્રકાર ચિત્તમાં રહે છે,...’

‘કેમકે તે કરુણાભાવ ચિંતવતાં ચિંતવતાં આત્મા બાહ્ય માહાત્મ્યને ભજે એમ થવા દેવા યોગ્ય નથી;...’ શું કહે છે ? કે એવી બીજા જીવો ઉપર કરુણા કરતાં જે બાહ્ય ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કરે, તો ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કરવામાં પોતાની મહત્તા વધે છે. જે ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં મુખ્ય માણસ હોય છે લોકોમાં એની કિંમત અને મહિમા વધે છે. માહાત્મ્ય એટલે બાહ્ય આબરૂ, બાહ્ય કીર્તિ. એમ થવા દેવા યોગ્ય નથી. શું કહે છે ? પ્રવૃત્તિ કદાચ કરીએ, પણ તમે અમારી મહત્તા ન વધારો તો. શું કહે છે ? જુઓ ! આ સત્પુરુષનું હૃદય. કેમ કે આ સ્થાન એવું છે. ઉપદેશકનું જે સ્થાન છે એ ઉપદેશકના સ્થાનનું મહત્ત્વ બીજા સામાન્ય માણસો કરતા ઊંચી કોટીનું ગણાય છે. બાહ્યદષ્ટિએ પણ. અંતરદષ્ટિએ એમ હોવા છતાં બાહ્યદષ્ટિએ જે જણાય છે અને જે બાહ્ય આબરૂ-કીર્તિ વધે છે, ધાર્મિક પ્રતિષ્ઠા વધે છે, એને હું ઇચ્છતો નથી. મારે એ પ્રતિષ્ઠાથી બચવું છે. કેમ ? કે એમાં માન સંબંધી, અભિમાન સંબંધી પ્રકાર આ જીવને દોષ થવાનો સંભવ છે. કેટલી આત્માર્થીતા છે ! મારું બહારમાં માન વધે તો મને એ સંબંધીનું અભિમાન થવાની સંભાવના ખરી કે નહિ ? માટે મારે એવું કાંઈ કરવું નથી.

‘અમને વર્તમાનમાં તેવો ઉદય નથી;...’ એ પ્રકારનો ઉદય અમને વર્તતો નથી. એ ઉદય છે, એનો ખ્યાલ છે. અને ઉપદેશક તરીકેનો ઉદય અત્યારે હજી વર્તતો નથી. ‘પણ અમારાં આત્મપરિણામ તે ઉદયને અલ્પકાળમાં મટાડવા ભણી છે,...’ પણ અમારા જે પરિણામ છે એ આ ઉદય જેમ પૂરો થાય, જેમ જલ્દી પૂરો થાય એવા અમારા પરિણામ જરૂર છે. ન તો ઉદયમાં રસ લઈએ છીએ, ન તો ઉદયને વધારવા માટે વેપાર-ધંધો વધારવાની અમારી ઇચ્છા છે. અલ્પકાળમાં ઉદય થાય એવો પ્રયત્ન અમારો જરૂર છે.

‘એટલે તે ઉદયની કાળસ્થિતિ કોઈ પણ પ્રકારે વધારે બળવાનપણે વેદવાથી ઘટતી હોય તો તે ઘટાડવા વિષે વર્તે છે.’ એમાં કર્મના ઉદયમાં શું છે ? કે તીવ્ર રસે કરીને તીવ્ર અનુભાગથી ઉદય આવે તો સ્થિતિ ઘટે. કેમ કે જે સંચિત પરમાણુ છે. બાંધેલા કર્મના જેટલા નિષેકો રહ્યા છે એ જો ધીમે ધીમે એનો ઉદય આવે તો

કાળ લંબાય. તીવ્રપણે ઉદયમાં આવે તો એકસાથે ઉદયમાં આવી જાય અને ઓછા કાળની અંદર પૂરા થાય. એ પ્રકારનો અમારો પ્રયત્ન છે. ‘એટલે તે ઉદયની કાળસ્થિતિ કોઈ પણ પ્રકારે વધારે બળવાનપણે...’ એટલે તીવ્ર ઉદય આવે. અને એ રીતે એને ભોગવી લેવાય તો તેની સ્થિતિ ‘ઘટતી હોય તો તે ઘટાડવા વિષે...’ અમારો પુરુષાર્થ ‘વર્તે છે.’

‘બાહ્ય માહાત્મ્યની ઇચ્છા આત્માને ઘણા વખત થયાં નહીં જેવી જ થઈ ગઈ છે,...’ અમારી કોઈ પ્રશંસા કરે, અમારી કોઈ મોટાઈ કરે, અમારી આબરૂ-કીર્તિ વધે, એવી અમારી મહત્તા વધે એવી ઇચ્છા અમારા આત્મામાં ઘણા વખત થયા નહિવત્ થઈ ગઈ છે. એ પ્રકાર અમને વિશેષ નથી, નહિવત્ છે. એની સામે તો અમે બરાબર જાગૃત છીએ. ‘એટલે બુદ્ધિ બાહ્ય માહાત્મ્ય ઘણું કરી ઇચ્છતી જણાતી નથી,...’ એટલે અમારી બુદ્ધિ અમારી બહારમાં મોટાઈ વધી જાય એવી ઇચ્છા રાખતી નથી.

‘એમ છે, તથાપિ બાહ્ય માહાત્મ્યથી જીવ સહેજ પણ પરિણામભેદ ન પામે એવી સ્વાસ્થામાં કંઈક ન્યૂનતા કહેવી ઘટે છે;...’ કેટલું ઝીણું કાઢ્યું છે ! એવી કોઈ બહારમાં મોટાઈ આપે, માન આપે ત્યારે પરિણામભેદ ન પામે. સહેજ પણ પરિણામમાં ફેર ન પડે, તફાવત ન પડે. જ્યારે કોઈ બીજા માન આપે ત્યારે સહેજ પણ ફેર ન પડે એવી આત્માના બિલકુલ સ્વસ્થ પરિણામ રહે, જ્ઞાતા-દષ્ટાપણા રહે એમાં કાંઈક ન્યૂનતા કહેવી ઘટે છે. એમાં થોડી ખામી કહેવી ઘટે અમારા માટે અમારે. અમારી ખામી અમે જાણીએ છીએ, એમ કહે છે.

જેમ કે કોઈ નિંદા કરે. નિંદા અને પ્રશંસા એ સામેસામી ચીજ છે. નિંદા કરે ત્યારે જીવને અણગમો થાય, પ્રશંસા કરે ત્યારે જીવને ગમે. તો જેટલા પ્રમાણમાં અણગમો થાય અને જેટલા પ્રમાણમાં ગમે તે બંને જીવનો દોષ છે. એને માનપ્રકૃતિનો દોષ કહેવામાં આવે છે. જો જીવને નિંદા ગમતી નથી તો આ જીવને પ્રશંસા અવશ્ય ગમે છે. કહેવાની જરૂર નથી, સાબિત કરવાની પણ જરૂર નથી.

કહે છે, કે અમે બહારમાં ઉપદેશક થઈએ, ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ વિશેષપણે મુખ્ય રહીને કરીએ, અમારી આબરૂ-કીર્તિ વધે, ધાર્મિક પ્રતિષ્ઠા વધે અને અમારા પરિણામમાં જરાય માન ન થાય, એવું નથી દેખાતું. મોક્ષમાર્ગની અંદર પણ ચારિત્રમોહની નબળાઈ છે, આસક્તિ છે એટલો ત્યાં પણ માનપ્રકૃતિનો સદ્ભાવ થવાનો સંભવ છે. અને

એટલી ખામી કહેવી જોઈએ અમારે. એટલી ખામી અમારામાં છે એ અમે સ્વીકારીએ છીએ. હજી એ પ્રસંગ નથી ભજ્યો, હોં ! હજી એ ઉદયમાં આવ્યા નથી, હજી પ્રતિષ્ઠા થઈ નથી પણ જો પ્રવૃત્તિ કરીએ તો પ્રતિષ્ઠા વધે. પ્રતિષ્ઠા વધે તો એનું માન થોડું થાય. એનું થોડુંક માન થાય એ દોષ હજી અમે અમારામાં જોઈએ છીએ. એ દોષની સંભાવના જોઈએ છીએ. એવી 'કંઈક ન્યૂનતા કહેવી ઘટે છે;...' એવી ખામી અમારામાં છે એમ અમારે કહેવું જોઈએ. બોલો ! કેટલું ચોખ્ખું લખે છે. પોતાના દોષ માટે ઝીણામાં ઝીણો દોષ હોય તો કહી દેખાડે છે.

મુમુક્ષુ :- નિંદા કરે ત્યારે અણગમો ન થાય જ્ઞાનીને તો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. નિંદાનો અણગમો ન થાય, પ્રશંસાનો ગમો ન થાય. અને થાય તો બે સાથે જ થાય. એક થાય તો બીજું થયા વિના રહે નહિ.

મુમુક્ષુ :- એ કઈ રીતે ? નિંદામાં અણગમો... આ વાત તો સમજાય છે કે પ્રશંસામાં ગમવું ન જોઈએ, નિંદામાં અણગમો (તો થાય જ).

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પ્રશંસા પણ એક શબ્દપુદ્ગલો છે અને નિંદા પણ શબ્દપુદ્ગલો છે. નિંદા-પ્રશંસાના પરિણામ બીજા પદાર્થના છે કે આત્માના છે ? શબ્દો છે એ પુદ્ગલના પર્યાય છે અને કોઈના ભાવ હોય તો તો બીજા આત્માના છે. નિંદા કરનારના કે પ્રશંસા કરનારના આત્માના પરિણામ છે. બંને ભિન્ન દ્રવ્યોના છે. તારા આત્માની તો એક્ટે પર્યાય જ નથી. પછી તને શું કરવા ગમો-અણગમો થાય છે ? કે તું એની ઉપાધિ તારા માથે વહોરે છે ત્યારે. જો બીજો બીજાની નિંદા કે પ્રશંસા કરે તો તને કાંઈ થાય છે ? નથી થતું ? કેમ ? તો પછી આ પોતે ઉપાધિ વહોરી ત્યારે ને કે આ મને કહે છે માટે. તારા માથે ઓઢ્યું ત્યારે ને ? ઉપાધિનો અર્થ જ એ છે, કે વગર જોતી આફત વહોરી લેવી એનું નામ ઉપાધિ છે. શબ્દોના પર્યાયો પુદ્ગલવર્ગણાના, શબ્દવર્ગણાના અને બીજી જીવના પર્યાયો એમાં તારે શું લેવા દેવા ? એમ કહે છે. કે તારે કાંઈ લેવા દેવા નથી.

મુમુક્ષુ :- સંસાર તો બંધ થઈ જાય એવું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બંધ કરવા જેવો જ છે કે નહિ પણ ? જો બંધ થઈ જાય તો બંધ કરવા જેવો જ છે કે નહિ ? કે રાખવા જેવો છે ? સંસારમાં તો લોકો એમ ઈચ્છે છે કે આપણી લીલી વાડી રહે તો સારું. ભાઈ ! એ લીલી વાડીમાં બધા

દુઃખના ઝાડ ઊગવાના છે. એકેય સુખનું ઊગવાનું નથી. માટે એ વાડી સૂકવવા જેવી છે, લીલી રાખવા જેવી નથી. આ તો રસ્તો જ સંસાર બંધ કરવાનો છે. આ સંસાર વધારવાનો રસ્તો નથી પણ સંસારથી છૂટવાનો રસ્તો છે. રુચિ પ્રમાણે કરવું.

એટલે માટે કોઈને એમ નથી કહેવાતું કે તમે અહીં આવો. આ વાત તમે સાંભળવા આવો એમ એટલા માટે ન કહેવું જોઈએ કે એની રુચિ સંસાર વધારવાની હોય તો કેમ કહેવાય કે તું સંસાર છોડવા માટે આવ. એને અણગમો થશે. આ ગમશે નહિ. આ વાત ગમશે નહિ. કેમ કે આ તો સંસાર છોડવાની વાત છે અને એની રુચિ વધારવાની છે. એટલે જે જીવોને સંસાર બંધ કરવાની રુચિ હોય એનું અહીંયા કામ છે. એ આવે તો ભલે આવે. વધારવો હોય એને તો આવે કે ન આવે એને માટે તો કાંઈ કહેવાની વાત રહેતી નથી. એટલા માટે એ મર્યાદા રાખવી પડે છે. આમાં તો રુચિ પ્રમાણે કામ થાય એવું છે. પહેલા આ જીવને પૂછી લેવું કે તું અહીંયા આવ્યો તો શું કરવા આવ્યો ? સંસાર વધારવા આવ્યો છો કે સંસાર બંધ કરવા આવ્યો છો ? તારો હેતુ શું છે ? નક્કી કર. પહેલા નક્કી કરવું. નક્કી કર્યા વગર કોઈ કામ કરવું નહિ. એમ છે.

મુમુક્ષુ :- બધા મુમુક્ષુઓ સુખી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બધા મુમુક્ષુઓ સુખી છે ? કેવી રીતે સુખી છે ? સૌ પોતાના પૂર્વકર્મ પ્રમાણે ચાલે છે એમાં કોઈથી કોઈનું થાય એવું છે કાંઈ ?

‘તેથી જે કંઈ ભય રહે છે તે રહે છે,...’ પોતાને ભય રહે છે. કોનો ? માન ચઢવાનો ભય પોતાને રહે છે, કે મારી સ્વસ્થતામાં કાંઈ ન્યૂનતા કહેવી ઘટે છે, મારે સ્વીકારવી ઘટે છે કે મારામાં આ જાતની ન્યૂનતા છે અને તેથી જે કાંઈ ભય રહે છે તે રહે છે. ‘જે ભયથી તરતમાં મુક્તપણું થશે એમ જણાય છે.’ અમારો પુરુષાર્થ એવો છે કે આ ભયથી પણ અમે મુક્ત થઈ જશું.

મુમુક્ષુ :- ‘શ્રીમદ્જી’ને ભય રહે છે તો હવે મારે તો કેટલું ધ્યાન રાખવું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. બહુ ધ્યાન રાખવું. જ્યારે કોઈ નિંદા કરે ત્યારે ધ્યાન રાખવું અને જ્યારે કોઈ પ્રશંસા કરે ત્યારે પણ ધ્યાન રાખવું, કે આ જીવે જાગૃત રહેવા જેવું છે, કે એમાં ક્યાંય ઉલટીને પડવા જેવું નથી. સૌના પરિણામ સૌની પાસે. એના શબ્દો શબ્દોની પાસે અને ભાવ ભાવની પાસે. નિંદા કરનારના નિંદા પાસે

અને પ્રશંસા કરનારના પ્રશંસા પાસે. મારે કાંઈ લેવા કે દેવા નથી. હું જે છું એ છું. મારે બેમાંથી એકેય ઉપાધિ ગ્રહણ કરવી નથી. એમ અંદરમાં જાગૃત થઈ જવું.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પોતાનો પોતાના માટે. પોતાના માટે. વાત તો પોતા માટે જ છે ને.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. તો એને ઉપાધિ થાય. જ્યાં સુધી રાગ છે ત્યાં સુધી એ સંબંધમાં એને અણગમો આવ્યા વિના રહે નહિ. જ્ઞાતા-દષ્ટા થઈ જાય તો સારી વાત છે પણ જ્ઞાતા દષ્ટા પણ ન થાય અને અણગમો પણ ન આવે તો એની અનુમોદના પહોંચ્યા વગર રહે નહિ. કાં તો જીવ જ્ઞાતા-દષ્ટા રહે અને કાં તો જીવને અણગમો થાય અને કાં તો જીવને અનુમોદન થાય. ત્રણમાંથી એક ચીજ (થાય).

શું પ્રશ્ન છે ? કે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર-સત્પુરુષ એની કોઈ નિંદા કરે તો અણગમો આવે કે ન આવે ?

એમાં ત્રણ જાતના પરિણામ થાય. જો જીવ સ્વરૂપસ્થ હોય તો જ્ઞાતા-દષ્ટા થઈ જાય, જો સ્વરૂપસ્થ ન હોય તો કાં અણગમો આવે અને કાં અનુમોદન થાય. ચોથી જાતનું કોઈ પરિણામ નથી. એટલે પોતે પોતાનો વિચાર કરી લેવો, કે મારા પરિણામ કઈ કોટીમાં, કઈ યોગ્યતામાં આવવા યોગ્ય છે. એની તપાસ પોતાને કરવાની રહે છે. એ બધો ન્યાયનો વિષય છે.

આ તો 'શ્રીમદ્જી' પોતે પોતાના આત્મા માટે કેવું વિચારે છે. આવી જ્ઞાનદશા વર્તે છે. આટલો પુરુષાર્થ વર્તે છે. છતાં સામે કોઈ મુમુક્ષુ એમ લખે છે કે તમે લોકોનું કલ્યાણ કરો એવી તમારી શક્તિ છે. લોકોને કાંઈક ઉપદેશ આપો અને તમે આ વેપાર-ધંધો છોડીને આ પ્રવૃત્તિમાં આવો, તમે બાહ્ય પ્રવૃત્તિ બદલી નાખો. તો કહે છે, એમાં એક ભયસ્થાન છે. અને એ ભયસ્થાન માન ચઢવાનું છે. એનો હજી મારે ભય રાખવો ઘટે છે. એ સંબંધી મારે જાગૃત રહેવું ઘટે છે. પૂર્વ તૈયારી કેટલી રહી ! એ પ્રવૃત્તિ શરૂ નથી કરી એ પહેલા કેટલી તૈયારી છે ! આ તો રાહ જોઈને બેસે, મને ક્યારે સ્થાન આપે, મને બોલાવે છે, નહિ બોલાવે, અથવા બધામાં મને કેમ ન બોલાવ્યો. એવી વાત છે. બહુ જાગૃતિનો વિષય છે. આ માર્ગ છે એ એકદમ

આત્મ જાગૃતિનો વિષય છે.

“કબીર સાહેબ’નાં બે પદ અને ‘ચારિત્રસાગર’નું એક પદ નિર્ભયપણાથી તેમણે કહ્યાં છે તે લખ્યાં, તે વાંચ્યા છે.’ આ પત્રમાં એ પદ લખ્યા હશે. ‘સોભાગભાઈ’એ બે પદ લખ્યા હશે. ‘શ્રી ‘ચારિત્રસાગર’નાં તેવાં કેટલાંક પદો પ્રથમ પણ વાંચવામાં આવ્યાં છે...’ એ પુસ્તક પણ પોતે વાંચેલું છે. ઘણા પુસ્તકો વાંચી ગયા છે. નાની ઉંમરમાં સેંકડો ગ્રંથો વાંચી ગયા છે. ‘તેવી નિર્ભય વાણી મુમુક્ષુજીવને ઘણું કરી ધર્મપુરુષાર્થમાં બળવાન કરે છે.’ એટલે પદ સારા છે એમ કહે છે. કરો, યાદી કરો. આ પત્ર આ પદો જોવાં. ભાદરવા સુદ ૪, ૧૯૫૦માં ઉલ્લિખિત બે પત્રો છે, એમાં ‘કબીર સાહેબ’ના બે પદ છે. ‘ચારિત્રસાગર’ના નિર્ભય થવા માટેના આ ત્રણ પદ છે. મુમુક્ષુજીવને નિર્ભય કરે એમ છે કહે છે. શું કહે છે ? પોતે Certificate આપ્યું છે. ‘તેવી નિર્ભય વાણી મુમુક્ષુજીવને ઘણું કરી ધર્મપુરુષાર્થમાં બળવાન કરે છે.’ પુરુષાર્થ જગાડે એવી વાણી છે, એમ કહે છે. એવા સરસ પદ છે.

મુમુક્ષુ :- વૈરાગ્યના પદો હશે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પુરુષાર્થ પ્રેરક પદો છે એમ કહેવું છે. એનો ભય ઊડી જાય. સામાન્ય રીતે સંયોગોનો ભય મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં પણ જીવોને થાય છે, કે અરે...રે...! મારો ઉદય કોને ખબર કેવો આવશે ? કાલે પ્રતિકૂળતાઓ તો નહિ આવે ને ? ભવિષ્યમાં આમ તો નહિ થાય ને ? આમ તો નહિ થાય ને ? વર્તમાન અનુકૂળતાને ભોગવી શકતો નથી. ભવિષ્યની ચિંતા આગળ વર્તમાન અનુકૂળતાને પણ સુખેથી ભોગવી શકતો નથી. ભય... ભય... ભય... ભય... થયા જ કરે. એની સામે આ નિર્ભય વાણી છે.

‘અમારાથી તેવાં પદ કે કાવ્યો રચેલાં જોવાની જે તમારી ઈચ્છા છે, તે હાલ તો ઉપશમાવવા યોગ્ય છે.’ એમાં લખ્યું હશે કે બહુ સરસ પદ છે. આવી રચના આપ કોઈ કરોને. પોતે કવિ હતા. નાનપણથી, બાળપણથી કવિ હતા. તો કહે છે, આવી રચના તમારી ઈચ્છા અમારા (પદ જોવાની છે) પણ એ ઈચ્છા અત્યારે તમે ઉપશમાવો. ‘કેમકે તેવા પદ વાંચવા વિચારવામાં કે કરવામાં ઉપયોગનો હાલ વિશેષ પ્રવેશ થઈ શકતો નથી,...’ અત્યારે અમારા ઉપયોગનો જે વિષય છે, એ વિષય છોડીને આવા પદોની રચનામાં અમે ઉપયોગને આપીએ, એ હાલ સંભવ નથી, એમ કહે છે. એવો ઉપયોગ વિશેષપણે અધ્યાત્મ દશામાં પ્રવર્તતો હતો એટલે નીચેની

વિચારદશામાં ઉપયોગ જઈ શકે એવું દેખાતું નથી.

મુમુક્ષુ :- જોર કેટલું બધું છે !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા.

‘હાલ વિશેષ પ્રવેશ થઈ શકતો નથી, છાયા જેવો પણ પ્રવેશ થઈ શકતો નથી.’ એમાં તો ઉપયોગની છાયા જાય એવું નથી. એટલો બધો પરિણામની અંદર જુદો જ પ્રકાર વર્તે છે. બધી વાત ખુલ્લી કરે છે. પોતાના દોષની વાતો ખુલ્લી કરે છે અને પોતાની જે દશા અધ્યાત્મ દશાની વાત ચાલે છે, એ પણ ખુલ્લી કરે છે. જો જીવ પોતાના દોષની વાત ખુલ્લી ન કરે... અહીંથી શું સમજવા યોગ્ય છે ? અને માત્ર પોતાના ગુણની વાત પ્રસિદ્ધ કરે તો અવશ્ય તે આત્મપ્રશંસા કરે છે, આત્મશ્લાઘા કરે છે. પણ આ પુરુષ માટે એ વાત લાગુ પડે એવું નથી. કેમ કે એ પોતાના નાનામાં નાના દોષને પણ પ્રગટ કરે છે અને પોતાની અધ્યાત્મ દશા પણ જેમ છે તેમ કહે છે, પ્રગટ કરે છે.

પ્રશંસા અર્થે પ્રગટ કરતા નથી, નિંદા અર્થે કહેતા નથી, કે હું આમ કહીશ તો કોઈક મારી નિંદા કરશે. હજી ‘શ્રીમદ્’ને માનકષાય પડ્યો છે ? ભાઈ ! જેટલો છે એટલો તો છે. કેમ કે કોઈપણ જીવ હોય, એને ગુણસ્થાન અનુસાર કષાયની ચોકડીઓનો સદ્ભાવ છે. ગમે એટલો ત્યાગ-વૈરાગ્ય લઈને દીક્ષા લીધી હોય પણ સમ્યગ્દર્શન ન હોય તો ચારે કષાયની ચારે ચોકડી ઊભી છે. સોળેસોળ કષાય ઊભા છે. સોળ કષાય અને નવ નોકષાય. પરચીસે પરચીસ ઊભા છે. એકેય નાશ પામ્યો નથી. એકનો પણ અભાવ નથી થયો. ભલે ગમે તેટલો શાંત અને ગમે તેટલો સાવધયોગનો ત્યાગ કરીને નિષ્પાપ પ્રવૃત્તિમાં દેખાય તો પણ બધા પાપ પડ્યા છે. પ્રવૃત્તિ જોવે તો તદ્દન નિષ્પાપ છે. યોગ્યતામાં બધા પાપ પડ્યા છે. ચોથા ગુણસ્થાને એણે દીક્ષા લીધી હોય, નિરતિચાર, પંચ મહાવ્રત, સમિતિ, ગુપ્તિ, નિર્દોષ અઠ્યાવીશ મૂળગુણ સાધુના પાળે તો પણ એને ત્રણ કષાયનો સદ્ભાવ છે. એમ જે ગુણસ્થાને છે એ ગુણસ્થાન અનુસાર કષાયનો અભાવ થાય છે. બાહ્ય પ્રવૃત્તિ અનુસાર કષાયનો અભાવ થતો નથી. એમ છે.

એટલે પોતે પોતાની બંને વાત પ્રસિદ્ધ કરે છે. એક તરફી કરે ત્યારે સમજવું કે એને પક્ષપાત થયો. પક્ષપાતવાળા શું કરે ? એકતરફી વાત કરે. નિષ્પક્ષ હોય

એ બેય તરફી વાત કરે, ભાઈ ! આમ પણ છે અને આમ પણ છે. આ વસ્તુસ્થિતિ છે. ખુલ્લી વસ્તુસ્થિતિ છે. તમારે તમારા આત્મા માટે જે એમાંથી ધડો લેવો હોય તે લ્યો. ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો હોય તો કરો. અમારે કાંઈ લેવા કે દેવા. તમે નિંદા કરો તોપણ તમે જાણો, પ્રશંસા કરો તો પણ તમે જાણો. બેય તમારા ઘરમાં તમારી વાત રહી. અમારા ઘરમાં કાંઈ અડતું કે આભડતું નથી. એટલે નિઃસ્પૃહ થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- ‘શ્રીમદ્ગ્જ’ શ્વેતાંબર હતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ શ્વેતાંબર પણ નહોતા અને દ્વિગંબર પણ નહોતા. જૈન પણ નહોતા અને અજૈન પણ નહોતા. એમ છે. એવી રીતે ઓળખવા જોઈએ. શ્વેતાંબર-દ્વિગંબરથી કોઈ જૈન ઓળખાતા નથી. એવી રીતે ઓળખાવા માગતા હોય તો એ જૈન નથી પણ એ બધા અજૈન છે. એવી વાત છે આ તો બધી. એ તો ગયા પત્રમાં પહેલા વાત લીધી કે મતાગ્રહ અને દુરાગ્રહ છૂટી જાય છે. મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં છૂટે છે. જ્ઞાની થાય એને તો છૂટે જ છૂટે. પ્રશ્ન જ નથી.

‘ગુરુદેવ’નો દ્વિગંબરોએ સૌથી વધારે વિરોધ કર્યો. સૌથી પહેલા સ્થાનકવાસીએ વિરોધ કર્યો. કેમ કે સ્થાનકવાસી સંપ્રદાય છોડ્યો ને ? એટલે એ લોકોને ભય થઈ ગયો કે અમારી પેઢી તો કાંઈ ઉખાડી નહિ મૂકે ને ? બહુ જબરદસ્ત વ્યક્તિ છે. આપણા સંપ્રદાયનો વાવટો જ ક્યાંક આખો સંકેલાઈ જશે. એટલે એ લોકોએ પહેલા ધમાલ કરી. કે જ્યાં જાય ત્યાં વિરોધ કરો. છાપામાં લખો. છાપા છપાવો, ચોપાનિયા છપાવો. પછી આગળ ચાલીને શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના સાધુએ વિરોધ કર્યો. એ લોકોની મર્યાદા પૂરી થઈ ગઈ કે ચાલો આપણને હવે કાંઈ વાંધો આવે એવું નથી. આ દ્વિગંબરોને મુશ્કેલી થઈ. દ્વિગંબર લોકોએ વિરોધ કર્યો. હવે જો દ્વિગંબર લોકોએ વિરોધ કર્યો તો... વિચારવાની વાત આ છે, કે એ દ્વિગંબરો સાચા કે ‘ગુરુદેવ’ સાચા ? કોણ સાચું ? બેય તો સાચા નથી. કે બે સાચા છે ? માટે દ્વિગંબર-શ્વેતાંબરની વાત ક્યાંય મુખ્ય કરવા જેવી નથી.

વસ્તુનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું છે. એને સિક્કો મારવાની જરૂર નથી. ચાંદી ઉપર મહોર મારે તો જ એની કિંમત આવે ? ચાંદીના રૂપિયા હતા. રૂપિયાની રૂપિયાભાર ચાંદી મળતી હતી. હવે એના ઉપર રૂપિયાની મહોર ન મારી હોય તો એ કોરો ચાંદીનો રૂપિયો આવે કે ન આવે ? કે સિક્કો માર્યો હોય તો જ એનો રૂપિયો થાય ? નહિ.

એના વજન સાથે સંબંધ છે. છાપ સાથે સંબંધ નથી. બસ, એ ચીજની Quality સાથે સંબંધ છે. અને કોઈ દિ' કલાઈ ઉપર કોઈ છાપ મારી દે, નકલી રૂપિયો બનાવે. તો એ પકડાય જાય કે ન પકડાય ? ખખડે એટલે બોદો બોલે. આ નહિ ચાલે. લઈ જા તારા ઘરે. માટે છાપની કિંમત નથી.

‘સોનાના ઘાટ જુદા જુદા છે; પણ તે ઘાટનો જો ઢાળ પાડવામાં આવે તો તે બધા ઘાટ મટી જઈ એક સોનું જ અવશેષ રહે છે; અર્થાત્ સૌ ઘાટ જુદાં જુદાં દ્રવ્યપણાનો ત્યાગ કરી દે છે અને સૌ ઘાટની જાતિનું સજાતીયપણું હોવાથી માત્ર એક સોનારૂપ દ્રવ્યપણાને પામે છે.’ એ કૂડીની અંદર વીંટી મૂકો, બંગડી મૂકો, ગળામાં પહેરવાનું મૂકો, જે મૂકો એ. ગરમ કરો અને એક ઢાળ્યો કરી નાખો તો પછી બધું એક સોનું થઈ જાય. ઘાટ જુદા જુદા હતા એ એક ઘાટે થઈ ગયું. તો દ્રવ્યપણે જુદા ઘાટમાં હતું ત્યારે એક જ હતું. ત્યારે બધું સોનું જ હતું. નામ જુદા જુદા આપ્યા કે આને વીંટી કહેવી, આને બંગડી કહેવી.

‘એ પ્રમાણે દષ્ટાંત લખી આત્માની મુક્તિ અને દ્રવ્યપણાના સિદ્ધાંત ઉપર પ્રશ્ન કર્યું છે, તે સંબંધમાં સંક્ષેપમાં જણાવવા યોગ્ય આ પ્રકારે છે :-’ એક પ્રશ્ન બંને જણાએ લખ્યો છે. એ પ્રશ્નની અંદર એનો ઉત્તર આપવો છે કે આ રીતે આ વિષયની અંદર ખરેખર શું વાત છે ? સોનાનું દષ્ટાંત છે. એ રીતે બીજા પરમાણુની વાત કરી છે અને ત્યાર પછી જીવની વાત પણ ઉપાડી છે. એનો ઉત્તર (આવશે)...

આત્માર્થીની ભૂમિકા યોગ્ય જ્ઞાનની નિર્મળતા વડે, જ્ઞાન પોતામાં સ્વરૂપ શક્તિને વેદન - લક્ષણ વડે જાણે, ત્યારે લક્ષ્ય-લક્ષણ ‘પ્રત્યક્ષ તેજ’ પોતે પોતામાં ભાસ્યમાન થાય, ત્યારે સ્વરૂપની અનન્ય રુચિ પ્રગટ થાય - સ્વરૂપથી અન્યપણે રહેવું - જીવવું ન સહેવાય - પોસાય, તે જ સ્વાનુભૂતિનું બીજરૂપ જ્ઞાન. (અનુભવ સંજીવની-૧૨૧૧)

(નોંધ :- ૨૨૪ નંબરના પ્રવચનમાં અવાજ ખરાબ હોવાથી લેવામાં આવેલ નથી).

પત્રાંક-૫૨૫

મુંબઈ, ભાદરવા સુદ ૧૦, રવિ, ૧૯૫૦

આ આત્મભાવ છે, અને આ અન્યભાવ છે, એવું બોધબીજ આત્માને વિષે પરિણમિત થવાથી અન્યભાવને વિષે સહેજે ઉદાસીનતા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે ઉદાસીનતા અનુક્રમે તે અન્યભાવથી સર્વથા મુક્તપણું કરે છે. નિજપરભાવ જેણે જાણ્યો છે એવા જ્ઞાનીપુરુષને ત્યાર પછી પરભાવનાં કાર્યનો જે કંઈ પ્રસંગ રહે છે, તે પ્રસંગમાં પ્રવર્તતાં પ્રવર્તતાં પણ તેથી તે જ્ઞાનીનો સંબંધ છૂટ્યા કરે છે, પણ તેમાં હિતબુદ્ધિ થઈ પ્રતિબંધ થતો નથી.

પ્રતિબંધ થતો નથી એ વાત એકાંત નથી, કેમકે જ્ઞાનનું વિશેષ બળવાનપણું જ્યાં હોય નહીં, ત્યાં પરભાવનો વિશેષ પરિચય તે પ્રતિબંધરૂપ થઈ આવવો પણ સંભવે છે; અને તેટલા માટે પણ જ્ઞાનીપુરુષને પણ શ્રી જિને નિજજ્ઞાનના પરિચય-પુરુષાર્થને વખાણ્યો છે; તેને પણ પ્રમાદ કર્તવ્ય નથી, અથવા પરભાવનો પરિચય કરવા યોગ્ય નથી, કેમકે કોઈ અંશે પણ આત્મધારાને તે પ્રતિબંધરૂપ કહેવા યોગ્ય છે.

જ્ઞાનીને પ્રમાદબુદ્ધિ સંભવતી નથી, એમ જોકે સામાન્ય પદે શ્રી જિનાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે, તોપણ તે પદ ચોથે ગુણઠાણેથી સંભવિત ગણ્યું નથી; આગળ જતાં સંભવિત ગણ્યું છે; જેથી વિચારવાન જીવને તો અવશ્ય કર્તવ્ય છે કે, જેમ બને તેમ પરભાવના પરિચિત કાર્યથી દૂર રહેવું, નિવૃત્ત થવું. ઘણું કરીને વિચારવાન જીવને તો એ જ બુદ્ધિ

રહે છે, તથાપિ કોઈ પ્રારબ્ધવશાત્ પરભાવનો પરિચય બળવાનપણે ઉદયમાં હોય ત્યાં નજિપદબુદ્ધિમાં સ્થિર રહેવું વિકટ છે, એમ ગણી નિત્ય નિવૃત્તબુદ્ધિની વિશેષ ભાવના કરવી, એમ મોટા પુરુષોએ કહ્યું છે.

અત્ય કાળમાં અવ્યાબાધ સ્થિતિ થવાને અર્થે તો અત્યંત પુરુષાર્થ કરી જીવે પરિચયથી નિવર્તવું જ ઘટે છે, હળવે હળવે નિવૃત્ત થવાનાં કારણો ઉપર ભાર દેવા કરતાં જે પ્રકારે ત્વરાએ નિવૃત્તિ થાય તે વિચાર કર્તવ્ય છે; અને તેમ કરતાં આશાતાદિ આપત્તિયોગ વેદવા પડતા હોય તો તેને વેદીને પણ પરપરિચયથી શીઘ્રપણે દૂર થવાનો પ્રકાર કરવો યોગ્ય છે. એ વાત વિસ્મરણ થવા દેવા યોગ્ય નથી.

જ્ઞાનનું બળવાન તારતમ્યપણું થયે તો જીવને પરપરિચયમાં કદાપિ સ્વાત્મબુદ્ધિ થવી સંભવતી નથી, અને તેની નિવૃત્તિ થયે પણ જ્ઞાનબળે તે એકાંતપણે વિહાર કરવા યોગ્ય છે; પણ તેથી જેની ઓછી દશા છે એવા જીવને તો અવશ્ય પરપરિચયને છેદીને સત્સંગ કર્તવ્ય છે, કે જે સત્સંગથી સહેજે અવ્યાબાધ સ્થિતિનો અનુભવ થાય છે. જ્ઞાનીપુરુષ કે જેને એકાંતે વિચરતાં પણ પ્રતિબંધ સંભવતો નથી, તે પણ સત્સંગની નિરંતર ઇચ્છા રાખે છે, કેમકે જીવને જો અવ્યાબાધ સમાધિની ઇચ્છા હોય તો સત્સંગ જેવો કોઈ સરળ ઉપાય નથી.

આમ હોવાથી દિન દિન પ્રત્યે, પ્રસંગે પ્રસંગે, ઘણી વાર ક્ષણે ક્ષણે સત્સંગ આરાધવાની જ ઇચ્છા વર્ધમાન થયા કરે છે. એ જ વિનંતી.

આ. સ્વ. પ્રણામ.

તા. ૧૫-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૨૫
પ્રવચન નં. ૨૨૫

પત્રાંક-૫૨૫, પાનું ૪૨૧. જે ચાલ્યું છે એ સંક્ષેપમાં લઈએ, કે જેને અન્યભાવ અથવા પરભાવમાં આત્માપણાનું જ્ઞાન થતું નથી. આત્માને વિષે, આત્મસ્વભાવને વિષે જેને આત્મભાવ વર્તે છે એવો આત્મા પરભાવ પ્રત્યે ઉદાસીન થાય છે અને ક્રમશઃ એનાથી તેને સર્વથા મુક્તપણું એટલે એનો નાશ થઈ જાય છે. પરભાવનો સર્વથા નાશ થાય છે. તેથી જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યેક પ્રસંગમાં વર્તતા પરભાવનું જેમાં કાર્ય છે, જેમાં પરભાવ થાય છે એવા પ્રસંગમાં પ્રોત્તતા પણ જ્ઞાનીનો સંબંધ છૂટ્યા કરે છે, જ્ઞાની છૂટતો જાય છે. પ્રત્યેક ઉદયના કાર્ય પ્રસંગમાં જ્ઞાની છૂટતા જાય છે. શાસ્ત્રભાષામાં એને નિર્જરા વધારે થાય છે, બંધ ઓછો થાય છે એમ કહે છે. બહુ સાદી ભાષામાં કહીએ તો એ છૂટતા જાય છે. અથવા હિતબુદ્ધિએ, સુખબુદ્ધિએ, એકત્વબુદ્ધિએ જ્ઞાની રાગાદિ કાર્યોમાં, ઉદયમાં પ્રવર્તતા નથી. બીજા પેરેગ્રાફથી લઈએ.

‘પ્રતિબંધ થતો નથી એ વાત એકાંત નથી,...’ એટલે જરા પણ બંધ થતો નથી એવો એકાંત અહીંયાં કરવો નહિ. ‘કેમકે જ્ઞાનનું વિશેષ બળવાનપણું જ્યાં હોય નહીં, ત્યાં પરભાવનો વિશેષ પરિચય તે પ્રતિબંધરૂપ થઈ આવવો પણ સંભવે છે;...’ જ્ઞાનનું બળવાનપણું એટલે પુરુષાર્થ. જ્ઞાનદશામાં રહેલો પુરુષાર્થ, એ પુરુષાર્થ ઓછો હોય અને પરભાવનો વિશેષ પરિચય થાય એટલે ઘણા કાર્યો પરભાવના રહે તો એને પણ પ્રતિબંધ થઈ આવવો પણ સંભવે છે. તો ત્યાં વિશેષ બંધનો પ્રકાર છે. જ્યાં પુરુષાર્થ ઘણો છે અને પરભાવથી ભિન્નપણું વિશેષપણે રહે છે ત્યાં એને એટલો પ્રતિબંધ ઓછો છે.

‘તેટલા માટે પણ જ્ઞાનીપુરુષને પણ શ્રી જિને નિજજ્ઞાનના પરિચય-પુરુષાર્થને વખાણ્યો છે;...’ આ જિનાજ્ઞા કહી. જિનેન્દ્ર દેવની આજ્ઞા શું છે ? કે જ્ઞાની હોય

તો પણ તેણે પણ, જ્ઞાનીપુરુષે પણ નિજજ્ઞાનનો પરિચય વધે એવો પુરુષાર્થ કર્તવ્ય છે. નિજ સ્વભાવનો, નિજજ્ઞાનનો, નિજ સ્વરૂપનો પરિચય. પરિચય એટલે પ્રીતિથી સંગ કરવો તે. આપણે નથી કહેતા ? કે ભાઈ ! અમારે અને તમારે ઘણો પરિચય છે. ઘણો પરિચય છે એમાં શું છે કે એકબીજાને ઘનિષ્ઠ સંબંધ છે. એમ નિજજ્ઞાનનો પરિચય જે પુરુષાર્થથી થાય એટલે પોતાનું જ્ઞાન વેદાય, પોતામાં પોતાના જ્ઞાનનું ઘનિષ્ઠ વેદન થાય, એ પ્રકારનો જે પુરુષાર્થ થાય એ જિનેન્દ્ર ભગવાને વખાણ્યો છે, જિનેન્દ્ર ભગવાને તેની પ્રશંસા કરી છે. કેમ કે તે પ્રતિબંધપણાને પામતો નથી, તે બંધાતો નથી. એમ કહીને જ્ઞાનીનો પણ પુરુષાર્થ વખાણ્યો છે. જ્ઞાની થયા એટલે પ્રમાદમાં રહે તો પણ એને વાંધો નથી એવી વાત નથી કરતા. તેને પણ પ્રમાદ કર્તવ્ય નથી. જ્ઞાનીપુરુષને પણ પ્રમાદ કર્તવ્ય નથી.

વચનામૃતમાં ‘પૂજ્ય બહેનશ્રી’નું એક વચન છે, કે જેમ ચક્રવર્તીને એની આયુધશાળામાં ચક્ર રત્નની ઉત્પત્તિ થાય ત્યારથી એ ચક્રવર્તી ગણાય છે. એને પુણ્યના ઉદયમાં ચક્ર વર્તે છે. જન્મથી ચક્રવર્તી નથી. પછી છ ખંડ સાધશે. ચક્ર ઉત્પન્ન થયું એટલે હવે વાંધો નથી એ પ્રકારના પરિણામ એને થતા નથી. જેવા એને સમાચાર મળે છે, કે ચક્રની ઉત્પત્તિ થઈ એટલે તરત જ એ હુકમ કરે છે. પછી પગ વાળીને બેસી રહેતા નથી. એવો શબ્દ વાપર્યો છે. ચક્ર ઉત્પન્ન થયા પછી પગ વાળીને બેસી ન રહે. પછી એમ કહે કે ચાલો છ ખંડને સાધવા નીકળી પડો હવે. બધા તૈયારી કરો. હું આગળ ચાલું છું. ચાલો મારી સાથે સાથે બધા પાછળ પાછળ.

એમ આ સમ્યગ્દર્શન છે એ ચક્ર છે. ભવને કાપવાનું એક ચક્ર છે. એ ભવભ્રમણને કાપે છે. એ ચક્ર ઉત્પન્ન થયા પછી જ્ઞાનીજીવ પગ વાળીને બેસતા નથી. પ્રમાદ કરતા નથી. પુરુષાર્થમાં (પરાયણ) થાય છે. એકદમ પુરુષાર્થ પરાયણ હોય છે. જ્ઞાની હંમેશા પુરુષાર્થ પરાયણ જ રહે છે.

શું કહે છે ? કે પહેલા ‘નિજજ્ઞાનના પરિચય-પુરુષાર્થને વખાણ્યો છે; તેને પણ પ્રમાદ કર્તવ્ય નથી, અથવા પરભાવનો પરિચય કરવા યોગ્ય નથી,...’ જ્ઞાનીએ પણ પરભાવનો પરિચય કરવો નહિ. એટલે કે વિશેષ રાગભાવમાં જ્ઞાનીએ પણ રહેવું નહિ. એને પણ વીતરાગ થાવું છે ને ? જ્ઞાનીને પૂર્ણ વીતરાગ થવું છે તો એને પણ

રાગ છોડવો, રાગનો પરિચય ઘટાડવો. મુમુક્ષુમાં એ વાત વિચારીએ કે મુમુક્ષુને રાગનો પરિચય એટલે રાગમાં હુંપણાનો ઘનિષ્ટ ભાવ એ છોડવા યોગ્ય છે અને નિજજ્ઞાનમાં હુંપણું કરવા યોગ્ય છે. આ મુમુક્ષુની ભૂમિકાનો વિષય છે.

જ્ઞાનીને ‘પણ પ્રમાદ કર્તવ્ય નથી, અથવા પરભાવનો પરિચય કરવા યોગ્ય નથી, કેમ કે કોઈ અંશે પણ આત્મધારાને તે પ્રતિબંધરૂપ કહેવા યોગ્ય છે.’ જ્ઞાનદશામાં પણ જેટલો રાગ વિશેષ તેટલી તેની આત્મધારા જે ચાલે છે, જ્ઞાનધારા જે અંદરમાં ચાલે છે, પરિણતિ ચાલે છે તેને તે પ્રતિબંધરૂપ કહેવા યોગ્ય છે. એનાથી એ વિરુદ્ધ છે એમ કહેવા યોગ્ય છે. કેમ કે આ મુક્તભાવ છે, આ બંધભાવ છે. સાધકદશામાં એક અંશે મુક્તભાવ છે, એક અંશે બંધભાવ છે. સાધકના એવા મિશ્ર પરિણામ છે. તો જેટલો રાગનો-પરભાવનો વિશેષ પરિચય છે, તેટલો મુક્તભાવથી વિરુદ્ધભાવ વિશેષ વર્તે છે. અને તે પોતાની સાધનાને અનુકૂળ નથી, પ્રતિકૂળ છે.

‘જ્ઞાનીને પ્રમાદબુદ્ધિ સંભવતી નથી, એમ જોકે સામાન્ય પદે શ્રી જિનાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે,...’ જિનેન્દ્ર પરમાત્માએ એ વાત કરી છે, કે જ્ઞાનીને પ્રમાદબુદ્ધિ હોય નહિ. એટલે પ્રમાદ કરવાનો અભિપ્રાય ન હોય પણ એને પ્રમાદ ન થાય એવું નથી. અવિરતી, પ્રમાદ, કષાય, યોગ બંધના હેતુ છે. એમાં જ્ઞાનીને છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી પ્રમાદ થાય છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી જ્ઞાનીને પ્રમાદ કહ્યો છે. સાતમા ગુણસ્થાનને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાન કહેવામાં આવ્યું છે. છઠ્ઠું તો પ્રમત્ત ગુણસ્થાન ગણ્યું છે. તો ચોથા ગુણસ્થાનવાળાએ તો વધારે ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે એમ પોતે કહે છે. વાત તો પોતા ઉપર લેવી છે ને એમને ?

જો જ્ઞાનીને પણ ભગવાને આ શિક્ષા આપી છે, કે પ્રમાદબુદ્ધિ તો તને હોવી જ ન જોઈએ, પણ પ્રમાદ પણ તારે કરવા જેવો નથી. પ્રમાદ અને પ્રમાદબુદ્ધિમાં શું ફર્ક છે ? કે પ્રમાદબુદ્ધિ એટલે પ્રમાદ કરવાનો અભિપ્રાય. જ્ઞાનીને પ્રમાદ કરવાનો અભિપ્રાય ન હોય તો પણ એનો પુરુષાર્થ જેટલો મંદ છે, એટલો પ્રમાદ તેને વર્તે છે. અને મંદ પુરુષાર્થના કાળમાં જ એ સાતમા ગુણસ્થાનથી છઠ્ઠે ગુણસ્થાને આવે છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં તીવ્ર પુરુષાર્થ થતાં વળી પાછા તે સાતમા ગુણસ્થાનમાં અંતર્મુહૂર્તને વિષે આરૂઢ થઈ જાય છે. એવી મુનિદશા છે. કોઈ દીક્ષા લે માટે મુનિદશા છે એવું નથી. દીક્ષા લીધી માટે કોઈ મુનિ થયા એવું નથી. પણ પ્રમત્ત-અપ્રમત્ત

ગુણસ્થાનમાં વારંવાર આવે, એવી જેની આત્મદશા હોય, એને મુનિદશા કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાનીને સામાન્યપદે એ વાત કહી છે, કે પ્રમાદબુદ્ધિ સંભવતી નથી.

‘તોપણ તે પદ યોથે ગુણઠાણેથી સંભવિત ગણ્યું નથી;...’ યોથા ગુણસ્થાનવાળાને તો બહુ જઘન્ય પુરુષાર્થ છે એમ કહે છે. ભલે જ્ઞાની થયા છે. પણ ત્યાં તો ઘણો પ્રમાદ થવાની સંભાવના છે. કેમ કે એક વ્રત નથી ત્યાં. અરે...! તિર્યચ હોય તો એને નમસ્કાર મંત્ર રોજ બોલવો એવો પણ એને નિયમ નથી. નિત્યનિયમ જેને કહીએ કે ભાઈ! નિત્યપણે પ્રભાતમાં, સવારમાં ઊઠીને પંચ પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરવા. નમસ્કાર મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરવું, સ્મરણ કરવું. ઉચ્ચારણ ન કરે તો મનમાં પંચ પરમેષ્ઠીનું સ્મરણ કરે. એટલો પણ નિયમ ન હોય. સ્થૂળ-જઘન્ય છતાં એને ચોથું ગુણસ્થાન હોય એને શુદ્ધાત્માનો અનુભવ હોય, એને શુદ્ધાત્માની શ્રદ્ધા હોય અને ચારિત્ર એટલું બધું જઘન્ય છે, કેમ કે પ્રમાદ એ ચારિત્રના પ્રકરણમાં જાય છે, તો યોથા ગુણસ્થાને તો ઘણો પ્રમાદ છે. એમ લ્યે છે પોતે. માટે યોથા ગુણસ્થાને અપ્રમાદની વાત અમે ગણતા નથી.

‘આગળ જતાં સંભવિત ગણ્યું છે; જેથી વિચારવાન જીવને તો અવશ્ય કર્તવ્ય છે કે, જેમ બને તેમ પરભાવના પરિચિત કાર્યથી દૂર રહેવું, નિવૃત્ત થવું.’ હવે મુમુક્ષુ ઉપર એ વાત ઉતારી કે જ્યારે યોથા ગુણસ્થાનમાં પણ પ્રમાદના વિષયમાં અમારી ગણતરી આ પ્રકારની છે, તો પછી જે જીવ મુમુક્ષુ છે, છતાં આત્મહિત માટે જેને કાંઈક વિચાર ઊગ્યો છે કે મારે હવે મારું આત્મકલ્યાણ કરવું છે, કરી લેવું છે. એવા વિચારવાન જીવને તો ‘પરભાવના પરિચિત કાર્યથી દૂર રહેવું, નિવૃત્ત થવું.’ જેટલો પરભાવનો પરિચય દૂર થાય, એટલે પોતાની બાહ્ય પ્રવૃત્તિનો સંક્ષેપ કરવો, ઓછી કરી નાખવી. કર્યા વિના ન ચાલે એવું હોય તો જ કરવી. પણ પોતાની ઇચ્છાથી, પોતાના રાગથી કે પોતાના શોખથી રાગની કોઈ પ્રવૃત્તિ વધારવી નહિ એમ કહે છે. અથવા વિચારવાન જીવે પરભાવનું પરિચિત કાર્ય છે એમાં એને ચિકાશ ઘટાડી નાખવી. એમાં પરિણામ એને ચીકણા ન થાય એ જાતની એની Practice એણે શરૂ કરી દેવી જોઈએ. ચીકણા પરિણામ ન થવા જોઈએ. ‘પરિચિત કાર્યથી દૂર રહેવું, નિવૃત્ત થવું.’ અને આત્મકાર્યમાં એણે લાગી જવું.

‘ઘણું કરીને વિચારવાન જીવને તો એ જ બુદ્ધિ રહે છે,...’ જે જીવો વિચારવાન

છે, મુમુક્ષુ છે, જેને આત્માનું કલ્યાણ ખરેખર કરવું છે, અંતરથી ભાવના થઈ છે. એનો તો એ અભિપ્રાય હોય છે, કે મારે રાગ ઘટાડવો છે, રાગ મટાડવો છે. વીતરાગ થવું છે માટે મારે રાગ જોઈએ નહિ. આ તો એનો અભિપ્રાય અથવા બુદ્ધિ થઈ જ ગઈ છે. ‘ઘણું કરીને વિચારવાન જીવને તો એ જ બુદ્ધિ રહે છે, તથાપિ કોઈ પ્રારબ્ધવશાત્ પરભાવનો પરિચય બળવાનપણે ઉદયમાં હોય...’ પ્રારબ્ધવશાત્ એટલે પૂર્વકર્મનો ઉદય આવી પડે ત્યારે. ‘પરભાવનો પરિચય બળવાનપણે ઉદયમાં હોય...’ ઘણા કાર્યો માથે આવી પડે. માથે આવી પડે, હોં !

‘ત્યાં નિજપદબુદ્ધિમાં સ્થિર રહેવું વિકટ છે, એમ ગણી નિત્ય નિવૃત્તબુદ્ધિની વિશેષ ભાવના કરવી, એમ મોટા પુરુષોએ કહ્યું છે.’ ત્યાં મોટા પુરુષોને યાદ કર્યા છે. કે મહાપુરુષોની શિખામણ શું છે ? એમનો ઉપદેશ શું છે ? કે કદાચ પૂર્વ કર્મના ઉદયથી તને ઘણા પરભાવના કાર્યો કરવાની પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ હોય, ત્યારે તારે એમ ગણતરી ગણવી, કે આવી સ્થિતિમાં તો નિજ સ્વરૂપમાં રહેવું, નિજપદમાં રહેવું, એમાં બહુ ઘણું કઠણ પડશે, મુશ્કેલ પડશે, નહિ રહી શકાય. આ એક આત્મકાર્યને પ્રતિકૂળ પ્રસંગ આવ્યો છે એમ ગણવું. એટલે અરુચિ તો થાય. મારા આત્મહિતના કાર્ય માટે આ બાધાકારક ઉદય ઊભો થયો છે. પરભાવનો જે પરિચય કરવો પડે છે. અને એમાં આત્મકલ્યાણ કરવું ઘણું કઠણ છે. અથવા સ્વરૂપમાં સ્થિર થવું તે ઘણું કઠણ છે. એમ ગણીને એમાંથી નિવૃત્ત થાય એવી ભાવના કરવી. જેમ આમાંથી છૂટી શકાય એવી ભાવના એ વખતે રાખવી. એટલે નિવૃત્તિની ભાવના તીવ્ર કરવી, પ્રવૃત્તિ વધે ત્યારે નિવૃત્તિની ભાવના તીવ્ર કરવી.

આ પ્રશ્ન થાય છે ને ? શું કરીએ ? ભાઈ ! અમારે ઉદય જ એવો છે ને કે આટલા કલાક તો પ્રવૃત્તિ કરવી જ પડે છે. અમારે તો આ બંધન છે. નોકરીવાળાને બંધન હોય છે કે નહિ ? તમારે નવ વાગ્યે હાજર થઈ જવું. પછી આટલા વાગ્યે છૂટાશે. વળી પાછું આટલા વાગે હાજર થઈ જવું અને આટલા વાગે છૂટા. ત્યારે એણે શું કરવું ? અમારે શું કરવું ? આ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. ચાલે એવું નથી. આમ કર્યા વિના અમારી પરિસ્થિતિમાં ચાલે એવું નથી.

કહે છે, નિત્ય નિવૃત્તિની ભાવના કરવી. હું કેમ વહેલામાં વહેલી તકે નિવૃત્ત થાવ, એ વિચારવું, એનો ઉપાય શોધવો અને એ ભાવનામાં એણે રહેવું. ભાવના

હશે તો ભાવના સફળ થશે. ભાવના નહિ હોય તો ભાવના સફળ નહિ થાય. ‘એમ મોટા પુરુષોએ કહ્યું છે.’ મહાપુરુષોની પ્રવૃત્તિમાં પણ નિવૃત્તિની ભાવનામાં રહેવાની શિખામણ છે અથવા ઉપદેશ છે.

મુમુક્ષુ :- નિવૃત્તિમાં તો પ્રમાદ વધી જાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિવૃત્તિમાં પ્રમાદ વધી જાય ? પ્રમાદ કોને કહો છો ? આ બીજી પ્રવૃત્તિ એ પણ પ્રમાદ છે. બીજી જે સાંસારિક પ્રવૃત્તિ છે એ બધો પ્રમાદ છે. આત્મભાવ માટે પ્રમાદ છે. અને જેને નિવૃત્તિની ભાવના હોય તેને નિવૃત્તિ મળે તો એ વધુ ને વધુ આત્મકલ્યાણમાં સમય પસાર કરે. બીજા કાર્યોમાં એનો સમય પસાર થાય તો એણે નિવૃત્તિની ભાવનાથી નિવૃત્તિ લીધી નથી. ઉદયને યોગે એને નિવૃત્તિ આવી પડી છે. એવા બે-પાંચ ટકા માણસો હોય છે, કે પૂર્વકર્મનો ઉદય એવો હોય કે એને પ્રવૃત્તિ કરવી ન પડે. સંસાર, વેપાર, ધંધો, નોકરી ન કરવા પડે. પણ નિવૃત્તિની ભાવનાથી નિવૃત્તિ લીધી હોય તો સમયનો સદ્ઉપયોગ કરે. નિવૃત્તિની ભાવના વગર ઉદયયોગે એને નિવૃત્તિ આવી હોય તો એનો સમય વેડફ્યા વગર રહેશે નહિ. વ્યર્થ એનો ઉપયોગ થશે. એને પ્રમાદ કહેવાય છે. માટે અહીંયાં તો નિવૃત્તિની ભાવનાવાળાની વાત છે.

નિવૃત્તિની ભાવના ન હોય તો તો ક્યાંય ને ક્યાંયને સમય ગમે ત્યાં ખરાબ જ કરવાનો છે. કેમ કે અંદરમાં તો પરિણામ જાતા નથી. શું થશે ? ઘણી વાર કોઈ કોઈ નિવૃત્ત માણસને પુછીએ છીએ. ‘સોનગઢ’માં તો મોટા ભાગના આપણા મુમુક્ષુ ભાઈઓ-બહેનો નિવૃત્ત છે. ત્યાં તો નિવૃત્તિ લઈને જ આવ્યા છે. પૂછીએ કે, શું ચાલે છે ? શું કરીએ અંદર તો જવાતું નથી. પછી આ કરીએ અને તે કરીએ... આ કરીએ અને તે કરીએ. કાંઈને કાંઈ બાહ્ય ક્રિયામાં લાગ્યા રહેવાનું થાય છે. એ પણ પ્રવૃત્તિ અને પ્રમાદ જ છે. એ પણ પ્રવૃત્તિ અને પ્રમાદ જ છે.

અંદર જાવું તે નિવૃત્તિ છે. પરભાવથી ઉપયોગને નિવૃત્ત કરવો. એમ વાત છે. એને અંતર નિવૃત્તિ કહેવામાં આવે છે. એમ તો થઈ શકતું નથી એમ કહે. શું જવાબ મળે ? અમારાથી તેમ થતું નથી. પછી શું કરીએ ? આ જ કરીએ ને. ખોટો અભિપ્રાય છે. અમારાથી અંદર રહેવાતું નથી માટે અમે બહારનું કાર્ય કરીએ, નહિતર અમે શું કરીએ ? કાંઈ અમે પાપના પરિણામ કરીએ ? કાંઈ પાપની પ્રવૃત્તિ કરીએ ? કાંઈ

સંસારમાં ચાલ્યા જઈએ ? સંસારિક કાર્યોમાં લાગી જઈએ એના કરતા તો સારું છે ને ? અભિપ્રાયની દૃષ્ટિએ ખોટું છે. જ્યાં સુધી અંદર ન જવાય ત્યાં સુધી બહારનું કર્યા કરવું. એમ કરતાં કરતાં વળી ક્યાંય અંદર જવામાં નંબર લાગશે. એમ બનતું નથી. તો પછી કરવું શું ? આ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. આ તો વિષય ચાલે છે એટલે એ વિષય ઉપર વિચારીએ છીએ.

અંદર રહેવાતું નથી પણ અંદર રહેવાનો પુરુષાર્થ થાય છે કે નથી થતો ? અભિપ્રાય તો એમ જ હોવો ઘટે છે, કે અંદર ન રહેવાતું હોય તો અંદર જવાના પુરુષાર્થમાં રહેવું, પ્રયત્નમાં રહેવું. પણ એ પ્રયત્ન છોડીને બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં લાગી જવું નહિ. બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં જોડાઈ જવું નહિ અથવા બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં ફસાઈ જવું નહિ. ... શું બને છે ? કે એ પ્રકારનો જેને ખ્યાલ નથી, વિચાર નથી અને અંતરમાં એવા પરિણામ નથી એ જીવ નિવૃત્તિ લઈને બહારમાં કોઈ ને કોઈ શુભયોગની પ્રવૃત્તિમાં ફસાઈ જાય છે. રોજ ઊઠીને આટલું કરવું, પછી આટલું કરવું, પછી આટલું કરવું. પછી આટલું કરવું. અને સમય હોય એટલે આરામનો બીજો ટાઈમ તો આપો આપ થોડો વધારે મળી જ જાય. પછી પાછી કાંઈકને કાંઈક શુભક્રિયા ગોઠવી નાખે. અને એટલું હું કરું છું એનો સંતોષ કહો કે એને દુષ્ટ અભિમાન કહો. ‘શ્રીમદ્જી’ની ભાષામાં એને દુષ્ટ અભિમાન કહ્યું છે અથવા જીવ સંતોષ લઈ લ્યે છે. એ બધો પ્રમાદ જ છે. બીજું કાંઈ નથી પણ એ બધું પ્રમાદમાં જાય છે. એણે અંદરમાં જવાનો પુરુષાર્થ અને પ્રયત્ન ચાલુ કરવો જોઈએ અને ચાલુ રાખવો જોઈએ. શુભપ્રવૃત્તિને પણ ગૌણ કરવી જોઈએ અને અંદરના પુરુષાર્થને મુખ્ય કરવો જોઈએ. એ મુમુક્ષુનું કર્તવ્ય છે.

‘અલ્પ કાળમાં અવ્યાબાધ સ્થિતિ થવાને અર્થે તો અત્યંત પુરુષાર્થ કરી જીવે પરપરિચયથી નિવર્તવું જ ઘટે છે,...’ અલ્પ કાળમાં અવ્યાબાધ સ્થિતિ થવાને અર્થે. હળવે હળવે કરવું છે એ વાત અહીંયાં નથી. જ્ઞાનીનો આ એક અભિપ્રાય હોય છે અથવા જ્ઞાની થવાના છે એવા મુમુક્ષુનો, કે અલ્પકાળમાં મારે અવ્યાબાધ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી છે, પૂર્ણ થવું છે. પૂર્ણતાના લક્ષે મેં ઉપાડ કર્યો છે અને મારે પરિપૂર્ણ શુદ્ધ વીતરાગ થવું છે. એવી ‘સ્થિતિ થવાને અર્થે તો અત્યંત પુરુષાર્થ કરી...’ તીવ્ર પુરુષાર્થ કરીને ‘જીવે પરપરિચયથી નિવર્તવું જ ઘટે છે,...’ પરભાવથી અને પરપરિચયથી એણે નિવર્તવું જ ઘટે છે.

પરપરિચયમાં કેટલું આવી ગયું ? ઉદયના કાર્યો ઉપરાંત, સંસારીજીવોના પરિચયને પણ પરપરિચય કહેવામાં આવે છે. ઉદયના કાર્યોમાં જડનો પરિચય થાય છે કે આ ચીજ સારી છે અને આ ચીજ સારી નથી. આ મને ફાવે છે અને આ ફાવતું નથી. પણ બીજા સંસારી જીવોનો પરિચય એ પણ પરપરિચય જ કહેવામાં આવે છે. એનાથી પણ નિવર્તવું જ ઘટે છે.

‘હળવે હળવે નિવૃત્ત થવાનાં કારણો ઉપર ભાર દેવા કરતાં...’ શું કહે છે ? આસ્તે... આસ્તે... આસ્તે... હવે આપણે નિવૃત્ત થઈ જશું. પહેલા આટલા નિવૃત્ત થઈએ, પછી આટલા થઈએ.. આટલા થઈએ.. એમ કરીને ગોઠવણ કરે અને એના ઉપર એનું વજન હોય, ભાર હોય એ ખોટું છે. પરિસ્થિતિ જોઈને કમ પડે તોપણ વાંધો નથી પણ એના ઉપર એનું વજન હોવું જોઈએ નહિ. વજન ક્યાં હોવું જોઈએ ? કે અલ્પકાળમાં મારે સાધવું છે, શીઘ્રપણે મારે નિવૃત્તિ જોઈએ છે. એ અભિપ્રાયથી એણે આગળ વધવું જોઈએ.

‘હળવે હળવે નિવૃત્ત થવાનાં કારણો ઉપર ભાર દેવા કરતાં જે પ્રકારે ત્વરાએ નિવૃત્તિ થાય...’ એકદમ શીઘ્રપણે નિવૃત્ત થવાય ‘તે વિચાર કર્તવ્ય છે;...’ એક જગ્યાએ એમણે મુમુક્ષુને એવો પ્રશ્ન કર્યો છે, કે જો તને આજીવિકા ચાલે એવી વ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે. તારી આજીવિકા, હોં ! પાછી દીકરાના દીકરાના દીકરાની બધી વ્યવસ્થાનો સવાલ આમાં નથી. તારી આજીવિકા ચાલે એટલી વ્યવસ્થા થઈ છે તો તારે તારા આત્માને પૂછવાની જરૂર છે, કે હે જીવ ! હવે તારે વધારે રળવાનું શું પ્રયોજન છે ? કે આ પ્રવૃત્તિ તું છોડતો નથી ? અને મનુષ્યપણાનો અમુલ્ય સમય ક્ષુદ્ર એવા થોડી આવક-જાવકના કારણ પાછળ તારું આખું જીવન વ્યતીત, કલાકોના કલાકો મોટા ભાગનું જીવન વ્યતીત કરે છે.

મનુષ્યભવ જો દેહાર્થે વ્યતીત થાય, તો તિર્યચ અને મનુષ્યમાં કાંઈ ફેર નથી. તિર્યચ પણ દેહાર્થે જીવન વ્યતીત કરે છે. મનુષ્ય થઈને પણ જો એણે દેહાર્થે જીવન વ્યતીત કર્યું તો તિર્યચ અને મનુષ્યમાં શું વિશેષ વિવેક રહ્યો ? એના વિવેકમાં કાંઈ ફેર નથી. બંને સરખા અવિવેકી છે. પેલાનું તો જ્ઞાન મૂંઢાઈ ગયું છે, તિર્યચનું જ્ઞાન તો મૂંઢાઈ ગયું છે પણ તું મનુષ્ય થઈને તારું જ્ઞાન પણ મૂંઢાઈ ગયું ? એમ કહે છે. માટે ‘હળવે હળવે નિવૃત્ત થવાનાં કારણો ઉપર ભાર દેવાં કરતાં જે પ્રકારે ત્વરાએ

નિવૃત્તિ થાય તે વિચાર કર્તવ્ય છે;...' પોતાને છૂટવું છે ને ? વાત તો પોતાની ઘૂંટે છે.

‘અને તેમ કરતાં...’ હવે કોઈ એમ કહે કે ભાઈ ! નિવૃત્તિ એકદમ ઝડપથી લીધી. આગળ-પાછળનો બહુ વિચાર ન કર્યો અને પ્રવૃત્તિ છોડી. તો એની પહેલેથી તૈયારી કેવી હોય ? એવા જીવની પૂર્વતૈયારી કેવી હોય ? ‘અને તેમ કરતાં અશાતાદિ આપત્તિયોગ વેદવા પડતા હોય...’ અનુકૂળતાઓ ઘટી જાય અને શાતા ન રહે. શું કરીએ ? માનો કે કોઈ રોગ આવી ગયો. આપણે ઓપરેશન પુરતી તો પાંચ-પચ્ચીસ હજારની કાંઈ વ્યવસ્થા રાખવી જોઈએ ને ? ઓચિંતું કાંઈક દરદ આવી ગયું તો આજે તો મોટો ખર્ચો થઈ જાય અને નહિતર મોટી આપત્તિ આવી જાય. તો કહે છે, એની પણ તૈયારી રાખવી નહિ. શું કહે છે ? કેટલી તૈયારી રાખવી ?

‘તેમ કરતાં અશાતાદિ આપત્તિયોગ વેદવા પડતા હોય તો તેને વેદીને પણ...’ એ મુશ્કેલીની તૈયારી એણે પહેલેથી રાખવી. કેવી રીતે રાખવી ? કે આવો કદાચ પ્રતિકૂળતાનો પ્રકાર ઊભો થશે તો તે વખતે હું વધારે પુરુષાર્થમાં આવીને હું મારું આત્મકલ્યાણ સાધીશ. પણ પ્રતિકૂળતામાં હું મારા પરિણામ બગાડીશ નહિ. મારો આત્મા અવ્યાબાધસ્વરૂપ છે. અવ્યાબાધત્વ પ્રાપ્ત કરવા માટે આ માર્ગની અંદર પ્રવેશ કર્યો છે, આ માર્ગનો મેં પ્રારંભ કર્યો છે. હવે આપત્તિ આવે છે કે અશાતા આવે છે તો એ મારું અવ્યાબાધત્વ દટ કરાવવા માટે આવે છે. શેના માટે આવે છે ? જે અવ્યાબાધ સ્થિતિને મારે પામવું છે એ સ્થિતિનો ભાવ મને વધારે દટ થવા અર્થે મને આ પ્રસંગ આવ્યો છે. હું મારા પરિણામ બગાડીશ નહિ કે અરે...! મેં વિચાર કર્યા વિના નિવૃત્તિ લઈ લીધી, હવે આગળ-પાછળ કાંઈ મારી વ્યવસ્થા નથી અને હું તો દુઃખી થઈ ગયો.

મુમુક્ષુ :- બાવાના બેય બગડ્યા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બાવાના બેય બગડ્યા. બાવાના વગર બાવાએ બગાડેલા જ એણે. એણે બે નહિ બધા બગાડ્યા છે. અત્યાર સુધી તો બધું બગાડતો જ આવ્યો છે. હવે અહીંયાં બધું સુધારવાની વાત છે. બે નહિ પણ બધું સુધારવાની આ વાત છે.

‘તો તેને વેદીને પણ પરપરિચયથી શીઘ્રપણે દૂર થવાનો પ્રકાર કરવો યોગ્ય છે. એ વાત વિસ્મરણ થવા દેવા યોગ્ય નથી.’ જરાય (વિસ્મરણ થવી જોઈએ નહિ). મારો પુરુષાર્થ, આત્મકલ્યાણ કરવાનું મારું કાર્ય જરાય છોડવા માગતો નથી. પ્રવૃત્તિ

હોય તો પ્રવૃત્તિમાં અને પ્રવૃત્તિમાં પણ નિવૃત્તિની ભાવના રાખીને પણ અને નિવૃત્તિ હોય તો નિવૃત્તિમાં, મારા આત્મકાર્યનો પુરુષાર્થ હું સતતપણે ચાલુ જ રાખવા માંગુ છું. કોઈપણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ હોય, મારા કલ્યાણનું હું વિસ્મરણ કરવા દેવા માગતો નથી. આ પત્રની અંદર બહુ સારું માર્ગદર્શન આપ્યું છે.

‘જ્ઞાનનું બળવાન તારતમ્યપણું થયે તો જીવને પરપરિચયમાં કદાપિ સ્વાત્મબુદ્ધિ થવી સંભવતી નથી,...’ જ્યારે બળવાન જ્ઞાનદશા થાય છે ત્યારે તો એને પરભાવના કાર્યો ઉદય યોગ્ય હોય તો પણ એમાં આત્મબુદ્ધિ તો થઈ શકે નહિ. ભિન્નને ભિન્ન જ જાણે છે, જુદો જ રહે છે. અંતરમાં ક્યારે પણ પોતાપણું આવતું નથી. પાડોશીની ઉછીની લાવેલી ચીજમાં, પ્રસંગ પૂરતી લાવેલી ચીજમાં કોઈને પોતાપણું થતું નથી. સારામાં સારી ચીજ માગી લીધી હોય, દાગીનો માગ્યો હોય, સારામાં સારી વસ્તુ માગી હોય. ઘરનો પ્રસંગ હોય તો મોટર પણ માગી લે. ભાડે લાવવાના પૈસા નથી પણ એક દિવસ તમારો ઉપયોગ કરવો છે, સંબંધ છે. એને એમાં પોતાપણાની બુદ્ધિ થતી નથી. પારકું તે પારકું જ રહે છે. જરાય પોતાપણાનો રસ આવતો નથી. પોતાપણે રસ આવે એવું કેવી રીતે બને ? ભાન છે કે આ ચીજ મારી નથી.

‘જ્ઞાનનું બળવાન તારતમ્યપણું થયે તો જીવને પરપરિચયમાં...’ એટલે પરસંયોગમાં ‘કદાપિ સ્વાત્મબુદ્ધિ થવી સંભવતી નથી, અને તેની નિવૃત્તિ થયે પણ જ્ઞાનબળે તે એકાંતપણે વિહાર કરવા યોગ્ય છે;...’ અને પરપરિચયની નિવૃત્તિ થાય ત્યારે તે પોતાના જ્ઞાનબળથી એકાંતમાં વિહાર કરે છે. પોતાનું આત્મસાધન સાધે છે. ક્યાંય સમાજની સામાજિક પ્રવૃત્તિમાં ફસાતો નથી, એમ કહેવું છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની પ્રવૃત્તિ કરવી કે નહિ ? અમે વેપાર-ધંધો નહિ કરીએ. નિવૃત્તિ લીધી. પણ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની પ્રવૃત્તિ તો કરવી કે નહિ ? એ પ્રવૃત્તિમાં ફસાવું નહિ. સહેજે પોતાનું સાધન સાધતા સાધતા થાય તે થાય, ન થાય તે ન થાય. પણ એ વાત મુખ્ય કરવાની રહેતી નથી.

પહેલું મુખ્ય પોતાનું આત્મહિત છે પછી બીજું બધું છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પછીની વાત છે, પહેલાની વાત નથી. આમ છે. જોકે આપણા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર તો વીતરાગ છે. જો રાગી હોત તો એને ખોટું લાગત. કોને ખોટું લાગે ? રાગી હોય અને અપેક્ષાવૃત્તિવાળા હોય એને ખોટું લાગે, કે મારી અપેક્ષા હતી પણ મારી અપેક્ષા પ્રમાણે કાંઈ મને કર્યું નહિ. આપણા તો દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર જ વીતરાગી છે. એને કોઈ

તારી અપેક્ષા નથી.

મુમુક્ષુ :- પોતે કહે પણ એમ જ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમ જ કહે છે. અમારો પણ એ જ ઉપદેશ છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર એમ કહે છે, કે અમારો પણ એ જ ઉપદેશ છે, કે હે જીવ ! તું પહેલામાં પહેલું તારું આત્મકલ્યાણ સાધીને અમારા જેવો થા. અમારે કોઈ જરૂર નથી. જરૂરિયાત વગરના થઈને અમે બેઠા છીએ. અમે કેવા થઈને બેઠા છીએ ? અજરૂરતવાળા છીએ. જરૂરતવાળા અમે નથી. માટે તું અમારી ચિંતા કે અમારો વિકલ્પ કરીશ નહિ. તું તારા આત્મકલ્યાણનો જ એક વિકલ્પ રાખ. એ એમનો ઉપદેશ છે.

મુમુક્ષુ :- અમારી સામું પણ ન જો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. અમારી સામું પણ ન જો. તારી સામું તું જો, એમ કહે છે. તારી સામું તું જો.

‘સોગાનીજી’ની તો શૈલી જ એવી તીખી હતી. સંસારના કાર્યોથી ઊખડી અને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની પ્રવૃત્તિમાં લાગી ગયો તો વીતરાગ હોવા છતાં દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને એક તમાચો માર્યો. શું કર્યું ? એ તો વીતરાગ છે કંઈ તમાચો મારતા નથી. આ તો એમણે શૈલી કરી છે. એક તમાચો લગાવ્યો કે અહીંયાં ક્યાં આવ્યો તું ? મારી સામું ક્યાં જોવે છો ? તું તારી સામું જો. મારી સામું જોવું નહિ. એટલે શિક્ષા આપી. તમાચો માર્યો એટલે શીક્ષા આપી. પહેલા તો મારીને શિક્ષા આપવાની પદ્ધતિ હતી ને ? ન આવડે તો છોકરાને મારીને પણ શિખવાડે. એ શૈલી લીધી છે. તું તારું આત્મહિત કર. અમારી સામે તારે જોવાની જરૂર નથી. તું તો અંતર્મુખ થઈને તારા સ્વરૂપ સામે જો. તારા પરમાત્મસ્વરૂપનું અવલોકન કર, અનુભવ કર. અમારી સામે જોવાની કાંઈ જરૂર નથી. અમે પણ તારી સામે જોતા નથી. જુઓ ! ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં બિરાજમાન કર્યા છે ને ? ભગવાનને ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં બિરાજમાન કર્યા છે એમાં ક્યાં એ આપણી સામું જોવે છે ? આપણી સામું ભગવાન જોતા નથી. આપણી સામું જોતા નથી એ વગર કહ્યે ઉપદેશ આપે છે કે તું પણ અમારી જેમ જ તારી સામું જો અને અમારી સામું કે કોઈની સામું તું ન જો.

મુમુક્ષુ :- પાક્કો સ્વાર્થી બનાવવાનો ઉપદેશ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પાક્કો સ્વાર્થી થઈ જા. એકલું તારું આત્મકલ્યાણ સાધ

એમ કહે છે. બીજાનું તો તું કરી શકતો પણ નથી એમ કહે છે. તને રાગ આવે એ બીજી વાત છે. પણ બીજાનું તું કરી શકે છે એ વાતમાં કાંઈ માલ નથી. જો જીવ બીજાનું ભલું કરી શકે તો બીજાનું ખરાબ પણ કરી જ શકે. અને જો બીજાનું ખરાબ કરી શકે તો આ જગતમાં કોઈ કોઈને રસ્તા ઉપર ચાલવા દે નહિ. જે ખરાબ કરી શકે તે શું કહે ? કે તમારા પગ માથે લઈને ચાલો. જમીન ઉપર નહિ મૂકવા દઈએ. એમ જ કહે. તો પછી પગ ક્યાં મૂકવા ? તો કહે, તમારા માથા ઉપર મૂકી પણ જમીન ઉપર નહિ. એમ જ કહે. કોઈ પોતાના પગ માથા ઉપર મૂકી શકે ? પણ જો બળજબરી ચાલતી હોય તો એમ જ કરે. પણ એવી કોઈની જબરદસ્તી કોઈના ઉપર ચાલતી નથી. ન તો સારુ કરવામાં, ન તો ખરાબ કરવામાં. શું કહે છે ?

‘જ્ઞાનનું બળવાન તારતમ્યપણું થયે તો જીવને પરપરિચયમાં કદાપિ સ્વાત્મબુદ્ધિ થવી સંભવતી નથી, અને તેની નિવૃત્તિ થયે પણ...’ પરપરિચયની નિવૃત્તિ થયે પણ ‘જ્ઞાનબળે તે એકાંતપણે વિહાર કરવા યોગ્ય છે;...’ પોતાના જ્ઞાનના પુરુષાર્થમાં રહીને એકાંતમાં રહીને આત્મસાધન સાધે એમ થવા યોગ્ય છે. પણ એકાંતમાં રહીને પુરુષાર્થ સાધે એની વાત છે. ‘પણ તેથી જેની ઓછી દશા છે...’ એવી રીતે એકાંતમાં રહીને જે સ્વરૂપમાં સ્થિર નથી રહી શકતા એવી જેની દશા હીણી છે, ઓછી છે. ‘એવા જીવને તો અવશ્ય પરપરિચયને છેદીને સત્સંગ કર્તવ્ય છે;...’ એનો તો ઉપયોગ બહાર જવાનો જ છે. એણે શું કરવું ? કે એણે સત્સંગમાં રહેવું. એણે જ્ઞાનીપુરુષના સંગમાં જાવું. જ્ઞાનીપુરુષ ન હોય તો જે માત્ર આત્મકલ્યાણ સાધવા માગે છે અને બીજું કાંઈ કરવા માગતા નથી એવા મુમુક્ષુના સંગમાં જાવું.

જેના સંગમાં જાવું એને તપાસી લેવાનું કે આની ભાવનાઓ અને આની ઇચ્છાઓ આત્મકલ્યાણ સિવાય બીજે ક્યાં ક્યાં દોડે છે ? આના જીવનનું ધ્યેય એકલું આત્મકલ્યાણ કરવું એટલું જ છે કે બીજી પણ કાંઈ લપ લઈને, ગડબડ કરીને બેઠો છે ? આ એણે તપાસી લેવું અને એના સંગમાં જાવું. એ સિવાય બીજાના સંગમાં જાવું નહિ. એ પરપરિચય થઈ જશે. અને આટલા પરિચયને સત્સંગ કહેવામાં આવે છે. સત્ની પ્રાપ્તિમાં પુરુષાર્થવંત છે, સત્સ્વરૂપને પ્રગટ કરવા માટે જે પુરુષાર્થવંત છે એવા જીવોના સંગને સત્સંગ કહેવામાં આવે છે. બસ, આ એક વ્યાખ્યામાં મુમુક્ષુ અને જ્ઞાની બધા આવી જાય છે. બધાની એક લાઈન છે. એનો સંગ કરવો, બીજાનો

સંગ કરવો નહિ. અને હોય તો છોડી દેવો.

‘અવશ્ય પરપરિચયને છેદીને....’ છેદીને એટલે છોડીને ‘સત્સંગ કર્તવ્ય છે, કે જે સત્સંગથી સહેજે અવ્યાબાધ સ્થિતિનો અનુભવ થાય છે.’ આ સત્સંગ એને અવ્યાબાધ સ્થિતિનો અનુભવ કરાવશે. આ સ્થળે એમણે બહુ સારી વાત એ કરી છે, કે તને અંતર્મુખ થવાતું નથી કે રહેવાતું નથી એટલે તું એકલો નહિ રહી શકે. હઠ કરીને રહીશ તો પાછી તકલીફ થશે. પણ જો તારે એ પરિસ્થિતિમાં, એ કક્ષાએ તું ન પહોંચ્યો હોય તો તું સત્સંગ કરજે. એ સત્સંગમાં તને અંદર રહેવાની પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ જશે. એ જ સત્સંગ છે. કેમકે સત્સંગમાં શું વાત ચાલશે ? કે અંદરમાં કેવી રીતે જાવું ? અંદરમાં કેવી રીતે રહેવું ? સ્વરૂપનો આશ્રય કેવી રીતે કરવો ? સ્વરૂપનો આશ્રય કરવામાં પોતાના પરિણામ ક્યાં ક્યાં કેવા કેવા પરિણામ બાધક થાય છે ? કેવા પરિણામ સાધક થાય છે ? આ બધો વિષય સત્સંગમાં મળશે. તેથી તને અંદરમાં જવાનું એક બાહ્ય સાધન થઈ પડશે.

‘જે સત્સંગથી સહેજે અવ્યાબાધ સ્થિતિનો અનુભવ થાય છે.’ અવ્યાબાધ સ્થિતિ ક્યારે આવે ? ચૌદમા ગુણસ્થાને પ્રગટે અથવા સિદ્ધદશામાં અવ્યાબાધ સ્થિતિ છે. અવ્યાબાધત્વ પ્રગટ થઈ જાય છે ને ? તેરમા ગુણસ્થાને અવ્યાબાધત્વ હજી પ્રગટ નથી થયું. ચાર જે અઘાતિ રહ્યા એમાં અવ્યાબાધત્વ આવરિત છે હજી. જ્ઞાનમાં આવરિત નથી. જ્ઞાનમાં ખુલ્લું છે પણ દ્રવ્યે આવરિત છે. તો કહે છે કે એ સ્થિતિએ પહોંચીશ. સમ્યગ્દર્શન થશે એમ ન કહ્યું. ‘જે સત્સંગથી સહેજે અવ્યાબાધ સ્થિતિનો અનુભવ થાય છે.’ પહેલા તારા અવ્યાબાધ સ્વરૂપનો અનુભવ થશે કે મારું સ્વરૂપ જ અવ્યાબાધ સ્થિતિએ રહ્યું છે અને પછી એના ફળમાં પરિપૂર્ણ સ્થિતિ આવી જશે.

‘જ્ઞાનીપુરુષ કે જેને એકાંતે વિચરતાં પણ પ્રતિબંધ સંભવતો નથી, તે પણ સત્સંગની નિરંતર ઇચ્છા રાખે છે,...’ કેમ કે જ્ઞાનીપુરુષને પણ અંદર રહેવાના ઉપયોગનો કાળ સૂક્ષ્મ છે. અને તે સૂક્ષ્મ કાળ વચ્ચે પણ અંતરાળ ઘણો છે. જ્ઞાનીજીવને પણ, જ્ઞાનીપુરુષને પણ નિર્વિકલ્પ શુદ્ધોપયોગ રહેવાનો કાળ થોડો છે, બહુ અલ્પ છે અને ફરીને શુદ્ધોપયોગ થાય એ વચ્ચે ઘણો કાળ જાય છે. તો હવે એને શું કરવું ? કે એકાંતમાં રહીને વારંવાર શુદ્ધોપયોગમાં આવે એવો પ્રયત્ન તો પહેલા કર્તવ્ય છે. અને એમ કરતા હોવા છતાં પણ તે જ્ઞાનીપુરુષ ‘સત્સંગની નિરંતર ઇચ્છા રાખે છે,...’

કે મને પણ બહારમાં ઉપયોગ જાય તો બીજો સંગ ન હો, સત્પુરુષનો જ સંગ હો અથવા સત્ના પ્રાપ્તિના ઇચ્છુક જીવોનો જ મને સંગ હો, બીજાનો સંગ મને ન હો. એમ ઇચ્છા રાખે છે. 'કેમકે...' શા માટે એમ કરે છે ?

'કેમકે જીવને જો અવ્યાબાધ સમાધિની ઇચ્છા હોય તો સત્સંગ જેવો કોઈ સરળ ઉપાય નથી.' આ એમણે સરવાળો માર્યો છે, કે જે તને અવ્યાબાધ સમાધિ થવાની ઇચ્છા રાખતો હો કે મારે મારામાં અવ્યાબાધપણે રહી જવું છે, આ સમાધિમાંથી બહાર નીકળવું નથી, તો એમાં સત્સંગ જેવો બીજો કોઈ સરળ ઉપાય નથી. બાકીના બધા ઉપાય અઘરા છે એમ કહે છે. આ સરળ ઉપાય છે. નિમિત્ત અપેક્ષાએ વાત છે. નિમિત્ત અપેક્ષાએ બીજા બધા નિમિત્તો કઠીન માર્ગના છે. આ એક જ સરળ ઉપાય છે. એના જેવો બીજો કોઈ સરળ ઉપાય નથી.

'આમ હોવાથી દિન દિન પ્રત્યે, પ્રસંગે પ્રસંગે, ઘણી વાર ક્ષણે ક્ષણે સત્સંગ આરાધવાની જ ઇચ્છા વર્ધમાન થયા કરે છે.' અમારી આ સ્થિતિ છે. આ રીતે અમારી સમજણ હોવાથી, આમ હોવાથી એટલે અમારી સમજણ આવી હોવાથી, પ્રતિદિન અને પ્રસંગે પ્રસંગે ઘણી વાર ક્ષણે ક્ષણે અમને સત્સંગ આરાધવાની ઇચ્છા વધતી જાય છે. ઇચ્છા છે એમ નહિ પણ અમારી ઇચ્છા વધતી જાય છે, વર્ધમાન થતી જાય છે. 'એ જ વિનંતિ.'

અહીંયાં પ્રશ્ન થાય છે, કે એમણે આટલું બધું સત્સંગનું અને સત્પુરુષનું કેમ મહાત્મ્ય કર્યું છે ? કોઈ સત્પુરુષ મળ્યા નથી કે એવો કોઈ સત્સંગ નથી એમના જીવનની અંદર. પ્રવૃત્તિમાં પડી ગયા છે. ૨૨ વર્ષથી, ૨૦-૨૧ વર્ષથી વેપારમાં લાગી પડ્યા છે. કુટુંબની પરિસ્થિતિ એવી હતી. અને બે-ત્રણ વર્ષમાં જ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત થઈ ગઈ. વૈરાગ્ય હતો જ. પૂર્વભૂમિકામાં તો વૈરાગ્ય વગર જ્ઞાનદશા થાય નહિ. એમાં અનુભવે વૈરાગ્યને વધાર્યો. પારમાર્થિક વૈરાગ્ય થઈ ગયો. સત્સંગનો યોગ નથી રહેતો પણ એમની અંદરની શું સ્થિતિ છે ! ૨૭ વર્ષે એમ લખે છે કે અમને દિન દિન પ્રત્યે સત્સંગ આરાધવાની ઇચ્છા વર્ધમાન થયા કરે છે. અમારી આ ઇચ્છા વધતી જાય છે. નથી મળતો એટલે ઘટી જાય એમ છે નહિ. ઉલટાની વધે છે. 'એ જ વિનંતિ છે.' કોના ઉપર પત્ર છે ? પરપમો પત્ર પૂરો થયો.

પત્રાંક-૫૨૬

ૐ

મુંબઈ, ભાદરવા વદ ૫, ગુરુ, ૧૯૫૦

શ્રી સૂર્યપુર સ્થિત, સત્સંગયોગ્ય, આત્મગુણ ઇચ્છક શ્રી લલ્લુજી પ્રત્યે,

શ્રી મોહમયી ક્ષેત્રથી જીવન્મુક્ત દશા ઇચ્છક...ના આત્મસ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. વિશેષ તમારાં લખેલાં બે પત્ર પહોચ્યાં છે. હાલ કંઈ વધારે વિસ્તારથી લખવાનું બની શક્યું નથી. ચિત્તસ્થિતિનો વિશેષ પ્રવેશ તે કાર્યમાં થઈ શકતો નથી.

‘યોગવાસિષ્ઠાદિ’ જે જે રૂડા પુરુષોનાં વચનો છે તે સૌ અહંવૃત્તિનો પ્રતિકાર કરવા પ્રત્યે જ પ્રવર્તે છે. જે જે પ્રકારે પોતાની બ્રાંતિ કલ્યાઈ છે, તે તે પ્રકારે તે બ્રાંતિ સમજી તે સંબંધી અભિમાન નિવૃત્ત કરવું, એ જ સર્વ તીર્થંકરાદિ મહાત્માનું કહેવું છે; અને તે જ વાક્ય ઉપર જીવે વિશેષ કરી સ્થિર થવાનું છે, વિશેષ વિચારવાનું છે, અને તે જ વાક્ય અનુપ્રેક્ષાયોગ્ય મુખ્યપણે છે. તે કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે સર્વ સાધન કહ્યાં છે. અહંતાદિ વધવાને માટે, બાહ્ય ક્રિયા, કે મતના આગ્રહ માટે, સંપ્રદાય ચલાવવા માટે, કે પૂજાશ્લાઘાદિ પામવા અર્થે, કોઈ મહાપુરુષનો કંઈ ઉપદેશ છે નહીં, અને તે જ કાર્ય કરવાની સર્વથા આજ્ઞા જ્ઞાનીપુરુષની છે. પોતાને વિષે ઉત્પન્ન થયો હોય એવો મહિમાયોગ્ય ગુણ તેથી ઉત્કર્ષ પામવું ઘટતું નથી, પણ અલ્પ પણ નિજદોષ જોઈને ફરી ફરી પશ્ચાતાપમાં પડવું ઘટે છે, અને વિના પ્રમાદે તેથી પાછું ફરવું ઘટે છે; એ ભલામણ જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનમાં સર્વત્ર રહી છે; અને તે ભાવ આવવા માટે સત્સંગ, સદ્ગુરુ અને સત્શાસ્ત્રાદિ સાધન કહ્યાં છે, જે અનન્ય નિમિત્ત છે.

તે સાધનની આરાધના જીવને નિજસ્વરૂપ કરવાના હેતુપણે જ છે, તથાપિ જીવ જો ત્યાં પણ વંચનાબુદ્ધિએ પ્રવર્તે તો કોઈ દિવસ કલ્યાણ થાય નહીં. વંચનાબુદ્ધિ એટલે સત્સંગ, સદ્ગુરુ આદિને વિષે ખરા આત્મભાવે માહાત્મ્યબુદ્ધિ ઘટે તે માહાત્મ્યબુદ્ધિ નહીં, અને પોતાના આત્માને અજ્ઞાનપણું જ વર્ત્યા કર્યું છે, માટે તેની અલ્પજ્ઞતા, લઘુતા વિચારી અમાહાત્મ્યબુદ્ધિ નહીં; તે સત્સંગ, સદ્ગુરુ આદિને વિષે આરાધવાં નહીં એ પણ વંચનાબુદ્ધિ છે ત્યાં પણ જો જીવ લઘુતા ધારણ ન કરે તો પ્રત્યક્ષપણે જીવ ભવપરિભ્રમણથી ભય નથી પામતો એમ જ વિચારવા યોગ્ય છે. વધારે લક્ષ તો પ્રથમ જીવને જો આ થાય તો સર્વ શાસ્ત્રાર્થ અને આત્માર્થ સહેજે સિદ્ધ થવા સંભવે છે. એ જ વિજ્ઞાપન.

આ. સ્વ. પ્ર.

પત્રાંક-૫૨૬.

‘શ્રી સૂર્યપુર સ્થિત, સત્સંગયોગ્ય, આત્મગુણ ઇચ્છક શ્રી લલ્લુજી પ્રત્યે,...’ પાછળથી જે ‘લઘુરાજસ્વામી’ કહેવાણા એમનું સંસારમાં ‘લલ્લુભાઈ’ નામ હશે. સાધુ થયા પછી ‘લલ્લુજી’ (કહેવાણા). સ્થાનકવાસીના સાધુ હતા ને ? એટલે ત્યાં એ લોકો નામ નથી બદલતા.

‘શ્રી મોહમયી ક્ષેત્રથી જીવન્મુક્ત દશા ઇચ્છક...’ પોતાની વાત શું કરે છે ? ‘જીવન્મુક્ત દશા ઇચ્છક...’ એને અરિહંતપદ કહેવામાં આવે છે. તેરમું ગુણસ્થાન છે એમાં જીવન્મુક્તિની દશા છે. આ દેહે જીવન આયુષ્ય રહેવા છતાં પણ આત્માને મુક્તદશા વર્તે છે. એ દશાના ઇચ્છક ‘...ના આત્મસ્મૃતિપૂર્વક...’ પોતાનું નામ હશે. ‘યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. વિશેષ તમારાં લખેલાં બે પત્ર પહોંચ્યા છે. હાલ કંઈ વધારે વિસ્તારથી લખવાનું બની શક્યું નથી. ચિત્તસ્થિતિનો વિશેષ પ્રવેશ તે કાર્યમાં થઈ શકતો નથી.’ આત્માકાર વર્તતું ચિત્ત બાહ્યપ્રવૃત્તિમાં તદ્દન અરુચિપણે (વર્તે છે). વેપાર-

ધંધામાં એકદમ અરુચિ છે. અંદરની સ્થિતિ ઘણી ગાઢ થતી આવે છે. તેથી પત્ર લખવામાં પણ મારા ચિત્તનો-ઉપયોગનો પ્રવેશ થાતો નથી. કેવી ચિત્તની દશા હશે ! સાધારણજીવને તો એનો અંદાજ આવવો મુશ્કેલ છે, અનુમાન કરવું પણ મુશ્કેલ પડે એવું છે. તો પછી એ ચિત્તની દશા કેવી હશે ! કે એક કાગળ લખવો હોય તો પણ ઉપયોગ કામ કરે નહિ. એવી અંદરની જ્ઞાનધારાની, આત્મધારાની સ્થિતિ કેવી ઉગ્ર હશે !! એટલો જોરદાર કરંટ ચાલે કે ઉપયોગ બાહ્ય કાર્યમાં અવ્યવસ્થિત થઈ જાય, કામ કરી શકે નહિ. એવો કરંટ ચાલતો હતો.

દસ વર્ષની સાધકદશામાં એક ભવ બાકી રહ્યો એટલું કામ કર્યું ! એટલા અચારિત્રના મૂળિયા કાપ્યા છે. દસ વર્ષમાં તો ચારિત્ર નથી લઈ શક્યા પણ અચારિત્રના મૂળિયા કાપી નાખ્યા છે. બહારમાં લોકો એમ જાણે, કે આ તો ગૃહસ્થી છે, વેપાર-ધંધો કરે છે, મોટા-મોટા પરદેશ સુધીના વેપાર કરે છે. એ જમાનામાં ફોરેનનું કામ કરતા. અત્યારે કરે તો માણસને નવાઈ લાગે છે. ધંધો તો એ કરતા હતા કે ભવભ્રમણને કાપવાનો ધંધો અંદરમાં કરતા હતા. એ વ્યવસાય મુખ્ય હતો. ઓલામાં તો પ્રારબ્ધ ભોગવવા બધાની વચ્ચે ઊભા હતા. એ સિવાય બીજો દેખાવ ખોટો હતો, અંદરની વાત કોઈ જુદી હતી.

‘યોગવાસિષ્ઠાદિ’ જે જે રૂડા પુરુષોનાં વચનો છે તે સૌ અહંવૃત્તિનો પ્રતિકાર કરવા પ્રત્યે જ પ્રવર્તે છે.’ ‘યોગવાસિષ્ઠ’ એમણે વાંચવાની ભલામણ કરી છે. તો કહે છે, એ જે રૂડા પુરુષોના વચનો છે તે વચનો સંસારથી નિવૃત્ત થવા અર્થે બહુ જ વૈરાગ્ય ઉપશમને ઘુંટાવનારા વચનો છે. ‘તે સૌ અહંવૃત્તિનો...’ ભલે અન્યમતમાં થયા છે તો પણ એ માર્ગની નજીક આવેલા જીવો છે. એટલે એને માર્ગાનુસારી કહ્યા છે. એ જીવોને માર્ગાનુસારી કહ્યા છે.

સંપ્રદાય બદલીને જૈન સંપ્રદાયમાં આવે અને સંપ્રદાય બદલ્યા વિના માર્ગાનુસારીની ભૂમિકામાં આવે, તો પણ જ્યાં સુધી યોગ્યતા ન હોય ત્યાં સુધી માર્ગાનુસારીથી પણ પાછા વળવાનું બને છે. આ વિચારવા જેવો વિષય છે. લોકો શું વિરોધ કરે ? પણ દિગંબરમાં તો આવ્યો નથી. એમ નથી જોવાતું. યોગ્યતાનો અભ્યાસ જુદી રીતે કરવાનો હોય છે. અને એ સમગ્રપણે કરવાનો હોય છે. માર્ગની સમીપ જીવ કેટલો આવ્યો છે ? એનો જોવાનો દષ્ટિકોણ શું છે ? દષ્ટિબિંદુ શું છે ? કે જે આત્માનો

સન્માર્ગ છે એની સમીપ જીવ આવ્યો છે કે નહિ ? એ પ્રકાર એનામાં વર્તે છે કે નહિ ? સંપ્રદાય બદલવો એ કાંઈ મોટી વાત નથી. (લોકો) મહત્ત્વ બીજી રીતે આપી દે છે.

મુમુક્ષુ :- માર્ગાનુસારીને સત્પુરુષ મળી જાય તો પામવામાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને વાર ન લાગે.

મુમુક્ષુ :- અને પેલાને મુમુક્ષુને...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો રીઢો ગુનેગાર થઈ જાય છે. ધોકા મારે તો પણ ફેરફાર કરે નહિ. આને તો... તેજીને ઇશારો બસ છે. સંકેતમાત્ર મળતાં એની ગાડી એકદમ સ્પીડ પકડે. એટલે એમ લીધું છે, જુઓ ! કેવા શબ્દો ! ‘રૂડા પુરુષોનાં વચનો છે...’ એમ લીધું છે.

‘યોગવાસિષ્ઠાદિ’ જે રૂડા પુરુષોનાં વચનો છે તે સૌ અહંવૃત્તિનો પ્રતિકાર કરવા પ્રત્યે જ પ્રવર્તે છે.’ તે દેહમાંથી અહંપણું છોડાવવા માટેના વચનો છે. એમાં પ્રકરણ લીધા છે. બાલ્ય અવસ્થાની નિંદા, યૌવન અવસ્થાની નિંદા, દેહની નિંદા, પછી દેહમાં સ્ત્રી દેહ, પુરુષદેહ બેને પરસ્પર લીધું છે. પુરુષ માટે સ્ત્રી દેહ, સ્ત્રી માટે પુરુષ દેહની, વૃદ્ધાવસ્થાની નિંદા. એ આખા આખા પ્રકરણ જ લીધા છે. એ બધામાં દેહમાંથી અહંબુદ્ધિ છોડાવવાની વાત કરી છે. બધાએ અહંપણું કરીને નુકસાન કર્યું. ખાવું, પીવું, દેહની પુષ્ટિ, દેહનો દેખાવ, શ્રંગાર એ આદિ જે કાંઈ છે (એની) ઘણી નિંદા કરી છે. ખૂબ ખૂબ નિંદા કરી છે અને એના ફળમાં નરકાદિ ગતિ લીધી છે.

‘તે સૌ અહંવૃત્તિનો પ્રતિકાર કરવા પ્રત્યે જ પ્રવર્તે છે. જે જે પ્રકારે પોતાની બ્રાંતિ કલ્યાઈ છે,...’ દેહમાં આત્મબુદ્ધિથી હું ફલાણો ફલાણો. એવા અનેક પ્રકારે જુદા જુદા સંબંધ છે ત્યાં બ્રાંતિથી પોતાની કલ્પના કરી છે. આની સાથે હું આમ, આનો હું આમ, આનો હું આમ, આનો હું આમ. ‘તે તે પ્રકારે તે બ્રાંતિ સમજી...’ તે ભૂલ અને બ્રાંતિ અને ભ્રમણા સમજીને ‘તે સંબંધી અભિમાન નિવૃત્ત કરવું,...’ તે સંબંધીનું અહંપણું નિવૃત્ત કરવું. એટલા માટે એ વચનો છે. એ વાત એટલા પ્રકારે લીધી છે, ઘણા પ્રકારે લીધી છે. એ જાતનો લખનારનો ક્ષયોપશમ વિશેષ છે. ઘણા પ્રકારે વાત લીધી છે. એક મુદ્દા ઉપર આખું પ્રકરણ લખે છે, કે આ જીવને બાલ્યાવસ્થા છે, એમાં બ્રાંતિ ઘણી વધી જાય છે.

‘રામચંદ્રજી’નો દાખલો આવે છે ને ? ચંદ્રને નીચે લાવી દો. શું કહે ? આવી બધી બ્રાંતિઓ થાય ત્યાં. મોટી ઉંમર થતા આવી બ્રાંતિ નથી થતી. સૌથી બ્રાંતદશા બાળકની લીધી છે. એ ન થઈ શકે એ માગી લે. અશક્યને શક્ય કરાવવા માટે કજીયો કરે. એમ કહે કે મારે અત્યારે ને અત્યારે ઢોકળા ખાવા છે. ભાઈ ! ઢોકળા તો બે-ચાર કલાક પહેલા તૈયારી કરી હોય તો થાય. તો કહે, નહિ. રોટલી ખાવી છે તો મને રોટલી કરી દો છો કે નહિ ? એવી રીતે ઢોકળા કરી દો. મારે તો પાંચ મિનિટમાં જોઈએ. જે શક્ય ન હોય એને શક્ય કરવા માટે બ્રાંતિથી તોફાન કરે.

શું કહે છે ? કે એ બધું નિવૃત્ત કરવું, ‘એ જ સર્વ તીર્થકરાદિ મહાત્માનું કહેવું છે;...’ તીર્થકરોએ પણ બ્રાંતિ નિવૃત્ત કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. આ ‘યોગવાસિષ્ઠ’ આદિમાં પણ એ વાત બ્રાંતિ નિવૃત્ત કરવાની વિશેષે કરીને લીધી છે. ‘અને તે જ વાક્ય ઉપર જીવે વિશેષ કરી સ્થિર થવાનું છે;...’ કે મને ક્યાં બ્રાંતિ થાય છે ? ક્યા ક્યા ઉદયમાં મને બ્રાંતિ થાય છે ? ગળપણ ખાતા સારું લાગે છે ? તો કહે છે, બ્રાંતિ થઈ. શું થયું ? બ્રાંતિ થઈ. કેમ ? કે ખરેખર આત્મામાં એ ગળ્યા રસને કાઈ લેવા-દેવા નથી. અડે કે આભડે. ... એટલે જ્યાં જ્યાં એમ થતું હોય ત્યાં વધારે સ્થિર થવાનું છે, ‘વિશેષ વિચારવાનું છે, અને તે જ વાક્ય અનુપ્રેક્ષાયોગ્ય...’ એટલે વારંવાર એને ભાવનામાં લઈને મુખ્યપણે કરવાનું છે. એમ કરીને એ વિષય ઉપર અહીંયાં થોડું માર્ગદર્શન વિશેષ આપે છે.

જીવ મુસાફરીએ જતાં શુકન જોવે છે, તો દેહાંત થઈ અન્ય સ્થાને જવાના સમયે આત્મભાવમાં રહેવાના પ્રયાસરૂપ શુકન થવા ઘટે, જેથી પંચમગતિની આખરની મુસાફરીનો અવસર આવે. છેવટ સત્ના સંસ્કાર પ્રાપ્ત થાય તેટલા શુકન થઈ જાય તો તે પણ મંગળ શુકન છે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૨૧૪)

તા. ૧૬-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૨૬, ૫૨૭
પ્રવચન નં. ૨૨૬

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક-૫૨૬, પાનું-૪૨૨. ‘યોગવાસિષ્ઠ’... એ પેરેગ્રાફથી લેવાનું છે.

‘યોગવાસિષ્ઠાદિ’ જે જે રૂડા પુરુષોના વચનો છે તે સૌ અહંવૃત્તિનો પ્રતિકાર કરવા પ્રત્યે જ પ્રવર્તે છે.’ અહંવૃત્તિ એટલે પોતાના સ્વરૂપ સિવાય અન્યભાવ અને અન્યદ્રવ્યમાં પોતાપણું થવું, મમત્વભાવ થવો અથવા પોતાપણું થવું. ‘તે સૌ અહંવૃત્તિનો પ્રતિકાર કરવા પ્રત્યે જ પ્રવર્તે છે.’ ત્યાં પણ એ ઉપદેશ ચાલ્યો છે કે તું આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન કર અને જે કાંઈ તે આત્મસ્વરૂપ સિવાય દેહાદિથી માંડીને અન્ય પદાર્થોમાં અહંવૃત્તિ કરી છે એનો નાશ કર. એ વિષય ત્યાં પણ ચાલ્યો છે.

‘જે જે પ્રકારે પોતાની ભ્રાંતિ કલ્યાઈ છે,...’ હું ફલાણો છું... હું ફલાણો છું... ફલાણું છું... એવી અનેક પ્રકારે પોતાની ભ્રાંતિની કલ્પના થઈ છે. ‘તે તે પ્રકારે તે ભ્રાંતિ સમજી તે સંબંધી અભિમાન નિવૃત્ત કરવું,...’ તે તે પ્રકારે એને ભ્રાંતિ સમજવી, એને ભૂલ સમજવી અને એ અહંપણું-અભિમાન એટલે એવું અહંપણું પોતાપણું તે છોડી દેવું. ‘એ જ સર્વ તીર્થંકરાદિ મહાત્માનું કહેવું છે;...’ તીર્થંકરાદિ મહાત્માઓએ પણ આ ભ્રમણા મટાડવા માટે કહ્યું છે.

‘અને તે જ વાક્ય...’ તે જ વાક્ય ઉપર એટલે તે જ વાત ઉપર, તે જ વિષય ઉપર જીવે વિશેષ કરીને સ્થિર થવાનું છે. જ્યાં સુધી એ ભ્રાંતિ ટળે નહિ ત્યાં સુધી એ ભ્રાંતિ ટાળવા માટે સ્થિર થવું, મક્કમ થવું, મજબુત થવું અને એ ભ્રાંતિ ટાળવી. એ ભ્રાંતિ ટાળવા માટે પ્રતિબદ્ધ થવું. કોઈપણ રીતે મારે આ ભૂલાવામાં પડવા જેવું નથી.

મુમુક્ષુ :- વિકલ્પો આવ્યા જ કરે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વિકલ્પો આવ્યા કરે છે, પણ તે વિકલ્પોમાં અહંપણું થાય છે ? આ વિચારવાનું છે. વિકલ્પો તો જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ નિર્વિકલ્પ શ્રેણી માંડશે નહિ ત્યાં સુધી સંપૂર્ણ નિર્વિકલ્પ થઈ શકશે નહિ. વિકલ્પ આવે એનો એટલો વાંધો નથી પણ વિકલ્પમાં અહંપણું થાય એનો વાંધો છે. પહેલું અહં ટાળવું, વિકલ્પ પછી આપો આપ ટળશે. એમ છે. એ વાત ઉપર વિશેષ સ્થિર થવાનું છે. 'વિશેષ વિચારવાનું છે, અને તે જ વાક્ય...' તે વિષે વધારે 'અનુપ્રેક્ષાયોગ્ય મુખ્યપણે છે.' અનુપ્રેક્ષાયોગ્ય એટલે વારંવાર ભાવના ભાવવા જેવો છે. ફરી ફરીને વિચારવા જેવો છે, કે આ રીતે મારી ભ્રાંતિ ટળવી જોઈએ.

'તે કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે સર્વ સાધન કઢ્યાં છે.' જેટલા ધાર્મિક સાધન બોધવામાં આવ્યા છે, તે તમામ સાધન આ ભ્રાંતિ મટાડવા માટે બોધવામાં આવ્યા છે. જો જીવને ભ્રાંતિ ટાળવી હોય તો એણે આ સાધનનો ભ્રાંતિ ટાળવામાં ઉપયોગ કરવાનો છે, બીજી રીતે ઉપયોગ કરવાનો નથી. એમ હવે અહીંયાં પ્રતિપાદન કરવું છે. જે કાંઈ ધાર્મિક સાધન કઢ્યાં છે તે ભ્રાંતિ ટાળવા માટે છે પણ 'અહંતાદિ વધવાને માટે,...' કોઈ સાધન નથી. જે સાધન કરે એમાં અહંપણું કરે પાછો. મેં આમ કર્યું... મેં આમ કર્યું... મેં આમ કર્યું... મેં આમ કર્યું. એના માટે નહિ. 'અહંતાદિ વધવાને માટે,...' ઉપદેશ છે જ નહિ. 'બાહ્ય ક્રિયા,...'માં અહંતા થાય એના માટે પણ ઉપદેશ નથી કે આટલી આટલી ક્રિયા મેં કરી. 'કે મતના આગ્રહ માટે,...' પણ આ ક્રિયા નથી, કે અમારા દિગંબરનો મત આમ છે, અમારો શ્વેતાંબરનો મત આમ છે, અમારા મતમાં આમ થાય છે, અમારા મતમાં આમ થાતું નથી, અમારામાં આમ ન થાય અને અમારામાં આમ થાય. એ મતાગ્રહ માટે આ વાત નથી. 'શ્રીમદ્જી'ના વચનો ન તો સંપ્રદાયના દિગંબરોને સમજાય છે, કે ન તો સંપ્રદાયના શ્વેતાંબરોને સમજાય છે. આ તકલીફ થઈ છે એનું કારણ આ છે. એમણે મતાગ્રહ અને મતમતાંતર છોડાવવાની વાત કરી છે.

'મતના આગ્રહ માટે,...' એ વાત નથી ચલાવવાની. 'સંપ્રદાય ચલાવવા માટે,...' કાંઈ કરવાનું નથી. આ એક બહુ મહત્ત્વપૂર્ણ એમણે વાત કરી છે, કે તમારે સંપ્રદાય ચલાવવો છે ? કે તમારે ધર્મ કરવો છે ? શું કરવું છે ? પહેલા આ નક્કી કરો. અને એ નક્કી કરવું પડશે. નહિતર જેમ દિગંબરવાળા અમે દિગંબર, શ્વેતાંબરવાળા અમે શ્વેતાંબર, અમે 'કાનજીસ્વામી'વાળા, અમે 'શ્રીમદ્'વાળા... આ પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ

જશે. નવા નવા સંપ્રદાયની સ્થાપના થશે.

મુમુક્ષુ :- તો બધાને સરખા માની લેવા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મતાગ્રહ હોય તો બધા સરખા. મતનો આગ્રહ થતો હોય તો એ અપેક્ષાએ બધા સરખા થઈ ગયા. એમ છે. કેમ કે એ ભૂલ એક જ પ્રકારની છે. એ ભૂલમાં પ્રકારાન્તર નથી. જેને જે મતનો આગ્રહ થયો એની ભૂલ એ પ્રકારની સરખી ભૂલ થઈ ગઈ. એમ છે. જેવો દોષ પેલો કરશે એવો જ દોષ જ આ કરશે. એ મતાગ્રહને લઈને જે દોષની પરંપરા ઉત્પન્ન થશે, તે બધાને સરખી જ થશે. આ પરિસ્થિતિ આવશે. આ વાત સમજવા જેવી છે, કે સંપ્રદાય ચલાવવો છે ? કે ધર્મ ચલાવવો છે ? શું કરવું છે ? એ પોતે નક્કી કરવું જોઈએ.

ઘણા પૂછે છે, કે 'કાનજીસ્વામી'એ કોઈને શિષ્ય તરીકે કેમ ગાદીએ-પાટ ઉપર ન બેસાડ્યા ? અને કેમ ન કહી ગયા કે આના પછી મારી પાટ ઉપર આ છે. એમ પ્રશ્ન સામે આવે છે. તો એમ કહીએ છીએ કે એમને સંપ્રદાય કોઈ ચલાવવાનો નહોતો. કે આ મારો સંપ્રદાય છે, મને માનવાવાળા છે અને મારા મતાનુયાયી છે એ વાત એમણે ક્યારે પણ વિચારી નથી. એ પ્રકારનો વિચાર નથી કર્યો. આ સમજવા જેવો પ્રશ્ન છે.

મુમુક્ષુ :- 'ગુરુદેવશ્રી' તો જાહેરમાં જ કહેતા હતા કે મારે સંપ્રદાય ચલાવવાનો નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અમારે સંપ્રદાય (ચલાવવો નથી), બહુ સ્પષ્ટ કહેતા હતા. જે અનાદિનો સનાતન જિનમાર્ગ છે એ જિનમાર્ગનું સ્વરૂપ છે એ અમે કહીએ છીએ. સમજવાનો પ્રયત્ન કરો કે મૂળ જિનમાર્ગનું આ સ્વરૂપ છે. ૨૫૦૦ વર્ષ ભગવાન મહાવીરને થયા. મહાવીર પરમાત્માને ૨૫૦૦ વર્ષ થયા. પછી એ ૨૫૦૦ વર્ષમાં જે જે વિકૃતિઓ આવી અને એને જે ધર્મ સ્વીકારવામાં આવ્યો, માર્ગ સ્વીકારવામાં આવ્યો, એનો એમણે નિષેધ કર્યો, કે નહિ એવું કાંઈ નથી. મૂળમાં માર્ગ આ રીતે છે. એ વાત જેણે પસંદ ન કરી એ લોકોએ વિરોધ કર્યો કે તમે માર્ગ બદલો છો. તમે શું કરો છો ? તમે બીજો માર્ગ કાઢો છો. એમ નથી.

બીજો માર્ગ કાઢવો હોત તો પછી એની પરંપરા ચલાવવા માટે એમણે વ્યવસ્થા ગોઠવી હોત. પણ કોઈ વ્યવસ્થા ગોઠવ્યા વિના ચાલ્યા ગયા, એ એમ સૂચવે છે

કે એ પ્રકારની એમની વિચારધારા જ નહોતી. સંપ્રદાય ચલાવવાની કોઈ વિચારધારા એમની નહોતી. લોકો એમને પૂછતા હતા. કેમ કે ઓછી નાની ઉંમરમાં દેહ છોડ્યો હોય તો તો એમ થાય કે, ભાઈ ! ખબર નહિ કે આમનું ઓછું આયુષ્ય હશે અને ચાલ્યું જવું પડશે માટે ઓચિંતી વાત રહી ગઈ હશે. પૂરી વૃદ્ધાવસ્થામાં ૯૧ વર્ષની ઉંમર સુધી આયુષ્ય ભોગવ્યું છે. ત્યારે એ છેલ્લા વર્ષોમાં તો ઘણા લોકોએ પૂછ્યું છે, સાહેબ ! આપ જાઓ પછી શું ? કે આ અમે કહીએ છીએ એ સમજો. પછી પછીની વાત છોડી દો. અત્યારે શું એમ સમજો. કોઈ પછીનો પ્રશ્ન પૂછવા આવે તો શું કહેતા ? અત્યારે શું છે એ સમજો ને. પછીની ચિંતા તમે શું કરવા કરો છો ? હું જો નથી કરતો તો તમારે કરવાની શી જરૂર છે ? એ કોઈ જરૂર નથી. કોઈ જ્ઞાની હોય તો જ્ઞાનીની આજ્ઞામાં રહેવું. આથી કોઈ વધારે વાત નથી. એ તો મુમુક્ષુનો ધર્મ છે. વગર કહે પણ એ મુમુક્ષુનો ધર્મ છે. બાકી આ સંપ્રદાય ચલાવવાનો છે, આના પછી આ ચલાવે... આના પછી આ ચલાવે... આના પછી આ ચલાવે... એમ કરવા જતાં તો અનેક પ્રકારના આગ્રહો અને અનેક પ્રકારના દોષ અને કલેશ ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહિ.

હમણા દિગંબર સંપ્રદાયમાં નવો ઝઘડો થયો છે. એક આચાર્ય ગુજરી ગયા. ત્યાર પછી બે ઉત્તરાધિકારી થઈ ગયા. એક જણે એમ જાહેર કર્યું કે મહારાજ લખતા ગયા છે કે મારા પછી આ મારી ગાદીએ બેસશે. તો બીજા કહે નહિ એના કરતા ઓલો લાયક વધારે છે એ બેસવો જોઈએ. લાયકાતનો આમાં સવાલ છે. કહે, નહિ મહારાજની આજ્ઞાનો સવાલ છે. હમણા જ ચાલે છે. ચાલે છે ને ? આ વર્તમાનમાં ચાલે છે. શું ? કે સંપ્રદાય ચલાવવો છે. સંપ્રદાય ચલાવવાનો આ માર્ગ નથી.

એટલે તો ભગવાનના સમવસરણમાં કોઈનો નિષેધ નહોતો. કઈ નાતનો આવે છે, કઈ જાતનો આવે છે. અરે...! કઈ ગતિનો આવે છે એ પ્રશ્ન નહોતો. મનુષ્યગતિના જીવો આવે, દેવગતિના આવે, તિર્યચગતિના આવે. ગમે તે આવે. દરવાજો બધા માટે ખુલ્લો છે. ભગવાનનો દરવાજો-જિનેન્દ્રનું સમવસરણ બધા માટે ખુલ્લું છે. આ મંદિર કહેવાય ને ? જિનેન્દ્રનું સમવસરણ કહેવાય. તો આનો દરવાજો બધા માટે ખુલ્લો હોય. આને ન આવવું એ પ્રશ્ન અહીંયાં હોઈ શકે નહિ. ભલે ને ગમે તેવો જીવ હોય. એને આવવા દ્યો. આ ભગવાનનો દરબાર છે. એની અંદર બધા આવે. કેમ

કે એ કોઈને નહિ આવવાનું કહેવાની ભગવાનની આજ્ઞા નથી માટે કોઈનો અધિકાર પણ નથી. કેમકે ભગવાનની એ આજ્ઞા નથી. આ વાત જરા સમજવા જેવી છે કે સંપ્રદાય ચલાવવા માટે મહાપુરુષનો કે જિનેશ્વરનો ઉપદેશ જ નથી.

‘કે પૂજાશ્લાઘાદિ પામવા અર્થે,...’ મારે મુખ્ય થઈને મારી પ્રશંસા થાય, મારી પૂજા થાય, મારું બહુમાન થાય એ અર્થે પણ આ માર્ગ નથી. એવું પણ નહિ થવું જોઈએ. એવો ‘કોઈ મહાપુરુષનો કંઈ ઉપદેશ છે નહીં,...’ આટલા કાર્યો નહિ થવા જોઈએ. ‘અને તે જ કાર્ય કરવાની સર્વથા આજ્ઞા જ્ઞાનીપુરુષની છે.’ જ્ઞાનીપુરુષની આજ્ઞા તો આવી હોય. આથી વિરુદ્ધ વાત હોય તો તે જ્ઞાનીપુરુષ નથી. ખરેખર તો એમ વાત છે.

‘પોતાને વિષે ઉત્પન્ન થયો હોય એવો મહિમાયોગ્ય ગુણ તેથી ઉત્કર્ષ પામવું ઘટતું નથી,...’ માનો કે પોતાને વિષે કોઈ ગુણ પ્રગટ થયો હોય કે જેને લઈને આત્મદશામાં ઉત્કર્ષ થાય. ઉત્કર્ષ થાય એટલે વિકાસ થાય. આત્મદશા નિર્મળ થાય. એવો કોઈ પોતાને વિષે મહિમાયોગ્ય ગુણ હોય તો તેથી કાંઈ એમાં એની મહત્તા અને મુખ્યતા કરવા જેવી નથી. મહિમાયોગ્ય હોય તો પણ મહિમા ન કરવી એમ કહે છે. જુઓ ! આ ન્યાયનો વિષય છે. બીજાનો નાનો ગુણ હોય તોપણ એની મહિમા કરવી અને પોતાનો મોટો ગુણ હો તો પણ મહિમા ન કરવી એમ કહે છે. ઉલટીસુલટી વાત છે. બહુ સરસ ન્યાય લીધો છે.

‘પોતાને વિષે ઉત્પન્ન થયો હોય એવો મહિમાયોગ્ય ગુણ તેથી ઉત્કર્ષ પામવું ઘટતું નથી, પણ અલ્પ પણ નિજદોષ જોઈને ફરી ફરી પશ્ચાતાપમાં પડવું ઘટે છે,...’ થોડો પણ પોતાનો દોષ હોય તો એની મુખ્યતા કરજે પણ ગુણ મોટો હોય તો એની મુખ્યતા ન કરીશ. બીજાનો દોષ મોટો હોય તો એને તું અલ્પ કરજે. એનો ગુણ નાનો હોય તો એને તું મુખ્ય કરજે. આમ ઉલટોસુલટો ન્યાય છે. એવું જ છે, કે પોતે કોઈના ઉપર કાંઈ પણ ઉપકારની દૃષ્ટિએ કાર્ય કરે તો એની મુખ્યતા ન કરવી. ઘણું કર્યું હોય તો પણ ગણવું જ નહિ. મુખ્યતા ન કરવી એમ નહિ, ગણવું જ નહિ. જાણે કાંઈ કર્યું જ નથી. અને કોઈ થોડું અલ્પ પણ કરે તો એને ઘણો ગણજે, એને ઘણો માનજે. એ ઉલટોસુલટો ન્યાય છે. એનું નામ ન્યાય છે.

એટલે એવો ‘પણ અલ્પ પણ નિજદોષ જોઈને ફરી ફરી પશ્ચાતાપમાં પડવું ઘટે

છે,...' એટલું જ નહિ એ દોષમાંથી 'વિના પ્રમાદે તેથી પાછું ફરવું ઘટે છે;...' વિના પ્રમાદે તે દોષથી પાછું ફરવું ઘટે છે-એ દોષ ટાળવો ઘટે છે.

મુમુક્ષુ :- આ બેય વાત સાથે ચાલે છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સાથે જ ચાલે છે.

પોતાના નિજદોષને જોઈને પશ્ચાતાપમાં પડવું. માત્ર પશ્ચાતાપ કરીને અટકવું નહિ. એ દોષથી પાછા ફરી જવું. 'એ ભલામણ જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનમાં સર્વત્ર રહી છે;...' જ્ઞાનીપુરુષ તો આવી ભલામણ કરે. આવી ભલામણ કરે તે જ્ઞાનીપુરુષ એમ કહેવું છે. 'એ ભલામણ જ્ઞાનીપુરુષના વચનમાં સર્વત્ર રહી છે;...' નિર્દોષ થવાનો માર્ગ છે ને ? આ માર્ગ છે એ આત્માને દોષ ટાળવાનો અને નિર્દોષ થવાનો આ માર્ગ છે. એમાં તો દોષ ટાળવાની જ વાત આવશે. દોષ કરવાની વાત ક્યાંય આવવાની નથી. દોષ કરવો એ સિદ્ધાંત બહારનો વિષય છે.

મુમુક્ષુ :- અમે આચાર્યોની વાત માનીએ છીએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આચાર્યોની માનો છો તો પછી કોની નથી માનતા ? આચાર્યોની માનો છો તો કોની નથી માનતા એ કહો. આચાર્યોને જે સમ્યગ્જ્ઞાન છે, એ જ જાતિનું સમ્યગ્જ્ઞાન સત્પુરુષોનું છે. જો અમે આચાર્યોને માનીએ છીએ અને જ્ઞાનીઓની નથી માનતા, સત્પુરુષોને નથી માનતા તો આચાર્યોને પણ નથી માનતા.

મુમુક્ષુ :- તીર્થકરને પણ નથી માનતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તીર્થકરને પણ માનતા નથી. ફક્ત આચાર્યોનું નામ વટાવીએ છીએ કે અમે આચાર્યોનું માનીએ છીએ. નામ વટાવવાનું થાય. બાકી એકેયને માનતા નથી. એક સત્પુરુષને ન માને તે આચાર્યો, નિર્ગ્રંથ ગુરુઓને નથી માનતો, એ અનંતા તીર્થકરોને પણ નથી માનતો. એમ છે, આવી વાત છે.

'એ ભલામણ જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનમાં સર્વત્ર રહી છે; અને તે ભાવ આવવા માટે...' અને એવું થવા માટે 'સત્સંગ, સદ્ગુરુ અને સત્શાસ્ત્રાદિ સાધન કહ્યાં છે, જે અનન્ય નમિત્ત છે.' અને એવી દશા થવા માટે સત્સંગ ઉપાસવાનો કહ્યો છે, સદ્ગુરુના ચરણમાં રહેવાનું કહ્યું છે, સત્શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવાનું એટલા કારણથી કહ્યું છે, બીજા કોઈ કારણથી નહિ.

મુમુક્ષુ :- સત્સંગને પહેલા લીધો છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સત્સંગ પહેલી વાત છે. પછી બીજી વાત છે. સત્સંગ છે એ પહેલી વાત છે. સદ્ગુરુ પાસે જવું એ પણ સત્સંગ જ છે આમ તો. સદ્ગુરુના ચરણમાં જવું એ પરમસત્સંગ છે. પણ એ હોવા જોઈએ. નહિ તો સત્ને પામવાના અભિલાષી જીવોના સંગમાં રહેવું, બીજાના સંગમાં ન રહેવું.

મુમુક્ષુ :- સદ્ગુરુનો મહિમા પણ સત્સંગ જ બતાવે છે ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સત્સંગે જ ગુરુનો મહિમા સમજાય છે. સત્સંગ વિના સમજાતો નથી. એ બાહ્ય સાધન કહ્યા છે, નિમિત્ત સાધન કહ્યા છે એ આના માટે કહ્યા છે. અને એ મુખ્ય સાધન છે. એ સિવાયના બીજા બધા સાધનો છે એ ગૌણ છે એમ સમજવું.

‘તે સાધનની આરાધના જીવને નિજસ્વરૂપ કરવાના હેતુપણે જ છે,...’ હવે શા માટે એ સાધન આરાધવા કહ્યા છે ? કે જીવ પોતાના સ્વરૂપભાવે થાય. સ્વરૂપાકારે થાય, સ્વ સ્વભાવભાવે થાય. પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરે એટલા માટે એ વાત કરી છે. જે સ્વરૂપ પવિત્ર છે, નિર્દોષ છે એ સ્વરૂપપણે કરવા માટે, એવા પવિત્ર થવા માટે, નિર્દોષ થવા માટે એ બધા સાધનો કહેવાનું કારણ આ એક જ છે, બીજું કોઈ કારણ નથી. એટલે એ હેતુને ચૂક્યા વિના જો સાધન સાધવામાં આવે તો તો બરાબર છે. પણ હેતુ છોડી દેવામાં આવે તો કાં પૂજા, શ્વાઘા માટે કા અહંપણું વધવા માટે કાં સંપ્રદાય ચલાવવા માટે કાં મતાગ્રહ માટે (એમ) કાંઈને કાંઈ આવીને ઊભું રહી જશે.

‘તે સાધનની આરાધના જીવને નિજસ્વરૂપ કરવાના હેતુપણે જ છે, તથાપિ જીવ જો ત્યાં પણ વંચનાબુદ્ધિએ પ્રવર્તે...’ આ શબ્દ અહીંયાં ૫૨૬માં લીધો છે. વંચનાબુદ્ધિએ એટલે પોતાનું નિજસ્વરૂપ પ્રગટ કરવાના હેતુથી (આ) અસ્તિથી (વાત કરી), નાસ્તિથી દોષ ટાળવાના હેતુથી જો જીવ ન પ્રવર્તે, એ લક્ષ છૂટી જાય, એ કાળજી ન રહે, એ હેતુ ન સચવાય તો આ જીવ વંચનાબુદ્ધિએ પ્રવર્તે છે એટલે છેતરાઈ જાય છે. હું તો ધર્મ સાધન કરું છું. આટલું આટલું ધર્મસાધન રોજ કરું છું. મારે આખા દિવસમાં આટલું તો કરવાનું જ. તો કહે છે, એમ નહિ, ઊભો રહે તું. તું જે કરતો હોય એની સાથે મારે સંબંધ નથી. સાધન તારું ગમે તે હોય. એની ચર્ચા નથી કરવી. ચર્ચા એટલી કરવી છે કે તારામાં દોષ ટળીને ગુણ પ્રગટ થાય એ હેતુ સચવાય છે કે

નહિ ? એ સાધન કરતાં એવા હેતુની સિદ્ધિ થાય છે કે નહિ ? આટલી વાત લક્ષમાં રહીને સાધન થાય છે કે એ લક્ષ છૂટી જઈને સાધન થાય છે ? જો એ લક્ષ છૂટીને સાધન થાય છે, તો તું જરૂર છેતરાઈ જઈશ. કેવી રીતે છેતરાઈશ ? કે હું કાંઈક કરું છું. કર્યા વિના રહેતો નથી. રોજ સ્વાધ્યાય કરું છું, રોજ પૂજા-ભક્તિ કરું છું, યથાશક્તિ દયા-દાન કરું છું, ક્યારેક જપ-તપ પણ કરું છું, ક્યારેક યાત્રાદિ પણ કરું છું.

મુમુક્ષુ :- સત્પુરુષના ચરણમાં પણ રહું છું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અને સત્પુરુષના ચરણમાં પણ રહું છું. અથવા હવે નિવૃત્તિ લઈને મેં પ્રવૃત્તિને છોડી દીધી છે. એ બધા સાધન જ કહેવાય છે ને ? બાહ્ય સાધન કહેવાય છે ને ? પ્રવૃત્તિ છોડવી, નિવૃત્તિ લેવી. એમ નહિ. આત્મગુણ પ્રગટ થાય અને પોતાના દોષનો નાશ થાય. એ લક્ષ ક્યારેય ચૂકાય છે ? એનું વિસ્મરણ થાય છે ? એ છૂટી જાય છે ? કે પ્રત્યેક કાર્યમાં પ્રત્યેક સાધનને સ્પર્શતા એ લક્ષ ચાલુ રહે છે ? આમ દુકાન ઉપર કમાવા બેસે ત્યારે ખરીદ કરે તો પણ એક જ લક્ષ છે કે કમાવાનું છે. કમાણી થવી જોઈએ. વેચાણ કરે તો પણ કમાણી કરવી. નામું લખતી વખતે એક જ લક્ષ છે. પૈસા વ્યાજે લાવે તો પણ કમાવા માટે અને પૈસા વ્યાજે આપે તો પણ કમાવા માટે. ક્યાંય લક્ષ ફરે છે ? પ્રવૃત્તિ ફરે છે, લક્ષ નથી ફરતું. એમ સાધનની પ્રવૃત્તિ ફરશે. સત્સંગમાં જવું, સદ્વાંચન કરવું, પૂજા-ભક્તિ કરવી, જિનેન્દ્રના દર્શન કરવા, પ્રવૃત્તિ ભિન્ન ભિન્ન છે. લક્ષ શું છે ? કે એક જ લક્ષ હોવું જોઈએ. લક્ષ ન ફરવું જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુએ જાગૃતિ રાખવી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. લક્ષ ઉપર તો 'ગુરુદેવશ્રી'એ ઘણી વાતો કરી છે. 'પરમાગમસાર'માં ઘણા જુદા જુદા એવા બોલ આવ્યા છે.

જો 'વંચનાબુદ્ધિએ પ્રવર્તે...' એટલે લક્ષ છોડીને પ્રવર્તે 'તો કોઈ દિવસ કલ્યાણ થાય નહીં.' ભલે અનંતકાળ સુધી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે પણ એને આત્મકલ્યાણ કદી થાય નહિ. અહીંયા વંચનાબુદ્ધિનો ખાસ અર્થ કર્યો છે. કે 'વંચનાબુદ્ધિ એટલે સત્સંગ, સદ્ગુરુ આદિને વિષે ખરા આત્મભાવે માહાત્મ્યબુદ્ધિ ઘટે તે માહાત્મ્યબુદ્ધિ નહીં...' થવી. એ માહાત્મ્યબુદ્ધિનો અભાવ. સત્સંગ અને સદ્ગુરુ આદિને વિષે પૂરેપૂરો મહિમા આવવો જોઈએ. સત્સંગનું મુલ્યાંકન પૂરેપૂરું હોવું જોઈએ અને સદ્ગુરુ કે

સત્પુરુષ હોય તો એનું મૂલ્યાંકન પરમેશ્વરબુદ્ધિએ આવવું જોઈએ. કેવું ? છે છદ્મસ્થ પણ પરમેશ્વરબુદ્ધિએ આવવું જોઈએ. એ વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ખરા આત્મભાવે એટલે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ખરા આત્મભાવે એટલે મારા આત્મકલ્યાણ માટે આના જેવો બીજો કોઈ પ્રસંગ નથી. મારા આત્મકલ્યાણનો આના જેવો બીજો કોઈ પ્રસંગ નથી. એવું ખરું આત્મકલ્યાણ કરવાના ભાવથી આવવું જોઈએ. ખરો આત્માભાવ એટલે આત્મકલ્યાણ કરવાના ખરો ભાવ આવવો જોઈએ, સાચો ભાવ આવવો જોઈએ, અંતઃકરણથી ભાવ આવવો જોઈએ. તો પૂરેપૂરો મહિમા આવશે અને નહિતર અધુરો આવશે. અધુરો આવશે એટલે ઓઘસંજ્ઞાએ થોડોઘણો આવશે. ન આવે એની તો આપણે ચર્ચા કરવાનો સમય પણ નથી. પણ આવે એને ઓછો આવે એને આ વિચારવા જેવો વિષય છે. એ છેતરાઈ જાય છે કે હું તો માનું છું. હું તો આ સત્પુરુષને માનું છું, હું તો એને વંદન પણ કરું છું, એને નમસ્કાર કરું છું અને એમના પ્રત્યે મને પૂજ્યબુદ્ધિ છે. આ છેતરાઈ ગયો એમ કહે છે. બહુ નાડ પકડી છે 'શ્રીમદ્જી'એ. કેવી સૂક્ષ્મ ભૂલ થાય છે અને એ સૂક્ષ્મ ભૂલ કેવી જબરદસ્ત રીતે જીવને છેતરામણમાં મૂકી દે છે. આ એક બહુ ગહન વિચારણાનું સ્થળ છે. ઊંડી વિચારણાનો આ વિષય છે.

મુમુક્ષુ :- સત્પુરુષ બાબતમાં તો વાત સમજાણી, સત્સંગમાં કઈ રીતે લેવું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અહીં સદ્ગુરુનો સંગ એ સત્સંગ લેવો. અહીંયાં સત્પુરુષનો સંગ તે સત્સંગ લેવો, ઓલો સત્સંગ નહિ. ઓલા સત્સંગમાં તો શું છે કે ? જે સંગનું મહાત્મ્ય છે ત્યાં તો એમ વાત છે કે એની અંદર પોતાની ઓછી કીંમત હોય તો એમ કે ઠીક છે, આપણે અનુકૂળતા પ્રમાણે સત્સંગ કરવો. આપણી અનુકૂળતાઓ છોડીને આપણે સત્સંગ ન કરી શકીએ. પ્રતિકૂળતા વેડીને સત્સંગ કરવાની ઈચ્છા ન થાય અને અનુકૂળતા હોય એટલો જ સત્સંગ કરવાની ઈચ્છા થાય ત્યાં એને સત્સંગનું પણ મહાત્મ્ય નથી. તો ખરા આત્મભાવે ત્યાં એણે શું વિચારવું જોઈએ ?

બહુ શરૂઆતમાં જે વિકલ્પ આવતો હતો એનો વિચાર કહું છું, કે અહીંયાં બાજુમાં 'અધિવાડા' કરીને ગામ છે. નજીક જ છે ને ? પહેલું જ આવે છે ને ? ત્યાંથી ગાડા લઈને કડકડતી શિયાળાની ઠંડીમાં બે વાગે નીકળી જાય, ત્રણ વાગે નીકળી જાય. બે-ત્રણ વાગે ખરી ઠંડી હોય. વધારેમાં વધારે ઠંડી રાત્રે બે-ત્રણ વાગે થાય. Minimum

temperature જેને કહીએ. ત્યારે કડકડતી કેવી સખત ઠંડી હોય, હોં! ગાત્ર ગળે એવી. તો પણ ઓઢીને છેવટે સૂઈ જાય. ગાડામાં સૂઈ જાય. ખાલી ગાડું હોય તો સૂઈ જાય. બળદને એવું છે કે જે રસ્તો આપ્યો હોય એની મેળે ચાલ્યા જાય. એ કાંઈ બીજે રસ્તે ન ચડી જાય. વળાંક-બળાંક બધું એને ખ્યાલમાં હોય. એ ચાર વાગે. બે વાગે, ત્રણ વાગે નીકળ્યા પછી ચાર વાગે અહીં 'ભાવનગર'માં પહોંચે. શું કરવા ? ખાતર લેવા, ઉકરડો લેવા માટે. લોકોએ જે ગંદકી ઘરમાંથી બહાર ફેંકી અને રસ્તા ઉપર જે ઢગલો થયો, એની કીંમત કેટલી ? કે કડકડતી ઠંડી વેહીને, ઉંઘ તોડીને પરોઢીયે ચાર વાગે તો એ 'ભાવનગર'ના રસ્તા ઉપર-સડક ઉપર આવી જાય છે. કેટલી ગરજ એને ? એને ગરજ કેટલી છે ?

મુમુક્ષુ :- મોડું થાય તો કો'ક લઈ જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મોડો પડે તો સવારે આવે તો કાંઈ ઢગલા પડ્યા ન હોય. એ ખાતર તો ઉપડી ગયું હોય. બીજા આવીને લઈ જાય. તારે શું કરવું છે ?

કોઈ શરત મૂકે કે પરોઢીએ ચાર વાગે સત્સંગ કરવાના છીએ, તમે આવી શકશો ? ઠંડી પડે છે, વરસાદ આવે છે. એ તો નહિ ફાવે. એ અમારું કામ નથી, નહિ ફાવે. ચાર વાગે નહિ આઠ વાગે પણ (સમયસર ન આવે). એટલો વિચાર નથી રહેતો ત્યારે એને સત્સંગનો મહિમા છે કે કેમ ? એ વિચારવા જેવો વિષય છે.

(બીજા) સાધન અત્યારે મારી પાસે નથી, સત્પુરુષ નથી, નિર્ગ્રંથ ગુરુ નથી, તીર્થંકર નથી. હવે સાધન રહ્યું સત્સંગનું આ કાળની અંદર, તો એની એને પૂરી કીંમત હોવી જોઈએ. પૂરેપૂરી કીંમત હોવી જોઈએ. કેટલી પૂરી ? કે જગતમાં એનાથી વધારે બીજા એકેય નહિ. પોતાની અનુકૂળતાઓની નહિ, પોતાની પ્રતિકૂળતાઓની પણ નહિ. આટલી કીંમત આવવી જોઈએ. નહિતર એને ઉકરડા કરતાં પણ નીચી કોટીમાં એ જરૂરિયાતને એ સમજ્યો છે. કેવી રીતે સમજ્યો છે ? ઉકરડા કરતાં પણ (નીચ). ગંદકી જેટલી એને કીંમત નથી રહી. એના જેવી વાત છે. ચોખ્ખું કરો તો કઠણ પડે એવું છે. આવો વિષય છે. વાત સમજણની છે. સમજણ સમજણમાં ફેર પડે છે. સમજણ એને આવે કે આ વિષયની કીંમત કેટલી ? કે જે જગતના બધા જ પદાર્થોથી એની એને કીંમત વધી જાય. સર્વોત્કૃષ્ટ એની કીંમત વધી જાય.

મુમુક્ષુ :- આ સત્સંગ પ્રત્યેનો ખરો આત્મભાવ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મારા આત્મકલ્યાણનું આ અનન્ય નિમિત્ત છે. આ સિવાય ક્યાંય મને આત્મકલ્યાણ થાય એ દેખાતું નથી. એ વાત એને સમજાવી જોઈએ, સમજણમાં આવવી જોઈએ. કીંમત આવવી જોઈએ તો સમજણ કહેવાય, કીંમત ન આવે તો એ સમજણ નથી, કાંઈક બીજું થઈ ગયું છે. સમજણનો આભાસ છે. બહુ સારો વિષય છે. અહીં તો સદ્ગુરુનો વિશેષ લેવો છે કેમ કે પોતાની લઘુતા વિચારવી છે ને ? એટલે.

‘ખરા આત્મભાવે મહાત્મ્યબુદ્ધિ ઘટે તે મહાત્મ્યબુદ્ધિ નહીં, અને પોતાના આત્માને અજ્ઞાનપણું જ વર્ત્યા કર્યું છે,...’ અત્યાર સુધી મારો આત્મા અજ્ઞાની રહ્યો છે. જિંદગીનો મોટો ભાગ ચાલ્યો ગયો. અવશેષ રહ્યો તો બહુ થોડો (રહ્યો છે), મોટા ભાગનાને કોઈ નાની ઉંમરનાને બાદ કરીએ. ચાલીસ નીચે હોય એને. ચાલીસ ઉપર ગયા એને બીજા ચાલીસનો કોઈ વીમો ઉતારે એવું નથી. વીમા કંપની ના પાડે છે. ૭૦ વર્ષ પછી નહિ. ૭૦ વર્ષ સુધી વીમો ઉતારીએ.

‘પોતાના આત્માને અજ્ઞાનપણું જ વર્ત્યા કર્યું છે, માટે તેની અલ્પજ્ઞતા,...’ મારા અજ્ઞાનને લઈને મારી અલ્પજ્ઞતા (અર્થાત્) હું કાંઈ જાણતો નથી અને કાંઈ સમજતો નથી. અને ‘લઘુતા...’ પોતાનું ઓછાપણું, નીચાપણું ‘લઘુતા વિચારી અમહાત્મ્યબુદ્ધિ નહીં;...’ એટલે નમ્રતા નહિ. અહંપણું નમ્રતાનો ઘાત કરે છે, નાશ કરે છે. એવું વિચારીને પોતાની અમહાત્મ્યબુદ્ધિ નહિ અથવા પોતાને પશ્ચાતાપ નહિ, પોતાની નિંદા નહિ, પોતાની ગર્હા નહિ.

‘તે સત્સંગ, સદ્ગુરુ આદિને વિષે આરાધવાં નહીં...’ એમના પ્રત્યે પોતાની લઘુતા ગાવી નહિ, પોતાની લઘુતા સમજવી નહિ, સત્સંગમાં પોતાને લઘુ નહિ સમજવો એમ કહે છે. ‘એ પણ વંચનાબુદ્ધિ છે...’ કોઈપણ ગુણવાન મુમુક્ષુઓને જોવે તો પોતાને લઘુતા આવવી જોઈએ કે મારામાં આ ખામી છે, હજી મારામાં આ ખામી છે. આનામાં જે ખામી નથી એ ખામી મારામાં છે એમ આવે. એ સારું ચિહ્ન છે, હોં ! એ પ્રકારે નહિ થવું એ પણ વંચનાબુદ્ધિ છે. એ પોતે પોતાને છેતરી જાય છે.

‘ત્યાં પણ જો જીવ લઘુતા ધારણ ન કરે તો પ્રત્યક્ષપણે જીવ ભવપરિભ્રમણથી ભય નથી પામતો...’ એને હજી ભવભ્રમણનો ભય નથી આવ્યો. અનંત ભવનું ભ્રમણ કરવાનું છે એનો ભય જ એને ઊભો થયો નથી. જો ભવભ્રમણનો ભય નથી તો

એ કોઈ પાપ કરતા અચકાશે નહિ. આ સીધી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- સત્સંગમાં લઘુતા કેવી રીતે આવે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- લઘુતા આવે. પોતાના દોષ જોવે તો લઘુતા આવે નહિ ? પોતાના દોષ દેખાય તો લઘુતા આવ્યા વિના રહે નહિ. હજી મારામાં આ દોષ છે, હજી મારામાં આ દોષ છે, હજી મારામાં આ દોષ છે. એ લઘુતા આવ્યા વિના રહે જ નહિ. ચોક્કસપણે આવે.

મુમુક્ષુ :- આપસમાં મુમુક્ષુઓ વચ્ચે જે સત્સંગ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એની અંદર પણ પોતાના દોષની પરસ્પરમાં ચર્ચા થાય તો લઘુતા આવ્યા વિના રહે નહિ. મારામાં હજી કંઈ નથી. શું જોવે ? થોડો ગુણ પ્રગટ્યો હોય તો કંઈ નથી એમ જ જુએ. પણ દોષ નાનો હોય તો મોટી વાત ગણે. આ તો ન્યાય છે.

મુમુક્ષુ :- લઘુતા અને હિન ભાવના વચ્ચે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હિન ભાવના તો પછી એક Inferiority of complex છે. એને હિન ભાવના કહે છે ને ? અહીંયાં એ વાત નથી. પોતાનું અહંપણું મટાડવાનો આ પ્રયોગ છે. આ એક પ્રયોગ છે કે જે પ્રયોગ દ્વારા એણે પોતાનું સર્વોત્કૃષ્ટ મહાન સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરવું છે. છે પોતે સર્વોત્કૃષ્ટ મહાન. પણ એનું જ્ઞાન, એની પોતાની મહાનતાનું જ્ઞાન ક્યારે થાય છે ? કે અન્યદ્રવ્ય અને અન્યભાવમાં, પોતામાં અન્યભાવમાં, દોષિતભાવમાં જે મહાનપણું છે એ છૂટી જાય ત્યારે, અહંપણું છે એ છૂટી જાય ત્યારે.

ફરી ફરીને એ વાત આવે છે, કે તેં અહંપણું ક્યાં કર્યું છે એ નક્કી કર. સ્વરૂપમાં કર્યું છે કે સ્વરૂપને છોડીને કર્યું છે ? આ ફરી ફરીને વિચારવા યોગ્ય કોઈ વાત હોય તો આ વિશેષે કરીને વિચારવા યોગ્ય છે. જો જીવ વિચાર કરે, પોતાની લઘુતાને ધારણ ન કરે, દોષ હોવા છતાં, પોતે દોષિત હોવા છતાં લઘુતાને ધારણ ન કરે, તો એ પ્રત્યક્ષપણે ભવભ્રમણથી ભય પામતો નથી. એટલે એને હજી ઘણું ભવભ્રમણ ઊભું છે એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- દિવાળીમાં મીઠાઈ સારી લાગે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- દિવાળીમાં મીઠાઈ સારી લાગે. પછી બીજા દિવસે ન સારી

લાગે ? ક્યાં સુધી એ સારી લગાડવી છે એ સવાલ છે. જે દેહાત્મબુદ્ધિએ કરીને સારું સારું લાગે છે, એ તારા આત્માનું ખૂન કરે છે. આત્માનું ખૂન કરે છે એટલે પરમાત્માનું ખૂન કરે છે. આત્મા તો પરમ સ્વભાવે પરમાત્મા છે. ઓછું પાપ નથી. બીવું એમ કે ભગવાનની આજ્ઞા ઉપર પગ ક્યાંય મૂકતો નથી ને ? એમ બીવું. પછી મીઠાઈ ખાતી વખતે કે ગમે તે પરિણામ વખતે. કોઈપણ પરિણામ વખતે. કેમ કે આમ ભગવાન પ્રત્યે તો પૂજ્યબુદ્ધિ છે. અને એટલા માટે તો પૂજા-ભક્તિ આદિ જે કાંઈ છે તે કરવામાં આવે છે. પણ બીજી બાજુથી એ જ ભગવાનની આજ્ઞાને અનુસરવાનું બને છે કે નહિ ? કે એની વિરુદ્ધ જવાનું બને છે ? બસ, આ રીતે લેવું. મીઠાઈ જ્યારે સારી લાગે છે ત્યારે પણ હું ભગવાનની આજ્ઞાની વિરુદ્ધ જાવ છું. કેમ કે ભગવાનની આજ્ઞા જ્ઞાતા-દષ્ટા રહેવાની છે, ઈષ્ટ-અનિષ્ટપણું કરવાની નથી.

શું કહ્યું ? ‘સત્સંગ, સદ્ગુરુ આદિને વિષે આરાધવાં નહીં એ પણ વંચનાબુદ્ધિ છે ત્યાં પણ જો જીવ લઘુતા ધારણ ન કરે તો પ્રત્યક્ષપણે જીવ ભવપરિભ્રમથી ભય નથી પામતો...’ ખાસ કરીને સત્સંગમાં વિશેષ લઘુતા લીધી છે એટલા માટે, સત્પુરુષને યોગે. ‘ગુરુદેવશ્રી’ એવું એક દષ્ટાંત આપતા, કે સમવસરણની અંદર ઉર લાખ વિમાનનો સ્વામી, ઉર લાખ વિમાનનો સાહેબો કહેવાય. (એ) સૌધર્મી ઇન્દ્ર આવે તો કેવી રીતે સાંભળવા બેસે ? ગલુડિયાની જેમ બેસે. ગલુડિયું કેવું નમ્ર હોય ! પૂંછડી પટપટાવીને પડખે બેસી જાય. એવી રીતે નમ્ર થઈને બેસે. એવું કહેવાનું કારણ શું હતું ? કે તને આ સમાગમમાં આવતાં તારા પરિણામમાં લઘુતા ધારણ થઈ છે ? એ તો સમ્યગ્દષ્ટિ છે. ગુણે કરીને સમ્યગ્દષ્ટિ છે, એકાવતારી છે. મનુષ્યભવમાં ચારિત્ર લઈને નિર્વાણને લઈને પામી જવાનો છે. અને આ ભવમાં સમ્યગ્દષ્ટિ છે અને ઉર લાખ વિમાનનો સ્વામી છે. એક વિમાનની અંદર અસંખ્ય દેવો છે. ૭૦ કરોડ નહિ. હિન્દુસ્તાનની વસ્તી ૭૦ કરોડની છે એ તો સંખ્યામાં આવે. અબજોમાં પણ સંખ્યા આવે છે. કરોડો નહિ પણ અબજો પણ સંખ્યામાં આવે છે. આ તો અસંખ્યાત દેવ એક એક વિમાનમાં છે, એવા ઉર લાખ વિમાનનો ધણી કહેવામાં આવે છે. એ માનતો નથી, હોં ! એ તો માને છે કે હું તો શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપે એક આત્મા છું અને મારે આ સંસારથી છૂટવું એ મારો ધર્મ છે. આ ઉર લાખ વિમાનનું રાજ કરવું એ તો મને દુઃખદાયક છે. શું માને છે ? દુઃખદાયક છે એમ માને છે. એ પણ ભગવાન

પાસે ગલુડિયાની જેમ બેસે છે. ઓહો...! આપની વીતરાગતા ! આપની મહાનતા ! મારું તો કાંઈ ઠેકાણું નથી. એ તો સમ્યગ્દષ્ટિ છે પણ ગુરુ ગણધર મુનિરાજ છઠ્ઠે-સાતમે (ગુણસ્થાને) વીતરાગતામાં ઝુલનારા એ પણ એમ જુએ છે કે ક્યાં આપની વીતરાગતા અને ક્યાં હું ? મારું ઠેકાણું કાંઈ દેખાતું નથી. એટલા ત્યાગી છે, જ્ઞાની છે, ત્યાગી છે, અસંગદશાને સાધનારા છે તો એમ કહે છે, ભગવાનની સામું જોઈને એમ કહે છે કે મારું કાંઈ ઠેકાણું નથી. આપને જોઉં છું ત્યારે મારી લઘુતા અને પામરતા, તદ્દન મને મારી પામરતા દેખાય છે. એમ જુએ છે. ગુણ પ્રગટ્યો હોય તો પણ એમ જુએ છે કે મારી પામરતા છે.

મુમુક્ષુ :- એ વખતે એનો મહિમા છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ અંદરમાં જુએ છે. ત્યારે એને દેખાય જ છે. પોતાનું પરમેશ્વર પદ એને જોવામાં આવે છે. એ કાંઈ કલ્પના નથી. સાક્ષાત્ પોતાનું સિદ્ધપદ જોવામાં આવે છે. પેલું અવસ્થાની સામે જોઈને વિચારે છે. જે લઘુતા અને પામરતા જુએ છે એ અવસ્થાની સામે જોઈને વિચારે છે. અને જેવું અંદરમાં પરમેશ્વરપદ છે એવી અવસ્થા કરવા માટે એમ વિચારવામાં આવે છે. એની પાછળ હેતુ છે. એટલે સુસંગત છે. વિરુદ્ધ નથી, સુસંગત છે અને એનું નામ અનેકાંત છે. વિરુદ્ધ દેખાય છેતાં જે અવિરુદ્ધ છે એનું નામ અનેકાંત છે.

મુમુક્ષુ :- ‘ગુરુદેવ’ આ વાક્ય તો ઘણીવાર બોલતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ઘણીવાર બોલતા. સમવસરણમાં ૩૨ લાખ વિમાનનો લાડો ગલુડિયાની જેમ સાંભળવા બેસે છે. કહેતા હતા તો ઘણીવાર. પણ એનો અર્થ શું ? કે તે સત્સંગમાં લઘુતા ધારણ કરી છે ? સદ્ગુરુના સમીપમાં એટલી લઘુતા તે ધારણ કરી છે ? જો તને લઘુતા ન આવી હોય તો તારા આત્માને તે છેતર્યો છે. વંચનાબુદ્ધિએ પ્રવર્ત્યો છે. વંચના એટલે છેતરપિંડી.

‘વધારે લક્ષ તો પ્રથમ જીવને જો આ થાય...’ શું કહે છે ? પહેલામાં પહેલું લક્ષ જો આ પ્રકારે થાય ‘તો સર્વ શાસ્ત્રાર્થ...’ સિદ્ધ થાય. સિદ્ધ થાય એટલે બધા શાસ્ત્રોના અર્થ તને પ્રાપ્ત થાય, ‘અને આત્માર્થ સહેજે સિદ્ધ થવા સંભવે છે.’ આ લક્ષ થયા વિના ન તો શાસ્ત્રાર્થની સિદ્ધિ છે, ન તો આત્માર્થની પણ સિદ્ધિ છે. તું આત્માર્થી પણ નહિ થા. બીજી વાત તો એક બાજુની રહી. જ્ઞાન થવાની. આત્માર્થીપણું

પણ નહિ રહે.

એવો વિષય પરદ પત્રની અંદર આ વંચનાબુદ્ધિનો જે વિષય છે એ મુમુક્ષુજીવે વિશેષે કરીને વિચારવા યોગ્ય છે. આપણી ક્યાં ક્યાં નમ્રતા છે ? નમ્રતા છે કે નહિ ?

મુમુક્ષુ :- તહેવારોમાં સરસ વાત આવી. આજે ધનતેરસ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ ધન છે. આત્માનું ધન પ્રાપ્ત કરવાનો આ સમય છે. દોષ છે એમ કહો કે આ સમય છે. ચૈતન્યગુણની સંપત્તિ, ગુણસંપત્તિ એ આત્માનું ધન છે. આ બહારના પુદ્ગલના ઠીકરા નહિ. વાસણને તો ઠીકરા જ કહેવાય ને ? બહુ બહુ તો માણસ શું કરે ? રાચરચીલાની અંદર... પહેલા. અત્યારે તો એવું નથી. શહેરની અંદર બધું ફરી ગયું. પણ હજી નાના જુનવાણી ગામમાં જાવ તો વાસણના ખડકલા કરે. એને માટે આ વાત નથી. આ તો આત્મગુણની સંપત્તિ છે, ઓલી સંપત્તિની વાત નથી. પરદ પત્ર પૂરો થયો.

પત્રાંક-૫૨૭

મુંબઈ, ભાદ્રપદ વદ ૧૨, બુધ, ૧૯૫૦

પૂજ્ય શ્રી સોભાગભાઈ,

શ્રી સાયલા.

અત્રે કુશળતા છે. આપનો કાગળ ૧ આજે આવ્યો તે પહોંચ્યો છે. પ્રશ્નોના ઉત્તર હવે તરતમાં લખશું.

આપે આજના કાગળમાં સમાચાર લખ્યા છે તે વિષે રેવાશંકરભાઈ રાજકોટ છે ત્યાં લખ્યું છે, જેઓ પરભારો આપને ઉત્તર લખશે.

ગોસળિયાના દોહરા પહોંચ્યા છે. તેનો ઉત્તર લખવા જેવું વિશેષપણે નથી. એક અધ્યાત્મ દશાના અંકુરે એ દોહરા ઉત્પન્ન થયા સંભવે છે. પણ તે એકાંત સિદ્ધાંતરૂપ નથી.

શ્રી મહાવીર સ્વામીથી હાલનું જૈન શાસન પ્રવર્ત્યું છે, તેઓ વધારે ઉપકારી ? કે પ્રત્યક્ષ હિતમાં પ્રેરનાર અને અહિતથી નિવારનાર એવા અધ્યાત્મમૂર્તિ સદ્ગુરુ વધારે ઉપકારી ? તે પ્રશ્ન માકુભાઈ તરફથી છે. અત્ર એટલો વિચાર રહે છે કે મહાવીરસ્વામી સર્વજ્ઞ છે અને પ્રત્યક્ષ પુરુષ આત્મજ્ઞ-સમ્યક્દષ્ટિ છે, અર્થાત્ મહાવીરસ્વામી વિશેષ ગુણસ્થાનકે વર્તતા એવા હતા. મહાવીરસ્વામીની પ્રતિમાની વર્તમાનમાં ભક્તિ કરે, તેટલા જ ભાવથી પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુની ભક્તિ કરે એ બેમાં હિતયોગ્ય વિશેષ કોણ કહેવા યોગ્ય છે ? તેનો ઉત્તર તમે બન્ને વિચારીને સવિસ્તર લખશોજી.

પ્રથમ સગપણ-સંબંધમાં સૂચના કરી હતી, એટલે સહેજ રેવાશંકરભાઈને અમે લખ્યું હતું, કેમકે તે વખતે વિશેષ લખાય તે અનવસર આર્તધ્યાન કહેવા યોગ્ય છે. આજે આપે સ્પષ્ટ લખવાથી રેવાશંકરભાઈને મેં સ્પષ્ટ લખ્યું છે. વ્યાવહારિક જંજાળમાં અમે ઉત્તર આપવા યોગ્ય નહીં હોવાથી રેવાશંકરભાઈને આ પ્રસંગનું લખ્યું છે. જેઓ વળતી ટપાલે આપને ઉત્તર લખશે. એ જ વિનંતી. ગોસળિયાને પ્રણામ.

લિ. આ. સ્વ. પ્રણામ.

(પત્રાંક) ૫૨૭. 'પૂજ્ય શ્રી સોભાગભાઈ, શ્રી સાયલા. અત્રે કુશળતા છે. આપનો કાગળ ૧ આજે આવ્યો તે પહોંચ્યો છે. પ્રશ્નોના ઉત્તર હવે તરતમાં લખશું.' એટલે હવે પછીના પત્રોમાં લખશું. આ પત્રમાં તો એમણે કેટલાક પ્રશ્નો લખ્યા છે. અને આ પ્રશ્ન આ પત્રમાં જે લખ્યા છે, એ બહુ કાંતિકારી પ્રશ્ન છે. અસાધારણ પ્રશ્ન લખ્યા છે.

'આપે આજના કાગળમાં સમાચાર લખ્યા છે તે વિષે રેવાશંકરભાઈ રાજકોટ છે ત્યાં લખ્યું છે, જેઓ પરભારો આપને ઉત્તર લખશે.' ત્યાં 'રાજકોટ'થી તમને જવાબ

આવી જશે. (કોઈ) વ્યવહારિક બાબત છે. એ તમને લખી નાખ્યું છે. તમને ત્યાંથી જવાબ મળશે.

‘ગોસળિયાના દોહરા પહોંચ્યા છે. તેનો ઉત્તર લખવા જેવું વિશેષપણે નથી.’ પદ રચીને મોકલ્યા છે એનો જવાબ દેવા જેવું નથી. ‘એક અધ્યાત્મ દશાના અંકુરે એ દોહરા ઉત્પન્ન થયા સંભવે છે. પણ તે એકાંત સિદ્ધાંતરૂપ નથી.’ અધ્યાત્મદશામાંથી પણ નીકળે અને સામાન્ય કવિત્વમાંથી પણ એ વાત ઊગે. એટલે એમાં કાંઈ ખાસ મહત્ત્વ આપવા જેવું નથી. હવે જે પ્રશ્ન કર્યા છે એ મુદ્દાની વાત છે.

‘શ્રી મહાવીર સ્વામીથી હાલનું જૈન શાસન પ્રવર્ત્યું છે,...’ ભગવાનના નિર્વાણને આજે ૨૫૧૬ વર્ષ થઈ ગયા. અને આજે એ શાસન પ્રવર્તમાન છે.

મુમુક્ષુ :- મોક્ષ કલ્યાણક આવે છે દીવાળીએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. દીવાળીએ આવે છે. ગુરુવારે.

હાલનું જે જૈન શાસન વર્તે છે એ ‘મહાવીર સ્વામી’થી વર્તે છે, ‘તેઓ વધારે ઉપકારી ?’ એ તીર્થંકર દેવ વધારે ઉપકારી ? ‘કે પ્રત્યક્ષ હિતમાં પ્રેરનાર અને અહિતથી નિવારનાર એવા અધ્યાત્મમૂર્તિ સદ્ગુરુ વધારે ઉપકારી ?’ તેરમા ગુણસ્થાને બિરાજતા હતા. અત્યારે છે નહિ. અત્યારે તો સિદ્ધાલયમાં છે. એમનો આત્મા અત્યારે સિદ્ધાલયમાં છે. પણ ૨૫૧૬ વર્ષ પહેલા આ ભરતક્ષેત્રને વિષે એ બિરાજમાન હતા અને એમનું શાસન પ્રવર્તે છે. એમની દિવ્યધ્વનિથી પરંપરાએ આત્મકલ્યાણની જે વાતો રહી ગઈ એ વાતો હજી અમુક અંશે રહી ગઈ છે. એ વધારે ઉપકારી ? કે અત્યારે પ્રત્યક્ષ હિતની અંદર પ્રેરણા આપનાર હોય અને અહિત થતું હોય એનું નિવારણ કરતા હોય આત્માનું, કે આમ ન થાય, હોં ! આવી ભૂલ ન કરાય. એમ એને અહિતથી છોડાવતા હોય અને હિતના માર્ગે એને પ્રત્યક્ષપણે દોરી જતા હોય, એવા અધ્યાત્મમૂર્તિ સદ્ગુરુ, સત્પુરુષ હોય તે વધારે ઉપકારી ? આ બેમાં વધારે ઉપકારી કોણ ? એમ કહે છે. ‘તે પ્રશ્ન માકુભાઈ તરફથી છે.’ પ્રશ્ન એમને પૂછવો છે. આ પ્રશ્ન ‘માકુભાઈ’ એમના જે ‘માણેકલાલભાઈ’ ભાગીદાર હતા એમણે પૂછેલો છે.

‘અત્ર એટલો વિચાર રહે છે...’ હવે પ્રશ્ન ચોખ્ખો કરે છે, કે ‘અત્ર એટલો વિચાર રહે છે કે મહાવીરસ્વામી સર્વજ્ઞ છે...’ ‘મહાવીરસ્વામી’ની વાત કરીએ છીએ તો એ તો સર્વજ્ઞ પરમાત્મા છે. ‘અને પ્રત્યક્ષ પુરુષ આત્મજ્ઞ-સમ્યગ્દષ્ટિ છે,...’ ચોથા

ગુણસ્થાનવર્તી અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ છે. ગૃહસ્થ પણ હોય. ‘અર્થાત્...’ એનો અર્થ શું ? કે ‘મહાવીરસ્વામી વિશેષ ગુણસ્થાનકે...’ કે તેરમા ગુણસ્થાને ‘વર્તતા એવા હતા.’ ૨૫૧૬ વર્ષ પહેલા. એવા ‘મહાવીરસ્વામીની પ્રતિમાની વર્તમાનમાં ભક્તિ કરે...’ પૂજા કરે. ‘તેટલા જ ભાવથી...’ ઓછું નહિ, હોં ! ભગવાનની જેટલા પૂજ્યભાવથી, ભક્તિ-પૂજા કરે તેટલા જ ભાવથી ‘પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુની ભક્તિ કરે...’ ચોથા ગુણસ્થાનવર્તીની પૂજા-ભક્તિ બધું કરે ‘એ બેમાં હિતયોગ્ય વિશેષ કોણ...’ ભગવાનની ભક્તિ ? કે આ પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષની ભક્તિ ? ન કરવી એ તો પ્રશ્ન જ નથી, હોં ! એ તો ક્યાંય ગયા. ન કરવાની વાત કરે પૂજા કરવી નહિ, ભક્તિ કરવી નહિ, અર્ધ ચડાવવો નહિ, એ તો ક્યાંય ખોવાઈ જાશે. પણ અહીં તો કરે તો એટલી જ કરે. તો પણ બેમાં કોણ વધારે ? ભગવાનની ભક્તિની વધારે કીંમત આંકો છો ? કે આ સત્પુરુષની ભક્તિની વધારે કીંમત આંકો છો ? તમારા આત્માને લાભનું કારણ કયું છે ? આમ અમારો પ્રશ્ન છે. ‘તેનો ઉત્તર તમે બન્ને વિચારીને સવિસ્તર લખશોજ.’ એવો ક્રાંતિકારી પ્રશ્ન મૂક્યો છે એમણે.

આજથી ૯૭ વર્ષ પહેલા આ પ્રશ્ન પૂછેલો છે. ૧૯૪૭મું બેસશે ને ? ૪૬ પૂરા થાશે. ૧૯૫૦ ચાલે છે. ભાદરવા મહિનામાં ૯૭ વર્ષ થશે. આ આસો ચાલે છે. ૪૭, ૪૮, ૪૯, ૫૦ ચાર વર્ષ. ૯૬ વર્ષ પહેલા. ૯૬-૯૭ વર્ષ પહેલા આ પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે. મુમુક્ષુને ઉઠે છે અને પોતે એને વિસ્તાર કરીને પૂછ્યો છે. ‘માણેકલાલભાઈ’ તો આ પ્રશ્ન પૂછે છે. હવે હું તમને પૂછું છું કે તમે શું વિચારો છો ? પોતે ઉત્તર નથી આપ્યો સવાલ મૂક્યો છે. સવાલમાં ઉત્તર આવી જાય છે કે નથી આવતો આ વિચારવાનું છે. આવો પ્રશ્ન શું કરવા પૂછવો પડ્યો ?

સામાન્યબુદ્ધિએ તો સૌ કહેશે. ભગવાન તો ભગવાન છે. અને આ તો હજી ચોથા ગુણસ્થાને છે. આમને તો હજી રાગ-દ્વેષ અને મોહ વર્તે છે. ચારિત્રમોહ ભલે હોય. દર્શનમોહ નથી. પણ રાગ-દ્વેષ, મોહ છે કે નહિ ? છે. ભગવાનને રાગ નથી, દ્વેષ નથી, મોહ નથી. વીતરાગ થયા છે. એની જ ભક્તિ વધારે હોય ને. એવી સામાન્ય બુદ્ધિ જે જગતની અંદર પ્રવૃત્તિ ચાલે છે એ સામાન્ય બુદ્ધિવાળાને એક વખત ઊભો રાખી દે એવો પ્રશ્ન છે. આ પ્રશ્ન પૂછ્યો શું કરવા ? જો વાત એમ જ હોત તો આવો પ્રશ્ન શું કરવા પૂછે ? આ પ્રશ્ન ઉઠાવવાની જરૂર શું ? સારું છે કે એમને

એ વખતે કોઈ અર્ધ્ય નહોતા ચડાવતા. એમની કોઈ પૂજા કે અર્ધ્ય કરતા નહોતા. એટલે પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો. નહિતર ન ઉઠાવત. નહિતર એમ કે મારા ઉપર નાખશે. દુનિયાને અવળું લેવામાં કાંઈ વાર લાગતી નથી. પોતે તો ગુપ્ત રહી ગયા હતા. બહાર પાડવાની ના પાડતા હતા. પણ જે લોકો પરિચયમાં આવ્યા એને પૂછ્યું કે તમે ભગવાન ‘મહાવીર સ્વામી’ની ભક્તિ કરો. અત્યારે નથી એટલે પ્રતિમા સ્થાપન કરો છો. આપણે પણ એક ભગવાન છે ને ? ‘મહાવીરસ્વામી’. ત્રણમાંથી એક ભગવાન ‘મહાવીરસ્વામી’ છે. એની પૂજા વધારે કે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષની પૂજા વધારે ? આત્માને લાભનું કારણ કયું ? અને જો હોય તો એનો કારણ-કાર્યનો વિચાર કરો. ઓઘે ઓઘે નહિ. આનો બરાબર વૈજ્ઞાનિક રીતે વિચાર કરો. શા માટે તમે હવે એને વધારે ગણશો ? જેનો જવાબ આપો એ. તર્ક તો બેય બાજુના લેવા જોઈએ. અને પૂરી છણાવટથી એ વાતને વિચારવી જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- સવિસ્તર ઉત્તર આપવાનું કહ્યું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ‘તમે બન્ને વિચારીને સવિસ્તર લખશોજી.’ ઉત્તર તમે વિસ્તારથી લખજો. તમે શું કરવા લખો છો એનું કારણ-કાર્ય અમને બતાવજો. કે અમે આમ કહીએ એની પાછળ આ કારણ છે. આમ કહીએ છીએ એની પાછળ આ કારણ છે. બેયને લખ્યું છે, હોં ! ‘સોભાગભાઈ’ને લખ્યું છે અને ‘ગોસળિયા’ને લખ્યું છે. આનો ઉત્તર જોવા જેવો છે. નોંધ કરી લેજો, યાદી કરી લેજો. ‘વવાણિયા’ જાશું ત્યારે જોઈ લેશું. ત્યાં ‘સોભાગભાઈ’ના કાગળ પડ્યા છે.

મુમુક્ષુ :- તાત્કાલિક પરિચિતમાં ‘ગોસળિયા’ વધારેમાં વધારે તાર્કિક વ્યક્તિ હતા સોભાગભાઈ ભક્તિવાળા...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અત્યારે કોઈ આવી વાત કરે તો એને કાઢી મૂકે. શું તમે ભગવાનની ઉડાડવા માગો છો ? છન્નસ્થ સદ્ગુરુને, ગૃહસ્થને લાવીને સ્થાપીને તમારે શ્રીમદ્ની એટલી બધી સ્થાપના કરવી છે કે તમે ભગવાનને ઉડાડવા માગો છો ? ગડબડ થઈ જાય એવી વાત છે. અંદરોઅંદર આત્મહિતના કારણે એ વિષયને ઉખેડ્યો છે, છણાવટ કરાવવી છે. વિસ્તારથી તમે મને લખો. તમે શું વિચારો છો ?

(અહીં સુધી રાખીએ)....

તા. ૧૭-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૨૭, ૫૨૮
પ્રવચન નં. ૨૨૭

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક ૫૨૭. પાનું ૪૨૩. વચ્ચેનો પેરેગ્રાફ ચાલ્યો હતો.

આ પત્રમાં પ્રત્યક્ષ આત્મજ્ઞ સમ્યગ્દષ્ટિ સત્પુરુષ અને પરોક્ષ શાસનમાં એક ‘મહાવીર સ્વામી’ તીર્થંકરદેવની પ્રતિમા એ બંને વચ્ચેની તુલના કરવામાં પ્રશ્ન મૂક્યો છે. જો સીધીસાદિ વાત હોત, કે તીર્થંકરદેવ તો સર્વજ્ઞ પરમાત્મા છે અને આત્મજ્ઞ સમ્યગ્દષ્ટિ તો અવિરતિ ગુણસ્થાને મોક્ષમાર્ગના શરૂઆતમાં ઊભેલા છે. માટે સીધી સાદી વાત સામાન્ય બુદ્ધિમાં તો એમ જ ગ્રહણ થાય કે ભક્તિ તો વધારે પરમાત્માની કરવી જોઈએ. કાંઈ ગૃહસ્થ સમ્યગ્દષ્ટિની વધારે પૂજા-ભક્તિ કરવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. સીધી સાદિ વાત તો સામાન્ય બુદ્ધિમાં સમજાય એવી તો આ છે. જ્યારે પોતે પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે ત્યારે વાત કોઈ બીજી રીતે હોવા સંભવ છે, એમ વિચારવું ઘટે છે. ભલે પોતે ઉત્તર આપ્યો નથી પણ પ્રશ્ન એમ સૂચવે છે કે આવો પ્રશ્ન એમણે ઉઠાવ્યો શા માટે ?

જો તીર્થંકર દેવ જ વિશેષપણે, (પ્રત્યક્ષપણે) એમની પ્રતિમા છે, પ્રત્યક્ષ પ્રતિમા છે અને પરોક્ષ પોતે છે, એ જ જો વિશેષપણે હોત, એમની જ વિશેષતા હોત તો આ પ્રશ્ન ઉઠાવવાનો અવસર નહોતો. એમાં શું વિચારવાનું હોય ? સૌથી ઊંચું સ્થાન તો દેવનું જ છે. પછી એમના શિષ્ય છે તે ગુરુ છે. ગુરુ તો દેવના ભક્ત છે. અને એમના ભક્ત છે એ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મજ્ઞ છે. પણ પ્રત્યક્ષ પરોક્ષનો વિષય એ વધારે માર્મિક છે અને રહસ્યભૂત છે.

ત્રણે પ્રત્યક્ષ હોય તો એ વાત સ્પષ્ટ છે કે તીર્થંકરદેવ જ વિશેષપણે આરાધવા

લાયક, પૂજવા લાયક છે. અને નિર્ગ્રંથ ગુરુ પ્રત્યક્ષ હોય તો પણ સમ્યગ્દષ્ટિ કરતાં નિર્ગ્રંથ ગુરુની વિશેષપણે ભક્તિ કરવા લાયક અને પૂજવા લાયક છે. પણ એ પ્રત્યક્ષ હોય તો. અહીંયા પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ સંબંધીનો પ્રશ્ન છે. તીર્થંકરદેવ તો પરોક્ષ થઈ ગયા. તેમની પ્રતિમા બિરાજમાન કરીને વર્તમાનમાં ભક્તિ કરીએ છીએ અને તેટલા જ ભાવથી પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુની ભક્તિ કરીએ. ઓછા ભાવથી કરીએ એનો પ્રશ્ન જ નથી. ન કરીએ એનો પ્રશ્ન નથી, ઓછા ભાવથી કરવામાં આવે એનો પણ અહીંયાં Class નથી.

જે સમ્યગ્દષ્ટિની ભક્તિ કરતા નથી એને તો અહીંયાં ચર્ચામાં સ્થાન આપ્યું નથી, ઓછી કરે એને પણ ચર્ચામાં સ્થાન આપ્યું નથી. જુઓ ! પ્રશ્નમાં કેટલી સૂક્ષ્મતા છે ! પણ તેટલા જ ભાવથી પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુની ભક્તિ કરે. જેટલા સર્વજ્ઞદેવ પરમેશ્વરના સ્થાને છે, એવી જ પરમેશ્વરબુદ્ધિથી એમ કહેવું છે. એ જ પ્રકારે પરમેશ્વરબુદ્ધિથી. કોઈ પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુની ભક્તિ કરે તો એ બેમાં હિતયોગ્ય વિશેષ કોણ કહેવા યોગ્ય છે ? તો કયા પરિણામથી લાભ થાય ? પ્રતિમાજીની સામે બેસીને પૂજા કરી હોય એનાથી લાભ થાય ? કે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુની પૂજા કરી હોય એનાથી લાભ થાય ? પૂજા ન કરી હોય એમ નહિ, કરી હોય એનાથી લાભ થાય. લાભ કોનાથી થાય વધારે હવે એમ પ્રશ્ન છે. વિશેષ કોણ કહેવા યોગ્ય, હિત યોગ્ય. ? હિત એટલે લાભ અને લાભ એટલે આત્મહિત બેમાંથી કઈ બાજુ વધારે છે ? આવો પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે. ઉત્તર તો એમણે ‘આત્મસિદ્ધિ’માં તો આપી દીધો છે, કે ‘પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ સમ નહિ, પરોક્ષ જિન ઉપકાર.’ એ પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષનો ઉત્તર તો એમણે ‘આત્મસિદ્ધિ’માં સ્થાપેલો છે.

હવે આ એકાવતારી પુરુષ છે, એમના આ વચનો છે. અને ‘સોગાનીજી’ એકાવતારી પુરુષ છે એમના એક વચનો છે કે ‘અનંત તીર્થંકરથી અધિક મારા માટે તો સદ્ગુરુદેવ છે.’ ગુરુદેવ તો મારા માટે અનંત તીર્થંકરથી અધિક છે. હવે બે વાતનો મેળ ખાય છે કે નથી ખાતો ? જે વાત એમણે ૮૬-૮૭ વર્ષ પહેલા કરી, એ વાત એમણે ૨૫ વર્ષ પહેલા કરી છે. અને બંનેના અંતરના ઉદ્ગાર નીકળ્યા છે. એમને તો પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ હતા એટલે એમને ભક્તિભાવ આવ્યો. અને એટલો બધો ભક્તિભાવ આવ્યો કે અનંત તીર્થંકરોને એમણે પાછળ રાખ્યા. પરોક્ષ એવા અનંત

તીર્થકરોને પાછળ રાખ્યા.

‘આગ્રા’ની શબિરમાં તો થોડી ગરમાગરમી થઈ ગઈ. (એક મુમુક્ષુએ) Stage ઉપર બરાબર એક ચાકળો મુક્યો. અનંત તીર્થકરથી પણ ‘ગુરુદેવ’ અધિક છે. ત્યાં તો દિગંબર સમાજ મોટો છે. આપણું મંડળ તો એક ટકામાં આવે. એટલો મોટો દિગંબર સમાજ છે. પ્રશ્ન-ચર્યાના પ્રસંગમાં તો દરેકને પ્રશ્ન કરવાનો છૂટથી અધિકાર હોય છે. ગમે તે પ્રશ્ન લાવે. તો (કોઈએ) કહ્યું, આ તો અનંત તીર્થકરોનું અપમાન છે. આવું કેમ કહેવાય ?

પછી એને સમજાવ્યું, કે તમારી જરૂર વખતે તમને કોઈ લખપતિ પચાસ હજાર રૂપિયા આપી દે અથવા પૂરી મૂડી આપી દે અને તમે અબજપતિ થઈ જાવ તો દુનિયાના કરોડપતિ-અબજપતિ કરતાં એ તમારા માટે વધારે ખરા કે નહિ ? વાંચવા જેવો અંદર શબ્દ એ કહે છે કે ‘મારા માટે’ લખ્યું છે. કોને માટે લખ્યું છે ? આખા જગતમાં બધા તીર્થકરોથી અમારા ગુરુદેવ અધિક છે એમ નથી લખ્યું. સરખી રીતે વાંચો. ‘મારા માટે લખ્યું છે’. એટલે કે મારું કાર્ય સંપન્ન થયું. નીચે લખ્યું છે, કે મારું કાર્ય અનંત તીર્થકરોના સમવસરણમાં સંપન્ન ન થયું, તે ‘સોનગઢ’ના સમવસરણમાં સંપન્ન થયું. માટે મારા માટે અધિક છે. એ ન્યાય તો ઉચિત છે. એમાં શું ખોટું છે ?

એ વાત અહીંયાં ‘શ્રીમદ્ગ્રંથ’ કરે છે. એ જ વાત કરે છે. આપણે ત્યાં ‘ગુરુદેવ’નું પ્રવચન ચાલતું હોય ત્યારે પૂજા ન ચાલે. ભગવાનની પૂજા ત્યારે ન ચાલે. કોઈ કોઈ અણસમજણથી કરતા હોય છે. જે કરતા હોય છે તે અણસમજણથી કરતા હોય છે. પણ જે સમજે છે એ તો આગળપાછળ કરી લે પણ વ્યાખ્યાન વખતે કરે નહિ. આ તો પ્રસિદ્ધ છે કે નહિ ?

મુમુક્ષુ :- એ વખતે કરીએ તો અશાતના થાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. એને અવિવેક થાય. અશાતના નહિ, અવિવેક છે. મારું હિત શેમાં છે એ વિવેક એને નથી. અત્યારે હું ભગવાનની પૂજા કરવા બેસું એમાં મારું હિત છે કે હું આ ગુરુ મુખેથી તત્ત્વનું શ્રવણ કરું એમાં મારું હિત છે ? એ બે વચ્ચે એને વિવેક નથી, સમજણ નથી. એટલે એ પોતાની મનમાની રીતે પ્રવર્તે છે. એ પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- એ સમયે પૂજા કરે તો નિરર્થક જ છે. જીવને પ્રવચનના ટાઈમે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પૂજા કરે તો નિરર્થક છે, એમ ? હા એ તો નિરર્થક છે. એની સમજણમાં જ .. નથી પછી બધું જે કરે એ નિરર્થક છે. સમજણ વગર તો જેટલું કરે એટલું બધું નિરર્થક જ છે. એમ છે.

એટલે એમ પૂછ્યું છે કે ‘એ બેમાં હિતયોગ્ય વિશેષ કોણ કહેવા યોગ્ય છે ?’ ભગવાન ‘મહાવીર સ્વામી’ વિશેષ ગુણસ્થાને તો વર્તતા હતા અને એ ‘મહાવીર સ્વામી’ની પ્રતિમાની વર્તમાનમાં ભક્તિ કરે. તેટલા જ ભાવથી, ઓછા ભાવથી નહિ. પરમેશ્વરવત્ પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુની ભક્તિ કરે. ‘એ બેમાં હિતયોગ્ય વિશેષ કોણ કહેવા યોગ્ય છે ?’ જો સામાન્ય બુદ્ધિનો વિષય હોત તો એમ જ કહે કે ભગવાનની ભક્તિમાં જ વધારે લાભ થાય ને ? પણ આ અસાધારણ બુદ્ધિમતાનો વિષય છે. સાધારણ બુદ્ધિનો આ વિષય નથી. એટલે પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે, કે આ લોકોને કાંઈ સમજણ પડે છે કે નહિ ? ‘આત્મસિદ્ધિ’ તો ત્યારપછી બે વર્ષે લખી છે. પ્રશ્ન પહેલો પૂછ્યો છે.

‘તેનો ઉત્તર તમે બન્ને વિચારીને સવિસ્તર લખશોજી.’ હવે કેમ એમ કહ્યું ? ઉત્તર તો ... ગયો, કે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષની ભક્તિ છે તે વિશેષ હિતયોગ્ય છે. એમ કેમ ? કે જે રસ પ્રત્યક્ષપણામાં આવે છે, એવો રસ પરોક્ષપણામાં આવતો નથી. અહીંયાં આત્મરસ કહો કે સ્વભાવરસ ઉત્પન્ન કરવાના બન્ને નિમિત્ત છે. ભગવાનની પ્રતિમા પણ આત્મરસ ઉત્પન્ન કરવાનું નિમિત્ત છે. શુભભાવ કરવાનું નિમિત્ત નથી. અને પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુદેવ છે એ પણ આત્મરસ ઉત્પન્ન કરવાનું નિમિત્ત છે. માત્ર શુભભાવ કરવાનું નિમિત્ત નથી. એવી રીતે લેવું છે. નહિતર પાછા જાડી બુદ્ધિથી એમ લઈ લે, કે બેમાં શુભભાવ જ થાય છે ને. ભગવાનની ભક્તિ કરીએ તો પણ અમને શુભભાવ થાય છે અને ‘ગુરુદેવ’ની ભક્તિ કરીએ તોપણ અમને શુભભાવ થાય છે. બેય શુભભાવના નિમિત્ત છે. ભગવાન ઊંચા ગુણસ્થાને બિરાજે છે માટે અમને વધારે ભક્તિ આવે છે. તેરમા ગુણસ્થાનની તેર ગણી આવે છે અને ચોથા ગુણસ્થાનની ચાર ગણી આવે છે. તારું ગણિત છે એ સાચું નથી. ગણિત ખોટું છે.

પ્રત્યક્ષમાં જે આત્મભાવ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ થાય તે પરોક્ષમાં કોઈ રીતે થાય નહિ. આ પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષનો વિષય એ વિચારજ્ઞાનનો વિષય નથી, પણ અનુભવજ્ઞાનનો વિષય છે. પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ તો અનુભવ કરીને નક્કી કરે. વિચારથી નક્કી કરવા જાય

તો ગોથું ખાય. એવું ગોથું ખાય કે એને હિત કરવાનો વિવેક રહેતો નથી, છૂટી જાય છે.

મુમુક્ષુ :- પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ સમ નહિ પરોક્ષ જિન ઉપકાર...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘પરોક્ષ જિન ઉપકાર’ એ તો ૨૮મા વર્ષે ‘આત્મસિદ્ધિ’ લખી હતી. અને આ પ્રશ્ન એમણે બે વર્ષ પહેલા પૂછ્યો છે. ૨૭મા વર્ષે પૂછ્યો છે. જવાબ તો પાછળ એમણે આપ્યો છે. પ્રશ્ન પહેલા પૂછ્યો. પરીક્ષા કરી છે, કે તમે આ વિષયમાં શું સમજો છો ? પાત્ર હતા, ‘સોભાગભાઈ’ તો ઉત્કૃષ્ટ પાત્ર હતા. એ રીતે એ વિષય વિચારવા યોગ્ય છે.

સમાજમાં સામાન્ય બુદ્ધિવાળા માણસો હોય છે, એની સંખ્યા વિશેષ હોય છે. અસાધારણ બુદ્ધિવાળા કોઈ કોઈક જ હોય છે. એની સંખ્યા હંમેશા ઓછી હોય છે. એટલે સામાન્ય બુદ્ધિથી બહારનો આ વિષય છે. સામાન્ય બુદ્ધિવાળા તો તકરાર પણ કરે, આ વાતની સામે તકરાર ઉઠાવે, આમ કેમ કહેવાય ? ભગવાનને કેમ પાછળ મુકાય ? છદ્મસ્થને, ગૃહસ્થને તો રાગ-દ્વેષ-મોહના-ચારિત્રમોહના પરિણામ છે. એને કેમ આગળ મુકાય ? એવી તકરાર પણ ઉઠાવે. આત્મહિતથી વિચાર કરવા જેવો છે. સામાજિક દષ્ટિએ આ વિચાર કરવા જેવો નથી. ધર્મનો વિષય તો આત્મહિતની દષ્ટિથી વિચારવા યોગ્ય છે. બીજી રીતે વિચારવા યોગ્ય નથી.

એ બહુ મહત્વનો પ્રશ્ન લીધો છે. મુમુક્ષુને આ કાળમાં જરા પ્રયોજનભૂત છે. કેમ કે આ કાળની અંદર તીર્થંકર અને નિર્ગ્રંથ ગુરુનો યોગ થવાની પરિસ્થિતિ નથી. બહુ બહુ તો યોગ થવાની પરિસ્થિતિ છે એ સમ્યગ્દષ્ટિ સત્પુરુષની છે. અને તેથી એને વિવેક કરવો જરૂરી છે. અને તે વિવેક પણ આત્મહિતાર્થે કરવો જરૂરી છે. બીજું કોઈ પ્રયોજન એમાં નથી. કોઈ વ્યક્તિવિશેષની મહત્તા વધારવાનું પણ અહીંયાં પ્રયોજન નથી. ફક્ત પોતાના આત્મહિતને વિચારવાનું જ આ પ્રયોજન છે. એ પ્રશ્નનો વિષય છે.

પછી વ્યવહારિક કોઈ વાત છે. એ સંબંધમાં ‘સોભાગભાઈ’ને લખ્યું છે, કે ‘પ્રથમ સગપણ-સંબંધમાં સૂચના કરી હતી, એટલે સહેજ રેવાશંકરભાઈને અમે લખ્યું હતું, કેમકે તે વખતે વિશેષ લખાય તે અનવસર આર્તધ્યાન કહેવા યોગ્ય છે.’ કોઈ પ્રાસંગિક વાત છે. ‘આજે આપે સ્પષ્ટ લખવાથી રેવાશંકરભાઈને મેં સ્પષ્ટ લખ્યું છે. વ્યાવહારિક જંજાળમાં અમે ઉત્તર આપવા યોગ્ય નહીં...’ શું કહે છે ? આવા સગપણ-સાચરાના કામમાં ‘અમે ઉત્તર આપવા યોગ્ય નહીં હોવાથી રેવાશંકરભાઈને આ પ્રસંગનું લખ્યું

છે.' એ કામ એને સોંપી દીધું. આ તમે જવાબ પરભારો આપી દેજો. અમને આ બાબતમાં ફલાણા-ફલાણા લખે છે પણ એનો જવાબ તમે એને આપી દેજો. અમે એ બાબતના પત્રવ્યવહારમાં કે વ્યવહારમાં ઉતરવાના નથી.

‘જેઓ વળતી ટપાલે આપને ઉત્તર લખશે. એ જ વિનંતિ. ગોસળિયાને પ્રણામ. લિ. આ. સ્વ. પ્રણામ.’ ૫૨૭મો પત્ર (પૂરો) થયો.

પ્રત્યક્ષ માટે કેટલા શબ્દ લીધા, જુઓ! ‘પ્રત્યક્ષ હિતમાં પ્રેરનાર અને અહિતથી નિવારનાર એવા અધ્યાત્મમૂર્તિ સદ્ગુરુ...’ આટલા (શબ્દો છે). પ્રત્યક્ષ ઉપર વજન દેવા માટે આટલું લીધું. હું કહું કે ‘મહાવીર સ્વામી’થી હાલનું જૈનશાસન પ્રવર્ત્યું છે. તે વધારે ઉપકારી ? ત્યાં તો કાંઈ ‘મહાવીર સ્વામી’ માટે કોઈ વિશેષ વાત ન લખી, વજનવાળી વાત ન લખી. પરોક્ષ છે એટલે. અને ‘પ્રત્યક્ષ હિતમાં પ્રેરનાર અને અહિતથી નિવારનાર એવા અધ્યાત્મમૂર્તિ...’ એટલા (શબ્દો) લીધા. એટલું વિશેષણ નાખ્યું. એ વધારે ઉપકારી ? એમ કરીને નાખ્યું. એટલે એ પ્રશ્નની અંદર ઉત્તર સમાયેલો છે. જો વિશેષ વિચાર કરે તો પ્રશ્નમાં ઉત્તર છે. ભલે ‘આત્મસિદ્ધિ’ પછી લખી પણ એમને તો ક્યાં ખબર હતી કે ‘આત્મસિદ્ધિ’ બે વર્ષ પછી લખાવાની છે. પણ જો પ્રશ્ન ધ્યાનથી વાંચે તો ઉત્તર દેનારને ખ્યાલ આવી જાય એવું છે કે એમનું વજન ક્યાં જાય છે. અથવા સીધી સાદિ વાત હોત તો પ્રશ્ન ઉઠાવવાનું અહીંયાં કારણ રહેતું નહોતું. બે વાત ઉપર ધ્યાન ખેંચાય તો એમને ખ્યાલ આવે કે આ કહેવા કાંઈક બીજું માગે છે. સીધી સાદિ આ વાત નથી.

મુમુક્ષુ :- બીજી જગ્યાએ પણ ચર્ચું છે કે ક્ષીરસાગરનું પાણી ને લોટો ને...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા એ લખ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- સિદ્ધ ભગવાન, મહાવીર ભગવાન...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બરાબર છે. એ તો (પત્રાંક) ૨૨૩માં એ વાત લીધી. કેણમો અરિહંતાણં, જે પંચ નમસ્કાર મંત્ર છે. એમાં અરિહંત કરતા સિદ્ધપદ ઊંચા ગુણસ્થાન અથવા ચૌદ ગુણસ્થાનથી પાર. ગુણસ્થાન પણ ક્યાં છે ? ગુણસ્થાન વટીને પછી એ તો છે. છતાં પણ પ્રથમ પદ તેરમા ગુણસ્થાનનું લીધું છે. અને અનાદિથી આવો મહામંત્ર જૈન શાસનની અંદર પ્રસિદ્ધ છે. આ અનાદિથી પ્રસિદ્ધ છે. કોઈ નવી ગોઠવણ કરી નથી. સિદ્ધ કરતા અરિહંત દેવનો પક્ષ કરવા માટે કોઈએ એવી ગોઠવણ કરી

નથી કે ફલાણા આચાર્યને કાંઈક આવો પક્ષ થઈ ગયો હતો. એવું નથી આ તો અનાદિનો આ મંત્ર છે. એ પણ એમ સૂચવે છે કે પરોક્ષ કરતા પ્રત્યક્ષ વધારે ઉપકારી છે. વધારે ઉપકારી છે અને તેથી તે વધારે બહુમાન અને ભક્તિ કરવા યોગ્ય છે. એમ છે.

મુમુક્ષુ :- પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુથી આત્માને અસર થાય કે નહિ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. વધારે અસર થાય છે. અનુભવ જ્ઞાનને જોતાં પ્રત્યક્ષની અસર પોતાના આત્મામાં વધારે થાય છે. એટલી પરોક્ષની અસર થતી નથી. એ તો રોજનો અનુભવ છે. કોઈ તમને સીધી વાત કરે અને કોઈની સાંભળેલી વાત હોય એમાં ફેર પડે છે કે નહિ ? નજરે જોયેલી હોય અને છાપામાં સમાચાર વાંચે એમાં ફેર પડે છે કે નથી પડતો ? બહુ મોટો ફેર પડે છે. Accident માં તો ઘણો મોટો ફેર પડે છે. કેમ કે એ તો Shock લાગે છે, ચોંટ મારે છે. કેટલાક તો નજરે Accident જોનારા એ વાતને સ્મરણમાં ન લે. એ વાત મને પૂછશો નહિ, એમ કહે.

આમના Accident માં એવું જ હતું. જેણે નીચે પાટા ઉપરથી ઉપાડીને પ્લેટફોર્મ ઉપર મૂક્યા. એમ પૂછ્યું કેવી રીતે હતું ? મને કહે એ પૂછોમાં કાંઈ. એ તમે મને નહિ પૂછતા. જે જોઈ ન શકે, વિચારી ન શકે, સ્મરણમાં લાવવું એને તકલીફ પડે, દુઃખદાયક થઈ જાય. એટલી બધી પ્રત્યક્ષની અસર આવે. હવે એ વાત બીજા સાંભળે એને એટલી અસર ન થાય. જે વાત પ્રત્યક્ષ કરનાર હોય એટલી સાંભળનારને અસર ન થાય. અને એવા કોઈ વખત બસના Accident માં પોતે હોય તો પણ માણસ છોડી દે છે કે હવે આપણે બસમાં બેસવું નથી. એટલી બધી એને અસર ચાલુ રહી જાય છે. સંસ્કાર રહી જાય છે. પ્રત્યક્ષની બહુ મોટી અસર છે. એ રહસ્ય એમણે ખોલ્યું છે.

એટલે ત્યાં પણ એ વાત કરી છે. કે કોઈ એવી રીતે સત્પુરુષ મળે તો એ પ્રત્યક્ષ દિવ્યજ્ઞાનધારી, દેહધારી પરમાત્માએ, દિવ્યદેહધારી પરમાત્માએ, દિવ્યમૂર્તિએ મારા માટે અવતાર લીધો છે એમ સમજવું. પરમાત્માએ મારા માટે અવતાર લીધો. એનામાં તું પરમાત્મા જોજે, એને તું ચોથા ગુણસ્થાનવાળો જોઈશ નહિ. એને તું પરમાત્માનની દૃષ્ટિએ જોજે. એ ૨૨૩ પત્રમાં લીધું છે.

એક યુક્તિ આ પણ આપી છે. એક માણસને તૃષ્ણા લાગી હોય એને એક લોટો

ઠંડા પાણીનો મળે તો એના પ્રાણ બચી જાય, તરસથી પ્રાણ છૂટતા હોય તો. પાસે હોય તો, કુંજો પોતાની પાસે હોય, એક લોટો અંદર પાણી હોય તો બચી જાય. ક્ષીરસમુદ્ર આખો અસંખ્ય યોજન દૂર છે એવો જે ક્ષીરસમુદ્ર. એમાં દૂધનું પાણી છે મજાનું. દૂધનું પાણી છે. દૂધથી ભરેલો સમુદ્ર છે. શું કામ લાગે ?

એમ ભગવાન પાસે તો કેવળજ્ઞાનની રિદ્ધિ-સિદ્ધિ અનંતી છે. દરિયો છે. ક્ષીરસમુદ્ર છે, ભગવાન તો ક્ષીરસમુદ્ર છે. અને સમ્યગ્દષ્ટિ મીઠા પાણીની એક લોટી છે. તરસ લાગી હોય તો પાસે હોય એ કામ આવે, દૂર હોય તે કામ આવે નહિ. એ પણ એમણે એક દાખલો એક પત્રની અંદર ઉતાર્યો છે. આગળ-પાછળ એમના કથનો જોતાં એમણે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર બરાબર સ્પષ્ટપણે આપેલો છે. એટલે અત્યારે પ્રત્યક્ષ યોગ થઈ શકવાની પરિસ્થિતિ જોઈને એમણે આ વાતની મહત્તા પ્રસિદ્ધ કરી છે.

મુમુક્ષુ :- ‘આગ્રા’માં પછી સંતુષ્ટ થયા છે તમારા દાખલા ઉપરથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ ઘણા એકદમ શાંત થઈ ગયા હતા. જેટલા ગરમ થયા હતા એટલા પછી શાંત થઈ ગયા હતા કે વાત તો ઠીક છે. એમને તો એ વાતમાં સ્પષ્ટ હતું, કે ભાઈ! તમને જરૂર છે એ વખતે તમને કરોડપતિ, અબજપતિ કાંઈ મદદ કરતા નથી પણ આ મદદ કરે તો તમે એને શું કહો ? તમે અબજપતિ થયા પછી. મારા માટે આના જેવો કોઈ નથી. આખા જગતમાં ગમે તે હોય પણ આના જેવો મારા માટે કોઈ નથી. એમ કહો કે ન કહો ? એ વખતે તમારો અનુભવ શું બોલે ? તરત જ ખ્યાલ આવે કે આ ફેરફાર આપણા ખ્યાલમાં આવતો નથી. પરંતુ થયો.

પત્રાંક-૫૨૮

મુંબઈ, આસો સુદ ૧૧, બુધ, ૧૯૫૦

સ્વપ્નેય જેને સંસારસુખની ઇચ્છા રહી નથી, અને સંપૂર્ણ નિઃસારભૂત જેને સંસારનું સ્વરૂપ ભાસ્યું છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષ પણ વારંવાર આત્માવસ્થા સંભાળી સંભાળીને ઉદય હોય તે પ્રારબ્ધ વેદે છે, પણ આત્માવસ્થાને વિષે પ્રમાદ થવા દેતા નથી. પ્રમાદના અવકાશ યોગે

જ્ઞાનીને પણ અંશે વ્યામોહ થવાનો સંભવ જે સંસારથી કલ્પો છે, તે સંસારમાં સાધારણ જીવે રહીને તેનો વ્યવસાય લૌકિકભાવે કરીને આત્મહિત ઇચ્છવું એ નહીં બનવા જેવું જ કાર્ય છે; કેમકે લૌકિકભાવ આડે આત્માને નિવૃત્તિ જ્યાં નથી આવતી, ત્યાં હિતવિચારણા બીજી રીતે થવી સંભવતી નથી. એકની નિવૃત્તિ તો બીજાનું પરિણામ થવું સંભવે છે. અહિતહેતુ એવો સંસારસંબંધી પ્રસંગ; લૌકિકભાવ, લોકચેષ્ટાએ સૌની સંભાળ જેમ બને તેમ જતી કરીને, તેને સંક્ષેપીને આત્મહિતને અવકાશ આપવો ઘટે છે.

આત્મહિત માટે સત્સંગ જેવું બળવાન બીજું નિમિત્ત કોઈ જણાતું નથી, છતાં તે સત્સંગ પણ, જે જીવ લૌકિકભાવથી અવકાશ લેતો નથી તેને, પ્રાયે નિષ્ફળ જાય છે, અને સહેજ સત્સંગ ફળવાન થયો હોય તો પણ વિશેષ વિશેષ લોકાવેશ રહેતો હોય તો તે ફળ નિર્મૂળ થઈ જતાં વાર લાગતી નથી; અને સ્ત્રી, પુત્ર, આરંભ, પરિગ્રહના પ્રસંગમાંથી જો નિજબુદ્ધિ છોડવાનો પ્રયાસ કરવામાં ન આવે તો સત્સંગ ફળવાન થવાનો સંભવ શી રીતે બને ? જે પ્રસંગમાં મહા જ્ઞાનીપુરુષો સંભાળીને ચાલે છે, તેમાં આ જીવે તો અત્યંત અત્યંત સંભાળથી, સંક્ષેપીને ચાલવું, એ વાત ન જ ભૂલવા જેવી છે એમ નિશ્ચય કરી, પ્રસંગે પ્રસંગે, કાર્યે કાર્યે અને પરિણામે પરિણામે તેનો લક્ષ રાખી તેથી મોકળું થવાય તેમ જ કર્યા કરવું, એ શ્રી વર્ધમાનસ્વામીની છાંચ મુનિચર્યાને દૃષ્ટાંતે અમે કહ્યું હતું.

(પત્રાંક) ૫૨૮.

‘સ્વપ્નેય જેને સંસારસુખની ઇચ્છા રહી નથી,...’ આ સત્પુરુષની વ્યાખ્યા કરે છે. સંસારમાં સંસારી સંયોગની વચ્ચે દેખાવા છતાં, સંસારના સંયોગો વચ્ચે ઊભેલા હોવા છતાં ‘સ્વપ્નેય જેને સંસારસુખની ઇચ્છા રહી નથી, અને સંપૂર્ણ નિઃસારભૂત જેને સંસારનું સ્વરૂપ ભાસ્યું છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષ...’ આ જ્ઞાનીપુરુષની વ્યાખ્યા કરી.

‘સંપૂર્ણ નિઃસારભૂત જેને સંસારનું સ્વરૂપ ભાસ્યું છે,...’ આખા સંસારનો સરવાળો મૂકી દીધો છે, કે આમાં ક્યાંય સાર નથી. અને સ્વપ્નામાં પણ એમાં સુખ છે એ વાત એમના સ્વપ્નમાં આવે એવું નથી. એવી જેમની દશા છે.

‘એવા જ્ઞાનીપુરુષ પણ વારંવાર આત્માવસ્થા સંભાળી સંભાળીને ઉદય હોય તે પ્રારબ્ધ વેદે છે,...’ એમને પૂર્વકર્મનું પ્રારબ્ધ ભોગવવું પડે છે. વેદવું પડે છે એટલે ભોગવવું પડે છે તો પણ એ પોતાની આત્મઅવસ્થાને સંભાળે છે. અંદરમાં સાવધાન હોય છે, જાગૃત હોય છે. પોતાની આત્મજાગૃતિમાં રહીને એ આ પ્રારબ્ધને ભોગવે છે. આત્મજાગૃતિ ખોઈને પ્રારબ્ધને ભોગવતા નથી. ‘એવા જ્ઞાનીપુરુષ પણ વારંવાર આત્માવસ્થા સંભાળી સંભાળીને...’ બહુ સાવધાની રાખે છે એમ કહે છે. ‘ઉદય હોય તે પ્રારબ્ધને વેદે છે, પણ આત્માવસ્થાને વિષે પ્રમાદ થવા દેતા નથી.’ આત્મઅવસ્થા સંભાળવી એનો બીજો અર્થ એ છે કે આત્મઅવસ્થા ટકવી અને વૃદ્ધિગત થવી એવા પુરુષાર્થ પરાયણ રહેવું, પુરુષાર્થમાં રહેવું.

‘ગુરુદેવ’ કહેતા હતા, કે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવા માટે પુરુષાર્થ તો ઘણો જોઈએ એમાં કાંઈ સવાલ નથી. તીવ્ર પુરુષાર્થવાનનું એ કાર્ય છે. પણ સમ્યગ્દર્શન થયા પછી એ સમ્યગ્દર્શન ટકવા માટે એથી વધારે પુરુષાર્થ જોઈએ છે. જોકે પુરુષાર્થ તો દશા વૃદ્ધિગત થવા માટે ચાલતો જ હોય છે. અને જ્યારે દશા વૃદ્ધિગત થતી હોય છે ત્યારે નહિ ટકવાનો તો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો જ નથી. કેમ કે વધે છે માટે ન ટકવું કે ટકાવવું એ પ્રશ્ન રહેતો નથી. પુરુષાર્થ તો વૃદ્ધિગતપણાનો હોય છે. પણ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિમાં જે પુરુષાર્થ જોઈએ, તેના કરતાં વિશેષ પ્રકારનો જોઈએ, વધારે જોઈએ એ વાત સહેજે સમજી શકાય એવી છે.

એટલે એમ કહે છે ‘આત્માવસ્થાને વિષે પ્રમાદ થવા દેતા નથી.’ નિર્વિકલ્પ શુદ્ધોપયોગના કાળમાં પુરુષાર્થ અવશ્ય વધારે હોય છે પણ એ વખતે પુરુષાર્થને નડતરરૂપ અથવા પ્રતિપક્ષરૂપ રાગનો ઉદય પણ નથી હોતો. આ થોડો વિચારવા જેવો વિષય છે. નિર્વિકલ્પ શુદ્ધોપયોગ થાય, ત્યારે રાગની ઉપસ્થિતિ જ થતી નથી, બુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ ઉત્પન્ન થતો નથી. એટલે જે આત્માને કાંઈ પણ પ્રતિપક્ષમાં ઊભેલી પર્યાય છે, જે ભાવ છે એ ભાવનો ત્યાં ઉદ્ભવ જ નથી થયો. જ્યારે પ્રારબ્ધના ઉદયકાળે તો સંયોગો અને સંયોગો તરફના પરિણામ હોય છે અને દશામાં વૃદ્ધિગતપણું

કે ટકવાપણું રાખવાનું હોય છે. માટે વધારે પુરુષાર્થની જરૂર છે એમ પણ એનું ગણિત મૂકવામાં આવે તો સીધું સમજી શકાય એવી વાત છે.

તમારી સામે લડનાર કોઈ ન હોય અને તમે સારી રીતે લાઠીનો કે તલવારનો દાવ કરી દેખાડો (તો) ઠીક વાત છે કે ભાઈ બરાબર છે. આવડે છે સારું. પણ સામે કોઈ મારનાર હોય ત્યારે એ દાવ કરવો એમાં ફેર છે અને ન હોય ત્યારે કરવો એમાં ફેર છે. આ ફેર જરા વધારે ઊંડાણથી સમજવા જેવો છે.

બીજો એક પ્રસંગ મુમુક્ષુને માટે લઈએ. સામાન્ય રીતે મુમુક્ષુ શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય કરે, કે આત્માના સ્વરૂપનું... શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય કરે ત્યારે આત્માના સ્વરૂપને લક્ષમાં લે અથવા સ્મરણ કરે અથવા ચિંતવન મનન કરે ત્યારે આત્મસ્વરૂપને સ્મરણમાં લે. ત્યારે સ્મરણમાં લેવું એક વાત છે અને ઉદયની ભીંસ ઊભી થાય ત્યારે સ્મરણમાં રાખવું એ બીજી વાત છે. બેય બીજી બીજી વાત છે. બેય જુદી જુદી વાત છે. બંનેનું ફળ બહુ જુદું છે. કેમ કે સામે બીજી વિપરીત પરિસ્થિતિ ઊભી થાય ત્યારે તો તે પ્રકારની વિશેષ યોગ્યતા હોય તો જ મુમુક્ષુ (ટકી શકે). (એવે વખતે) આત્મસ્વરૂપનું સ્મરણ આવે તે બહુ મોટી વાત છે. તેમાં પણ મરણનો પ્રસંગ લ્યો. પ્રતિકૂળ પ્રસંગોમાં પાછો એમ લ્યો. ઉદયની ભીંસમાં એમ લ્યો, કે મૃત્યુનો ખ્યાલ આવે અને લાગે કે હવે બચવાનો કાંઈ આરો-વારો નથી. એ વખતે જો એને પોતાના આત્મસ્વરૂપનું સ્મરણ આવે તો એ વાત બીજી છે અને નવરો બેસીને ઠવણી લઈને શાસ્ત્ર પકડીને આત્માનું સ્મરણ કરે એ બીજી વાત છે. એ તો નવરો પડ્યો માટે કામ કરે છે. અને આમાં તો એવી વાત છે કે બીજું કાંઈ સાંભરે નહિ. દેહાત્મબુદ્ધિ છે અને દેહ છૂટવાનો અવસર આવે. કોઈ રીતે એ વાત એ સંમત કરવા તૈયાર નથી કે મારે મરવું છે, એ વાત કોઈ સંમત કરે એવું નથી.

એ વખતે મૃત્યુના પ્રસંગને ગૌણ કરીને અજર-અમર એવા આત્માને સ્મરણમાં લે તો એનું ફળ જુદું છે. અને સામાન્ય રીતે બીજું કામ ન હોય અથવા બીજું સામાન્ય કામ આધું પાછું કરીને કલાક નવરા થઈને સ્વાધ્યાય કરે અને આત્માનું સ્મરણ કરે, આત્માનો વિચાર કરે એ વાત પણ બીજી છે. આત્મવિચારમાં અને આત્મવિચારમાં પણ આ ફર્ક છે.

એટલે જ્ઞાની જે ઉદયના કાળમાં પ્રમાદ થવા દેતા નથી એમાં જ્ઞાનીનો પુરુષાર્થ

બતાવવો છે. આ જ્ઞાનીની અંતરંગ દશા છે. આ જ્ઞાનીની મૂળદશા છે. અંતરંગ દશા છે એટલે જ્ઞાનીની આ મૂળદશા છે. એના પુરુષાર્થને જોવો. ઉદયના ઘેરાવા વચ્ચે પણ એના પુરુષાર્થને જો જોવે તો એ જ્ઞાનીના પુરુષાર્થને ઓળખે અને એ રીતે જો ઓળખે તો એને એ પ્રકારે જે બહુમાન આવે એ બીજી કોઈ રીતે આવે નહિ. એવો એ પ્રસંગ છે.

જ્ઞાની 'આત્માવસ્થાને વિષે પ્રમાદ થવા દેતા નથી. પ્રમાદના અવકાશ યોગે જ્ઞાનીને પણ અંશે વ્યામોહ થવાનો સંભવ જે સંસારથી કલ્પો છે,...' જો પ્રમાદ થાય તો એમ કહે છે. જો અવકાશ પામીને જ્ઞાની પ્રમાદમાં આવે તો એને પણ નુકસાન થઈ જાય એમ કહે છે. અંશે વ્યામોહ (થાય) એટલે એને પણ નુકસાન થાય એવો 'સંભવ જે સંસાર...'ના પ્રસંગોથી રહ્યો છે. કેટલાય ચિત્ર-વિચિત્ર પ્રસંગો ઊભા થાય છે.

'તે સંસારમાં સાધારણ જીવે રહીને તેનો વ્યવસાય લૌકિકભાવે કરીને આત્મહિત ઇચ્છવું એ નહીં બનવા જેવું જ કાર્ય છે;...' આ મુમુક્ષુ થઈને ખોટું સમાધાન કરે છે એને વાત કહે છે. બરાબર છે. ઘણા જ્ઞાનીઓએ, તીર્થકરોએ બધાએ સંસારમાં રહીને આત્મહિત સાધ્યું. આપણે પણ વેપાર ધંધો આપણા નસીબે આવી પડ્યો છે. માટે આપણે પણ કરતા... કરતા... કરતા... આત્મહિત સાધી લઈએ. એને આ જવાબ દેવે છે, કે ભાઈ ! જ્ઞાનીને પણ આ સંભાળવું પડે એવો આ સંસારનો પ્રસંગ છે. તેમાં સાધારણ જીવે... સાધારણ જીવે એટલે જેનો પુરુષાર્થ હિન છે અથવા જેનું આત્માનું સત્ત્વ હજી પ્રકાશ્યું નથી. જે પોતે હિનસત્ત્વ થયેલો છે એવા જીવે 'વ્યવસાય લૌકિકભાવે કરીને...' લૌકિકભાવે કરીને એટલે શું ? હજી મેળવવું છે. જેમ વધારે મેળવીશ એમ મારી આબરૂ પણ વધારે ગણાશે. અથવા હું વેપાર કરીશ, એક દુકાન હશે તો કહે એક દુકાનવાળો છે. પાંચ દુકાન હશે તો એની પાંચ પાંચ દુકાનો ચાલે છે. લોકોમાં મારી ગણના વધારે થાશે. જેટલો હું વધારે પ્રગતિ કરીશ, (એટલા) મારા સંયોગો ઉજળા થશે, વધારે વૃદ્ધિગત થશે, એટલી મારી કિંમત પણ સમાજની અંદર (વધશે). બધા આગળ બેસાડે. ભાઈ ! એમને જરી આગળ આવવા દો. પણ એમાં છે શું ? આગળ બેસે કે પાછળ બેસે એમાં ફેર શું પડે છે ? જીવ એક કલ્પના કરી લ્યે છે કે એની કિંમત વધારે. વાતમાં કાંઈ માલ નથી. એ બધો લૌકિકભાવ છે. એ લોકસંજ્ઞાએ કરીને આત્મહિત ઇચ્છવું એ તો નહિ બનવા જેવું જ કાર્ય છે.

કોઈ રીતે આત્મહિત થાય એવું નથી.

પોતાને નિવૃત્તિના પરિણામ છે ને ? પોતે વ્યવસાયમાં ઊભા છે. પોતે 'મુંબઈ'થી તો કાગળ લખે છે. વ્યવસાયમાં ઊભા છે અને નિવૃત્તિના પરિણામ અંદરથી જોર કરે છે. એટલે પત્રમાં એ વિષય પણ આવે છે કે અમારે સંભાળી સંભાળીને ચાલવું પડે છે. અહીંયાં ઊભા છીએ પણ પ્રમાદ રાખ્યા વગર ઘણી જાગૃતિથી બહુ સંભાળીને ચાલીએ છીએ. નહિતર ઘડ ઉપર માથું રહે એવું નથી. શિરચ્છેદ થાય એટલે મૃત્યુ થાય. આત્મદશા પડે એટલે મૃત્યુ થાય. એટલું સંભાળવું પડે એવું છે. અને એ સંભાળતા અમને પરસેવો ઉતરી જાય છે. પ્રસ્વેદ આવી જાય છે ક્યારેક. લખ્યું છે ને ? પરસેવો ઉતરી જાય છે, એમ લખે છે. એવા પુરુષાર્થમાં ઊભા છીએ તો સાધારણ જીવની શું સ્થિતિ થાય ? સાધારણ માણસ તો બિચારો ડૂબી જ જાય. બીજું કાંઈ થાય નહિ. એટલે એ સંયોગોની અંદર એવો કાર્યની પાછળ આવી જાય પોતાના કામકાજમાં. કેમ કે લાભ-નુકસાનનો સવાલ છે. વ્યવસાયમાં તો ચોખ્ખો લાભ-નુકસાનનો સવાલ છે.

એટલે ત્યાં એને એ રીતે 'આત્મહિત ઇચ્છવું એ નહીં બનવા જેવું જ કાર્ય છે;...' એ તો બની શકશે જ નહિ એવું દેખાય છે. 'કેમકે લૌકિકભાવ આડે આત્માને નિવૃત્તિ જ્યાં નથી આવતી,...' એનું લક્ષ જ લોકો ઉપરથી ખસતું નથી. 'ત્યાં હિતવિચારણા બીજી રીતે થવી સંભવતી નથી.' મારા આત્માને શું હિત થાય ? સંયોગનું હિત-અહિત જોનારને આત્માનું હિત-અહિત જોવાનો વિચાર પણ આવતો નથી. એને વિચાર પણ નહિ આવે. એ નવરો થાય ને શાસ્ત્ર વાંચે બીજી વાત છે. પણ કામમાં લાગી ગયા પછી તો... ખલાસ. એક પછી એક પછી એક. આ Counter business હોય એને શું થાય ? ગ્રાહકની લાઈન લાગી હોય. બે જાય ત્યાં ચાર આવીને ઊભા રહે. શું કરે ? માથું જ ઊંચું થાય નહિ. એને કેવી રીતે વિચાર આવે ? સાધારણ જીવ આત્મવિચારણા કરે કેવી રીતે ? જ્ઞાનીએ પણ સંભાળવું પડે એવું છે. એમને કામનું દબાણ બહુ હતું. પોતે થડો સંભાળતા હતા એટલે કામનું દબાણ ઘણું રહેતું. બહુ સંભાળવું પડતું હતું. તો બીજાની શું દશા થતી હશે ? આ ચિતાર મૂક્યો. 'ત્યાં હિતવિચારણા બીજી રીતે થવી સંભવતી નથી.'

'એકની નિવૃત્તિ તો બીજાનું પરિણામ થવું સંભવે છે.' લૌકિકભાવની નિવૃત્તિ

થાય તો આત્મહિતના વિચારણાનું કાંઈક પરિણામ એટલે ફળ આવે. અથવા એ બાજુના પરિણામ ચાલે. પણ લૌકિકભાવ ચાલુ રહે... લૌકિકભાવ ચાલુ રહે. હજી રળવું છે, હજી જોઈએ, હજી જોઈએ, વધારે જોઈએ, એને તો આત્મહિતની વિચારણા પણ ત્યાં આવશે નહિ, એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- આત્મા પકડાતો નથી એટલે આ બધું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ક્યાંથી પકડાય પણ ? લૌકિકભાવ આડે પકડાય એવું નથી. બે વાત વિરૂદ્ધ છે. લોકભાવના, લોકસંજ્ઞા અને એ પ્રકારના જે લૌકિકભાવો એ આત્માને પકડવા માટેના મોટામાં મોટા દુશ્મન છે. કોઈ રીતે એ પકડી શકાય એવું નથી. એને કાળકૂટ ઝેર કીધા છે. શું કીધું છે ? એ કાળકૂટ ઝેર છે. પાછું એ કાંઈ ધંધા-વેપારમાં જ લોકસંજ્ઞા નથી આવતી. અહીં ધર્મના ક્ષેત્રમાં આવે ત્યાં પણ લોકસંજ્ઞા (રહે) કે આટલું વાંચન મેં કર્યું, આટલી મેં પૂજા કરી, આટલું મેં દાન દીધું, આટલું આટલું મેં ધર્મના ક્ષેત્રમાં ગણતરી થઈ શકે એવા બહારના કાર્યો કર્યાં.

મુમુક્ષુ :- ૪૫ વર્ષથી સાંભળીએ છીએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ૪૫ વર્ષથી તો અમે અનુયાયી છીએ. ઠીક ! એ બધી ગણતરી લોકસંજ્ઞામાં જાય છે અને એને કાળકૂટ ઝેર કહેવામાં આવે છે. આત્માના આનંદઅમૃતને એ મારી નાખે છે.

‘કેમકે લૌકિકભાવ આડે આત્માને નિવૃત્તિ જ્યાં નથી આવતી, ત્યાં હિતવિચારણા બીજી રીતે થવી સંભવતી નથી. એકની નિવૃત્તિ તો બીજાનું પરિણામ થવું સંભવે છે. અહિતહેતુ એવો સંસારસંબંધી પ્રસંગ;...’ કેટલા અહિતના કારણો છે એમ હવે કહે છે. હેતુ એટલે કારણ. ‘અહિતહેતુ એવો સંસારસંબંધી પ્રસંગ;...’ એટલે વ્યવસાય. વ્યવસાય, કુટુંબ પરિવારની પળોજણ. લૌકિકભાવ. પળોજણ કહેવાય ને ? શું કહેવાય એને ? બીજો કાંઈ સારો શબ્દ છે ?

‘લૌકિકભાવ,...’ લોકોને મુખ્ય રાખીને, સમાજને મુખ્ય રાખીને વિચારાતો ભાવ. ‘લોકચેષ્ટા,...’ લોકોમાં સારું દેખાડવાનો પ્રયત્ન. મારું વધારેમાં વધારે સમાજમાં સારું દેખાય. ધાર્મિક પ્રતિષ્ઠા પણ મારી વધે. જ્ઞાનીપુરુષો તો એમ કહે છે, કે જે જીવને ધાર્મિક પ્રતિષ્ઠા વધારવાનો વ્યામોહ છે. એટલે ધર્મનો જે સમાજ છે એમાં પોતાની પ્રતિષ્ઠા (વધે). એ જીવને આખા સંસારમાં કોઈ ચીજ નથી મેળવવી એવી વાત રહેતી

નથી. પૈસાનો લાલચું અને આ પ્રતિષ્ઠાનો લાલચું, એમાં કોઈ ફેર નથી. ઓલો તો હજી સારો છે. પ્રતિષ્ઠા માટે પ્રયત્ન કરનારો તો શું શું કરશે એ કહેવાનું મુશ્કેલ છે. એટલે જેને ધાર્મિક પ્રતિષ્ઠા પણ મેળવવી નથી, માત્ર પોતાનું આત્મહિત જ સાધવું છે, એ પ્રતિષ્ઠા ઉપર જેનું લક્ષ્ય નથી, એવી જેની લોકચેષ્ટા નથી, એવી જેની લોકસંજ્ઞા નથી, લૌકિકભાવ નથી એનું આમાં કામ છે.

‘એવો સંસારસંબંધી પ્રસંગ; લૌકિકભાવ, લોકચેષ્ટા એ સૌની સંભાળ...’ એની જાગૃતિ, એની સંભાળ રાખે, સાવધાની રાખે કે આમાં ક્યાંય મારું ખરાબ નથી બોલાતું ને ? કોઈ મારું ખરાબ નથી બોલતું ને ? અરે..! તું ગમે તેટલી સંભાળ રાખીશ તો પણ (એ રોકી શકીશ નહિ). ‘ઋષભદેવ’ ભગવાન સત્યુગના પ્રારંભમાં થયા તો પણ ‘મરિચિકુમાર’ બહાર જઈને ખરાબ બોલતા હતા. બહાર જઈને. બોલતા કે નહોતા બોલતા ? તમે ઓળખો નહિ. મારા દાદાને તમે ઓળખો નહિ. મારા દાદાને અમે ઓળખીએ કે તમે ઓળખો ? એમ કહે. ઘરમાં તો અમે રહીએ છીએ. એને કોણ ઓળખે ? તમે જાણતા નથી આ મહામાયાવી છે. આ બધો જે દેખાવ કર્યો છે, સમવસરણમાં ઝાકજમાળ બધું છે પણ એ બધી માયાની રચના છે. તમે એમને ઓળખતા નથી. એમ કહે. કાપવામાં બાકી રાખે નહિ. આ પરિસ્થિતિ હોય છે.

મુમુક્ષુ :- એ સત્યુગના જમાનામાં.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સત્યુગના જમાનામાં અને તીર્થંકરના પુણ્ય. સાધારણ માણસના તો પુણ્ય પૂરા હોય જ ક્યાંથી ? કે એનું કોઈ વાંકું બોલે જ નહિ. એવા પુણ્ય ક્યાંથી હોય ? હોય શકે જ નહિ. કોઈપણ સત્પુરુષ હોય, કોઈપણ મહાપુરુષ હોય, કોઈપણ તીર્થંકર હોય એના વિરોધ કરનારા હોય છે, હોય છે અને હોય છે. ભલે એની ગતિ ઘણી માઠી છે પણ હોય છે ખરો, નથી હોતા એવું નથી. આ પરિસ્થિતિ છે. એટલે એ બધી સંભાળ જતી કરી દેવી. એના સામું જોવું નહિ.

‘એ સૌની સંભાળ જેમ બને તેમ જતી કરીને, તેને સંક્ષેપીને...’ એનું દુર્લક્ષ કરીને. એ તો પ્રસંગ વ્યવહાર સંબંધી સંસાર પ્રસંગ હોય તો એનો સંક્ષેપ કરવો. એમણે લખ્યું છે. લગ્ન પ્રસંગ આવ્યો છે ને ? બહુ આડંબર થાય એવું કાંઈ કરવું નહિ. પોતાનો દેખાવ વધે કે, ભાઈ ! ‘મુંબઈ’માં તો એમને પેઢી છે. એ જમાનામાં ‘મુંબઈ’માં ઝવેરાતની ઝવેરી બજારમાં પેઢી અને Foreignના વેપાર એટલે આબરૂ

મોટી થઈ ગઈ. હવે ઘરે લગ્નપ્રસંગ આવે ત્યારે દેખાડવાનું તો લગ્નપ્રસંગમાં જ દેખાવ થાય. અમથું તો કાંઈ આણું પાથરીને બેસે નહિ, કે જુઓ! અમે આટલું બધું કમાણા. લગ્નપ્રસંગે ખર્ચ કરે ત્યારે લોકોને ખ્યાલ આવે કે, ભાઈ ! લાગે છે કાંઈક આની પાસે સંપત્તિ સારી થઈ ગઈ લાગે છે. તો કહે છે, આડંબર કરશો નહિ. સૂચના આપી છે. અમે મોડા આવશું પણ તમારે કામમાં જે રોકાણ છે એ લોકો આડંબર વધે અને અમારો દેખાવ વધે એવું તમારે કાંઈ કરવાનું નથી. એ રીતે ‘સંક્ષેપીને આત્મહિતને અવકાશ આપવો ઘટે છે.’ એટલે ગૌણ કરીને આત્માના હિતને મુખ્ય કરવું તો જ આત્મહિત થાય, નહિતર આત્મહિત થાય નહિ.

‘આત્મહિત માટે સત્સંગ જેવું બળવાન બીજું નિમિત્ત કોઈ જણાતું નથી,...’ આ તો એમના વચનનો મુદ્રાલેખ છે, કે જે મુમુક્ષુજીવે આત્મહિત કરવું હોય એને સત્સંગ જેવું બીજું કોઈ નિમિત્ત છે નહિ. આ વાત તો ક્યાંય પણ વિસ્મરણ કરવા જેવી નથી કે ગૌણ કરવા જેવી નથી. પહેલામાં પહેલી આ વાત છે. બાકીની બધી ક્રિયા એ પછીની છે. હેઠી છે એનાથી. ‘આત્મહિત માટે સત્સંગ જેવું બળવાન બીજું નિમિત્ત જણાતું નથી, છતાં તે સત્સંગ પણ,...’ હવે સત્સંગ તો કરે પાછો કહે છે. કરતા હોય એને હવે સૂચના છે. ન કરતા હોય એણે તો કરવો. કરતા હોય એને કહે છે.

‘તે સત્સંગ પણ, જે જીવ લૌકિકભાવથી અવકાશ લેતો નથી તેને, પ્રાયે નિષ્ફળ જાય છે,...’ સત્સંગ પણ કરે અને લોકાવેશમાં પણ એટલો ને એટલો રહે. લૌકિકભાવ એને આવે. સંસારના પ્રસંગોમાં પણ લૌકિકભાવ આવે અને અહીંયાં ધર્મના ક્ષેત્રમાં પણ એને લૌકિકભાવ આવે. ત્યાં પણ મારી મુખ્યતા રહે. અહીંયાં પણ લોકોની નજરમાં મારો દેખાવ સારો લાગે. લોકોની નજરમાં મારું સ્થાન સારું રહે, એવું જ્યાં જ્યાં એને રહે ત્યાં એને સત્સંગ છે એ સફળ થતો નથી. સત્સંગ ઉપાસતો હોય તો નિષ્ફળ જાય એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- સમાજના કાર્યો ન કરવા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. સમાજના કાર્યો ન કરવા. આત્માના કાર્યો કરવા. સમાજના કાર્યો ન કરવા. સમાજના કાર્યો લૌકિકભાવ છોડીને, એ શરતે કરવાની છૂટ છે. ક્યા શરતે કરવા ? લોકસંજ્ઞા અને લૌકિકભાવ છોડીને કરવાની છૂટ છે. રાખીને કરવાની બિલકુલ છૂટ નથી. ઝેર ખાવાની હા કેમ પડાય ? એમ છે. જે લૌકિક વિશેષતા

દેખાડવી છે, લોકોમાં વિશેષતા દેખાડવી છે એ તો ઝેર ખાવાની વાત છે. એની હા કેવી રીતે પાડવી ?

શું કહે છે ? કે 'જે જીવ લૌકિકભાવથી અવકાશ લેતો નથી તેને, પ્રાયે નિષ્ફળ જાય છે, અને સહેજ સત્સંગ ફળવાન થયો હોય...' કદાચ થોડી સત્સંગની અસર જીવનમાં આવી હોય, પરિણમન ઉપર આવી હોય, 'તો પણ વિશેષ વિશેષ લોકાવેશ રહેતો હોય તો તે ફળ નિર્મૂળ થઈ જતા વાર લાગતી નથી;...' થોડુંક વાંચે, થોડુંક વિચારે, થોડુંક સાંભળે, એને એમ લાગે કે ના, ના આત્મકલ્યાણ તો કરવા જેવી વાત છે. કરવું તો જોઈએ. વળી પાછો લૌકિક કાર્યોમાં પડે તો એ અસરને નિર્મૂળ થતા વાર લાગતી નથી. થોડીઘણી અસર આવી હોય એ પાછી ધોવાઈ જાય. વળી એને એમ લાગે, કે ભાઈ મને તો ફલાણા બોલાવે છે. મને તો ફલાણાએ આજ ફલાણાનો આમ ટેલિફોન આવ્યો કે તમારા વગર તો અમારે ચાલશે નહિ. ભાઈ ! તમારે તો આવવું જ પડશે. તમારા વગર તો અમારે ચાલે જ નહિ. મારી કિંમત છે. સમાજમાં આજે મારી કિંમત છે. મારું કાંઈક સ્થાન છે એમ લાગે. કહે છે કે એમાં આત્મહિતની વાત સાફ થઈ જતા વાર લાગતી નથી. ધોવાઈ જાય. થોડુંક અહીંયાં આવે એમ લાગે કે ના, ના કરવા જેવું છે, હોં ! મહાપુરુષો આમ કહે છે, ગુરુદેવ આમ કહે છે, ફલાણું આમ છે. આત્માનું કલ્યાણ કરવા જેવું છે. દુકાને પહોંચે ન પહોંચે એ પહેલાં તો કેટલાય વિચાર રસ્તામાં આવી ગયા. હજી તો ટેલિફોન સુધી પહોંચે એ પહેલાં જ રસ્તામાં જ તે એ બધું ઊભું થઈ ગયું હોય. કોઈ રીતે એને કાંઈ અસર રહે નહિ એવી પરિસ્થિતિ છે. કેમ કે ઓલો રસ ઘણો તીવ્ર છે. ઓલો રસ ઘણો થઈ ગયો હોય. આ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે.

'અને સ્ત્રી, પુત્ર, આરંભ, પરિગ્રહના પ્રસંગમાંથી જો નિજબુદ્ધિ છોડવાનો પ્રયાસ કરવામાં ન આવે તો સત્સંગ ફળવાન થવાનો સંભવ શી રીતે બને ?' જે જીવો સત્સંગમાં શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરે છે, વિચારે છે, શાસ્ત્રો વાંચે છે. તત્ત્વજ્ઞાનનો જેને અભ્યાસ છે એને આ પડખે સંભાળવા જેવું છે, કે પોતાનો જે સ્ત્રી, પુત્ર આદિ પરિવાર અને વ્યવસાય અને જે કાંઈ સંપત્તિની પ્રાપ્તિ છે, વ્યવસાય તે આરંભ છે અને સંપત્તિની પ્રાપ્તિ છે એ પરિગ્રહ છે, એમાંથી નિજબુદ્ધિ છોડવી. આ મારું નથી કાંઈ. એવો એક પ્રયત્ન કરવો પડે છે.

જેમ શાસ્ત્રમાં આત્માને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો પડે છે તેમ ઉદયભાવમાં પોતાપણાની બુદ્ધિને છોડવાનો એક બીજો પ્રયત્ન કરવાનો હોય છે. બે દિશામાં પ્રયત્ન કરવાના છે. શાસ્ત્ર વાંચીને ઓલો પ્રયત્ન ન કરે એને સત્સંગ કોઈ રીતે ફળવાન થાય નહિ. એ વાંચેલું નિષ્ફળ જાય, સાંભળેલું નિષ્ફળ જાય, વિચારેલું નિષ્ફળ જાય છે. કેવી સરસ વાત લીધી છે !

આ જગ્યાએ બહુ સારું માર્ગદર્શન આપ્યું છે, હોં ! મુમુક્ષુને આ વિષય બહુ ઉપકારી છે. જે જીવો સત્સંગમાં ઓછા-વત્તા અંશે ભાગ લે છે, રસ લે છે અને સત્સંગ કરે છે એવા જીવે પોતાની સ્ત્રી, પોતાનો પુત્ર એટલે સ્ત્રી, પુત્ર પહેલા નામ લીધા પણ પરિવારમાં બધા આવી ગયા. ભાઈ, બહેન, માતા, પિતા બધા જેટલા વેવાઈ-વેવલા સગાસંબંધી બધા આમાં આવી જાય છે, તમામ આવી જાય છે. એ સગાસનેહીનો પરિવાર એમાં આત્મબુદ્ધિ છોડવી. આ મારા છે... આ મારા છે... આ મારા છે... એની મુખ્યતા છોડવી પડશે. એ પ્રયત્ન કરવો પડશે. અને વ્યવસાય અને જે સંપત્તિની પ્રાપ્તિ છે એમાં પણ પોતાપણું છોડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો જ સત્સંગ સફળ થાય. પ્રયત્ન ન કરવામાં આવે તો સત્સંગ સફળ થાય નહિ.

સત્સંગ સફળ થવા માટે શું શું હોવું ઘટે ? શું શું ન હોવું ઘટે ? આ ચારે પડખેથી વિચાર કરવો જેવો છે. નહિતર ખોટો સંતોષ લઈ લેશે કે હું તો રોજ સત્સંગ કરું છું. કરતાં હોય એને. ન કરતા હોય એની તો ક્યાં ચર્ચા કરવાની. કરતા હોય એને ખોટો સંતોષ આવશે.

‘જે પ્રસંગમાં મહા જ્ઞાનીપુરુષો સંભાળીને ચાલે છે, તેમાં આ જીવે તો અત્યંત અત્યંત સંભાળથી, સંક્ષેપીને ચાલવું, એ વાત ન જ ભૂલવા જેવી છે...’ બોરડીનું જંગલ છે. બોરડીના કાંટા સામેથી ચોંટે. કેવી રીતે ? જરાક બાજુમાંથી ચાલે ને ? તો છોડ ખેંચાય હવાથી જરાક, કપડાને પકડે. અને કાંટા પણ વાંકા હોય. એનો કાંટો સીધો હોય નહિ. હૂક ભરાઈ જાય એવી રીતે ભરાય જાય. ગામડામાં રહ્યા હોય એને ખબર હોય. આ બોરડીના કાટાનું જંગલ છે એમ કહે છે.

‘જે પ્રસંગમાં મહા જ્ઞાનીપુરુષો સંભાળીને ચાલે છે, તેમાં આ જીવે તો અત્યંત અત્યંત સંભાળથી,...’ બહુ જ જાગૃતિ રાખીને ‘સંક્ષેપીને...’ પોતાની વૃત્તિ સંક્ષેપ કરીને ‘સંક્ષેપીને ચાલવું, એ વાત ન જ ભૂલવા જેવી છે...’ એ જરાય વિસ્મરણ કરવા જેવી

નથી.

‘એમ નિશ્ચય કરી,...’ એવો દઢ નિર્ણય કરીને ‘પ્રસંગે પ્રસંગે,...’ એટલે દરેક ઉદયમાં ‘કાર્યે કાર્યે અને પરિણામે પરિણામે તેનો લક્ષ રાખી તેથી મોકળું થવાય...’ જુઓ ! કાઠિયાવાડી શબ્દ વાપર્યો છે. તેનાથી છૂટું પડાય, મોકળું પડાય ‘તેમ જ કર્યા કરવું...’ એવો પ્રયત્ન કરવો, એવો પુરુષાર્થ કરવો, એવી જાગૃતિ રાખવી, ‘એ શ્રી વર્ધમાનસ્વામીની છદ્મસ્થ મુનિચર્યાને દષ્ટાંતે અમે કહ્યું હતું.’ કોઈ પ્રસંગમાં, પ્રત્યક્ષ ચર્યામાં વાત ચાલી છે. ત્યારે ભગવાન ‘મહાવીર સ્વામી’ની છદ્મસ્થ મુનિચર્યાનું કોઈ દષ્ટાંત આપ્યું હશે. એમાં અમારે આ વાત કરવી હતી. મુનિચર્યાનો દષ્ટાંત લીધો છે અને મુમુક્ષુને સિદ્ધાંત સમજાવ્યો છે. સિદ્ધાંત તો કેવળીના દષ્ટાંતથી સમજાવે, મુનિઓના દષ્ટાંતથી સમજાવે. કેમ કે એ દશા વધારે સ્પષ્ટ છે. તેમાં આત્મભાવ એકદમ ખુલીને બહાર આવ્યો છે. એની જાતના પરિણામ નીચે મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં કરવા કેવા કેવા કરવા જોઈએ, કેવા કેવા હોવા જોઈએ એ સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ કરવા માટે અમે કહ્યું હતું, એ તમારે વિચારવું, એમ કહે છે.

એ રીતે મુમુક્ષુજીવ માટે ઘણું માર્ગદર્શન આ એક પત્રના બે પેરેગ્રાફમાં આપ્યું છે. ફરી ફરીને વિચારવા જેવો અને લક્ષમાં લેવા જેવો બહુ સારો વિષય છે. અહીં સુધી રાખીએ...

ધર્માત્માને ઉદયભાવથી ભિન્નતા પરદ્રવ્યવત્ વર્તે છે. જેથી તે ઉદયભાવ અપ્રયત્ન દશાએ વર્તે છે. પ્રયત્ન દશા તો સ્વરૂપ પ્રત્યયી સહજ રહે છે. તેથી નિરાધાર વર્તતો એવો તે ઉદયભાવ સ્વાભાવિક મર્યાદામાં વર્તીને વ્યતીત થતો થકો - ક્ષીણતા પ્રત્યે ગમન કરે છે. સ્વરૂપની મુખ્યતામાં વિભાવ ગૌણ થવા છતાં, ત્યાં સ્વચ્છંદનો અવકાશ નથી. - આવી અલૌકિક દશા વંદનીય છે. (અનુભવ સંજીવની-૧૨૨૧)

તા. ૧૮-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૨૮
પ્રવચન નં. ૨૨૮

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્ર-૫૨૮. પાનું ૪૨૩.

ચાલતો વિષય લેતા પહેલા આજના દિવસ (સંબંધી થોડું લઈએ). આજનો દિવસ અંતિમ તીર્થાધિનાથ ભગવાન ‘વર્ધમાન સ્વામી’નો નિર્વાણ દિવસ છે. તીર્થકરદેવનું સમગ્ર જીવન બીજા જીવોને આત્મકલ્યાણમાં નિમિત્ત થાય છે. એમનું સમગ્ર જીવન જ એવું હોય છે. શરૂઆત ગર્ભકલ્યાણકથી માંડીને નિર્વાણકલ્યાણક પર્યંત મુખ્યપણે પાંચ પ્રસંગોને કલ્યાણ કરનારા પ્રસંગો કહેવામાં આવે છે. પણ એ તો મુખ્યપણે વાત છે. મુખ્યપ્રસંગોની વાત છે. તેમનું સમગ્ર જીવન જ બીજા જીવોને કલ્યાણમાં નિમિત્ત થાય.

એમાં આજના દિવસે વહેલી પરોઢે આજે ૨૫૧૭મું વર્ષ બેઠું. ભગવાનને કેવળજ્ઞાન ૩૨ વર્ષ પહેલા થયું હતું. ધનતેરશથી યોગ નિરોધ થયો છે અને આજના વહેલી પરોઢે એમના દેહથી આત્મા ભિન્ન પડીને, ભાવે તો ભિન્ન પડેલો જ હતો, દ્રવ્યથી પણ ભિન્ન પડીને સિદ્ધાલયમાં બિરાજમાન થયા. એને આજે ૨૫૧૭મું વર્ષ બેઠું. પાવાપુરીમાં જ્યાંથી એમનો નિર્વાણ થયો ત્યાંથી બરાબર ઉપર સીધે સીધા, સમશ્રેણી એને કહેવામાં આવે છે, એ પ્રમાણે આકાશના પ્રદેશે વાંકુ, ત્રાંસુ નહિ, સીધે સીધું એટલે સમશ્રેણી આજે પણ એમનો આત્મા સિદ્ધાલયમાં બિરાજમાન છે.

સંસારી જીવોને દેહ અને આત્મા જુદો પડે ત્યારે મરણ થયું એમ કહેવામાં આવે છે અને મરણ તો તેવા જીવનું ગણવામાં આવે છે કે જે જીવ ફરીને જન્મ ધારણ કરે છે. જન્મને મરણ સાથે સંબંધ છે, મરણને જન્મ સાથે સંબંધ છે. પણ પરિપૂર્ણ શુદ્ધદશાને પ્રાપ્ત કરીને જે આત્માઓ મોક્ષે પધારે છે, જે પરિપૂર્ણ શુદ્ધદશાનું ધ્યેય પ્રથમ મુમુક્ષુ અવસ્થામાં અંગીકાર કર્યું હતું, એ ધ્યેય આજે પૂર્ણ થાય છે. આ મુમુક્ષુદશાનો પ્રારંભ કરતાં પૂર્ણતાને લક્ષે જે શરૂઆત કરી હતી એ મોક્ષદશાની અંદર

એ ધ્યેય પરિપૂર્ણ થાય છે. અને જેઓ પરિપૂર્ણ નિર્દોષ, પવિત્ર શુદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે એવા સર્વ આત્માઓ અનંત તીર્થકરો, અનંત કેવળીઓ અત્યાર સુધીમાં સિદ્ધાલયમાં બિરાજે છે. જ્ઞાનો લોએ સર્વ સાહુણમાં એ બધાને નમસ્કાર આવે છે. અનંતા સિદ્ધ પરમાત્માને નમસ્કાર આવે છે.

જ્યારે એમને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે ત્યારે ઉપયોગમાં એમને નીચે ઉતારવામાં આવે છે, ઉપયોગની અંદર એમને ધારણ કરવામાં આવે છે અને એ રીતે પરમભક્તિથી એમને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. અથવા તો સાધકજીવનો જ્ઞાનોપયોગ ત્યાં સુધી જાય છે. સાત રાજૂ દૂર, એક સમયમાં. અને એ રીતે એમને નમસ્કાર કરે છે.

કેવળી ભગવાન મહાવીર સ્વામીનો આજે નિર્વાણકલ્યાણક એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે એ પ્રસંગે પણ, જ્યારે સમવસરણમાં એ પ્રસંગ બન્યો અને ભગવાને સિદ્ધાલયમાં ગમન કર્યું, એક સમયની અંદર ગમન કરે છે. છેલ્લા સમયે, ચૌદમા ગુણસ્થાનના છેલ્લો સમય પૂરો થાય, ત્યારે પ્રથમ સમયમાં સડસડાટ સિદ્ધાલયમાં એમનો આત્મા બિરાજમાન થઈ જાય છે. એ અહીંનો સમય છે એ વચ્ચે ચૌદ રાજૂ જે અસંખ્ય જોજન છે, બધા સ્વર્ગોને વીંધીને પાંચ અનુત્તર વિમાનને પણ વીંધીને વચ્ચેના બધા ક્ષેત્રનો સમય પણ તે જ છે અને સિદ્ધાલયમાં બિરાજમાન થવાનો સમય પણ તે જ છે. એક સમયની અંદર ત્યાં પહોંચી જાય છે. સમયાંતર એમાં થતું નથી. એવી ગમન કરવાની જીવની સ્વભાવશક્તિ છે એને ક્રિયાવર્તી શક્તિ કહેવામાં આવે છે. આ તો શક્તિનો અર્ધો ભાગ છે. ગમન કરવાની શક્તિ તો ચૌદરાજૂ છે. નીચે એક છેડેથી ઉપર છેડે એક સમયની અંદર ચાલ્યો જાય એટલી ગમન કરવાની શક્તિ છે અને એ શક્તિને કોઈ મદદ, કોઈ નિમિત્ત, કોઈ સાધનની જરૂર પડતી નથી. વાહનની જરૂર પડતી નથી. કોઈ બળતણની જરૂર પડતી નથી કે કોઈ પૈસાની જરૂર પડતી નથી કે એને પહોંચાડવા માટે કાંઈ દેવું પડે.

જે આત્માની સાધના છે એ સાધનાની પરિપૂર્ણ દશામાં સિદ્ધાલયની અંદર શરીર રહિત, શરીર પછી ત્યાં નથી, છતાં પરમ આનંદમાં ત્યાં સિદ્ધ પરમાત્મા બિરાજમાન થાય છે અને એવી રીતે આજના દિવસે વહેલી પડેલા ભગવાન 'મહાવીર સ્વામી' પણ બિરાજમાન થયા. એ પ્રસંગ દેવોએ ઉત્સવ તરીકે ઉજવ્યો. ઇન્દ્રોએ અને દેવોએ ઉત્સવ તરીકે ઉજવ્યો. આમ તો ભરત(ક્ષેત્ર)માંથી અંતિમ તીર્થકરનો વિયોગ થયો

અને પ્રત્યક્ષ યોગ ન રહ્યો, તો પણ ભગવાન ઉપરની દશામાં બિરાજમાન થયા એ પણ એક પ્રસંગ હતો એટલે એને ઉત્સવ તરીકે ઉજવવામાં આવે છે. અને એ ઉત્સવના નિમિત્તે પણ સમવસરણની અંદર અનેક જીવોને આત્મકલ્યાણનું કારણ થયું. અનેક જીવોને પોતાના સ્વરૂપનું અનુસંધાન થવાનું કારણ થયું. એટલે આ પ્રસંગને પણ કલ્યાણકારી પ્રસંગ, કલ્યાણક એટલે કલ્યાણકારી પ્રસંગ તરીકે ઉજવવામાં આવે છે.

આમ તો વચનામૃતમાં (વચનામૃત-૪૩૨) બહુ સરસ એ વાત લીધી છે. એમાંથી થોડું લેવા જેવું છે. સંક્ષેપમાં ઇતિહાસ છે. અને તે પણ અધ્યાત્મ ... પુરાણની અંદર, મહાપુરાણની અંદર ચૌવીસે તીર્થંકરનું વૃત્તાંત છે. પણ એમાં દુનિયાદારીના શું પ્રસંગો બન્યા એ વાત નથી આવતી. પણ આત્મકલ્યાણના શું પ્રસંગો બન્યા એ જ વાત કરે છે. કેમ કે બીજી વાતો સાથે ધાર્મિક જીવોને કાંઈ પ્રયોજન નથી, કોઈ પ્રયોજન નથી. એમનું નગર કેવું હતું, એમાં કોણ કોણ માણસો હતા, કોણ શેઠિયા હતા, કોણ બીજા હતા, ત્રીજા હતા એની સાથે કાંઈ લેવા દેવા નથી.

‘શ્રી મહાવીર તીર્થાધિનાથ આત્માના પૂર્ણ અલૌકિક આનંદમાં અને કેવળજ્ઞાનમાં પરિણમતા હતા.’ છેલ્લા ૩૦ વર્ષથી એમને કેવળજ્ઞાન વર્તતું હતું. આયુષ્ય ૭૨ વર્ષનું હતું અને ૪૨ વર્ષે એમને કેવળજ્ઞાન થયેલું. ૩૨ વર્ષ સુધી કેવળજ્ઞાનમાં અને પરમાનંદમાં એ પરિણમતા, બિરાજમાન હતા. ૬૬ દિવસ પછી એમની દિવ્યધ્વનિ ખરી અને અનેક જીવો મોક્ષમાર્ગમાં અને મોક્ષમાં પધારવા લાગ્યા. એટલે જ્ઞાન થયું તેને જ્ઞાનકલ્યાણક કહ્યું, કેવળજ્ઞાન થયું તેને કેવળજ્ઞાનકલ્યાણક કહેવામાં આવ્યું. ૩૦મે વર્ષે દીક્ષા ધારણ કરી ત્યારે એને દીક્ષાકલ્યાણક કહ્યું. તપકલ્યાણક કહો, દીક્ષાકલ્યાણક કહો. તપશ્ચર્યા કરે છે. જન્મ થાય ત્યારે જન્મકલ્યાણક કહેવામાં આવે છે. માતાના ઉદરમાં આવે છે ત્યારે ગર્ભકલ્યાણક કહેવામાં આવે છે. એ પાંચે પાંચ એમના કલ્યાણક વંદનીક છે અને પૂજનીક છે. વંદનીક પણ છે અને પૂજનીક છે. એટલે એ કલ્યાણકના દિવસોમાં પૂજા કરવામાં આવે છે.

‘આજે તેમણે સિદ્ધદશા પ્રાપ્ત કરી.’ આજે સિદ્ધદશા પ્રાપ્ત કરી છે. અને એ ‘ચૈતન્યશરીરી ભગવાન...’ મન, વચન, કાયાની, કંપની દશા છોડીને અકંપદશાને ધારણ કરે છે. ધ્યાનની અંદર સ્થિર દશા તો હતી. ભાવમાં તો પરિપૂર્ણ સ્થિરતા હતી. શુક્લધ્યાનમાં બિરાજમાન હતા. પણ મન, વચન, કાયાના યોગથી આત્માના

પ્રદેશોનું થોડું કંપન્ન એટલે ધ્રુજારી જેને કહેવામાં આવે છે, એવું જે કંપન્ન છે એ છૂટીને પૂર્ણ અકંપ એવી અયોગીદશાને પ્રાપ્ત થયા. આખો જે આત્મા એમનો ચૈતન્યપિંડ છે એ શરીરથી છૂટો પડીને પરિપૂર્ણ ચિદ્રૂપમાં ચૈતન્યબિંબરૂપે સિદ્ધાલયમાં બિરાજમાન થાય છે. અને હવે પછીના અનંત કાળ પર્યંત એ અનંત... અનંત... અનંત... સમાધિ સુખની અંદર પરિણમતા રહેશે. પરમાનંદની અંદર પરિણમતા રહેશે.

આ ભરતક્ષેત્રમાંથી આવા ત્રણ લોકના નાથ જે ‘મહાવીર’ ભગવાન હતા એ ચાલ્યા ગયા અને પ્રત્યક્ષ તીર્થંકરદેવનો અવશ્ય વિયોગ થયો અને વિરહ પડ્યો. વિયોગ થયો અને વિરહ પડી ગયો. હવે પછી કોઈ તીર્થંકર આ ચોવીશીમાં થશે નહિ અથવા આ આરામાં થાશે નહિ. ઇન્દ્રોએ અને દેવોએ દેવલોકમાંથી ઉતરીને આજે નિર્વાણનો ઉત્સવ ઉજવ્યો. ‘દેવોએ ઉજવેલો તે નિર્વાણકલ્યાણક મહોત્સવ કેવો દિવ્ય હશે !’ દેવોએ જે ઉત્સવ ઉજવ્યો હશે... અસંખ્ય દેવો આવે છે. હજારો, લાખો દેવો આવે છે, કરોડો દેવો આવે છે એમ નહિ પણ અસંખ્ય દેવો આવે છે. આકાશમાંથી આવે તો ઘણીવાર સૂર્ય ઢંકાઈ જાય. એટલી સંખ્યામાં આવે. કોઈને એમ થાય કે આટલા બધા વાદળા ક્યાંથી થયા ? પણ એ વાદળા નથી. દેવો આવે છે. એટલી સંખ્યામાં અસંખ્ય દેવો આવે છે. તેને અનુસરીને આજે પણ લોકો દીવાળીએ એ ઉત્સવના સંકેત રૂપે પોતાના ઘરે ઘરે દિપક સળગાવે છે. અનેક દિપકો સળગાવે છે. દિપકોની માળાઓ રચવામાં આવે છે અને દિપોનો સમૂહ જોઈને આવલી કહેવામાં આવે છે. સમયની આવલી છે એમ આ દિપોની આવલી છે. એટલે દિપ+આવલી = દિપાવલી એમ જે શબ્દો પડ્યો છે એ આવલીથી શબ્દ થયો છે. જ્યારે દેવોએ દિપકથી એ ઉત્સવ ઉજવેલો ત્યારથી ૨૫૧૬ વર્ષ સુધી ઘરે ઘરે દીવાઓ પ્રગટાવીને દિપાવલી તરીકે તેને ઉજવવામાં આવે છે. પછી એનું અપભ્રંશ દીવાળી થયું છે. દીવાળી તો એનું અપભ્રંશ થયું છે. મૂળ તો દિપાવલી છે.

ભગવાન મહાવીર સ્વામી આ બાજુ મોક્ષે પધાર્યા. તો તરત જ ગૌતમસ્વામી પોતે ધ્યાનમાં ઊંડા ઉતરીને કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યું. આમ બે પ્રસંગ સામે સામે બને છે. એમના ગણધરો હતા, એમાં ભગવાન ગૌતમસ્વામી એ મુખ્ય ગણધર હતા અને એ આજના દિવસે કેવળજ્ઞાનને પામ્યા. એવો કોઈ યોગાનુયોગ થયો છે કે આ બાજુ ભગવાન નિર્વાણમાં જાય છે, તો આ બાજુ ગૌતમસ્વામીને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ

થાય છે. ગૌતમસ્વામી રડવા લાગ્યા હતા એ વાત બરાબર નથી. કેમ કે એવો તીવ્ર પ્રકારનો વિભાવ પરિણામ મુનિદેશાની અંદર ઉત્પન્ન થતા નથી. ગૃહસ્થ હોય, ચતુર્થ ગુણસ્થાને હોય એને એ ક્રિયા સંભવે છે, એ પ્રકારના પરિણામ પણ સંભવે છે. પણ જે મુનિદેશામાં હોય એને એવા તીવ્ર રાગ-દ્વેષના પરિણામ આવતા નથી.

તે મુનિદેશામાં તો વૈરાગી હતા. વૈરાગ્ય શીખરના શિખામણી જેવા હતા. સીધા પોતાના આત્મામાં ઉતરી જાય છે. ભગવાનનો વિયોગ થયો, આપણે હવે આત્મામાં ઉતરી જાવ. આપણું સાધી લ્યો. એ સાધવા તો નીકળ્યા હતા અને સાધી પણ લીધું. જુઓ ! કેવો બનાવ બન્યો છે ? સાધવા નીકળ્યા, ભગવાન ચાલ્યા ગયા કે આપણે હવે આ જ સાધી લેવું છે. પાછું સાધી લીધું. સાધી લેવાનો કોઈ વિકલ્પ નથી. સાક્ષાત્ સાધી લીધું. અને એ પોતે કેવળજ્ઞાનની અંદર આવી ગયા, તેરમા ગુણસ્થાને. છઠ્ઠા-સાતમા ગુણસ્થાનથી શ્રેણી ચડીને ક્ષાયિકશ્રેણી શુકલધ્યાનની આરૂઢ થઈને એ પોતે કેવળજ્ઞાનને પામ્યા છે અને એમણે લોકાલોકને પ્રકાશક મહાઆશ્ચર્યકારી એવું કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું છે. એ વખતે એમના આત્મામાં ખરી દિવાળી પ્રગટી. અસંખ્ય પ્રદેશે કેવળજ્ઞાનના દીવડાઓ પ્રગટ્યા. ખરી દિવાળી કોણે ઉજવી ? ગૌતમસ્વામીએ. ઈન્દ્રોએ ઉજવી કે નહિ ? ઈન્દ્રો કરતા પણ ખરેખર દિવાળી ઉજવી તો ગૌતમ સ્વામીએ ઉજવી છે. એમ કહેવાય. કેમ કે એમણે કેવળજ્ઞાનને પ્રગટ કર્યું છે.

મુમુક્ષુ :- બહુ મેળવાળી વાત છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એકદમ. કુદરતી પાછું થયું. કેવું કુદરતે કામ કર્યું ! આ બાજુ ભગવાનનો નિર્વાણ થાય છે, તો આ ધ્યાનમાં બેસીને સડસડાટ અંતર્મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે.

મુમુક્ષુ :- કેવો પુરુષાર્થ કર્યો હશે !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જબરદસ્ત પુરુષાર્થ છે !! ઉપયોગ અંદર ગયો તે ગયો પછી બહાર આવ્યો જ નહિ, એવો અંદર ગયો, એમ કહે છે. અને અનંત ગુણોની શુદ્ધ પર્યાય, અનુજીવી ગુણોની અનંત શુદ્ધ પર્યાય પ્રદેશે પ્રદેશે પ્રકાશિત થઈ.

‘અત્યારે આ પંચમકાળે ભરતક્ષેત્રમાં તીર્થંકર ભગવાનના વિરહ છે.’ કેવળજ્ઞાની પણ હવે બહુ થતા નથી. ત્રણ થયા. પહેલા ગૌતમસ્વામી થયા, પછી જંબુસ્વામી થયા, પછી સુધર્માસ્વામી થયા. એ ત્રણેનો જન્મ ચોથા આરામાં થયો હતો અને

કેવળજ્ઞાન એમણે પંચમઆરામાં પ્રાપ્ત કર્યું. નહિતર પંચમઆરામાં કેવળજ્ઞાન થતું નથી પણ આ ત્રણ જીવોને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ.

‘મહાવિદેહક્ષેત્રમાં કદી તીર્થકરનો વિરહ પડતો નથી.’ ઓછામાં ઓછા વીસ તીર્થકરો તો ત્યાં હોય જ છે. વધીને ૧૬૦ તીર્થકરો ત્યાં હોય છે. ત્યાં તો ભગવાનની વાણીમાંથી સદાય ધર્મનો ધોધ વહે છે. વીસ વીસ તીર્થકરોની દિવ્યધ્વનિ ગાજે છે વિદેહમાં તો. વીસ વીસ તીર્થકરોની એકસાથે દિવ્યધ્વનિ ગાજતી હોય છે. અહીંયા જેનો અત્યારે છાંટો પણ નથી. એટલો હીણો કાળ છે.

મુમુક્ષુ :- અત્યારે ચાલુ હશે ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ચાલુ જ છે. એ દિવ્યધ્વનિનો અંશ અહીં ‘ગુરુદેવ’ની વાણીમાં આવ્યો. ‘ગુરુદેવ’ કહેતા હતા, કે મહાવિદેહની અંદર જે તીર્થકરની વાણી છૂટે છે અને એમાં જે વાત ભગવાનના શ્રીમુખેથી કહેવાય છે એ વાત અહીં ચાલે છે. એ જ વાત અહીંયાં કહેવાય છે. એવી કોઈ અહીંયાં પરિસ્થિતિ રહી ગઈ, આવી રહી ગઈ. ત્યાં સાક્ષાત્ તીર્થકરની વાણી છે. અહીંયાં એમના આડતિયા આવીને એમનો માલ આપે છે. વહેંચે છે એમ ન કહેવાય પણ આપે છે. કેમ કે નિઃસ્પૃહપણે આપે છે. કાંઈ સામે લેવાનું હોતું નથી. એટલે લ્હાણી કરે છે જેને એમ કહેવાય. દિવ્યધ્વનિની લ્હાણી થાય છે. એ રીતે આજે પણ ત્યાં ભિન્ન-ભિન્ન વિભાગમાં એવા વીસ તીર્થકર વિદ્યમાન છે.

હાલમાં જેને આપણે અહીંયાં બિરાજમાન કર્યા છે (એવા) સીમંધર ભગવાન, એ પુષ્પકલાવતીવિજય નામની નગરી છે ત્યાં બિરાજમાન છે. અને સમવસરણમાં દિવ્યધ્વનિનો ધોધ વરસાવી રહ્યા છે. ‘ગુરુદેવ’ ‘બહેનશ્રી’ વગેરે જીવો ત્યાંથી સાંભળીને અહીંયાં આવ્યા અને ત્યાંનો નમૂનો લેતા આવ્યા. એ રીતે ભિન્ન-ભિન્ન વિભાગોમાં અન્ય તીર્થકર ભગવંતો પણ ત્યાં વિચરી રહ્યા છે.

‘જોકે મહાવીર પ્રભુ નિર્વાણ પધાર્યા છે. તો પણ આ પંચમ કાળમાં આ ભરતક્ષેત્રે વીરભગવાનનું શાસન પ્રવર્તી રહ્યું છે.’ અત્યારે જે મોક્ષમાર્ગમાં આવવાનું થાય છે, જે ભાવ જિનશાસન કહેવામાં આવે છે, એમનું કારણ એ છે કે અખંડપણે મોક્ષમાર્ગની ધારા હજી તૂટી નથી. ચાલી આવે છે. મોક્ષમાર્ગ હજી અખંડપણે રહી ગયો છે. એટલે એ ભગવાનનો ઉપકાર છે એમ કહેવામાં આવે છે. ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલા જે ભગવાન

થયા એમનો ઉપકાર છે કે હજી આ મોક્ષમાર્ગનો પ્રવાહ તૂટ્યો નથી. પ્રવાહ તૂટ્યો નથી એમાંથી એ ગ્રહણ કરવાનું છે કે જો પ્રવાહ વિદ્યમાન હોય તો આ આત્માને પણ એનો લાભ મળે એવું છે અને એ લાભ લઈ લેવા જેવો છે.

જગતમાં બીજું બધું અનંત વાર મળ્યું છે. અનંત વાર મોટો શહેનશાહ, રાજા, શેઠિયો, દેવ, ઇન્દ્ર બધું થઈ ગયો પણ ક્યારે પણ એણે મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત કર્યો નથી. રત્નત્રય તો એ ક્યારેય પ્રાપ્ત નથી કર્યાં. બાકી બધા પથરા-રત્ન તો ઘણા મળ્યા છે પણ રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ ક્યારેય થઈ નથી. અત્યારે થઈ શકે એવી શક્યતા રહેલી છે. એ શક્યતાનો લાભ લઈ લેવા જેવો છે. બધું જ ગૌણ કરીને એણે પ્રાપ્ત કરવાની મુખ્યતા કરવી એમ એમાંથી નીકળે છે.

‘તેમનો ઉપકાર વર્તી રહ્યો છે. વીરપ્રભુના શાસનમાં અનેક સમર્થ આચાર્ય ભગવંતો થયા...’ હવે એમની પરંપરા લેવામાં આવે કે શાસન કેવી રીતે ચાલું રહ્યું છે ? કે અનેક આચાર્યો ભગવંતો થયા. પ્રથમ અહીંથી શ્રુતની રચના તે ‘ધરસેનાચાર્ય’થી શરૂઆત થઈ. ‘પુષ્પદંત’, ‘ભૂતબલી’ અને ત્યાર પછી અનેક આચાર્યો થયા. એમાં અધ્યાત્મનો જે મૂળમાર્ગ છે એ મૂળમાર્ગના પ્રકાશક થયા ‘કુંદકુંદાચાર્ય’. આમ તો બધા આચાર્યોમાં અધ્યાત્મતત્ત્વ તો આવે જ, આવ્યા વિના રહે નહિ પણ આમણે તો મૂળ વિષય એજન્ડા ઉપર લઈ શાસ્ત્ર રચના કરી. તે ‘કુંદકુંદ’ આદિ આચાર્યોએ પોતાના શાસ્ત્રોમાં દિવ્યધ્વનિના ઊંડા રહસ્યો ભરી દીધા છે. ભરપૂર રીતે ભર્યા છે.

ભગવાન ચાલ્યા ગયા અને ભગવાનની વાણી પણ ન રહી. પ્રત્યક્ષ વાણી દિવ્યધ્વનિ ન રહી પણ આચાર્યોએ એ વાણીને પોતામાં સંગ્રહી રાખી. એકબીજા એકબીજા પરંપરાને દેતા આવ્યા, એને ઝીલનારા એવા પોતે સુપાત્ર આચાર્યો હતા. અને છેવટે એમ લાગ્યું કે હવે જ્ઞાન તો વિસ્થેદ જાશે એટલે એમણે શાસ્ત્રા૩ઠ કર્યું. એ જ્ઞાન જે સ્મૃતિમાં હતું, ધારણામાં હતું, સમ્યગ્જ્ઞાનની ધારણા, એ ધારેલું હવે છૂટી જાશે એમ લાગ્યું, એટલે એમણે શાસ્ત્રની અંદર લખી નાખ્યું. એના લેખ કરીને અને એમાં ભરપૂર ઠાંસી-ઠાંસીને એ વાત ભરી દીધી. પોતાની જેટલી શક્તિ વ્યક્ત કરવાની હતી એ વક્તવ્ય શક્તિથી વ્યક્ત કરીને એ રીતે પરમાગમો આજે પણ વિદ્યમાન છે અને એ વિદ્યમાન પરમાગમની અંદર આ અંદર ભગવાન મહાવીર

સ્વામીનો માર્ગ પ્રકાશિત થયેલો છે. એટલા માટે એનો રોજ સ્વાધ્યાય કરવામાં આવે છે. પરમાગમનો સ્વાધ્યાય શા માટે કરવામાં આવે છે ? કે ભગવાનની વીરપ્રભુની વાણીની પરંપરા એની અંદર રહેલી છે. એ તત્ત્વ રહેલું છે. પુદ્ગલો ભલે વિખરાઈ ગયા પણ સત્ત્વ એનું એ રહી ગયું છે. એ પરમાગમની અંદર રહેલું છે.

હાલમાં આપણા 'ગુરુદેવશ્રી'એ એ શાસ્ત્રો સાધારણ જીવો ન ઉકેલી શકે એટલે એના ઉપરના સૂક્ષ્મ રહસ્યો, ગૂઢ રહસ્યો ખોલવા માટે એના ઉપર પ્રવચનો કર્યા અને મુક્તિનો માર્ગ સ્પષ્ટપણે પ્રકાશ્યો. એમણે રહસ્ય ખોલી નાખ્યું.

એમની તેઓશ્રીની સાતિશય વાણીથી અને સાતિશય જ્ઞાનથી અનેક જીવોને તે વિષયની અંદર પ્રકાશ થયો. એક કરતાં વધારે જીવો તે અનેક. ભલે એની પ્રગટ થયેલા જ્ઞાનીઓની સંખ્યા કદાચ ઓછી હશે પણ સંસ્કાર લઈને ઘણા જીવો જશે. એમાં કોઈ બે મત નથી. અનેક અનેક જીવો સંસ્કાર લઈને જશે. આપણને જાણમાં ન હોય, આપણે ઓળખતા પણ ન હોય. ભલે કહેવાય બધા મુમુક્ષુ. પણ કોઈ કાંઈ પોતાની યોગ્યતા કહેવા આવે નહિ. એવા અનેક જીવો છે. એ રીતે 'ગુરુદેવ'નો પણ પરંપરાએ આપણા સૌ ઉપર અમાપ ઉપકાર વર્તે છે.

મુમુક્ષુ :- તીર્થંકરદ્રવ્યનો અતિશય હોય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પામે, પામે જ.

'સોગાનીજી'એ કહ્યું ને ? કે તીર્થંકરો એકલા કદિ મોક્ષમાં જાતા નથી. આગલા કેટલાક ભવથી... હજી તો 'ગુરુદેવ' તીર્થંકર પ્રકૃતિનો અનુબંધ તો હવે પછીના ભવમાં કરવાના છે, અહીંયા નથી, હજી શરૂ નથી થયું તો પણ અહીંથી તૈયારી થવા માંડી. એટલી પૂર્વ તૈયારી થાય છે. એમની સાથે બીજા અનેક જીવો મોક્ષમાં જવાની સાથે સાથે તૈયારી કરે છે. એટલે એમનો પ્રત્યક્ષ ઉપકાર જોઈને એમની પણ ભક્તિ કરવામાં આવે છે. એમ ભગવાન 'મહાવીર સ્વામી'નો સંબંધ અત્યારે વિદ્યમાન શાસ્ત્રોમાં અને વિદ્યમાન જ્ઞાનીઓથી જે માર્ગ જળવાય રહ્યો છે, બે રીતે માર્ગ જળવાયા છે, એક જ્ઞાનીઓ દ્વારા જળવાયો છે, એક શાસ્ત્ર દ્વારા જળવાયો છે એ બંનેમાં ઉપકારી ભગવાન 'મહાવીર સ્વામી' છે. આજના દિવસે એમને એમની ભક્તિથી સ્મરણ કરવામાં આવે છે. (એટલું) આજના દિવસનું. મહિમા કરવાનો અને ભક્તિ (કરવાનો) આ દિવસ છે.

પાનું ૪૨૩. 'શ્રીમદ્ રાજયંદ્ર' વચનામૃત. પત્ર ૫૨૮.

આ પત્રમાં પ્રથમ જ જ્ઞાનીપુરુષની વ્યાખ્યા કરી છે. કાળ એટલો નિકૃષ્ટ આવ્યો છે, કે તીર્થંકરો અને કેવળીઓ ઉપરાંત છઠ્ઠા-સાતમાં ગુણસ્થાન વચ્ચે (ઝુલતા) મુનિરાજ અને આચાર્યોની પણ ઉપસ્થિતિ દેખાતી નથી. કહેવાય છે કે છઠ્ઠું-સાતમું ગુણસ્થાન હોવું જરૂરી છે. આત્માની દશાને નમસ્કાર છે. દશા પૂજનીય છે કેમ કે એમાં પવિત્રતા આવે છે. ધર્મ તો દશા ધારણ કરે છે. શરીરાદિ વેશ તે કોઈ ધર્મનું સ્વરૂપ નથી. શરીર પણ નહિ, વસ્ત્ર પણ નહિ. એટલે તો સવસ્ત્ર કે નિર્વસ્ત્ર એ કોઈ ધર્મનું સ્વરૂપ નથી. ફક્ત અત્યારે જે રહ્યા એ જ્ઞાનીપુરુષો રહ્યા અને તે પણ ક્વચિત્ જ. કરોડો-અબજોમાં કોઈ એકાદ વિરલ જીવ નીકળે એવી અલ્પમાત્રાની અંદર જેની સંખ્યા છે. એથી એની પણ કિંમત એટલી જ કરવામાં આવે છે. એટલી જ કરવામાં આવે છે કાંઈ ? એથી વધારે પણ કરવામાં આવે છે. એ તો પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે. ‘મહાવીર સ્વામી’ની વાત કરીને જ ઉપરના (પત્રાંક ૫૨૭) પત્રમાં લીધું. ઉપરના પત્રમાં બીજા પેરેગ્રાફમાં.

‘અત્ર એટલો વિચાર રહે છે કે મહાવીરસ્વામી સર્વજ્ઞ છે અને પ્રત્યક્ષ પુરુષ આત્મજ્ઞ-સમ્યક્દષ્ટિ છે, અર્થાત્ મહાવીરસ્વામી વિશેષ ગુણસ્થાનકે વર્તતા એવા હતા. મહાવીરસ્વામીની પ્રતિમાની વર્તમાનમાં ભક્તિ કરે, તેટલા જ ભાવથી પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુની ભક્તિ કરે એ બેમાં હિતયોગ્ય...’ આત્માના કલ્યાણમાં નિમિત્ત પડે એવું ‘કોણ કહેવા યોગ્ય છે ? તેનો ઉત્તર તમે બન્ને વિચારીને સવિસ્તર લખશોજી.’ ક્રાંતિકારી પ્રશ્ન છે. Revolution થાય એવો પ્રશ્ન છે.

તીર્થંકર ભગવાન તેરમા ગુણસ્થાને અને આ ચોથા ગુણસ્થાને, બંનેની પૂજા ભક્તિ લીધી, હોં ! વર્તમાનમાં ભક્તિ કરે, જે રીતે પૂજા કરે, ભક્તિ કરે તેટલા જ ભાવથી, એમ તેટલા જ ભાવથી કરે. જરાય ઓછું નહિ. જરાય ઓછું જોખે નહિ. તો આ વધે કે આ વધે ? એમ કહે છે. આ એક રહસ્ય ... છે. બહુ મોટી વાત કરી છે. સામાન્ય બુદ્ધિમાં ન બેસે એવી વાત છે. આ સમજવા માટે થોડી અસામાન્ય બુદ્ધિની જરૂર પડે એવી વાત છે. એવા જ્ઞાનીપુરુષની વ્યાખ્યા અત્યારે અહીંયા કરી છે. આ ૫૨૮ (પત્રમાં).

‘સ્વપ્નેય જેને સંસારસુખની ઇચ્છા રહી નથી,...’ જ્ઞાની કેવા હોય છે ? કે સંસારના પદાર્થોમાં સુખ નથી, સુખની ગંધ પણ ક્યાંય નથી, સુખની છાયા પણ નથી આવતી.

પડછાયો નથી આવતો એમ કહે છે. એવું જેનું જ્ઞાન અને એવું જેનું શ્રદ્ધાનયુક્ત પરિણમન હોય એને જ્ઞાનીપુરુષ કહેવામાં આવ્યા છે.

‘સ્વપ્નેય જેને સંસારસુખની ઇચ્છા રહી નથી, અને સંપૂર્ણ નિઃસારભૂત જેને સંસારનું સ્વરૂપ ભાસ્યું છે,...’ જેમ સડેલું તણખલું, સડેલું ઘાસનું તરણું નિઃસાર દેખાય, નકામું દેખાય, એવું ઇન્દ્રને ઇન્દ્રાસન દેખાય છે. સમ્યગ્દષ્ટિ સૌધર્મ ઇન્દ્ર છે એને ઇન્દ્રાસન સડેલા તરણા જેવું લાગે છે. એના ઉપર બેસવાનો વિકલ્પ ઉઠે છે ત્યાં એમ લાગે છે કે અંદરથી ઝાળ ઉઠી, વિકલ્પની આ ઝાળ સળગી. હવે મારે બધાની વચ્ચે ત્યાં જઈને બેસવું પડશે ? મારે આત્મામાં બેસવું છે અને બેસવું પડશે ત્યાં જઈને. એને દુઃખ લાગે છે. સુખ નથી લાગતું.

અત્યારે તો એક કપડું સારું પહેરે ને, સારી ઊંચી Quality નું હોય અને રંગ પોતાની પસંદગી કલ્પના પ્રમાણે, ભ્રમણા પ્રમાણે (હોય), કલ્પના પ્રમાણે એટલે ભ્રમણા પ્રમાણે પસંદ કર્યો હોય, કે આ રંગ બહુ સારો છે. પાછો આ બધામાં આ રંગ સારો છે. ત્યાં એને ચિત્તળિયું ખસી જાય. મને કોણ જોવે છે અને મારા સામું કોણ બોલે છે. આવું સારું કપડું પહેર્યું છે. મારી શોભા કોઈ જોવે છે કે નથી જોતા ગામમાં ? (અહીંયા) ઇન્દ્રના ઇન્દ્રાસન ઉપર બેસવા જાય છે એને દુઃખ થાય છે. એને તો બધા દેવી આભુષણ છે. સિદ્ધાસન પણ એનું દેવી હોય છે. એના જોડામાં જે રત્નો હોય એ અહીંયા જોવા મળે એવું નથી. મોજડીમાં હોય. એમાં પણ રત્ન ટાક્યા હોય. એ પણ અહીંયા જોવા મળે એવું નથી. અહીં તો થોડું સારું હોય તો એમ કહે મારો બંગલો બહુ સારો છે.

મુમુક્ષુ :- ઓરડે ઓરડા બતાવે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એક Furniture સારું બનાવ્યું હોય તો એને એમ થાય કે આવું કોઈના ઘરે નથી એવું મારા ઘરે છે. જીવને આ બધી ભ્રમણા થાય છે.

(અહીંયાં) કહે છે, કે એ ‘નિઃસારભૂત...’ છે. એ બધું નકામું છે. આત્માને સુખ દેવા માટે એ જરાય સમર્થ નથી. એમાં ક્યાંયથી આત્માને સુખ આવતું નથી. ‘એવા જ્ઞાનીપુરુષ...’ એને જ્ઞાનીપુરુષ કહે છે. ‘એવા જ્ઞાનીપુરુષ પણ વારંવાર આત્માવસ્થા સંભાળી સંભાળીને ઉદય હોય તે પ્રારબ્ધ વેદે છે,...’ કોઈ વખત કોઈ પ્રતિકૂળતા આપવા આવે છે, કોઈ વખત કોઈ અનુકૂળતા આપવા આવે છે. ભાવ હોય છે. બહારમાં

જે તે પદાર્થનો ફેરફાર છે એ તો થવાયોગ્ય હોય તે પરમાણુની ક્રિયા થાય, ન થવા યોગ્ય હોય તે ન થાય. પણ જ્ઞાની એનાથી છૂટા પડીને રહે છે. અનુકૂળતા દેવાવાળાને મનમાં ને મનમાં એમ કહે છે, હોં ! બહાર ન કહે. તને ભાવ થાય છે પણ અમારે અનુકૂળતા સાથે ક્યાં લેવા-દેવા છે. તું માને છે કે આમને હું અનુકૂળતા કરી દઉં છું, પણ અમારે એ અનુકૂળતા, અનુકૂળતા જ નથી. અનુકૂળતાને અનુકૂળતાની દૃષ્ટિએ એ સ્વરૂપે અમે જોતા નથી. તને ખબર નથી. અને પ્રતિકૂળતા હોય એને એમ થાય છે, કે હું આ વખતે બરાબર દેખાડી દઉં. પણ જ્ઞાની કહે છે કે અમારો આત્મા જ અવ્યાબાધ છે. અમારા અવ્યાબાધ સ્વરૂપને કોઈ બાધા પહોંચાડવા સમર્થ નથી. એટલે અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતાની દૃષ્ટિ જેની છૂટી ગઈ છે, એવા જ્ઞાની એ દૃષ્ટિને બહુ સંભાળીને, એ જ્ઞાનને બહુ સંભાળીને, જતન કરીને રાખે છે. સંભાળીને સંભાળીને ઉદયમાં (ચાલે છે). ઉદય તો બેય પ્રકારના હોય છે. અનુકૂળતાના પણ લોકો કહે. લોકો કહે, હોં ! એ માનતા નથી. અને પ્રતિકૂળતાના પણ લોકો કહે. બેય પ્રકાર આવે છે. સંયોગમાં બંને પ્રકારના ફેરફાર થાય છે. પણ જ્ઞાની પોતાની જાતને સંભાળીને અંદરમાં રહે (છે). એ પ્રારબ્ધ વેદે છે. એને પ્રારબ્ધ સમ્યક્ પ્રકારે વેદે છે એમ કહેવામાં આવે છે. પ્રારબ્ધ વેદે છે એમ નહિ પણ પ્રારબ્ધ સમ્યક્ પ્રકારે વેદે છે.

મુમુક્ષુ :- ચક્રવર્તી રાજા હોય એ આમ સંભાળીને સંભાળીને ચાલતા હોય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અંદરમાં બરાબર સંભાળે છે. કાળજી સાબૂત છે. શ્રદ્ધા-જ્ઞાનનું કાળજી સાબૂત છે. એ જોવે છે કે આ ચાર દિ'ની ચાંદની નથી. આ જેટલું આયુષ્ય છે અને ચક્રવર્તીની દોમ દોમ સાહ્યબી દેખાય છે પણ એ ચાર દિ'ની ચાંદની નથી, એમ જોવે છે. ચાર દિ' પણ આમાં આપણા નથી. મારો આત્મા શાશ્વત છે અને એની અંદર જે દેવી ગુણોની સંપત્તિ છે, એની પાસે આ ધૂડ અને રાખની કાંઈ કિંમત નથી.

મુમુક્ષુ :- ધૂડ અને રાખ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ધૂડ અને રાખ. 'ગુરુદેવ' તો કહેતા કે નહિ ? આ બધી ધૂડ છે. આ કરોડપતિ અને અબજોપતિ શેઠિયા બધા ધૂડના ધણી છે. શું કહેતા હતા ? ધૂડના ધણી કહેતા હતા. ધ ધ વાપરીને. આ બધા ધૂડના ધણી છે. અને દુઃખના ડુંગરામાં દટાયેલા છે. એ બેનો શબ્દ વાપરતા હતા. દુઃખના ડુંગરામાં દટાય ગયેલા

છે બિચારા. એના ઉપર કરુણા કરતા હતા. બિચારા-બિચારા કહે. બિચારા દુઃખી છે. એ નજર છે એમની. જ્ઞાનીની એ સંસારમાં નજર છે કે આ બિચારા બધા દુઃખી છે. ઉપાધિ... ઉપાધિ... ઉપાધિ... ઉપાધિ... કરીને દુઃખી... દુઃખી... દુઃખી... થઈ રહ્યા છે. ક્યાંય બિચારાને સખ (સુખ) નથી. એના ઉપર કરુણા કરે છે. કરુણા આવે છે, કરુણા છૂટે છે, એમના અંતઃકરણમાં કરુણા છૂટે છે.

‘પણ આત્માવસ્થાને વિષે પ્રમાદ થવા દેતા નથી.’ પોતાના આત્માની અવસ્થામાં સ્વરૂપને સંભાળવામાં જરા પણ પ્રમાદ થવા દેતા નથી. જાગૃત થઈને, બરાબર જાગૃત થઈને, ચોક્કસપણે જાગૃત રહીને પોતાના સ્વરૂપની સંભાળ કરે છે, એમાં પ્રમાદ કરતા નથી. ‘પ્રમાદના અવકાશ યોગે જ્ઞાનીને પણ અંશે વ્યામોહ થવાનો સંભવ જે સંસારથી કહ્યો છે,...’ કહ્યું છે, કે જ્ઞાની પણ જો એમાં પ્રમાદ કરે, અવકાશ કરે એટલે પ્રમાદમાં આવે તો જ્ઞાનીને પણ વ્યામોહ થઈ જાય, પડી જાય એવો આ સંસાર છે. ‘તે સંસારમાં સાધારણ જીવે રહીને તેનો વ્યવસાય...’ એટલે ધંધો-વેપાર જે કાંઈ ઉદ્ય ડોય તે ‘લૌકિકભાવે કરીને...’ એટલે લોકમાં પોતાની મહત્તા વધારવાના ભાવથી કરીને ‘આત્મહિત ઇચ્છવું એ નહીં બનવા જેવું જ કાર્ય છે;...’ માણસ શું વિચારે છે ? કે અમારો ઉદ્ય એવો છે ને, આપણે તો સાથે સાથે આત્માનું પણ કરતાં જાવું અને સંસારનું પણ કર્યા વગર ચાલે નહિ. એમાં પણ આપણું કાંઈ Status ડોય, આપણી કાંઈક કિંમત ડોય, આપણી કાંઈક વાત રહેતી ડોય તો એ બધું રાખીને સાથે આત્માનું કરવાનું. આત્માનું કરતાં જાવું અને આ પણ સાથે જરૂર પડે. જગતમાં આની પણ જરૂર છે. જરૂર છે એ જરૂરની એ ચીજ છે, એ કિંમતી ચીજ છે, એની હું જરૂરિયાતવાળો છું એવો જેને લૌકિકભાવ રહે છે અને એ રીતે જે વ્યવસાય કરે છે તે આત્મહિતને સાથે સાથે ઇચ્છતો ડોય તો અહીંયાં ‘શ્રીમદ્જી’ એમ કહે છે, કે એ કોઈ રીતે બની શકે એવું નથી. કોઈ રીતે આત્મહિત થાય એવું બને નહિ.

રેસના ઘોડા દોડતા ડોય અને કોઈ એમ કહે કે આપણે બે ઘોડા ઉપર સવારી કરવી છે તો એની દશા શું થાય ? કહો જોઈએ. એક પગ મારો આ ઘોડા ઉપર અને બીજો પગ આ ઘોડા ઉપર. એની શું દશા થાય ? કે એના જેવા ભૂંડા હાલ બીજા કોઈના થાય નહિ. એવી રીતે પડે. એમ જેને આત્માનું કરવું છે અને લૌકિકભાવે (પણ રહેવું છે) એ રેસના બે ઘોડા ઉપર ચડેલો જીવ છે. એને આત્મહિત થાય એ

કદી બનવાનું નથી. ન બની શકે એવી વાત છે, એમ કહે છે. ફરીથી જુઓ !

આ સંસારનો વ્યવસાય કેવો છે ? કે જો જ્ઞાની પણ પ્રમાદ કરીને એમાં જોડાય જાય, આત્માની સાવધાની છૂટી જાય, જાગૃતિ ન રહે એનું નામ પ્રમાદ છે, જ્ઞાની એવી રીતે જોડાય જાય તો જ્ઞાનીને પણ અંશે વ્યામોહ થઈ જાય. એ પણ વ્યામોહમાં આવી જાય, ભૂલભૂલામણીમાં આવી જાય. એવો આ સંસાર છે. એમાં સાધારણ બીજા જીવે.. જેને હજી કંઈ ગજું નથી, કંઈ શક્તિ નથી. હજી તો એ મોક્ષમાર્ગમાં મુમુક્ષુતામાં આવવા માટે બાળક જેવો છે. એ લૌકિકભાવે કરીને આત્મહિત ઇચ્છે. કંઈ નહિ આપણે કમાશું તો થોડું દાન વધારે દઈશું. પાંચસો લખાવતા હતા ત્યાં પાંચ હજાર લખાવી નાખશું. કહે છે, કે એ લૌકિકભાવે આત્મહિત થાતું નથી.

‘લૌકિકભાવે કરીને આત્મહિત ઇચ્છવું એ નહીં બનવા જેવું જ કાર્ય છે; કેમકે લૌકિકભાવ આડે આત્માને નિવૃત્તિ જ્યાં નથી આવતી,...’ એમાં આત્માને નિવૃત્તિ આવતી નથી. ચોવીસે કલાક એ રટણ ચાલે. ખાતા, પીતા, ઉઠતા, બેસતા, ઉંઘતા, સૂતા બધે એક ને એક (રટણ ચાલે). એની જાળમાંથી છૂટી શકે નહિ. જેમ કરોળિયો ઘૂંચવાય જાય, એમ કરોળિયાની જેમ વિકલ્પોના ભાવમાં, લૌકિકભાવને કારણે ઘૂંચવાય જાય છે. મૂળ તો એને મુખ્યતા કરવી છે. લોકોની અંદર પોતાની મુખ્યતા કરવી છે. ઓળખે કેટલા ? જે ઓળખે એ કેટલા હોય છે ? દુનિયાનો નક્શો લઈને બેસે તો ખબર પડે. ‘ભાવનગર’ની અંદર નામ ન હોય. દુનિયાનો નક્શો હોય તો એમાં ‘ભાવનગર’નું નામ ન હોય. હવે એમાં એને થાય કે આ ગામમાં બધા મને ઓળખે તો સારું. આમ તો ઝાઝું તો એના સગાસંબંધીમાં મોટા થવું હોય છે. એને ઓળખતા હોય એવા બરસો, પાંચસો, હજાર માણસના Circle ની અંદર એને આગળનું સ્થાન જોતું હોય. પણ કહે છે, કે આખું તારું શહેર છે ને ? દુનિયાના નક્શામાં એનું નામ પણ નથી. તારા ગામનું નામ નથી. પાંચ લાખ વસ્તી હોય કે છ લાખની વસ્તી હોય તો એનું નામ નથી. પાંચસો-હજાર માણસમાં તારું નામ કેવી રીતે દેખાશે ? પણ એવા લૌકિકભાવ આડે આત્માને નિવૃત્તિ આવતી નથી. અને ત્યાં એને હિતવિચારણા, પોતાના આત્મકલ્યાણની વિચારણા બીજી રીતે થવી સંભવતી નથી. તો આ પછી બીજી કોઈ રીતે એને આત્મકલ્યાણ માટે વિચાર આવે એ વાત ત્યાં અવકાશ પામતી નથી.

સૂતી વખતે કે ઉઠતી વખતે. બીજું કામ ન હોય ત્યારે એક પાંચ મિનિટ તો વિચાર કરે, કે મારા આત્મકલ્યાણ માટે શું કરું છું ? આખા દિવસમાં કે આખા મહિનામાં કે આખા વર્ષમાં શું કર્યું ? થોડીક વાર તો રોજમેળ તપાસે. એકાદી Item તો તપાસે રોજમેળમાં કે ક્યાંય મારા આત્મકલ્યાણની રકમ જમે થઈ કે નહિ ? જમે-ઉધાર.. જમે-ઉધાર શુભાશુભ પરિણામ કરે છે. ખાતું ચાલે છે. બરાબર પરિણામમાં જમા-ઉધારનું ખાતું ચાલે છે. શુભ અને અશુભ... શુભ અને અશુભ... પણ આત્મકલ્યાણની એકાદી રકમ છે કે નહિ ? ગોતે તો ખરો બાર મહિને. શુભ અને અશુભ સિવાય કાંઈ દેખાશે નહિ. એવી પરિસ્થિતિ છે.

આત્મહિતની વિચારણા ‘બીજી રીતે થવી સંભવતી નથી. એકની નિવૃત્તિ તો બીજાનું પરિણામ થવું સંભવે છે.’ શું કહે છે ? એકની નિવૃત્તિ એટલે લૌકિકભાવની નિવૃત્તિ થાય તો આત્મહિતનું પરિણામ થવું સંભવે છે. લૌકિકભાવની નિવૃત્તિ ન થાય અને આત્મહિતનું પરિણામ થાય એ અશક્ય છે, શક્ય કોઈ રીતે છે નહિ. અહિતનું કારણ ‘અહિતહેતુ...’ એટલે અહિતનું કારણ. આત્માને દુર્ગતિમાં નાખનારું કારણ, અધોગતિમાં પાડનારું કારણ, દુઃખમાં સપડાવનારું કારણ. એવો આ સંસારસંબંધી પ્રસંગ છે. જેટલા કોઈ ઉદયના પ્રસંગ છે એ બધા સંસારસંબંધીના પ્રસંગ આત્માને દુઃખી થવાના કારણો છે. એ પ્રસંગ અહિતનું કારણ છે.

લૌકિકભાવ સર્વથી મોટું અહિતનું કારણ છે. એને બીજા પત્રમાં કાળકૂટ ઝેર કીધું છે. શું કીધું છે ? કાળકૂટ ઝેર કીધું. લોકો પ્રમાણપત્ર આપે. ભાઈનો સન્માન સમારંભ યોજો. ફલાણા ભાઈનો સન્માન સમારંભ યોજો. એને તો ઘટક... ઘટક ઝેરના ઘૂંટડા ગળવા સિવાય બીજું કાંઈ થાય નહિ. એક જણો હાર પહેરાવે ત્યાં મોટો ઘૂંટડો ભરે. વ્યાપી જાય. રૂવાંડે રૂવાંડે ઝેર વ્યાપે. ત્યાં વળી બીજો ઊભો થયો કે ભાઈ તમે પણ ફૂલની માળા પહેરાવો. આ બધા લૌકિકભાવના લોકસંજ્ઞાના કાળકૂટ ઝેર પીવાના જ્યાં સુધી બંધ ન થાય, ત્યાં સુધી આ વાતની કાંઈ પણ અસર થાય એવું નથી. કોઈ એક ટકાના કોઈ એક અંશે પણ અસર થાય એવું નથી.

‘લૌકિકભાવ, લોકચેષ્ટા એ સૌની સંભાળ જેમ બને તેમ જતી કરીને,...’ લોકો શું કહેશે ? હું ધર્મમાં રહીશ તો લોકો શું કહેશે ? સમાજની અંદર મારી કીંમત ઘટી જશે એનું શું ? અથવા હું સત્યને ગ્રહણ કરીશ તો ઘણા લોકો મારી વિરુદ્ધ

થઈ જશે. કેમ કે સત્યને ગ્રહણ કરનારની સંખ્યા ઓછી હોય છે. આ કાળમાં તો સૌથી ઓછી છે. નહિતર દરેક કાળે ઓછી હોય છે. ત્યારે એને એમ થાય છે કે ઝાઝી સંખ્યાવાળામાં રહેવું કે થોડી સંખ્યાવાળામાં રહેવું ? હવે બહુમતિને પસંદ કરવી કે લઘુમતિને પસંદ કરવી ? તમારો શું મત પડે છે ? કહો. અહીંયાં તો એમ કહે છે, કે સત્યને પસંદ કર. એ લઘુમતિ હંમેશા રહી છે તો લઘુમતિ પણ મને માન્ય છે. જ્ઞાની કોઈ એક જ હોય. કેટલા હોય ? જ્ઞાની એક હોય, અબજોમાં એક હોય. બાકી કોઈ મને સંમત નથી.

‘એ સૌની સંભાળ જેમ બને તેમ જતી કરીને, તેને સંક્ષેપીને...’ એનો વાવટો સંકેલી લેવો એમ કહે છે. લોકસંજ્ઞાનો વાવટો સંકેલી લેવો. ‘તેને સંક્ષેપીને આત્મહિતને અવકાશ આપવો ઘટે છે.’ પોતાના આત્માના હિતને મુખ્ય કરવું, નહિતર દુર્ગતિના દુઃખમાંથી કોઈ બચાવવા આવશે નહિ. કોઈ દુઃખમાંથી છોડાવવા આવશે નહિ. જે આ ઘણા છે.. આ ઘણા છે... એની પડખે રહ્યો, એ ઘણા તને છોડાવવા આવવાના નથી. એમ. કેમ કે જગતની અંદર ઘણા છે એ અજ્ઞાની છે, જ્ઞાની કો’ક જ છે અને પકડવા જેવા કો’કને છે, ઘણાને પકડવા જેવા નથી.

મુમુક્ષુ :- ધર્માત્મા પોકારી પોકારીને આ વાત કરે છે છતાં એના શરણમાં આવતો નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. લૌકિકભાવ એવો છે. એની મહત્તા એવી આંકી છે, કે લોકસંજ્ઞા જીવને છોડવી એ અફીણનું બંધાણ છોડવા કરતાં અઘરું છે. અફીણનું બંધાણ છોડવું હોય તો જલ્દી ન છૂટે અને એક સાથે છોડવા જાય તો મરી જાય. તરફડીયા મારે. ધીમે... ધીમે... ધીમે... ધીમે... ધીમે... ધીમે (છોડવું પડે). આ રોજનો સ્વાધ્યાય એટલે કરવાનો છે. એ અસરમાંથી મુક્ત થવાનું છે. આ જીવને જે લૌકિકભાવનું ઝેર ચડેલું છે. એમાં ધીમે... ધીમે... ધીમે... સત્પુરુષોના વચનોથી ભાવના ભાવી ભાવીને (એ ઝેરને મટાડવાનું છે). ભાવના છે એ મોટી વાત છે ને ? એ ભાવનામાં આવી આવીને, ભાવના ભાવી ભાવીને એ અસરને, ઝેરની અસર ઘટાડવાની છે અને એમાંથી મુક્ત થવાનું છે. આયુષ્ય પૂરું થાય ત્યાં સુધીમાં સારું એવું એણે કામ કરી લેવું જોઈએ. નહિતર પછી જે અંધારું છે એમાં ક્યાંય અજવાળું નથી. મનુષ્યગતિ છૂટી મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં અનંતકાળે મનુષ્ય થાવું દુર્લભ છે.

મુમુક્ષુ :- આ લોકચેષ્ટા એટલે શું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- લોકચેષ્ટા. એ બધા આમ એકાર્થમાં જાય છે. લોકોની અંદર મુખ્યતા દેખાય એવી કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવી. ચેષ્ટા કરવી એટલે મન, વચન, કાયાનો એવો કોઈ પ્રયાસ થવો કે જેમાં હું કાંઈક સારો દેખાઉં. બધાની વચ્ચે હું કાંઈક વધારે સારો દેખાઉં, એવી ચેષ્ટા કરવી, એવો પ્રયત્ન કરવો. લૌકિકભાવમાં રહીને લૌકિક મુખ્યતામાં પ્રયત્ન કરવો, એને લોકચેષ્ટા કહેવામાં આવે છે. ચેષ્ટા એટલે પ્રયત્ન, પ્રયાસ.

મુમુક્ષુ :- કરવું, કરાવવું એ બધું આવી જાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કરવું, કરાવવું, અનુમોદવું બધું એમાં આવી ગયું. કરવું, કરાવવાનું તો ખબર પડે પણ અનુમોદવામાં ખબર પડતી નથી. કેમ કે પોતે નથી કરતો ને. પણ પોતે નથી કરતો પણ તારો અભિપ્રાય કઈ બાજુ જાય છે એ નક્કી કર. જે કરે છે એનું ફળ તને મળશે. તારો અભિપ્રાય એ બાજુ હશે તો એનું ફળ તને મળશે. ‘ઋષભદેવ’ ભગવાનની વાણી છૂટી. પ્રસંગ ક્યારે બન્યો ? પહેલા તીર્થકરને કેટલો કાળ ગયો ? એક કોડાકોડી ઉપરનો કાળ છે ને ચોથા આરાનો ? એક કોડાકોડી સાગર. પૂર્વ નહિ. એક કોડાકોડી સાગર. વાણી છૂટી ત્યારે કેટલાક જીવો મોક્ષની અંદર પધાર્યા. મોક્ષગતિ ચાલુ થઈ અને કેટલાકને વિરોધ થઈ ગયો. અંદરમાં ભાવમાં. પ્રગટ તો ભગવાનના સમવસરણમાં કરવાની કોઈની શક્તિ હોતી નથી. સામેસામું ન કરી શકે. જો ભગવાનની વાણી ન છૂટી હોત તો સારું એમ એક મત પડે. એક મત પડે કે છૂટી એ સારું. કેમ કે કેટલાક મોક્ષે ગયા. તો ઓલો કહે પણ ઘણાને નુકસાન થયું એનું શું ? માટે વાણી ન છૂટી હોત તો નુકસાન ન થાત.

એક કોડાકોડી સાગર પૂર્વે બનેલી ઘટના આજે સામે આવે અને એના ઉપર એનો અભિપ્રાય તો કાંઈક કામ કરવાનોને ? બે વાત પરસ્પર વિરુદ્ધ છે. એક બાજુ તો અભિપ્રાય જવાનો જ છે. અત્યારે એ પ્રસંગ નથી. અત્યારે એને કોઈ લેવા દેવા નથી પણ અભિપ્રાય થઈ ગયો એટલે અનુમોદના થઈ ગઈ. ... એ જીવોને પરિણામ થયા તો એની અનુમોદના થઈ ગઈ. એની જે ગતિ થાય એની આ ગતિ થાય. આવું છે. ઘટના સાથે સંબંધ નથી, બહારમાં એનો દેખાવ આવે કે ન આવે એની સાથે સંબંધ નથી. અંદરમાં અભિપ્રાય શું પડ્યો છે એની સાથે સીધો સંબંધ છે.

મુમુક્ષુ :- અભિપ્રાય દ્વારા અનુમોદન કરી લ્યે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. અભિપ્રાય થાય એટલે અનુમોદના થઈ ગઈ. અને એ અભિપ્રાયને સૂક્ષ્મતાથી વિચારવા જેવો છે. કારણ કે એ છૂપું ઝેર છે. એની ખબર પડતી નથી.

મુમુક્ષુ :- મોટામાં મોટું પાપ થવામાં અનુમોદના કારણ બને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. અનુમોદના કારણ બને છે. એ જ બને છે. એટલા માટે બહુ સંભાળીને એકલા આત્મહિતને જ અવકાશ આપવો ઘટે છે, આત્મહિતને જ મુખ્ય કરવું રહે છે, એ સિવાય બધું ગૌણ કરવું જોઈએ.

એવા ‘આત્મહિત માટે સત્સંગ જેવું બળવાન બીજું નિમિત્ત કોઈ જણાતું નથી...’ આ એમણે પોતાની વર્તમાન જ્ઞાનદશાનો અને અનેક ભવની અંદર જે પ્રયત્ન અને પરિશ્રમ કર્યો છે એનો સરવાળો માર્યો છે, કે એનું આત્મહિત મુખ્ય કરવું હોય તો એના માટે બળવાન નિમિત્ત સત્સંગ જેવું એકેય આ જગતમાં છે નહિ. અમે જોયું નથી. ભૂતકાળમાં પણ નહોતું અને ભવિષ્યમાં પણ હશે નહિ, એમ કહે છે. ત્રણે કાળે એક જ વાત છે. આગળના અનેક પત્રોમાં પણ એ વાત કરી ગયા છે. એ સત્સંગ ઉપર આખો પેરેગ્રાફ છે.

જીવે લૌકિકભાવ છોડીને, હોં ! નહિતર સત્સંગ પણ સફળ થાશે નહિ. લૌકિકભાવ છોડીને સત્સંગ આરાધવો, સત્સંગ ઉપાસવો અને તો જ આત્મહિતનું કાંઈક થવા જેવું હશે તો થાશે, બીજો તો કોઈ ઉપાય દેખાતો નથી.

(સમય થયો છે)...

સમજરૂપ - જ્ઞાનનું અમલીકરણનો ઉત્સાહ, મુમુક્ષુજીવને પ્રયોગમાં યોજે છે. તેવા પાત્ર જીવને સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાનનું અમલીકરણ તે મુમુક્ષુ - ભૂમિકાનું યથાર્થ આચરણ (ચારિત્ર) છે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૨૨૬)

તા. ૧૯-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૨૮ થી ૫૩૦
પ્રવચન નં. ૨૨૯

સમકિત ઉત્પન્ન થાય અને અનંત ચતુષ્ટયરૂપે પ્રગટ થાય છે. અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ અને અનંતવીર્ય. વળી કેવું પ્રગટ થાય છે ? કે સર્વકાળ એકરૂપ છે. કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન તેજનો પૂંજ જેનો એ છે. કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનો તેજ પૂંજ-તેજનો સમૂહ (છે) અને સર્વકાળે એકરૂપ રહેવાનો છે, ઘસારો થશે નહિ. જૂનું થશે નહિ. કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન જૂનું નહિ થાય, એમાં કોઈ ઘસારો Depreciation કાંઈ લાગશે નહિ. એકસરખું જે રહેવાનું છે. એવા જ્ઞાનપૂંજના પ્રતાપની એકરૂપ પરિણતિ. જ્ઞાનપૂંજના પ્રતાપની એકરૂપ પરિણતિ એવો જે પ્રકાશસ્વરૂપ, તેનું નિધાન છે. જીવપદાર્થ છે એ એનું નિધાન છે. એમાંથી નીકળ્યા જ કરશે. અક્ષય નિધાન છે આ. એમાંથી ક્ષય નથી થવાનો. નીકળ્યા જ કરશે. કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંત સુખના પરિણામો એમાંથી પ્રવાહયુક્ત થયા જ કરશે. અક્ષય નિધાન છે, આ અક્ષયપાત્ર છે. બહારમાંથી અક્ષયપાત્ર મળી જાય તો માણસને ખૂટતું જ નથી. દીધા જ કરે છે.

આ રિદ્ધિ, સિદ્ધિ અને વૃદ્ધિની વાત આવે ત્યાં માણસને આશ્ચર્ય થાય છે. પણ ખરેખર તો અક્ષયનિધાનપાત્ર તું પોતે જ છો. કેવળજ્ઞાનના દાન અને કેવળ અનંતસુખના દાન અંદરથી તું દીધા જ કર (તો પણ) અંદર ખૂટે એવું નથી. ખૂટે એવું નથી, ઘટે એવું અંદર નથી. ખૂટવાનો તો પ્રશ્ન જ નથી પણ અંદરથી ઘટે એવું નથી. આટલું દીધું અનંતકાળ સુધી દાન દીધું હવે ઓછું થયું છે ? નહિ. એટલું ને એટલું Intact છે. કાંઈ ફેરફાર વગરનું. એવા જ્ઞાનના પૂંજના પ્રતાપની એકરૂપ પરિણતિ, એવું જે પ્રકાશસ્વરૂપ તેનું નિધાન છે.

કેવો છે આત્મા ? કે રાગાદિ અશુભપરિણતિ મટાડીને થયેલો જે શુદ્ધત્વરૂપ

પરિણામ, એની વારંવાર શુદ્ધત્વરૂપ પરિણતિ, તેનાથી નિર્ભર થયો છે. સુપ્રભાત. જેનાથી ભરેલો છે. સુપ્રભાતનો અર્થ કર્યો છે, સાક્ષાત ઉદ્યોત જેમાં આવ્યો છે. શુદ્ધાત્મ પરિણતિથી રાગાદિ મટાડીને જે શુદ્ધત્વરૂપ પરિણમન થયું, એ પરિણતિથી સારી રીતે ભરેલો જેમાં ઉદ્યોત છે, જેમાં પ્રકાશ ભરેલો છે. જેમ સવારમાં પ્રભાત (પ્રગટ) થાય એની અંદર પ્રકાશની ઉત્પત્તિ થાય છે. એમ આત્મામાંથી ચૈતન્યપ્રકાશની ઉત્પત્તિ થાય છે. આ પ્રકાશ બીજી જાતનો છે. આ પુદ્ગલનો પ્રકાશ નહિ, સૂર્યનો પ્રકાશ નહિ, લાઈટો કરે છે એનો પ્રકાશ નહિ. એ જડ પ્રકાશ છે. અંદરના ચૈતન્યના પ્રકાશની વાત છે. એવો જે ચૈતન્યનો પ્રકાશ છે એ પ્રગટ થાય છે.

‘ભાવાર્થ આમ છે, કે જેમ રાત્રિ સંબંધી અંધકાર મટતાં દિવસ ઉદ્યોતસ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે, તેમ મિથ્યાત્વ રાગ-દ્વેષરૂપ,...’ મિથ્યાત્વ, રાગ અને દ્વેષરૂપ અશુદ્ધપરિણતિ. આ રાત્રિ છે. ‘શ્રીમદ્જી’ના ગ્રંથમાં પહેલું આ કથન છે. ગ્રંથનો પ્રારંભ આ વચનથી થયો છે. રાત્રિ વ્યતિક્રમી ગઈ અને સુપ્રભાત થયું. રાત્રી વ્યતિક્રમી ગઈ, મોહનિદ્રાનો નાશ થયો. રાત્રિ પૂરી થાય ત્યારે નિદ્રાનો નાશ થાય, એમ મોહનિદ્રાનો નાશ થયો. દર્શનમોહ ગયો. એવી રીતે આત્મા જાગૃત થઈ ગયો. સવારે જેમ માણસ જાગે એમ આત્મા દર્શનમોહના અભાવથી જાગૃત થયો. માટે ભાવમોહનિદ્રા. આવી મોહની ભાવનિદ્રા ટાળવાનો પ્રયત્ન કરવા જેવું છે.

આ કાળમાં તો કેવળજ્ઞાન નથી. છતાં આચાર્ય ભગવાને ભાવના કેવળજ્ઞાનની ભાવી છે. મુમુક્ષુને સમ્યગ્દર્શન થાય તો એ મંગળપ્રભાત છે. અને એ સંકલ્પ અને એ નિશ્ચય કરવા જેવો છે. આ પ્રભાત ઊગ્યું છે એ દ્રવ્યપ્રભાત છે. સમ્યગ્દર્શનરૂપી ભાવપ્રભાત મારે મારા આત્મામાં પ્રગટ કરવું, કરવું ને કરવું જ છે. એ નિશ્ચય કરવો.

મુમુક્ષુ :- બેસતા વર્ષનું સુપ્રભાત ન થાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આત્મા માટે એ ખરેખરું સુપ્રભાત નથી. એ તો લૌકિક વાત છે. બેસતું વર્ષનું પ્રભાત છે એ લૌકિક વાત છે. અલૌકિક તો પોતાના આત્મામાં અંદર સમ્યગ્જ્ઞાનના દીવા પ્રગટે એ ખરેખર સુપ્રભાત છે. સાચું પ્રભાત એ છે અને એ પ્રગટ કરવાનો નિશ્ચય કરવો, દૃઢ નિશ્ચય કરવો, દૃઢ સંકલ્પ કરવો કે આ કરવું જ છે. તો થાય છે. જો જીવને કરવું હોય તો તે પરાધીન નથી. ન થાય એવું નથી. કરવું હોય એને થાય જ છે. જેને કરવું છે એને નથી થયું એવો એક અપવાદ Case

નથી. અનંતા થઈ ગયા એમાંથી કોઈ અપવાદ નથી કે જેને કરવું હતું ને ન થયું. પણ ખરી દાનતથી કરવું છે એમ અંતરથી આવવું જોઈએ. ત્યાં સુધી થતું નથી. અને અંદરથી ખરેખર ભાવના ઉગે છે ત્યારે થયા વિના રહેતું નથી. એટલે આ તપાસવા જેવો વિષય છે કે કેમ નથી થયું ? કે આ જીવને ખરી તૈયારી આવી નથી, ખરી મુમુક્ષુતા પ્રગટી નથી, નહિતર થયા વિના રહે નહિ એવી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- સમ્યગ્દર્શન ન થાય ત્યાં સુધી ઘોર અંધકારની રાત્રિ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘોર અંધકારની રાત્રિ છે અને એ ઘોર અંધકારની રાત્રિ કોઈ રીતે સંમત કરવા જેવી નથી.

‘શ્રીમદ્જી’એ તો ત્યાં સુધી કહ્યું, કે સાતમી નારકીની રૌવરૌવ નરકની વેદના હું સંમત કરું છું, દર્શનમોહનીય અને મિથ્યાત્વ મોહનીયને હું સંમત કરતો નથી. એ ઉત્કૃષ્ટ દષ્ટાંત છે. પોતે પોતાના અભિપ્રાયને વ્યક્ત કર્યો છે. પણ પોતે આ વિચારવા જેવું છે કે પોતે શું કરવા મિથ્યાત્વનો અપરાધ કરે છે ? કે નાની-મોટી વાતની અનુકૂળતા ને પ્રતિકૂળતા, પોતાની કલ્પનાને અનુસરીને થાય તો એને વાંધો નથી અને નહિતર એને વાંધો છે. અને એમાં કંઈ રૌવરૌવ નરકની વેદના નથી. એમાં કોઈ રૌવરૌવ નરકની વેદના નથી. ફક્ત વર્તમાન સંયોગો ઉપરનું મમત્વ છોડવાનું છે. દેહથી માંડીને જેટલા વર્તમાન સંયોગ છે એમાંથી મમત્વ ઉઠાવી લેવાનું છે. એમાં કાંઈ એને રૌવરૌવ નરકની વેદના (થઈ) જાય એવું નથી. જે જ્ઞાની રૌવરૌવ નરકની વેદના સંમત કરે છે અને મિથ્યાત્વને સંમત નથી કરતા તો તારે તો એટલું પણ ... તો તું શું કરવા સંમત કરે છે ? અને મિથ્યાત્વને ટાળવા પ્રયાસ કરતો નથી. આટલું પોતે વિચારવાનું છે.

એટલે એકવાર એટલી તૈયારીમાં આવી જવું કે, કે મિથ્યાત્વને છોડતાં સંયોગનું મમત્વ છોડવાની શરત છે. એ સંયોગોનું મમત્વ છોડતાં સંયોગો ઉપરની સાવધાનીની પક્કડ ઢીલી થઈ જાય છે. એ પક્કડ ઢીલી થતાં સંભવ છે કે... ન થાય તો જુદી વાત છે. પ્રતિકૂળતાઓ કાંઈક આવશે પણ ખરી, પણ તૈયારી એવી રાખવી છે કે ભલે જે પ્રતિકૂળતા આવવી હોય તે આવો, હું હવે તૈયાર છું. મારે મન એ પ્રતિકૂળતા આવશે ત્યારે એ પ્રતિકૂળતા રહેવાની નથી. કોઈ પ્રતિકૂળતા મારે માટે પ્રતિકૂળતા જેવી વાત જ નથી એ જ્ઞાન મારે કરવાનું છે. એ નિર્ધાર મારે કરવાનો છે કે પ્રતિકૂળતા તે કોઈ ખરેખર પ્રતિકૂળતા જ નથી. તો સમ્યગ્દર્શન સુગમ છે, સરળ છે અને સહેલું

છે. અને નહિતર અનંત ઉપાયોથી થાય એવું નથી. આ સીધી વાત છે. પણ અંદરથી થોડુંક જોર કરવાની જરૂર છે જીવને. પુરુષાર્થ ફોરવવાની જરૂર છે. ઢીલાઢ્ય રહે આ કામ થાય એવું નથી.

‘ભાવાર્થ આમ છે કે જેમ રાત્રિસંબંધી અંધકાર મટતાં દિવસ ઉદ્યોતરૂપ પ્રગટ થાય છે. તેમ મિથ્યાત્વ રાગ-દ્વેષરૂપ અશુદ્ધ પરિણતિ મટાડીને શુદ્ધત્વપરિણામે બિરાજમાન જીવદ્રવ્ય પ્રગટ થાય છે.’ શુદ્ધત્વ પરિણામે બિરાજમાન જીવદ્રવ્ય લીધું. મહિમા કર્યો. તમામ જ્ઞાનીપુરુષોના વચનમાં પુરુષાર્થની પ્રેરણા છે. પુરુષાર્થ પ્રેરક એમની વાણી છે. જીવમાં શિથિલતા હોય તો ઉડાવી દે એવી મહાપુરુષોની વાણી હોય છે. એમની વાણીનું આ લક્ષણ છે, વિશિષ્ટતા છે. ‘વળી કેવો છે ?’....

મુમુક્ષુ :- શુદ્ધત્વ પરિણામ તો કરવાનું છે, તો શુદ્ધત્વ પરિણામે બિરાજમાન જીવદ્રવ્ય પ્રગટ થાય છે (એમ લખ્યું છે, એનો અર્થ શું ?)

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, જીવદ્રવ્ય પ્રગટ થાય છે. શુદ્ધત્વના પરિણામે બિરાજીને જીવદ્રવ્ય પ્રગટ થાય છે. સમ્યગ્દર્શનમાં બિરાજમાન થાય છે, સમ્યગ્જ્ઞાનમાં બિરાજમાન થાય છે. વસ્તુ તો એની અવસ્થામાં બિરાજે ને ? વસ્તુ તો એની અવસ્થામાં બિરાજે એ એનું સિદ્ધાસન છે. શ્રદ્ધા-જ્ઞાન છે એ એનું સિદ્ધાસન છે. સાધકજીવ ભગવાનને ભક્તિ અને વિનંતી એ રીતે કરે છે, કે પ્રભુ ! મારું સિદ્ધાસન, શ્રદ્ધા-જ્ઞાનનું સિદ્ધાસન આપના વિના સુનું છે. આપ આવીને ત્યાં બિરાજો. ‘હૃદય સિદ્ધાસન સુના તુમ બિન, ઉસમેં આ બસ જાઓ. પ્રભુજી મનમંદિર મેં આઓ.’ એક પદ છે.

‘દ્રવ્યના પરિણામરૂપ અતીન્દ્રિયસુખના કારણે...’ અતીન્દ્રિય દ્રવ્યના પરિણામરૂપ જે ‘અતીન્દ્રિય સુખના કારણે જે આકુળતાથી રહિતપણું, તેનાથી સર્વ કાળ અમિટ (-અટળ) છે તદ્દ્રૂપ સર્વસ્વ જેનું, એવો છે.’ કેવું સ્વરૂપની અંદર નિધાન ભરેલું છે ? કેવું સ્વરૂપનું સર્વસ્વ છે ? કે જેમાંથી અતીન્દ્રિય સુખનું કારણ છે એ પ્રવાહમાંથી આવ્યા જ કરે છે. નિરાકુળતા રહેશે, આકુળતાનું રહિતપણું થઈ જશે. સર્વ કાળને માટે મટશે નહિ એવી નિરાકુળ શાંતિ એમાંથી પ્રગટ થશે. એવું જેનું સર્વસ્વ-સત્ત્વ છે. એવું સત્ત્વ જેનું સર્વસ્વરૂપ છે. એવું આત્મસ્વરૂપ છે, એવું નિજદ્રવ્ય છે, એવો આત્મા છે. એને પ્રગટ કરવા માટેની ભાવનાનું આ પદ છે. આજના દિવસનું આ વિશેષ. ‘ગુરુદેવશ્રી’ બેસતા વર્ષે આના ઉપર (કળશટીકા, કળશ-૨૬૮) પ્રવચન

આપતા. ...

પરંતુ પત્ર. 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' વચનામૃત. પાનું ૪૨૩. નીચે છેલ્લો પેરેગ્રાફ છે, કે 'આત્મહિત માટે સત્સંગ જેવું બળવાન બીજું નિમિત્ત કોઈ જણાતું નથી,...' પોતાને શું જણાય છે ? એ પોતે કહે છે, કે મને 'આત્મહિત માટે સત્સંગ જેવું બળવાન બીજું નિમિત્ત કોઈ જણાતું નથી,...' પરંપરામાં પત્રમાં છેલ્લે લીધું ને ? 'આમ હોવાથી દિન દિન પ્રત્યે, પ્રસંગે પ્રસંગે, ઘણી વાર ક્ષણે ક્ષણે સત્સંગ આરાધવાની જ ઇચ્છા વર્ધમાન થયા કરે છે,...' પોતાની એવી અદ્ભૂત અધ્યાત્મિક દશા છે તો પણ એમને સત્સંગ આરાધનાની ઇચ્છા વધતી જાય છે.

'જે જીવ લૌકિકભાવથી અવકાશ લેતો નથી તેને, પ્રાયે નિષ્ફળ જાય છે, અને સહેજ સત્સંગ ફળવાન થયો હોય તો પણ વિશેષ વિશેષ લોકાવેશ રહેતો હોય તો તે ફળ નિર્મૂળ થઈ જતા વાર લાગતી નથી;...' શું કહે છે ? કે મુમુક્ષુજીવ જેટલો સમય મળે એટલો સત્સંગ કરે છે પણ એ સત્સંગ સિવાયના સમયમાં લોકાવેશથી, લોકસંબંધીના, લૌકિકભાવના, લોકસંજ્ઞાના પરિણામમાં વેગવંત (પરિણામ), એને આવેશ કહે છે. આવેશ એટલે વેગ આવવો. એ લોકાવેશમાં રહી જાય છે, આવી જાય છે ત્યારે સત્સંગની અસર જે કલાક, દોઢ કલાકમાં આત્મા ઉપર થઈ હોય છે, એ નિર્મૂળ થઈ જાય છે. એ અસર ધોવાય જાય છે. એટલે સત્સંગ છે એ નિષ્ફળ જાય છે એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે.

મુમુક્ષુ :- ખાસ અમારા માટે જ આ લખાયું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આપણા માટે જ લખ્યું છે એમ લેવાનું છે. ખરેખર તો (એમ જ છે). દિવસના ભાગમાં જે કોઈ લૌકિક વ્યવહારો થાય છે, એમાં લોકસંબંધીના જે, સમાજસંબંધીના, કુટુંબસંબંધીના જે પરિણામ થાય છે, એ લોકાવેશપૂર્ણ થાય છે અને એટલે સત્સંગની અસર નિર્મૂળ થઈ જાય છે. મૂળમાંથી ખલાસ થઈ જાય છે. થોડી ઘણી અસર થઈ હોય તો પણ એ ચાલી જાય છે. એમાં વાર લાગતી નથી એમ કહે છે. એ લોકાવેશને (કારણે સત્સંગની અસર) નિર્મૂળ થતાં વાર લાગતી નથી.

'અને સ્ત્રી, પુત્ર, આરંભ, પરિગ્રહના પ્રસંગમાંથી જો નિજબુદ્ધિ છોડવાનો પ્રયાસ કરવામાં ન આવે...' આ બધા મારા છે એ પ્રકારને છોડવાનો, વિચાર નહિ, હોં ! પ્રયાસ કરવામાં ન આવે, પ્રયત્ન કરવામાં ન આવે, મારાપણું મટાડવાનો પ્રયોગ

કરવામાં ન આવે 'તો સત્સંગ ફળવાન થવાનો સંભવ શી રીતે બને ?' એમ કહે છે. ત્યાં મમત્વ એમ ને એમ રાખવાનું છે ! જેમ કોઈ માણસ ભાષણ કરનારા લેક્ચરબાજ હોય છે ને ! ઉદાર થવું, બધાએ ઉદારતાથી દાન આપવું, બધાએ ખુબ ઉદાર થઈને દાન આપવું, એ પોતે કોથળીને ગાંઠ મારી હોય એ ખોલવા માગતો ન હોય. પોતાની કોથળીની ગાંઠ છોડવી નથી, બધાએ દાન આપવું. આ એના જેવી વાત છે.

સત્સંગમાં આત્માની વાત કરવી, આત્માની ભાવના ભાવવી. પણ પોતાના કુટુંબ, પરિવાર, આરંભ, પરિગ્રહની ગાંઠ છોડવી નથી. એમાં જે નિજબુદ્ધિ થઈ ગઈ છે, એ બુદ્ધિ ... જે ગાંઠ મારી દીધી છે, તેને છોડવાનો કોઈ પ્રયત્ન ન કરવો અને સત્સંગ કર્યા કરવો, સત્શાસ્ત્ર વાંચ્યા કરવું, એ કઈ રીતે બનશે ? આ સત્સંગ સફળ થવાનું બનશે કેવી રીતે ? એમ પૂછે છે.

મુમુક્ષુ :- આશ્ચર્ય...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. કોઈ રીતે નહિ થાય. અનંતકાળ તું આવી રીતે સત્સંગમાં આવીશ (તો પણ નહિ થાય). પોતે જે જગ્યાએથી ગાંઠ છોડવાની છે એ ગાંઠ તો છોડતો નથી. અને વિચાર કરે છે કે હું બહુ વાચું છું, હું રોજ સાંભળું છું, હું રોજ ચિંતન કરું છું, રોજ મનન કરું છું. પણ આ તો દઢ રાગ છે. નિજબુદ્ધિને લઈને દઢ રાગ છે. એ તો જોતો પણ નથી. એને જોયા વિના એ દૂર થઈ શકે એવું છે નહિ. કેમ કે ખબર જ નથી કેટલો (રસ છે). જોયા વગર તો ખબર જ ન પડે કે અંદર રસ કેટલો પડે છે ? એ કોઈ રીતે દૂર થઈ શકે નહિ અને સત્સંગ કોઈ દિ' સફળ થાય નહિ. 'તો સત્સંગ ફળવાન થવાનો સંભવ શી રીતે બને ?'

'જે પ્રસંગમાં મહા જ્ઞાનીપુરુષો સંભાળીને ચાલે છે,...' જે વ્યવહાર કરતાં જ્ઞાનીપુરુષ ઘણા અંદરમાં જાગૃત રહીને ચાલે છે. પોતાનો આત્મા સંભાળી રાખે છે. .. પરિણામ કરે. 'તેમાં આ જીવે તો અત્યંત અત્યંત સંભાળથી, સંક્ષેપીને ચાલવું,...' મુમુક્ષુએ બહુ જાગૃત રહેવાની જરૂર છે અને સંક્ષેપીને ચાલવું. બને એટલો વ્યવહાર સંક્ષેપી નાખવો, ઓછો કરી નાખવો, અલ્પભાષી થવું, અલ્પહાસી થવું, અલ્પ પરિચયી થવું. બહુ ઝાઝાં માણસોના પરિચયમાં આવવાનો કાળ નથી. થોડા પણ રુચિવાળા-આત્મરુચિવાળા પણ થોડા હોય તો એના સત્સંગ પૂરતો પરિચય રાખવો, બાકી

ક્યાંય પરિચય વધારવા જેવું નથી. એવું ઝાઝું .. માટે મેં ઘણી પ્રભાવના કરી. તો પ્રભાવના આત્મામાં કરવા જેવી છે, ટોળામાં નહિ. એમ લેવું.

મુમુક્ષુ :- એકદમ સીધું માર્ગદર્શન છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સીધું માર્ગદર્શન છે.

‘અત્યંત અત્યંત સંભાળથી, સંક્ષેપીને ચાલવું, એ વાત ન જ ભૂલવા જેવી છે...’ એ જરાય વિસ્મરણ કરવા જેવી વાત નથી કે ગૌણ કરવા જેવી નથી. ‘એમ નિશ્ચય કરી, પ્રસંગે પ્રસંગે, કાર્યે કાર્યે અને પરિણામે પરિણામે તેનો લક્ષ રાખી...’ જુઓ ! એમ ‘નિશ્ચય કરી, પ્રસંગે પ્રસંગે..’ દરેક ઉદયના પ્રસંગે, દરેક ઉદયના કાર્યે કાર્યે અને પોતાના પરિણામે પરિણામે. પર ને સ્વ. નિમિત્ત-ઉપાદાન બેય લઈ લીધું. તેનું લક્ષ રાખી ‘તેથી મોકળું થવાય તેમ જ કર્યા કરવું...’ તેનાથી ભિન્નપણું થાય એવો પ્રયત્ન ચાલુ રાખવો. ‘એ શ્રી વર્ધમાનસ્વામીની છદ્મસ્થ મુનિચર્યાને દૃષ્ટાંતે અમે કહ્યું હતું.’ ભગવાનના દૃષ્ટાંતે આ વાત અમે કરી હતી. કોઈ સમાગમમાં વાત કરી હશે એનો અહીંયાં સંદર્ભ આપ્યો છે. પત્ર મુમુક્ષુજીવ માટે ઘણો ઉપયોગી છે. આપણે વિચારણા કરવા અને લોકસંજ્ઞા નિવારવા માટે બહુ સચોટ વાત છે. એમની ભાષામાં ભાવ બહુ ભર્યા છે. શબ્દો છે પણ અંદર ભાવ ઘણા ભર્યા છે. પરંતુ થયો.

પત્રાંક-૫૨૯

ૐ

મુંબઈ, આસો વદ ૩, બુધ, ૧૯૫૦

ભગવત્ ભગવત્નું સંભાળશે, પણ જ્યારે જીવ પોતાપણું મૂકશે ત્યારે, એવું જે ભદ્રજનોનું વચન તે પણ વિચારતાં હિતકારી છે. આપ કંઈ જ્ઞાનકથા લખશો.

૫૨૯. ‘સોભાગ્યભાઈ’ ઉપર નાનું પોસ્ટકાર્ડ લખેલું છે. ‘ભગવત્ ભગવત્નું સંભાળશે, પણ જ્યારે જીવ પોતાપણું મૂકશે ત્યારે, એવું જે ભદ્રજનોનું વચન તે પણ વિચારતાં હિતકારી છે.’ ભદ્ર માણસો આવું બોલે છે. ... ભગવાન સંભાળશે બધું. આ બધા ભગવાન જ છે. એ ભગવાન ભગવાનનું સંભાળશે. ‘ભગવત્ ભગવત્નું

સંભાળશે,...' એમ કરીને જીવે પોતાપણું મૂકવાનું છે. જ્યાં જ્યાં પોતાપણું થઈ રહ્યું છે ત્યાં ત્યાં પોતાપણું મૂકવાનું છે. પોતાપણું ક્યાં થાય છે ? પૂર્વકર્મના ઉદયથી જે સંયોગ-વિયોગ થાય છે એમાં પોતાપણું થાય છે. જેમાં ઉદયનો સંબંધ પોતાની સાથે છે એમાં પોતાપણું થાય છે. એ મૂકે ત્યારે એ વાત સાચી. 'ભગવત્ ભગવત્નું સંભાળશે,...' એ વાત ક્યારે સાચી ? કે પોતાપણું મૂકશે ત્યારે. 'તે પણ વિચારતાં હિતકારી છે.' એટલે પોતાપણું મૂકવા માટે જે આત્માને હિતનું કારણ છે. 'આપ કંઈ જ્ઞાનકથા લખશો.' જ્ઞાનસંબંધીની, આત્માની કથા કાંઈક કરશો. એમાં અમને રસ છે, બીજામાં અમને રસ નથી. ખાસ કરીને 'સોભાગભાઈ'ને જ્ઞાનકથા માટે વાત કરવાનું લખે છે. પરલમો પત્ર ખાલી ટૂકડો છે.

પત્રાંક-૫૩૦

મુંબઈ, આસો વદ ૬, શનિ, ૧૯૫૦

ૐ

સત્પુરુષને નમસ્કાર

આત્માર્થી ગુણગ્રાહી સત્સંગયોગ્ય ભાઈ શ્રી મોહનલાલ પ્રત્યે ડરબન.

શ્રી મુંબઈથી લિ. જીવન્મુક્તદશાઈચ્છક રાયચંદના આત્મસ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પહોંચે.

અત્ર કુળશતા છે. તમારું લખેલું એક પત્ર મને પહોંચ્યું છે. કેટલાંક કારણોથી તેનો ઉત્તર લખવામાં ઢીલ થઈ હતી. પાછળથી તમે આ તરફ તરતમાં આવવાના છો એમ જાણવામાં આવ્યાથી પત્ર લખ્યું નહોતું; પણ હાલ એમ જાણવામાં આવ્યું કે, હમણાં લગભગ એક વર્ષ સુધી સ્થિતિ કરવાનું ત્યાં સંબંધીનું કારણ છે, જેથી મેં આ પત્ર લખ્યું છે. તમારા લખેલા પત્રમાં જે આત્માદિ વિષયપરત્વે પ્રશ્નો છે અને જે પ્રશ્નોના ઉત્તર જાણવાની તમારા ચિત્તમાં વિશેષ આતુરતા છે, તે બન્ને પ્રત્યે મારું અનુમોદન સહજે સહજે છે, પણ જેવામાં

તમારું તે પત્ર મને મળ્યું તેવામાં તેના ઉત્તર લખી શકાય એવી મારા ચિત્તની સ્થિતિ નહોતી, અને ઘણું કરી તેમ થવાનું કારણ પણ તે પ્રસંગમાં બાહ્યોપાધિ પ્રત્યેનો વૈરાગ્ય વિશેષ પરિણામ પામ્યો હતો તે હતું; અને તેમ હોવાથી તે પત્રના ઉત્તર લખવા જેવા કાર્યમાં પણ પ્રવૃત્તિ થઈ શકે તેમ નહોતું. થોડો વખત જવા દઈ, કંઈ તેવા વૈરાગ્યમાંથી પણ અવકાશ લઈ તમારા પત્રનો ઉત્તર લખીશ એમ વિચાર્યું હતું; પણ પાછળથી તેમ પણ બનવું અશક્ય થયું. તમારા પત્રની પહોંચ પણ મેં લખી નહોતી અને આવા પ્રકારે ઉત્તર લખી મોકલવા પરત્વે ઢીલ થઈ તેથી મારા મનમાં પણ ખેદ થયો હતો; અને જેમાંનો અમુક ભાવ હજી સુધી વર્તે છે. જે પ્રસંગમાં વિશેષ કરીને ખેદ થયો, તે પ્રસંગમાં એમ સાંભળવામાં આવ્યું કે તમે તરતમાં આ દેશમાં આવવાની ધારણા રાખો છો તેથી કંઈક ચિત્તમાં એમ આવ્યું કે તમને ઉત્તર લખવાની ઢીલ થઈ છે પણ તમારો સમાગમ થવાથી સામી લાભકારક થશે. કેમકે લેખ દ્વારા કેટલાક ઉત્તર સમજાવવા વિકટ હતા; અને પત્ર તરતમાં તમને નહીં મળી શકવાથી તમારા ચિત્તમાં જે આતુરપણું વર્ધમાન થયેલું તે, ઉત્તર તરત સમજી શકવાને સમાગમમાં એક સારું કારણ ગણવા યોગ્ય હતું. હવે પ્રારબ્ધોદયે જ્યારે સમાગમ થાય ત્યારે કંઈ પણ તેવી જ્ઞાનવાર્તા થવાનો પ્રસંગ થાય એવી આકાંક્ષા રાખી સંક્ષેપમાં તમારા પ્રશ્નોના ઉત્તર લખું છું. જે પ્રશ્નોના ઉત્તર વિચારવાને નિરંતર તત્સંબંધી વિચારરૂપ અભ્યાસની આવશ્યકતા છે. તે ઉત્તર સંક્ષેપમાં લખવાનું થયું છે, તેથી કેટલાક સંદેહની પ્રવૃત્તિ વખતે થવી કઠણ પડશે, તો પણ મારા ચિત્તમાં એમ રહે છે કે, મારા વચન પ્રત્યે કંઈ પણ વિશેષ વિશ્વાસ છે, અને તેથી તમને ધીરજ રહી શકશે, અને પ્રશ્નોનું યથાયોગ્ય સમાધાન થવાને

અનુક્રમે કારણભૂત થશે; એમ મને લાગે છે. તમારા પત્રમાં ૨૭ પ્રશ્નો છે તેના સંક્ષેપે નીચે ઉત્તર લખું છું :-

૧. પ્રશ્ન-(૧) આત્મા શું છે ? (૨) તે કંઈ કરે છે ? (૩) અને તેને કર્મ નડે છે કે નહીં ?

ઉ.-(૧) જેમ ઘટપટાદિ જડ વસ્તુઓ છે તેમ આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ વસ્તુ છે. ઘટપટાદિ અનિત્ય છે, ત્રિકાળ એકસ્વરૂપે સ્થિતિ કરી રહી શકે એવા નથી. આત્મા એકસ્વરૂપે ત્રિકાળ સ્થિતિ કરી શકે એવો નિત્ય પદાર્થ છે. જે પદાર્થની ઉત્પત્તિ કોઈપણ સંયોગોથી થઈ શકી ન હોય, તે પદાર્થ નિત્ય હોય છે. આત્મા કોઈ પણ સંયોગોથી બની શકે એમ જણાતું નથી. કેમકે જડના હજારોગમે સંયોગો કરીએ તોપણ તેથી ચેતનની ઉત્પત્તિ નહીં થઈ શકવા યોગ્ય છે. જે ધર્મ જે પદાર્થમાં હોય નહીં તેવા ઘણા પદાર્થો ભેળા કરવાથી પણ તેમાં જે ધર્મ નથી, તે ઉત્પન્ન થઈ શકે નહીં, એવો સૌને અનુભવ થઈ શકે એમ છે. જે ઘટપટાદિ પદાર્થો છે તેને વિષે જ્ઞાનસ્વરૂપતા જોવામાં આવતી નથી. તેવા પદાર્થોના પરિણામાંતર કરી સંયોગ કર્યો હોય અથવા થયા હોય તોપણ તે તેવી જ જાતિના થાય, અર્થાત્ જડસ્વરૂપ થાય, પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ ન થાય, તો પછી તેવા પદાર્થના સંયોગે આત્મા જેને જ્ઞાનીપુરુષો મુખ્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ લક્ષણવાળો કહે છે, તે તેવા (ઘટપટાદિ, પૃથ્વી, જળ, વાયુ, આકાશ) પદાર્થથી, ઉત્પન્ન કોઈ રીતે થઈ શકવા યોગ્ય નથી. જ્ઞાનસ્વરૂપપણું એ આત્માનું મુખ્ય લક્ષણ છે, અને તેના અભાવવાળું મુખ્ય લક્ષણ જડનું છે. તે બન્નેના અનાદિ સહજ સ્વભાવ છે. આ તથા બીજાં તેવા સહસ્રગમે પ્રમાણો આત્માને નિત્ય પ્રતિપાદન કરી શકે છે. તેમ જ તેનો વિશેષ વિચાર કર્યો સહજસ્વરૂપ નિત્યપણે આત્મા અનુભવવામાં પણ આવે છે. જેથી સુખદુઃખાદિ ભોગવનાર, તેથી

નિવર્તનાર, વિચારનાર, પ્રેરણા કરનાર એ આદિ ભાવો જેના વિદ્યમાનપણાથી અનુભવમાં આવે છે, તે આત્મા મુખ્ય ચેતન (જ્ઞાન) લક્ષણવાળો છે; અને તે ભાવે (સ્થિતિએ) કરી તે સર્વકાળ રહી શકે એવો નિત્ય પદાર્થ છે, એમ માનવામાં કંઈ પણ દોષ કે બાધ જણાતો નથી, પણ સત્યનો સ્વીકાર થયારૂપ ગુણ થાય છે.

આ પ્રશ્ન તથા તમારાં બીજાં કેટલાંક પ્રશ્નો એવાં છે કે, જેમાં વિશેષ લખવાનું તથા કહેવાનું અને સમજાવવાનું અવશ્ય છે. તે પ્રશ્ન માટે તેવા સ્વરૂપમાં ઉત્તર લખવાનું બનવું હાલ કઠણ હોવાથી પ્રથમ 'ષ્ટદર્શનસમુચ્ચય' ગ્રંથ તમને મોકલ્યો હતો કે જે વાંચવા, વિચારવાથી તમને કંઈ પણ અંશે સમાધાન થાય, અને આ પત્રમાં પણ કંઈ વિશેષ અંશે સમાધાન થાય એટલું બની શકે. કેમકે તે સંબંધી અનેક પ્રશ્નો ઊઠવા યોગ્ય છે, જે ફરી ફરી સમાધાન પ્રાપ્ત થવાથી, વિચારવાથી સમાવેશ પામે એવી પ્રાયે સ્થિતિ છે.

(૨) જ્ઞાનદશામાં, પોતાના સ્વરૂપના યથાર્થબોધથી ઉત્પન્ન થયેલી દશામાં તે આત્મા નિજભાવનો એટલે જ્ઞાન, દર્શન (યથાસ્થિત નિર્ધાર) અને સહજસમાધિપરિણામનો કર્તા છે. અજ્ઞાનદશામાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ આદિ પ્રકૃતિનો કર્તા છે, અને તે ભાવનાં ફળનો ભોક્તા થતાં પ્રસંગવશાત્ ઘટપટાદિ પદાર્થનો નિમિત્તપણે કર્તા છે, અર્થાત્ ઘટપટાદિ પદાર્થના મૂળ દ્રવ્યનો તે કર્તા નથી, પણ તેને કોઈ આકારમાં લાવવારૂપ ક્રિયાનો કર્તા છે. એ જે પાછળ તેની દશા કહી તેને જૈન કર્મ કહે છે; વેદાંત ભ્રાંતિ કહે છે; તથા બીજા પણ તેને અનુસરતા એવા શબ્દ કહે છે. વાસ્તવ્ય વિચાર કર્યેથી આત્મા ઘટપટાદિનો તથા ક્રોધાદિનો કર્તા થઈ શકતો નથી, માત્ર નિજસ્વરૂપ એવા જ્ઞાનપરિણામનો જ કર્તા છે, એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે.

(૩) અજ્ઞાનભાવથી કરેલાં કર્મ પ્રારંભકાળે બીજરૂપ હોઈ વખતનો યોગ પામી ફળરૂપ વૃક્ષપરિણામે પરિણમે છે; અર્થાત્ તે કર્મો આત્માને ભોગવવાં પડે છે. જેમ અગ્નિના સ્પર્શે ઉષ્ણપણાનો સંબંધ થાય છે, અને તેનું સહેજે વેદનારૂપ પરિણામ થાય છે, તેમ આત્માને ક્રોધાદિ ભાવના કર્તાપણાએ જન્મ, જરા, મરણાદિ વેદનારૂપ પરિણામ થાય છે. આ વિચારમાં તમે વિશેષપણે વિચારશો, અને તે પરત્વે જે કંઈ પ્રશ્ન થાય તે લખશો, કેમ કે જે પ્રકારની સમજ તેથી નિવૃત્ત થવારૂપ કાર્ય કર્યે જીવને મોક્ષદશા પ્રાપ્ત થાય છે.

૨. પ્ર.-૧) ઈશ્વર શું છે ? (૨) જે જગતકર્તા છે એ ખરું છે ?

ઉ.-૧) અમે તમે કર્મબંધમાં વસી રહેલા જીવ છીએ. તે જીવનું સહજસ્વરૂપ, એટલે કર્મરહિતપણે માત્ર એક આત્મત્વપણે જે સ્વરૂપ છે તે ઈશ્વરપણું છે. જ્ઞાનાદિ ઐશ્વર્ય જેને વિષે છે, તે ઈશ્વર કહેવા યોગ્ય છે; અને તે ઈશ્વરતા આત્માનું સહજસ્વરૂપ છે. જે સ્વરૂપ કર્મપ્રસંગે જણાતું નથી, પણ તે પ્રસંગ અન્યસ્વરૂપ જાણી, જ્યારે આત્માભણી દૃષ્ટિ થાય છે ત્યારે જ અનુક્રમે સર્વજ્ઞતાદિ ઐશ્વર્યપણું તે જ આત્મામાં જણાય છે; અને તેથી વિશેષ ઐશ્વર્યવાળો કોઈ પદાર્થ સમસ્ત પદાર્થો નીરખતાં પણ અનુભવમાં આવી શકતો નથી; જેથી ઈશ્વર છે તે આત્માનું બીજું પર્યાયિક નામ છે, એથી કોઈ વિશેષ સત્તાવાળો પદાર્થ ઈશ્વર છે એમ નથી, એવા નિશ્ચયમાં મારો અભિપ્રાય છે.

(૨) તે જગતકર્તા નથી, અર્થાત્ પરમાણુ, આકાશાદિ પદાર્થ નિત્ય હોવા યોગ્ય છે, તે કોઈ પણ વસ્તુમાંથી બનવા યોગ્ય નથી. કદાપિ એમ ગણીએ કે, તે ઈશ્વરમાંથી બન્યા છે, તો તે વાત પણ યોગ્ય લાગતી નથી, કેમકે ઈશ્વરને જો ચેતનપણે માનીએ, તો તેથી પરમાણુ, આકાશ વગેરે ઉત્પન્ન કેમ થઈ શકે ? કેમકે ચેતનથી જડની ઉત્પત્તિ

થવી જ સંભવતી નથી. જો ઈશ્વરને જડ સ્વીકારવામાં આવે તો સહેજે તે અનૈશ્વર્યવાન ઠરે છે, તેમ જ તેથી જીવરૂપ ચેતન પદાર્થની ઉત્પત્તિ પણ થઈ શકે નહીં. જડચેતન ઉભયરૂપ ઈશ્વર ગણીએ, તો પછી જડચેતન ઉભયરૂપ જગત છે તેનું ઈશ્વર એવું બીજું નામ કહી સંતોષ રાખી લેવા જેવું થાય છે; અને જગતનું નામ ઈશ્વર રાખી સંતોષ રાખી લેવો તે કરતાં જગતને જગત કહેવું, એ વિશેષ યોગ્ય છે. કદાપિ પરમાણુ, આકાશાદિ નિત્ય ગણીએ અને ઈશ્વરને કર્માદિનાં ફળ આપનાર ગણીએ તોપણ તે વાત સિદ્ધ જણાતી નથી. એ વિચાર પર 'ષ્ટદર્શનસમુચ્ચય'માં સારા પ્રમાણો આપ્યાં છે.

૩. પ્ર.- મોક્ષ શું છે ?

ઉ.- જે ક્રોધાદિ અજ્ઞાનભાવમાં, દેહાદિમાં આત્માને પ્રતિબંધ છે તેથી સર્વથા નિવૃત્તિ થવી, મુક્તિ થવી તે મોક્ષપદ જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે. તે સહજ વિચારતાં પ્રમાણભૂત લાગે છે.

૪. પ્ર.- મોક્ષ મળશે કે નહીં તે ચોક્કસ રીતે આ દેહમાં જ જાણી શકાય ?

ઉ.- એક દોરડીના ઘણા બંધથી હાથ બાંધવામાં આવ્યો હોય, તેમાંથી અનુક્રમે જેમ જેમ બંધ છોડવામાં આવે, તેમ તેમ તે બંધના સંબંધની નિવૃત્તિ અનુભવમાં આવે છે, અને તે દોરડી વળ મૂકી છૂટી ગયાના પરિણામમાં વર્તે છે એમ પણ જણાય છે, અનુભવાય છે. તેમ જ અજ્ઞાનભાવના અનેક પરિણામરૂપ બંધનો પ્રસંગ આત્માને છે, તે જેમ જેમ છૂટે છે, તેમ તેમ મોક્ષનો અનુભવ થાય છે; અને તેનું ઘણું જ અલ્પપણું જ્યારે થાય છે ત્યારે, સહજે આત્મામાં નિજભાવ પ્રકાશી નીકળીને અજ્ઞાનભાવરૂપ બંધથી છૂટી શકવાનો પ્રસંગ છે, એવો સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે. તેમ જ કેવળ અજ્ઞાનાદિ ભાવથી નિવૃત્તિ થઈ કેવળ

આત્મભાવ આ જ દેહને વિષે સ્થિતિમાન છતાં પણ આત્માને પ્રગટે છે, અને સર્વ સંબંધથી કેવળ પોતાનું ભિન્નપણું અનુભવમાં આવે છે; અર્થાત્ મોક્ષપદ આ દેહમાં પણ અનુભવમાં આવવા યોગ્ય છે.

૫. પ્ર.- એમ વાંચવામાં આવ્યું કે માણસ દેહ છોડી કર્મ પ્રમાણે જનાવરોમાં અવતરે, પથરો પણ થાય, ઝાડ પણ થાય, આ બરાબર છે ?

ઉ.- દેહ છોડી ઉપાર્જિત પ્રમાણે જીવની ગતિ થાય છે, તેથી તે તિર્યચ (જનાવર) પણ થાય છે અને પૃથ્વીકાય એટલે પૃથ્વીરૂપ શરીર ધારણ કરી બાકીની બીજી ચાર ઇન્દ્રિયો વિના કર્મ ભોગવવાનો જીવને પ્રસંગ પણ આવે છે; તથાપિ તે કેવળ પથ્થર કે પૃથ્વી થઈ જાય છે, એવું કાંઈ નથી. પથ્થરરૂપ કાયા ધારણ કરે, અને તેમાં પણ અવ્યક્તપણે જીવ જીવપણે જ હોય છે. બીજી ચાર ઇન્દ્રિયોનું ત્યાં અવ્યક્ત (અપ્રગટ)પણું હોવાથી પૃથ્વીકાયરૂપ જીવ કહેવા યોગ્ય છે. અનુક્રમે તે કર્મ ભોગવી જીવ નિવૃત્ત થાય છે ત્યારે, ફક્ત પથ્થરનું દળ પરમાણુરૂપે રહે છે, પણ જીવ તેના સંબંધથી ચાલ્યો જવાથી આહારાદિ સંજ્ઞા તેને હોતી નથી, અર્થાત્ કેવળ જડ એવો પથ્થર જીવ થાય છે એવું નથી. કર્મના વિષમપણાથી ચાર ઇન્દ્રિયોનો પ્રસંગ અવ્યક્ત થઈ ફક્ત એક સ્પર્શન્દ્રિયપણે દેહનો પ્રસંગ જીવને જે કર્મથી થાય છે, તે કર્મ ભોગવતાં તે પૃથ્વી આદિમાં જન્મે છે, પણ કેવળ પૃથ્વીરૂપ કે પથ્થરરૂપ થઈ જતો નથી. જનાવર થતાં કેવળ જનાવર પણ થઈ જતો નથી. દેહ છે તે, જીવને વેષધારીપણું છે, સ્વરૂપપણું નથી.

પ્ર.૬ - ૭. છઠ્ઠા પ્રશ્નનું પણ આમાં સમાધાન આવ્યું છે. સાતમા પ્રશ્નનું પણ સમાધાન આવ્યું છે કે, કેવળ પથ્થર કે કેવળ પૃથ્વી કંઈ કર્મના કર્તા નથી. તેમાં આવીને ઊપજેલો એવો જીવ કર્મનો કર્તા છે,

અને તે પણ દૂધ અને પાણીની પેઠે છે. જેમ તે બન્નેનો સંયોગ થતાં પણ દૂધ તે દૂધ છે અને પાણી તે પાણી છે, તેમ એકેન્દ્રિયાદિ કર્મબંધે જીવને પથ્થરપણું, જડપણું જણાય છે, તોપણ તે જીવ અંતર તો જીવપણે જ છે; અને ત્યાં પણ તે આહારભયાદિ સંજ્ઞાપૂર્વક છે, જે અવ્યક્ત જેવી છે.

૮. પ્ર.- (૧) આર્યધર્મ તે શું ? (૨) બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી જ છે શું ?

ઉ.- (૧) આર્યધર્મની વ્યાખ્યા કરવામાં સૌ પોતાના પક્ષને આર્યધર્મ કહેવા ઇચ્છે છે. જૈન જૈનને, બૌદ્ધ બૌદ્ધને, વેદાંતી વેદાંતને આર્યધર્મ કહે એમ સાધારણ છે. તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષો તો જેથી આત્માને નિજસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય એવો જે આર્ય (ઉત્તમ) માર્ગ તેને આર્યધર્મ કહે છે, અને એમ જ યોગ્ય છે.

બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી થવી સંભવતી નથી. વેદમાં જેટલું જ્ઞાન કહ્યું છે તેથી સહસ્રગણા આશયવાળું જ્ઞાન શ્રી તીર્થંકરાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે એમ મારા અનુભવમાં આવે છે, અને તેથી હું એમ જાણું છું કે, અલ્પ વસ્તુમાંથી સંપૂર્ણ વસ્તુ થઈ શકે નહીં; એમ હોવાથી વેદમાંથી સર્વની ઉત્પત્તિ કહેવી ઘટતી નથી. વૈષ્ણવાદિ સંપ્રદાયોની ઉત્પત્તિ તેના આશ્રયથી માનતા અડચણ નથી. જૈન, બૌદ્ધના છેલ્લા મહાવીરાદિ મહાત્માઓ થયા પહેલાં, વેદ હતા એમ જણાય છે; તેમ તે ઘણા પ્રાચીન ગ્રંથ છે એમ પણ જણાય છે, તથાપિ જે કંઈ પ્રાચીન હોય તે જ સંપૂર્ણ હોય કે સત્ય હોય એમ કહી શકાય નહીં, અને પાછળથી ઉત્પન્ન થાય તે અસંપૂર્ણ અને અસત્ય હોય એમ પણ કહી શકાય નહીં. બાકી વેદ જેવો અભિપ્રાય અને જૈન જેવો અભિપ્રાય અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે. સર્વ ભાવ અનાદિ છે; માત્ર રૂપાંતર થાય

છે. કેવળ ઉત્પત્તિ કે કેવળ નાશ થતો નથી. વેદ, જૈન અને બીજા સૌના અભિપ્રાય અનાદિ છે, એમ માનવામાં અડચણ નથી; ત્યાં પછી વિવાદ શાનો રહે ? તથાપિ એ સૌમાં વિશેષ બળવાન, સત્ય અભિપ્રાય કોનો કહેવા યોગ્ય છે, તે વિચારવું એ અમને તમને સૌને યોગ્ય છે.

૯. પ્ર.-(૧) વેદ કોણે કર્યા ? તે અનાદિ છે ? (૨) જો અનાદિ હોય તો અનાદિ એટલે શું ?

ઉ.-(૧) ઘણા કાળ પહેલાં વેદ થયા સંભવે છે.

(૨) પુસ્તકપણે કોઈ પણ શાસ્ત્ર અનાદિ નથી; તેમાં કહેલા અર્થ પ્રમાણે તો સૌ શાસ્ત્ર અનાદિ છે; કેમકે તેવા તેવા અભિપ્રાય જુદા જુદા જીવો જુદે જુદે રૂપે કહેતા આવ્યા છે, અને એમ જ સ્થિતિ સંભવે છે. ક્રોધાદિભાવ પણ અનાદિ છે, અને ક્ષમાદિભાવ પણ અનાદિ છે. હિંસાદિધર્મ પણ અનાદિ છે, અને અહિંસાદિધર્મ પણ અનાદિ છે. માત્ર જીવને હિતકારી શું છે ? એટલું વિચારવું કાર્યરૂપ છે. અનાદિ તો બેય છે. પછી ક્યારેક ઓછા પ્રમાણમાં અને ક્યારેક વિશેષ પ્રમાણમાં કોઈનું બળ હોય છે.

૧૦. પ્ર. - ગીતા કોણે બનાવી ? ઈશ્વરકૃત તો નથી ? જો તેમ હોય તો તેનો કાંઈ પુરાવો ?

ઉ.- ઉપર આપેલા ઉત્તરોથી કેટલુંક સમાધાન થઈ શકવા યોગ્ય છે કે, ઈશ્વરકૃતનો અર્થ જ્ઞાની (સંપૂર્ણજ્ઞાની) એવો કરવાથી તે ઈશ્વરકૃત થઈ શકે; પણ નિત્ય અક્રિય એવા આકાશની પેઠે વ્યાપક ઈશ્વરને સ્વીકાર્યે તેવા પુસ્તકાદિની ઉત્પત્તિ થવી સંભવે નહીં, કેમકે તે તો સાધારણ કાર્ય છે, કે જેનું કર્તાપણું આરંભપૂર્વક હોય છે, અનાદિ નથી હોતું. ગીતા વેદવ્યાસજીનું કરેલું પુસ્તક ગણાય છે, અને મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે

અર્જુનને તેવો બોધ કર્યો હતો, માટે મુખ્યપણે કર્તા શ્રીકૃષ્ણ કહેવાય છે, જે વાત સંભવિત છે. ગ્રંથ શ્રેષ્ઠ છે, તેવો ભાવાર્થ અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે, પણ તે જ શ્લોકો અનાદિથી ચાલ્યા આવે એમ બનવા યોગ્ય નથી; તેમ અક્રિય ઈશ્વરથી પણ તેની ઉત્પત્તિ હોય એમ બનવા યોગ્ય નથી. સક્રિય એટલે કોઈ દેહધારીથી તે ક્રિયા બનવા યોગ્ય છે. માટે સંપૂર્ણજ્ઞાની તે ઈશ્વર છે, અને તેનાથી બોધાયેલાં શાસ્ત્રો તે ઈશ્વરીશાસ્ત્ર છે એમ માનવામાં અડચણ નથી.

૧૧. પ્ર.- પશુ આદિના યજ્ઞથી જરાયે પુણ્ય છે ખરું ?

ઉ.- પશુના વધથી, હોમથી કે જરાયે તેને દુઃખ આપવાથી પાપ જ છે; તે પછી યજ્ઞમાં કરો, કે ગમે તો ઈશ્વરના ધામમાં બેસીને કરો. પણ યજ્ઞમાં જે દાનાદિ ક્રિયા થાય છે તે, કાંઈક પુણ્યહેતુ છે, તથાપિ હિંસામિશ્રિત હોવાથી તે પણ અનુમોદનયોગ્ય નથી.

૧૨. પ્ર.-જે ધર્મ ઉત્તમ છે, એમ કહો તેનો પુરાવો માગી શકાય ખરો કે ?

ઉ.-પુરાવો માગવામાં ન આવે અને ઉત્તમ છે એમ, વગર પુરાવે પ્રતિપાદન કરવામાં આવે તો તો અર્થ, અનર્થ, ધર્મ, અધર્મ સૌ ઉત્તમ જ ઠરે. પ્રમાણથી જ ઉત્તમ અનુત્તમ જણાય છે. જે ધર્મ સંસાર પરિક્ષીણ કરવામાં સર્વથી ઉત્તમ હોય, અને નિજસ્વભાવમાં સ્થિતિ કરાવવાને બળવાન હોય તે જ ઉત્તમ, અને તે જ બળવાન છે.

૧૩. પ્ર.- ખ્રિસ્તીધર્મ વિષે આપ કાંઈ જાણો છો ? જો જાણતા હો તો આપના વિચાર દર્શાવશો.

ઉ.-ખ્રિસ્તીધર્મ વિષે સાધારણપણે હું જાણું છું. ભરતખંડમાં મહાત્માઓએ જેવો ધર્મ શોધ્યો છે, વિચાર્યો છે તેવો ધર્મ બીજા કોઈ દેશથી વિચારાયો નથી, એમ તો એક અલ્પ અભ્યાસે સમજી શકાય

તેવું છે. તેમાં (ખ્રિસ્તીધર્મમાં) જીવનું સદા પરવશપણું કહ્યું છે, અને મોક્ષમાં પણ તે દશા તેવી જ રાખી છે. જીવના અનાદિસ્વરૂપનું વિવેચન જેમાં યથાયોગ્ય નથી, કર્મસંબંધી વ્યવસ્થા અને તેની નિવૃત્તિ પણ યથાયોગ્ય કહી નથી, તે ધર્મ વિષે મારો અભિપ્રાય સર્વોત્તમ તે ધર્મ છે, એમ થવાનો સંભવ નથી. ખ્રિસ્તીધર્મમાં મેં જે ઉપર કહ્યા તેવા પ્રકારનું યથાયોગ્ય સમાધાન દેખાતું નથી. આ વાક્ય મતભેદવશે કહ્યું નથી. વધારે પૂછવા યોગ્ય લાગે તો પૂછશો તો વિશેષ સમાધાન કરવાનું બની શકશે.

૧૪. પ્ર.-તેઓ એમ કહે છે કે બાઈબલ ઈશ્વરપ્રેરિત છે; ઈસુ તે ઈશ્વરનો અવતાર, તેનો દીકરો છે, ને હતો.

ઉ.-એ વાત તો શ્રદ્ધાથી માન્યાથી માની શકાય, પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ નથી. જેમ ગીતા અને વેદના ઈશ્વરપ્રેરિતપણા માટે ઉપર લખ્યું છે, તેમ જ બાઈબલના સંબંધમાં પણ ગણવું. જે જન્મ મરણથી મુક્ત થયા તે ઈશ્વર અવતાર લે તે બનવા યોગ્ય નથી, કેમકે રાગદ્વેષાદિ પરિણામ જ જન્મનો હેતુ છે; તે જેને નથી એવો ઈશ્વર અવતાર ધારણ કરે એ વાત વિચારતાં યથાર્થ લાગતી નથી. ઈશ્વરનો દીકરો છે, ને હતો, તે વાત પણ કોઈ રૂપક તરીકે વિચારીએ તો વખતે બંધ બેસે; નહીં તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી બાધા પામતી છે. મુક્ત એવા ઈશ્વરને દીકરો હોય એમ શી રીતે કહેવાય ? અને કહીએ તો તેની ઉત્પત્તિ શી રીતે કહી શકીએ ? બન્નેને અનાદિ માનીએ તો પિતાપુત્રપણું શી રીતે બંધ બેસે ? એ વગેરે વાત વિચારવા યોગ્ય છે. જે વિચારેથી મને એમ લાગે છે કે, એ વાત યથાયોગ્ય નહીં લાગે.

૧૫. પ્ર.-જૂના કરારમાં જે ભવિષ્ય ભાખ્યું છે તે બધું ઈસામાં ખરું પડ્યું છે.

ઉ.- એમ હોય તોપણ તેથી તે બન્ને શાસ્ત્ર વિષે વિચાર કરવો ઘટે છે. તેમ જ એવું ભવિષ્ય તે પણ ઈસુને ઈશ્વરાવતાર કહેવામાં બળવાન પ્રમાણ નથી, કેમ કે જ્યોતિષાદિકથી પણ મહાત્માની ઉત્પત્તિ જણાવી સંભવે છે. અથવા ભલે કોઈ જ્ઞાનથી તેવી વાત જણાવી હોય પણ તેવા ભવિષ્યવેત્તા સંપૂર્ણ એવા મોક્ષમાર્ગના જાણનાર હતા તે વાત, જ્યાં સુધી યથાસ્થિત પ્રમાણરૂપ ન થાય, ત્યાં સુધી તે ભવિષ્ય વગેરે એક શ્રદ્ધાગ્રાહ્ય પ્રમાણ છે. તેમ બીજાં પ્રમાણોથી તે હાનિ ન પામે એવું ધારણામાં નથી આવી શકતું.

૧૬. પ્ર.- ‘ઈસુ ખ્રિસ્તના ચમત્કાર’ વિષે લખ્યું છે.

ઉ.- કેવળ કાયામાંથી જીવ ચાલ્યો ગયો હોય, તે જ જીવ તે જ કાયામાં દાખલ કર્યો હોય, અથવા કોઈ બીજા જીવને તેમાં દાખલ કર્યો હોય, તો તે બની શકે એવું સંભવતું નથી; અને એમ થાય તો પછી કર્માદિની વ્યવસ્થા પણ નિષ્ફળ થાય. બાકી યોગાદિની સિદ્ધિથી કેટલાક ચમત્કાર ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેવા કેટલાક ઈસુને હોય તો તેમાં તદ્દન ખોટું છે કે અસંભવિત છે, એમ કહેવાય નહીં; તેવી સિદ્ધિઓ આત્માના ઐશ્વર્ય આગળ અલ્પ છે, આત્માનું ઐશ્વર્ય તેથી અનંતગુણ મહત્ સંભવે છે. આ વિષયમાં સમાગમે પૂછવા યોગ્ય છે.

૧૭. પ્ર.-આગળ ઉપર શો જન્મ થશે તેની આ ભવમાં ખબર પડે ? અથવા અગાઉ શું હતા તેની ?

ઉ.-તેમ બની શકે. નિર્મળજ્ઞાન જેનું થયું હોય તેને તેવું બનવું સંભવે છે. વાદળાં વેગેરેનાં ચિત્તોપરથી વરસાદનું અનુમાન થાય છે, તેમ આ જીવની આ ભવની ચેષ્ટા ઉપરથી તેનાં પૂર્વકારણ કેવાં હોવાં જોઈએ, તે પણ સમજી શકાય; થોડે અંશે વખતે સમજાય. તેમ જ તે ચેષ્ટા ભવિષ્યમાં કેવું પરિણામ પામશે તે પણ તેના સ્વરૂપ ઉપરથી જાણી

શકાય; અને તેને વિશેષ વિચારતાં કેવો ભવ થવો સંભવે છે, તેમ જ કેવો ભવ હતો, તે પણ વિચારમાં સારી રીતે આવી શકવા યોગ્ય છે.

૧૮. પ્ર.-૫ડી શકે તો કોને ? આનો ઉત્તર ઉપર આવી ગયો છે.

૧૯. પ્ર.-જે મોક્ષ પામેલાનાં નામ આપો છો તે શા આધાર ઉપરથી ?

ઉ.-મને આ પ્રશ્ન ખાસ સંબોધીને પૂછો તો તેના ઉત્તરમાં એમ કહી શકાય કે અત્યંત સંસારદશા પરિક્ષીણ જેની થઈ છે, તેનાં વચનો આવાં હોય, આવી તેની ચેષ્ટા હોય, એ આદિ અંશે પણ પોતાના આત્મામાં અનુભવ થાય છે; અને તેને આશ્રયે તેના મોક્ષપરત્વે કહેવાય; અને ઘણું કરીને તે યથાર્થ હોય એમ માનવાનાં પ્રમાણો પણ શાસ્ત્રાદિથી જાણી શકાય.

૨૦. પ્ર.- બુદ્ધદેવ પણ મોક્ષ નથી પામ્યા એ શા ઉપરથી આપ કહો છો ?

ઉ.- તેના શાસ્ત્રસિદ્ધાંતોને આશ્રયે. જે પ્રમાણે તેમનાં શાસ્ત્રસિદ્ધાંતો છે, તે જ પ્રમાણે જો તેમનો અભિપ્રાય હોય તો તે અભિપ્રાય પૂર્વાપર વિરુદ્ધ પણ દેખાય છે; અને તે લક્ષણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનનું નથી.

સંપૂર્ણ જ્ઞાન જો ન હોય તો સંપૂર્ણ રાગદ્વેષ નાશ પામવા સંભવિત નથી. જ્યાં તેમ હોય ત્યાં સંસારનો સંભવ છે. એટલે કેવળ મોક્ષ તેને હોય એમ કહેવું બની શકે એવું નથી; અને તેમનાં કહેલાં શાસ્ત્રોમાં જે અભિપ્રાય છે તે સિવાય બીજો તેમનો અભિપ્રાય હતો, તે બીજી રીતે જાણવાનું અમને તમને કઠણ પડે તેવું છે; અને તેમ છતાં કહીએ કે બુદ્ધદેવનો અભિપ્રાય બીજો હતો તો તે કારણપૂર્વક કહેવાથી પ્રમાણભૂત ન થાય એમ કાંઈ નથી.

૨૧. પ્ર.- દુનિયાની છેવટ શી સ્થિતિ થશે ?

ઉ.- કેવળ મોક્ષરૂપે સર્વ જીવની સ્થિતિ થાય કે કેવળ આ દુનિયાનો નાશ થાય, તેવું બનવું મને પ્રમાણરૂપ લાગતું નથી. આવા ને આવા પ્રવાહમાં તેની સ્થિતિ સંભવે છે. કોઈ ભાવ રૂપાંતર પામી ક્ષીણ થાય, તો કોઈ વર્ધમાન થાય, પણ તે એક ક્ષેત્રે વધે તો બીજે ક્ષેત્રે ઘટે એ આદિ આ સૃષ્ટિની સ્થિતિ છે; તે પરથી અને ઘણા જ ઊંડા વિચારમાં ગયા પછી એમ જણાવું સંભવિત લાગે છે કે, કેવળ આ સૃષ્ટિ નાશ થાય કે પ્રલયરૂપ થાય એ ન બનવા યોગ્ય છે. સૃષ્ટિ એટલે એક આ જ પૃથ્વી એવો અર્થ નથી.

૨૨. પ્ર.- આ અનીતિમાંથી સુનીતિ થશે ખરી ?

ઉ.- આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળી જે જીવ અનીતિ ઇચ્છે છે તેને તે ઉત્તર ઉપયોગી થાય એમ થવા દેવું યોગ્ય નથી. સર્વ ભાવ અનાદિ છે, નીતિ, અનીતિ; તથાપિ તમે અમે અનીતિ ત્યાગી નીતિ સ્વીકારીએ તો તે સ્વીકારી શકાય એવું છે અને એ જ આત્માને કર્તવ્ય છે; અને સર્વ જીવઆશ્રયી અનીતિ મટી નીતિ સ્થપાય એવું વચન કહી શકાતું નથી, કેમકે એકાંતે તેવી સ્થિતિ થઈ શકવા યોગ્ય નથી.

૨૩. પ્ર.- દુનિયાનો પ્રલય છે ?

ઉ.- પ્રલય એટલે જો કેવળ નાશ એવો અર્થ કરવામાં આવે તો તે વાત ઘટતી નથી, કેમકે પદાર્થનો કેવળ નાશ થઈ જવો સંભવતો જ નથી. પ્રલય એટલે સર્વ પદાર્થોનું ઈશ્વરાદિને વિષે લીનપણું તો કોઈના અભિપ્રાયમાં તે વાતનો સ્વીકાર છે, પણ મને તે સંભવિત લાગતું નથી, કેમકે સર્વ પદાર્થ, સર્વ જીવ એવાં સમપરિણામ શી રીતે પામે કે એવો યોગ બને, અને જો તેવાં સમપરિણામનો પ્રસંગ આવે તો પછી ફરી વિષમપણું થવું બને નહીં. અવ્યક્તપણે જીવમાં વિષમપણું હોય અને વ્યક્તપણે સમપણું એ રીતે પ્રલય સ્વીકારીએ તોપણ દેહાદિ

સંબંધ વિના વિષમપણું શા આશ્રયે રહે ? દેહાદિ સંબંધ માનીએ તો સર્વને એકેન્દ્રિયપણું માનવાનો પ્રસંગ આવે; અને તેમ માનતાં તો વિના કારણે બીજી ગતિઓનો અસ્વીકાર કર્યો ગણાય, અર્થાત્ ઊંચી ગતિના જીવને તેવા પરિણામનો પ્રસંગ મટવા આવ્યો હોય તે પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ આવે. એ આદિ ઘણા વિચાર ઉદ્ભવે છે. સર્વ જીવઆશ્રયી પ્રલય સંભવતો નથી.

૨૪. પ્ર.-અભણને ભક્તિથી જ મોક્ષ મળે ખરો કે ?

ઉ.- ભક્તિ જ્ઞાનનો હેતુ છે. જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે. અક્ષરજ્ઞાન ન હોય તેને અભણ કહ્યો હોય, તો તેને ભક્તિ પ્રાપ્ત થવી અસંભવિત છે, એવું કંઈ છે નહીં. જીવ માત્ર જ્ઞાનસ્વભાવી છે. ભક્તિના બળે જ્ઞાન નિર્મળ થાય છે. નિર્મળ જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ થાય છે. સંપૂર્ણ જ્ઞાનની આવૃત્તિ થયા વિના સર્વથા મોક્ષ હોય એમ મને લાગતું નથી; અને જ્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય ત્યાં સર્વ ભાષાજ્ઞાન સમાય એમ કહેવાની પણ જરૂર નથી. ભાષાજ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે તથા તે જેને ન હોય તેને આત્મજ્ઞાન ન થાય, એવો કાંઈ નિયમ સંભવતો નથી.

૨૫. પ્ર.-૧) કૃષ્ણાવતાર ને રામાવતાર એ ખરી વાત છે ? એમ હોય તો તે શું ? એ સાક્ષાત્ ઈશ્વર હતા કે તેના અંશ હતા ? (૨) તેમને માનીને મોક્ષ ખરો ?

ઉ.- (૧) બન્ને મહાત્માપુરુષ હતા, એવો તો મને પણ નિશ્ચય છે. આત્મા હોવાથી તેઓ ઈશ્વર હતા. સર્વ આવરણ તેમને મટ્યાં હોય તો તેનો મોક્ષ પણ સર્વથા માનવામાં વિવાદ નથી. ઈશ્વરનો અંશ કોઈ જીવ છે એમ મને લાગતું નથી, કેમકે તેને વિરોધ આપતાં એવાં હજારો પ્રમાણ દષ્ટિમાં આવે છે. ઈશ્વરનો અંશ જીવને માનવાથી બંધ મોક્ષ બધા વ્યર્થ થાય કેમકે ઈશ્વર જ અજ્ઞાનાદિનો કર્તા થયો;

અને અજ્ઞાનાદિનો જે કર્તા થાય તેને પછી સહેજે અનૈશ્વર્યપણું પ્રાપ્ત થાય ને ઈશ્વરપણું ખોઈ બેસે; અર્થાત્ ઊલટું જીવના સ્વામી થવા જતાં ઈશ્વરને નુકસાન ખમવાનો પ્રસંગ આવે તેવું છે. તેમ જીવને ઈશ્વરનો અંશ માન્યા પછી પુરુષાર્થ કરવો યોગ્ય શી રીતે લાગે ? કેમકે તે જાતે તો કંઈ કર્તાહર્તા ઠરી શકે નહીં. એ આદિ વિરોધથી ઈશ્વરના અંશ તરીકે કોઈ જીવને સ્વીકારવાની પણ મારી બુદ્ધિ થતી નથી; તો પછી શ્રીકૃષ્ણ કે રામ જેવા મહાત્માને તેવા યોગમાં ગણવાની બુદ્ધિ કેમ થાય ? તે બન્ને અવ્યક્ત ઈશ્વર હતા એમ માનવામાં અડચણ નથી. તથાપિ તેમને વિષે સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય પ્રગટ્યું હતું કે કેમ તે વાત વિચારવા યોગ્ય છે.

(૨) તેમને માનીને મોક્ષ ખરો કે ? એનો ઉત્તર સહજ છે. જીવને સર્વ રાગદ્વેષ અજ્ઞાનનો અભાવ અર્થાત્ તેથી છૂટવું તે મોક્ષ છે. તે જેના ઉપદેશે થઈ શકે તેને માનીને અને તેનું પરમાર્થસ્વરૂપ વિચારીને સ્વાત્માને વિષે પણ તેવી જ નિષ્ઠા થઈ, તે જ મહાત્માના આત્માને આકારે (સ્વરૂપે) પ્રતિષ્ઠાન થાય ત્યારે, મોક્ષ થવો સંભવે છે. બાકી બીજી ઉપાસના કેવળ મોક્ષનો હેતુ નથી; તેના સાધનનો હેતુ થાય છે, તે પણ નિશ્ચય થાય જ એમ કહેવા યોગ્ય નથી.

૨૬. પ્ર.- બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર, તે કોણ ?

ઉ.- સૃષ્ટિના હેતુરૂપ ત્રણ ગુણ ગણી તે આશ્રયે રૂપ આપ્યું હોય તો તે વાત બંધ બેસી શકે તથા તેવા બીજાં કારણોથી તે બ્રહ્માદિનું સ્વરૂપ સમજાય છે. પણ પુરાણોમાં જે પ્રકારે તેમનું સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે પ્રકારે સ્વરૂપ છે, એમ માનવા વિષેમાં મારું વિશેષ વલણ નથી. કેમકે તેમાં કેટલાક ઉપદેશાર્થે રૂપક કહ્યાં હોય એમ પણ લાગે છે. તથાપિ આપણે પણ તેનો ઉપદેશ તરીકે લાભ લેવો, અને બ્રહ્માદિના

સ્વરૂપના સિદ્ધાંત કરવાની જંજાળમાં ન પડવું, એ મને ઠીક લાગે છે.

૨૭. પ્ર.- મને સર્પ કરડવા આવે ત્યારે મારે તેને કરડવા દેવો કે મારી નાખવો ? તેને બીજી રીતે દૂર કરવાની મારામાં શક્તિ ન હોય એમ ધારીએ છીએ.

ઉ.- સર્પ તમારા કરડવા દેવો એવું કામ બતાવતાં વિચારમાં પડાય તેવું છે. તથાપિ તમે જો 'દેહ અનિત્ય છે' એમ જાણ્યું હોય તો પછી આ આસારભૂત દેહના રક્ષણાર્થે, જેને દેહમાં પ્રીતિ રહી છે, એવા સર્પને, તમારે મારવો કેમ યોગ્ય હોય ? જેણે આત્મહિત ઇચ્છવું હોય તેણે તો ત્યાં પોતાના દેહને જતો કરવો એ જ યોગ્ય છે. કદાપિ આત્મહિત ઇચ્છવું ન હોય તેણે કેમ કરવું ? તો તેનો ઉત્તર એ જ અપાય કે તેણે નરકાદિમાં પરિભ્રમણ કરવું; અર્થાત્ સર્પને મારવો એવો ઉપદેશ ક્યાંથી કરી શકીએ ? અનાર્યવૃત્તિ હોય તો મારવાનો ઉપદેશ કરાય. તે તો અમને તમને સ્વપ્ને પણ ન હોય એ જ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

હવે સંક્ષેપમાં આ ઉત્તરો લખી પત્ર પૂરું કરું છું. 'ષટ્કર્શનસમુચ્ચય' વિશેષ સમજવાનું યત્ન કરશો. આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં મારા લખાણના સંકોચથી તમને સમજવું વિશેષ મુંઝવણવાળું થાય એવું ક્યાંય પણ હોય તોપણ વિશેષતાથી વિચારશો, અને કંઈ પણ પત્ર દ્વારા એ પૂછવા જેવું લાગે તે પૂછશો તો ઘણું કરીને તેનો ઉત્તર લખીશ. વિશેષ સમાગમે સમાધાન થાય તે વધારે યોગ્ય લાગે છે.

લિ. આત્મસ્વરૂપને વિષે નિત્ય નિષ્ઠાના હેતુભૂત એવા વિચારની ચિંતામાં રહેનાર

રાયચંદના પ્રણામ.

૫૩૦ પત્ર છે એ 'ગાંધીજી' ઉપરનો છે.

મુમુક્ષુ :- ભદ્રજન એટલે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભદ્રજનમાં લોકોક્તિમાં સજ્જન માણસો પણ આવી વાત કરે છે. વિચારતા આત્મહિતની એ વાત ઠીક લાગે છે.

'ગાંધીજી' બેરિસ્ટર થયા પછી. એ જમાનામાં 'લંડન'માં બેરિસ્ટર થઈ આવ્યા પછી એમની 'લંડન'માં Practice ન ચાલી. વકીલાત કરવા ગયા પણ Practice નહોતી ચાલી. પછી 'દક્ષિણ આફ્રિકા'માંથી એમને નોકરીની પહેલા Offer કરી હતી. પછી ત્યાં પાછી વકીલાત શરૂ કરી. એ વખતે સામાજિક જે Problem હતો ગોરા-કાળાનો. ગોરા લોકોનું રાજ હતું, બ્રિટિશનું રાજ હતું. ... અને જે ... એમાં .. ને ભારતીય લોકો. બધા કાળા લોકો એના પ્રત્યે એ લોકોનું દમન હતું. એની સામે પહેલું વહેલું માથું એમણે ઉંચક્યું. ગોરા-કાળાની ચળવળ અહિંસાથી વાત શરૂ કરી. આપણે અહિંસક લડત આપવી છે. હિંસક લડત નથી આપી પણ અહિંસક લડત આપવી છે.

ત્યારે દુનિયામાં આ જાતની લડત પહેલી વહેલી હતી. અહિંસાની લડત. મારામારી થાય, લોહીલુહાણ થાય એ તો લડત થાય ત્યારે બધે થાય. એનું નામ જ લડાઈ કહેવાય. આવી લડત 'ગાંધીજી'એ આપી ત્યારે યુરોપિયન પ્રજા છે એ બહુ શાણી પ્રજા, બુદ્ધિવાળા માણસો. એને એમ થયું કે આ વળી બીજી જાતનો માણસ લાગે છે. હિન્દુસ્તાનમાં આવેલો આ માણસ કોઈ બીજી જાતનો છે. આનું શું કરવું ? એટલે એણે એની સાયકોલોજીનો અભ્યાસ કર્યો. 'ગાંધીજી'ની જે સાયકોલોજી હતી એનો અભ્યાસ કર્યો, કે આ માણસ છે એ આદર્શવાદી છે. અને આદર્શને તો ધર્મ સાથે સંબંધ છે. માટે આને આપણે ધર્મ બાજુ વાળી દેવો. આને ધર્મના ક્ષેત્રની અંદર ફસાવો તો ઓલો રસ્તો ચોખ્ખો થઈ જાય. આ તો Politics છે ને ? કેટલાક પાદરી લોકોએ એને બહુમાન આપ્યું. એમની ત્રુટિ શું હતી ? કે માન ઘણું પ્રિય હતું. એને મનુષ્યગતિમાં માનની પ્રિયતા એ મુખ્ય વાત છે. અને કોઈને ફસાવવો હોય તો ત્યાં ફસાવી શકાય છે. .. ફસાવવો હોય તો બીજી કોઈ રીતે ન ફસાય તો માનથી ફસાઈ જાય. બહુ મોટા માણસો, બહુ બુદ્ધિશાળી માણસો પણ આ જગ્યાએ બુદ્ધિ ખોઈ બેસે છે.

‘ગાંધીજી’ને એ લોકોએ માનપાન આપ્યું. આ એક બહુ ગજબની વાત છે. માનથી શરૂઆત કરી. આવું તો દુનિયામાં કોઈ માણસમાં અમે જોયું નથી એવી એક વાત મૂકી ભલે તમે સામાજિક લડત લડો છો, ભલે સમાજના કામ કરતા હશો પણ તમારામાં આ ગુણ બહુ મોટો છે. તમારા જેવો કોઈ માણસ પાદરી થઈ જાય. અમારા ધર્મમાં-ક્રિશ્ચયન ધર્મમાં જો આવી જાય તો બહુ મોટું કાર્ય થઈ જાય. અમારે પોપ છે એને જગતમાં કેટલું માન મળે છે. કરોડો માણસો એની પાછળ છે. તમે એવી કોઈ લાયકાત ધરાવનાર માણસ છો, માટે ધર્મપલટો કરો. જો તમે ક્રિશ્ચયન થાવ તો તમને બહુ ઊંચી પદવી (આપીએ). અમારે ત્યાં નાત-જાતનો ભેદ નથી. અમે તો ઢેઢ-ભંગીને પણ બનાવીએ. એ બધું તમારે હિન્દુ લોકોમાં છે. ઢેઢને અડવું નહિ, ચમારને અડવું નહિ. અમારે તો એ પણ અમારા ધર્મમાં મોટા થઈ શકે છે. આટલી વિશાળતા છે. ક્રિશ્ચયનધર્મ એ હિન્દુધર્મ જેવો સંકુચિત નથી. એવી કેટલીક વાતો એમણે એવી કરી કે આને ચોંટી. ‘ગાંધીજી’ને એ બધી વાતો ચોંટી ગઈ. વાત તો સારી છે. આ ધર્મ બદલવા જેવો ખરો. હવે પૂર્વ સંસ્કાર તો કુળ સંપ્રદાયના બધા જીવો લઈને આવ્યા હોય છે. એ મથામણમાં આવ્યા. અંદરનું મંથન ચાલ્યું. મૂંઝાણા થોડા. એ મૂંઝાણા ત્યારે એ ‘શ્રીમદ્જી’ને યાદ કરે છે, કે ધર્મના વિષયમાં અતિ બુદ્ધિશાળી પુરુષ હોય તો આ ‘રાયચંદભાઈ’ છે.

મુમુક્ષુ :- મુંબઈમાં પહેલા પરિચયમાં આવ્યા હશે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પરિચયમાં આવ્યા હતા. એ પહેલા ‘મુંબઈ’માં વકીલાત કરવા આવ્યા. ‘લંડન’થી ... તે દિ’ લોકો સ્ટીમરમાં લોકો આવતા જતા. પ્લેનની એટલી બધી સગવડ સુવિધા નહોતી. ત્યારે એ પહેલા ... ત્યારથી જ એમના પરિચયમાં આવ્યા. એમની છાપ પડી ગઈ. મુંઝવણમાં સલાહ લેવો જેવો કોઈ આ જબરદસ્ત વ્યક્તિ છે. એટલે ‘લંડન’માં જ્યારે મુંઝાણા ત્યારે આ પત્ર લખેલો એનો ઉત્તર આપે છે.

‘આત્માર્થી ગુણગ્રાહી સત્સંગયોગ્ય ભાઈ શ્રી મોહનલાલ પ્રત્યે, ડરબન. શ્રી મુંબઈથી લિ. જીવન્મુક્તદશાઈચ્છક રાયચંદના આત્મસ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પહોંચે.’ એટલી વાત કેવી રીતે લખે છે ? એક એક શબ્દ તોળી-તોળીને લખે છે.

મુમુક્ષુ :- ગાંધીજી કરતા ઉંમરમાં મોટા હશે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. થોડા મોટા હશે. મોટા નહિ. કદાચ નાના છે. કેમ કે

આ 'લંડન' બેરિસ્ટર થઈને આવ્યા ત્યારે હજી આ શતાવધાનને એ બધું કરતા હતા.

મુમુક્ષુ :- ગાંધીજી ૨૧ વર્ષના હતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- 'ડરબન' ગયા ત્યારે ૨૧ વર્ષના હતા ? તો નાના છે. તો બહુ નાની ઉંમરમાં બેરિસ્ટર થઈ ગયા એ. પણ એમને મૂળ જ્ઞાનીપણું એમણે જોયું હતું. એટલે એ પોતે એમના પ્રત્યે સદ્ભાવના રાખતા હતા.

'તરતમાં આવવાના છો એમ જાણવામાં આવ્યાથી પત્ર લખ્યું નહોતું;...' એટલે તમને ઉત્તર આપ્યો નહોતો. 'પણ હાલ એમ જાણવામાં આવ્યું કે, હમણા લગભગ એક વર્ષ સુધી સ્થિતિ કરવાનું ત્યાં સંબંધીનું કારણ છે,...' હજી તમે એક વર્ષ 'ડરબન'માં વધારે રોકાવાના છો. કોઈ કારણથી રોકાવાના છો. 'જેથી મેં આ પત્ર લખ્યું છે.' એટલે તમારા પત્રનો ઉત્તર લખું છું. 'તમારા લખેલા પત્રમાં જે આત્માદિ વિષયપરત્વે પ્રશ્નો છે..' 'ગાંધીજી'એ ૨૭ પ્રશ્નો પૂછ્યા છે. એમાં દુનિયાભરના પ્રશ્નો આવરી લીધા છે. બુદ્ધિશાળી તો હતા જ. એ જમાનામાં બેરિસ્ટર થઈને આવ્યા હતા. એટલે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે એમ નહિ જે ઉત્તર છે એના પુરાવા માંગ્યા છે. જવાબ આપો એના પુરાવા દેતા જજો. કેમકે હું તો વકીલ છું. પુરાવા વગર મને ફાવશે નહિ.

'જે આત્માદિ વિષયપરત્વે પ્રશ્નો છે અને જે પ્રશ્નોના ઉત્તર જાણવાની તમારા ચિત્તમાં વિશેષ આતુરતા છે,...' ઉત્તર જાણવાની આતુરતા છે માટે જવાબ લખું છું. દરકાર નથી એમ નહિ, આતુરતા છે. 'તે બન્ને પ્રત્યે મારું અનુમોદન સહેજે સહેજે છે,...' તમારા પ્રશ્ન પ્રત્યે પણ મારી અનુમોદના છે અને તમારી આતુરતા પ્રત્યે પણ મારી અનુમોદના છે. 'પણ જેવામાં તમારું તે પત્ર મને મળ્યું તેવામાં...' એટલે તે સમયમાં 'તેના ઉત્તર લખી શકાય એવી મારા ચિત્તની સ્થિતિ નહોતી,...' પોતાનું ચિત્ત અધ્યાત્મદશાની અંદર એટલું પરોવાયેલું રહેતું હતું કે બહારના કાર્યોમાં કામ કરવાનું મન થાતું નહોતું.

'અને ઘણું કરી તેમ થવાનું કારણ પણ તે પ્રસંગમાં...' એટલે મારા ચિત્તની સ્થિતિ નહીં રહેવાનું કારણ શું ? કે 'બાહ્યોપાધિ પ્રત્યેનો વૈરાગ્ય વિશષ પરિણામ પામ્યો હતો તે હતું;...' કે કોઈપણ બહારનું કામ કરવું પડે એમાં એટલી બધી ઉપાધિ લાગે કે પરિણામ ત્યાંથી રસ વગરના થઈને પાછા વળી જાય. 'અને તેમ હોવાથી તે પત્રના ઉત્તર લખવા જેવા કાર્યમાં પણ પ્રવૃત્તિ થઈ શકે તેમ નહોતું. થોડો વખત

જવા દઈ, કંઈ તેવા વૈરાગ્યમાંથી પણ અવકાશ લઈ તમારા પત્રનો ઉત્તર લખીશ એમ વિચાર્યું હતું; પણ પાછળથી તેમ પણ બનવું અશક્ય થયું.' તોપણ એ પરિસ્થિતિ મટી નહિ અને પત્ર લખવાની વૃત્તિ આવી નહિ.

‘તમારા પત્રની પહોંચ પણ મેં લખી નહોતી...’ કે ભાઈ ! તમારો કાગળ મળ્યો છે, જવાબ નિરાંતે (લખીશ). વિગતવાર જવાબ પછી લખીશ. એક Receipt પણ આપી નહોતી, પહોંચ પણ લખી નહોતી. ‘અને આવા પ્રકારે ઉત્તર લખી મોકલવા પરત્વે ઢીલ થઈ તેથી મારા મનમાં પણ ખેદ થયો હતો;...’ કે આમને જવાબ લખાણો નહિ... જવાબ લખાણો નહિ.. ઘણા વખત સુધી જવાબ લખાણો નહિ. ‘જેમાંનો અમુક ભાવ હજુ સુધી વર્તે છે.’ એ ખેદનો ભાવ હજુ સુધી મને ચાલુ રહ્યો છે. ‘જે પ્રસંગમાં વિશેષ કરીને ખેદ થયો;...’ પહેલા તો બહુ ખેદ થાય છે કે આપણે જવાબ નથી મોકલ્યો, જવાબ નથી લખાતો એમ જરા તીવ્ર ખેદ થયો.

‘તે પ્રસંગમાં એમ સાંભળવામાં આવ્યું કે તમે તરતમાં આ દેશમાં આવવાની ધારણા રાખો છો તેથી કંઈક ચિત્તમાં એમ આવ્યું...’ એટલે એવો વિચાર આવી ગયો ‘કે તમને ઉત્તર લખવાની ઢીલ થઈ છે...’ એ પણ સારું થયું, ચાલો. જવાબ ન લખાણો એ સારું થયું. કેમ કે તમારો સમાગમ થવાથી વિશેષપણે એ વાતને સ્પષ્ટ કહી શકાશે અને એ વધારે લાભનું કારણ થશે. સામું એટલે ઉલટાનું વધારે લાભનું કારણ થઈ જશે. ‘કેમકે લેખ દ્વારા કેટલાક ઉત્તર સમજાવવા વિકટ હતા;...’ લખાણ કરતા બોલવામાં સ્પષ્ટીકરણ વધારે આપી શકાય.

‘અને પત્ર તરતમાં તમને નહીં મળી શકવાથી તમારા ચિત્તમાં જે આતુરપણું વર્ધમાન થયેલું...’ ઉત્તર ન મળ્યો એટલે તમારી ઉત્તર માટેની આકાંક્ષા (વધે), તીવ્રતા વધે, આતુરતા વધે તો એ જ્ઞાન માટે સારી ચીજ છે. જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થાય એ સારો પ્રસંગ ગણાય, સારો મોકો ગણાય, સારી તક ગણાય. એટલે ‘ઉત્તર તરત સમજી શકવાને...’ અને એવી જિજ્ઞાસા અને આતુરતા છે એ મારો ‘ઉત્તર તરત સમજી શકવાને સમાગમમાં એક સારું કારણ ગણવા યોગ્ય હતું.’ એટલે આમ મેં વિચાર્યું. આ એક સારું ... ચાલો, એમની આતુરતા પણ વધશે, વાતને વધારે ... યોગ્યતા પણ તૈયાર થઈ જશે.

‘હવે પ્રારબ્ધોદયે જ્યારે સમાગમ થાય ત્યારે...’ હવે તો જ્યારે મળશું ત્યારની

વાત લીધી છે. ‘કંઈ પણ તેવી જ્ઞાનવાર્તા થવાનો પ્રસંગ થાય...’ જ્યારે મળશું ત્યારે આવી ચર્ચા થવાનો આપણે પ્રસંગ થાય એવી આકાંક્ષા એટલે અપેક્ષા રાખીને ‘સંક્ષેપમાં તમારા પ્રશ્નોના ઉત્તર લખું છું.’ તમારા જે પ્રશ્નો છે એનો ઉત્તર ટૂંકાણની અંદર આપેલો છે. ‘તે ઉત્તર સંક્ષેપમાં લખવાનું થયું છે,...’ ‘જે પ્રશ્નોના ઉત્તર વિચારવાને નિરંતર તત્સંબંધી વિચારરૂપ અભ્યાસની આવશ્યકતા છે.’ જે ઉત્તર છે એને વિચારવા માટે જરા વધારે તમારે વિચાર (કરવો પડશે), અભ્યાસ એટલે વિચારવું પડશે. કેટલીક વાત તમારે વારંવાર વિચાર્યા પછી કાંઈક તમને સમજાશે એવી આવશ્યકતા મને લાગી છે. એટલે ‘ગાંધીજી’ની વિચારદશાની યોગ્યતાનો એમને ખ્યાલ હતો. બુદ્ધિવાળા ઘણા હતા. છતાં પણ પોતે જે ઉત્તર લખશે એ ઉત્તર વિચારવા માટે તે સંબંધી વારંવાર એમને વિચારરૂપ અભ્યાસ કરવાની જરૂર પડશે, એવી એની યોગ્યતા ખુલ્લી કરીને લખી કે તમારી વિચારની ભૂમિકામાં આ પરિસ્થિતિ છે. એકવાર તમે વાંચો અને બધું સમજાય જાય એમ માની લેશો નહિ. વારંવાર એને વિચારજો. વાંચીને વારંવાર વિચારશો ત્યારે કાંઈક તમને સમજાશે એવા આ બધા વિષયો છે.

‘તે ઉત્તર સંક્ષેપમાં લખવાનું થયું છે,...’ એટલે એ તો સાબિત કરવાની જરૂર નથી, કે ‘ગાંધીજી’ પૂછવાને ઠેકાણે હતા અને ‘શ્રીમદ્જી’ એનો ઉત્તર દેવાને ઠેકાણે હતા. કેમ કે એમણે તો પોતાની આત્મકથામાં દોષોની વાત સ્પષ્ટ લખી છે, કે મેં મારા ગુરુની જગ્યાએ એમને ગણ્યા છે અને એમના લખાણની મારા જીવન ઉપર કોઈ વિશેષ અસર થઈ છે એવું મને ચોક્કસ લાગે છે. એટલે આવા ઘણા પ્રતિભા સંપન્ન વ્યક્તિના પણ એક ગુરુ જેવા ‘શ્રીમદ્જી’ હતા.

‘ગાંધીજી’ને આદર્શવાદી ઘણા માણસો અનુસરે છે. જે લોકો આદર્શવાદી છે એવા ઘણા માણસો ‘ગાંધીજી’ને અનુસરે છે. એવા અનુયાયીઓને, એવા ‘ગાંધીજી’ના અનુયાયીઓને, ‘ગાંધીજી’ના ગુરુ પ્રત્યે એથી વિશેષ બહુમાન હોવું સંભવે છે. પણ એ લગભગ ન થયું. એ એમને વર્ધમાન ન થયું હોય એવું પણ જોવામાં આવે છે. નહિતર તો માણસ ચમકે. અરે...! આપણે જેને આટલું બધું બહુમાન આપીએ છીએ, જેની એક એક વાતને આપણે ઘણું સ્થાન આપીએ છીએ, માન આપીએ છીએ, એના પણ એક ગુરુ હતા અને એનું લખાણ આજે વિદ્યમાન છે. તો ‘ગાંધીજી’એ પોતાના જીવનમાં જેને માન દીધું, સ્થાન આપ્યું એને આપણે તો વિશેષે કરીને સ્થાન

આપવું જોઈએ. એવો વિચાર વિચક્ષણ બુદ્ધિમાન માણસોને આવવો ઘટે છે. તો એમાંથી ઘણી વાત ઊભી થાય.

‘શ્રીમદ્જી’ના સાહિત્યનો પ્રચાર ઘણો થયો. આ દેશમાં ‘ગાંધીજી’ તો આ દેશને સ્વતંત્રતા અપાવનારમાં જેને મુખ્ય યશ પ્રાપ્ત થયો છે એવી વ્યક્તિ છે. એટલે ‘શ્રીમદ્જી’ના સાહિત્યનો વધુમાં વધુ પ્રચાર કરવાનો અવકાશ એમના અનુયાયી દ્વારા સંભવિત છે એના બદલે એ લોકોનું ધ્યાન ગયું નથી. એ આ દેશની ગણો, આ સમાજની ગણો, એક કમનસીબી છે.

‘તે ઉત્તર સંક્ષેપમાં લખવાનું થયું છે, તેથી કેટલાક સંદેહની નિવૃત્તિ વખતે થવી કઠણ પડશે...’ કદાચ તમને કોઈ શંકા હશે, એનું નિવારણ નહિ થાય ‘તો પણ મારા ચિત્તમાં એમ રહે છે કે,...’ એ સંબંધમાં ‘મારા વચન પ્રત્યે કંઈ પણ વિશેષ વિશ્વાસ છે,...’ આ પણ એમને ખ્યાલ હતો કે મારા વચન પ્રત્યે તમને વિશેષ વિશ્વાસ છે, ઘણો વિશ્વાસ છે ‘અને તેથી તમને ધીરજ રહી શકશે,...’ કે આપણે ફરીને પત્ર લખશું અથવા મળશે ત્યારે જે શંકાનું નિવારણ ન થયું હોય એ સંબંધી વિશેષ પૂછી લેશું અને જરૂર એમની પાસેથી કાંઈક વિશેષ સમજવાનું બનશે.

‘તેથી તમને ધીરજ રહી શકશે, અને પ્રશ્નોનું યથાયોગ્ય સમાધાન થવાનું અનુક્રમે કારણભૂત થશે; એમ મને લાગે છે. તમારા પત્રમાં ૨૭ પ્રશ્નો છે...’ એ તો મુખ્ય, હોં ! પાછા એક એકમાં ત્રણ ત્રણ નાખ્યા એ જુદા. પહેલા પ્રશ્નમાં ત્રણ પ્રશ્ન છે. કહેવાય એક પ્રશ્ન પણ ખરેખર ત્રણ છે. એ રીતે ૨૭ ને બદલે લગભગ ૫૦-૬૦ પ્રશ્નો છે. ‘તમારા પત્રમાં ૨૭ પ્રશ્નો છે...’ આપણે ગણતા જઈશું હવે કેટલા પ્રશ્નો છે એ. ‘તેનો સંક્ષેપે નીચે ઉત્તર લખું છું :-...’ ટૂંકાણમાં એનો જવાબ લખું છું. એમાં પહેલો જ પ્રશ્ન ‘ગાંધીજી’એ આત્મા ઉપર કર્યો છે.

એટલે ‘આત્મા શું છે ?’ આત્મા તે ચીજ કઈ જાતની છે ? એમ કહે છે. આત્મા એટલે શું પણ ? અને ‘તે કંઈ કરે છે ?’ કેમ કે વેદાંતની અંદર આત્મા કૂટસ્થ લખ્યો છે. આત્મા કાંઈ કરે જ નહિ. નથી કર્મબંધનો કર્તા, નથી કર્મના મોક્ષનો પણ કર્તા. આત્મા તો કૂટસ્થ અને નિષ્ક્રિય છે. તો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે આત્મા કાંઈ કરે છે ખરો કે પછી આ બધા કહે એમ કૂટસ્થ અને નિષ્ક્રિય છે ? ‘અને તેને કર્મ નડે છે કે નહીં ?’ આત્માને એણે બાંધેલા કર્મ નડે કે ન નડે ? આ પ્રશ્ન છે.

મુમુક્ષુ :- ગાંધીજીએ જૈનના શાસ્ત્રનો કાંઈક અભ્યાસ કર્યો હશે એવું લાગે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભલે જૈનશાસ્ત્રનો કદાચ અભ્યાસ ન કર્યો હોય પણ વેદાંતની અંદર, હિન્દુધર્મની અંદર આત્માનો વિષય બહુ ચાલ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- કર્મ નડે એ કર્મની વાત આવી ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં કર્મ છે, કે જે જીવ જે કર્મ બાંધે એનું ફળ એ આપે. કર્મ બાંધે ખરો પણ આપણે ત્યાં જેમ કુદરતી કર્મનું ફળ જે છે એ જીવને મળી જાય છે એમ નથી. 'ફળદાતા ઈશ્વરતાણી એમાં નથી જરૂર.' એટલા માટે કહ્યું. કેમ કે ઓલા ફળદાતા ઈશ્વર માને છે. કે ભાઈ ! તેં આ પાપ કર્યું. તો એ પાપની તને Minimum સજા આપવી કે Maximum સજા આપવી એ ન્યાયાધીશ ઉપર આધારિત છે. ત્યાં શું છે ? લૌકિકમાં લૌકિક દષ્ટિથી ત્યાં બધી લોજિકની ગોઠવણ છે. કે કોઈ એક માણસ ગુનો કરે, અપરાધ કરે, એને કોર્ટની અંદર કેસ થાય, ગુનો સાબિત થાય. તો એની સજાની અંદર Maximum અને Minimum બે વાત હોય. તો આ અપરાધીને વધારે સજા કરવી કે ઓછી કરવી કે વચ્ચેની સજા કરવી ? એનો આધાર ન્યાયાધીશની મનસુઝી ઉપર છે. એનો અધિકાર ન્યાયાધીશને સોંપી દેવામાં આવે છે. એટલે એ discretionary power એ જે નિર્ણય લે તે લઈ શકે. એનો discretionary powerમાં ઓછામાં ઓછી સજા, કે વધુ ત્યાં સુધી. વધુમાં વધુ સજા કઈ કે બે વર્ષ જેલમાં નાખવી. બેમાંથી કોઈપણ સજા કરવી. ... એ એનો ... નિર્ણયની શક્તિ એની છે. એટલે એને છૂટ આપવામાં આવે છે. એમ ભગવાનને પણ એક માણસ પાપ કરે તો કોઈને ઓછી સજા આપવી, કોઈને વધુ સજા આપવી એ ભગવાન.... એ રીતે એને કર્મ નડે છે ? એમ કહે છે. એ ... કર્મને એ લોકો મર્યાદિત રૂપે સ્વીકારે છે. આપણે જે રીતે સ્વીકારીએ છીએ એવી રીતે નહિ પણ મર્યાદિત રીતે સ્વીકારે છે.

મુમુક્ષુ :- 'ગુરુદેવ'ના પ્રવચનમાં 'રાજકોટ'માં 'ગાંધીજી' બેઠા હતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ પ્રકરણ લીધું હતું ?

મુમુક્ષુ :- જ્યારે 'સમયસાર'નું વાંચન ચાલતું હતું ત્યારે 'ગાંધીજી' સભામાં બેઠા હતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો હમણા (એક મુમુક્ષુભાઈના) મોટા બહેન આવ્યા હતા

ને ત્રણ-ચાર દિવસ (પહેલા). બપોરની ચર્ચામાં .. હતા ત્યારે આવ્યા હતા ને. એ વાત કરતા હતા, કે 'કૃપાળુદેવ' અને 'ગાંધીજી' અમારા ઘરે એક સાથે ઉતરીને રહેલા છે.

મુમુક્ષુ :- 'ગુરુદેવ' અને 'ગાંધીજી'.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો 'કૃપાળુદેવ'ની વાત કરતા.

મુમુક્ષુ :- રંગુનમાં.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- 'રંગુન'માં અમારા ઘરે એક સાથે રહેલા છે. એટલે એમને યાદ હશે. એમના પિતાશ્રીએ વાત કરી હશે.

'આત્મા શું છે ?' એ પહેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે, કે 'જેમ ઘટપટાદિ જડ વસ્તુઓ છે તેમ આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ વસ્તુ છે.' આત્મા વસ્તુ છે એમ ન કહ્યું. આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ વસ્તુ છે એમ કહ્યું. કેમ કે ત્યાં તો ગમે તે માણસને આત્મા સમજવા માટે જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્મા છે એમ કહે, તો એ સમજવું એના માટે ખૂબ જ સહેલું છે. 'ઘટપટાદિ...' અનિત્ય છે. એટલે ઘડો કાયમ રહેતો નથી, વસ્ત્ર પણ કાયમ રહેતું નથી. એટલે કે 'ત્રિકાળ એકસ્વરૂપે સ્થિતિ કરી રહી શકે એવા નથી.' પદાર્થ ઘડારૂપે કાયમ રહે નહિ, વસ્ત્ર વસ્ત્રરૂપે કાયમ રહે નહિ. એવા પદાર્થ છે.

જ્યારે 'આત્મા એકસ્વરૂપે ત્રિકાળ સ્થિતિ કરી શકે એવો નિત્ય પદાર્થ છે.' અત્યારે એકસ્વરૂપે સ્થિતિ નથી રાખતો. ક્યારેક મનુષ્ય હોય છે, ક્યારેક દેવ હોય છે, ક્યારેક તિર્યંચ હોય છે પણ 'આત્મા એકસ્વરૂપે ત્રિકાળ સ્થિતિ કરી શકે એવો નિત્ય પદાર્થ છે.' એ પદાર્થ નિત્ય છે અને એની એ રૂપે સ્થિતિ એ પોતે ધારે તો કરી શકે એવો એ નિત્ય પદાર્થ છે.

'જે પદાર્થની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ સંયોગોથી થઈ શકી ન હોય, તે પદાર્થ નિત્ય હોય છે.' જે પદાર્થની ઉત્પત્તિ કોઈપણ સંયોગોથી થઈ શકી ન હોય. જે ન બન્યું હોય. અસંયોગી. તે હજારો સંયોગો તે પદાર્થ નિત્ય છે. તે પદાર્થ નિત્ય હોય છે. તે પદાર્થ કોઈએ પહેલા બનાવ્યો નથી એટલા માટે અનાદિ છે. હવે પછી એનો નાશ નથી માટે તે હંમેશા નિત્ય રહેશે. 'આત્મા કોઈ પણ સંયોગોથી બની શકે એમ જણાતું નથી.' જો કોઈ પણ સંયોગોથી આત્માને બનાવી શકાતો હોય તો જેને જેટલું ... હોય તેટલા આત્માને બનાવવા માંડે. એમ કાંઈ આત્મા બનતા નથી. આત્માને

બનાવી શકાતો નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ... આપણો સમાજ વધારી દે. આપણી સંખ્યા વધારી દે. પણ આત્મા તો કાંઈ બનાવી શકાતા નથી. એમ કહે છે. બહુમતીમાં તો સંખ્યાની જરૂર પડે ને ? આત્મા કાંઈ બનાવી શકાતા નથી.

‘આત્મા કોઈ પણ સંયોગોથી બની શકે એમ જણાતું નથી. કેમકે..’ હવે વૈજ્ઞાનિક વાત લીધી છે, જુઓ ! આ તો ભણેલાગણેલા માણસ સામે હતા ને ? એટલે વૈજ્ઞાનિક વાત લીધી છે. ‘જે ધર્મ જે પદાર્થમાં હોય નહીં...’ ધર્મ એટલે ગુણ ‘જે પદાર્થમાં હોય નહીં તેવા ઘણા પદાર્થો ભેળા કરવાથી પણ તેમાં જે ધર્મ નથી, તે ઉત્પન્ન થઈ શકે નહીં...’ પરમાણુમાં ચૈતન્ય નથી તો ગમે એ જાતના, ગમે તેટલા પરમાણુ ભેળા કરો નહિ, એમાં ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ થઈ શકશે નહિ. ‘એવો સૌને અનુભવ થઈ શકે એમ છે.’ આ તો વૈજ્ઞાનિક વાત છે. કોઈપણ માણસ અનુભવથી વિચારી શકે છે.

મુમુક્ષુ :- ૨૭ વર્ષે બેરિસ્ટરને સલાહ આપે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બેરિસ્ટરને વૈજ્ઞાનિક સલાહ આપે છે. ૨૭ મે વર્ષે બેરિસ્ટરને વૈજ્ઞાનિક સલાહ આપે છે, જુઓ ! પોતે સાત ચોપડી ભણ્યા છે. એક જમાનામાં પોતે એક વર્ષની અંદર સાત ચોપડીનો કોર્સ પૂરો કરી લીધો, કે જાવ આ તમારી સાતેય ચોપડી ભણી લીધી. પછી આગળ નથી ભણ્યા. અને ‘ગાંધીજી’ ‘લંડન’ સુધી ભણી આવ્યા. હવે એને વૈજ્ઞાનિક રીતે સમજાવે છે. એ જમાનાના બેરિસ્ટરને સાત ચોપડી ભણેલા માણસ વિજ્ઞાન સમજાવે છે કે જુઓ ! વિજ્ઞાન તો આમ છે. વસ્તુનું વિજ્ઞાન તો આ રીતે છે. આવી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- સાત ચોપડીવાળા બેરિસ્ટરના બેરિસ્ટર.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘાટ થોડો વિચિત્ર લાગે કે પોતે નથી બેરિસ્ટર થયા. કારણ કે સમજાવવામાં તો Argument આપવી પડે. કોઈપણ માણસને કોઈપણ વિષય જ્યારે સમજાવવો હોય ત્યારે એને અનેક દલીલો આપવી પડે અને દલીલોનું કામ પાછું બેરિસ્ટરોનું છે. તો આ બેરિસ્ટરના બેરિસ્ટર થયા. અને વિષય પણ એવો વિજ્ઞાનનો વચ્ચે. વિજ્ઞાનનો નહિ દુનિયાભરના પ્રશ્નો પૂછ્યા છે. પ્રલયનો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. પ્રલય

થાશે કે નહિ ? પ્રલય થાય કે ન થાય ? બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ ત્રણ કોણ હતા ? રામ અને કૃષ્ણને માનવાથી લાભ થાય કે ન થાય ? સહજાનંદનું શું ? પછી કહે ઇસુખ્રિસ્તનું શું ? બાયબલનું શું ? ઓલ્ડ tenemants શું ? ન્યૂ tenemants શું ? બાયબલના પ્રશ્નો પૂછ્યા છે. અનેક જાતના પ્રશ્નો પૂછ્યા છે. બૌદ્ધના પ્રશ્ન પૂછ્યા છે. બૌદ્ધ મોક્ષે નથી ગયા એ તમે શેના ઉપરથી કહો છો ? એનો પુરાવો આપો. એનો પુરાવો માગ્યો છે. કેમ કે દુનિયામાં એ જમાનાની અંદર બૌદ્ધ ધર્મ પ્રસર્યો. ચીન, જાપાન, બર્મા, ભૂતાન, હિન્દુસ્તાન બધે બહુ ... આ તો કહે, બૌદ્ધ મોક્ષે નથી ગયા. તો કહે, તમારી પાસે કાંઈ પુરાવો છે કે એમ ને એમ દીધે રાખો છો ? આટલા બધા માને છે એનું શું ? આ બધા પ્રશ્નો પૂછેલા છે. બહુ સરસ જવાબ આપ્યા છે. સંક્ષેપમાં જવાબ આપ્યા છે પણ વિચક્ષણતાથી બહુ જવાબ આપ્યા છે. આ એક જવાબમાં ઘણું નીકળે એવું છે. આત્માની કેવી રીતે સિદ્ધિ કરી છે અને કેવી રીતે એને સમજવા માટે આત્માને ઓળખવા માટે કેવી રીતે ઓળખવો એ વાત પણ સંક્ષેપમાં કરી દીધી છે. આત્માનું જ્ઞાન કઈ રીતે થાય એ વાત સંક્ષેપમાં કરી દીધી છે. અહીં સુધી રાખીએ...

અધ્યાત્મ પદ્ધતિમાં આત્માના એકાકારપણાને લીધે, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના ભેદ નથી. તે પ્રકારના (ભેદપૂર્વકના) સ્પષ્ટિકરણથી, તેનો આંતરધ્વનિ જળવાતો નથી. તેથી તે ત્યાં અનઆવશ્યક જાણવા યોગ્ય છે. દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય આગમ પદ્ધતિનો વિષય છે. અધ્યાત્મમાં તેની અપેક્ષા લઈ વિચારવું યોગ્ય નથી. દા. ત. સ્વરૂપ નિશ્ચય કાળે “આત્મા વડે આત્માનો નિર્ણય થાય છે.” અને “સ્વરૂપ ભાવનામાં આત્મા જ આત્માને ઉપાદેય છે.” તથા (સ.ગા.૧૫) “શ્રુત જ્ઞાન જ આત્મા છે.”

(અનુભવ સંજીવની-૧૨૩૨)

તા. ૨૦-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૩૦
પ્રવચન નં. ૨૩૦

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત. પાનું ૪૨૫. પત્ર-૫૩૦.

‘ડરબન’માં ‘ગાંધીજી’એ એક પત્રની અંદર ૨૭ પ્રશ્નો પૂછ્યા છે. ધાર્મિક વિષયમાં કેટલાક પાદરીઓના સંપર્કમાં આવ્યા પછી ‘ગાંધીજી’ કાંઈક દ્વિધામાં આવેલ કે કુળધર્મનો સંપ્રદાય છોડીને ક્રિશ્ચિયન સંપ્રદાયમાં જવું કે નહિ ? એક ... દુનિયાભરના ધર્મના પ્રશ્નો પૂછ્યા છે અને આત્મા સંબંધી પણ પ્રશ્નો પૂછ્યા છે. પહેલો પ્રશ્ન છે. થોડું વાંચ્યું છે. ફરીથી લઈએ.

‘૧. પ્રશ્ન-(૧) આત્મા શું છે ? (૨) તે કંઈ કરે છે ? (૩) અને તેને કર્મ નડે છે કે નહીં ?’ આવો એક પ્રશ્ન એમણે ત્રણ પેટા પ્રશ્ન સાથે પૂછેલો છે. તેનો ઉત્તર આપે છે. પાનું-૪૨૫.

‘ઉ.-(૧) જેમ ઘટપટાદિ જડ વસ્તુઓ છે તેમ આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ વસ્તુ છે.’ આત્મા એક પદાર્થ છે એ માત્ર કોઈ રૂઢી રિવાજના વિષયભૂત શબ્દ નથી. ધર્મના કોઈ રૂઢિનો, રિવાજનો રીતભાતનો વિષય નથી પણ આત્મા એક પદાર્થ વાચક વસ્તુ છે કે જેમ ઘટપટ વગેરે જગતમાં અનેક વસ્તુઓ જોવામાં આવે છે એવી આ એક પણ વસ્તુ છે. બીજી વસ્તુ જગતની જે જોવાય છે એમાં રૂપ, રસ, રંગ, વર્ણ, શબ્દ વગેરે જોવામાં આવે છે. જ્યારે આત્મામાં જ્ઞાન જોવામાં આવે છે એમ કહે છે.

‘અનુભવપ્રકાશ’માં ‘દીપચંદ્રજી’ કહે છે, કે જ્યાં જ્ઞાન છે ત્યાં ત્યાં આત્મા છે. ક્યાંથી આત્માને જોવો ? કે જ્યાં જ્યાં જ્ઞાન છે ત્યાં ત્યાં આત્મા છે. આત્મા જ્ઞાનથી ઓળખાય છે, જ્ઞાનથી એનું અસ્તિત્વ પકડાય છે. એની હયાતી, એની વિદ્યમાનતા, આત્માની વિદ્યમાનતા જ્ઞાનથી જોવામાં આવે છે.

‘જિનેન્દ્ર દર્શન’માં પણ એ વાત છે, કે ભગવાનના દર્શન કરવામાં આવે છે

તો પોતાની વિદ્યમાનતાની જાગૃતિમાં આવીને જિનેન્દ્રદર્શન કરવા. પોતે આવો જ જિનસ્વરૂપી છે. 'જિનપદ નિજપદ એકતા, ભેદભાવ નહિ કાંઈ.' એવી પોતાની જિનસ્વરૂપી વિદ્યમાનતા છે એની જાગૃતિમાં આવીને દર્શન કરવાની વિધિ છે. એ વિદ્યમાનતા ક્યાંથી પકડાય છે ? કે જ્યાં જ્ઞાન છે ત્યાં આત્મા છે, આત્મા છે ત્યાં જ્ઞાન છે. એવો કોઈ આત્મા ન હોય કે જેને જ્ઞાન ન હોય અને જ્યાં જ્ઞાન હોય ત્યાં આત્મા ન હોય એવું કદી બને નહિ. આત્મા એક જ્ઞાનસ્વરૂપી વસ્તુ છે.

'ઘટપટાદિ અનિત્ય છે,...' એની સ્થિતિ નિત્ય નથી. ઘડો ક્યારેક હોય, ક્યારેક ન હોય, વસ્ત્ર પણ હોય અને ન હોય. એનો નાશ થાય. એની તુલનામાં... જ્યારે બે વસ્તુ કહી ત્યારે બેમાં શું ફર્ક છે, હવે તુલના કરે છે, કે 'ઘટપટાદિ અનિત્ય છે,...' ત્રિકાળ એકસ્વરૂપે સ્થિતિ કરી રહી શકે...' એટલે પેલા ત્રિકાળ એકસ્વરૂપે સ્થિતિ કરીને રહી શકે એવા નથી. પરમાણુ છે. પણ એ પરમાણુ ત્રણે કાળે એકસ્વરૂપે સ્થિતિમાં નથી રહેતા. ઘડાની માટી થાય છે, માટીમાંથી ઘડો થાય છે. એવી રીતે વસ્ત્રની રાખ થાય છે વળી માટીમાંથી પાછા કપાસ અને રૂ થઈને વસ્ત્ર થયા છે. એટલે એકસ્વરૂપે એ સ્થિતિ કરીને રહી શકે એવા નથી. પરમાણુ પલટાય છે. જ્યારે 'આત્મા એકસ્વરૂપે ત્રિકાળ સ્થિતિ કરીને રહી શકે એવો નિત્ય પદાર્થ છે.' સંસારમાં અત્યારે એકસ્વરૂપે નથી. એની સ્થિતિ જ પલટાય છે, મનુષ્ય થાય છે, પશુ-પક્ષી થાય છે, દેવ થાય છે, નારકી થાય છે. ચારે ગતિમાં જુદા જુદા પર્યાયો ધારણ કરે છે. તો પણ સિદ્ધસ્વરૂપે એક સ્થિતિ, ત્રિકાળ એક સ્થિતિ પછી રહે, ક્યારેય એની સ્થિતિ ન બદલાય એવો એ નિત્ય પદાર્થ છે.

'આત્મા એકસ્વરૂપે ત્રિકાળ સ્થિતિ કરી શકે...' આ શક્યતા છે. સિદ્ધપદ થવાની શક્યતા રહી છે. કેમ કે એવો સ્વભાવ છે. જ્યારે પરમાણુ ક્યારેય એકસ્વરૂપે રહેતા નથી. કોઈ પરમાણુ તદ્દન એકલો શુદ્ધ થાય છે. પાછો તે અશુદ્ધ થયે સ્કંધરૂપે પરિણમે છે. વળી પાછો એકલો છૂટો પરમાણુ થાય છે. એમ પરમાણુમાં શુદ્ધ-અશુદ્ધ સ્થિતિ થાય છે. જીવમાં એકવાર પરિપૂર્ણ શુદ્ધદશા થાય તો ફરીને કોઈ અશુદ્ધદશા એમાં ન થાય, એને જન્મ-મરણ ન થાય. પછી એ કોઈ ચાર ગતિની પર્યાયે ન આવે. એ રીતે આત્માની સ્થિતિ અપેક્ષાએ આટલો ફર્ક છે. બીજા પરમાણુઓમાં સ્થિતિના ફેરફાર થાય છે. આત્મામાં પણ સ્થિતિના ફેરફાર સંસાર અવસ્થામાં થાય છે. પણ

જો પરિપૂર્ણ શુદ્ધ થાય તો એક પ્રકારે એની સ્થિતિ હંમેશને માટે રહી જાય. ત્રિકાળ એટલે હંમેશને માટે રહી જાય. ભૂતકાળમાં ત્રિકાળને નથી લેવો. સદાને માટે રહી જાય એવા અર્થમાં અહીંયા ત્રિકાળ છે.

આત્મા સદાય એકસ્થિતિ કરી શકે એવો નિત્ય પદાર્થ છે. એટલે પોતે નિત્ય છે એમ લીધું. આત્મા પોતે નિત્ય છે. એનો જન્મ નથી, એનું મરણ નથી. અવસ્થાથી અવસ્થાંતર પામે છે. એના ઉપરથી સિદ્ધાંત ઉતારે છે કે 'જે પદાર્થની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ સંયોગોથી થઈ શકી ન હોય, તે પદાર્થ નિત્ય હોય છે.' કપડું છે એમાં અનેક પરમાણુનો સંયોગ છે, ઘડામાં અનેક પરમાણુનો સંયોગ છે. આ સંયોગ વિયોગ થાય છે, એ અવસ્થા પૂરી થાય. આત્મામાં કોઈ પદાર્થનો સંયોગ થાય, પછી આત્મા નવો ઉત્પન્ન થાય એવી કોઈ પરિસ્થિતિ નથી. જે પદાર્થની ઉત્પત્તિ કોઈપણ સંયોગથી થઈ શકી ન હોય, જડમાં એ જ લાગુ પડે, કે એક પરમાણુ ઉત્પન્ન થતો નથી. અમુક પ્રકારના સંયોગોથી કોઈ નવો પરમાણુ ઉત્પન્ન થાય છે કે કોઈ પરમાણુ નાશ થાય છે એમ નથી. પરમાણુપણે પરમાણુ નિત્ય છે. અવસ્થાંતર થયા કરે છે. પણ પરમાણુ સૂક્ષ્મ હોવાથી એનું દૃષ્ટાંત નથી લેવાતું. સ્થુળ ઘટપટાદિ પદાર્થનું દૃષ્ટાંત લેવું પડે છે અને એ દૃષ્ટાંત લેતા એમ કહે છે, કે તે તે અવસ્થાઓ નાશ પામશે. કેમ કે એ સંયોગિક અવસ્થા છે. જ્યારે કોઈ પદાર્થની ઉત્પત્તિ સંયોગ વગર થઈ હોય, એમ અનાદિથી જ હોય, ઉત્પત્તિ થઈ જ ન હોય, કોઈપણ સંયોગોથી થઈ શકી જ ન હોય. છતાં પદાર્થ હોય. શું કહેવું છે ? પદાર્થની વિદ્યમાનતા છે પણ કોઈ સંયોગોથી એની ઉત્પત્તિ થઈને વિદ્યમાનતા છે એવી વિદ્યમાનતા એની નથી. જ્યારે એવી પરિસ્થિતિ હોય ત્યારે તે પદાર્થ નિત્ય હોય છે. કેમ કે એ અજન્મા છે અને અવિનાશી છે. કોઈ સંયોગોથી ઉત્પન્ન નથી, કોઈ વિયોગોથી એનો નાશ પણ નથી.

'આત્મા કોઈ પણ સંયોગોથી બની શકે એમ જણાતું નથી.' આત્માને બનાવી શકાતો નથી. કોઈપણ પદાર્થોનું મિશ્રણ કરીને, પ્રક્રિયા કરીને આત્માને બનાવાતો નથી. કોઈ જીવ નામના પદાર્થને બનાવી શકાય એવું બનતું નથી. જગતકર્તાનો જોકે એમણે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે, કે ઈશ્વર જગતકર્તા છે એણે જગતને ઉત્પન્ન કર્યું છે કે કેમ ? એમણે ના પાડી છે. કે કોઈ જગતકર્તા નામનો ઈશ્વર નથી. પાછળ પહેલો જ પ્રશ્ન

ઉપર છે. ‘ઈશ્વર શું છે ? તે જગતકર્તા છે એ ખરું છે ?’ ઘણા લોકો માને છે. મોટી સંખ્યામાં લોકો માને છે, કે આ જગતને ઈશ્વરે ઉત્પન્ન કર્યું છે અને એ એનો કરનારો છે. બીજો પેટા પ્રશ્ન છે ને એ તો ? તો એમાં બગડો કરીને આપ્યું છે કે તે જગતકર્તા નથી. છે ? ‘ઘાટકોપર’માં આ પ્રશ્ન ચાલ્યો હતો. ઈશ્વર છે કે નહિ ? કાંઈક કોઈક વચનોથી હરિઈચ્છા ને એ બધું માન્યું છે ને ? એટલે એ પત્રો ઉપરથી કાંઈક એમ લાગ્યું હશે કે જગતકર્તા ઘણા લોકો માને છે તો આ માનતા હશે. એવું છે નહિ. આમાં ચોખ્ખો જવાબ છે, તે જગતકર્તા નથી-ઈશ્વર જગતકર્તા નથી.

મુમુક્ષુ :- આ નિત્યની જે પરિભાષા કરી છે એ કેટલી અલૌકિક પરિભાષા કરી છે ! બધા ફેસલા આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એકમાં પત્ની જાય એવું છે. આત્મા કેવી રીતે બનાવી શકાય ? જીવ નામના પદાર્થને બનાવી શકાતો નથી. શેમાંથી બનાવે ?

મુમુક્ષુ :- આવી પરિભાષા બીજે ઠેકાણે જોવા નથી મળતી. નિત્યની પરિભાષા આ નથી મળતી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. બુદ્ધિની અપેક્ષાએ પણ અસાધારણ બુદ્ધિમાન હતા. ‘ગાંધીજી’ જેવાએ જેની સલાહ લીધી છે. આપણા દેશના લોકોને તો વિચારમાં મૂકી દે એવી વાત છે. ગાંધીજી જેવા માણસે મુંઝવણમાંથી નીકળવા માટે જેની સલાહ લીધી છે, તો એની બુદ્ધિમત્તા ઉપર એને કેટલો વિશ્વાસ આવ્યો હશે ?

‘આત્મા કોઈ પણ સંયોગોથી બની શકે એમ જણાતું નથી. કેમકે જડના હજારોગમે સંયોગો કરીએ...’ ગમે તેટલા પરમાણુની ઉથલાપાથલ કરીએ, ‘તોપણ તેથી ચેતનની ઉત્પત્તિ નહીં થઈ શકવા યોગ્ય છે.’ જડમાંથી જડની પર્યાયો થાય, જડમાંથી ચેતનની પર્યાયો ન થાય. જડમાં ગમે તેટલા ફેરફાર થાય તો એ બધી જડની જ અવસ્થા થાય, ક્યારેય એમાં ચેતનની અવસ્થા ન થાય. ‘જડના હજારોગમે સંયોગો કરીએ તોપણ તેથી ચેતનની ઉત્પત્તિ નહીં થઈ શકવા યોગ્ય છે.’

‘જે ધર્મ...’ જે ધર્મ એટલે જે ગુણ-સ્વભાવ. ‘જે પદાર્થમાં હોય નહીં તેવા ઘણા પદાર્થો ભેળા કરવાથી પણ તેમાં જે ધર્મ નથી, તે ઉત્પન્ન થઈ શકે નહીં, એવો સૌને અનુભવ થઈ શકે એમ છે.’ લાકડાના વેરમાંથી સીધો લાડવો ન થાય, ગોળ-ઘી નાખે તો. ભલે એનો રંગ ભળતો હોય. ચુરમા જેવો (દેખાતો હોય) પણ એમાં

કાંઈ એના લાડવા થાય નહિ. એમ લાકડાના કટકા કરીને સીધા ભજ્યા તેલમાં તળે તો ? એ ખાદ્યપદાર્થ નથી. જેનામાં જે ગુણ-સ્વભાવ ન હોય, તેનામાં તે જાતનું કામ ન થઈ શકે.

‘કેમકે જડના હજારોગમે સંયોગો કરીએ તોપણ તેથી ચેતનની ઉત્પત્તિ નહીં થઈ શકવા યોગ્ય છે.’ કેમ કે એમાં ચેતનપણું નથી. જે ધર્મ એટલે એમાં ચેતનપણું નથી. ‘જે ધર્મ જે પદાર્થમાં હોય નહીં તેવા ઘણા પદાર્થો ભેળા કરવાથી પણ તેમાં જે ધર્મ નથી, તે ઉત્પન્ન થઈ શકે નહીં, એવો સૌને અનુભવ થઈ શકે એમ છે.’ આ તો અનુભવ કરી શકાય એવી વાત છે.

‘જે ઘટપટાદિ પદાર્થ છે તેને વિષે જ્ઞાનસ્વરૂપતા જોવામાં આવતી નથી.’ હવે આત્મામાં ઉતારે છે કે આ ઘડો છે અને વસ્ત્ર છે એમાં જ્ઞાનસ્વરૂપપણું જોવામાં આવતું નથી. આ મોટર ચાલે છે ને ? તો કહે છે, એ તો સ્થિર પડ્યા છે. પણ ચાલતા પદાર્થમાં ? મોટર ચાલે છે માટે એમાં જીવ છે કે નહિ ? આ ટેપ રેકોર્ડર બોલે છે માટે એમાં જીવ છે કે નહિ ?

મુમુક્ષુ :- અત્યારે તો રોબોટ આવી ગયા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, રોબોટ માણસને લાવે છે. રોબોટને બનાવે છે. માણસ જેવું બધું કામ કરે. માણસની બુદ્ધિ કરતાં વધારે કામ કરે. આની અંદર જે ગાયન ઉતાર્યું હોય, જેવું સંગીત ઉતાર્યું હોય, જેવા એના વાદ્યો ઉતાર્યા હોય એ બધું એક સાથે બોલે. એવી વ્યવસ્થા માણસમાં છે ? ગાય તો વાંજિત્ર ન હોય અને વાંજિત્ર કાંઈ ગળામાં આવે નહિ. અને વાંજિત્રનો અવાજ કાઢે તો ગાઈ ન શકે. આ બધું એક સાથે કરે, લ્યો. એનામાં જીવ છે કે નહિ ? કે જે ગુણ જેનામાં ન હોય એ એ કાર્ય એ કરી શકે નહિ. હાલે-ચાલે છે માટે જીવ નથી. કીડી છે એમાં જીવ છે. ઝીણામાં ઝીણો કીડીકંથવો છે એમાં જીવ છે. પણ રોબોટને ગણો કે ગમે તે પ્રકારના વૈજ્ઞાનિક જડ સાધનો ગણો, આ કમ્પ્યૂટરો લ્યો ને. માણસની બુદ્ધિ માપી દેખાડે છે. કમ્પ્યૂટરને પ્રશ્ન પૂછો કે ફલાણા ભાઈ, ફલાણી તારીખે એનો જન્મ, આ એની કુંડળી. હવે તમે કહો કે આ માણસ Intelligent છે કે વગર Intelligent છે ? એ જવાબ આપે કે સામાન્ય બુદ્ધિવાળો છે અથવા વધારે બુદ્ધિવાળો છે અથવા ઓછી બુદ્ધિવાળો છે. પણ એનામાં જીવ છે ? કે એનામાં જીવ નથી. આ જડ-ચેતનને નક્કી

કરવાનું માપ છે. જડ છે તે ત્રણે કાળે જડ છે. ચૈતન્ય છે તે ત્રણે કાળે ચૈતન્ય છે. બે જુદી જુદી જાતના એ પદાર્થો છે, તે કદી પોતાની જાતિ બદલતા નથી. કોઈપણ પ્રક્રિયાથી, કોઈપણ પ્રયોગથી એવું ન બને કે જડ ચૈતન્ય થાય અને ચૈતન્ય જડ થાય.

‘જે ઘટપટાદિ પદાર્થો છે તેને વિષે જ્ઞાનસ્વરૂપતા જોવામાં આવતી નથી.’ જીવને અહીંથી જુદો પાડે છે. ક્યાંથી જુદો પાડે છે ? જ્ઞાનસ્વરૂપપણું છે તે જીવમાં છે. જ્ઞાનસ્વરૂપપણું નથી તે અજીવ છે. બસ, આમ જુદું પાડે છે. ‘તેવા પદાર્થોના પરિણામાંતર કરી...’ એટલે જુદી જુદી અવસ્થામાં બદલી નાખીને ‘સંયોગ કર્યો હોય અથવા થયા હોય તોપણ તે તેવી જ જાતિના થાય,...’ અર્થાત્ જડસ્વરૂપ જ થાય પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ ન થાય. એ કમ્પ્યુટરના પરમાણુ પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ ન થાય અને રોબોટ માનવીના પરમાણુ પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ ન થાય. એમ છે.

‘યુરોપ’, ‘અમેરિકા’માં એવા કારખાના છે, માણસ વગર ચાલે છે. જેની અંદર, એક એક મશીનની અંદર ૨૫-૨૫ હજાર સ્પેરપાર્ટ્સ હોય. કેટલા ? માણસ વગર એ કારખાના ચાલે. Automatic એક જગ્યાએથી ચીજ આવીને એમાં ગોઠવાઈને Fit થાય, પછી બીજી ચીજ આવીને Fit થાય, પછી ત્રીજી ચીજ આવીને Fit થાય એમ દસ, વીસ, પચ્ચીસ હજાર Parts fit થઈને મશીન બહાર નીકળી જાય. ત્યાં સુધી કોઈ માણસની અંદર જરૂર નહિ. એવી રીતે મશીનો બને છે. પણ તો પણ એમાં જ્ઞાન નથી એમ કહે છે. એ મશીનમાં જ્ઞાન નથી. અને એ મશીન ઓટોમેટિક બને છે ત્યાં કોઈ પરમાણુમાં જ્ઞાન નથી. એવું બધું ગોઠવનારો કોઈક જ્ઞાનસ્વરૂપી જીવ છે. એ બધાની વ્યવસ્થા કરનાર જ્ઞાનસ્વરૂપી જીવ છે. કે આમ ઓટોમેટિક થાય. એ ગોઠવનાર જ્ઞાનસ્વરૂપી છે. એ કોઈ જડે ગોઠવ્યું નથી. એમ એની કીંમત વધારે છે એમ કહેવું છે.

કોઈ ગમે તેવા સંયોગો હોય તો જડ તે જડ જ થાય, પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ ન થાય. ‘તો પછી તેવા પદાર્થના સંયોગે આત્મા...’ એવા જડપદાર્થના સંયોગે આત્મા ‘કે જેને જ્ઞાનીપુરુષો મુખ્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ લક્ષણવાળો કહે છે,...’ આત્માને જ્ઞાનીપુરુષો શું કહે છે ? જ્ઞાનીપુરુષો એટલે આત્માના જાણનારા આત્મજ્ઞાનીપુરુષો. એને ‘જ્ઞાનસ્વરૂપ લક્ષણવાળો કહે છે,...’ અહીંયાં પણ બીજું લક્ષણ ન બાંધ્યું. ૧૯૫૦માં લખાયેલો પત્ર છે. ૯૬ વર્ષ પહેલાનો. જ્ઞાનીઓ એને જ્ઞાનસ્વરૂપ લક્ષણવાળો કહે છે. ઓળખવા

માટે બીજી વાત કરતા નથી.

‘તો પછી તેવા પદાર્થના સંયોગે આત્મા કે જેને જ્ઞાનીપુરુષો મુખ્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ લક્ષણવાળો કહે છે, તે તેવા (ઘટપટાદિ, પૃથ્વી, જળ, વાયુ, આકાશ) પદાર્થથી, ઉત્પન્ન કોઈ રીતે થઈ શકવા યોગ્ય નથી.’ વેદાંતમાં અહીંયાં ગડબડ છે. વેદાંતની અંદર પ્રકૃતિના મિશ્રણથી પછી આ બધી ગડબડ થાય છે. જ્યારે અંદર ભળે છે. ચૈતન્યની કોઈ પર્યાયમાં પ્રકૃતિ ભળે છે, ત્યારે પછી એની અંદરથી માયા અને માયામાંથી સંસાર ઊભો થાય છે. આ ગડબડ ત્યાં કરી છે.

મુમુક્ષુ :- પ્રકૃતિ એટલે કઈ વસ્તુ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પ્રકૃતિ એટલે આ પરમાણુઓ. જડ પરમાણુઓ. એ જડ પરમાણુ અને જીવનો સંયોગ થાય છે ત્યારે ચૈતન્યની કોઈ પર્યાયની અંદર પ્રકૃતિનો જ્યારે સ્પેશભેન થાય છે ત્યારે એમાંથી માયા થઈને સંસારની ઉત્પત્તિ થાય છે. એવો વેદાંતમાં અભિપ્રાય નાખ્યો છે. એ વિષય ચાલ્યો છે. કેમ કે નહિતર કોઈ સમાધાન થાય એવું નથી. બીજી રીતે એને કોઈ સમાધાન થાય એવું નથી. આત્મજ્ઞાન વગર તો એ વિષય અજાણ્યો પડે છે. જેને દેહથી કેવળ ભિન્ન ચૈતન્યનું જ્ઞાન... એમ પછી કહે, કે એ બધાથી તું જુદો પડી જા અને એકલો આત્મા છું... એકલો આત્મા છું. એમ વળી કહે કે સર્વવ્યાપક છે. પાછું સર્વવ્યાપકપણે જોવાની વાત પછી ચાલી જાય છે. એમાં આ વાત લીધી છે, પંચમહાભૂત. પૃથ્વી, જળ, વાયુ અને આકાશ. એમાં અગ્નિ નથી લીધો. ચાર થયા ને ? પૃથ્વી, અગ્નિ, જળ, વાયુ અને આકાશ. એ લોકો પાંચ પદાર્થ લે છે. અને એ પાંચ પદાર્થમાંથી આ શરીર બને છે. અને શરીરની અંદર ચેતના પછી આવે છે. શરીરમાં ચેતના ભળે છે. શરીરમાં ચેતના ભળે છે ત્યારે એ બધો સંસાર ઊભો કરે છે.

મુમુક્ષુ :- શરીરમાં ચેતના બહારથી આવીને ભળે છે કે અંદરથી ઉત્પન્ન થાય છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બ્રહ્મમાંથી. એ બ્રહ્મ છે, પરમબ્રહ્મ છે એનો કોઈ અંશ એની અંદર ભળે છે, કોઈ અંશ ભળે છે. પરબ્રહ્મ તો પરબ્રહ્મ જ રહે છે પણ કોઈ અંશ ભળે છે. અહીંયા ના પાડે છે. એવા કોઈ ‘પદાર્થથી, ઉત્પન્ન કોઈ રીતે થઈ શકવા યોગ્ય નથી.’ જ્ઞાનીપુરુષ જેને જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્મા કહે છે તે અગ્નિ, પૃથ્વી, જળ,

વાયુ, આકાશ (આદિથી) કોઈ રીતે ઉત્પન્ન થઈ શકવા યોગ્ય નથી.

જૈનદર્શનમાં આ વિજ્ઞાન બહુ સ્પષ્ટ છે કે જડ છે તે ત્રણે કાળે જડ છે, ચૈતન્ય છે તે ત્રણે કાળે ચૈતન્ય છે. જડ મટીને ચૈતન્ય ન થાય, ચૈતન્ય મટીને જડ ન થાય. એના દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય... ત્યાં દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયનો વિષય નથી, વિજ્ઞાન નથી. કેમ કે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ નથી એટલે. અને ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ તો કેવળજ્ઞાન સિવાય જણાય એવું નથી. એમ કહે કે સંસારની અવસ્થા પલટતી છે ક્યારેય પણ જગત છે એ એકસ્વરૂપે રહેતું નથી. પરિવર્તનશીલ છે. આ વળી સત્ય છે એમ કરીને વાત કરે છે. આ એક પરમસત્ય છે કે જગત પરિવર્તનશીલ છે. પણ પરિવર્તનમાં એક સમયમાં ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ છે એ વિષય ત્યાં નથી. કેમ કે તે કેવળજ્ઞાન વિના સંભવિત નથી. બુદ્ધિ પહોંચી ત્યાં સુધી તો માણસ વિચારી શકે છે.

મુમુક્ષુ :- કલ્પનામાં જેટલું આવે તેટલું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. કાલ્પનિક જ્ઞાનમાં જેટલું આવે તેટલું લે છે.

અહીંયાં વેદાંતની ચર્ચા કરશે. વેદાંતના પ્રશ્નો પૂછ્યા છે. વેદાંત અનાદિ છે કે નહિ ? એમ કરીને પૂછ્યું છે. એ લોકો તો માને છે કે આત્મા અપુરુષેય છે. જેમ એને કોઈએ-કોઈ પુરુષે રચના નથી, એને અપુરુષેય ગણવામાં આવે છે. વેદાંતને અનાદિ કહેવામાં આવે છે. પણ એમ છે કે નહિ ? બધા પ્રશ્નો પૂછે છે. તે કોઈ રીતે ઉત્પન્ન થઈ શકવા યોગ્ય નથી.

‘જ્ઞાનસ્વરૂપપણું એ આત્માનું મુખ્ય લક્ષણ છે,...’ ગૌણ લક્ષણ પછી બીજા બધા છે. અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, પ્રમેયત્વ... ‘જ્ઞાનસ્વરૂપપણું એ આત્માનું મુખ્ય લક્ષણ છે, અને તેના અભાવવાળું મુખ્ય લક્ષણ જડનું છે.’ અ-જ્ઞાનસ્વરૂપ. જેમાં જ્ઞાન નથી તે જડ. જેમાં જ્ઞાન છે તે જીવ. આમ જડ અને જીવને જુદા જોવામાં આવે છે. ‘તે બન્નેના અનાદિ સહજ સ્વભાવ છે.’ જીવનું જ્ઞાનસ્વરૂપપણું અનાદિ સહજ સ્વભાવ છે. જડનો જડત્વપણે અનાદિ સહજ સ્વભાવ છે.

‘આ તથા બીજા તેવાં સહસ્રગમે પ્રમાણો આત્માને નિત્ય પ્રતિપાદન કરી શકે છે.’ આ પ્રમાણ અને આવા બીજા હજારો પ્રમાણ છે કે જેને લઈને આત્મા જન્મતો નથી, મરતો નથી, પણ નિત્ય છે, શાશ્વત છે એમ પ્રતિપાદન કરી શકે છે. ‘તેમ જ તેનો વિશેષ વિચાર કર્યેથી સહજસ્વરૂપ નિત્યપણે આત્મા અનુભવવામાં પણ આવે

છે.’ હવે જે આત્માના સ્વરૂપના ઊંડાણમાં, વિચારના ઊંડાણમાં એના એ સંબંધીના જ્ઞાનના ઊંડાણમાં જઈએ તો આત્મા નિત્ય છે એવો અનુભવ પણ થઈ શકે છે. એક તો પોતાને જાતિસ્મરણનું જ્ઞાન હતું. તો પૂર્વભવમાં, એ પહેલાના પૂર્વભવમાં, એ પહેલાના પૂર્વભવમાં હું નો હું હતો. બાળપણે પણ હું હતો, યુવાનપણે પણ હું હતો, વૃદ્ધપણે પણ હું જ છું. એમ અવસ્થા બદલવા છતાં હું તો હુંનો હું જ રહું છું એમ અનુભવમાં એનું નિત્યપણું આવી શકે છે. આ નિત્યતા એનો ધર્મ છે અને આત્મા નિત્ય છે તે અનુભવમાં વિશેષ વિચારથી અનુભવ કરી શકાય છે. ત્યાં અનુભવપ્રધાનતા લીધી. સાબિત કરી શકાય છે, વિચારી શકાય છે એમ નહિ પણ અનુભવ કરી શકાય છે. એમ અનુભવમાં પણ આવે છે.

‘જેથી સુખદુઃખાદિ ભોગવનાર, તેથી નિવર્તનાર, વિચારનાર, પ્રેરણા કરનાર એ આદિ ભાવો જેના વિદ્યમાનપણાથી અનુભવમાં આવે છે,...’ આ એના ઉપલક્ષણ લીધા. જ્ઞાન છે તે મુખ્ય લક્ષણ છે પછી અનુભવ લક્ષણથી એના બીજા ભાવો કહે છે, કે જુઓ ! આ સુખ-દુઃખને કોણ ભોગવે છે ? કોઈ મડદું સુખ-દુઃખને ભોગવતું નથી. જીવતા માણસને બાળે તો ઠેકડા મારે. મડદાને બાળી નાખે. સુખ-દુઃખાદિ ભોગવનાર છે તે આત્મા છે. જાણનાર જેમ આત્મા છે એમ સુખ-દુઃખનો ભોગવનાર પણ આત્મા છે. એ સુખ-દુઃખથી છૂટનાર પણ આત્મા છે. મને દુઃખ હતું તે મટી ગયું એમ કહેનાર પણ આત્મા છે, વિચાર કરનાર પણ આત્મા છે, કાંઈક પ્રેરણા કરનાર પણ આત્મા છે.

‘એ આદિ ભાવો જેના વિદ્યમાનપણાથી અનુભવમાં આવે છે,...’ જેની હયાતીમાં આ ભાવો અનુભવગોચર થાય છે. ‘તે આત્મા મુખ્ય ચેતન(જ્ઞાન) લક્ષણવાળો છે;...’ આટલા લક્ષણ કદા તો પણ મુખ્યલક્ષણ તો એનું જ્ઞાન નામનું મુખ્ય લક્ષણ છે ‘અને તે ભાવે (સ્થિતિએ) કરી તે સર્વકાળ રહી શકે એવો નિત્ય પદાર્થ છે,...’ માત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપે, કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપે સદા રહી શકે એવો તે નિત્ય પદાર્થ છે. એ સદા પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપમાં જ બિરાજમાન રહે. ‘એમ માનવામાં કંઈ પણ દોષ કે બાધ જણાતો નથી,...’ એવું સ્વીકારવામાં, માનવામાં કોઈપણ જાતનો દોષ લાગશે નહિ, કાંઈ પણ બાધા પણ આવશે નહિ, ઉલટાનો ‘પણ સત્યનો સ્વીકાર થયારૂપ ગુણ થાય છે.’ આત્માને જ્ઞાનસ્વરૂપી સ્વીકારવો એ સત્યનો સ્વીકાર છે. એ જડ નથી થતો એમ સ્વીકારવું તે સત્યનો સ્વીકાર છે. અને એમાં ગુણ થવાનો છે, દોષ થવાનો

નથી.

મુમુક્ષુ :- આદિ ભાવ વિદ્યમાનપણાથી અનુભવમાં આવે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ આદિ ભાવ એટલે જેની હયાતીમાં, જેની હયાતી હોવાને લીધે.. હયાતી છે માટે અનુભવમાં આવે છે. એ જીવની હયાતી દ્વારા તેનો અનુભવ થાય છે. જડની હયાતી નહિ પણ જીવની હયાતીમાં એનો અનુભવ થાય છે. એટલે જેની હયાતી દ્વારા અનુભવમાં આવે છે એમ કરીને એનું ... એ તે તે વિભાવભાવો જે અનુભવગોચર થાય છે એવા વિભાવભાવોથી પણ એની હયાતી સાબિત કરી, એમ અહીંયા કહેવું છે. સામાન્ય અર્થ છે. જ્ઞાની-અજ્ઞાનીના ભંગથી વાત નથી.

‘આ પ્રશ્ન તથા તમારાં બીજાં કેટલાંક પ્રશ્નો એવા છે કે, જેમાં વિશેષ લખવાનું તથા કહેવાનું અને સમજાવવાનું અવશ્ય છે.’ અવશ્ય છે એટલે જરૂરી છે. આ પ્રશ્નમાં પણ વિશેષ લખવું જોઈએ, વિશેષ કહેવું જોઈએ, વિશેષ સમજાવવું જોઈએ એમ જરૂરી લાગે છે. ‘તે પ્રશ્ન માટે તેવા સ્વરૂપમાં ઉત્તર લખવાનું બનવું હાલ કઠણ હોવાથી...’ આ પત્ર કેટલો મોટો થઈ ગયો છે ! કેટલા પાનામાં જવાબ આપ્યો છે ? એક ને બે ત્રણ ને પાંચ, બે સાત અને એક આઠ પેજની અંદર એક પત્રનો જવાબ (આપ્યો છે) તોપણ કહે છે કે ‘તે પ્રશ્ન માટે તેવા સ્વરૂપમાં ઉત્તર લખવાનું બનવું હાલ કઠણ હોવાથી પ્રથમ ‘ષ્ટદર્શનસમુચ્ચય’ ગ્રંથ તમને મોકલ્યો હતો...’ એ ‘હરિભદ્રાચાર્ય’નો ‘ષ્ટદર્શનસમુચ્ચય’ નામનો ગ્રંથ છે એની અંદર ... મિમાંસા કરી છે અને એમાં ઈશ્વરકર્તાઓ .. જેવી ગ્રહિત મિથ્યાત્વની માન્યતાઓ છે એનું નિરાકરણ કર્યું છે. જેમ ‘ટોડરમલજી’ એ કર્યું ને ? એટલે અન્યમતિની તો બીજી માન્યતાઓ તો Automatic સાફ થઈ જાય. કારણ કે આ પોતે અન્યમતિ હતા, .. એ વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં જન્મ્યા હતા, મોઢ વાણિયા હતા. એ વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની માન્યતા આ ‘ષ્ટદર્શનસમુચ્ચય’ ગ્રંથમાંથી તો Automatic એમાં ન્યાય-Logic થી છૂટી જાય. એટલે એ ગ્રંથ એમણે મોકલ્યો હતો. ‘કે જે વાંચવા, વિચારવાથી તમને કંઈ પણ અંશે સમાધાન થાય,...’ એટલે કેટલીક વાત તો તમારી આપોઆપ ઓછી થઈ જાય. ‘અને આ પત્રમાં પણ કંઈ વિશેષ અંશે સમાધાન થાય એટલું બની શકે.’ અને અમારા ટૂંકા ઉત્તરથી પણ તમને વિશેષપણે એ વાત ચોખ્ખી થઈ જાય.

‘કેમકે તે સંબંધી અનેક પ્રશ્નો ઊઠવા યોગ્ય છે,...’ ઘણા પ્રશ્નો ઊઠે. પણ આટલા

બધા માને છે એ ખોટું ? તમારા જૈન કરતાં તો અમારા લોકો વધારે છે. તો ઝાઝાં માને ઇ સાચું કે નહિ ? બહુમતિવાળાનું સાચું નહિ ? જ્ઞાની તો કો'ક જ હોય છે અને એમાં મતિ-ફતિ કામ આવતી નથી. એમાં બહુમતિ અને લઘુમતિ કામ આવતી નથી. એમાં તો તેનો જાણનાર તજજ્ઞ છે એ એક જ કામમાં આવે. Technical subject માં શું છે ? માણસો Conference ભરે છે, કે આના જાણકાર ફલાણા છે. એ કહે એ બધા સાંભળો એમ કહેવું પડે. ઝાઝાં કહે એમ ન ચાલે. એનો જાણકાર કહે તેમ ચાલે.

એટલે 'તે સંબંધી અનેક પ્રશ્નો ઊઠવા યોગ્ય છે,...' એમાં આવો પ્રશ્ન ખાસ ઊઠે છે માણસને કે ઘણા માને છે એનું શું ? અને એ બધા પાછા બુદ્ધિવાળા છે, સાવ કાંઈ અણઘડ માણસો નથી, અભણ માણસો નથી, બધા Intelegent mass કહેવાય છે. એ બધા ઘણા માને એ કાંઈ ખોટું હોય ? ઈશ્વરકર્તા માને છે. ક્રિશ્ચિયન લોકો ઈસુને ઈશ્વરનો પુત્ર માને છે. એની સંખ્યા સૌથી મોટી છે. અને અલ્લા હો અકબર કરનારની સંખ્યા પણ સૌથી મોટી છે. માટે એ સાચા છે એમ વિચારી શકાય નહિ.

ઘણા 'પ્રશ્નો ઊઠવા યોગ્ય છે, જે ફરી ફરી સમાધાન પ્રાપ્ત થવાથી, વિચારવાથી સમાવેશ પામે...' એટલે એનું સમાધાન થાય 'એવી પ્રાયે સ્થિતિ છે.' આ આત્મા શું છે એનો ઉત્તર આપ્યો. આત્મા છે તે જ્ઞાનસ્વરૂપી પદાર્થ છે, મુખ્ય જ્ઞાન લક્ષણે ઓળખાય એવો પદાર્થ છે અને જડ નથી. જે જડ પદાર્થો જણાય છે એનાથી તદ્દન જુદી જાતિનો આ પદાર્થ છે. એટલો ઉત્તર આપ્યો.

હવે એ શું કરે છે ? એટલે એનું કાર્યક્ષેત્ર કયું ? આમાં ગડબડ છે. અન્યમતમાં અને જૈનદર્શનમાં અથવા જૈનદર્શનમાં પણ આ કાર્યક્ષેત્રની બાબતમાં ગડબડ છે. આત્મા શરીરનું કાંઈ કરે કે ન કરે ? 'ગુરુદેવે' ઘણી કૃપા કરીને એ વાત બહુ સ્પષ્ટ કરી, કે શરીરનું પણ આત્મા ન કરી શકે.

શરૂઆતમાં 'સોનગઢ'માં પ્રવચનો શરૂ થયા, ત્યારે આપણા લોકોએ પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો કે અમે પૂજા કરી શકીએ કે નહિ ? આ અર્ઘ ચડાવીને સ્વાહા કરીએ એમ ન કરી શકીએ ? કહે, નહિ. એમ ન કરી શકો. અમે પૂજા ન કરી શકીએ ? રોજ દેરાસરમાં જઈને, મંદિરમાં જઈને પૂજા કરીએ. ભાઈ ! એ જડના કાર્યો જડ કરે અને જડના

કાર્યો ચેતન ન કરે.

આત્માનું કાર્યક્ષેત્ર એની મર્યાદા કેટલી ? કે એની મર્યાદા જીવનું કાર્ય જીવના ક્ષેત્રમાં, જીવના મૂળમાં, જીવની પર્યાય બહાર એનું કોઈ કાર્ય નથી. જડના પર્યાયમાં જીવની પર્યાય નથી અને જીવની પર્યાયમાં જડની પર્યાય નથી. પછી ગમે તે કાર્ય હોય. આ સિદ્ધાંત ક્યાંય બદલતો નથી, આ સિદ્ધાંતમાં ક્યાંય ફેરફાર થતો નથી. કેમ કે આ વસ્તુનું સ્વરૂપ છે. વસ્તુના સ્વરૂપને કોઈ રીતે પણ બદલી શકાતું નથી. એ એક મહત્ત્વનો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. એટલું જ નહિ 'શ્રીમદ્જી'એ એનો ઉત્તર ઘણી વિચક્ષણતાથી આપ્યો છે. એટલી બધી વિચક્ષણતાથી આપ્યો છે કે 'ગાંધીજી'ની Capacity ની બહાર એ જવાબ છે એવું લાગે છે. સમજવા માટે 'ગાંધીજી'ની Capacity લાગતી નથી. જે જવાબ આપ્યો છે (એ) બહુ સંક્ષેપમાં જવાબ આપ્યો છે પાછો.

'જ્ઞાનદશામાં,...' આત્મા શું કરી શકે ? તો જ્ઞાનદશાથી શરૂઆત કરી છે. કેમ કે વિભાવદશામાં આત્મા જે કરે છે એમાં તો એને ભ્રમ થાય છે, કે મેં અર્ધ ઉપાડ્યો અને મેં સ્વાહા કર્યું. થાળીમાં મૂક્યો. એક થાળીમાંથી ઉપાડ્યો અને બીજી થાળીમાં મૂક્યો. રોટલા, દાળ, ભાત, શાક થાળીમાંથી ઉપાડ્યા અને પેટમાં નાખ્યા. એટલે વિભાવદશામાં એનું કાર્યક્ષેત્ર જો સીધું સમજાવવા જાય તો જે અનાદિની જડ ચૈતન્યની એકત્વબુદ્ધિ છે એ ભ્રમ વધારે દઢ થાય એવું છે. એટલે એમની બહુ વિચક્ષણતાથી ઉત્તર જ્ઞાનદશાથી શરૂ કર્યો છે. કેમ કે સિદ્ધ ભગવાનની દશા 'ગાંધીજી'ને સમજાવી શકે એમ નથી. ત્યારે 'ગાંધીજી'ને એટલો વિશ્વાસ હતો કે આ કોઈ જ્ઞાનીપુરુષ છે. ધર્મના વિષયમાં તજજ્ઞ કહી શકાય એવો કોઈ અત્યારે વ્યક્તિ હોય તો આ 'રાયચંદભાઈ' છે. એટલે પોતે સલાહ લેવા માટે આ પત્ર લખ્યો છે.

આત્મા કરે છે શું ? શું કરી શકે છે ? તો કહે છે, 'જ્ઞાનદશામાં, પોતાના સ્વરૂપના યથાર્થબોધથી ઉત્પન્ન થયેલી દશામાં...' આ જ્ઞાનદશાની Defination, જેને વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે એ કરી છે. જ્ઞાનદશા એટલે શું ? કે જેને પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ, એનો બોધ થયો છે. એ (સ્વરૂપનો) યથાર્થ બોધ છે, જેવું સ્વરૂપ છે એવો જ બોધ છે. બોધ એટલે જાણપણું નહિ. 'હું એવો છું' એવો જેને અનુભવ વર્તે છે, જેવું મૂળ સ્વરૂપ છે એવો જ હું છું એવો જેને અનુભવ વર્તે છે એને યથાર્થબોધની દશા કહેવામાં

છે. એવા ‘પોતાના સ્વરૂપના યથાર્થબોધથી ઉત્પન્ન થયેલી દશામાં તે આત્મા નિજભાવનો...’ કર્તા છે. નિજભાવનો એટલે શું ? કે ‘જ્ઞાન, દર્શન...’ અને ચારિત્રના પરિણામનો. ‘સહજસમાધિપરિણામનો...’ એટલે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રત્નત્રયનો કર્તા છે, એમ કહે છે. એ આત્મા રાગનો કર્તા છે એમ અહીંયાં ન કહ્યું. કેમ કે જ્ઞાની રાગના કર્તા નથી. શરીરના કર્તા તો નથી, ઘટપટાદિ કે અર્ધ ચડાવવાના કર્તા તો નથી પણ શુભભાવના-રાગના કર્તા પણ જ્ઞાની નથી એ એમણે અહીંયાં સ્થાપ્યું છે. ૮૬ વર્ષ પહેલા ઉત્તર કેટલો ચોખ્ખો છે !

આત્માનું કાર્યક્ષેત્ર કેટલું ? એમ કહે છે. મર્યાદા શું ? આત્માની કામ કરવાની મર્યાદા શું ? કે કામ કરવાની મર્યાદા એટલી કે પોતાના જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના સહજ શુદ્ધ સ્વરૂપભાવે પરિણામે પરિણામે એ એની કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદા જ્ઞાનદશામાં રહેલી છે. જો આત્મા પોતાના સ્વરૂપને જાણે, ઓળખે અને અનુભવ કરે તો એની મર્યાદા અહીંથી આગળ નથી. અહીંથી આગળ એ જ્ઞાની કાંઈ કરતા નથી. જ્ઞાની પોતાના જ્ઞાનને કરે છે, સ્વરૂપજ્ઞાનને કરે છે, સ્વરૂપદર્શનને કરે છે અને સહજ સમાધિભાવે વીતરાગભાવને કરે છે. આ સિવાય જ્ઞાની કાંઈ કરતા નથી. જ્ઞાનીને આ રીતે જોવા જોઈએ, બીજી દષ્ટિએ જ્ઞાનીને જોવે તો એણે જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ જોયું નથી. એણે પોતાની રીતે જોયા છે. ખરેખર તો જ્ઞાની જ્ઞાનદશાના કર્તા છે. એ રીતે જ્ઞાનદશામાં આત્મા પોતાના દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રનો કર્તા છે.

જ્યારે અજ્ઞાનદશામાં. એને એ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર નથી. જે જ્ઞાનદશામાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર છે તે અજ્ઞાનદશામાં નથી. તો કહે છે, અજ્ઞાનદશામાં શું છે એને ? કે ‘ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ આદિ પ્રકૃતિનો કર્તા છે,...’ આ પ્રકૃતિ નાખી. હવે અહીંયાં ચૈતન્યપ્રકૃતિ લેવી, જડપ્રકૃતિ ન લેવી. પ્રકૃતિ બે છે. એક જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય આદિ પુદ્ગલ પરમાણુમાં જે જે સ્વભાવોનો વિપાક આવે છે એને એની પ્રકૃતિ કહેવાય છે. ગોળનો સ્વભાવ ગળપણનો એ ગોળની પ્રકૃતિ છે. પછી ગોળ ઉષ્ણ છે. પ્રકૃતિએ ગોળ ગરમ છે એમ કહેવાય છે. છે એક શેરડીમાંથી બનેલી ખાંડ. ખાંડ અને ગોળ બંને એક જ શેરડીના રસમાંથી બને. ખાંડની પ્રકૃતિ ઠંડી છે. એમાંથી કફ થાય, કફકર છે. જ્યારે ગોળ કફજ છે, કફને તોડનારો છે. આ કફને બનાવનાર છે. એક જ ઇક્ષુરસ-શેરડીનો રસ એક જ છે પણ પ્રકૃતિ બેની જુદી જુદી છે.

દૂધની પ્રકૃતિ પેટ સાફ લાવવાની છે અથવા ઝાડા કરાવવાની છે અને છાશની પ્રકૃતિ કબજિયાત કરવાની છે. છે એક જ ગોરસ. એક જ ગાયના પેટમાંથી નીકળેલા બે પર્યાયો દૂધ અને છાશ, પ્રકૃતિ ભિન્ન ભિન્ન છે. ઉલટી-સૂલટી પ્રકૃતિ હોય છે. એ પરમાણુની પ્રકૃતિ (છે). એમ જ્ઞાનાવરણી, દર્શનાવરણી, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, શાતા, અશાતા વેદનીય એ બધી જડની પરમાણુની પ્રકૃતિ છે. અને એવો જીવની અંદર એક વિભાવભાવ થાય છે જે એને મળતો ભાવ છે. ક્રોધની પ્રકૃતિનો ઉદય હોય અને જીવના પરિણામમાં ભાવક્રોધ ઉત્પન્ન થાય. જીવ ક્રોધભાવે પરિણમે. એ જીવની પ્રકૃતિ કહેવામાં આવે છે. પ્રકૃતિનાં હંમેશા બે અર્થ લેવા. નામ એક, બે ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થોના પર્યાયો છે અને બંને વિકારી પર્યાયો છે. જીવના પણ એ વિકારી પર્યાયો છે અને પરમાણુમાં પણ એ વિકારી પર્યાયો છે. શુદ્ધ એક પરમાણુને કોઈ પ્રકૃતિ હોતી નથી. પ્રકૃતિ એટલે એ એની વિભાવદશાની પર્યાયો છે.

એટલે અહીંયાં પ્રકૃતિ કહેતા વિભાવદશા (લેવી). હવે જીવનું પ્રકરણ ચાલે છે એટલે જીવની વિભાવદશા લેવી. કેમ કે જીવ શું કરે છે ? ‘ગાંધીજી’નો પ્રશ્ન એ છે કે જીવ શું કરે છે ? કે ‘અજ્ઞાનદશામાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ’ કરે છે. ‘એ આદિ પ્રકૃતિનો કર્તા છે,...’ એવા ભાવનો એ કર્તા થાય છે. કર્તા થઈને કરે છે. ‘અને તે ભાવનાં ફળનો ભોક્તા થતાં...’ એ ભાવનાં ફળનો ભોક્તા થાય ત્યારે સુખ-દુઃખને એ ભોગવે છે અને ‘પ્રસંગવશાત્..’ પછી એ જે કર્મપ્રકૃતિ બાંધી, પછી એના નિમિત્તે જે કર્મના પરમાણુ બાંધ્યા એનો ઉદય આવે છે. બહારની અંદર એ ઉદયને દેખાડવા માટે એમ કહે છે કે ‘પ્રસંગવશાત્...’ એટલે કર્મના ઉદયના પ્રસંગવશાત્ ‘ઘટપટાદિ પદાર્થનો નિમિત્તપણે કર્તા છે,...’ ઘટપટ બનાવતો જીવ જોવામાં આવે છે ત્યાં જીવ કરતો નથી પણ એનું ત્યાં નિમિત્તત્વ રહેલું છે. નિમિત્તત્વ એટલે શું ? કે કોઈ જીવને એવો પ્રકૃતિવશ ભાવ હોય છે કે મારે કપડું બનાવવું છે તો કોઈ જીવને એવી પ્રકૃતિ હોય છે કે મારે ઘડો બનાવવો છે. સોનીના કુટુંબમાં જન્મેલો એમ કહેશે કે હું દાગીના બનાવીશ. કુંભારના ઘરે જન્મેલો શું કહેશે કે હું ઘડા અને માટીના વાસણ બનાવીશ. તો એમાં એ પ્રકારના નિમિત્ત થવાનો ભાવ રહેલો છે. માટે એને નિમિત્તપણે કર્તા કહેવામાં આવે છે.

‘અર્થાત્...’ નિમિત્તપણે કર્તા છે એટલે એની હવે યોગ્યવટ કરે છે. ‘અર્થાત્

ઘટપટાદિ પદાર્થના મૂળ દ્રવ્યનો તે કર્તા નથી,...' પરમાણુ એ બનાવનાર નથી. પરમાણુ તો અનાદિઅનંત શાશ્વત છે. પણ તેને કોઈ આકારમાં લાવવાની ક્રિયામાં એ નિમિત્ત થાય છે, એનું નિમિત્ત પડે છે એટલે એને નિમિત્તકર્તા કહેવામાં આવે છે.

આમ સંસારમાં જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બે જાતના જીવો છે એ બંનેના કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદા આટલી છે. આથી વધારે કોઈ કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદા નથી. હવે આની અંદર એમણે બધો ફેંસલો કરી નાખ્યો છે. જેટલી આ અંગેની દલીલ ઉઠે એ બધો આમાંથી જવાબ આપી શકે. જો 'ગાંધીજી' એ વખતે પ્રત્યક્ષ-રૂબરૂ મળ્યા હોત તો. આ અંગે જેટલા પ્રશ્નો ઉઠાવ્યા એ તો આ જ વાક્યમાંથી એનું સમાધાન આપી દેત કે જુઓ ! તમને આમ કીધું એમાંથી આ વાત નીકળે છે, આમ કીધું એમાંથી આ વાત નીકળે છે. પ્રશ્ન ઉઠાવનાર જોઈએ. પણ એમણે જે સમાધાન આપ્યું છે એ સર્વાંગ સમાધાન આપી દીધું છે.

'એ જે પાછળ તેની દશા કહી...' પાછળ એટલે શું ? હું ઘોડો બનાવું, હું ફર્નિચર બનાવું, ફલાણું કરું, આ કામ કરું, તે કામ કરું, એવા જે બહારના કાર્યો જીવ કરતો જોવામાં આવે છે તેને જૈન લોકો કર્મ કહે છે. શું કહે છે ? તેને જૈનો શું કહે છે ? તે કર્મ કરે છે. કાં શુભ કર્મ કરે છે, કાં અશુભ કર્મ કરે છે. 'તેને જૈન કર્મ કહે છે; વેદાંત તેને બ્રાંતિ કહે છે;...' વેદાંત તો કહે છે કે બે પદાર્થ જ નથી ને. એ શું કહે છે ? કે જગતમાં બે પદાર્થ જ નથી. એક પરમબ્રહ્મ છે, માટે મેં કાંઈ જગતના કાર્યો કર્યા એ તારી બ્રાંતિ છે. તું એ વાતને ભૂલી જા. બ્રાંતિ છોડી દે.

મુમુક્ષુ :- કર્મ એટલે કાર્ય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કર્મ એટલે કાર્ય. પણ કાર્ય કેવું કરવું ? કર્મ એટલે ભાવકર્મ અને ભાવકર્મના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થતું દ્રવ્યકર્મ. જૈન એમ કહે કે આ કર્મ બાંધે છે એમાં બધું આવી ગયું. એ જીવે દોષિત ભાવ પણ કર્યો અને એના નિમિત્તે કર્મપ્રકૃતિનું બંધન પણ થયું. એ બે એમાં આવી જાય છે.

'તેને જૈન કર્મ કહે છે; વેદાંત બ્રાંતિ કહે છે;...' આમ તો જીવના પરિણામને કર્મ કહે છે. શુભભાવને શુભકર્મ કહે છે, અશુભભાવને અશુભકર્મ કહે છે. વેદાંત એને બ્રાંતિ કહે છે. 'તથા બીજા પણ તેને અનુસરતા એવા શબ્દ કહે છે.' અને બીજા એટલે અન્ય સંપ્રદાયો પણ એવા ભળતા શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે.

‘વાસ્તવ્ય વિચાર કર્યેથી...’ વાસ્તવિકપણે જો વિચાર કરવામાં આવે તો ‘આત્મા ઘટપટાદિનો તથા ક્રોધાદિનો કર્તા થઈ શકતો નથી,...’ જુઓ ! કેટલી ચોખવટ કરી ! વાસ્તવિક એટલે શું ? કે એનું મૂળ સ્વરૂપ છે, એનો સ્વભાવ જે વાસ્તવિક સ્વભાવ છે, ત્રિકાળી સ્વભાવ છે એ વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે. એનો જો વિચાર કરવામાં આવે એટલે એના મૂળ સ્વરૂપનો અને સ્વભાવનો વિચાર કરવામાં આવે તો ન તો આત્મા ઘટપટને કરી શકે કે ન તો આત્મા ક્રોધને પણ કરી શકે. આ જીવના સ્વરૂપનો વાસ્તવિક વિચાર છે. આત્માને સ્વભાવ વડે જોતાં, આત્માને સ્વભાવ વડે વિચારતા આત્મા ક્રોધને કરી શકે એવો પદાર્થ જોવામાં આવતો નથી, એમ કહે છે. કેમ કે સ્વભાવમાં તો ક્રોધને ઉત્પન્ન નથી કરી શકાતો. કેટલો ચોખ્ખો... આખો ‘સમયસાર’નો કર્તા-કર્મ અધિકાર મૂક્યો છે એમ કહીએ તો ચાલે.

‘વાસ્તવ્ય વિચાર કર્યેથી આત્મા ઘટપટાદિનો તથા ક્રોધાદિનો કર્તા થઈ શકતો નથી, માત્ર નિજસ્વરૂપ એવા જ્ઞાનપરિણામનો જ કર્તા છે, એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે.’ એના સ્વભાવથી જોતાં જ્ઞાનમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનો કર્તા છે એવું સ્પષ્ટ સમજાય છે. એ વાત એમણે પોતાની જ્ઞાનદશાથી કહી છે. આત્માને વાસ્તવિકપણે જોતાં તો આત્મા દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રથી બહાર મારું કાર્યક્ષેત્ર જ હું નથી જોઈ શકતો. મારી મર્યાદા મારા દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના પરિણામમાં સમાપ્ત થઈ જાય છે, પૂરેપૂરી સમાપ્ત થાય છે. તેથી બહાર હું મારું કોઈ કાર્યક્ષેત્ર જોતો નથી.

જ્ઞાનીને રાગ થાય છે ને ? જ્ઞાનીને રાગ થાય છે એમ તને તારા અનુભવથી લાગે છે. જ્ઞાની રાગ થાય છે એમ જાણે છે, રાગ કરું છું એમ જાણતા નથી. આમાં શું ફેર છે ? જ્ઞાની રાગને થતો જાણે છે પણ જેમ ક્રોધાદિ ક્રિયા થતી માલુમ પડે છે તેમ જ્ઞાનક્રિયા થતી માલુમ પડતી નથી. જ્ઞાનક્રિયા સ્વપણે થતી માલુમ પડે છે. જેમ જ્ઞાનક્રિયા થતી માલુમ પડે છે તેમ રાગાદિ, ક્રોધાદિ ક્રિયા થતી માલુમ પડતી નથી. એટલે જ્ઞાની રાગને હું કરું છું એમ અનુભવ કરતા નથી, માત્ર રાગ થાય છે એના એ જાણનાર છે, જાણનાર રહે છે. ‘એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે.’ એમ સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવે છે એમ કહે છે.

બહુ ગૂઢ ઉત્તર આપ્યો છે. કેમ કે એ તો જે સ્વભાવનું કર્તાપણું, અકર્તાપણું એ બધું સમજે એને આ ઉત્તર સમજાય એવો છે. ‘ગાંધીજી’ને એ વિષયમાં એમનો

ચંચુપાત જ નહોતો તો એ કેવી રીતે સમજી શકે ? કેટલીક વાત તો રૂબરૂ સિવાય બની શકે એવી જ નથી આની અંદર. શબ્દોથી પણ વધારે કાંઈક ચેષ્ટાથી સમજાવવું પડે છે. અને એ ચેષ્ટાથી નથી સમજાવી શકાતું એવું કાંઈક એની અંદર આવી જાય છે. એટલી બધી એ વાત સૂક્ષ્મ પડે છે કે માત્ર પત્રની અંદર પૂરું પડે એવું નથી. છતાં પણ ઘણી વાતો કર્તા-કર્મના સિદ્ધાંતની સંક્ષેપની અંદર આ જગ્યાએ મુકી દીધી છે.

મુમુક્ષુ :- માખણ ભરી દીધું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ખરેખર તો જે જ્ઞાનદશાનું રહસ્ય છે એ આમાં ખોલી નાખ્યું છે. જ્ઞાનદશામાં આત્મા ઘટપટાદિનો કે રાગાદિનો બિલકુલ કર્તા થઈ શકતો નથી એવું જ પોતાનું સ્વરૂપ અનુભવમાં આવે છે. એવું અનુભવમાં આવે છે અને એવું સ્પષ્ટપણે અનુભવમાં આવે છે કે મારો આત્મા મારા સ્વભાવથી રાગાદિને કરી શકતો નથી. સ્વભાવથી રાગાદિને કરવું એ અશક્ય છે.

(‘સમયસાર’ની) ૯૩-૯૪, ૯૨ ગાથાથી કર્તા-કર્મનો વિષય ઉપડ્યો છે. ૯૩-૯૪-૯૫-૯૬. ૯૨ થી ૯૬ ગાથા. પાંચ ગાથામાં. જેમ આત્મા વડે ઠંડાપણું, ઊનાપણું થવું, પરિણમવું અશક્ય છે. ઠંડુ-ઊનું જણાય ખરું. અગ્નિને જાણે કે અગ્નિ ગરમ છે. બરફને જાણે કે બરફ ઠંડો છે પણ જાણનાર જ્ઞાન ઠંડું ન થાય, બરફને સ્પર્શે તોય ઠાંડું ન થાય. અડીને નક્કી કરે કે આ બરફની પાટ ઠંડી છે. તો જ્ઞાને અડીને નક્કી કર્યું માટે ઠંડુ થાય કે નહિ ? થોડી ઠંડી અંદર આવે કે ન આવે ? અથવા કોઈના શરીરને આગ લાગે ત્યારે એનો આત્મા ઉષ્ણપર્યાયને ભજે કે ન ભજે ? ન થાય. જેમ એ થવું અશક્ય છે, એવું આત્મા વડે રાગાદિપણે પરિણમાવું જ અશક્ય છે એમ કહે છે. એટલે અશક્ય શબ્દ લીધો છે, હોં ! કોઈ વિભાવપર્યાયે આત્મા સ્વભાવે કરીને પરિણમે શકે નહિ એમ અમારા સ્વભાવમાંથી અમારા સ્વભાવનો આ પોકાર ઊઠે છે. સ્વભાવનો પોકાર છે.

એ સ્વભાવની દૃષ્ટિ વિના સમજાય એવી ચીજ નથી. ખરેખર એનું જે રહસ્ય છે એ સ્વભાવદૃષ્ટિ વિના સમજાય એવું નથી. આ બધા દેખાડવાના દાંત છે. ઓલા અંદર ચાવવાના છે. સ્વભાવદૃષ્ટિ છે એ અંતર્મુખ થઈને અનુભવ કરે છે જે જ્ઞાન-દર્શન, એમાં જે જ્ઞાન થાય છે એ જ્ઞાન બહાર દેખાડી શકાતું નથી. આ તો ખાલી

આ દાંત છે એમ તને ખબર પડે. દંતુશળ છે એ દાંત છે. દાંત શું કહેવાય એ જોઈ લે. બાકી ચાવવાના દાંત બીજા છે, દેખાડવાના દાંત બીજા છે. એવો વિષય છે.

એ રીતે એમણે પોતાની જે જ્ઞાનદશા છે એનો પણ સ્પષ્ટ ચિતાર ‘ગાંધીજી’ને ઉત્તર દેતા એમાં આવી જાય છે કે એમની જ્ઞાનદશા એ શું ચીજ હતી ! એમાંથી તો ઘણા પ્રશ્નો ઊઠે એવું છે. અભ્યાસી હોય તો આ પ્રશ્નમાંથી તો ઘણું ઉઠાવી શકે એમ છે. કે આ કેવી રીતે વાત કરે છે ? શું વાત કરે છે ? ત્રીજો પેટા પ્રશ્ન છે કે આત્માને કર્મ નડે છે કે નહિ ? એ વિષય આવતીકાલે લેશું..

આત્મા જ સારભૂત છે. આત્મસુખ અર્થે ધન-વૈભવ વગેરે અસાર / નિરર્થક છે, તેમ લાગ્યા વિના તેનું મહત્વ જાય નહિ. જેને ધન-વૈભવનું મહત્વ છે, તે દાનાદિ વડે ત્યાગ કરે તો પણ તેવા ત્યાગનું અભિમાન થયા વિના રહે નહિ- ત્યાગ-દાનના શુભભાવથી, તેના અહંકારનું અશુભ વધી જાય છે, અજ્ઞાનપણામાં તે સમજાતુ નથી. યથાર્થપણે તો ધનાદિનું મહત્વ મટી જતાં, તે દાનમાં દેવાય છે, અથવા તેનું મમત્વ અને મહત્વ મટાડવા, દાનનો પ્રયોગ છે. (અનુભવ સંજીવની-૧૨૩૬)

ઓઘસંજ્ઞાએ થયેલ - ‘આત્મામાં અનંત સુખ અને જ્ઞાન છે,’ - સમજણ વડે પ્રતીતિ / વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થઈ શકતો નથી, તેથી તત્ સંબંધી બળ ઉત્પન્ન થતું નથી. સમજવા છતાં પુરુષાર્થ નહિ ઉપડવાનું - આ કારણ છે. સ્વરૂપનું ભાવભાસન તો સ્પષ્ટ અનુભવાંશે થતું હોવાથી, તે નિજ સુખના વિશ્વાસ / પ્રતીતિનું કારણ છે. જેથી પુરુષાર્થ થયા વિના રહે જ નહિ. ભાવભાસન એ પુરુષાર્થનું પ્રયોજક છે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૨૩૭)

તા. ૨૧-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૩૦
પ્રવચન નં. ૨૩૧

પાનું-૪૨૪. ૫૩૦મો પત્ર 'ગાંધીજી' ઉપરનો છે. પ્રશ્નોના ઉત્તર છે. ... મોક્ષની પરિભાષા કરી છે. મોક્ષને અહીંયાં નાસ્તિથી લીધો છે. ભાવબંધ અને દ્રવ્યબંધ. ક્રોધાદિ અજ્ઞાનભાવનો ભાવબંધ, પુદ્ગલનો દ્રવ્યબંધ. આ બન્નેની નિવૃત્તિ નાશ થવો એનું નામ મોક્ષ છે. નાસ્તિથી.

મુમુક્ષુ :- સાદિ ભાષામાં.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સાદિ ભાષામાં અને નાસ્તિમાં ઊભા છે ને ? ક્રોધાદિ ભાવમાં ઊભા છે, દેહાદિ દ્રવ્યબંધમાં ઊભા છે. એ બંધ છૂટે એનું નામ મોક્ષ. મોક્ષ એટલે છૂટવું. એ સીધું બેસે. નહિતર 'આત્મસિદ્ધિ'માં તો કહ્યું, 'મોક્ષ કહ્યો નિજ શુદ્ધતા' અસ્તિથી લીધું. આત્મામાં પરિપૂર્ણ શુદ્ધ અવસ્થા પ્રગટ થાય એને મોક્ષ કહીએ. ત્યાં અસ્તિથી વાત કરી. એક ને એક વિષય આગમભાષાથી બીજી રીતે કહેવાય, અધ્યાત્મભાષાથી બીજી રીતે કહેવાય. આત્માને સંપૂર્ણ શુદ્ધિ, પૂર્ણ શુદ્ધતા, પૂર્ણ પવિત્રતા (પ્રગટ થાય) એને મોક્ષ કહીએ. અધ્યાત્મ ભાષાથી. પોતાના પૂર્ણ પવિત્રસ્વરૂપનો આશ્રય કરતા તેવી જ પૂર્ણ દશા પ્રગટ થઈ. એટલે અધ્યાત્મ... અહીંયાં દ્રવ્યકર્મ અને નોકર્મથી છૂટ્યા. દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ અને નોકર્મથી છૂટ્યા એવા આત્માને મોક્ષ કહીએ.

મુમુક્ષુ :- જે જીવ જ્યાં જે ભૂમિકામાં હોય એ જ્ઞાની બરાબર સમજી શકે અને શું વ્યાખ્યા કરવી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને કઈ પદ્ધતિએ સમજાવવો એ જ્ઞાનીને ખ્યાલમાં હોય છે કે અત્યારે આ જીવ શું કહેવાથી સમજશે ? બીજી વાત કરશું અને સાચી હશે તો પણ નહિ સમજે. આ વાત કહેવાથી એ તરત સમજશે. એટલો ખ્યાલ હોય છે. એ

પ્રશ્ન ઉપરથી ખ્યાલ આવે છે. જ્યારે એ ઈશ્વર જગતકર્તા છે કે નહિ એમ પૂછે છે એટલે અધ્યાત્મ વિષયમાં એનો પ્રવેશ નહિ થાય. એ ખ્યાલમાં છે.

ચોથો પ્રશ્ન. ‘મોક્ષ મળશે કે નહીં તે ચોક્કસ રીતે આ દેહમાં જ જાણી શકાય ?’ એટલે વર્તમાન ભવમાં કોઈ જીવ એવું જાણી શકે ખરો કે મને મોક્ષ થશે કે નહિ ? મારો મોક્ષ થશે કે નહિ ? એમ જાણી શકે ખરો ? આવો એક પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. તો કહે છે, હા જાણી શકે. મોક્ષ થયા પહેલા મોક્ષ થવા સંબંધીનું જ્ઞાન થઈ શકે છે. ઉત્તર આપ્યો છે ન્યાયથી.

‘ઉ.- એક દોરડીના ઘણા બંધથી હાથ બાંધવામાં આવ્યો હોય,...’ ઘણા આટા માર્યા હોય. હાથ બાંધવા માટે દસ-પંદર આંટા માર્યા હોય, ‘તેમાંથી અનુક્રમે જેમ જેમ બંધ છોડવામાં આવે, તેમ તેમ તે બંધના સંબંધની નિવૃત્તિ અનુભવમાં આવે છે,...’ એમાં આટા છૂટતા જાય એટલે પોતાને જે પક્કડ હતી, દોરડીની જે પક્કડ હતી એ પક્કડમાં ફેર થાય છે એવો અનુભવ લાગે છે. આંધળો માણસ લ્યોને. એને દોરડી ઉખળતી જાય, એને દેખાય નહિ કોઈ, એને સ્પર્શથી ખબર પડે કે ઢીલું થાય છે. બંધન છે એ ઢીલું થાય છે. એમ આ જીવ દ્રવ્યકર્મને જોવા માટે હજી આંધળો છે. કર્મના કાર્મણવર્ગજ્ઞાના પરમાણુઓ એટલા સૂક્ષ્મ પર્યાયે પરિણમેલા છે કે ઈન્દ્રિયજ્ઞાનનો, સ્થુળ ઈન્દ્રિયજ્ઞાનનો તે વિષય નથી થતાં. એટલે એ અંધ છે. જોવા માટે અંધ છે. છતાં ખબર પડે, કે મારો બંધ છે એ છૂટતો જાય છે.

‘ગુરુદેવ’ તો કહેતા, આ એવી વાત છે કે જો જીવને રુચિથી સાંભળતા રુચિ પ્રગટે, કે અહો...! મારા આત્મકલ્યાણની અને મારા મોક્ષની આ વાત છે. મારું ભવભ્રમણ ટળી જવાનો આ રસ્તો છે, આ ઉપાય છે. એવી રુચિથી સાંભળે તો એને એ વખતે ભણકારો વાગે કે નક્કી હવે મારો મોક્ષ થઈ જશે. એનો આત્મા અંદરથી ભણકાર આપે છે, કે હવે મારો મોક્ષ થવાનો છે. એ દેહમાં જ ખબર પડે છે. સદેહ અવસ્થામાં ખબર પડે છે. એને આસન્નભવ્ય પણ કહેવામાં આવે છે. ભવ્યતાનો પરિપાક થાય છે.

‘અને તે દોરડી વળ મૂકી છૂટી ગયાના પરિણામમાં વર્તે છે...’ જ્યાં બધું બંધ સંબંધીની નિવૃત્તિ, આ બધું પૂરેપૂરું દોરડું છૂટી ગયું, ત્યારે આંધળાને પણ ખબર પડે છે કે હવે મારા હાથ બંધાયેલા નથી. એમ અનુભવાય છે. ‘તેમ જ અજ્ઞાનભાવના અનેક પરિણામરૂપ બંધનો પ્રસંગ આત્માને છે,...’ પોતે કેવી રીતે વિભાવમાં

આખેઆખો પકડાતો હતો એ આત્માને પોતાના પરિણામનું જ્ઞાન થાય છે, બંધ ભાવનું જ્ઞાન થાય છે તો સામે મોક્ષભાવનું પણ જ્ઞાન થાય છે. પ્રતિપક્ષ છે ને ? એટલે એકનું જ્ઞાન થાય એટલે બીજાનું જ્ઞાન થાય.

‘તે જેમ જેમ છૂટે છે,...’ અજ્ઞાનભાવ જેમ જેમ નિવર્તે છે ‘તેમ તેમ મોક્ષનો અનુભવ થાય છે;...’ આંશિક મોક્ષ. મોક્ષમાર્ગની અંદર આંશિક મોક્ષ શરૂ થઈ જાય છે. અંશે મોક્ષ વધતો વધતો, મુક્તભાવ વધતો વધતો પરિપૂર્ણ શુદ્ધ થાય ત્યારે તેને મોક્ષદશા જાહેરપણે કહેવામાં આવે છે. એટલે એમ થયું કે સંવર અને નિર્જરા એ એક ન્યાયે આંશિક મોક્ષના પરિણામ છે. અને એની આત્માને ખબર પડે છે, કે મારા પરિણામ અંશે છૂટા છે અને અંશે બંધાયેલા છે. એવી એને પોતાને પણ અનુભવમાં ખબર પડે છે.

એટલે ‘જેમ જેમ છૂટે છે, તેમ તેમ મોક્ષનો અનુભવ થાય છે; અને તેનું ઘણું જ અલ્પપણું જ્યારે થાય છે ત્યારે,...’ એકદમ. બંધ એકદમ અલ્પ થાય છે ‘ત્યારે, સહજે આત્મામાં નિજભાવ પ્રકાશી નીકળીને અજ્ઞાનભાવરૂપ બંધથી છૂટી શકવાનો પ્રસંગ છે, એવો સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે.’ આવો સ્પષ્ટ અનુભવ દેહમાં થાય છે. જેટલા અરિહંત ભગવંતો છે તે સદેહે જીવન્મુક્ત અવસ્થાનો અનુભવ કરે છે. ત્યાં ભાવબંધ નથી રહ્યો. દ્રવ્યબંધ જે આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, વેદનીયનો છે એ તો ‘બળી સિંદરીવત્’ (છે). બળેલી સિંદરીમાં બાંધવાની તાકાત નથી.

‘એવો સ્પષ્ટ અનુભવ થાય છે. તેમ જ કેવળ અજ્ઞાનાદિ ભાવથી નિવૃત્તિ થઈ કેવળ આત્મભાવ આ જ દેહને વિષે સ્થિતિમાન છતાં પણ આત્માને પ્રગટે છે,...’ દેહમાં આત્મા સ્થિતિમાન હોય છતાં પણ કેવળ અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે અને કેવળ આત્મભાવ, સ્વસ્વરૂપની શુદ્ધિ-કેવળ આત્મભાવ એ પ્રગટ થાય છે. ‘અને સર્વ સંબંધથી કેવળ પોતાનું ભિન્નપણું અનુભવમાં આવે છે;...’ કે હવે મને કોઈનો સંબંધ નથી. હું કેવળ આત્મભાવે વર્તું છું. પરિપૂર્ણ એકાકાર આત્મસ્વરૂપમાં લીન થઈને વર્તે છે. ત્યારે એને સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે, અનુભવ થાય છે કે મને ક્યાંય બંધન છે નહિ. હું મુક્ત છું. એને સદેહે મુક્તિ કહેવામાં આવે છે.

‘અને સર્વ સંબંધથી કેવળ પોતાનું ભિન્નપણું અનુભવમાં આવે છે; અર્થાત્ મોક્ષપદ આ દેહમાં પણ અનુભવમાં આવવા યોગ્ય છે.’ મોક્ષપદ આ દેહની અંદર,

દેહ હોવા છતાં પણ એનો અનુભવ થવા યોગ્ય છે. અને જેટલે અંશે શરૂઆત થઈ જાય, પ્રારંભ થઈ જાય ત્યારથી એનો વિશ્વાસ અને પ્રતીતિ પણ આવી જાય છે, એનું જ્ઞાન પણ થઈ જાય છે, જ્ઞાનસહિતની પ્રતીતિ પણ થઈ જાય છે. એ રીતે મોક્ષ મળશે તેમ ચોક્કસપણે આ દેહમાં જાણી શકાય છે. આવો કોઈ ઉત્તર છે એ આસ્તિક્ય બુદ્ધિવાળા માટે ... 'ગાંધીજી'ને આ જવાબ બહુ સારો આપ્યો છે. આ દેહમાં પણ મુક્તિ થઈ શકે એવું છે. તમે બીજી ભાંજગડમાં ન પડો અને તમારા આત્માને મુક્ત કરવાના પ્રયત્નમાં લાગો. એમ એમાં રહેલું છે. એ મોક્ષ થઈ શકે છે. કેમ કે અન્યમતમાં એવું છે. આ દેહમાં થાય... એમ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે.

માણસ મરી જાય પછી એની મુક્તિ થાય. જીવતો માણસ મોક્ષમાં કેવી રીતે જાય ? કેમ કે મોક્ષ તો બીજું સ્થાન કલ્પ્યું છે. કહો જે ગણો તે. પણ માણસને દેહ છોડવો પડે અને મરવું માણસને ગમતું નથી. મર્યા પછી જાણે Advanceમાં ખાત્રી હોય કે ના, ના હવે મારો મોક્ષ જ થશે તો તો માણસને ભય ન લાગે. નહીતર મોક્ષની તો પ્રતીતિ ન હોય કે મારો મોક્ષ થશે કેમ ? અને મૃત્યુ થશે એ એને એક ભયનું મોટું સ્થાન છે. એટલે પૂછવાની પાછળ... જે સવાલ છે એ સાદો લાગે. પણ ખરેખર સાદો સવાલ નથી.

માણસને મરવું નથી અને મોક્ષ થાય કે નહિ એ કેવી રીતે ખબર પડે ? સંસારમાં તો કોઈને મોક્ષ થાય અને એની ખબર પડતી હોય એવું લાગતું નથી. સંસારી માણસોને પોતાને મરી ગયા પછી મોક્ષ થશે કે ક્યાંક અમારે જીવજંતુમાં અધોગતિમાં જાવું પડશે? એની કાંઈ ખબર પડતી નથી. આ દેહમાં કાંઈ જાણી શકાય તો આપણે કાંઈક એવું કરીએ. પછી ખાત્રી સહિત દેહ છૂટે તો વાંધો નહિ. આ પ્રશ્નની અંદર જે હાઈ છે એ આ જાતનું છે. મૃત્યુના ભયથી છૂટવું છે અને એ કેવી રીતે છુટાય ? તો કહે છે, છુટી શકાય એવું છે. અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ કર. અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થતાં ભાવબંધની નિવૃત્તિ અને દ્રવ્યબંધની નિવૃત્તિનું જ્ઞાન થશે અને વિશ્વાસ પણ આવી જશે. એ ઉત્તર 'ગાંધીજી' માટે ઘણો સારો છે.

પાંચમો પ્રશ્ન. 'એમ વાંચવામાં આવ્યું કે માણસ દેહ છોડી કર્મ પ્રમાણે જનાવરોમાં અવતરે,...' એવું જાણવામાં આવ્યું છે કે માણસનું મૃત્યુ થાય પછી ઢોરઢાંખરમાં જાય, કાં 'પત્થર થાય, કાં ઝાડ પણ થાય આ વાત બરાબર છે ?' આવું થાતું હશે ?

એમ પૂછ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- ઉપરનો પ્રશ્ન અને આ નીચેનો પ્રશ્ન બેય...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. 'ગાંધીજી'ના બેય પ્રશ્ન ગતિ ઉપરના છે. એમ કે આ જીવની મૃત્યુ પછી ગતિ શું થાય ? આમ પણ થાય અને આમ પણ થાય. આપણું શું થાશે ? એને પરલોક ભય કહેવામાં આવે છે. આ ભવથી છૂટ્યા પછી કોને ખબર મારી કેવી ગતિ થશે ? એ જે ભય. મારી અધોગતિ થશે તો ? બીજા અધોગતિવાળા પ્રાણીઓ જોવામાં આવે છે. નજર સામે એ જીવજંતુ જોવામાં આવે છે. જીવને પરલોકનો પણ ભય રહે છે.

ઉત્તર આપે છે, કે 'દેહ છોડી ઉપાર્જિત પ્રમાણે જીવની ગતિ થાય છે,...' જેવા એણે કર્મો ઉપાર્જન કર્યા હોય એવી એની ગતિ થાય. 'યા મતિ સા ગતિ' જેવી એની બુદ્ધિએ કામ કર્યું હોય, અવળું કામ કર્યું હોય તો અવળી ગતિ થાય, સવળું કામ કર્યું હોય તો સવળી ગતિ થાય. સંસારની ચાર ગતિ છે. અને પંચમગતિને મોક્ષ કહેવામાં આવે છે. કુલ પાંચ ગતિ છે. એ પાંચે ગતિનો ખુલાસો બે પ્રશ્નની અંદર આવી જાય છે. પહેલા મોક્ષની વાત લીધી.

હવે એમ કહે છે, કે જો અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ જીવ ન કરી શકે અને એ રાગ-દ્વેષ, મોહથી અનેક પ્રકારના કર્મો બાંધ્યા હોય, તો જેવા કર્મો ઉપાર્જન કર્યા હોય એ પ્રમાણે જીવની ગતિ થાય. એ કુદરતી છે. એના માટે કોઈને કોઈની મદદની જરૂર નથી. કુદરતી (છે). જારનો દાણો વાવ્યો હોય જારની ડુંડી આવે, ચોખાનો દાણો વાવ્યો હોય તો ચોખાની ડુંડી આવે. બાજુ બાજુમાં વાવ્યા હોય તો પણ એ બાજુ બાજુમાં વાવ્યા છે માટે અડધા ચોખા અને અડધી જાર થાય એ ડુંડીમાં એવું બનતું નથી. જેવું વાવો એવું જ ઊગે. આ કુદરતનો નિયમ છે. પ્રકાશ, પાણી, ખાતર બધું એક સરખું મળે. બાજુ બાજુમાં વાવ્યા હોય તો એને પાણી એકસરખું મળે, પ્રકાશ એકસરખો મળે, એની જમીન એકસરખી, છતાં બીજ પ્રમાણે એનું વૃક્ષ થાય કે છોડ થાય. એમ આ જીવે જેવા કર્મો બાંધ્યા હોય એવી જ એની ગતિ થાય. એમાં બીજી રીતે થવાનો કોઈ (અવકાશ નથી). જગતની અંદર આ એક વસ્તુવ્યવસ્થા છે. જો એમ ન હોય તો કોઈ વસ્તુવ્યવસ્થા જગતમાં રહેતી નથી.

'દેહ છોડી ઉપાર્જિત પ્રમાણે જીવની ગતિ થાય છે, તેથી તે તિર્યચ (જનાવર)

પણ થાય છે...' જનાવર કહો કે તિર્યચ કહો. આડા શરીર જેને મળે છે. બધા જ જનાવર હો કે આકાશમાં ઉડનારા ખેચર હોય કે જમીન ઉપર ચાલનારા ભૂચર હોય કે પાણીમાં તરનારા જળચર હોય. બધા આડા શરીરવાળા છે. પોતાના સ્વરૂપનું આત્મકલ્યાણ કરવાના સીધા પરિણામ કરવાને બદલે, આત્મા પોતાનું કલ્યાણ કરવા માટેના સીધા પરિણામ કરવાને બદલે પોતાનું અહિત થાય એવી આડોડાઈ કરી એ આડા પરિણામ કર્યાં. જેનો ભાવ આડો એનું દ્રવ્ય પણ આડું જ થઈ જાય છે. એનું દ્રવ્ય પણ આડું થઈ ગયું. એ જનાવર પણ થાય છે.

'અને પૃથ્વીકાય એટલે પૃથ્વીરૂપ શરીર ધારણ કરી બાકીની બીજી ચાર ઇન્દ્રિયો વિના કર્મ ભોગવવાનો જીવને પ્રસંગ પણ આવે છે;...' પૃથ્વીરૂપી શરીર ધારણ કરીને, હોં ! પૃથ્વીકાયનો અર્થ છે પૃથ્વીરૂપી શરીર ધારણ કરવું. એ એકેન્દ્રિય જીવ થાય છે. પૃથ્વીકાય છે, વનસ્પતિકાય છે, વાયુકાય છે, પાણીકાય છે, અગ્નિકાય છે. એ પાંચેય એકેન્દ્રિય જીવ છે. એને એક ઇન્દ્રિય છે. બાકીની ચાર ઇન્દ્રિયો એને નથી. અને એકાંતે એ કર્મફળને ભોગવે છે. સૌથી દુઃખ ત્યાં એકેન્દ્રિયમાં વધારે છે.

'તથાપિ તે કેવળ પથ્થર કે પૃથ્વી થઈ જાય છે, એવું કાંઈ નથી.' જીવ મટીને પરમાણુ થઈ જાય છે એમ નથી. પૃથ્વીના પરમાણુ થાય કે પથ્થરના પરમાણુ થાય એમ નથી. જેમ આ દેહને એક માટી કહેવામાં આવે છે. કહે છે ને કે માટી સડે છે, આની ચીકણી માટી સડે છે. માટી છે એટલે પરમાણુને માટી કહે છે. તો આ જીવ કાંઈ આ દેહરૂપે નથી થયો. તેમ એકેન્દ્રિય જીવ પૃથ્વી, પાણીમાં જાય તો એ પરમાણુની કાય છે અને પરમાણુરૂપી એને શરીર છે. બાકી પરમાણુ તે પરમાણુ છે અને જીવ તે જીવ છે. પરમાણુ જીવ થતા નથી, જીવ પરમાણુ થતા નથી.

'તે કેવળ પથ્થર કે પૃથ્વી થઈ જાય છે, એવું કાંઈ નથી. પથ્થરરૂપ કાયા ધારણ કરે,...' એ રૂપી (કાયા ધારણ કરે છે). જેમ આપણે આ શરીર ધારણ કર્યું છે એમ એ જીવે એ શરીર ધારણ કર્યું છે. 'અને તેમાં પણ અવ્યક્તપણે જીવ જીવપણે જ હોય છે.' ન દેખાય એવી રીતે જીવ તો જીવપણે હોય છે. અવ્યક્તપણે એટલે વ્યક્તપણે આ જીવ છે એમ નથી ઓળખાતું. એટલે લોકો માનતા પણ નથી. ... જીવ માનતા નથી. એવી દશા થઈ ગઈ. કેમ એવી દશા થઈ ગઈ ? કે પોતે જીવ છે એમ પોતે નહોતું માન્યું માટે. એવી દશા કેમ થઈ કે લોકો જીવ તરીકે માને નહિ ? કે પણ

એ દશા તો તારી કરી છે. તને શરીરમાં એટલી આત્મબુદ્ધિ થઈ કે હું શરીર છું, અને હું જીવ નથી. આવી તેં આત્મબુદ્ધિ કરી. હું શરીરરૂપે છું અને જીવરૂપે હું નથી. એવી આત્મબુદ્ધિ કરી અને પોતાની અસ્તિ ન સ્વીકારી, નાસ્તિ સ્વીકારી. તો કહે છે, જા, હવે કોઈ તને અસ્તિ તરીકે-જીવ તરીકે જ નહિ સ્વીકારે. તું તને જીવ તરીકે સ્વીકારતો નથી. હવે દુનિયાના લોકો પણ તને બીજા જીવો પણ જીવ તરીકે નહિ સ્વીકારે એવી તારી દશા થાશે. અવ્યક્તપણે જીવ જીવપણે ત્યાં હોય છે એમ કહે છે. એટલા માટે ...ની અંદર એક ... છે એમાં પણ જીવહિંસા પહેલું આવે છે. પછી આ મકાનના આપણે પાયા ખોદીએ છીએ. મકાન બાંધવાનો ધંધો કરે છે ને ? એમાં પાયા ખોદવા પડે. એમાં જીવહિંસા એટલા માટે ગણી છે કે ત્યાં એકેન્દ્રિય જીવ જે માટીરૂપે છે ત્યાં ઘણા જીવોનો પ્રાણઘાત થાય છે. એટલા માટે.

‘બીજી ચાર ઇન્દ્રિયોનું ત્યાં અવ્યક્ત (અપ્રગટ)પણું હોવાથી...’ બીજી ચાર ઇન્દ્રિય ત્યાં પ્રગટ નથી. નાક, કાન, આંખ એ કોઈ ત્યાં પ્રગટ નથી. એટલે અવ્યક્ત છે. ‘પૃથ્વીકાયરૂપ જીવ કહેવા યોગ્ય છે.’ એ જીવને પૃથ્વીકાય જીવ, પાણીકાય જીવ, વનસ્પતિકાય જીવ એમ કહેવામાં આવે છે. ‘અનુક્રમે તે કર્મ ભોગવી...’ એનું આયુષ્ય ભોગવીને ‘જીવ નિવૃત્ત થાય છે.’ એ ... જ્યારે એનું આયુષ્ય પૂરું થાય છે ત્યારે. આ તો કોઈ ખોદે ત્યારે કાં એમને એમ પણ પૂરું થાય અને ઉદય પૂરો થાય એટલે જરૂર નથી કે ત્યાં કોઈ ખોદે તો જ મરે નહિતર ન મરે. આયુષ્ય પૂરું થાય ત્યારે (છૂટી જાય). ફક્ત પથ્થરનું ... પરમાણુરૂપે રહી જાય છે, ત્યાં માટી એમને એમ રહી જાય છે. નિર્જીવ માટી એને કહે છે. નિર્જીવ પથ્થર એને કહેવામાં આવે છે. આ ‘ઈડર’ જોયાને બધા ? પથરા છૂટા પડી જાય છે. છૂટા પડી જાય ત્યારે એ લગભગ નિર્જીવ થઈ જાય છે. પૃથ્વી સાથે જડાયેલા હોય ત્યારે બહુભાગ સજીવ હોય છે. પછી કોઈ કોઈ પથ્થર છૂટા પડી જાય છે. એ છૂટા પડેલા લગભગ નિર્જીવ પથ્થર હોય છે.

‘ત્યારે, ફક્ત પથ્થરનું દળ પરમાણુરૂપે રહે છે, પણ જીવ તેના સંબંધથી ચાલ્યો જવાથી આહારાદિ સંજ્ઞા તેને હોતી નથી,...’ પછી ત્યાં એને આહારસંજ્ઞા હોતી નથી. જીવ હોય તો જીવને આહારસંજ્ઞા છે. પરમાણુને આહારસંજ્ઞા નથી. ‘અર્થાત્ કેવળ જડ એવો પથ્થર જીવ થાય છે એવું નથી.’ પથરો જીવ થાય છે એમ નથી, જીવ પથરો થાય છે એમ પણ નથી. એ તો એક જાતનો દેહ છે એનો, એક જાતનું શરીર

છે. જેમ આ ચામડી, હાડકા, લોહી, માંસનું શરીર છે એમ એ એક પથ્થરના પરમાણુરૂપી શરીર છે.

‘કર્મના વિષમપણાથી...’ એટલે પોતે કેવા વિષમભાવ કર્યાથી. ભાવકર્મ વિષમ કર્યાથી પૂર્વકર્મ પણ એમાં વિષમ બંધાણા. ‘ચાર ઇન્દ્રિયોના પ્રસંગ અવ્યક્ત થઈ...’ ચાર ઇન્દ્રિયનું જ્ઞાન બિડાઈ જઈને, મૂંઢાઈ જઈને ‘ફક્ત એક સ્પર્શેન્દ્રિયપણે દેહનો પ્રસંગ...’ કઈ ઇન્દ્રિય છે ? એકેન્દ્રિયમાં સ્પર્શેન્દ્રિય રહે છે. ‘એક સ્પર્શેન્દ્રિયપણે દેહનો પ્રસંગ જીવને જે કર્મથી થાય છે, તે કર્મ ભોગવતાં તે પૃથ્વી આદિમાં જન્મે છે,...’ એકેન્દ્રિયથી કર્મ ભોગવવા પડે એવું ફળ આવે ત્યારે તે એકેન્દ્રિય થાય છે. પછી તે પૃથ્વી આદિ. આદિમાં બાકીના લઈ લેવા. છૂટા નિગોદ પણ એકેન્દ્રિયમાં હોય છે, વાતાવરણમાં. અને આ સ્થાવરકાયમાં પણ જાય છે. પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ વગેરેમાં. આદિમાં બધા લઈ લેવા. ત્યાં એકેન્દ્રિય છે, ત્યાં એકલી સ્પર્શેન્દ્રિય છે. જીભ ને બીજું કાંઈ નથી અને એ સ્પર્શેન્દ્રિય દ્વારા તે કેવળ દુઃખને ભોગવે છે. દુઃખ ભોગવવા સિવાય બીજું કાંઈ ત્યાં નથી. એકલું કર્મફળ ભોગવે છે.

‘તે કર્મ ભોગવતાં તે પૃથ્વી આદિમાં જન્મે છે, પણ કેવળ પૃથ્વીરૂપ કે પથ્થરરૂપ થઈ જતો નથી. જનાવર થતાં કેવળ જનાવર પણ થઈ જતો નથી.’ આ જીવ માખી થઈ ગઈ એટલે આખે આખો માખી થઈ ગયો હવે માખીપણે (જ રહેશે એમ નથી). (ત્યાંથી મરીને બીજી) ગતિમાં જાય. ઢોર થાય. ગાય, ભેંસ. પક્ષી થાય, પશુ-પક્ષી થાય. જંગલમાં શિયાળ થાય, કૂતરા થાય, પાછા મરીને બીજી ગતિમાં જાય. એ જીવો મરી જાય છે એમ નથી. જીવ પોતના કર્મ પ્રમાણે બીજી ગતિમાં ગત્યાંતર થયા કરે છે.

‘દેહ છે તે, જીવને વેષધારીપણું છે,...’ નવા નવા વેષ ધારણ કરે છે. અત્યારે આ મનુષ્યનો વેષ ધારણ કર્યો છે. ‘સ્વરૂપપણું નથી.’ એ એનું મૂળ સ્વરૂપ નથી. જીવનું એ મૂળ સ્વરૂપ નથી. હું મનુષ્ય છું એ વેષ છે. હું પુરુષ છું એ વેષ છે, એમ કહે છે. એ માત્ર વેષ છે. બીજું કાંઈ નથી. વેષ ને વેષ માન. વેષને સ્વરૂપ માનવું નહિ. આ તો એમ માને કે ભાઈ ! ફલાણો ફલાણો ખરેખર સાચે સાચો એમ જ છું ને. સાચે સાચો હું ફલાણો માણસ. તને નાટકનું એક પાત્ર આપ્યું છે. આ સંસારરૂપી નાટક છે એમાં અત્યારે તને એક પાત્ર આપ્યું છે કે તારું આયુષ્ય પૂરું થાય ત્યાં

સુધી તારે મનુષ્યપણે વર્તવાનું છે. મનુષ્યોચિત બધી ક્રિયા તારે કરવાની છે. પણ એમ સમજીને કે હું મનુષ્ય નથી પણ હું જીવ છું.

કોઈ Actor ને રાજા બનાવે. રાજાની જેમ હુકમ કરે. અભિનય કેવો કરે ? એવો Dress પહેરે, એવા સિહાસન ઉપર બેસાડે. અને બીજો જે અભિનય કરતો હોય એ એના પગચાળી કરે, એના બુટ સાફ કરે, મોજડી સાફ કરે, એને પહેરાવે. સાચે સાચે માની લે ? કે હું રાજા થઈ ગયો છું. એને ખબર છે કે આ બુટ પહેરાવે છે એના પાંચસો રૂપિયા પગાર છે અને મારા સાતસો પગાર છે. નાટકમાં બાંધેલા પગાર હોય છે ને ? હું કાંઈ રાજા-બાજા થયો નથી. અને ગરીબીનું પાત્ર હોય. ચીંથરેહાલ કપડા પહેર્યા હોય અને ભીખ માંગતો બતાવવાનો હોય. એને ખબર છે કે મારી પાસે કેટલી સંપત્તિ છે. એમ ભાન ભૂલી જાતો નથી. આ જીવ સંસારમાં ભાન ભૂલે છે. હું ફલાણો થઈ ગયો. હું ફલાણો... ફલાણો... ફલાણો... થઈ રહ્યું. જીવ છું એ ભાન ભૂલ્યો. એ પોતાને ભૂલી ગયો એ મોટો અપરાધ છે. સૌથી મોટો અપરાધ પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી ગયો છે. અને તે રીતના બધા અપરાધ પછી થાય છે.

‘દેહ છે તે, જીવને વેષધારીપણું છે,...’ જુઓ! દેહ છે અને ગતિ છે એ જીવનું સજા ભોગવવાનું જેલખાનું છે. ચારે ગતિ એ ચાર ક્લાસની જેલ છે. First class જેલ, Second class જેલ, Third class જેલ અને Fourth class જેલ. એ ચારે બંદિખાના છે. પણ આ જીવ ભૂલી જાય ત્યારે શું કરે ? આ જેલ બહુ સારી, હોં ! આ જેલ બહુ સારી. અને આ જેલને એવી સરસ બનાવું, એવી સરસ રાખું, એવી સરસ સાચવું, કે જેલથી છૂટવાના ટાણે એમ કહે કે ના હવે મારે કાંઈ છૂટવું નથી. કેવી વિચિત્ર પરિસ્થિતિ છે. જેલથી છૂટવાનું હોય તો શું કહે ? નહિ નહિ નહિ, મારે તો અહીં જ રહેવું છે, ભાઈસાહેબ ! અહીં મારે આટલી બધી ઓળખાણ થઈ મારે, કેટલા સંબંધો બાંધ્યા મેં. આટલા બધા મારા ટેકેદાર, આટલા બધા મારા પડખ્યા. એને છૂટવું ગમતું નથી.

મુમુક્ષુ :- વિષ્ટાના જીવને વિષ્ટામાંથી નીકળવું નથી ગમતું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અન્યમતમાં તો એ બહુ સરસ દાખલો આપે છે.

મુમુક્ષુ :- આપણામાં પણ એ દાખલો છે. અંદર વયો જાય.. એ આપણામાં છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ત્યાં તો .. પ્રસંગ આવે છે કે ભગવાન પોતે એને લેવા આવે.

ત્યાં અન્યમતિમાં એવું છે કે ભગવાન પોતે વિમાન લઈને આવે કે ચાલ તને વૈકુંઠમાં લઈ જાવ. (આ કહે છે), ના, ડોં! અહીંયાં જે મજા છે એ ક્યાંય નથી. અહીંથી મારે નીકળવું નથી. આને પર્યાયબુદ્ધિ કહેવામાં આવે છે. શાસ્ત્રભાષામાં એને પર્યાયબુદ્ધિ કહે છે. જે કર્મજનિત પર્યાય એને પ્રાપ્ત થાય છે તે પર્યાયમાં આત્માપણા અને સ્વરૂપપણાની એવી બુદ્ધિ કરી છે કે એ પર્યાયને છોડવી ગમતી નથી. દુઃખદાયક હોવા છતાં સુખદાયક માને છે.

મુમુક્ષુ :- અમે બધા અત્યારે જેલમાં છીએ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. બધા જેલમાં જ છીએ. આમ છે. જેલમાં જાય એને ખરેખર શું થાય કે હું ક્યારે છૂટું હવે. જો જેલમાં છે એમ ભાન થાય તો આ જેલમાંથી હું ક્યારે છૂટું. એમ છૂટું. છૂટું... છૂટું... થઈ જાય. તારીખની રાહ જોવે કે આ તારીખે મારી મુક્તિ થશે. અહીંથી હું છૂટીશ. એની રાહ જોતો હોય. એના બદલે આ કહે છે કે અહીંથી ન છૂટું તો સારું. ઉંધું કરે. અહીંથી ન છૂટું તો સારું. આ ઉલટા પરિણામ છે. એનું નામ અજ્ઞાન. એ પાંચમા પ્રશ્નનો ઉત્તર થયો.

છહો. છ અને સાત સાથે લીધા છે. ‘છહા પ્રશ્નનું પણ આમાં સમાધાન આવ્યું છે.’ ઉપર જે પાંચમો પ્રશ્ન છે ને એને લગતો કોઈ છહો પ્રશ્ન હશે એનું કોઈ સમાધાન આવ્યું છે. અને ‘સાતમા પ્રશ્નનું પણ સમાધાન આવ્યું છે કે,...’ એમ કરીને થોડી વિશેષ વાત કરે છે. સાતમા પ્રશ્નમાં. ‘સાતમા પ્રશ્નનું પણ સમાધાન આવ્યું છે કે, કેવળ પથ્થર કે કેવળ પૃથ્વી કંઈ કર્મના કર્તા નથી.’ જીવના પરિણામ નિમિત્તે કર્મ બંધાય છે. પૃથ્વી કે પથ્થર કોઈ કર્મ બાંધતા નથી. ‘તેમાં આવીને ઊપજેલો એવો જીવ કર્મનો કર્તા છે,...’ એ પૃથ્વીમાં કે પથ્થરમાં જે જીવ આવ્યો તે કર્મનો કર્તા છે. ‘અને તે પણ દૂધ અને પાણીની પેઠે છે.’ પથ્થરમાં આવેલો જીવ દૂધ અને પાણીની પેઠે છે. દૂધમાં પાણી નાખે ત્યારે એમ લાગે કે દૂધ વધી ગયું અને પાણીનું દૂધ થઈ ગયું. એમ નથી.

‘જેમ તે બન્નેનો સંયોગ થતાં પણ દૂધ તે દૂધ છે અને પાણી તે પાણી છે,...’ પાણીનું કાંઈ દૂધ થાતું નથી. પાણી પાણીરૂપે જ અંદર રહે છે. પણ દેખાવ એવો થાય છે કે આ દૂધ થઈ ગયું. ‘તેમ એકેન્દ્રિયાદિ કર્મબંધી જીવને પથ્થરપણું, જડપણું જણાય છે,...’ તે એકેન્દ્રિયનો કર્મબંધ કરે છે અને એ બંધની અંદર એ બંધ ભોગવે

છે ત્યારે એમ લાગે છે કે આ જીવ પથ્થર થઈ ગયો. આ જીવ ઝાડ થઈ ગયો, આ જીવ જનાવર થઈ ગયો. જીવ તો જીવ છે અને દેહ તે દેહ છે. દેહ અને આત્માની ભિન્નતા કથનની અંદર કેવી રાખે છે. દેહ અને આત્મા ભિન્ન રહે છે. કયાંય દેહ આત્મા થતો નથી, આત્મા તે દેહ થતો નથી. અત્યારે પણ નથી. એમ કહેવું છે કે અત્યારે પણ તું દેહ તે આત્મા નથી એમ અનુભવ કર.

‘તેમ એકેન્દ્રિયાદિ કર્મબંધી જીવને પથ્થરપણું, જડપણું જણાય છે, તોપણ તે જીવ અંતર તો જીવપણે જ છે;...’ જીવ તો જીવ જ છે. ‘અને ત્યાં પણ તે આહારભયાદિ સંજ્ઞાપૂર્વક છે,...’ ત્યાં એને બધી સંજ્ઞાઓ છે. અથવા એને અવ્યક્તપણે બધી ઇચ્છાઓ છે. ‘જે અવ્યક્ત જેવી છે.’ ઇચ્છાઓ બધી અવ્યક્ત જેવી છે. આપણે નથી કહેતા ? કે ભાઈ ! કોઈ માણસ દરિદ્રમાંથી તવંગર થાય છે ત્યારે વૈભવના સાધનો બધા વસાવે છે તો એવું કોણે શીખડાવ્યું ? અનેક પ્રકારના વૈભવના સાધનો વસાવવાનું કોણે શીખવાડ્યું ? એના માટે કોઈ નિશાળ હતી ? આખી જિંદગી તો દરિદ્રતામાં ગઈ છે. જીવને અનેક પ્રકારના બાહ્ય વિષયો ભોગવવાની જે સંજ્ઞા છે, ઇચ્છા છે એ અવ્યક્તપણે રહેલી જ છે. જેવો સામે પુણ્યનો યોગ થાય છે એટલે ઇચ્છા બહાર આવી જાય છે. અંદર તો અવ્યક્તપણે પડી જ છે. એટલા માટે આ લોકો, ખાસ કરીને ઉદ્યોગપતિઓ Luxury item નું જે ઉત્પાદન કરે છે એમાં આ વિચારે છે, કે Luxury કોને નથી જોઈતી ? દેવું કરીને પણ માણસ લે છે, Loan લઈને પણ લે છે કે નહિ ? એની ઇચ્છા તો છે જ. ફક્ત એને એ જાતના પૂર્વકર્મના સંયોગો હોય તો એને નથી જોઈતું એ વાત નથી. જોઈએ છે એ વાત તો અવ્યક્તપણે ઊભી જ છે. પછી એકેન્દ્રિય હોય, બેઇન્દ્રિય હોય, ત્રણેન્દ્રિય હોય, ચાર ઇન્દ્રિય હોય કે પંચેન્દ્રિય હોય, ગરીબ હોય કે તવંગર હોય. એ બધી સંજ્ઞાઓ જીવને છે. આ ગતિ અને ગતિની અંદર દેહ અને આત્માનું એકપણું કે ભિન્નપણું એ વિષય ઉપર સ્પષ્ટીકરણ આવ્યું. આ બે પ્રશ્નની અંદર. મોક્ષ પછી ચાર ગતિનો વિષય લીધો અને ચાર ગતિમાં દેહ અને આત્મા ભિન્ન રહે છે, છતાં ગતિની શું સ્થિતિ છે ? શું કારણ છે ? (એમ સ્પષ્ટ કર્યું).

હવે આઠમો પ્રશ્ન. ‘(૧) આર્યધર્મ તે શું ?’ આર્ય એટલે શ્રેષ્ઠ. આર્ય અને અનાર્ય. શાતા અને અશાતા બે ભેદ છે એમ ... સર્વ શ્રેષ્ઠ થવું તે શું ? ઉત્તમમાં ઉત્તમ

ધર્મ શું ? કારણ કે એ પોતે હિન્દુ હતા એટલે વેદોક્ત ધર્મને એ લોકો વૈષ્ણવની અંદર ઊંચામાં ઊંચો ધર્મ માને છે. વેદોક્ત ધર્મનો પ્રચાર પણ ઘણો છે. જૈનધર્મનો અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો એટલો પ્રચાર નથી, જેટલો વેદોક્ત ધર્મનો પ્રચાર અત્યારે વૈષ્ણવની અંદર છે એટલો જૈનધર્મનો નથી. એમાં આ લોકો ગયા પછી વધારે છે. અમેરીકન લોકો ગયા. ઇસ્કોન. હરે કૃષ્ણ હરે રામવાળા. એ લોકોએ દુનિયાના બધા દેશમાં શ્રીકૃષ્ણના મંદિરો બાંધ્યા અને ગીતા ... મોટા મોટા શહેરમાં તો રસ્તામાં ઊભા રહીને મફત આપે. મોટર સિગ્નલ પાસે ઊભી રહે. લઈ જાવ. એક રૂપિયામાં એક પુસ્તક. પચ્ચીસ રૂપિયામાં પુસ્તક ન મળે એ એક રૂપિયામાં આપી દે. વાંચો તમે. પ્રચાર રૂપે. એ લોકોનો પ્રચાર ઘણો છે. આપણો ધર્મ છે એ દુનિયામાં ધર્મ સૌથી ઊંચો છે. અને ફિલોસોફરની દૃષ્ટિએ... બીજા ધર્મની ફિલોસોફી તે વેદથી નીચી કોટીની છે. એક જૈનધર્મની ફિલોસોફી વેદના તત્ત્વજ્ઞાન કરતા ઉચ્ચ કોટીનું તત્ત્વજ્ઞાન છે. પણ એનો પ્રચાર નથી એટલે લોકોને ખબર નથી. ત્યારે આનો પ્રચાર ઘણો છે એટલે અત્યારે વેદનું જે તત્ત્વજ્ઞાન છે એને દુનિયામાં ઊંચામાં ઊંચું માનવામાં આવ્યું છે. પ્રસિદ્ધપણે આમ વાત છે. એટલે એમને આ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. એમાં એ વાત છે કે બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી થઈ છે. આપણે એમ કહીએ છીએ કે બધાની ઉત્પત્તિ દિવ્યધ્વનિમાંથી થઈ છે. એ કહે છે કે નહિ, વેદમાંથી ઉત્પત્તિ થઈ છે.

મુમુક્ષુ :- એ હિસાબે જૈનનું પ્રકાશન જ્યાં જ્યાં હોય ત્યાં ઉત્સાહ આવવો જોઈએ ને કે બહુ સરસ થાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પ્રકાશન થવું જોઈએ, પ્રકાશન કરવું જોઈએ, પ્રકાશનની ભાવના જીવને હોવી જોઈએ. એક ભાવના હોય તો ભાવનાને અનુકૂળ બધા પરિણામ થાય. તત્ત્વજ્ઞાનનું પ્રકાશન એટલે ભગવાનની વાણીનું પ્રકાશન. જે પરંપરા ગ્રંથમાં ગ્રંથ-ગ્રંથમાં ભગવાન મહાવીર સ્વામીની વાણી-દિવ્યધ્વનિ રહી ગઈ એ વાણીનું પ્રકાશન એટલે જિનવાણીનું પ્રકાશન છે. સૌથી ઊંચામાં ઊંચી કોટીનો શુભભાવ એ છે. શુભભાવ અનેક જાતના છે. કોઈ ગરીબને મદદ કરે, દવાખાનું બાંધવું, ધર્મશાળા બાંધવી, વાવ-કૂવા ખોદાવા, પાણીનું પરબ બાંધી દેવું, ત્યાંથી માંડીને ભગવાનની પૂજા-ભક્તિ કરવી અને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રમાં .. મંદિર બંધાવવા અને એ બધાની અંદર સૌથી ઊંચામાં ઊંચો કોઈ શુભભાવ હોય તો તત્ત્વજ્ઞાન વિષયક છે.

એક છે, ગ્રંથોના માધ્યમથી તે ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે અને એક વક્તવ્યના માધ્યમથી તે ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે. એટલે વાણી શબ્દમાં બે આકારે છે. એક લખાણના આકારે અને એક અવાજના આકારે. શબ્દ અવાજરૂપે પણ છે અને શબ્દ લખાણરૂપે પણ છે. ઊંચામાં ઊંચી કોટીનો કોઈ શુભભાવ હોય એના માટે આપણે ત્યાં શબ્દ પણ એ વાપર્યો છે, કે આ શેનું દાન છે ? કે જ્ઞાનદાન. 'દાન ચાર પ્રકારે દીજીએ.' આવે છે કે નહિ ? આહારદાન, અભયદાન, ઔષધદાન અને જ્ઞાનદાન. એ જ્ઞાનદાન સૌથી ઊંચી કોટીનું ગણાય છે. એની અંદર કોઈ ધનનો વ્યય કરે છે, તો કોઈ પરિશ્રમ કરે છે, કોઈ પોતાની બુદ્ધિ લગાવે છે, સમય અને શક્તિ લગાવે છે, તો કોઈ ધન લગાવે છે. એમ તન-મન-ધનથી. જ્ઞાનદાનના જે પરિણામ થાય છે એ સૌથી ઉચ્ચ કોટીના પરિણામ છે. શું કીધું ?

'બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી જ છે શું ?' વેદો તો એમ કહે છે પણ તમે શું કહો છો? એમ કહે છે. આ 'શ્રીમદ્જી'ને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. 'ઉ.-૧) આર્યધર્મની વ્યાખ્યા કરવામાં સૌ પોતાના પક્ષને આર્યધર્મ કહેવા ઇચ્છે છે.' આર્યધર્મની વ્યાખ્યા કરવામાં તો સૌ પોતાના પક્ષને અથવા પોતાના સંપ્રદાયને આર્યધર્મ કહે છે કે અમારો ધર્મ છે એ સૌથી ઊંચો, ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ. 'જૈન જૈનને, બૌદ્ધ બૌદ્ધને, વેદાંતી વેદાંતને આર્યધર્મ કહે એમ...' વાત તો 'સાધારણ છે.' આર્યધર્મની ઉત્તમ ધર્મની વાત સાધારણ છે.

'તથાપિ..' હવે જુઓ ! કેવી મધ્યસ્થતા છે ! આ વાત કરવામાં એમની પોતાની કેટલી મધ્યસ્થતા છે ! પોતે જૈન છે. જૈનધર્મમાં એમની માન્યતા છે છતાં નામ નથી લેતા. કેમ કે સામે અજૈન છે. હવે જો એમ કહે કે જૈનધર્મ અમારો ઊંચો. (એટલે) થઈ રહ્યું. .. બધે કહે છે એવું તમે કીધું. બધા પોતપોતાના ધર્મનો પક્ષપાત કરે છે, તમે તમારા ધર્મનો પક્ષપાત કર્યો. આમાં શું ? એ તો સાધારણ બુદ્ધિવાળા એમ જ કહે છે. આ કહેનાર પણ સાધારણ બુદ્ધિવાળો જ ઠર્યો. નહિ એવો જવાબ નહિ દે.

'તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષો તો જેથી આત્માને નિજસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય એવો જે આર્ય (ઉત્તમ) માર્ગ તેને આર્યધર્મ કહે છે, અને એમ જ યોગ્ય છે.' કેવો સરસ ઉત્તર આપ્યો છે ! એ બધું જ્ઞાનીપુરુષોના નામે નાખ્યું. આ વિષયના, ધર્મના વિષયના તજજ્ઞ જે કહેવાય એ તો જ્ઞાનીપુરુષો છે. એ જ્ઞાનીપુરુષોએ એમ કહ્યું છે કે 'આત્માને નિજસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય...' પોતામાં રહેલું અનંતજ્ઞાન, અનંતસુખ તે આદિ પોતાનું

સ્વરૂપ છે અનંત ચતુષ્ટય મંડિત, એ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય અનંતજ્ઞાનની, અનંતસુખની, એવો કોઈ ઇલાજ હોય, એવો કોઈ માર્ગ હોય, એવો કોઈ ઉપાય હોય તો એને ઉત્તમ માર્ગ કહેવો જોઈએ, એને ઉત્તમ ધર્મ કહેવો જોઈએ. તમે શોધો. હવે આ દષ્ટિકોણથી તમે શોધો કે આ માર્ગ કોણ વધારે સારી રીતે કહે છે ? અને એની તુલના કરો. બે ચાર જણા જે કહેનારા છે, બીજાનો તો ખ્યાલ આવી જાય એવું છે.

મૂળ તો શું છે કે જે નીચી કોટીના જે તત્ત્વજ્ઞાનો છે એનો તો બધાનો ખ્યાલ આવી જાય એવો છે. મુસલમાન ધર્મ એમ કહે છે કે વ્યાજ ન ખાવું. ત્યાં હજ કરવા જાય એને પ્રતિજ્ઞા આપે છે, કે આજથી તમારે જિંદગીભર વ્યાજ ખાવાનું નહિ. એ વ્યાજ ન ખાય. હાજી થાય એ વ્યાજ ન ખાય. હજ કરે તે હાજી કહેવાય. પછી શું કરે ? કે કો'કને ત્યાં પૈસા મૂકે. હું વ્યાજ નહિ લઉં. આ ખાતાનું વ્યાજ નહિ લઉં. અમારે આ હજ કરીને આવેલું ખાતું છે. પણ બીજા ખાતે હું ઉપાડીશ એ ખાતે વ્યાજ નહિ દઉં. શું કરે ? ત્યાં Sister concern કરી નાખે. વ્યાજ ખાધું કહેવાય કે ન કહેવાય ? આ બધા પરિણામ અત્યારે થાય છે. ઘણા બધા મુસલમાન કહે અમારે વ્યાજ ન ખવાય. તમે વ્યાજ જતું કરો ? લાખો રૂપિયાનું વ્યાજ જતું કરો? ના, ના કહે ઠીક. લોન લઈએ ત્યારે એ અમારું વ્યાજ ન લે. મેં કીધું ઠીક. વાત તો એની એ થઈ ગઈ. એક હાથે દીધું અને બીજા લીધું. નથી દીધું ને નથી લીધું. એવી સાધારણ વાત હોય છે.

એવી સાધારણ વાત વેદાંતમાં નથી કે જૈનધર્મમાં નથી. ત્યાં સમજવામાં બહુ ઊંચી કોટિની વાત છે. વ્યાજ ન ખાવું અને એને ધર્મ કહેવો એ વાત ત્યાં નથી. કહેવાનો મતલબ એ છે. એ તો ખ્યાલ આવી જાય એવું છે. પણ જે તત્ત્વજ્ઞાનની અંદર બૌદ્ધ છે, વેદાંત છે, જૈન છે-આ ત્રણ સંપ્રદાયોની જે ફિલોસોફી છે, તત્ત્વજ્ઞાન છે એ ઊંડું છે અને સમજવામાં એટલું સહેલું નથી. સાવ સાધારણ બુદ્ધિને સમજાય જાય એવું નથી. તો કહે છે, એ તો બધા એમ કહે છે. પણ હવે એ ત્રણમાંથી તમે નક્કી કરો કે આત્માને નિજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ બતાવવામાં કોનો ઇલાજ, કોનો માર્ગ, કોનો ઉપાય ઉત્તમ છે એ તમે તુલના કરીને નક્કી કરો. અને એમાં જે ઉત્તમ માર્ગ હોય એને તમે ઉત્તમ માર્ગ તરીકે સ્વીકારો અથવા અંગીકાર કરો.

‘બધાની ઉત્પત્તિ વેદમાંથી થવી સંભવતી નથી.’ બધાની ઉત્પત્તિ કાંઈ વેદમાંથી થવી સંભવતી નથી. હવે વેદાંત ઉપર પોતાનો અભિપ્રાય આપે છે, કે ‘વેદમાં જેટલું જ્ઞાન કહ્યું છે તેથી સહસ્રગણા આશયવાળું જ્ઞાન...’ કેટલા ? બમણું નહિ, ત્રણ ગણું નહિ, હજારો ગણા ‘આશયવાળું જ્ઞાન શ્રી તીર્થકરાદિ મહાત્માઓએ કહ્યું છે એમ મારા અનુભવમાં આવે છે,...’ મેં વેદો પણ વાંચ્યા છે અને જિનાગમો પણ વાંચ્યા છે. જૈનાગમની અંદર જે નિરૂપણ છે એ વેદાંત કરતા હજારગણું-સહસ્રગણા આશયવાળું છે. ‘એમ મારા અનુભવમાં આવે છે, અને તેથી હું એમ જાણું છું કે, અલ્પ વસ્તુમાંથી સંપૂર્ણ વસ્તુ થઈ શકે નહીં;...’ માટે વેદમાંથી જૈનધર્મ ઉપજ્યો છે. થોડામાંથી ઝાઝું ઉપજ્યું છે એ વાત છે નહિ. કેમ કે વૃક્ષમાંથી ડાળી થાય પણ એક ડાળીમાંથી પછી આખું વૃક્ષ થાય એ વાત કાંઈ માનવા જેવી નથી.

‘એમ હોવાથી વેદમાંથી સર્વની ઉત્પત્તિ કહેવી ઘટતી નથી. વૈષ્ણવાદિ સંપ્રદાયોની ઉત્પત્તિ તેના આશ્રયથી માનતા અડચણ નથી.’ વૈષ્ણવ છે, શિવ છે, પછી આ પ્રજાપિતાવાળા બ્રહ્મા નીકળ્યા છે. એ બધા વેદાંતમાંથી નીકળ્યા માનો તો તો ઠીક વાત છે. એની અંદર ઘણા પેટા ભેદ છે. પછી આ બધા જુદા જુદા માતાજીને માને છે. જુદા જુદા બીજા દેવોને માને છે. એ બધા વેદાંતમાંથી (નીકળેલા) હિન્દુધર્મના ફાંટા છે.

‘જૈન, બૌદ્ધના છેલ્લા મહાવીરાદિ મહાત્માઓ થયા પહેલાં, વેદ હતા એમ જણાય છે;...’ શું કીધું ? ‘જૈન, બૌદ્ધના છેલ્લા મહાવીરાદિ મહાત્માઓ...’ છેલ્લા. પહેલા નહોતા એમ કહે છે. એ પહેલા ઘણા હતા. ‘છેલ્લા મહાવીરાદિ મહાત્માઓ થયા પહેલાં, વેદ હતા એમ જણાય છે; તેમ તે ઘણા પ્રાચીન ગ્રંથ છે એમ પણ જણાય છે,...’ એમાં જૂના કાળના ઋષિ મુનિઓની એ રચના છે. ‘તથાપિ જે કંઈ પ્રાચીન હોય તે જ સંપૂર્ણ હોય કે સત્ય હોય એમ કહી શકાય નહીં.’ જૂનું માટે સાચું છે એ વાત લાગુ પડતી નથી.

મુમુક્ષુ :- વેદમાં ગ્રંથોનું લખાણ ચોથા કાળમાં થયું હશે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હશે એવું લાગે છે. એ જૂનું ચાલ્યું આવે છે એમ કહે છે. ઘણું જૂનું છે. કેમ કે ‘શ્રીકૃષ્ણ’ અને ‘રામચંદ્રજી’ ને એ લોકો તો પ્રખ્યાત દેવ ગણે છે ને ? એ વખતના જે ‘રામચંદ્રજી’ના ગુરુ વસિષ્ઠ છે, વાલ્મિકી એ વખતે હતા.

એ રીતે પરંપરા ચાલી આવી છે.

મુમુક્ષુ :- વાલ્મિકી તો પાંચમા કાળમાં થયા ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ .. એમાં પણ એ લોકો લે છે. પછી એકના એક હોય કે બીજા હોય એ પછીની વાત છે. કેમ કે આપણે ત્યાં એક નામવાળા ઘણા આચાર્યો થાય છે. કે આ પ્રથમ ગુણભદ્રાચાર્ય, આ બીજા ગુણભદ્રાચાર્ય છે.

મુમુક્ષુ :- ધરસેનાચાર્ય પણ બે થઈ ગયા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. .. એ તો આપણને કાંઈ ખ્યાલ નથી. ઇતિહાસનો ખ્યાલ તો કોઈને મળે એવું નથી. ‘અને પાછળથી ઉત્પન્ન થાય તે અસંપૂર્ણ અને અસત્ય હોય એમ પણ કહી શકાય નહિ.’

‘બાકી વેદ જેવો અભિપ્રાય અને જૈન જેવો અભિપ્રાય...’ હવે જુઓ ! બૌદ્ધને એક કોર મુકી દીધા. ચર્ચા કરતાં કરતાં બૌદ્ધને એક કોર મૂક્યા. ‘વેદ જેવો અભિપ્રાય અને જૈન જેવો અભિપ્રાય અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે.’ અભિપ્રાય તો બંને અનાદિના છે. એમાં આ પહેલો છે અને આ પછી છે એમ નથી. ગ્રંથ કોઈ પહેલો રચાણો હોય, કોઈ પછી રચાણો હોય એ બનવાજોગ છે. પુસ્તક વહેલા મોડા થાય. એ જાતના અભિપ્રાય ધરનારા છે જગતમાં.

‘સર્વ ભાવ અનાદિ છે;...’ બધી જાતના ભાવો વિકારી અને અવિકારી બધા ભાવો અનાદિથી છે. ‘માત્ર રૂપાંતર થાય છે.’ તે તે ભાવો કોઈ જુદા રૂપે વ્યક્ત કરે છે, કોઈ જુદા શબ્દોમાં વ્યક્ત કરે છે. ‘કેવળ ઉત્પત્તિ કે કેવળ નાશ થતો નથી.’ કોઈ ભાવ નવો જન્મ્યો છે એમ નથી, કોઈ ક્યારે બધું જગતમાંથી નાશ પામી જશે એમ નથી કે બધા જૈન જ હતા એમ નથી કે બધા વેદાંતી હતા એવું પણ નથી. ‘વેદ, જૈન અને બીજા સૌના અભિપ્રાય અનાદિથી છે;...’ બધી જાતના અભિપ્રાય ધરાવનાર જીવો જગતમાં અનાદિથી ચાલ્યા આવે છે, થયા કરે છે, જન્મે છે, મરે છે, ભિન્ન-ભિન્ન અભિપ્રાયવાળા હોય છે. ‘એમ માનવામાં ક્યાંય અડચણ નથી;...’ અત્યારની સ્થિતિ જોતાં એ વાત Practical દેખાય છે, કે અત્યારે કોઈનો એક મત પડતો નથી. ‘ત્યાં પછી વિવાદ શાનો રહે ?’ તો પછી આમાંથી આ થયું અને આમાંથી આ થયું એ વાદવિવાદ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. આ પહેલા હતું અને આ પછી હતું એ કાંઈ વિચારવાની જરૂર રહેતી નથી.

‘તથાપિ એ સૌમાં વિશેષ બળવાન, સત્ય અભિપ્રાય કોનો કહેવા યોગ્ય છે, તે વિચારવું એ અમને અને તમને સૌને યોગ્ય છે.’ આ સરવાળો મારી દીધો, કે ભિન્ન ભિન્ન વિચારધારાઓ ધર્મના સંપ્રદાયમાં થઈ રહી છે, ચાલી રહી છે એમાં કોણ સાચા છે ? કોણ બળવાનપણે સાચા છે? વધારે કોનું સત્ય છે ? સંપૂર્ણ સત્ય કોનું છે એ વિચારવું જોઈએ. તુલનાત્મક બુદ્ધિએ વિચારવું જોઈએ. એમ નહિ કે અમે આ સંપ્રદાયમાં જન્મ્યા છીએ માટે અમારું તે સાચું એમ નહિ. પણ જે સાચું તે સાચું અને સાચું હોય એને સત્યપ્રિયતાને પોતાનું કરવું જોઈએ, અંગીકાર કરવું જોઈએ. અને એ યોગ્ય છે. એમ કરવું તે અમને, તમને, બધાને એ યોગ્ય છે. સાચું સ્વીકાર કરો. ખોટું હોય તે છોડી દો. જે આત્માને વધારે હિતકર હોય એનો સ્વીકાર કરી લ્યો. એ આત્માના હિત માટેની વાત છે. એમાં શું ખોટું છે ? એ યોગ્ય છે. એમ જ કરવું યોગ્ય છે.

એ રીતે શ્રેષ્ઠ ધર્મના વિષયની ઘણી વિચક્ષણતાથી ‘ગાંધીજી’ને ઉત્તર આપ્યો છે. તમે તુલના કરીને નક્કી કરો. હું કહું અને તમે માનો એમ નહિ, હું આમ કહું છું માટે તમે માનો એમ નહિ. તમે નક્કી કરો કે આત્માને સુખી થવાનો, મોક્ષ થવાનો માર્ગ, આત્મસ્વરૂપ પામવાનો માર્ગ કોનામાં છે એ તો નક્કી કરો.

(અહીં સુધી રાખીએ)...

જે જીવની વિચાર-શૈલી આદર્શ-પ્રધાનતા યુક્ત હોય છે, તેનું અંતઃકરણ નિર્મળ હોય છે, તેથી તેવા નિર્મળ અંતઃકરણવાળો જીવ સુગમતાએ ‘પૂર્ણતાનું લક્ષ’ બાંધી શકે છે. તેને તો ઉચ્ચકોટિનું જીવન ઘડવાનો પ્રથમથી જ અભિપ્રાય હોય છે. તેથી તથાસ્વરૂપ અવકાશ મળવાથી તે જીવન બદલવા સહજ તૈયાર થઈ જાય છે. આવો જીવ પ્રાયઃ વીર્યવાન અને સમર્પણબુદ્ધિ યુક્ત હોય છે. જે ‘લક્ષ’ બાંધવા માટે સુસંગત છે, સુયોગ્ય છે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૨૪૦)

તા. ૨૨-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૩૦
પ્રવચન નં. ૨૩૨

સામાન્યપણે, સામાન્ય લોકોમાં તો આત્મા કાંઈને કાંઈ કામ કરી રહ્યો છે એવું જોવામાં આવે છે અને એ સામાન્ય લોકોમાં એવો પ્રકાર છે કે આત્મા જગતના અનેક કાર્યોને કરે છે. પોતાના લૌકિક વ્યવહારના કાર્યો કરે છે, દેહાદિના કાર્યો કરે છે, કુટુંબ-પરિવારના, સમાજના એવા ઘણાં કાર્યો આત્મા કરે છે એમ જોવામાં આવે છે. છતાં પણ વાસ્તવિકપણે એના કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદા કેટલી છે એ જાણવાનો 'ગાંધીજી'ને વિકલ્પ છે.

ત્યારે 'શ્રીમદ્જી'એ (કાર્યને) કરવાની મર્યાદાને બે વિભાગમાં મુકી છે. એના બે ભાગ લીધા છે. એક જ્ઞાનદશાનો ભાગ અને અજ્ઞાનદશાનો. જ્ઞાનદશામાં જે કાર્ય કરે છે અને અજ્ઞાનદશામાં જે કાર્ય કરે છે એમાં ફેર હોય છે. જોકે સામાન્યપણે વિચારવામાં આવે તો પ્રત્યેક પદાર્થના કાર્યના ક્ષેત્રની મર્યાદા એના સ્વચતુષ્ટયથી બહાર નથી. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ એવું જે સ્વચતુષ્ટયરૂપે પોતાનું સ્વરૂપ છે એ ક્ષેત્રથી પોતાના ક્ષેત્રની બહાર નથી, પર્યાયથી પોતાના પર્યાયની બહાર નથી, સ્વભાવથી પોતાના સ્વભાવની બહાર નથી, વસ્તુથી પોતાના વસ્તુને છોડીને બહાર નથી. આ સામાન્ય સિદ્ધાંત છે.

જ્યારે પ્રશ્ન આત્માનો છે ત્યારે બહુ વિચક્ષણતાથી પોતે ઉત્તર આપે છે, કે જ્ઞાનદશામાં આત્મા શું કરે ? જ્ઞાનદશામાં એટલે પોતાના સ્વરૂપના યથાર્થ બોધથી ઉત્પન્ન થયેલી દશામાં. જેમાં પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવનું જ્ઞાન યથાર્થ જેવું છે એટલે પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવનું જ્ઞાન છે અને પોતાના સ્વભાવ અને પરિણમન સ્વભાવની મર્યાદાનું પણ જેમાં જ્ઞાન છે. અને એવી મર્યાદાવાળો હું એવો જેમાં બોધ છે. એને જ્ઞાનદશા કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- સ્વભાવની મર્યાદા, દ્રવ્યની મર્યાદા અને પર્યાયની મર્યાદા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બધું આવે છે. જ્ઞાનદશામાં બધું આવે છે. કેમકે જ્ઞાનદશામાં પ્રમાણજ્ઞાન છે, નિશ્ચયનયનું પણ જ્ઞાન છે અને વ્યવહારનયનું પણ જ્ઞાન છે. જોકે પ્રમાણજ્ઞાન કહેતા એ બંને એમાં આવી જ જાય છે. પણ એમાં મુખ્ય એવું પોતાના સ્વરૂપ તરફનું વલણ છે, ગૌણપણે પર્યાય તરફનું વલણ છે અને સ્વભાવનું સ્વભાવસ્વરૂપનું, સ્વસ્વભાવનું જ્ઞાન એવું છે કે પોતે સ્વભાવ પરિણતિએ પરિણમી શકે છે. સ્વભાવ વડે કરીને સ્વભાવ દ્વારા વિભાવ પરિણતિએ પરિણમી શકતો નથી. માને તો અજ્ઞાન છે, જાણે તો અજ્ઞાન છે. પણ પરિણમી શકતો નથી. એવું જે સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન એને જ્ઞાનદશા કહેવામાં આવે છે.

એવા 'પોતાના સ્વરૂપના યથાર્થબોધથી ઉત્પન્ન થયેલી દશામાં તે આત્મા નિજભાવનો એટલે જ્ઞાન, દર્શન (યથાસ્થિત નિર્ધાર) અને સહજસમાધિપરિણામનો કર્તા છે.' ત્યારે એ પોતાના શુદ્ધ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના પરિણામનો કર્તા છે, એને એ કરે છે. એથી આગળ એનું કાર્યક્ષેત્ર નથી. વિભાવ પરિણામ એ એનું કાર્યક્ષેત્ર નથી. જ્ઞાનદશાની આ મર્યાદા બાંધી દીધી.

મુમુક્ષુ :- નિજભાવમાં તો સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને લીધા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શુદ્ધપર્યાયો બધા લેવા. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર કહેતાં બધા શુદ્ધ પર્યાયો અનંતા ગુણના લેવા.

સ્વભાવ તો શુદ્ધપર્યાયે પરિણમવાના સ્વભાવવાળો છે એટલે શુદ્ધ પરિણામ પરિણમનશીલ સ્વભાવ છે. જેવું દ્રવ્ય છે એવું પરિણમવાનું જેનું શીલ જ્ઞાન સ્વભાવપણું છે એવો સ્વભાવ છે. અને સ્વભાવની પરિણમવાની મર્યાદા અહીંયાં પૂરી થાય છે. એથી બહાર જાય છે તે વિભાવમાં જાય છે. સ્વભાવને પરિણમવાની મર્યાદા અહીં સુધીની જ છે. એમ જ્ઞાનીનો અનુભવ છે. જ્ઞાની એ અનુભવમાં જાગૃત છે. અને તેથી એમની પોતાની જ દશામાં થતો જે આંશિક વિભાવ તે થતો હોવા છતાં એના જ્ઞાતા રહે છે અને કર્તા થતા નથી. આ એક અલૌકિક અને વિશિષ્ટ પ્રકારના પરિણમનનો પ્રકાર છે. એ અહીંયાં 'શ્રીમદ્જી'એ સ્પષ્ટ કર્યો છે.

'અજ્ઞાનદશામાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ આદિ પ્રકૃતિનો કર્તા છે,...' એવા પ્રકૃતિરૂપ ભાવ. પ્રકૃતિનો કર્તા છે એટલે એવા પ્રકૃતિરૂપ ભાવ, એ ભાવનો કર્તા

થઈને પરિણામે છે, એમાં એકત્વભાવે પરિણામે છે, અભેદભાવે પરિણામે છે, તન્મય થઈને પરિણામે છે અને એને પણ એમ જ ભાસે છે કે આ કાર્યો હું ખરેખર કરું છું. કરવા ધારું ત્યારે કરું છું, ન કરવા ધારું ત્યારે નથી કરતો. એમ પોતે કર્તા થઈને પરિણામે છે તેથી એને કર્તા કહેવામાં આવે છે. એના પરિણામરૂપ કાર્ય હોવાથી (કર્તા કહેવામાં) આવ્યો છે. પણ કર્તા થઈને પરિણામે છે. એ જ્ઞાનદશામાં તેનો કર્તા થયા વિના પરિણામે છે એ વસ્તુનો તફાવત સમજવા જેવો છે.

મુમુક્ષુ :- ભાવ તો બન્નેને થાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભાવ બન્નેને થાય. એના કરતાં કોઈવાર તો અજ્ઞાની કરતાં જ્ઞાનીનો વિભાવ વધારે છે એમ પણ દેખાય. સ્પષ્ટપણે દેખાય. વચનથી, ચેષ્ટાથી, મન, વચન, કાયાના યોગથી એમ લાગે. તોપણ જ્ઞાની અકર્તા થઈને પરિણામે છે, કર્તા થઈને પરિણામતા નથી. એ એની જ્ઞાનદશાનું વિશિષ્ટપણું છે અને એ એનો એક અસાધારણ પુરુષાર્થનો ચમત્કાર છે.

‘અને તે ભાવનાં ફળનો ભોક્તા થતાં...’ અજ્ઞાનદશામાં. ‘તે ભાવનાં ફળનો ભોક્તા થતાં પ્રસંગવશાત્...’ જ્યારે એના ફળ આવે છે ત્યારે બહારની અંદર, પોતાના સિવાય બહારના પ્રસંગો ‘ઘટપટાદિ પદાર્થનો નિમિત્તપણે કર્તા છે,...’ નિમિત્તપણે કર્તા છે એટલે બીજા પદાર્થોનું કાર્ય કરતો હોય એમ જોવામાં આવે છે.

‘અર્થાત્...’ હવે એનો અર્થ કરે છે, નિમિત્તપણે કર્તા છે એટલે શું ? કે ‘ઘટપટાદિ પદાર્થના મૂળ દ્રવ્યનો તે કર્તા નથી,...’ મૂળ પદાર્થને, પરમાણુને તે ઉત્પન્ન કરે છે, કોઈ એક પરમાણુને જીવ ઉત્પન્ન કરે છે એવું ક્યાંય બનતું નથી. ‘પણ તેને કોઈ આકારમાં...’ એટલે પર્યાયાંતર લાવવારૂપ ક્રિયા છે એમાં એનું નિમિત્તપણું છે. માટી પડી હતી એમાંથી ઘડાનો આકાર થયો. સુતર એમાંથી તાણાવાણા જોડીને વસ્ત્રના આકારે એ સુતર થઈ ગયું. એમાં કોઈ ને કોઈ આત્માનું નિમિત્ત ત્યાં જોવામાં આવે છે. એ એના ફળસ્વરૂપે છે. એ ફળમાં લીધું. શું કીધું ? એ કર્તાપણામાં ન લીધું એ ભોક્તાપણામાં લીધું. કેમ એમ લીધું ? એક એક વાતમાં વિચક્ષણતા છે. એ પદાર્થને એ કરતો નથી પણ પૂર્વકર્મના ઉદયમાં એ પરિસ્થિતિ થાય છે. એટલે પૂર્વકર્મના ફળનો ભોક્તા ત્યાં એને ગણીએ છીએ. કર્તા નથી ગણ્યો.

તે ભાવોના ફળનો ભોક્તા થતા એટલે પૂર્વકર્મનો ઉદય આવે, કોઈ માણસને

કોઈ કાર્યની ઇચ્છા હોય પણ પૂર્વકર્મનો ઉદય ન હોય તો એ ઇચ્છા અનુસાર તે કામ કરી શકતો નથી. કેમ કે ખરેખર તો કરી શકતો જ નથી. પણ કરી શકે છે એવું જ્યારે દેખાય છે ત્યારે એમ જાણવું કે એ પૂર્વકર્મને લઈને થયું છે. પૂર્વકર્મ એ પ્રકારે ઉદયમાન છે માટે એ કાર્ય સંપન્ન થયું છે. એ કાર્ય સંપન્ન ન થયું હોય તો પૂર્વકર્મ નથી. વર્તમાન પ્રયત્નથી કરી શકાય છે એવું ખરેખર વસ્તુનું સ્વરૂપ નથી. એટલે એને ફળમાં સાથે જોડી દીધું. જે જીવ બાહ્ય કાર્ય કરે છે એને પૂર્વ કર્મના ફળ સાથે સંબંધ છે, વર્તમાન પરિણામની સાથે એને સંબંધ નથી એમ લઈ લીધું. કેમ કે મોટા ભાગના કાર્યો ઇચ્છા પ્રમાણે થતાં જોવામાં આવતા નથી.

‘એ જે પાછળ તેની દશા કહી તેને જૈન કર્મ કહે છે;...’ કે આણે આ કાર્ય કર્યું. શુભ કે અશુભ એવું કોઈ કર્મ કર્યું એમ કહેવામાં આવે છે. જૈનદર્શનમાં શાસ્ત્ર પરિભાષામાં એને કર્મ કહે છે. ‘વેદાંત તેને બ્રાંતિ કહે છે;...’ વેદાંત એટલા માટે બ્રાંતિ કહે છે, કે એ કોઈ બીજી ચીજ છે નહિ પછી તે બીજું કાર્ય કરે તે વાત ક્યાં રહી ? જગતમાં બીજી કોઈ ચીજ હોય તો એનું કાર્ય કરે, પણ જગતમાં બધું મળીને એક આત્મા છે, એક પરમબ્રહ્મ છે, બીજી ચીજ જ નથી. બીજી ચીજની કલ્પના, એ દ્વૈતની કલ્પના એ બ્રાંતિ છે એમ કહે છે. એટલે વેદાંત એને બ્રાંતિ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- આ વિશ્વ દેખાય છે એ બધું બ્રાંતિ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બધું બ્રાંતિ જ છે એમ કહે છે. સ્વપ્નમાં તમને ઘણું દેખાય તો ? એમ કહે છે. એને એમ દાખલો આપે છે, કે તમને એવું સ્વપ્ન આવે કે તમે આકાશમાં એક ઊંચા પ્લેનમાં ઊડો છો, બહુ ઊંચા સ્થાનમાં. અને નીચે જુઓ છો ત્યારે તમને આખી સૃષ્ટી દેખાય છે. આખી પૃથ્વીનો ગોળો દેખાય છે. જાગીને જ્યારે તમે જુઓ છો ત્યારે તમને એમ લાગે છે કે ખરેખર આવું કાંઈ બન્યું નથી. હું પ્લેનમાં ઉપર ગયો નથી, મને કાંઈ દેખાણું એ વાત પણ કાંઈ બની નથી.

એમ તમે આત્મામાં જાગૃત થાવ, બ્રહ્મમાં જાગૃત થાવ તો તમને એમ લાગે કે આ જગત કાંઈ છે નહિ. જગત વિસ્મૃત થઈ જશે. તમે બ્રહ્મમાં તલ્લીન થઈ જશો, આત્મનિષ્ઠ થઈ જશો અને જગત છે એ ભૂલાઈ જશે. એટલે શું કહે ? કે મારા આત્મા સાથે એને સંબંધ નથી. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી આત્મા સાથે સંબંધ નથી માટે નથી એમ માનો. એમ માનવું ઠીક છે. સંબંધ નથી માટે નથી એમ માનો. પણ

સંબંધ નથી માટે છે જ નહિ એ પ્રશ્ન વિચાર માગે છે. ભૂલવા માટે વાત સારી છે. જીવ જગતને ભૂલી શકતો નથી. જગત એટલે પોતાના ઉદયો, પોતાની સૃષ્ટિ જે પોતે પોતાનું માનેલું છે એ બધી પોતાની સૃષ્ટિ (છે), એને ભૂલવા માટે ઇ સારી વાત છે. ઉપશમ થવા માટે એ વાત સારી છે. સૈદ્ધાંતિક રીતે ઉપશમનું સ્વરૂપ બીજી રીતે છે. યુક્તિથી ટકાતું નથી. સિદ્ધાંતના આધારે સ્થિરત્વ આવે છે. યુક્તિથી સ્થિરપણું આવતું નથી. યુક્તિથી ઉપશમ થઈ શકે છે. સ્થિર થવું એ બીજી વાત છે. પાછું વળવું હોય તો વળી શકાય.

મુમુક્ષુ :- એ લોકો અજીવ આદિ પદાર્થને પદાર્થ નથી માનતા?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. એ ભ્રમ છે. કલ્પનામાત્ર છે.

મુમુક્ષુ :- નહિ. ભ્રમ નહિ, બ્રહ્મનો અંશ છે આ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. બ્રહ્મનો અંશ નહિ એ કલ્પના જ છે. એમ કહે છે. મૂળ શું છે કે જગતમાં તો એક ચૈતન્ય બ્રહ્મ છે. સૈદ્ધાંતિક સ્થાપના એ રીતે છે, કે એક પરમબ્રહ્મ પરમ ચૈતન્યસ્વરૂપે છે અને આ સિવાય બીજું કાંઈ નથી.

મુમુક્ષુ :- જે મકાનમાં બેસે છે એ ભ્રમ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ ભ્રમ છે, કલ્પના છે.

મુમુક્ષુ :- મકાન નથી ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. મકાન તો નથી પણ તમે અને હું એમ બે નથી.

મુમુક્ષુ :- આ તો ઠીક છે. એ તો .. અંશ માનીએ પણ આ મકાન નથી આ વાત (બેસતી નથી).

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે 'યોગવાસિષ્ઠમાં રામાયણ'માં લીધું છે 'રામચંદ્રજી' મુકે છે. જો તમને તમારું બ્રહ્મ જ્ઞાન થાય તો ન તો તમારે પ્રશ્ન પૂછવાનો રહે છે, ન તો મારે જવાબ દેવાનો રહે છે. પ્રશ્ન અને ઉત્તર બંને સમાપ્ત થઈ જાય છે. કાંઈ ગ્રહણ કરવાનું રહેતું નથી, કાંઈ ત્યાગવાનું રહેતું નથી. એકલા સમભાવમાં બ્રહ્મ રહી જાય છે. ગ્રહણ કરવાનો, ત્યાગ કરવાનો રાગ.... વિવેકના મોટા મોટા પ્રકરણો લખ્યા છે, હોં ! સરવાળે પાછા આવી રીતે સમભાવમાં લઈ ગયા છે. આત્મજ્ઞાન સમભાવ એ બધા પર્યાયવાચક નામ છે. પર્યાય શબ્દનો પણ પ્રયોગ છે. દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય એ જાતના નથી. કેમ કે એક પરબ્રહ્મ માન્યું છે.

મુમુક્ષુ :- દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં ગુણનો કોઈ ભાગ નથી આવતો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. ગુણની કોઈ વાત નથી. પરમબ્રહ્મને કોઈ ગુણની વાત નથી આવતી. એમ જે જે આત્માઓ છે, જીવો છે એમાં ત્રણ પ્રકાર લીધા છે. સત્ત્વ, રજસ અને તમસ. એ ગુણ બતાવ્યા છે. કોઈ જીવ સત્ત્વગુણની પ્રકૃતિવાળો છે, કોઈ રજસગુણની પ્રકૃતિવાળો છે, કોઈ તામસી પ્રકૃતિનો છે. અને એ બધાનો સરવાળો કલ્પના માર્યો છે. એ બધા ભંગ ભેદો કલ્પનામાત્ર છે, સરવાળે એક ચૈતન્યબ્રહ્મમાં દ્વૈત જ નથી પછી એનો વિચાર ક્યાં કરવાનો ?

મુમુક્ષુ :- ચૈતન્યબ્રહ્મને જાણતો નથી એટલે આ બધું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ચૈતન્યબ્રહ્મમાં પોતાની જો અભેદ બુદ્ધિ થઈ જાય, તો પછી કોઈ ભેદ રહેતો નથી.

મુમુક્ષુ :- વેદાંતના જેટલા શાસ્ત્રો છે એ બધા ભ્રમ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો વેદાંતની સામે બેસો ત્યારે ખરેખર ખબર પડે. આપણે કોઈની ગેરહાજરીમાં એ વાત કહેવી ખોટી. વેદાંતની સામે બેસવું જોઈએ. ન્યાય એવો છે, હોં ! આ ન્યાયની વાત છે. બાકી કોઈની ગેરહાજરીમાં ટીકા ટીપ્પણી ગમે એટલી કરી શકાય છે. એ કાંઈ ન્યાયસંપન્ન તો નથી. પછી એ લોકો શું સમજે છે ? શું કહેવા માગે છે એ તો સામે બેસીને નક્કી કરવું પડે. એને જેટલું સમજણ હોય એ પોતે વ્યક્ત કરી શકે ને.

મુમુક્ષુ :- કંઈ પણ સમજૂતી થાય તો નિરપવાદ તત્ત્વને...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો પછી હજારોગમે વાતો છે. ... જે આ કથાનુયોગની રામાયણ છે ને એવા Volume છે, ખાલી તત્ત્વજ્ઞાનની રામાયણના. એટલી બધી વાતો છે. ઉપશમ અર્થે... સિદ્ધાંતનો વિષય જુદો છે. ઉપશમ અર્થે તો ઘણી વાતો છે. ત્યાં પણ એ સંપ્રદાયની અંદર માણસો શાંત, શાંત પ્રકૃતિના મુમુક્ષુતાની ... એવા જીવો પણ ત્યાં જોવામાં આવે છે એનું કારણ આ છે.

‘વેદાંત ભ્રાંતિ કહે છે; તથા બીજા પણ તેને અનુસરતા એવા શબ્દ કહે છે.’ બીજા સંપ્રદાયમાં પણ એવા જુદા જુદા પોતપોતાના પારિભાષિક શબ્દોથી (કહે છે). મૂળ તો એ પ્રકારના સાંસારિક કાર્યને કાંઈને કાંઈ નામ આપવામાં આવે છે. એ તો નજરે સામે દેખાય એવી ચીજ છે. કે ભાઈ તમે શું કરો છો ? કે તમે વેપાર

કરો છો, તમે નોકરી કરો છો, કોઈ કાંઈ બનાવે છે, કોઈ કાપડ બનાવે છે, કોઈ કાંઈ કરે છે તો એને કાંઈને કાંઈ ... સંપ્રદાયમાં એનું કાંઈ ને કાંઈ સ્થાન કોઈ નામથી ચોક્કસ કરેલું છે.

‘વાસ્તવ્ય વિચાર કર્યેથી...’ જો વસ્તુના સ્વરૂપ અનુસાર વિચાર કરો, વસ્તુના સ્વભાવ અનુસાર એની વાસ્તવિકતાનો વિચાર કરવામાં આવે તો. હવે આ પોતાનો અભિપ્રાય આ વિષયની અંદર ‘શ્રીમદ્જી’ પોતે સ્પષ્ટ આપે છે કે મને વાસ્તવિક એમ લાગે છે કે ‘આત્મા ઘટપટાદિનો તથા ક્રોધાદિનો કર્તા થઈ શકતો નથી...’ માને ભલે કે મેં ઘડો બનાવ્યો, માને ભલે કે મેં ક્રોધ કર્યો, પણ બે માંથી એકેય કાર્યનો એ કર્તા થઈ શકતો નથી. ‘માત્ર નિજસ્વરૂપ એવા જ્ઞાનપરિણામનો જ કર્તા છે, એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે.’ મારું જ્ઞાન આમ બોલે છે. આત્માના કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદાનો વિચાર કરતાં જ્ઞાનદશામાં આમ પરિણમન છે, અજ્ઞાનદશામાં આમ પરિણમન છે અને આ બંનેનો સરવાળો પાછો આ છે. એ વાત ચોખ્ખી કરી દીધી પોતાના અભિપ્રાયની. આત્મા શું કરે છે ? એવા ‘ગાંધીજી’ના પ્રશ્નનો ઉત્તર છે.

હવે ‘તેને કર્મ નડે છે કે નહીં ?’ એ પૂછ્યું છે. ‘અજ્ઞાનભાવથી કરેલાં કર્મ પ્રારંભકાળે બીજરૂપ હોઈ...’ જ્યારે એ કર્મ બાંધ્યા, પોતાના દોષિત પરિણામથી, વિભાવ પરિણામથી જે કાંઈ કર્મનો સંબંધ થયો, બંધન થયું, ત્યારે તે બીજભૂત છે. ત્યારે એણે બીજ વાવ્યું છે. ફળ પછી આવશે એમ કહે છે. ‘યોગ પામીને...’ એટલે વખતનો, ‘વખતનો યોગ પામીને..’ એટલે સમય પસાર થતાં ‘ફળરૂપ વૃક્ષપરિણામે પરિણમે છે;...’ પછી એનું ફળ આવે છે. અને એ બીજ કરતાં વૃક્ષનું ફળ હંમેશા મોટું હોય છે. માણસને એમ થાય કે મને આટલું બધું દુઃખ કેમ પડ્યું ? મને આટલું બધું દુઃખ પડે એવું તો કોઈ કાર્ય કર્યું હોય એવું મને લાગતું નથી. કેમ કે બહુભાગ તો પૂર્વજન્મના કરેલા કર્મના ફળ ઉદયમાં આવે છે. એટલે પૂર્વજન્મનો વિષય ભાવાંતર થતાં વિસ્મૃત થઈ ગયેલો હોય છે. આ ભવમાં એનો વિચાર કરે છે તો થાય છે કે મેં આવું તો કાંઈ કર્યું નથી. એમ પુણ્યના ફળ પણ એવી રીતે આવે છે. નહિ ધારેલી અનુકૂળતા આવે છે, નહિ ધારેલી પ્રતિકૂળતાઓ પણ આવે છે અને એ ફળસ્વરૂપે આવે છે.

‘અર્થાત્ તે કર્મો આત્માને ભોગવવાં પડે છે.’ પછી એને એ અજ્ઞાનભાવે કરનાર

ન ભોગવવાની ઈચ્છા હોય તો એમાં એનું ચાલતું નથી. જો આત્મા પોતાના સંયોગોનો કર્તા થઈને કરી શકતો હોય તો, એને ન જોઈએ એવા કર્મફળ શું કરવા ભોગવે ? એને હડસેલો મારી દે અને લોકો કરે છે, ભાઈ! આપણે જ્યોતિષ જોવડાવો. આપણને જે પ્રતિકૂળતા આવવાની છે એને અગાઉથી આપણે પાણી પહેલા પાળ બાંધી લ્યો. પછી પેલા લોકો તો સમજે છે, કે આ માણસ શું કરવા જ્યોતિષ જોવડાવે છે ? કે એને પ્રતિકૂળતા જોઈતી નથી. બાંધેલા એવા કર્મના ફળ એને ભોગવવા નથી. એટલે મારી પાસે આવ્યો છે. એટલે સમજે છે કે ભૂલીને તો આવ્યો છે. એને ફળ ભોગવ્યા વગર ચાલે એવું નથી છતાં નથી ભોગવવા એ તો ભૂલ એણે કરી જ છે. એટલે એને પછી વધારે ફસાવે છે, કે તો પછી એમ કર આની અંદર આ બધા ગ્રહોનું જ્ઞાન છે અને ગ્રહોનું ગણિત છે. એટલે પછી એને કાંઈ ને કાંઈ દોરા, ધાગા, પથરા, તાવીજ, આ-તે, વીટીમાં લાલ-પીળા,લીલા પથરા પહેરાવે છે ને ? કાંઈને કાંઈ એને ચડાવી દે છે. એમ કર એટલે તને વાંધો નહિ આવે. જો એમ થતું હોત અને કરેલા કર્મના ફળ ન ભોગવાતા હોત તો બધા એવું જ કરે. એવી મૂર્ખતામાં આવીને એવી ભૂલો પણ કરે છે. કરેલા કર્મના ફળ ન ભોગવવા પડે એવી કુદરતના ઘરમાં અવ્યવસ્થા નથી, કે કરેલા કર્મના ફળ ન ભોગવવા પડે. કુદરતના ઘરમાં એ વ્યવસ્થા છે, કે ગમે તે જીવ હોય, તીર્થંકર દ્રવ્ય હોય તો પણ એણે જે પરિણામે જે કર્મ કર્યું તે એને ભોગવ્યે છૂટકો થવાનો. વગર ભોગવ્યે ત્રણકાળમાં છૂટકો થાય નહિ. આ કુદરતના ઘરનો અફર નિયમ છે. એમાં કોઈનું કાંઈ ચાલે એવું નથી.

મુમુક્ષુ :- અજ્ઞાનપણે કર્મ બાંધ્યા હોય અને બીજ વાવ્યું તો સહજપણે ઝાડ ઊગી જાય કે એમાં જોડવાથી થાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઝાડ તો ઝાડ થઈને આવવાનું. જોડાવું ન જોડાવું બીજી વાત છે. બે જુદી જુદી વાત છે. બીજનું ઝાડ થવું તે જુદી વાત છે અને એમાં જોડાવું કે ન જોડાવું તે બીજી વાત છે. બેય જુદી જુદી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- જોડાયા પછી જ ઝાડ થાય એમ નહિ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. નહિ. ઝાડ તો થવાનું જ. જોડાવું, ન જોડાવું એ વખતની સ્વતંત્ર સ્થિતિની વાત છે. એ વખતની એની પોતાની સમજણ, એ વખતની પોતાની શ્રદ્ધા, પોતાનું જ્ઞાન, પોતાનું આચરણ, પોતાનો પુરુષાર્થ એવી યોગ્યતા અનુસાર

એ કામ કરે છે. ઝાડ કરતાં મોટું ઝાડ વાવી દે અને ઝાડને નિર્મૂળ પણ કરી નાખે. એના માટે એ સ્વતંત્ર છે. પણ ઝાડ આવવાનું એ આવવાનું જ. એમાં ઈન્દ્ર, નરેન્દ્ર, જિનેન્દ્ર કોઈનું ચાલતું નથી. એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- અજ્ઞાનપણે કર્મ બાંધ્યું છે એમ કહેવું કે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જીવ અજ્ઞાનપણે જ બાંધે છે ને ? શું કરે છે ? અનાદિનો અજ્ઞાની છે અને જે કર્મ બાંધે છે એ અજ્ઞાનપણે બાંધે છે. જ્ઞાનદશા તો કોઈ જીવને ક્યારેક થાય છે. બાકી તો અજ્ઞાનપણે બાંધે અને અજ્ઞાનપણે ભોગવે, અજ્ઞાનપણે બાંધે અને અજ્ઞાનપણે ભોગવે. આ ચક્કર સંસારનું ચાલ્યા જ કરે છે. જ્ઞાનીઓ, સત્પુરુષો એમાંથી છૂટવાનો રસ્તો બતાવે છે. જો હું આમ છૂટ્યો છું, તારે છૂટવું હોય તો આ એક રસ્તો છે અને એક જ રસ્તો છે. એના બે રસ્તા નથી. એટલી વાત સ્પષ્ટ છે.

‘અર્થાત્ તે કર્મો આત્માને ભોગવવાં પડે છે. જેમ અગ્નિના સ્પર્શે ઉષ્ણપણાનો સંબંધ થાય છે, એને તેનું સહેજે વેદનારૂપ પરિણામ થાય છે.’ અગ્નિને અડે તો દાઝે. પછી જાણી જોઈને અડે કે અજાણ્યે અડે. અડે એટલે દાઝ્યા વિના રહે નહિ. આ સીધી વાત છે. કોઈ કહે, ભાઈ ! અમને ખબર નહોતી નહિતર તો અમે આવું કર્મ ન બાંધત. તો કહે છે, ખબર કરવી એ તારો પહેલો ધર્મ હતો, ખબર કરવી એ તારો પહેલો ધર્મ હતો. તારો ધર્મ તું ચૂક્યો છો, એમાં કોઈ શું કરે ? ‘તેનું સહેજે વેદનારૂપ પરિણામ થાય છે,...’

‘તેમ આત્માને ક્રોધાદિ ભાવના કર્તાપણાએ જન્મ, જરા, મરણાદિ વેદનારૂપ પરિણામ થાય છે.’ ક્રોધાદિભાવના કર્તાપણાથી. કેમ કે અજ્ઞાનભાવે કર્તા થઈને પરિણામે છે માટે. જ્ઞાનીને ક્રોધાદિભાવનું કર્તાપણું નહિ હોવાથી એને જન્મ, જરા, મરણાદિ વેદનારૂપ પરિણામ થતા નથી. એમ લેવું. આને થાય છે. ‘આ વિચારમાં તમે વિશેષપણે વિચારશો,...’ આ સંબંધની અંદર તમે થોડો વધારે વિચાર કરજો એમ ‘ગાંધીજી’ને કહ્યું છે. હું તો તમને ટૂંકામાં કહું છું, લખું છું, પણ તમે વધારે વિચાર કરજો.

‘અને તે પરત્વે જે કંઈ પ્રશ્ન થાય તે લખશો, કેમ કે જે પ્રકારની સમજ તેથી નિવૃત્ત થવારૂપ કાર્ય કર્યે જીવને મોક્ષદશા પ્રાપ્ત થાય છે.’ મોક્ષદશા થવા માટે તે તે પરિણામો નિવૃત્ત થવાની જે પ્રકારની સમજ જોઈએ, એવું જે કાર્ય કરવું જોઈએ,

તે કાર્ય કરે, સમજણરૂપી જ્ઞાનરૂપી કાર્ય કર્યા વિના (એ નિવૃત્ત થાય નહિ). સમજની વાત લીધી છે, કે જે પ્રકારની સમજ જોઈએ, તે પ્રકારની સમજ વિના મોક્ષદશાની પ્રાપ્તિ નથી. એ પહેલા ત્રણ પ્રશ્નનો ઉત્તર ત્યાં પૂરો થાય છે.

બીજો પ્રશ્ન બે પેટા પ્રશ્ન સાથે છે. કે ‘(૧) ઈશ્વર શું છે ? (૨) તે જગતકર્તા છે એ ખરું છે ?’ આ જગતના અત્યારના વિશ્વના મોટા ભાગના માણસોની જે માન્યતા છે એ માન્યતા ઉપર ‘ગાંધીજી’એ પ્રશ્ન કર્યો છે, કે જગતમાં ઈશ્વર જેવું કંઈ છે કે નહિ ? અને હોય તો એનું સ્વરૂપ શું છે ? ઈશ્વરનું સ્વરૂપ શું ? અને ઈશ્વરનું સ્વરૂપ જેવું તમે માનતા હોય તેવું ભલે, પણ ઈશ્વર જગતને કરે છે કે નહિ ? એણે જગતને કર્યું છે કે નહિ ? બનાવ્યું છે કે નહિ ?

જગતકર્તા ઈશ્વરની માન્યતાવાળાની બહુ મોટી દલીલ એ છે કે માટીમાંથી ઘડો કુંભાર વિના વગર બનાવ્યે બની જાતો નથી. માટી જે ખેતરમાં પડી છે, એના ઉપર વરસાદનું પાણી પડે તો પણ કંઈ એનો પિંડલો થાતો નથી અને વગર કુંભારે એને ઉપાડીને કોઈ ચાકડા ઉપર ચડાવતું નથી. અને ચાકડો ફેરવીને એને ઘડો બનાવવાની કળા જેનામાં છે એવા કુંભાર વગર એ ઘડો પણ બનતો જોવામાં આવ્યો નથી. અત્યાર સુધી તો કોઈ દિ’ માટીથી એની મેળે ઘડો થયો હોય એવું અમે જોયું નથી. તો પછી ઘડા જેવી, રામપાત્ર જેવી ચીજમાં કુંભાર જોઈએ, અને તમે એમ કહો કે આવડું મોટું જગત બન્યું એમાં ઈશ્વરની જરૂર નથી ?! આવી એક સચોટ દલીલ છે. એ વાત કંઈ ગળે ઉતરે એવી નથી કે બધું આપોઆપ થાય છે. એ વાત ગળે ઉતરતી નથી.

એનો ઉત્તર આપે છે, કે ‘(૧) અમે તમે કર્મબંધમાં વસી રહેલા જીવ છીએ.’ ક્યાંથી શરૂ કર્યું એમણે ? જીવના સ્વરૂપથી વાત કરી કે અત્યારે જો આપણો વિચાર કરવામાં આવે તો હું અને તમે જે પૂર્વે કરેલા અજ્ઞાનભાવે બાંધેલા કર્મના બંધનમાં પડેલા, વસી રહેલા જીવો છીએ. કે મુક્ત છીએ ? એ સ્વીકારવું પડે એવું છે કે આપણે કર્મબંધનમાં પડેલા જીવો છીએ. ‘તે જીવનું સહજસ્વરૂપ, એટલે કર્મરહિતપણે માત્ર એક આત્મત્વપણે જે સ્વરૂપ છે તે ઈશ્વરપણું છે.’ અત્યારે આપણે ઈશ્વર નથી એમ કહે છે. આ દશામાં, આપણે ઈશ્વરની દશામાં નથી. પણ આપણું મૂળ સ્વરૂપ શું છે ? એમ કહે છે, કે જે કર્મબંધનમાં પડેલા અમે તમે જે જીવો છીએ, તેનું સહજ

સ્વરૂપ એટલે મૂળ સ્વરૂપ, અકૃત્રિમ સ્વરૂપ, સ્વભાવિક સ્વરૂપ, વાસ્તવિક સ્વરૂપ એ તો કર્મરહિત છે. એમાં કર્મનો પ્રવેશ નથી. કર્મનો સંબંધ પણ નથી. કર્મનો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ પણ નથી. ‘માત્ર એક આત્મત્વપણે...’ માત્ર એકલો આત્મા, શુદ્ધ આત્મા, નિર્ભેદ આત્મા, માત્ર આત્મતત્ત્વ એવું જે એનું સ્વરૂપ છે એ આત્માનું ઈશ્વરપણું છે. તેને ઈશ્વરપણું કહેવામાં આવે છે.

‘અપ્પા સો પરમ અપ્પા.’ આત્મા છે તે પરમાત્મા છે. પણ કેવી રીતે ? સ્વરૂપે કરીને તે પરમાત્મા છે, સ્વરૂપે કરીને પરમાત્મા છે. અત્યારે વર્તમાન દશામાં સંસારમાં એ પરમાત્મા છે અને ઈશ્વર છે એમ નથી કાંઈ. પણ એ પરમાત્મપણું જે પોતાનું સ્વરૂપ છે એને મુમુક્ષુ થઈને, જિજ્ઞાસુ થઈને જાણવાની સ્થિતિમાં પહેલા આવવું પડે છે, એ જાણતા પ્રગટ થાય છે ત્યારે એને આત્માનું ઐશ્વર્ય પ્રગટ કર્યું એમ કહેવામાં આવે છે. એ ઐશ્વર્ય પહેલા આંશિકપણે પ્રગટ થાય છે અને પછી ક્રમે કરીને સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય એ આત્માને વિષે પ્રગટ થાય છે. ત્યારે તે આત્માને ઈશ્વર, ભગવાન એવા નામથી કહેવામાં આવે છે.

‘કર્મરહિતપણે માત્ર એક આત્મત્વપણે જે સ્વરૂપ છે તે ઈશ્વરપણું છે. જ્ઞાનાદિ ઐશ્વર્ય જેને વિષે છે, તે ઈશ્વર કહેવા યોગ્ય છે;...’ જ્ઞાન આદિ ઐશ્વર્ય. હવે શા માટે એના આત્માને ઈશ્વરપણું કહ્યું ? કે એનામાં જ્ઞાનાદિ સામર્થ્ય છે. ઐશ્વર્ય છે એટલે શું ? સામર્થ્ય છે, શક્તિ છે માટે એને ઈશ્વર કહેવામાં આવે છે. ઐશ્વર્ય-શક્તિનો ધણી એનું નામ ઈશ્વર. જ્ઞાન વગેરે અનંત શક્તિઓ ‘ઐશ્વર્ય જેને વિષે છે, તે ઈશ્વર કહેવા યોગ્ય છે; અને તે ઈશ્વરતા આત્માનું સહજસ્વરૂપ છે.’ અને એવું ઈશ્વરપણું તે પ્રત્યેક આત્માનું, બધા આત્માનું, કોઈ બાદ નહિ એમાં, બધા આત્માનું એ સહજસ્વરૂપ છે.

‘જે સ્વરૂપ કર્મપ્રસંગે જણાતું નથી,...’ કર્મપ્રસંગ એટલે કર્મના ઉદય પ્રસંગે પોતાને ઉદયવાળો અનુભવતાં, એને કર્મપ્રસંગ કહ્યો. કર્મનો પ્રસંગ તો જ્ઞાનીને પણ છે પણ એ પોતાને ઉદયવાળો નથી અનુભવતા. એના અનુભવમાં ફેર છે. જ્યારે અજ્ઞાનદશામાં સંસારી જીવો એને જે જે કર્મનો ઉદય આવે છે ત્યારે તે ઉદયવાળો એમ માને છે. જુઓ ! અમારે કેવો આકરો ઉદય આવ્યો, એમ કહે. પ્રતિકૂળતા આવે ત્યારે. અનુકૂળતા આવે ત્યારે કહે, જુઓ ! અમારે કેવા પુણ્ય ફળ્યા છે ! અમારે કેવા પુણ્ય ફળ્યા !

રાજી રાજીના રેડ. વળી પ્રતિકૂળતા આવે ત્યારે રોવા માંડે. અરે...રે...! અમારે કેવો ઉદય આવ્યો ? કેવો આકરો ઉદય આવ્યો ? ત્યારે એ પોતાના ઐશ્વર્યને, ઐશ્વર્ય ઐશ્વર્યપણે હોવા છતાં એ એને જણાતું નથી. પોતાનું જ્ઞાનાદિ ઐશ્વર્ય નાશ નથી પામતું. જ્ઞાનાદિ ઐશ્વર્ય રહેવા છતાં, હોવા છતાં તે કર્મપ્રસંગે જણાતું નથી, નહિ હોવા બરાબર થઈ જાય છે. જેમ એક માણસ ઘરમાં દોલત દાટેલી હોય, એને ખબર જ ન હોય અને દરિદ્રતા દીનતા કરે. એવી રીતે એ કર્મપ્રસંગની અંદર દીનહીન થઈને પ્રવર્તે છે.

જ્ઞાનાદિ ઐશ્વર્ય એ એનું સ્વરૂપ છે. ‘જે સ્વરૂપ કર્મપ્રસંગે જણાતું નથી, પણ તે પ્રસંગ અન્યસ્વરૂપ જાણી,...’ તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી પણ તે ઉદયનું સ્વરૂપ જાણીને, તે જડનું સ્વરૂપ, પુદ્ગલનું સ્વરૂપ જાણીને અથવા અન્ય સ્વરૂપ એટલે પોતાથી ભિન્ન જાણીને, પોતાના સ્વરૂપથી તદ્દન ભિન્ન જાણીને મારે લાગતું વળગતું નથી કાંઈ. મારે કાંઈ લાગતું વળગતું નથી. એમ જાણીને ‘જ્યારે આત્માભણી દષ્ટિ થાય છે...’ એમ જાણીને જ્યારે પોતાના સ્વરૂપ પ્રત્યે દષ્ટિ થાય છે ત્યારે એ દષ્ટિ થયા પછી ‘ત્યારે જ અનુક્રમે સર્વજ્ઞતાદિ ઐશ્વર્યપણું તે જ આત્મામાં..’ પોતાને પોતાના આત્મામાં જાણવામાં આવે છે. અહીંયાં બહુ સરસ વાત લીધી છે. જ્યારે કોઈ જીવ કર્મપ્રસંગને અન્ય પ્રસંગ જાણે, અન્ય સ્વરૂપે જાણે ત્યારે. કોઈ જીવ સંસારમાં ઉદય વગરનો નથી, કર્મના પ્રસંગ વગરનો નથી. પણ ગમે ત્યારે, કોઈપણ ક્ષણે, જ્યારે એ અન્ય સ્વરૂપે જાણે અને પોતાના સ્વરૂપ સાથે એને કિચિત્ માત્ર સંબંધ નથી એમ જાણે. અને ‘જ્યારે આત્માભણી દષ્ટિ થાય...’ એમ જાણીને આત્માભણી દષ્ટિ થાય. એમ જાણ્યા વગર આત્માભણી દષ્ટિ થાય એવું કાંઈ બની શકવા યોગ્ય નથી.

‘જ્યારે આત્માભણી દષ્ટિ થાય છે ત્યારે જ અનુક્રમે સર્વજ્ઞતાદિ ઐશ્વર્યપણું તે જ આત્મામાં જણાય છે;...’ અથવા અનુભવવામાં આવે છે. જાણવામાં આવે છે ત્યારે એને અનુભવગોચર પણ થાય છે કે ખરેખર હું એક અનંત શક્તિવાળો પરમ ઐશ્વર્યયુક્ત પરમ પદાર્થ છું. મારી બેહદ શક્તિ જોતાં મારે કોઈની અપેક્ષાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. હું નિરાલંબ નિરપેક્ષ તત્ત્વ છું. પરિપૂર્ણ હોવાથી પૂર્ણતામાં કોઈની જરૂર પડતી નથી. જરૂર પડે એને પૂર્ણ કહેવાતું નથી. એવા પોતાના પૂર્ણ ઐશ્વર્ય સંપન્ન સ્વરૂપને એ પોતે અનુભવે છે.

‘તેથી વિશેષ ઐશ્વર્યવાળો કોઈ પદાર્થ સમસ્ત પદાર્થો નીરખતાં પણ અનુભવમાં આવી શકતો નથી;...’ અને એ અનુભવમાં એને શું જણાય છે ? કે મારાં કરતાં વિશેષ ઐશ્વર્યવાન કોઈ પદાર્થ આ જગતમાં ક્યાંય હું જોવા બેસું તો પણ મને દેખાતો નથી. સર્વોત્કૃષ્ટ મહાન હોય તો આ જગતમાં હું એક જ છું એવો એને અનુભવ થાય છે.

મુમુક્ષુ :- ‘સોગાનીજી’ કહે ને મારું પલ્લું બેસી જાય છે. અને જગત આખું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉલ્લી જાય છે. એટલી પોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ મહાનતા છે. છે તે ભાસે છે અને અનુભવમાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ‘કલકત્તા’ની આટલી આબાદીમાં હું એક જ સુખી છું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તે દિ’ રહેવાનું ઠેકાણું નહોતું, હોં ! તે દિ’ ઘરબારનું ‘કલકત્તા’માં રહેવાનું ઠેકાણું નહોતું. શરૂઆતમાં ધર્મશાળામાં અને ઓલામાં રહેતા હતા. સેનિટોરિયમમાં રહેતા હતા. સેનિટોરિયમમાં રહેતા હતા. જ્યાં સુધી ઘર લેવાની પરિસ્થિતિ નહોતી ત્યાં સુધી સેનિટોરિયમમાં રહેતા હતા. ‘કલકત્તા’માં પચાસ લાખ, કરોડ, બે કરોડનો બંગલો હોય, એ સુખી અને સેનિટોરિયમમાં કે ધર્મશાળામાં રહે માટે દુઃખી. એવો સુખ-દુઃખનો અહીંયાં હિસાબ નથી. એ સુખી હતા. અને પોતાના સુખનો અનુભવ કરતા હતા. સુખી હતા એટલે કલ્પનામાં વિહાર નહોતા કરતા. પોતાના સુખસ્વરૂપનો સુખી થઈને અનુભવ કરતા હતા. એમ છે ખરેખર.

એ જરા ન સમજાય એવું, સામાન્ય બુદ્ધિમાં ન સમજાય એવો વિષય છે. જેને રહેવાના ઘરના ઠેકાણા ન હોય, કુટુંબને રાખવાના ઠેકાણા ન હોય, કુટુંબનો વસવાટ કરવા માટે એક રૂમ લેવી કે બે રૂમ લેવી, એનું ઠેકાણું ન હોય, વેપાર કરવા માટે બજારમાં આવવું પડતું, કે ભાઈ ! મારે આ માલ વેચવો છે, તમારે લેવો છે ? મારી પાસે આ માલ વેચવાનો છે, તમારે લેવાનો છે ? એમને કોઈ મીલવાળા સાથે સંબંધ હતો. ‘અજમેર’થી કોઈ મીલવાળા સાથે સંબંધ થયેલો. એવી રીતે એમણે ‘કલકત્તા’ પસંદ કરેલું. એને એમ કહ્યું કે મારી Product તમે બજારમાં વેંચજો. કોઈ દુકાન તો હતી નહિ. રહેવાની રૂમ નહોતી, બજારમાં દુકાન નહોતી. કોઈ એક સંબંધીને ત્યાં બેસતા હતા. બજારમાં કોઈ જાણીતા ઓળખીતાને ત્યાં બેસતા હતા. એ તો તમને ખ્યાલ છે બેસતા હતા. કોને ત્યાં બેસતા હતા એ તો ખ્યાલ છે.

મુમુક્ષુ :- દલાલીનું કરતા..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ફરતા હતા. પણ માર્કેટમાં ફરતા. આ માલ વેચવાનો છે. એ કહે છે, હું સુખી છું. એ કેમ માન્યામાં આવે ? મોટી લાંબી લાંબી ગાડી અને બંગલા લઈને ફરતા હોય એને કેમ માન્યામાં આવે ? કે અમારા કરતાં આ સુખી છે એ કેવી રીતે માનીએ ? માને કે ન માને. શાંતિ તો આત્મામાંથી આવે છે કાંઈ બંગલા-મોટરમાંથી શાંતિ આવતી નથી. એ તો સામેથી છાતી ઉપર બેસી જાય છે. બંગલા-મોટર તો છાતી ઉપર બેઠા હોય છે. એટલે એમાંથી, એના નિમિત્તે, એમાંથી અશાંતિ નથી પણ એના નિમિત્તે અશાંતિ આવે છે. શાંતિ આત્મામાંથી આવે છે એ આવતી હતી. એ એક હકીકત હતી.

મુમુક્ષુ :- એ વાસ્તવિક સુખનો અનુભવ કરતા હતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં વાસ્તવિક સુખનો અનુભવ કરતા હતા. ઓલી અશાંતિ એને કૃત્રિમ શાંતિ તરીકે માને. જગતમાં શું છે કે છોકરા જેમ રમતા રમતા ખોટા ખોટા દાંત કાઢે ને ? સાવ ખોટે ખોટા દાંત કાઢે. એને કાંઈ ખબર ન પડે કે શું દાંત કાઢવા ? પણ જરા કપડું સારું પહેરે ત્યાં રાજ થાય, એક સારો દાગીનો પહેરે ત્યાં રાજ થાય. એમ કાંઈક મળ્યું એમ ગણીને રાજ થાય અને કાંઈક ગુમાવ્યું એમ સમજીને રોવા માંડે. બસ. જ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં એ બાળક જેવું લાગે છે. કાં ઘડીક ઘડીકમાં ખોટે ખોટો રાજ થાય છે. કૃત્રિમ. કેમ કે એમાંથી એને ખરેખર એને આનંદ આવતો નથી હોતો. સુખ આવતું નથી હોતું. પણ કૃત્રિમ આનંદની કલ્પના કરે છે. આનંદ અને સુખની કલ્પના કરી કરીને હરખાય છે. એ બાળક જેમ ખોટું ખોટું કરે છે એના જેવું છે એ, જ્ઞાનીની નજરમાં, હોં ! એને તો એમ લાગે છે કે હું બધાને મારું સુખ દેખાડું છું. હું સુખી થયો છું એ બીજાને હું જણાવું છું. બધા એવું પણ જાણે છે કે હું પણ સુખી થઈ ગયો છું. પણ વાતમાં કાંઈ માલ નથી.

કહે છે, કે 'તેથી વિશેષ ઐશ્વર્યવાળો કોઈ પદાર્થ સમસ્ત પદાર્થો નીરખતાં પણ અનુભવમાં આવી શકતો નથી;...' જે-તે પદાર્થ પોતાને મળ્યા હોય, મળ્યા હોવાનું પણ માનીને પણ પોતાની મહત્તા કલ્પે તો પણ ખરેખર પોતાથી મહાન કોઈ જગતમાં પદાર્થ છે નહિ. એટલે જ્ઞાની એમ કહે છે, કે બીજા પદાર્થને લઈને જો તને મોટાઈ લાગતી હોય તો તારી મોટાઈને તું ભૂલી ગયો છો. અને જેનાથી તારી મોટાઈ નથી,

તારાથી જે હિન પદાર્થ છે એનાથી તારી મોટાઈ તું માને છો. એના જેવું છે. જગતમાં પોતાથી પોતાની ઓળખાણ એ મોટાઈ કહેવાય કે બીજાથી પોતાની ઓળખાણ તે મોટાઈ કહેવાય ? પોતાથી પોતાની મોટાઈ તે મોટાઈ છે. આ તો બીજાથી મોટાઈ દેખાડવી છે. હું આ વાળો છું.. આના વાળો છું... આના વાળો છું. તો કહે છે, તું તો પછી મોટો નથી રહેતો. તું એ બધાથી નાનો રહે છો. પછી એનાવાળો તું સાચો. એમ પોતાને દીન અને હીન એમાં સ્વીકારી લેવામાં આવે છે અને એ જ પોતાના મહાન ઐશ્વર્ય પ્રત્યેનો અપરાધ છે. એ જ જીવનો અપરાધ છે ખરેખર. પછી એમાંથી બીજા અપરાધ થાય છે.

‘જેથી ઈશ્વર છે તે આત્માનું બીજું પર્યાયિક નામ છે,...’ જે આત્માની મૂળ સ્વરૂપે, મૂળ સ્થિતિ છે એનું બીજું પર્યાયિક નામ છે. એટલે એને કારણશુદ્ધપર્યાય કહેવામાં આવે છે. ... એનું પર્યાયિક નામ છે. આ સંસારિકમાં ઐશ્વર્યપણું નથી પ્રગટ્યું એટલે એને સંસારિક કહેવું એ એનું પર્યાયિક નામ છે એને ઈશ્વર કહેવો એ એનું બીજું એક પર્યાયિક નામ છે. ‘એથી કોઈ વિશેષ સત્તાવાળો પદાર્થ...’ બીજો કોઈ. આ સિવાય. પોતાના સિવાય ‘એથી કોઈ વિશેષ સત્તાવાળો પદાર્થ,...’ ઐશ્વર્યવાળો પદાર્થ, કોઈ બીજો ‘ઈશ્વર છે એમ નથી, એવા નિશ્ચયમાં મારો અભિપ્રાય છે.’ ચોખ્ખું એમ લખ્યું છે, આ મારો અભિપ્રાય છે. જગતમાં કોઈ બીજો ઈશ્વર છે નહિ. હું ઈશ્વર છું અને મારા સિવાય કોઈ બીજો ઈશ્વર મારા માથે નથી, એમ કહે છે. મારા માથે કોઈ ધણી નથી. મારો ધણી હું, મારો ઈશ્વર હું, મારા ઉપર કોઈ બીજો ઈશ્વર છે નહિ, કે જેની મારા ઉપર સત્તા ચાલે. એવો કોઈ ઈશ્વર વિશેષ સત્તાવાળો છે નહિ. એ ઈશ્વરનું સ્વરૂપ કહ્યું, એ ઈશ્વરનું સ્વરૂપ કહ્યું. અન્યમતિને સમજાવવા છે ને ? એટલે કેવી શૈલી કરી છે એમણે ? સામે ઈશ્વરકર્તાવાળા પ્રશ્ન પૂછે છે. કહે છે કે આત્માનું મૂળ સ્વરૂપ ઈશ્વર છે. જગતમાં બીજો કોઈ ઈશ્વર છે નહિ.

‘તે જગતકર્તા નથી,...’ સીધો જવાબ. જગતકર્તા છે ? કારણ-કાર્ય પછી સમજાવશું. પણ એ જગતકર્તા ઈશ્વર નથી. એ વાત સીધે સીધી છે. એમાં કાંઈ બીજો ફેર નથી. ‘તે જગતકર્તા નથી, અર્થાત્ પરમાણુ, આકાશાદિ પદાર્થ નિત્ય હોવા યોગ્ય છે,...’ કોઈ પરમાણુને એ રચે છે કે કોઈ આકાશને એણે બનાવ્યું છે (એમ નથી). એ તો નિત્ય પદાર્થ છે. નિત્ય પદાર્થ હોવા યોગ્ય છે તેથી એને નિત્યને કોઈ

બનાવે એ વાત રહેતી નથી. 'તે કોઈ પણ વસ્તુમાંથી બનવા યોગ્ય નથી.' પરમાણુ બીજી ચીજમાંથી બન્યા નથી, આકાશ પણ કોઈ ચીજમાંથી બન્યું નથી. શેમાંથી બનાવે ? શૂન્યમાંથી બનાવે ? કે કોઈ ચીજ પડી હોય એમાંથી બનાવે ? માટીમાંથી ઘડો બને કે શૂન્યમાંથી ઘડો બને ? એમ કહે છે. તો કહે માટીમાંથી ઘડો બને. તો માટીના પરમાણુને તે નિત્ય માન્યા કે ન માન્યા ? ઘડો તો અનિત્ય પર્યાય છે. પણ મૂળ દ્રવ્ય ક્યાં અનિત્ય થયું ? એમ કહે છે. તે પરમાણુ તે આકાશ 'કોઈ પણ વસ્તુમાંથી બનવા યોગ્ય નથી.'

'કદાપિ એમ ગણીએ કે, તે ઈશ્વરમાંથી બન્યા છે,..' હવે એક કલ્પના કરવામાં આવે છે કે ભાઈ ! ઈશ્વરમાંથી એ બધું બન્યું. શૂન્યમાંથી નહિ પણ ઈશ્વરમાંથી બન્યું. આખી સૃષ્ટિ શેમાંથી બની ? જગત આખું શેમાંથી બન્યું ? ઈશ્વરની લીલા ઈશ્વરમાંથી નીકળી. ત્યાં આ એક વાત સામે આવે છે. 'તો તે વાત પણ યોગ્ય લાગતી નથી,...' એ વાત બરાબર વ્યાજબી લાગતી નથી.

'કેમકે ઈશ્વરને જો ચેતનપણે માનીએ,...' હવે એમણે જાતિ લીધી. જગત તો એક જાતિનું જોવામાં નથી આવતું. એ લોકો બે જાત નથી પાડતા. આમ જડની બધી વાત કરે છે. આ જીવને જડમાં મોહ થાય છે, ફલાણું છે, ઠીંકણું છે. એટલે પરસ્પર વિરુદ્ધ વાત આવે છે. પણ આમ તો પાછી કલ્પના છે એમ કરીને ઉડાડી દે છે. અહીંયાં એમ કહે છે, કે એ 'ઈશ્વરને જો ચેતનપણે માનીએ,...' હવે તમે કહો છો કે એમાંથી જગત બન્યું તો તેને ચેતન માનીએ 'તો તેથી પરમાણુ, આકાશ વગેરે ઉત્પન્ન કેમ થઈ શકે ?' ચેતનમાંથી જડ કેવી રીતે આવ્યા ? 'કેમકે ચેતનથી જડની ઉત્પત્તિ થવી જ સંભવતી નથી.' ચેતનમાંથી જે બને તે બધું ચૈતન્યાત્મક હોય. ઈશ્વર જો ચૈતન્ય સ્વરૂપે હોય તો બધું જ ચૈતન્ય એમાંથી નીપજે આખું જગત નિપજ્યું એમાંથી તો ચૈતન્યસ્વરૂપે જ હોય.

'જો ઈશ્વરને જડ સ્વીકારવામાં આવે...' હવે બીજી રીતે લે છે. ના, ના એ જડ જ છે. 'તો સહેજે તે અનૈશ્વર્યવાન ઠરે છે,..' તો એને ઈશ્વર કહેવો નકામો છે. ઈશ્વરને જો જડ કહો, તો પછી ચેતન કરતાં તો જડ ઊંચો છે એ વાત ઈશ્વર છે એ વાત મોટો છે, મહાન છે એ વાત રહેતી નથી. એ તો આપોઆપ જ ઈશ્વરપણું ખોયું એણે. ઈશ્વરને જડ કહેતાં એણે ઈશ્વરપણું ખોયું. 'તેમ જ તેથી જીવરૂપ ચેતન પદાર્થની

ઉત્પત્તિ પણ થઈ શકે નહિ...' અને માનો કે ઈશ્વર જડ છે છતાં ઈશ્વર છે તો એમાંથી ચૈતન્ય જીવો ક્યાંથી બન્યા ? જડમાંથી જીવ ક્યાંથી આવ્યો ? જે જેમાં ગુણ નથી તેમાં તેનું કાર્ય હોઈ શકે નહિ. ચેતનમાં જડનો ગુણ નથી, જડનું કાર્ય ન થાય. જડમાં ચૈતન્યનો ગુણ નથી, એમાં ચૈતન્યનું કાર્ય ન થાય.

હવે એમ કહો કે 'જડચેતન ઉભયરૂપ ઈશ્વર ગણીએ છે...' કે એમાં જડ ચેતન બેય છે માટે આ જગત એમાંથી જડ-ચેતનાત્મક બન્યું. 'તો પછી જડચેતન ઉભયરૂપ જગત છે તેનું ઈશ્વર એવું બીજું...' સ્વરૂપ ગણો. ઈશ્વરનું એવું બીજું નામ. 'બીજું નામ કહી સંતોષ રાખી લેવા જેવું થાય છે;...' તો તો પછી ઈશ્વર કહો કે આખું જગત કહો, એક જ વાત થઈ ગઈ. એનું બીજું નામ પાડ્યું. પણ બીજું નામ પાડીને સંતોષ જ લેવો છે ને તમારે ? એના કરતા જગતનું નામ રાખીને સંતોષ લ્યો ને. જગતને જગતનું નામ આપીને સંતોષ રાખો ને. 'જગતનું નામ ઈશ્વર રાખી સંતોષ રાખી લેવો તે કરતાં જગતને જગત કહેવું, એ વિશેષ યોગ્ય છે.' સંતોષ લેવા માટે સારી વાત છે. અમથા અમથા નામ બદલીને તમારે શું કામ છે ?

'કદાપિ પરમાણુ, આકાશાદિ નિત્ય ગણીએ અને ઈશ્વરને કર્માદિનાં ફળ આપનાર ગણીએ...' હવે બીજી વાત એ લોકોની જે દલીલ છે (એની સામે કરે છે). એ તો બધું નિત્ય છે પણ એનું ફળ આપવામાં ઈશ્વરની જરૂર પડે છે. ગુનો તમે કર્યો, પણ ન્યાય તો ન્યાયાધીશ કરે ને ? એમ કહે છે. એમ તમે અપરાધ કર્યો, શુભાશુભ પરિણામ કર્યા પણ એનું ફળ તો ભગવાન આપે ત્યારે થાય ને ? એમ 'ગણીએ તોપણ તે વાત સિદ્ધ જણાતી નથી.' એ વાત પણ સાબિત થતી નથી. કેમ કે કેટલી ઉપાધિ કરે એ ? અનંત જીવો એ બધાના ફળના હિસાબ-કિતાબ કરવા, સરવાળા-બાદબાકી કરવા, ગુણાકાર-ભાગાકાર કરવા અને એ બધી ઉપાધિ કરવાની એને શું જરૂર ? એ વાત કાંઈ સાબિત થતી જણાતી નથી.

'એ વિચાર પર 'ષ્ટદર્શનસમુચ્ચય'માં સારાં પ્રમાણો આપ્યા છે.' એટલે આવા જે અન્યમતિના લોજિક છે એ સંબંધી 'ષ્ટદર્શનસમુચ્ચય'ની અંદર ઘણા નિરાકરણો ભર્યા છે. એટલે એમને પહેલા એમ કહ્યું કે 'ષ્ટદર્શનસમુચ્ચય' નામનો જે 'હરિભદ્રાચાર્ય'નો ગ્રંથ છે એ એકવાર વાંચી જજો. એટલે કેટલાક તો તમારા જે પ્રશ્નો છે એના ખુલાસા તમને આપોઆપ થઈ જશે. એ બીજો પ્રશ્ન ત્યાં પૂરો થાય છે.

ત્રીજો પ્રશ્ન એમણે મોક્ષ ઉપર કર્યો છે કે આ મોક્ષ શું ચીજ છે ? એ કલ્પના છે ? કે કોઈ સ્વર્ગ છે ? કે શું (છે) ? આ બધા મોક્ષ મોક્ષ કરે છે મોક્ષ એટલે શું છે ? જુદી જુદી રીતે સૌ આસ્તિક્ય દર્શન મોક્ષને વિચારે છે. ખરેખર મોક્ષ શું છે ? એવો ‘ગાંધીજી’નો પ્રશ્ન છે.

‘જે ક્રોધાદિ અજ્ઞાનભાવમાં, દેહાદિમાં આત્માને પ્રતિબંધ છે...’ તે બંધનથી નિવૃત્ત થવું તેનું નામ મોક્ષ છે. મોક્ષ એટલે મુક્ત થવું. શેનાથી ? કે બંધથી. બંધના પ્રકાર શું ? કે અજ્ઞાનભાવ અને દેહાદિ સંયોગ એ એને બંધન છે. તેનાથી મુક્તિ થવી. ‘તે મોક્ષપદ જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે.’ જ્ઞાનીઓએ આ રીતે મોક્ષપદ કહ્યું છે. આ રીતે મોક્ષપદ કહ્યું હોય તે જ્ઞાની અને જ્ઞાનીઓએ આ રીતે મોક્ષપદને કહ્યું છે.

‘તે સહજ વિચારતાં પ્રમાણભૂત લાગે છે.’ અને એ વિચાર કરતાં એ વાત પ્રમાણભૂત લાગે છે, પ્રમાણસર લાગે છે. કેમ કે જીવને ક્રોધાદિ અજ્ઞાનભાવમાં એકત્વ થઈને ભાવબંધન થાય છે અને શરીરાદિમાં દ્રવ્યબંધન થાય છે. તેને શરીર છોડવું છે. આ શરીરમાં રોગ ઘણા થઈ ગયા, હવે ઘણું દુઃખદાયક થઈ ગયું, આ શરીરમાં રહેવાનો કંટાળો આવે છે, માટે છોડી દઈએ તો એમ કાંઈ છૂટતું નથી. એ જીવને બંધન છે. એ દ્રવ્યે બંધન છે. અને પોતાના પરિણામની અંદર જે કાંઈ દુઃખના પરિણામ છે એની અંદર જીવ પ્રતિબદ્ધ થઈ જાય છે એ ભાવબંધન છે. એ બન્નેથી સર્વથા નિવૃત્ત થવું, દ્રવ્યે અને ભાવે પૂરેપૂરું છૂટી જવું, એને મુક્તિ થવી અથવા જ્ઞાનીનું મોક્ષપદ કહે છે. અને એ મોક્ષપદ છે એને વિચારતા સપ્રમાણ લાગે છે. એ વાત ન્યાય સંપન્ન અને યોગ્ય લાગે છે.

આ રીતે મોક્ષનું સ્વરૂપ તે દ્રવ્યે અને ભાવે, દ્રવ્ય-ભાવ બંધનથી છૂટવું એને મોક્ષ કહેવામાં આવે છે. મોક્ષની બે લીટીની અંદર આખી નિર્બાધ વ્યાખ્યા કરી નાખી છે. બાધા ન થઈ શકે એવી નિર્વિવાદ વાત કરી છે. ૨૭ પ્રશ્નોમાંથી ત્રણ પ્રશ્નો થયા.

(સમય થયો છે.)

તા. ૨૩-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૩૦
પ્રવચન નં. ૨૩૩

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત. પાનું-૪૨૭. ૫૩૦મો પત્ર. ‘ગાંધીજી’ના પ્રશ્નો ચાલે છે. ૯મો પ્રશ્ન છે.

‘(૧) વેદ કોણે કર્યા ? તે અનાદિ છે ? (૨) જો અનાદિ હોય તો અનાદિ એટલે શું ?’ એક પ્રશ્નમાં ત્રણ પ્રશ્નો છે. ‘વેદ કોણે કર્યા ?’

‘ઘણા કાળ પહેલા વેદ થયા સંભવે છે.’ એટલે અનાદિથી એનો ઉત્તર આવી ગયો. પુરાણા કાળમાં ઘણા જૂના વર્ષ પહેલા વેદોની ઉત્પત્તિ થઈ હોય એવું સંભવે છે. એટલે અનાદિ છે એ વાત નથી. ‘પુસ્તકપણે કોઈ પણ શાસ્ત્ર અનાદિ નથી;...’ અભિપ્રાયપણે સત્ય અભિપ્રાય, અસત્ય અભિપ્રાય અનાદિથી જીવોની અંદર ચાલતો આવ્યો છે. સત્ય અભિપ્રાયવાળા જીવો જગતમાં તેના તે રહે છે એવું નથી. કેટલાક જીવો મોક્ષે પધારે છે. બીજા નવા જીવો એ જ અભિપ્રાય ધારણ કરી ઉત્પન્ન થાય છે. એવી જ રીતે અસત્ય અભિપ્રાય ધરાવનારા તેના તે જીવો રહે છે એમ બનતું નથી. પણ એ અભિપ્રાયને અનુસરનારા નવા નવા જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે. એમ બન્ને વિરુદ્ધ અભિપ્રાય જગતમાં અનાદિથી ભિન્ન ભિન્ન જીવો ધારણ કરતા આવ્યા છે. આ જગતની પરિસ્થિતિ છે. અભિપ્રાય અપેક્ષાએ. પણ પુસ્તકપણે કોઈ અનાદિ પુસ્તક નથી. એકેય એવું પુસ્તક નથી કે જે અનાદિ હોય. કેમ કે પુસ્તકનું ટકવાપણું મર્યાદિત કાળ છે. ગમે એ ચીજનું બનાવ્યું હોય, તાંબાના પતરા ઉપર લખ્યું, તાડપત્ર ઉપર નહિ. તાંબાના પતરા ઉપર લખ્યું હોય તો પણ એની મર્યાદા છે. એ અમર્યાદિતપણે ટકી શકે એવી ચીજ સંયોગી પદાર્થમાં કોઈ નથી. એટલે પુસ્તક કે કોઈ પણ શાસ્ત્ર અનાદિ નથી.

‘તેમાં કહેલા અર્થ પ્રમાણે તો સૌ શાસ્ત્ર અનાદિ છે;...’ મિથ્યાત્વના શાસ્ત્રો

અને સમ્યક્ત્વના શાસ્ત્રો બંને અનાદિ છે. એમાં જે અભિપ્રાય અને અર્થ ચાલ્યો આવે છે એ તો બધા અર્થ ધારણ કરતા જીવો છે. 'કેમકે તેવા તેવા અભિપ્રાય જુદા જુદા જીવો...' જુઓ ! એક ને એક જીવ નહિ પણ 'જુદા જુદા જીવો જુદે જુદે રૂપે કહેતા આવ્યા છે,...' કોઈની કહેવાની પદ્ધતિ જુદા પ્રકારની, કોઈની કહેવાની પદ્ધતિ જુદા પ્રકારની. અભિપ્રાય એક હોય પણ પોતપોતાની રીતે સૌ કહેતા આવ્યા છે. 'અને એમ જ સ્થિતિ સંભવે છે.' અત્યારે વર્તમાન જગત જોતા પણ એ સ્થિતિ બરાબર સંભવે છે.

'ક્રોધાદિભાવ પણ અનાદિ છે, અને ક્ષમાદિભાવ પણ અનાદિ છે.' એટલે જગતમાં જીવોની અંદર અવગુણ પણ અનાદિનો છે અને ગુણવાન જે ભાવ છે, ગુણભાવ સ્વભાવભાવ છે એ પણ અનાદિથી છે. અને તે જુદા જુદા જીવો અનાદિથી ધારણ કરતા ચાલ્યા આવે છે. 'હિંસાદિધર્મ પણ અનાદિ છે, અને અહિંસાદિધર્મ પણ અનાદિ છે.' હિંસામાં ધર્મ માનનારા પણ અનાદિથી છે, અહિંસામાં ધર્મ માનનારા પણ અનાદિથી છે. ઘણા હિંસાથી ધર્મ માને છે. પહેલા હોમ-હવન કરતા હતા. અત્યારે આ મુસલમાન લોકો બકરી ઈદ ને એવું કરે છે. અહિંસાદિ ધર્મ અનાદિથી છે, અહિંસાધર્મ પણ અનાદિથી છે. એ જાતના અભિપ્રાયો ધરાવનારા જીવો હંમેશા હોય જ છે. હવે એ પરિસ્થિતિ જોતાં પોતે શું વિચાર કરવો ?

'માત્ર જીવને...' એટલે પોતાને 'હિતકારી શું છે ?' આ જ્યારે પરિસ્થિતિ બેય બાજુની સામે છે તો મને શું લાભનું કારણ છે ? મને સુખનું કારણ શું છે ? મને નિર્દોષતાનું શું કારણ છે ? આત્મહિતનું શું કારણ છે ? પોતાના પરિણામનો વિચાર કરવો. 'એટલું વિચારવું કાર્યરૂપ છે.' અથવા કર્તવ્ય છે, કરવાયોગ્ય છે. અનાદિ તો બેય છે. એવું નથી કે એક જૂનું છે માટે સોનું છે અને સાચું છે, નવું છે માટે ખોટું છે, એવું કાંઈ ધોરણ સત્ય અસત્ય માટે અપનાવવાની જરૂર નથી.

હવે 'અનાદિ તો બેય છે. પછી ક્યારેક ઓછા પ્રમાણમાં અને ક્યારેક વિશેષ પ્રમાણમાં કોઈનું બળ હોય છે.' કોઈ વખત અસત્ય અભિપ્રાયવાળાની સંખ્યા વધારે જોવામાં આવે છે. કોઈવાર સત્ય અભિપ્રાયવાળાની સંખ્યા વધારે જોવામાં આવે છે. કોઈ ક્ષેત્રને વિષે. આ તો બધા ક્ષેત્રને વિષે સરખું રહેતું નથી. એ પ્રકારે જગતની સ્થિતિ છે. એટલે ઉત્તર જે છે કે વેદ કોણે કર્યા ? કે પુસ્તકપણે કોઈએ કર્યા છે,

અનાદિથી કાંઈ છે એવું નથી. અનાદિ તો એનો અર્થ એમ કહેવાય કે જેની શરૂઆત જ ન થઈ હોય. પણ એવું તો કોઈ પુસ્તક હોઈ શકે નહિ. પછી ગીતા ઉપરનો પ્રશ્ન છે.

‘ગીતા કોણે બનાવી ? ઈશ્વરકૃત તો નથી ? જો તેમ હોય તો તેનો કાંઈ પુરાવો ?’ આ ઈશ્વરે રચી એનો પુરાવો છે ? એમાં પણ ત્રણ પ્રશ્ન છે. ૧૦મા પ્રશ્નમાં પણ ત્રણ પ્રશ્ન છે, કે ‘ઉપર આપેલા ઉત્તરોથી કેટલુંક સમાધાન થઈ શકવા યોગ્ય છે કે, ઈશ્વરકૃતનો અર્થ જ્ઞાની (સંપૂર્ણજ્ઞાની) એવો કરવાથી તે ઈશ્વરકૃત થઈ શકે;...’ ઈશ્વર એટલે શું ? કે જેણે પોતાના આત્મગુણોનું, આત્મગુણમાં રહેલું જે ઐશ્વર્ય છે એ ઐશ્વર્ય સંપૂર્ણપણે પ્રગટ કર્યું હોય, વ્યક્ત કર્યું હોય એને ઈશ્વર કહીએ. એનું નામ ઈશ્વર. એ ઉપરના ઉત્તરોમાં તમે સમજી શક્યા હશે એમ કહે છે. એવા જે સંપૂર્ણજ્ઞાની એણે કાંઈ ગીતા બનાવી હોય તો એમ કહેવાય કે એ બરાબર છે, આ ઈશ્વરકૃત છે.

‘પણ નિત્ય અક્રિય એવા આકાશની પેઠે વ્યાપક ઈશ્વરને સ્વીકાર્યે તેવા પુસ્તકાદિની ઉત્પત્તિ થવી સંભવે નહીં,...’ હવે એમને એનાથી ઉત્તર આપ્યો છે. ઈશ્વરનું સ્વરૂપ તો આમ છે પણ જે વેદાંતની અંદર કે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની અંદર જેમાં ‘ગાંધીજી’ હતા, એ સંપ્રદાય ઈશ્વરને એવી રીતે નથી સ્વીકારતો. એ તો નિત્ય સ્વીકારે છે અને સર્વવ્યાપક સ્વીકારે છે અને અક્રિય એટલે નિષ્ક્રિય સ્વીકારે છે. એ કાંઈ કરતો જ નથી. ઈશ્વર છે એ સર્વવ્યાપક છે, અનાદિઅનંત છે અને એને કાંઈ કરવા, નહિ કરવાપણું છે નહિ. તો એ પુસ્તકને કેવી રીતે બનાવે ? હવે પોતે જ નિષ્ક્રિય છે એ પુસ્તકને કેવી રીતે બનાવે ? પછી પોતે સર્વવ્યાપક છે એમાં એ નવી ચીજ શું કરે ? એટલે ‘નિત્ય અક્રિય એવા આકાશની પેઠે વ્યાપક ઈશ્વરને સ્વીકાર્યે તેવા...’ એટલે ‘ગીતા’ જેવા પુસ્તકાદિની ઉત્પત્તિ થવી સંભવે નહિ. એટલે તમારામાં તો ઈશ્વરકૃત માન્યું છે એ પણ એ તમારામાં જ બાધા પહોંચે છે. તમે તો ઈશ્વરનું સ્વરૂપ આવું કલ્પો છો. એવું તો ઈશ્વરનું સ્વરૂપ છે નહિ. ‘કેમકે તે તો સાધારણ કાર્ય છે,...’ એવું જે પુસ્તક બનાવવું છે, એ પુસ્તક બનાવવાનું કામ કાંઈ ઈશ્વરને ન સોંપાય. કોઈ ઈશ્વર એમ કહે કે હું આ પુસ્તક બનાવું છું. એ છદ્મસ્થનું કામ છે પણ ઈશ્વરનું કામ નથી. એટલે એવું સાધારણ કાર્ય ગણાય છે.

‘જેનું કર્તાપણું આરંભપૂર્વક હોય છે, અનાદિ નથી હોતું.’ એટલે ‘ગીતા’ અનાદિ નથી, ‘ગીતા’ ઈશ્વરે બનાવી નથી. બે વાત સિદ્ધ કરી. કોઈ ઈશ્વર છે એ એવું સાધારણ કામ કરે નહિ. તમારો કલ્પેલો ઈશ્વર પણ એ કામ કરી શકે નહિ. અને એ કોઈ અનાદિનું હોવું એ પણ સંભવતું નથી. પુસ્તકપણે હોવાથી. હવે કોણે બનાવ્યું ? કે ‘ગીતા વેદવ્યાસજીનું કરેલું પુસ્તક ગણાય છે,...’ કોનું ગણાય છે ? ‘વેદવ્યાસજી’નું કરેલું પુસ્તક ગણાય છે. એ લોકોના સંપ્રદાયની અંદર પણ આમ ‘શ્રીકૃષ્ણ’ના અને ‘અર્જુન’ના સંવાદો એની અંદર છે તો પણ એની રચના છે એ વ્યાસજીની ગણવામાં આવી છે. જેણે વેદો બનાવ્યા છે. ‘વ્યાસજી’ને પણ વેદોના કરનારા ગણવામાં આવ્યા છે એટલે એને વેદવ્યાસ કહે છે. ‘ગીતા વેદવ્યાસજીનું કરેલું પુસ્તક ગણાય છે, અને...’ એમાં જે અંતનો વેદાંતનો જે ભાગ છે, અંતના ભાગને વેદાંત કહે છે. એ અભિપ્રાયમાં એ ... નામની રચના છે. મુખ્ય એવો સાંખ્યયોગ છે. પણ બીજા પણ વિવિધ અભિપ્રાયો એની અંદર છે.

‘ગીતા વેદવ્યાસજીનું કરેલું પુસ્તક ગણાય છે, અને મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને તેવો બોધ કર્યો હતો,...’ એવી રચના એમણે કરી છે, કે ‘શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ’ ‘શ્રીકૃષ્ણ’ આમ બોલ્યા. એની સામે ‘અર્જુને’ આ પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો. એની સામે આ જવાબ દીધો. એ રીતે એક સંવાદમાં એની રચના કરેલી છે. અને તે પણ મહાભારતના યુદ્ધમાં સમરાંગણમાં એની રચના થઈ છે.

જ્યારે અર્જુન યુદ્ધ કરવા માટે નાસીપાસ થાય છે કે હું તો એક સજ્જન માણસ છું અને મારા જ વડીલોને હું કેવી રીતે મારી નાખું ? એના ઉપર તલવાર ચલાવું, એના ઉપર ગદા ચલાવું, એના ઉપર બાણ ચલાવું, એના ઉપર ભાલા ફેંકું, કે બીજા અસ્ત્ર-શસ્ત્રથી એને હું સીધે સીધા મારી નાખું એ વાત મને કાંઈ, મારું હૃદય કબૂલતું નથી. હું તો ધ્રુજું છું. આવી વાતથી પણ હું ધ્રુજું છું. આ સામે ઊભા છે એ બધા મારા કાકા, દાદા, ભાઈઓ એ બધા છે. ભાણેજો છે, ભત્રીજાઓ છે. કેવી રીતે એને મારું ? એની સામે ‘શ્રીકૃષ્ણ’ એને યુદ્ધ કરવા માટે તૈયાર કરે છે. અને સમરાંગણમાં લડાઈના મેદાનમાં જે કાંઈ પ્રશ્નોત્તર ચાલ્યા એની રચના ‘ગીતા’રૂપે આવી ગઈ. એટલે એ પ્રસંગને એની અંદર વર્ણવવામાં આવ્યો છે.

‘મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને તેવો બોધ કુરુક્ષેત્રમાં કર્યો હતો, માટે મુખ્યપણે...’

એનો પ્રારંભ જ એ રીતે થાય છે. ધૃતરાષ્ટ્ર છે એ આંધળા છે, એને તો કાંઈ દેખાતું નથી. એને ખબર પડી કે રાજ માટે ભાઈઓ-ભાઈઓ યુદ્ધે ચઢ્યા છે. કાવા-દાવા તો ઘણા વખતથી ચાલતા હતા. એ પોતે પણ જાણતા હતા. પણ એનું સરવાળે પરિણામ એ આવ્યું છે કે કોઈ રીતે સમાધાન નહિ થવાથી યુદ્ધ જાહેર કરવામાં આવ્યું છે. જે હવે બળવાન હોય તે જીતીને રાજ લઈ જાય. બાકી કોઈ કોઈને દેવા માગતા નથી. ત્યારે સંજય કરીને એના સેવક હોય છે. આંધળા છે એ રાજા છે પાછા. ચોવીસ કલાક એની હાજરીમાં કોઈ ઊભું રહે, એ સંજય કરીને છે. સંજયને પૂછે છે. કે એની તું મને વાત તો કર, કે આ કુરુક્ષેત્રમાં બધા ભેગા થયા છે તો હવે ત્યાં શું થયું છે એ તો મને વાત કર.

કહે છે, કુરુક્ષેત્રમાં બધા ભેગા તો થયા છે. આ બાજુ કૌરવોની સેના છે, આ બાજુ પાંડવોની સેના છે. અને પાંડવોની સેનાની અંદર મુખ્ય અર્જુન લડવૈયો છે અને એના સારથી તરીકે 'શ્રીકૃષ્ણ છે.' અને અર્જુન છે એ નાસીપાસ થઈ ગયેલો છે એટલે 'શ્રીકૃષ્ણ' એને યુદ્ધ માટે તૈયાર કરે છે. એ સંવાદ પછી સંજય કહે છે, કે આ રીતે 'શ્રીકૃષ્ણ' અને અર્જુન વચ્ચેનો સંવાદ ચાલ્યો છે. એમ પ્રારંભ એ રીતે કરવામાં આવે છે. 'ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે સમવેતા ...' ધર્મક્ષેત્રને. કુરુક્ષેત્રને ધર્મક્ષેત્ર પણ કહ્યું છે. ધર્મની લડાઈ ચાલતી હતી. એમાં બધા ભેગા થયા. એ શું કરે છે એ મને કહો.

એટલે 'શ્રીકૃષ્ણ'એ બોધ કર્યો છે, 'માટે મુખ્યપણે કર્તા શ્રીકૃષ્ણ કહેવાય છે,...' એ જે તત્ત્વજ્ઞાન છે એ 'શ્રીકૃષ્ણ'ના મુખેથી બોલાવડાવ્યું છે માટે 'શ્રીકૃષ્ણ'ની કરેલી 'ગીતા' છે એમ પણ કહેવામાં આવે છે. 'જે વાત સંભવિત છે.' બનવા યોગ્ય છે. એ કોઈ નહિ બનવાયોગ્ય એવો પ્રસંગ નથી દેખાતો. કોઈ અશક્ય પ્રસંગ મને નથી લાગતો. 'ગ્રંથ શ્રેષ્ઠ છે,...' તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ એની અંદર ઘણા સિદ્ધાંતો બહુ સારા છે. 'ગ્રંથ શ્રેષ્ઠ છે, તેવો ભાવાર્થ અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે,...' પણ એનો અર્થ એમ નથી કે પહેલા એ કોઈ નહોતું જાણતું અને એવું જ્ઞાન કોઈને નહોતું, એવો અભિપ્રાય કોઈનો નહોતો. એવું કાંઈ નથી. એ ભાવ પણ અનાદિથી કોઈ ને કોઈ જીવો ધારણ કરતા ચાલ્યા આવે છે.

'પણ તે જ શ્લોકો અનાદિથી ચાલ્યા આવે એમ બનવા યોગ્ય નથી;...'

જે 'ગીતા'ના શ્લોકો છે. એ ભાષા અને એ શૈલી અનાદિની છે એમ નથી. એની ઉત્પત્તિ થઈ છે. એટલે 'ગીતા'ની ઉત્પત્તિ અનાદિથી નથી એમ કહે છે. 'તેમ અક્રિય ઈશ્વરથી પણ તેની ઉત્પત્તિ હોય એમ બનવા યોગ્ય નથી.' સર્વવ્યાપક અને અક્રિય ઈશ્વર એને બનાવે તો એ અક્રિય રહેતા નથી, સક્રિય થઈ જાય છે. એટલે એનાથી પણ બનવા યોગ્ય નથી.

'સક્રિય એટલે કોઈ દેહધારીથી તે ક્રિયા બનવા યોગ્ય છે.' પુસ્તક બનાવે તો એમાં નિમિત્ત કોઈ દેહધારી મનુષ્ય હોય તો બને. બીજી રીતે કોઈ પુસ્તક બને એવું સંભવિત જોવામાં આવતું નથી. જુઓ ! કેટલી મધ્યસ્થ વાત કરી છે ! કે બુદ્ધિવાળાને એમ લાગે કે નહિ, વાત કરનાર કાંઈક સમજીને કરે છે. એમ ને એમ સમજ્યા વગર નિષેધ કરી નાખે છે, કે સમજ્યા વગર હા પાડી દે છે એવી વાત નથી. 'ખાટે સંપૂર્ણજ્ઞાની તે ઈશ્વર છે, અને તેનાથી બોધાયેલાં શાસ્ત્રો તે ઈશ્વરીશાસ્ત્ર છે એમ માનવામાં અડચણ નથી.' એમ જ થાય.

'સંપૂર્ણજ્ઞાની તે ઈશ્વર છે, અને તેનાથી બોધાયેલા શાસ્ત્રો તે ઈશ્વરીયશાસ્ત્ર...?' કહો તો એમ માનવામાં કે એમ કહેવામાં કાંઈ આપત્તિ નથી. એમ માની શકાય છે, કહી શકાય છે. નહિતર ... કે આ જિનના શાસ્ત્રો છે, આ જિનાગમ છે, આ જિનવાણી છે એમ તમે કેમ કહો છો ? તો કહે છે, એનાથી બોધાયેલા છે. બોધ એમનો છે. પણ એ પણ અનાદિ છે. એવું નથી કે એ અભિપ્રાય જગતમાં ક્યારેય નહોતો. અને કોઈ નવા પહેલા તીર્થંકર થયા અને એણે ધર્મ શરૂ કર્યો. એવું પણ નથી. એ અનાદિથી ચાલ્યું આવે છે.

કોઈ પહેલા તીર્થંકર થયા અને એણે જૈનધર્મ પહેલો શરૂ કર્યો એવું પણ નથી. અથવા કોઈ વાત સંપૂર્ણ જ્ઞાની થયા, તીર્થંકર છોડીને, અને એમણે ધર્મ શરૂ કર્યો પછી એ સિદ્ધાલયમાં ગયા અને પહેલાવહેલા કોઈએ સિદ્ધાલયમાં પદાર્પણ કર્યું, એ પહેલા સિદ્ધાલય ખાલી હતું અને એક કોઈક પહેલા સિદ્ધ અંદર દાખલ થયા એવું પણ નથી. અનાદિથી અનંત સિદ્ધો ત્યાં છે. ક્યારેય પાછળ જાવ તો અનાદિથી અનંત સિદ્ધો ત્યાં છે. સંખ્યાત નહિ, અસંખ્યાત નહિ પણ અનંત સિદ્ધો છે. એટલે એ રીતે.. બીજી પણ સામે દલીલ ન આવે એટલે ટૂંકામાં એ વાત લઈ લીધી છે.

મુમુક્ષુ :- અત્યાર સુધી તો ... વેદાંત ... ભલું કરે છે ને ફલાણું કરે છે ને...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ બે માન્યતા છે. અનાદિની પણ માન્યતા છે અને મનુઓએ રચના કરી. ચૌદ મનુ થયા.

મુમુક્ષુ :- અક્રિય છે લખ્યું છે અને પાછું કરે એવું આવ્યું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ઈશ્વરકૃત. 'ગીતા'માં ...

મુમુક્ષુ :- ઈશ્વર અક્રિય છે એવું... ઈશ્વર તો ભલું કરે છે, જગતનું ભલું કરે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો બે અભિપ્રાય છે. બે અભિપ્રાય છે. ઈશ્વરને જગતકર્તા માનનારા છે. ભલુ-બુરુ કરનારા માનનારા છે. બુરુ એટલે સજા આપનારા અને ફળ આપનારા, કર્મફળ આપનારા ઈશ્વર છે. કર્મ બાંધે છે જીવ પણ ફળદાતા ઈશ્વર છે. એમ પણ માને છે અને એક પરમબ્રહ્મ નિષ્ક્રિય એ ઈશ્વર છે એમ પણ માને છે. બેય ચાલે છે. કોઈ વિચાર નથી કરતું કે આ બે પરસ્પર વિરુદ્ધ છે એનું શું ? એ બેમાંથી એક તો નક્કી કરો. તો પછી ઓલા કહે અમારો પંથ જુદો, આ કહે અમારો પંથ જુદો. એમ એની અંદર પાછા જુદા જુદા પંથો પણ છે. એવું નથી કે હિન્દુધર્મ એટલે એક જ પંથ છે. એની અંદર જેટલા ફાંટા છે એટલા ફાંટા કદાચ બીજા કોઈ સંપ્રદાયમાં નહિ હોય. એટલા બધા ફાંટા છે. અત્યારે જગતમાં જૈનધર્મ એક કહેવાય છે. પણ જૈનની અંદર દ્વિગંબર, શ્વેતાંબર, સ્થાનકવાસી બધા નીકળ્યા એ બધા ફાંટા છે કે નહિ ? એ હજી ચાર-પાંચ ફાંટા છે. ... ફાંટા ગણી નાખ્યા. વેદાંતમાં તો એટલા બધા ફાંટા છે કે આપણી કલ્પનામાં ન આવે એટલી બધી વાતો એની અંદર છે. આપણે નામ પણ ન સાંભળ્યા હોય અને અભિપ્રાય ન જાણ્યા હોય. એવું બધું એની અંદર ચાલે છે. પણ કોઈ વિચાર નથી કરતું, કે આમાં પરસ્પર વિરુદ્ધતાનું શું ? સૌ સૌની સૌ ગાય છે. સૌ પોતપોતાની ગાય છે. એમ ને એમ ગાડું ચાલે છે.

અગિયારમો પ્રશ્ન :- 'પશુ આદિના યજ્ઞથી જરાયે પુણ્ય છે ખરું ?' કેમ કે એ તો ધર્મકાર્ય માનવામાં આવે છે ને ? યજ્ઞ કરવો એ ધર્મકાર્ય છે. પશુને હોમે છે એટલે પશુની આહુતિ આપે છે. તો એનાથી કાંઈ થોડું ઘણું પુણ્ય થાય ખરું ? એમ પૂછે છે.

'ઉ.- પશુના વધથી, હોમથી કે જરાયે તેને દુઃખ આપવાથી...' હોમ અને વધ કરવો એક બાજુ રાખો, પશુને થોડું પણ 'દુઃખ આપવાથી પાપ જ છે;...' એકાંતે પાપ છે. એમાં કથંચિત્ પુણ્ય છે એ વાત પણ નથી. પૂરેપૂરું પાપ જ છે એની અંદર.

કોઈપણ પ્રાણીને દુઃખ આપવું એ પાપ છે, દુઃખ આપવાના પરિણામ તે પાપ છે.

‘તે પછી યજ્ઞમાં કરો, કે ગમે તો ઈશ્વરના ધામમાં બેસીને કરો.’ ગમે ત્યાં બેસીને કરો ને, પાપ તે પાપ જ છે. પછી ઈશ્વરના ધામમાં એટલે શું કહે કે, ભાઈ ! આ યજ્ઞ તો ફલાણી જગ્યાએ કરવામાં આવ્યો હતો. ફલાણા મોટા તીર્થની અંદર આ યજ્ઞ માંડ્યો હતો. માટે કાંઈ પુણ્ય થઈ જાતું નથી. પાપ કરો તે ગમે ત્યાં પાપ જ થાય છે. એ વધારે ઉત્તર આપ્યો છે પાછો. એ પૂછ્યું નથી કે ક્યાં કરવું ? પણ એ ચોખ્ખું કર્યું છે. કારણ કે ત્યાં એવી બધી કથાઓ આવે છે, કે આવા પવિત્ર સ્થાનમાં બેસીને ધર્મકાર્ય કરવામાં આવ્યું. પવિત્ર સ્થાન ખરું, પણ તમે પાપ કરો તો ત્યાં કાંઈ પુણ્ય થાય નહિ.

‘પણ યજ્ઞમાં જે દાનાદિ ક્રિયા થાય છે તે, કાંઈક પુણ્યહેતુ છે.’ એમાં જે મંદ કષાયના અનેક રીતે પરિણામ થાય છે એને પુણ્યનું કારણ ગણવામાં આવ્યું છે. ‘તથાપિ હિંસામિશ્રિત હોવાથી તે પણ અનુમોદન યોગ્ય નથી.’ એમાં પણ અનેક પ્રકારની હિંસા મિશ્રિત કરીને એ બધા ધર્મ કાર્યો કરવામાં આવે છે માટે એને અમે અનુમોદન કરતા નથી.

આમાંથી શું સિદ્ધાંત લેવા જેવો છે ? કે કોઈપણ જીવો ધર્મકાર્યો કરે એટલે શુભકાર્યો કરે, પુણ્યના હેતુરૂપ કાર્યો કરે માટે એની અનુમોદના થાય એમ નથી. જેમ અહીંયાં હિંસા આદિ નિષેધપણે તે કાર્યો કરવાથી તે કાર્યોનું અનુમોદન ન થાય તેમ કોઈ ધર્મ અને પુણ્યકાર્યો મિથ્યાત્વના મિશ્રણથી કરવામાં આવે... સમજ્યા ? પંચકલ્યાણક ને પ્રતિષ્ઠા કરે છે ને. એમ નહિ, ઊભો રહે. આ તો અન્યમતની વાત છે. આપણે ઉદયમાં જે પ્રસંગો આવવાના છે એનો વિચાર કરવો જોઈએ. એની અંદર મિથ્યાત્વના પોષણ થાય એવા પણ જો આયોજન અને સંયોજનો કરવામાં (આવ્યા) હોય તો એનું અનુમોદન કરી શકાય નહિ. ઘણા પૂછે ને તમે કેમ જાતા નથી ? ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા કરે છે ને. પંચકલ્યાણક પ્રતિષ્ઠા કરે છે ને ? એમ જોવાતું નથી.

ધર્મ છે એ હીરા કરતા પણ બહુ કિંમતી ચીજનો વેપાર છે અને હીરાની નજરથી પણ વધારે ઝીણી નજરથી જોવાનો એ વિષય છે. નહિતર લેવાની જગ્યાએ દેવાના થઈ જાય. જાય લેવા અને કરજ કરીને આવે. લાભ લઈને ન આવે, ઊલટાનું દેવું કરીને આવે. એવી કોઈ પરિસ્થિતિ થાય. એટલે જ્યાં પણ જવું એટલે અનુમોદવું.

ત્યાં પણ જવું એટલે અનુમોદવું. ત્યાં વિચાર કરીને જવું અને એનું અનુમોદન કરવું. નહિતર એની અંદર નુકસાન થયા વગર રહે નહિ.

મુમુક્ષુ :- ‘પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી’ એ ... અત્યારે જે ચાલે છે ત્યાં પંચકલ્યાણકમાં જઈ આવીએ તો ત્યાં દોષ લાગે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, થાય. એને મુનિ તરીકે સ્વીકારી લીધા. કેમ કે એનો ઉપદેશ ત્યાં ચાલવાનો છે. એ તો અત્યારે આપણા સમાજને વાંધો પડ્યો છે. એમાંથી તો વાંધો ઊભો થયો છે. સમાજમાં જે બે ફાંટા ઊભા થયા એનું મૂળ આ જગ્યાએ છે આપણે ત્યાં. ત્યાંથી તો શરૂ થયું. મુનિઓની માન્યતાના વિરોધથી તો શરૂ થયું છે. એમાંથી ‘આત્મધર્મ’ લેવાનો વારો આવ્યો. ત્યાંથી તો શરૂ થયું. આત્મધર્મની લડાઈ ત્યાંથી શરૂ થઈ છે. મુનિના લેખો આવવા માંડ્યા. મૂળિયું તો એ જ છે. સૈદ્ધાંતિક મૂળિયું છે. કોઈ વહીવટી કારણ નથી. સત્તાનું કારણ નથી પણ સિદ્ધાંતનું કારણ છે.

મુમુક્ષુ :- મિથ્યાત્વનું અનુમોદન થઈ જાય ને.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ગ્રહિત મિથ્યાત્વનું પાછું. મિથ્યાત્વનું એટલે ? ગ્રહિત મિથ્યાત્વનું થાય. તીવ્ર મિથ્યાત્વ. ગ્રહિત એટલે તીવ્ર મિથ્યાત્વ છે.

મુમુક્ષુ :- આ પત્રિકાઓ અમારે આવે છે મુનિઓના ફોટાવાળી, ત્યાં આગળ એ બધા નામ ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આપણે નથી આવતી એનું કારણ છે. પત્રિકા તો પણ અહીં આવે છે. બીડે છે, પણ આપણે નથી લગાડતા. આપણે પંચકલ્યાણકની પત્રિકા અહીંયા નથી લગાવતા.

મુમુક્ષુ :- એ બધા નામો પણ હોય ક્યાંક. આપણા અહીંયાં આવવાવાળાએ ‘ગુરુદેવશ્રી’ને સાંભળ્યા હોય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ એવી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- મુનિ હોય કે ન હોય પણ પંચકલ્યાણકને એ પુણ્યને ધર્મ માનવો એ મિથ્યાત્વનો પ્રસંગ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ પણ મિથ્યાત્વનો જ પ્રસંગ છે, એ તો પુણ્યભાવ છે, ધર્મ નથી. ધર્મ માને એ પણ મિથ્યાત્વનો દોષ અને ગયા એ પણ મિથ્યાત્વ. એ પણ ગ્રહિત મિથ્યાત્વ છે.

એટલે જુઓ ! કેવી વાત લીધી છે ? 'તે, કાંઈક પુણ્યહેતુ છે, તથાપિ હિંસામિશ્રિત હોવાથી...' હિંસા તો પાપ છે અને મિથ્યાત્વ છે એ પાપનો બાપ છે. 'હિંસામિશ્રિત હોવાથી તે પણ અનુમોદનયોગ્ય નથી.' તો મિથ્યાત્વ મિશ્રિત હોય તે અનુમોદવા યોગ્ય હોય એ વાત તો વિચારવાની પણ રહેતી નથી. એ અગિયારમો પ્રશ્ન થયો. એક એક વાક્યમાં એમની સમજણ કેટલી ઊંડી છે ! પ્રશ્ન તો આટલો જ પૂછ્યો છે. 'પશુ આદિના યજ્ઞથી જરાયે પુણ્ય છે ખરું ?' તો કહે છે, આટલું પુણ્ય છે, આટલું પાપ છે, પણ છતાં એ પુણ્યભાવ હોવા છતાં તે અનુમોદનને યોગ્ય નથી. એટલે પુણ્ય છે એમ કહીને નથી અટકી ગયા. પારમાર્થિક જવાબ દીધો છે. ઉપર ઉપરથી વાંચે તો ઉત્તર સાધારણ લાગે એવો છે. પણ એવું નથી. 'ગાંધીજી' કેટલું સમજ્યા છે એ તો ભગવાન જાણે. પણ મુમુક્ષુએ તો વિચારવા જેવી વાતો છે આની અંદર.

પ્રશ્ન બારમો. 'જે ધર્મ ઉત્તમ છે, એમ કહો તેનો પુરાવો માગી શકાય ખરો કે ?' આ ફરીને પુરાવો માગ્યો. પહેલા દસમાં પ્રશ્નમાં પુરાવો માગ્યો હતો, પાછો બારમાં પ્રશ્નમાં ફરીને માગ્યો, કે 'જે ધર્મ ઉત્તમ છે, એમ કહો...' તમે કોઈ એક ધર્મને ઉત્તમ માન્યો, કે જેમાં આત્માનું હિત થાય એ ધર્મ ઉત્તમ છે, જેનાથી આત્મકલ્યાણ થાય, આત્મા આત્મામાં આવે એ ધર્મ ઉત્તમ છે. શું પુરાવો છે ? 'પુરાવો માગી શકાય ખરો કે ?' ... આપો છો તમે ?

'પુરાવો માગવામાં ન આવે અને ઉત્તમ છે એમ, વગર પુરાવે પ્રતિપાદન કરવામાં આવે તો તો અર્થ, અનર્થ, ધર્મ, અધર્મ સૌ ઉત્તમ જ ઠરે.' વગર પુરાવે ગમે એને ઉત્તમ કહી દો. ધર્મ અને અધર્મ બધું સરખું થાય. અને અર્થ અને અનર્થ બધું સરખું થઈ જાય. ત્યાં ન્યાય જેવો વિષય રહેતો નથી. ન્યાયમાં તો પુરાવો હોવો જ જોઈએ એમ કહે છે. એટલે તમે પુરાવો માગ્યો, તે સારું કર્યું કે તમે પુરાવો માગ્યો એમ કહે છે. નહિતર એમ ઉંધું લ્યે કે તમે પુરાવો અમારી પાસે માગો એમ ? અમને માનતા નથી. એમ નથી. માગો, અવશ્ય માગો તમે. જે વાત સમજવા માગો છો એનો પુરાવો અવશ્ય માગો.

'પ્રમાણથી જ ઉત્તમ અનુત્તમ જણાય છે.' એ પુરાવો પાછો પ્રમાણિત હોવો જોઈએ. પુરાવો પાછો ખોટે ખોટો ઊભો કરેલો તાર્કિક નહિ, કાલ્પનિક નહિ, પણ પ્રમાણથી જ ઉત્તમ અનુત્તમ જણાય છે. જે ધર્મ સંસાર પરિક્ષણ કરવામાં સર્વથી ઉત્તમ હોય,...

શું ? જે ધર્મ સંસારનો નાશ કરવામાં, ક્ષીણ કરવામાં, ક્ષય કરવામાં 'સર્વથી ઉત્તમ હોય,...' એવો જેનો ઇલાજ હોય, સારામાં સારો, ઊંચામાં ઊંચો સચોટ ઇલાજ હોય, કે જેનાથી સંસારનો નાશ થઈ જાય, પરિભ્રમણનો નાશ થાય.

'અને નિજસ્વભાવમાં સ્થિતિ કરાવવાને બળવાન હોય...' સ્વરૂપમાં આત્મસ્થિરતા માટે જે બળવાન ઉપાય હોય 'તે જ ઉત્તમ, અને તે જ બળવાન છે.' કેવી નિર્બાધ વ્યાખ્યા કરી છે ! સંસારનો નાશ કરે, જન્મ-મરણના સર્વ દુઃખોનો નાશ કરે, અને સ્વરૂપસ્થિતિ કરાવતા સાદ્વિઅનંત અનંત સમાધિ સુખમાં જેની સ્થિતિ થાય. એમાં જે ઉત્તમ હોય, સારામાં સારો હોય અને બળવાન હોય એને ઉત્તમ અને બળવાન કહે છે. ફલાણાને કહેવું એમ નથી, જૈનને કહેવું એમ નથી લીધું. નામ ન પાડ્યું. એ એમની વિશેષતા છે. અન્યમતિ સામે છે એટલે જૈનના નામથી સીધે સીધી વાત આવી બાબતમાં નથી કરતા. નહિતર એમને ખ્યાલ તો છે, પોતાને ખ્યાલ છે. ... પહેલા એમણે પોતાના સ્વધર્મના પ્રશ્નો પૂછી લીધા. ઉદય કર્મ વિષેના. હજી થોડા આવશે. પણ થોડી ચોખવટ કરી. આત્મા, ઈશ્વર એવી બાબતમાં .. તે સંબંધીમાં ચોખવટ કરી લીધી. હવે ખ્રિસ્તી ધર્મનો પ્રશ્ન પૂછે છે.

'ખ્રિસ્તીધર્મ વિષે આપ કાંઈ જાણો છો ? જો જાણતા હો તો આપના વિચાર દર્શાવશો.'

'ખ્રિસ્તીધર્મ વિષે સાધારણપણે હું જાણું છું.' જુઓ! જેવું છે એવું કહે છે. હું બહુ ઊંડો ઉતર્યો છું અને .. પણે હું જાણું છું. 'ભરતખંડના મહાત્માઓએ જેવો ધર્મ શોધ્યો છે, વિચાર્યો છે તેવો ધર્મ બીજા કોઈ દેશથી વિચારાયો નથી, એમ તો એક અલ્પ અભ્યાસે સમજી શકાય તેવું છે.' કેવો ફેંસલો માર્યો છે. ખ્રિસ્તી ધર્મ વિષે સાધારણ જાણું છું એમ શું કરવા કહે છે ? કે સાધારણ જાણતા ખબર પડી ગઈ, કે આ Quality શું છે ? ઊંડા ઉતરવાની હવે કાંઈ જરૂર નથી. એના પુસ્તકો વાંચવા પડે, એના તત્ત્વજ્ઞાનને વિચારવું પડે. એની અમારા માટે જરૂર નથી.

જેમ કોઈ માણસ સંબંધ બાંધવા જાય છે ને ? મુરતિયો જોવા જાય છે, કન્યા આપવાની હોય ત્યારે. ત્યારે એનું Interview લે. પાંચ-દસ સવાલ પૂછે. એમાં વાત કરતાં કરતાં માને તુકારે બોલાવે, બાપને તુકારે બોલાવતો હોય તો મહેમાન સમજી જાય, કે આને મગજમાં કાંઈક ખામી લાગે છે. દેખાવમાં તો રૂપાળો છે. ભણેલો,

ગણેલો કપડા સારા પહેર્યા છે પણ એના મગજમાં કાંઈક ખામી લાગે છે. ખબર પડી જાય કે ન પડે ? પછી ઊંડા ઊતરવાની જરૂર ખરી ? એક વાત ગાંડી કરે એટલે બધો વિચાર માંડી વાળે, કે આજે એક વાત ગાંડી કરે છે, કાલે કેટલી કરશે એનું કાંઈ કહેવાય નહિ. એમ જોવાય છે. ઘણી વાતો સારી કરી છે. એના ધર્મમાં પણ ઘણી વાતો, ફલાણાના ધર્મમાં પણ ઘણી વાતો સારી, આ ધર્મમાં પણ ઘણી વાતો સારી કરી. હવે સારી વાત ઘણી કરી છે પણ એકાદિ કોઈ ગાંડી વાત કરી છે ? તું વિચાર કરવાનું માંડી વાળ. પછી એ ધર્મ સત્ય છે અને એમાં સત્ય રહેલું છે અને ત્યાંથી અંગીકાર કરો એ વાત કરવાની રહેતી નથી. એટલે એમ કહ્યું કે હું સાધારણપણે જાણું છું એમાં આટલું જાણી લીધું છે. એટલે એમાં હવે ઊંડા ઊતરવાનું અને સમય ખરચવો, શક્તિ ખરચવી એ વિચાર રાખ્યો નથી.

‘ભરતખંડમાં મહાત્માઓએ જેવો ધર્મ શોધ્યો છે, વિચાર્યો છે તેવો ધર્મ બીજા કોઈ દેશથી વિચારાયો નથી.’ કોઈ દેશના કોઈ ધર્મની અંદર આટલા ઊંડાણમાં કોઈ ગયું નથી ‘એમ તો એક અલ્પ અભ્યાસે સમજી શકાય તેવું છે.’ એ તો થોડા અભ્યાસથી પણ ખ્યાલમાં આવી જાય એવું છે. આ લગભગ ૩૫ વર્ષ પહેલાની વાત છે ને ? ૩૬-૩૭ વર્ષ પહેલાની વાત છે. ‘જાપાન’માં ‘ટોકિયો’ બાજુના સિટીમાં એક World religious conference ભરી હતી. દુનિયાના ધર્મના નામાંકિત માણસો, મોટા મોટા માણસો અને સાયન્ટિસ્ટોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા. કેમ કે સાયન્સને એની સાથે સંબંધ છે.

પછી આ જે ‘આઠવલે’ આવે છે ને ? પાંદુરંગ શાસ્ત્રી, એ ત્યાં ગયેલા. મુખ્યપણે એ ‘મુંબઈ’માં રહે છે ‘થાણા’માં એમનો આશ્રમ છે અને એમના મોટા ભાગના લેક્ચરો ‘મુંબઈ’માં બારે મહિના ચાલે છે. એટલે ‘મુંબઈ’માં લેક્ચર ચાલતા હોય ત્યારે ‘મુંબઈ’માં રહે. એની પાછળ બહુ મોટા માણસો છે. એને રહેવાની વ્યવસ્થા ત્યાં થઈ. કેમકે આવવા-જવાનો સવાલ થાય ને. બાકી આમ ‘થાણા’માં આશ્રમ કરેલો છે. એ જઈને આવેલા. એ લોકો એમ કહે, કે જ્યાં સુધી તમારા ધાર્મિક તત્ત્વજ્ઞાનનો સંબંધ છે, પશ્ચાત્ય દેશોના ધાર્મિક વડાઓ એમ કહે છે કે અમે તો આ બાબતમાં સાવ બાળક જેવા છીએ. વી આર ચાઈલ્ડ ઈન રિલિઝિયસ ફિલોસોફી. ધાર્મિક તત્ત્વજ્ઞાનમાં તો અમે સાવ બાળક જેવા છીએ. એ તો ભણેલાગણેલા માણસ બધી

રીતે અંગ્રેજીમાં લેક્ચર આપે. સંસ્કૃત બહુ સારું જાણે. વેદ ... એટલે સંસ્કૃતમાં બહુ સારું સંસ્કૃત હોય... ત્યાં 'મુંબઈ'માં ગુજરાતીમાં... મુખ્ય ગુજરાતી પ્રજા એની પાછળ છે. લોનાવાલાની ઉપર છે. એટલે ગુજરાતીમાં વાંચન આપે એટલે કોઈને ખબર ન પડે કે બોલનારો મહારાષ્ટ્રીયન છે. પાંડુરંગ વૈજનાથ આઠવલે. એ મહારાષ્ટ્રીય નામ છે. પાંચેક ભાષા ઉપર એમનું ઘણો કાબુ છે. મરાઠી તો હોય જ, એમના ઘરની ભાષા છે. હિન્દી, ગુજરાતી, અંગ્રેજી, સંસ્કૃત. બહુ વિદ્વાન માણસ.

ત્રણ દિવસ સુધી પહેલા જે સ્પીકરની ચેર છે એ મને આપવામાં આવી હતી. મને સ્પીકર પસંદ કરવામાં આવેલો. ઇલેક્ટેડ. એ લોકો આપણા જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની અંદર તો સાવ એકડીયામાં બેઠા હોય એવું લાગે. બાળકો જેમ એકડીયામાં બેસે એના જેવી પરિસ્થિતિ છે. હવે આજે ૮૫-૮૬ વર્ષ પહેલા જે અભિપ્રાય 'શ્રીમદ્જી'એ આપ્યો છે. એ ૮૫-૮૬ વર્ષ પછી કાંઈ એ લોકોની એ દિશામાં પ્રગતિ નથી. એની સાબિતી છે.

કહેવાનો આશય એટલો જ છે, કે જે 'શ્રીમદ્જી' કહે છે એ વિલાયતમાં ગયા વગર કહે છે અને આ વિલાયતમાં જઈને આવનાર આપણા વિદ્વાન કહે છે. ભારતીય વિદ્વાન તો ખરા ને ? બંનેનો અભિપ્રાય એક છે. ખરેખર એ લોકોએ ધર્મની બાબતમાં કાંઈ વિચાર્યું નથી. જેટલું આપણે વિચાર્યું છે એ (તત્ત્વજ્ઞાનની) બાબતમાં ઘણા પછાત છે. જેમ ભૌતિક સુખમાં કેટલીક બાબતોમાં આપણે સો-બસસો વર્ષ પછાત છીએ, એમ આમાં આથી વધારે સેંકડો વર્ષ એ પછાત છે.

'તેવો ધર્મ બીજા કોઈ દેશથી વિચારાયો નથી, એમ તો એક અલ્પ અભ્યાસે સમજી શકાય તેવું છે.' વધારે અભ્યાસ કરવાની જરૂર નથી. 'તેમાં (ખ્રિસ્તીધર્મમાં) જીવનું સદા પરવશપણું કહ્યું છે,...' જીવ સદાય ઈશ્વરના તાબામાં છે. ઈશ્વરનું રમકડું. 'જીવનું સદા પરવશપણું કહ્યું છે, અને મોક્ષમાં પણ તે દશા તેવી જ રાખી છે.' મરી જાય પછી પણ એ બધું ઈશ્વરના હાથમાં જ છે. એની સ્વતંત્રતા ક્યાંય નથી. બધું ઈશ્વરને આધીન છે. એટલે એટલું તો પોતે વાંચ્યું છે પાછું.

'જીવના અનાદિસ્વરૂપનું વિવેચન જેમાં યથાયોગ્ય નથી,...' અનાદિથી જીવ કેવો છે એવું એની અંદર વિવેચન નથી. 'કર્મસંબંધી વ્યવસ્થા અને તેની નિવૃત્તિ પણ..' વ્યવસ્થા. કર્મ બંધાવાના શું કારણો છે ? કર્મ છૂટવાના શું કારણો છે ? તે કાર્ય-

કારણની વ્યવસ્થા પણ ‘યથાયોગ્ય કહી નથી,...’ એટલે કર્મનું ત્યાં કોઈ લોજિક નથી. ‘તે ધર્મ વિષે મારો અભિપ્રાય સર્વોત્તમ તે ધર્મ છે, એમ થવાનો સંભવ નથી.’ આ ‘ગાંધીજી’ને ખાસ એમણે લખ્યું કે તમે પસંદ કરતા હો તો મારો અભિપ્રાય બહુ સ્પષ્ટ છે કે એ કોઈ જગતનો સર્વોત્તમ ધર્મ છે, માટે સ્વીકારી લેવા જેવો છે, એમ હું બિલકુલ માનતો નથી. એના કરતા ઉત્તમ કોટીના જે ધર્મો છે એ ઉત્તમ કોટીના ધર્મોને સમજવા જોઈએ અને ઉત્તમ કોટીનો ધર્મ હોય અને સ્વીકારવો જોઈએ, એમ કહે છે.

‘ખ્રિસ્તીધર્મમાં મેં જે ઉપર કહ્યા તેવા પ્રકારનું યથાયોગ્ય સમાધાન દેખાતું નથી.’ ઉપર જે આપ જીવના વિષયમાં, કર્મના સંબંધના વિષયમાં, મોક્ષના સંબંધમાં છૂટવાના વિષયમાં કહ્યું. આત્માને જીવને સમાધાન થાય, બુદ્ધિમાં સમાધાન થાય એવી કોઈ વાત એમાં નથી. ‘આ વાક્ય મતભેદવશે કહ્યું નથી.’ કોઈ મારો મત નથી, એ અન્યમત છે માટે કહ્યું છે એમ નથી. મતભેદની મુખ્યતાથી એ વાત કરી નથી. ‘વધારે પૂછવા યોગ્ય લાગે તો પૂછશો...’ તમને આ ક્રિશ્ચિયન ધર્મની અંદર વધારે પૂછવા જેવું લાગે તો તમે મને પૂછજો ‘તો વિશેષ સમાધાન કરવાનું બની શકશે.’ મારાથી. હું ચોક્કસ તમને સમાધાન વધારે આપીશ. જેવો તમારો પ્રશ્ન. એ ખ્રિસ્તી ધર્મ ઉપરનો ઉત્તર આપ્યો છે.

હવે ચૌદમો પ્રશ્ન લીધો છે એમણે, કે ‘તેઓ એમ કહે છે...’ એટલે ક્રિશ્ચિયન લોકો એમ કહે છે ‘કે બાઈબલ ઈશ્વરપ્રેરિત છે; ઈસુ તે ઈશ્વરનો અવતાર, તેનો દીકરો છે, ને હતો.’ ક્રિશ્ચિયન ધર્મની આ એક પ્રચલિત માન્યતા છે, કે બાઈબલ છે એ ઈશ્વરનું બનાવેલું છે. ઈસુ પોતે ઈશ્વરનો અવતાર કહ્યો છે. એમાં બે અભિપ્રાય છે. કોઈ ઈશ્વરનો અવતાર તરીકે સ્થાપે છે, તો કોઈ એને ઈશ્વરના દીકરા તરીકે એને સ્થાપે છે. આ તો ‘ગાંધીજી’ને મન થયું છે કે ‘શ્રીમદ્જી’ આમાં શું કહે છે ? આમાં ‘શ્રીમદ્જી’ને શું કહેવું છે ? કરોડો માણસો આમ માનનારા છે. પાછું એમ નથી. જે લોકો મોટા મોટા રાજ ચલાવે છે, આ British empire. જે લોકોનું દુનિયાના મોટા ભાગમાં એક વખત સામ્રાજ્ય પથરાયેલું હતું, એમ કહેવાતું હતું કે એના રાજમાં સૂરજ નથી આથમતો. કેમ કે એક જગ્યાએ ઊગે અને બીજી જગ્યાએ આથમે ત્યારે આ જગ્યાએ પાછો ઊગેલો હોય. એ જગ્યાએ એનું જ રાજ હોય. એટલે જગતમાં

જે બહુ બુદ્ધિશાળી પ્રજા ગણાણી. આવ્યા હતા વેપાર કરવા એને અહીંના રાજા થઈ ગયા. આપણે ગુલામ થઈ ગયા. હવે એ એમ માને છે કે ઈસુ છે ઈશ્વરના દીકરા છે. આ બુદ્ધિમાં વાત કેવી રીતે બેસે છે એમ કહે છે. બુદ્ધિમાન પ્રજા છે છતાં કરોડો માણસો એમ માનતા થયા છે, એને અનુસરતા થયા છે.

એનો ઉત્તર આપે છે, કે ‘એ વાત તો શ્રદ્ધાથી માન્યાથી માની શકાય,...’ અંધશ્રદ્ધાથી. શ્રદ્ધાથી એટલે અંધશ્રદ્ધાથી જો તમે કહો કે બાઈબલ ઈશ્વરે બનાવ્યું, ગીતા ઈશ્વરે બનાવી. અંધશ્રદ્ધાથી માનવું હોય તો ગમે તે માનો તમે. ‘પણ પ્રમાણથી સિદ્ધ નથી.’ એનું કોઈ પ્રમાણ મળતું નથી. ‘જેમ ગીતા અને વેદના ઈશ્વરપ્રેરિતપણા માટે ઉપર લખ્યું છે, તેમ જ બાઈબલના સંબંધમાં પણ ગણવું.’ એ બધો એક જ ન્યાય લાગુ પડે છે.

‘જે જન્મ મરણથી મુક્ત થયા તે ઈશ્વર અવતાર લે તે બનવા યોગ્ય નથી,...’ હવે એમ કહે છે કે આ ઈશ્વરનો અવતાર છે તો ચોવીસ અવતાર પાછા હિન્દુ ધર્મના પણ આવી ગયા. ... રાગવાળા સ્થાપો, રાગના કાર્ય કરવાવાળા સ્થાપો. એમ મેળ ખાતો નથી. કેમકે રાગદ્વેષાદિ પરિણામ જ જન્મનો હેતુ છે. ‘તે જેને નથી...’ એટલે રાગ-દ્વેષ જેને નથી. ‘એવો ઈશ્વર અવતાર ધારણ કરે એ વાત વિચારતાં યથાર્થ લાગતી નથી.’ રાગ-દ્વેષ જેને નથી. એ તો રાગ-દ્વેષ વગરના હોય એમ કહે. તમારા ભગવાન રાગી હોય, દ્વેષી હોય, વિકારી હોય ? ન હોય, ભગવાનને વિકાર ન હોય. તો પછી એના ફળરૂપે જન્મ-મરણ થાય. કેવી રીતે થાય ? કે એ વિચારતા કોઈ વાત યથાર્થ લાગતી નથી. ‘ઈશ્વરનો દીકરો છે, ને હતો,...’ ઈસુ ઈશ્વરનો દીકરો છે એમ કોઈ માને છે અને હતો પણ માને છે. ‘તે વાત પણ કોઈ રૂપક તરીકે વિચારીએ...’ રૂપક આપે છે ને ? ઉપમા. ખોટી ઉપમા. ‘રૂપક તરીકે વિચારીએ તો વખતે બંધ બેસે;...’ જેમ કે હિંદમાતા. શું કહે ? ભારતમાતા. એક સ્ત્રીનું ચિત્ર દોરે, સાડી પહેરાવે. ચાલો આ ભારતમાતા એને કહો. એ રૂપક છે. જમીન તો માતા થાતી નથી. એને રૂપક આપે છે. એક સ્ત્રીનું, માતાનું રૂપક આપ્યું એટલે કોઈ એ સ્ત્રીની પર્યાય થઈ જાય છે એવું કાંઈ નથી. એમ કરીને રૂપક આપો કે આ ઈસુ ઈશ્વરનો દીકરો છે. ઠીક છે.

મુમુક્ષુ :- વિકાર ન હોય તો એનું ફળ તો ક્યાંથી હોય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ક્યાંથી હોઈ શકે ? કોઈ એમ કહેવા તૈયાર થાય છે કે અમારા

ભગવાન .. છે, દોષિત છે, અપવિત્ર છે. તો એનું ફળ ક્યાંથી લાવ્યા ? આ હિન્દુ ધર્મનો ફેંસલો બાઈબલમાંથી આવી ગયો. એ લોકો ચોવીસ અવતાર માને છે ને ? એટલા માટે ચોવીસ અવતાર એમને કહ્યા છે. આ બાજુ જૈનોને ચોવીસ તીર્થંકર થાય છે. એને જૈનો એને જિનેશ્વર તરીકે કહે છે, કે આ મારા જૈન ઈશ્વર છે. તો કહે તમારે ચોવીસ છે એમ અમારે પણ ચોવીસ છે. આમાં તો શું છે ? ઘરાકી ખેંચવાની વાત છે. જ્યારે માણસ જુદો પડે, પંથ જુદો થાય ત્યારે આની ઘરાકી હું ખેંચી લઉં, આની ઘરાકી હું ખેંચી લઉં. આ ખેચાંખેચીમાં પછી શું કરે છે એની ખબર નથી રહેતી કે હવે આપણે આમાં કર્યું શું ? એટલી ગડબડ થાય એની અંદર, એટલી ગડબડ થાય કે માણસ Common sense થી ભાન ભૂલે એવી રીતે ભાન ભૂલે છે. આ Common sense માં ભગવાને અવતાર ક્યાંથી ધારણ કર્યા ? એને જન્મ-મરણ ક્યાંથી થયા ? તમે ચોવીસ અવતાર લાવ્યા કેવી રીતે ? મુક્ત આત્મા છે કે સંસારી છે ? છે કેવી રીતે ? એનો કોઈ જવાબ નથી.

મુમુક્ષુ :- વિકાર ન હોય તો એનું ફળ ન હોય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ફેંસલો થઈ ગયો. આની અયથાર્થતા છે એ વાત ચોખ્ખી છે. એક વાત ઉંધી કરે, પછી એકેય વાત વિચારવા જેવી રહેતી નથી.

એટલે ‘રૂપક તરીકે વિચારીએ તો વખતે બંધ બેસે; નહીં તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી બાધા પામતી છે. મુક્ત એવા ઈશ્વરને દીકરો હોય એમ શી રીતે કહેવાય ?’ ભગવાનને મુક્ત કહેવા અને પાછા એને દીકરો કહેવો. એને સ્ત્રી સ્થાપવી, વિષ્ણુને લક્ષ્મીજી છે, શંકરને પાર્વતીજી છે. મુક્ત છે એને વળી ક્યાંથી ? એ વાત કોઈ રીતે ન્યાયસંપન્ન છે નહિ. ‘મુક્ત એવા ઈશ્વરને દીકરો હોય એમ શી રીતે કહેવાય ? અને કહીએ તો તેની ઉત્પત્તિ શી રીતે કહી શકીએ ?’ એને કેવી રીતે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો ? ‘બન્નેને અનાદિ માનીએ...’ કે ભાઈ ! પિતા-પુત્ર એ તો અનાદિથી બંને પિતાપુત્ર છે. તો પણ એ તે પિતાપુત્રપણું ‘શી રીતે બંધ બેસે ?’ એ કોઈ રીતે બંધબેસતું નથી. કલ્પના છે. ‘એ વગેરે વાત વિચારવા યોગ્ય છે. જે વિચારેથી મને એમ લાગે છે કે, એ વાત યથાયોગ્ય નહીં લાગે.’ એટલે એમ કહે છે કે તમારે જે ધર્મ અંગીકાર કરવો છે એમાં આ બધા છબરડા છે. ચલાવવા છે તમારે ?

મુમુક્ષુ :- આમાં એવા પ્રશ્નો મૂક્યા છે કે એને જ એનો ઉત્તર મળે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને એમ થાય કે આ તો Common sense ની બહારની વાત છે, આને મારે કેમ ધર્મ તરીકે સ્વીકારવો ? ધર્મ તો પૂજનીય વસ્તુ થઈ ગઈ. મારે આની પૂજા કરવાની ? આવી ગડબડવાળામાં મારે ભળવાનું ?

હવે જો વિશેષ વિચારે ‘ગાંધીજી’ તો એ પોતે હિન્દુ ધર્મમાં હતા. સામાન્ય રીતે ‘શ્રીકૃષ્ણ’ અને ‘રામ’ના ભક્તો હોય છે. મોઢ વાણિયા હતા ને એ તો ? એમના સંપ્રદાયમાં હવેલીની અંદર ‘શ્રીકૃષ્ણ’નું બાળસ્વરૂપ છે. મોટા ભાગના ‘શ્રીકૃષ્ણ’ને માને છે. કોઈ ‘રામ-લક્ષ્મણ’ને માને છે. તીર્થંકરને માનનારા છે. આથી વધારે સંપ્રદાયમાં બીજા કોઈ દેવો નથી. ઇષ્ટદેવ તરીકે. પછી અનેક જાતની માતાજીઓ ને એ બધા કુદેવ-દેવલાને માને એ વધારાના. ... એનો કાંઈ પાર નથી. એમાં અવતારની વાત છે. જ્યાં ઈસુના અવતારની વાત જ્યાં લીધી. ઈસુનો અવતાર. એમાં એ ન્યાય જો વિશેષ વિચાર કરે તો પોતાને ખ્યાલમાં આવી જાય. આપણામાં ચોવીસ અવતાર છે. રામ અવતાર, કૃષ્ણાવતાર. પોતે રામ અને કૃષ્ણના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. એ પ્રશ્ન એમને સીધો જ પૂછ્યો છે. કેમ કે આ તો ઉત્તર મળે ત્યારે ખબર પડે. પ્રશ્ન તો એક સાથે લખીને મોકલ્યા છે. એટલે આમાં પણ એનો ઉત્તર એને ખ્યાલમાં આવે એવું છે.

પછી પંદરમો પ્રશ્ન પણ જે ‘જૂના કરારમાં જે ભવિષ્ય ભાખ્યું છે તે બધું ઈસામાં ખરું પડ્યું છે.’ આ જે બાઈબલ છે એમાં Old અને New. બે જાતના ગ્રંથો લાગે છે. એટલે આ જૂનો કરાર કહે છે. પાછળથી કોઈ નવા લખાણ ઉમેરાણા હશે. વસ્તુ પુરાણી હશે. એમાં પણ બે ભાગ છે. Old bible અને New bible. એમાં એમ કહે છે, જે જૂનામાં લખ્યું છે તે પાછળથી ખરું પડ્યું છે. તો પછી એમાં કાંઈક વિશેષતા તો ખરી ને ? તમે એની ખામી બતાવો છો પણ આવી વિશેષતા પણ છે. તો કહે છે, ભલે કાંઈ વાંધો નહિ. ‘એમ હોય તો પણ તેથી તે બન્ને શાસ્ત્ર વિષે વિચાર કરવો ઘટે છે.’ તેમાં જે નવું બાઈબલ છે એને ઈસા કહેતા હશે. જૂનામાં જે કહ્યું છે એ નવામાં સાચું પડ્યું છે એમ કહે છે. નવામાં એ પાછું લીધું હશે. તે બન્ને શાસ્ત્રો ઉપર વિચાર કરવો ઘટે છે. ‘તેમ જ એવું ભવિષ્ય તે પણ ઈસુને ઈશ્વરાવતાર કહેવામાં બળવાન પ્રમાણ નથી,...’ એવું કહ્યું માટે એ ઈશ્વર છે એ પણ બહુ બળવાન પ્રમાણ નથી.

‘કેમ કે જ્યોતિષાદિકથી પણ મહાત્માની ઉત્પત્તિ જણાવી સંભવે છે.’ આમાં શું છે કે બાઈબલ છે એ ઈસુ પહેલા હશે. કેમકે ઈસુને તો આટલા વર્ષ થાય છે. અત્યારે ૨૦૪૭ ચાલે છે એટલા ઈસુને વર્ષ થયા. A.D. After death. આ જે સૈકો ચાલે છે ૨૦૪૭ એ ઈસુનું વર્ષ ચાલે છે. આ ૧૯૯૦ ચાલે છે. ૨૦૪૭ તો આપણે વિક્રમ ચાલે છે. આ ૧૯૯૦ ચાલે છે. તો ઈસુને દેહાંત થયા ૧૯૯૦ વર્ષ થયા. આજની સાલમાં ગણીએ તો. બાઈબલ તો એ પહેલાનું છે. તો કહે છે, એમાં આમ લખ્યું હતું. અને એ સાચું પડ્યું. એવા મહાન નેતા થશે, ઈશ્વરનો અવતાર હશે, ફલાણું એ બધું સાચું પડ્યું. તો કહે છે, એ તો જ્યોષશાસ્ત્રથી પણ કહી શકાય કે આ કાળમાં કોઈ આ દેશમાં કોઈ આવો મહાત્મા પાકશે. માટે એ તો ગણિતનો વિષય છે. એ કોઈ ઈશ્વરની વાણી છે એમ માનવાનું કોઈ કારણ નથી.

‘અથવા ભલે કોઈ જ્ઞાનથી...’ ભવિષ્યના જ્ઞાનથી અથવા એવા બીજા પણ ક્ષયોપશમ હોય છે. ‘ભલે કોઈ જ્ઞાનથી તેવી વાત જણાવી હોય પણ તેવા ભવિષ્યવેતા સંપૂર્ણ એવા મોક્ષમાર્ગના જાણનાર હતા...’ એ જુદો જ વિષય છે એમ કહે છે. અધ્યાત્મનો વિષય અને કર્મના બંધ અને મોક્ષનો વિષય એ જુદો વિષય છે. મોક્ષમાર્ગના જાણકાર હતા ‘તે વાત, જ્યાં સુધી યથાસ્થિત પ્રમાણરૂપ ન થાય, ત્યાં સુધી તે ભવિષ્ય વગેરે એક શ્રદ્ધાગ્રાહ્ય પ્રમાણ છે.’ એમાં પણ શ્રદ્ધા જ રાખવાની રહે છે. પણ એ અંધશ્રદ્ધા એમ. શ્રદ્ધા એટલે અંધશ્રદ્ધાગ્રાહ્ય છે. ‘તેમ બીજાં પ્રમાણોથી તે હાનિ ન પામે...’ એમના જે બીજા પ્રમાણોથી એ વાતની પણ અંદર પાછી બીજી પણ ગડબડ છે, એમાં એ વાત પાછી તૂટે એવી વાત છે, એ ન પામે ‘એવું ધારણામાં નથી આવી શકતું.’ એટલે એમ ધારણા આવે છે, કે.. નથી આવી શકતું એટલે એમ આવે છે કે બીજી પણ એની અંદર ગડબડ ઘણી છે. એટલે કહે છે, તમે વાંચીને પ્રશ્ન કરો અમને કાંઈ વાંધો નથી. અમે એના ઉત્તર આપશું. એ પંદર પ્રશ્નો થયા.

વિશેષ કહેશે...

તા. ૨૪-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૩૦
પ્રવચન નં. ૨૩૪

‘તો તે બની શકે એવું સંભવતું નથી; અને એમ થાય તો પછી કર્માદિની વ્યવસ્થા પણ નિષ્ફળ થાય.’ તો પછી કોઈએ બાંધેલા કર્મ કોઈને ભોગવવા પડે, કુકર્મ ભોગવવા પડે, સુકર્મો ભોગવવા પડે એ વાત પણ રહેતી નથી. એ તો નિષ્ફળ થાય છે. કોઈ વ્યવસ્થા જ રહેતી નથી. ‘બાકી યોગાદિની સિદ્ધિથી કેટલાક ચમત્કાર ઉત્પન્ન થાય છે,...’ યોગની સિદ્ધિ, તપશ્ચર્યામાં કોઈ લબ્ધિ, એ પ્રકાર છે એને જગતમાં જેને ચમત્કાર કહીએ એવું બને છે. ‘અને તેવા કેટલાક ઈસુને હોય તો તેમાં તદ્દન ખોટું છે કે અસંભવિત છે, એમ કહેવાય નહીં;...’ ઈસુને એ પ્રકાર હોય. બનવા જોગ છે. કોઈ માણસને એવું બને છે.

બરસો વર્ષ પહેલા સહજાનંદસ્વામી થયા ને ? એનો સંપ્રદાય એમાંથી ચાલ્યો. એવું થોડુંક હતું. ‘ગુરુદેવ’ના કહેવા ઉપરથી એમ હતું કે કોઈ વ્યંતર .. હતા. એટલે વ્યંતરનું .. ચાલ્યું. એ દેવગતિ છે. એમાં અહીં કરતાં તો ત્યાં અમસ્તું પણ ચમત્કારિક લાગે એવું જ છે. એટલે પછી એ પ્રકારની અંદર, તમે ‘ગઢડા’માં જાવ તો ચમત્કારની ઘણી વાતો જાણવામાં મળે કે જુઓ, આ ... નથી. આ .. ચાખી લે. હોય છે ક્યાંક... ક્યાંક.. જુદા જુદા. એવું કાંઈક છે. ... આ શ્રીજી મહારાજનો ચમત્કાર છે. વાતો તો ઘણી છે. પણ એકાદ એવી એક ચીજ બતાડી દે, તો બીજી વાતો પર તમને શ્રદ્ધા કરવાનું કારણ બની જાય. એટલે એવું કાંઈ હોય તો એ કાંઈ મોટી વાત નથી.

‘તેવી સિદ્ધિઓ આત્માના ઐશ્વર્ય આગળ અલ્પ છે,...’ આત્માનું જે ઐશ્વર્ય છે, શક્તિ છે એની પાસે તો એ કાંઈ છે જ નહિ. એના જેવું છે. નહિવત્ છે. એવું આત્માનું જબરજસ્ત ઐશ્વર્ય છે. કેવી વાત મૂકી છે ! કોઈપણ વિચારવાન જીવને અથવા બુદ્ધિશાળી જીવને એ વિચારવું ઘટે છે કે જગતની રિદ્ધિ સિદ્ધિ પાસે આખું જગત

ડોલી ઊઠે, નમી પડે. એક જણની પાસે કોઈ ચમત્કાર હોય તો નમી પડે એની પાસે. એ ... એમ ન કહે કે આવા ઝાઝાં ક્યાં છે ? આવું એક જ છે એમ ન કહે. પણ એક જણને પોતાના આત્માના ઐશ્વર્યનું ભાન થાય, પોતાનું સિદ્ધપદ પ્રગટ અનુભવગોચર થાય, ભાન થાય એટલે પ્રગટ અનુભવગોચર થાય એને એક સમય પણ વિસ્મરણ કર્યા વિના, અવિસ્મરણપણે એ પોતાના સિદ્ધ પરમાત્માને ચોવીસે કલાક માથે લઈને ફરે. ઊંઘતા પણ અને જાગતા પણ, જેના ફળમાં એ પોતે સાક્ષાત્ સિદ્ધપણે પ્રગટ થાય પાછા. એ ચમત્કાર કેવો ? જગતની ચાર ગતિ બંધ થઈને પોતે સિદ્ધપણે રહી જાય એ ચમત્કાર કેવો ? પામર પ્રાણીમાંથી પરમાત્મા થાય, એના જેવો કયો ચમત્કાર બીજો ? એમ કહે છે. અને એ તો દુનિયા જોશે ત્યારે કે આ સિદ્ધ થઈ ગયા. પણ પોતે તો જ્યારથી અનુભવગોચર કરે છે ત્યારથી જોવે છે કે ખરેખર કોઈ મહા આશ્ચર્યકારી અને ચમત્કારિક પદ હોય તો તે મારું સ્વરૂપ જ છે. જગતની કોઈ રિદ્ધિ-સિદ્ધિનો કે ચમત્કારનો અહીંયાં કાંઈ હિસાબ નથી. એ તો બધો ઉકરડો છે, ઉકરડો.

ખરેખર તો આત્માના ઐશ્વર્ય પાસે જગતની રિદ્ધિ-સિદ્ધિ, પુણ્યના ઠાઠ અને વૈભવ એ બધા ચમત્કારો ઉકરડા જેવા છે. જેમ ઉકરડામાંથી દુર્ગંધ આવે અને ત્યાં જવું કે રહેવું કોઈને ગમે નહિ. એવું જેને આત્માના ઐશ્વર્યની સુગંધ નંદનવનમાં જે વિલાસ કરે છે એ ઉકરડામાં જાતા નથી. એવું છે ખરેખર. ઉપમા નથી, હોં ! ખરેખર આથી તો વધારે છે પણ કહેવું કેવી રીતે એ સવાલ છે. છે તો આથી વધારે છે, પણ આ તો એની સરખામણી કરવાની વાત છે.

મુમુક્ષુ :- આપણે ૬૪ ઋદ્ધિધારી મુનિરાજો હોય એ પણ એવું માને ને કે આત્માની રિદ્ધિ આગળ બધું નકામું છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કાંઈ છે નહિ. સામું જોતા નથી. કેટલાકને તો ખબર પણ હોતી નથી કે આટલી રિદ્ધિ-સિદ્ધિ પ્રગટ થઈ છે.

મુમુક્ષુ :- વિષ્ણુકુમાર મુનિને ખબર જ નહોતી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પોતાને ખબર નથી પડતી. કેમ કે એનું એ લક્ષ નથી. એને એ જોવું નથી, એ સંભાળવું નથી, એની સાથે એને કાંઈ કામ નથી. એ એના માટે નકામી ચીજ છે. જેમ કોઈ માણસને પાંચ આંગળી સિવાય છઠ્ઠી આંગળી ઘણાને

હોય છે ને ? પછી એમાં કાંઈ હાડકું હોય અને કુદરતી માંસ વધી ગયું હોય તો લટક્યા કરે. એનાથી કાંઈ કામ ન થાય. નકામી ચીજ છે. એમ આ રિદ્ધિ-સિદ્ધિ બધી સાધકોને નકામી ચીજ છે. વચ્ચે વધી ગઈ નકામી. દુનિયા જેની ઉપર નમી પડે છે એ એને નકામી ચીજ છે.

મુમુક્ષુ :- વિષ્ણુકુમાર મુનિને પોતાને ખબર જ ન હતી. ઓલાએ કીધું કે તમને આવી લબ્ધિ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. તો એ વળી ધ્યાન ગયું. નહિતર એવું જ હોય છે કે એને એ ધ્યાન કરવાનો વિષય જ નથી. નકામી ચીજનો વિચાર શું કરવો ? જે ચીજ મારે નકામી છે એનો શું વિચાર કરવો ? જગતમાં કોઈ નકામી ચીજનો વિચાર કરે છે ? કે ભાઈ આ ગલીમાં આટલો કચરો પડ્યો છે, ઉકરડાનો. ગામમાં કેટલી જગ્યાએ ગલીએ ગલીએ ઉકરડા હશે. કોઈ એનો વિકલ્પ કરે છે ? આ શેરીની અંદર કેટલી ગલીમાં ક્યાં ક્યાં ઉકરડા છે ? શું જરૂર ? એવું છે. રિદ્ધિ-સિદ્ધિ ચોસઠ પ્રકારની હોય કે અસંખ્ય પ્રકારની હોય નહિ ! એનો આ સરવાળો છે કે એ કોઈ આત્માની ચીજ નથી. સામું જોવા જેવી પણ ચીજ નથી. આ એનો સરવાળો છે.

મુમુક્ષુ :- લબ્ધિ પ્રગટ કરવાનો ઉપક્રમ કોઈ જીવ કરે તો તે પાપભાવ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પાપભાવ છે અને અધોગતિનું કારણ છે. અધોગતિનું કારણ છે. ઉત્પન્ન થશે પુણ્યભાવના નિમિત્તે પણ અભિપ્રાય હારે (સાથે) મિથ્યાત્વનો છે એટલે મોટું પાપ થાશે. માણસને અનુકૂળતાને પુણ્યનો ઉદય ગણે છે ને ? કે આને પુણ્યનો ઉદય ઘણો છે. કરે છે શું પછી ? વધુમાં વધુ પાપ પુણ્યના ઉદયવાળા જીવો કરે છે. એનો રસ એનામાં રેડાયા વગર રહે નહિ. જેને આત્મરસનો અભાવ છે, આત્માના ઐશ્વર્યનું જેને લક્ષ નથી એ પુણ્યના ઉદયમાં તીવ્ર પાપ કર્યા વિના રહી શકે નહિ, રહી શકે જ નહિ. ને ! આ એક વસ્તુસ્થિતિ જ છે. શું કહે છે ?

‘તેવી સિદ્ધિઓ આત્માના ઐશ્વર્ય આગળ અલ્પ છે, આત્માનું ઐશ્વર્ય તેથી અનંતગુણ મહત્ સંભવે છે.’ કેટલું ? અનંતગુણ મહાન છે. તું જો તો ખરો અંદર તારામાં પડ્યું છે. ક્યાંય બીજે જોવા જવાની જરૂર નથી. આત્માનું ઐશ્વર્ય તારામાં પડ્યું છે. એકવાર ઓળખાણ કર. બસ. પહેલું જે કાંઈ કરવા યોગ્ય છે એ આટલું છે કે એકવાર તું ઓળખાણ કર. અને એ ઓળખાણ કરવા માટેની લાયકતા પ્રાપ્ત

કરવી એ જ કઠણ છે. પછી ઓળખાણ કઠણ નથી. ઓળખાણ થવા પછી અનુભવ કઠણ નથી અને અનુભવ પછી સિદ્ધપદ સુધીની કોઈ વાત કઠણ નથી. પહેલી કઠણ હોય તો ઓળખાણ થવા માટેની લાયકાત યોગ્યતા આવવી. બસ, આ જ જીવને કઠણમાં કઠણ છે અને એ અનંતકાળમાં એણે કર્યું નથી. બાકી અન્ય પ્રકારે તો દર્શનમોહ એટલો બધો મંદ કર્યો છે કે ગ્રંથિભેદ થવા સુધી આવીને અનંત વાર પાછો પડ્યો. એ લીધું ને ? આમાંથી લઈએ થોડું.

‘આત્મા અત્યંત સહજ સ્વસ્થતા પામે...’ જેવું પોતાનું પરમેશ્વર પદ છે એવી સહજ અવસ્થાને પામે, ‘એ જ સર્વ જ્ઞાનનો સાર શ્રી સર્વજ્ઞે કહ્યો છે.’ પાનું-૪૬૨. ‘અનાદિકાળથી જીવે અસ્વસ્થતા નિરંતર આરાધી છે.’ અસ્વસ્થ થયો છે. પરપદાર્થનો આશ્રય કરીને હેરાન-હેરાન અસ્વસ્થ થઈ ગયો છે. ‘જેથી સ્વસ્થતા પ્રત્યે આવવું તેને દુર્ગમ પડે છે.’ અઘરું થઈ પડે છે, કે કેવી રીતે આત્મામાં આવવું ? કેવી રીતે મારા સ્વરૂપમાં આવવું ? ઈ એને કઠણ થઈ પડ્યું છે. એટલો પરરસ ઘૂંટ્યો છે, ગાઢ કરેલો છે કે એની પરિણતિ એણે ઉખડે નહિ એવી જમાવી દીધી છે. એટલે દુર્ગમ થઈ ગયું. આ તોડવું. મૂળ જે તોડવું છે એ આ તોડવું કઠણ છે. પછી રસ્તો સાફ છે.

‘શ્રી જિને એમ કહ્યું છે, કે યથાપ્રવૃત્તિકરણ સુધી જીવ અનંતી વાર આવ્યો છે,...’ એની પ્રવૃત્તિ કાંઈક ઠીક થાય, દર્શનમોહ મંદ પડે છે, સારી રીતે મંદ પડે છે એમાં અનંતવાર આવ્યો છે. ‘પણ જે સમયે ગ્રંથિભેદ થવા સુધી આવવાનું થાય છે ત્યારે ક્ષોભ પામી પાછો સંસારપરિણામી થવા કર્યો છે.’ યથાપ્રવૃત્તિકરણ એટલે શું ? ચાર લબ્ધિ અનંતવાર આવી છે. દેશનાલબ્ધિ, પ્રાયોગલબ્ધિ એ ચાર લબ્ધિ અનંતવાર આવી છે. એ ‘ટોડરમલ્લજી’એ ‘મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક’માં લીધું છે. અનંતવાર ચાર લબ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે. એટલે હવે એક માત્ર પાંચમી કરણલબ્ધિ બાકી રહી. ત્યાં સુધી ગયો.

‘પણ જે સમયે ગ્રંથિભેદ થવા સુધી આવવાનું થાય છે ત્યારે ક્ષોભ પામી...’ એટલે કે પોતે હિનસત્ત્વ થઈને ‘પાછો સંસારપરિણામી થવા કર્યો છે. ગ્રંથિભેદ થવામાં જે વીર્યગતિ જોઈએ...’ એટલે પુરુષાર્થનો જે ઉપાડ જોઈએ એ એની પાસે નથી. એ થવું જોઈએ. ‘તે થવાને અર્થે જીવે નિત્યપ્રત્યે સત્સમાગમ, સદ્વિચાર અને સદ્ગ્રંથનો પરિચય નિરંતરપણે કરવો શ્રેયભૂત છે.’ રોજ નિરંતર કરવો, નિત્ય કરવો એનું કારણ એ છે કે આ ભાવના, જે ઓલી પરિણતિ સંસારની ગાઢ થઈ ગઈ

છે એ ભાવના કરી કરીને તોડવી છે. પહેલી જે નિર્ણય પ્રાપ્ત થવાની જે ભૂમિકા છે, ઓળખાણ થવાની જે ભૂમિકા છે એ ભૂમિકાની અંદર મહેનત છે. જે મહેનત પડે છે એ જીવને ત્યાં પડે છે. પછી સહજતામાં આવે છે. એટલે એ નિર્ણય પહેલાની ભૂમિકાનો પ્રકાર સમજવો. નિર્ણય થયા પછી તો પુરુષાર્થની ગતિ જે છે, ગ્રંથિભેદ થવામાં વીર્યગતિ જે જોઈએ તેવી પુરુષાર્થની ગતિ એટલે ચડતા પરિણામની શ્રેણી પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. અને એ ગતિમાં જીવ આવે છે એને પાછા પડવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી.

મુમુક્ષુ :- ગ્રંથિભેદ થાય એટલે કરણલબ્ધિ સુધી આવી ગયો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. ગ્રંથિભેદમાં તો મોહની ગાંઠ છેદી નાખે. ભેદ એટલે છેદવું. ભેદવું એટલે છેદવું. ત્યાં તો સમ્યગ્દર્શન થઈ ગયું. ગ્રંથિભેદ એટલે મોહની નિબિડ ગાંઠ છેદી, ભેદી એટલે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ કરી.

‘આત્માનું ઐશ્વર્ય તેથી અનંતગુણ મહત્ સંભવે છે.’ આ જે ઐશ્વર્યની ઓળખાણ થાય છે એટલે પાછો પડતો નથી. ત્યાં સુધી એને એમ હોય છે, એ પહેલા એને એમ હોય છે, કે હું તો એક સાધારણ નબળો માણસ. આવું મોટું કામ મારાથી કેવી રીતે થાય ? હું જગતનો એક સાધારણ પ્રાણી છું. મારાથી આવું મહાન કામ કેવી રીતે થાય ? એટલે પોતાનો જે સ્વીકાર છે તે ખોટો છે. આવો સ્વીકાર કરી લે છે. ઓળખાણની અંદર પોતાના મહાન સ્વરૂપનો અનંત વીર્યનો સ્વીકાર આવી જાય છે, અનંત જ્ઞાનનો સ્વીકાર આવી જાય છે, અનંત શાંતિનો સ્વીકાર આવી જાય છે કે આ તો મારું પોતાનું જ સ્વરૂપ છે. મારું સ્વરૂપ જ્યાં આવું મહાન છે, પછી મારે ક્યાંય પાછા પડવાનો પ્રશ્ન કેવી રીતે રહે છે ?

જેની પાસે બહુ મોટી તાકાત છે એને પાછા પડવાનો વિકલ્પ આવે કેવી રીતે ? એમ કહે છે. પુણ્યવાનને પણ ભીખ માંગવાનો વિકલ્પ નથી આવતો. પાંચ, પચ્ચીસ, પચાસ વર્ષની જિંદગી પુણ્યના યોગમાં ગાળી હોય, કોઈ દિ’ વિકલ્પ આવે છે કે કાલ સવારે આપણે ભીખ માંગવા જાવું પડશે તો ? ક્યા ઠેકાણે રોટલો માગવા જઈશું ? એવો કોઈને વિકલ્પ આવે છે ? એટલો વિશ્વાસ છે. કાલની ખબર નથી. પણ પુણ્યના વર્તમાન સંયોગો ઉપર એટલો વિશ્વાસ રાખીને બેસી જાય છે કે મને જિંદગી સુધી હવે વાંધો નથી.

જેને આત્માના અનંત ઐશ્વર્યની તાકાત ભાસી, પોતાના જ ઘરમાં ભાસી, અભેદભાવે પોતાનું સ્વરૂપ જોયું છે. પરાધીન ચીજ નથી. એને પછી હું પુરુષાર્થમાં પાછો પડી જઈશ તો ? એવી એને શંકા પડતી નથી. એ જાતની એને એ પ્રકારની શંકા પડતી નથી. અને ‘જ્યાં શંકા ત્યાં ગણ સંતાપ.’ શંકાશીલ માનસવાળો જીવ વધારેમાં વધારે દુઃખી છે. જે અન્યમત ને દેવ-દેવીની માન્યતા છે એમાં ભયની શંકા.. ભયની શંકા હોય, હોય ને હોય જ. એ શંકા ગઈ એટલે ભય ગયો. અવ્યાબાધ સ્વરૂપ ભાસ્યું. અનંત અવ્યાબાધ. મને કોણ બાધા પહોંચાડી શકે ? કોઈપણ હાલતમાં મને કોઈ બાધા પહોંચાડી શકે નહિ.

મુમુક્ષુ :- કરણલબ્ધિ પહેલા સ્વભાવ સન્મુખતા નથી આવતી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કરણલબ્ધિ તો એકદમ સ્વરૂપનો પ્રકાર છે. એ તો જીવને સમ્યગ્દર્શન છે ને ? એની પહેલાના થોડા સેકન્ડનો સવાલ છે એ તો. એ પરિણામ તો એટલા સૂક્ષ્મ છે કે કેવળગમ્ય છે. જીવને પોતાને પકડમાં આવતા નથી. ઉપયોગમાં ન સમજાય કે આ કરણલબ્ધિના પરિણામ વર્તી રહ્યા છે. અહીં તો સમજી શકાય એવી ભૂમિકા લેવી છે. બુદ્ધિગોચર પ્રમાણે ખ્યાલ આવે એવી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ... કરણલબ્ધિ સુધી આવ્યો નથી તો સ્વભાવ સન્મુખ થયા પછી જીવને સમ્યગ્દર્શન...?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સ્વભાવસન્મુખ ઓળખાણથી થઈ જાય. સ્વરૂપનિશ્ચયથી સ્વભાવસન્મુખ થઈ જાય. અને સ્વભાવસન્મુખના પુરુષાર્થની તીવ્ર અંતિમ સમ્યગ્દર્શનની લગોલગની દશામાં કરણલબ્ધિના પરિણામ આગળની સેકન્ડોમાં થઈ જાય. એ તો એક ક્ષણના પરિણામો છે.

મુમુક્ષુ :- નહિ. સ્વભાવસન્મુખ થયા પછી જીવ પાછો પડી જાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. નિર્ણય પછી પાછો પડવાનો સવાલ નથી.

મુમુક્ષુ :- આમાં ચાર લબ્ધિમાં જીવ પાછો પડી જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ચાર લબ્ધિ સુધી નિર્ણય ન થાય.

મુમુક્ષુ :- કરણલબ્ધિથી જીવ પાછો ન પડે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કરણલબ્ધિથી તો પાછો પડવાનો પ્રશ્ન જ નથી કેમ કે એ તો તરત જ પામી જાય છે. પણ નિર્ણય થયા પછી પણ પાછો ન પડે, એમ કહેવું

છે. ખ્યાલમાં આવે છે ? એકવાર ઓળખાણ થઈ જાય પછી પણ પાછો પડવાનો પ્રશ્ન નથી. કેમ કે પછી એની વીર્યગતિ જે છે, જે પુરુષાર્થની ગતિ છે એ એ પ્રકાર ધારણ કરે છે. સ્વભાવિક પ્રકાર ધારણ કરે છે. ટૂંકામાં એની જાતિ બદલાય છે, એની દિશા પણ બદલાય છે. એમ લેવું.

‘આ વિષયમાં સમાગમે પૂછવા યોગ્ય છે.’ જો તમારું ધ્યાન ગયું હોય તો તમે આત્માના ઐશ્વર્યની બાબતમાં રૂબરૂ મળો ત્યારે પૂછવાયોગ્ય વાત છે. જાણવા જેવી વાત છે. પૂછવા જેવી વાત હોય તો આ છે, કે જગતમાં રિદ્ધિ સિદ્ધિ અને ચમત્કારો કરતાં પણ આત્મામાં જે ચૈતન્યચમત્કાર છે એ વાત તમારે જાણવા જેવી છે. આ ધ્યાન ખેંચ્યું છે ‘ગાંધીજી’નું કે આ મહત્ત્વની વાત છે અને આ વાત તમે મળો ત્યારે જરૂર પૂછી લેજો. ધ્યાન જાવું જોઈએ. સત્પુરુષો તો વાત કહેવા જેવી કહી દે છે પણ જીવનું ધ્યાન જવું જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- ઉપરના કોઈ પત્રમાં વાત નથી કરી કે તમે સમાગમમાં પૂછજો. આ પહેલીવાર આત્માના ઐશ્વર્યની વાત...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ પણ કહ્યું કે આ વિષયમાં પાછું મને પૂછજો. સમાગમમાં પૂછજો અને આ વિષયમાં તમે મને પૂછજો. આત્માનું જે ઐશ્વર્ય છે એ વિષયમાં તમે પૂછજો. બે જ પ્રશ્નમાં શાસ્ત્રમાં ‘પ્રવચનસાર’માં અને ‘સમયસાર’માં વાત છે... કેમ કે આ અધ્યાત્મપ્રધાન શાસ્ત્ર છે ને ? કે બે જ વાત શ્રીગુરુ કહે છે અને બે જ વાત સાંભળવા જેવી કે વાંચવા જેવી કે પૂછવા જેવી છે. એક આત્માના સ્વરૂપનું ઐશ્વર્ય અને એક એને પ્રાપ્ત કરવાની વિધિ. બસ. કઈ રીતે એ પ્રાપ્ત કરવું. બાકી બધી વાત જાણવાની છે. એકકોર કાઢી નાખવી. બીજી કોઈ વાતમાં લાંબી યોગાયોગમાં જાવું નહિ. સામે આવે, સમજાય તો ઠીક, ન સમજાય તો ઠીક. પતી ગયું. એમાં વધારે કોઈ શક્તિનો પ્રયોગ કરવા જેવો નથી. એટલે એ વાત ફરી વાર નાખી છે. આ વિષયમાં તમારે સમાગમે અવશ્ય પૂછવું.

સત્તરમો પ્રશ્ન :- ‘આગળ ઉપર શો જન્મ થશે તેની આ ભવમાં ખબર પડે ? અથવા અગાઉ શું હતું તેની ?’ ખબર પડે ? આગલા ભવમાં શું હતું તેની ખબર પડે ? અને હવે પછીના ભવમાં શું થશું એની ખબર પડે ખરી ? આવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે.

‘ઉ.- તેમ બની શકે.’ જ્ઞાનમાં તે ખબર પડી શકે છે. જ્ઞાન જાણી શકે છે.

‘નિર્મળજ્ઞાન જેનું થયું હોય તેને...’ કોને બની શકે ? જેનું જ્ઞાન નિર્મળ થયું હોય ‘તેને તેવું બનવું સંભવે છે.’ જ્ઞાનનું આવરણ ખસે, આવરણ છે તે જ્ઞાનને બીડે છે. આવરણ ખસે એટલે જ્ઞાન ખીલે છે.

જેમ ‘વાદળાં વગેરેનાં ચિહ્નોપરથી વરસાદનું અનુમાન થાય છે,...’ Forecast કરે છે કે નહિ ? કે ફલાણી તારીખથી વરસાદ શરૂ થશે અને જોરદાર વરસાદ આવશે. એના જોનારા હોય છે એને ખબર પડી જાય છે. અને ગમે તેટલા વાદળા થાય તો એમ કહે કે હવે ચોમાસુ ગયું. આ વખતે વહેલું ગયું. હવે નહિ આવે. કહી દે. આકાશના વાદળા અને પ્રકૃતિ ઉપરથી એ જાતનો અભ્યાસ હોય છે. એ પણ જોતા જોતા શીખી ગયા હોય છે. એને એ જાતનો ક્ષયોપશમ હોય. જોયા જ કરે.. જોયા જ કરે... એને જોયા જ કરે. એમાંથી એને ખબર પડે કે આ આમ થાય છે અને આ આમ નથી થાતું. બીજું કંઈ એમાં છે નહિ.

‘વાદળાં વગેરેનાં ચિહ્નોપરથી વરસાદનું અનુમાન થાય છે, તેમ આ જીવની આ ભવની ચેષ્ટા ઉપરથી તેનાં પૂર્વકારણ કેવાં હોવાં જોઈએ, તે પણ સમજી શકાય; થોડે અંશે વખતે સમજાય.’ આ જીવની આ ભવની ચેષ્ટા ઉપરથી. અત્યારે એને કેવી જાતના પરિણામ થાય છે ? એના ઉપરથી કંઈ જાતના પૂર્વ સંસ્કાર લઈને જીવ આવ્યો છે એમ ખબર પડે કે આ જગ્યાએથી આ જીવ આવ્યો હોવો જોઈએ. આમ કેમ કરે છે ? બીજા આમ નથી કરતા અને આ આમ કેમ કરે છે ? માટે નક્કી આ જગ્યાએથી આવેલો હોવો જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- એ તો અનુમાન થયું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. અનુમાન પણ ... જ્ઞાનમાં એ જાતનો ખ્યાલ આવે છે. એના ઉપરથી એને ભૂતકાળનો ખ્યાલ આવી જાય છે.

મુમુક્ષુ :- આવે છે એ સાચું આવે છે, પણ અનુમાનથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. અનુમાન. અને જાતિસ્મરણ હોય તો સ્મરણ. જાતિસ્મરણ હોય તો સ્મરણ આવે. પણ જાતિસ્મરણમાં તો શું છે કે પોતાનું અને પોતાના સંયોગનું સ્મરણ થાય. જ્યારે આ જ્ઞાનમાં કોઈપણ જીવનું અનુમાન થાય. એટલો પૂર્વભવના જ્ઞાનમાં ફેર છે. પૂર્વભવનું જ્ઞાન બે રીતે થાય. એક જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી. તો જાતિસ્મરણની અંદર શું થાય ? જે પોતે અને પોતાના જે સંયોગો હોય એનું સ્મરણ

થાય. બીજું કાંઈ સ્મરણમાં ન આવે. જે જોયું હોય, અનુભવ્યું હોય એનું સ્મરણ થાય. જ્યારે કોઈપણ જીવના પૂર્વભવ સંબંધીનું જ્ઞાન થઈ શકે છે. એ નિર્મળજ્ઞાનનો વિષય છે.

મુમુક્ષુ :- એટલે એના પરિણામો ઉપરથી ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પરિણામ ઉપરથી કહી દે. પરિણામ ઉપરથી એવા નિર્મળ જ્ઞાનીપુરુષો હોય એ કહી દે કે આ જીવ અહીંથી આવ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- કોઈ દષ્ટાંત તરીકે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- દષ્ટાંત એટલે એવા કોઈ જ્ઞાનીઓનું દષ્ટાંત નથી. પણ જેમ કે કોઈની ચંચળતા વધારે હોય. તો ચંચળ પ્રાણીઓ છે આ વાંદરા વગેરે. એ જાતની ચેષ્ટા કરે. વાંદરા જેવી ચેષ્ટા કરે છે એવી જ ચેષ્ટા કરે. વાંદરા ખંજવાળે તો એની રીતે ખંજવાળે.

મુમુક્ષુ :- ... પણ સંયોગ પહેલા આગલા જન્મનો છૂટી જાય પછી તો ઉદય ફરી જાય છે, તો કેવી રીતે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અમુક સંસ્કાર લાવે છે ને ? સંસ્કાર લઈને આવે છે ને ? આ તો જ્ઞાનીજીવ જોવે છે. એ નહિ. પોતાને ખબર ન હોય. કોઈ નિર્મળજ્ઞાની જીવને નિર્મળજ્ઞાનવાન જીવને ખબર પડી જાય છે, કે પૂર્વભવ મારો આવો હતો અથવા બીજાનો આવો હતો. પ્રશ્ન એટલો છે કે પૂર્વભવનું જ્ઞાન થાય કે ન થાય ? આગલો જન્મ શું છે એ જ્ઞાનમાં જાણી શકાય કે ન જાણી શકાય ? જાણી શકાય છે. એ વાત કોઈ અસંભવિત નથી. જ્ઞાન માટે એ કોઈ વાત અસંભવિત નથી.

મુમુક્ષુ :- મિથ્યાદષ્ટિ હોય અને જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ હોય તો એ જાણી શકે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ, અહીં નિર્મળજ્ઞાનવાળા લેવા. બાકી મિથ્યાદષ્ટિને જાતિસ્મરણજ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ આવી શકે છે. અને એ પોતાના અને એવા કોઈ બીજાના પૂર્વભવ જાણી શકે. જે પોતાના સંયોગમાં આવ્યા હોય.

મુમુક્ષુ :- બીજાનું નથી જાણી શકતા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બીજાનું પણ જાણી ન શકે. કોઈનું ન જાણી શકે.

મુમુક્ષુ :- નિર્મળજ્ઞાન એટલે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કોઈ કોઈ જ્ઞાનની નિર્મળતા એ પ્રકારની ઉત્પન્ન થાય કે જેને લઈને એને સામાના આગલા ભવનો પણ ખ્યાલ આવી જાય છે. એ જાતની

જ્ઞાનની નિર્મળતામાં ઉઘાડ કોઈ થઈ જાય.

મુમુક્ષુ :- ક્ષયોપશમનો પ્રકાર છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ક્ષયોપશમનો પણ નિર્મળતાવાળો. ક્ષયોપશમના ઘણા પ્રકાર છે. અનેક જાતના ક્ષયોપશમ થાય છે. કૂતરાને જેટલી વાસ આવે એટલી માણસને ન આવે. ... કૂતરા પાળે છે ને ? તો કોઈ માણસ એવો હોય તો એ એને ભસ્યા જ કરે. એનો માલિક બંધ રાખે તો પણ ન રહે. એને ખ્યાલ હોય છે કે આ માણસ આવ્યો છે એ બરાબર નથી. ન આવવો જોઈએ. એનું ભસવું શું કહે છે ? કે આવો માણસ ઘરમાં ન આવવો જોઈએ. એને એવી વાસ આવે છે. આ બધા ક્ષયોપશમનો પ્રકાર છે. એવા બધા અનેક જાતના ક્ષયોપશમના પ્રકાર છે. પણ એ નિર્મળજ્ઞાન નથી. એ નિર્મળજ્ઞાન નથી. અહીંયાં નિર્મળજ્ઞાન કહેવું છે. અનિર્મળજ્ઞાનમાં પરોક્ષ ક્ષયોપશમના ઉઘાડના અનેક પ્રકાર છે અને નિર્મળજ્ઞાનમાં પણ અનેક પ્રકાર છે. એવી જ્ઞાનની રિદ્ધિ કહેવામાં આવે છે. આ જ્ઞાનની રિદ્ધિ છે. જ્ઞાનની રિદ્ધિ પણ આવી પ્રગટે છે. એટલે બની શકે છે એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- નિર્મળજ્ઞાન અજ્ઞાનીને પણ હોય ? આ નિર્મળજ્ઞાન જે કહે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. આ ... પૂર્વભવની જેને ખબર પડે. જાતિસ્મરણમાં અજ્ઞાની ... કોઈ બીજાના ભવ જાણે તો એ કોઈ જ્ઞાનીના ...

મુમુક્ષુ :- આ જ્ઞાન સમ્યગ્દષ્ટિને જ હોય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. આ પ્રકારની જ્ઞાનની નિર્મળતા હોય છે એ સમ્યગ્દષ્ટિને જ હોય છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાની પોતાના પરિણામ ન જાણી શકે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- લગભગ તો ન કહી શકાય. પૂર્વભવ ભૂલી જાય છે પછી ખબર નથી પડતી કે મારો પૂર્વ ભવ કયો હતો ? જાતિસ્મરણમાં આવી શકે. જ્ઞાનમાં આવવું એ સંભવતું નથી. અને ઓલું જે જ્ઞાનમાં આવે છે એ તો કેવળ અનુમાન નથી, એક સચોટ જ્ઞાનમાં એવું આવી જાય છે કે આ જીવ આવો હતો. ભૂતકાળમાં આ જીવ આમ હતો. એમ આવી જાય છે.

મુમુક્ષુ :- ચેષ્ટા એટલે પરિણામ લેવા ? ચેષ્ટા એટલે બહારની ક્રિયા કે પરિણામ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ચેષ્ટામાં દ્રવ્ય અને ભાવ બેય લઈ લેવા. બેય આવી જાય

છે. મન, વચન, કાયાના પરિણામ અને જીવના પરિણામ.

‘તેમ જ તે ચેષ્ટા ભવિષ્યમાં કેવું પરિણામ પામશે તે પણ તેના સ્વરૂપ ઉપરથી જાણી શકાય;... અને...’ ક્રોધ કર્યા જ કરે. અને ક્રોધ ન કરે તો એનું સારું રહે નહિ. એવા ઘણા હોય છે ને ? કોઈકની સાથે સવારપહોરમાં એકાદો ઝઘડો કર્યો હોય તો એને શાંતિ રહે નહિતર એને અશાંતિ જ રહ્યા કરે. એવી પ્રકૃતિવાળા હોય છે ને ? જ્ઞાની જાણે છે કે આને બિચારાને સર્પમાં જાવાની તૈયારી થઈ ગઈ છે. અથવા કોઈ બહુ તીવ્ર રૌદ્રધ્યાનના પરિણામ કરતા હોય. હિંસાનંદિ, ચોર્યાનંદિ, કોઈ મોટી હિંસા થાય તો ખૂબ રાજી થાય. જરૂર હતી. આમ જ થવું જોઈતું હતું. આમ ને આમ માણસોની વસ્તી વધવા માંડી છે. હવે આ ઘટી જાય તો સારું. એકાદો બોમ્બ પડે તો સારું. એટમબોમ્બ પડે તો સારું. પાંચ-દસ લાખ ઓછા થઈ જાય તો સારું. એકાદુ વિશ્વયુદ્ધ થાય તો સારું. અમથા અમથા અનર્થદંડ આ બધા. એને કાંઈ લેવા દેવા ન હોય પણ આ બધા અનર્થદંડ. જાય નરકમાં. જ્ઞાનીને ખ્યાલ આવે છે કે આ જીવ નરકગામી લાગે છે, પરિણામ ખોટા કરે છે.

એવી રીતે આ દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની વિરાધનાના પરિણામ કરે છે, તો જ્ઞાનીને ખબર પડે છે કે આ બહુ જલ્દી નિગોદની તૈયારી કરે છે. કોઈ સત્પુરુષનો મહાપુરુષનો પ્રત્યક્ષ વિરોધ કરે, વિરોધ કરતા હોય એનું અનુમોદન કરે. એ રીતે પણ જ્ઞાનીઓને ખબર પડી જાય છે કે આ ઝડપથી નિગોદમાં જવાની તૈયારીમાં જીવ આવી ગયો છે.

મુમુક્ષુ :- સમજણથી કોઈ વિરોધ કરે, કોઈ અસમજણથી વિરોધ કરે તો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એવું છે કે સમજીને ઝેર ખાય કે સમજ્યા વગર ખાય જાય. શું થાય ? ઝેર તો ઝેર છે. ઝેર ખાય ફળ થાય. કોઈ સમજીને ખાય તો એણે આપઘાત કર્યો કહેવાય. પણ ઝેર એમ કહે કે ભાઈ તે વગર સમજે ખાધું એટલે હવે હું તને બચાવી લઈશ. એ તો જાય જ. ખાય એટલે જાય. સમજણ કરવી એ જીવની પહેલી ફરજ છે.

આ જીવને પોતાના હિત-અહિતની સમજણ કરવી એ એનો પહેલામાં પહેલો ધર્મ છે. બહારમાં કેમ એક પગલું માંડતો નથી. કોઈ માણસ આવે. આંબા આંબલી દેખાડવા આવે છે કે નહિ ? કે ભાઈ ! તમ તમારે ઘરે બેસી રહેજો. ફક્ત તમારી મૂડી આપો તમને પૈસાના ઢગલા કરાવી દઈશું. શું કહે ? તમારે કાંઈ નહિ કરવાનું.

આપી દે છે કોઈ ? પણ બહુ સારું બતાવે. હથેળીમાં ચંદ્ર દેખાડે એવી રીતે દેખાડે તો ? માની લે ? નથી માનતા ને ? એને ઉલટાનો વહેમ પડે. આવું કાંઈ દુનિયામાં જલ્દી બનતું નથી. અને આના મારા ઉપર હેત કેમ આવ્યું ? દસ બાજુથી પ્રશ્ન ઉઠાવશે અને તર્ક કરશે. કેમ કે એને પોતાને નુકસાન થાય છે કે નહિ ? એનો પહેલો વિચાર કરવો છે. નફાનો વિચાર નથી કરવો. ઓલો નફાનો વિચાર કરાવવા આવ્યો છે. એ નુકસાનનો વિચાર કરે છે. મારે તો મારા નુકસાનનો પહેલો વિચાર કરવો જોઈએ. દસ પ્રશ્ન નુકસાનના ઉઠાવશે. નફો એવો બતાવે ત્યારે. એટલે જીવને પોતાને પોતાના આત્મહિત સંબંધી વિચારવું એ એની સૌથી પહેલી મોટી ફરજ છે. અંધો અંધ પળાય... ધર્મ એ આંધળા થઈ ચાલવાની ચીજ નથી. બહુ ખતરનાક છે. અંધશ્રદ્ધા છે એના જેવું કોઈ ખતરનાક નથી. એટલે તો અંધશ્રદ્ધાના ફળમાં નિગોદ કીધું છે. નરક નથી કીધું પણ નિગોદ કીધું છે, એનું એ કારણ છે.

મુમુક્ષુ :- પરોક્ષ લાભ-ગેરલાભ દેખાતા નથી એટલે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ તો એવું છે કે ધર્મ અને અધર્મ રોકડિયો છે. ધર્મની બાજુ આવે તો એને શાંતિ શરૂ થઈ જાય અને અધર્મના પરિણામમાં અશાંતિ શરૂ થઈ જાય છે એ તો રોકડી વાત છે. એ ક્યાં ઉધાર છે ? જરાક પોતાના પરિણામનો ખ્યાલ હોય તો પોતાને શાંતિ થાય છે કે અશાંતિ થાય છે એ ન સમજી શકે ? એ તો અનુભવની ચીજ છે.

મુમુક્ષુ :- મોટા ભાગના ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શું થાય એ તો સંસારમાં એમ જ ચાલવાનું છે. આ તો ચારેકોરથી સળગી છે, લાય લાગી છે હવે પોતાને બચી જવાની વાત છે. બાકી સંસાર તો અનંતકાળ સુધી આમ જ ચાલવાનો છે. જે રીતે ચાલી રહ્યો છે એ જ રીતે અનંતકાળ ચાલવાનો છે. કોઈ વખત કોઈ ક્ષેત્રની અંદર ભાવોની વૃદ્ધિ-હાનિ થાય છે તો ક્યારેક અધ્યાત્મવાદ મુખ્ય થાય છે, તો ક્યારેક ભૌતિકવાદ મુખ્ય થાય છે. પણ આમ જ ચાલવાનું છે. અનંત જીવો સંસારમાં ફરતા રહેવાના છે. આપણે નીકળી જવાની વાત છે, એમાંથી છૂટી જવાની વાત છે. જ્યારે એ છૂટવાની વાત આપણી સામે આવી છે, ત્યાં આપણે એ વાતને સારી રીતે સમજીને એ તકનો લાભ લેવા જેવો છે.

એટલે આગળ ઉપર શું થશે એ પણ સમજી શકાય છે, જાણી શકાય છે. ‘અને તેને વિશેષ વિચારતાં કેવો ભવ થવો સંભવે છે, તેમ જ કેવો ભવ હતો, તે પણ વિચારમાં સારી રીતે આવી શકવા યોગ્ય છે.’ અને એવી નિર્મળતા, થોડી એ પ્રકારની થોડી નિર્મળતા ‘શ્રીમદ્જી’ને હતી. એટલે આ વાત ઉપર એમણે જે સ્પષ્ટીકરણ આપ્યું છે, તે કાંઈક પોતાના જ્ઞાન ઉપરથી આપ્યું છે. એ જાતની નિર્મળતા એમને પોતાને હતી.

મુમુક્ષુ :- પૂર્વભવની ને આવતા ભવની વાત કોઈ જગ્યાએ નથી કરી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, પણ કોઈ કોઈ જીવને એમ કીધું છે, કે આ જીવ ચાર ભવમાં છૂટી જશે કે આઠ ભવમાં છૂટી જશે એવી રીતે કોઈ વાત કરી છે. એ એના વર્તમાન પરિણામ ઉપરથી ખ્યાલ કરી લીધો હોય.

એમને તો ઓળખવાની શક્તિ એ પ્રકારની બહુ હતી. ‘સોભાગભાઈ’ને ઓળખ્યા છે. પહેલા જ પરિચયથી ઓળખ્યા છે. આગળ-પાછળ કોઈ વિશેષ પરિચય નહોતો કાંઈ. છતાં બીજા જીવો પરિચયમાં આવ્યા, આમનો પણ પરિચય રહ્યો. આમની સાથે તો પાંચ-છ વર્ષ જ રહ્યો છે. ૨૩ મે વર્ષે પરિચયમાં આવ્યા છે. ૨૯મે વર્ષે દેહાંત છે. જ્યારે પરિચયમાં આવ્યા ત્યારે ‘શ્રીમદ્જી’ને ૨૩ મું વર્ષ હતું. ‘શ્રીમદ્જી’નું ૨૯મું વર્ષ હતું ત્યારે એમનો દેહાંત થઈ ગયો. એ પાંચ-છ વર્ષના પરિચયમાં અનંત ભવ તોડીને નીકળી ગયા. કામ તો પાંચ-છ વર્ષનું પણ નથી કે પાંચ-છ મહિનાનું પણ ખરેખર તો નથી. જીવ કરે તો. પણ શું છે કે ક્યારો સાફ કરતા વાર લાગે. જીવને જે વાર લાગે છે એ પહેલો જે જૂનો ક્યારો છે એ સાફ કરતા વાર લાગે છે. ભૂમિકાને તૈયાર કરવામાં સમય લાગે છે, કઠણ પડે છે. પુરુષાર્થ લાગે છે. પછી થાય છે. એ જૂનું સાફ કરવું, નવો ક્યારો આવવા દેવો નહિ. બે કામ સાથે કરવાના રહે. તો ભૂમિકા તૈયાર થાય. નહિતર ભૂમિકા તૈયાર થાય નહિ.

‘પડી શકે તો કોને ? આનો ઉત્તર ઉપર આવી ગયો છે.’ અઢારમા પ્રશ્નનો ઉત્તર સત્તરમાના પેટામાં આવી ગયો છે. કે કોને ? કે જેને એવું દૂરનું જ્ઞાન થયું હોય એને એ ખબર પડે છે.

ઓગણીસમો પ્રશ્ન :- ‘જે મોક્ષ પામેલાનાં નામ આપો છો તે શા આધાર ઉપરથી ?’ આપો છો ? તમે એમ કહો છો કે ભગવાન મહાવીર મોક્ષે ગયા, રામચંદ્રજી

મોક્ષે ગયા. એવા તમે નામ આપો છો અને કોઈને બાદ પણ કરો છો કે ફલાણા નથી ગયા. એમાં આ ગૌતમબુદ્ધ છે એનું નામ આવ્યું છે. એટલે ‘ગાંધીજી’એ એ ચર્ચા કરી છે. તમે ક્યા આધારથી આ વાત કરો છો ? તમારી પાસે આવી વાત કરવાનો શો આધાર છે ? કોઈ તમે પુસ્તકના આધારે વાત કરો છો ? એમ સીધું પૂછે છે. આ તો બુદ્ધિશાળી માણસ છે ને ? બેરિસ્ટર થઈને આવ્યા છે. કાંઈ પુસ્તકમાંથી વાત કરો છો ? કે તમારી પાસે એવું કાંઈ જ્ઞાન છે ? એનો બહુ સરસ જવાબ આપ્યો છે. આ પ્રશ્નનો એમણે બહુ સરસ જવાબ આપ્યો છે. ‘મને આ પ્રશ્ન ખાસ સંબોધીને પૂછો તો..’ તમે શેના ઉપરથી આ કહો છો ? તમારી પાસે કાંઈ કહેવાનો આધાર છે ? તમારી પાસે એવી કોઈ જ્ઞાનની મૂડી છે ? જ્ઞાનની શક્તિ છે ? જ્ઞાનશક્તિ હોય તો વાત કરજો.

‘તો તેના ઉત્તરમાં એમ કહી શકાય કે અત્યંત સંસારદશા પરિક્ષીણ જેની થઈ છે, તેનાં વચનો આવાં હોય, આવી તેની ચેષ્ટા હોય, એ આદિ અંશે પણ પોતાના આત્મામાં અનુભવ થાય છે; અને તેને આશ્રયે તેના મોક્ષપરત્વે કહેવાય; અને ઘણું કરીને તે યથાર્થ હોય એમ માનવાનાં પ્રમાણો પણ શાસ્ત્રાદિથી જાણી શકાય.’ આમાં પોતાની વાત કરી દીધી છે. બહુ ગૂઢપણે પોતાની વાત કરી છે. તમે મને સંબોધીને તમે પૂછો છો કે તમે કોના આધારથી વાત કરો છો ? તો કહે છે, જેની ‘અત્યંત સંસારદશા પરિક્ષીણ જેની થઈ છે,...’ તે પુરુષના વચનો કેવા હોય ? એ સમજી શકાય છે. કેવી રીતે સમજી શકાય ? ‘અંશે પણ પોતાના આત્મામાં અનુભવ થાય...’ તેના આધારથી સમજી શકાય છે. એમણે આ વાત પોતાની કરી છે કે અમે પણ અંશે મોક્ષદશામાં આવી ગયા છીએ. આંશિક મોક્ષ અમને વર્તે છે એના ઉપરથી જેની સંસારદશા પરિક્ષીણ થઈ ગઈ છે તેના વચનોને અમે નક્કી કરીએ છે, કે સંસારનો અભાવ કરવામાં આ જ વાત હોય, આ જ પ્રકાર હોય, બીજી રીતે હોઈ શકે નહિ.

આમાં શું છે કે મોક્ષની વાત ઘણા કરે છે. જૈન સિવાય પણ સંસારનો નાશ કરવો અને મોક્ષ પ્રાપ્તિની વાત ઘણા કરે છે. એમાં પણ વેદાંત તો બીજા બધા કરતાં વિશેષ કરે છે. જૈન પછી સીધો કોઈનો નંબર આવે તો વેદાંતનો છે. પછી બીજા બધાની ફિલોસોફી તો ત્યાંથી ઘણી સ્થૂળ છે. અથવા પરસ્પર વિરોધ બહુ સહેલાઈથી પકડી શકાય એવો છે. જ્યારે વેદાંતની અંદર જૈનદર્શન જેવી ઘણી વાતો

છે. ઢગલાબંધ વાતો અધ્યાત્મની છે. એ તો જૈનદર્શન જેવી જ છે. તો કેમ ખબર પડે ? કે છતાં આને મોક્ષ નથી એમ કેમ ખબર પડે ? કે ક્યાંક પણ બંધને પણ મોક્ષની વાતમાં લઈ લીધી છે. જે પરિણામથી મોક્ષ ન થાય અને બંધ થાય એને પણ મોક્ષની સાથોસાથ ઉપાયની અંદર સાંકળી લીધી છે. આ ક્યારે થાય ? કે સાંગોપાંગ એ વિષયથી અજાણ્યા, જાણકાર ન હોય અને અજાણ્યા હોય, સાંગોપાંગ જાણકાર ન હોય, ક્યાંક અજાણ્યા હોય તો આ પ્રકાર ઊભો થાય. એ સમજી શકાય છે. અને જેને સંસારદશા પરિક્ષીણ થઈ ગઈ છે, એવા કાંઠે આવી ગયા છે એવા મહાત્માઓ જે વાત કરે છે તે પણ બરાબર સમજી શકાય છે કે અહીંયાં ક્યાંય ફેર પડતો નથી.

‘અત્યંત સંસારદશા પરિક્ષીણ જેની થઈ છે, તેનાં વચનો આવાં હોય, આવી તેની ચેષ્ટા હોય,...’ એટલે આવું તેનું ચારિત્ર હોય ‘એ આદિ અંશે પણ પોતાના આત્મામાં અનુભવ થાય છે;...’ હવે જુઓ ! બહુ સામાન્યમાં સામાન્ય વાતથી આ વાત અહીંયાં આપણે પ્રતીતિમાં કરી શકીએ એવી વાત છે, કે આ માર્ગ એમ કહે છે, જેનું નામ જૈનમાર્ગ છે એવો આ માર્ગ એમ કહે છે, કે તારે આ માર્ગમાં પહેલું કદમ ભરવું છે ? પહેલું પગલું મૂકવું છે ? તો પૂર્ણતાનું ધ્યેય બાંધજે, પૂર્ણ શુદ્ધિનું ધ્યેય બાંધજે. શું કહે છે ? આ વાત ક્યાંથી આવી ? જેને સંસાર છોડવો છે એનું પહેલું પગલું આ છે એમ કહે છે. પૂર્ણ શુદ્ધિનું ધ્યેય જેણે નક્કી કર્યું છે એને પહેલું પગલું કીધું છે. પછી બીજું પગલું ભરવાની વાત છે. એ પહેલા બીજું પગલું ભરવાની કોઈ વાત જ નથી અહીંયાં.

હવે પહેલા પગલામાં જ સંસાર છોડવાની વાત છે. આખો સંસાર છૂટી જાય અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય એ પહેલું કદમ છે. પછી તમે કોઈપણ વાત સળંગ લઈ લ્યો. આખી લાઈન એની પકડો તો એ જ પ્રકારે, એ જ પાયાનું બધું ચણતર આવશે. પૂર્ણ શુદ્ધિના લક્ષે શરૂઆતનું ...ચણતર છેક સુધીનું આવશે. બીજું એકેય એમાં નહિ આવે. એકેય ઇંટ આડીઅવળી નહિ આવે. એક પ્રતીતિ થવાની વાત છે. આ કહેનાર ખરેખર મોક્ષમાં ગયેલા પુરુષો હોય, મોક્ષ પામનારા હોય, મોક્ષ પામે એવા હોય એ જ આ વાત કરે, બીજા કોઈ આવી વાત કરી શકે નહિ. એ વિશ્વાસ થાય એવી વાત છે. માણસ જો એ લાઈનમાં પ્રવેશ કરે તો એને તો સીધો જ વિશ્વાસ આવે.

એટલે કે જેને પહેલા ધ્યેય બંધાય જાય એટલે એને આખી લાઈન સમજાય જાય. કહેનાર મોક્ષગામી જીવ છે. એ મોક્ષમાં જનાર હોય એ જ આમ કહે, બીજી રીતે કહે નહિ. એક લાઈનના થઈ ગયા ને ? એટલે જ્ઞાનની અંદર પરિણામનું માપ આવી જાય છે.

એટલે એમણે એમ કહ્યું. ‘તેનાં વચનો આવાં હોય, આવી તેની ચેષ્ટા હોય, એ આદિ અંશે પણ પોતાના આત્મામાં અનુભવ થાય છે;...’ એ જાતનો આંશિક પોતાને અનુભવમાં અનુભવજ્ઞાન એનું બોલે છે, કે આ મોક્ષ પામેલા છે અથવા આ મોક્ષ પામવાના છે એ નક્કી થઈ શકે છે. ‘અને તેને આશ્રયે તેના મોક્ષપરત્વે કહેવાય;...’ કે આ મોક્ષ ભણી ગતિ કરે છે. ‘અને ઘણું કરીને તે યથાર્થ હોય એમ માનવાનાં પ્રમાણો...’ એવા આત્માઓ જે શાસ્ત્રો રચી ગયા છે, કહી ગયા છે એમાંથી એના પ્રમાણો પણ મળે છે. સાક્ષી એની અંદરથી મળે છે. તે કહી ગયા એ બરાબર છે. હવે આ બધી વાતો અનંત જ્ઞાનીનો એક અભિપ્રાય હોય એની ખાત્રી થઈ જાય છે. પછી ગમે તે જ્ઞાનીની કથની ઉપાડો, ગમે તે ગ્રંથ ઉપાડો. એ મોક્ષગામી હોય, મોક્ષમાર્ગી જીવ હોય એટલે એની વાત જ બીજી હોય. ચોવીસ કલાક જે સિદ્ધપદને માથે લઈને ફરતા હોય તો એ કાંઈ અછાનું રહે ? એમ કહે છે. એ અછાનું રહે નહિ. કેમ કે એની પાસે જે માલ છે એ જ બહાર આવે છે, બીજો માલ બહાર આવતો નથી. બહુ સીધી સાદિ વાત છે.

‘શ્રીમદ્ગૃહ્ય’એ બહુ લીધું છે, હોં ! ગોપાંગનાઓનો વિષય. માથે મટુકીમાં લઈને વેચવા નીકળે છે ને ? ‘હાં રે કોઈ માધવ લ્યો, હાં રે કોઈ માધવ લ્યો.’ એ માખણ ભૂલી ગઈ. કેમ ? કે એનું ચિત્ત માધવમાં હતું. એ નીકળી માખણ વેચવા અને બજારમાં રાડ પાડવા માંડી કે કોઈ માધવ લ્યો.. કોઈ માધવ લ્યો. એ બહુ સારી રીતે ઉતાર્યું છે. આ ધર્માત્માનું ચિહ્ન છે. એને પરમમહાત્મા ગોપાંગના કીધી છે. મહાત્મા શબ્દને વિશેષણ વાપર્યું છે. એટલે એને ઉતારવામાં આવે છે, કે જે વૃત્તિએ માથે પરમેશ્વરને લીધા, તો વૃત્તિ ભૂલથી એ જ પોકાર કરશે, એમ કહે છે. સમજીને પણ એનું નામ લેશે અને વગર સમજે પણ એનું જ નામ લેશે. એમ કરીને વાત લીધી. બહુ સારું ઉતાર્યું છે. પૂછ્યું છે.

‘સોભાગભાઈ’ને આ વાત બહુ ગમી. ‘સોભાગભાઈ’એ એનું હાઈ પકડ્યું છે.

એ દષ્ટાંતનું એમણે હાઈ પકડ્યું છે. હાઈ પકડ્યું છે એટલે આગળ જઈને પ્રશ્ન કર્યો છે કે આ વાત તમે શેના ઉપરથી કરો છો ? આ ભાગવતની વાત તમે શેના ઉપરથી કરી ? તો કહે છે, અમે અમારા અનુભવ ઉપરથી કરી છે. એવો જવાબ આપ્યો છે એમણે. એ માથે લઈને ફરતી હતી એમ અમે પણ માથે લઈને ફરીએ છીએ. એમ કહેવું છે. અને એ રજમા વર્ષનો વિષય છે. બહુ મસ્તી ચાલી છે એમને, ઘણી મસ્તી ચાલી છે. એટલે એ મસ્તીમાં એમણે લખ્યું છે, કે જેને કાંઈ લેવું કે દેવું નથી એને હે ઈશ્વર હવે તું શું આપવાનો હતો ? અમે તો લેવા-દેવાની કડાકૂટમાંથી છૂટા થઈ ગયા છીએ. હવે તારે કાંઈ આપવાનું અમને રહેતું નથી.

મુમુક્ષુ :- એ જે માધવ... માધવ... કરતી હતી એમાં જ્ઞાનદશા હતી કે વીતરાગદશા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ વાત બીજી જાતની છે. એ ધૂન ઉપડી હતી એમ કહે છે. એને પોતાના પરમાત્માની ધૂન ઉપડી હતી, એમ કહે છે. એ ધૂનવાળી દશા છે. પછી એને જે નામ આપવું હોય એ આપો એમ કહે છે. ધૂનમાં શું છે ? કે એમાં પાપ-પુણ્ય નથી હોતા. એ 'ગુરુદેવ' કહેતા હતા, 'ધૂન રે ધુનિયા અપની ધૂન, જામે ના આવે પાપ ઔર પુણ્ય.' પાપ અને પુણ્ય બે એમાં નથી આવતા. એ એક જાતની ધૂન છે.

મુમુક્ષુ :- એમાં ભાવ તો આવતો જ હોય ને.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ ધૂનનો ભાવ છે ને કહ્યું ને. ધૂનના ભાવમાં શું છે કે એ એક ચીજ સિવાય બીજું એને કાંઈ ધૂનમાં રહેતું નથી. લક્ષમાં નથી રહેતું, શ્રદ્ધામાં નથી રહેતું, જ્ઞાનમાં નથી રહેતું, આચરણમાં એ સિવાય બીજું કાંઈ રહેતું નથી. એક જ રહી જાય છે. એ કહેવું છે. એ એક આત્માના મુખ્યપણે તીવ્ર પુરુષાર્થની દશા, તીવ્ર આત્મિક પુરુષાર્થની દશા છે, ધૂન છે એ.

એટલે વીસમો પ્રશ્ન એ પૂછ્યો છે, કે તમે મોક્ષ આપેલાના નામ તો ઠીક છે. પણ મોક્ષ નથી ગયા, એનું શું ? કહે છે. 'બુદ્ધદેવ પણ મોક્ષ નથી પામ્યા એ શા ઉપરથી આપ કહો છો ?' માનો કે તમે આ કહ્યું, કે ભાઈ એના પરિણામ એવા હતા કે એના વચનો એવા હતા માટે એ મોક્ષમાર્ગી કહી દઈએ. પણ ફલાણા મોક્ષે નથી ગયા એમ તમે શેના ઉપરથી કહો ? એનો આખો પંથ ચાલે છે. એના કરોડો

માણસ એમ કહે છે અમારા ભગવાન ગૌતમ બુદ્ધ થઈ ગયા. એ નથી પામ્યા એમ તમે શા ઉપરથી કહો છો ?

‘ઉ.-તેના શાસ્ત્રસિદ્ધાંતોને આશ્રયે.’ તેના વચનોના આશ્રયે. સિદ્ધાંતની અંદર બંધમાર્ગને મોક્ષમાર્ગ કહે તો એ મોક્ષ પામેલા નથી એ વાત નક્કી થઈ જાય છે. બૌદ્ધના મંદિરમાં ગયા હોય તો ખબર પડે, અમે રાજગૃહીમાં ગયા હતા. આમ જોવા તો ઘણા મંદિરમાં ગયા હતા. ‘દાર્જિલિંગ’માં એક-બે મંદિર ગયા હતા. એ બાજુ વધારે છે. ‘આસામ’ અને ‘બિહાર’માં એ બધે બૌદ્ધનું છે.

મુમુક્ષુ :- બર્મામાં વધારે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ‘બર્મા’માં તો આખો દેશ જ એનો છે. પણ આ બાજુ આપણે પૂર્વ ભારતની અંદર બૌદ્ધનું વધારે છે. ‘મુંબઈ’માં પણ મંદિરો છે. ‘મુંબઈ’માં એકાદું મંદિર જોયું હતું. પણ એ મંદિરમાં ત્યાં ‘રાજગૃહી’માં મંદિરમાં બેઠા હતા. પછી કાંઈક એનું સૂત્ર બોલાવતા હતા. એ મોટા અક્ષરે લખેલું હતું. એનો અર્થ પૂછ્યો એટલે એમ થાય કે બસ, આ આનો ધર્મ છે ! એટલી સ્થૂળ વાત હતી કોઈ. યાદ નથી રહી. પણ એવો ખ્યાલ રહી ગયો છે. એટલું બધું સ્થૂળ છે. આપણને એમ થાય કે આને આ લોકો ધર્મ કહે છે ? એવી વાત છે. અને એવા બીજા પણ એમનાં જે ધાર્મિક સૂત્રો મુખ્ય મુખ્ય છે, એના ઉપરથી સહેજે ખ્યાલ આવે કે ધર્મની બાબતમાં આ લોકો જૈન આગળ તો કાંઈ નથી, વેદાંત આગળ કાંઈ નથી એમ કહેવું જોઈએ. વેદાંતનો થોડો ખ્યાલ છે કે જૈન આગળ તો કાંઈ નથી પણ વેદાંત આગળ આ લોકોનો કાંઈ કલાસ નથી. એટલે એ જે બૌદ્ધ માટે સ્પષ્ટ ‘શ્રીમદ્ગૃહ’એ કહ્યું છે (એ બરાબર છે). નહિતર શું છે ? ઝાઝી સંખ્યા જ્યારે અનુયાયીની હોય ને, એમાં એમ કહે કે એટલા બધા કાંઈ ભૂલ કરે ? કો’ક ભૂલ કરે, બે ભૂલ કરે, પાંચ-પચ્ચીસ પણ કરોડો માણસો ભૂલ કરે ? કરોડો શું અબજો ભૂલ કરે. આ સંસાર જ ભૂલ ભૂલમાં ચાલે છે અને એમાં અનંતા છે પાછા.

‘તેના શાસ્ત્રસિદ્ધાંતોને આશ્રયે. જે પ્રમાણે તેમનાં શાસ્ત્રસિદ્ધાંતો છે,...’ જુઓ ! બૌદ્ધધર્મનો પોતાને અભ્યાસ છે. ‘જે પ્રમાણે તેમનાં શાસ્ત્રસિદ્ધાંતો છે, તે જ પ્રમાણે જો તેમનો અભિપ્રાય હોય તો તે અભિપ્રાય પૂર્વાપર વિરુદ્ધ પણ દેખાય છે;...’ બંધને મોક્ષ માને છે એમ પણ દેખાય છે. ‘અને તે લક્ષણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનનું નથી.’ સંપૂર્ણ

જ્ઞાન શું મોક્ષમાર્ગી એવી ભૂલ ન કરે. મોક્ષ પામેલા તો એવું ન કહે પણ મોક્ષમાર્ગી હોય તો એવી ભૂલ ન કરે. આ તો તમે એને ભગવાન માનો છો.

‘સંપૂર્ણ જ્ઞાન જો ન હોય તો સંપૂર્ણ રાગદ્વેષ નાશ પામવા સંભવિત નથી.’ જ્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન થાય ત્યાં સંપૂર્ણ રાગ-દ્વેષ નાશ પામે. જ્યાં સંપૂર્ણ રાગદ્વેષ નાશ પામે ત્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન થાય, થાય ને થાય જ. ‘જ્યાં તેમ હોય ત્યાં સંસારનો સંભવ છે.’ એટલે જ્યાં જ્યાં રાગદ્વેષ છે ત્યાં ત્યાં સંસાર છે. અને એમાં રાગદ્વેષ કર્તવ્ય છે એવો જેનો સિદ્ધાંત કે અભિપ્રાય છે એ તો અનંત સંસારનો અનંતાનુબંધીનો છે. એ સીધી વાત છે. જેને રાગનો રાગ કહેવાય છે.

‘એટલે કેવળ મોક્ષ તેને હોય એમ કહેવું બની શકે એવું નથી; અને તેમનાં કહેલાં શાસ્ત્રોમાં જે અભિપ્રાય છે તે સિવાય બીજો તેમનો અભિપ્રાય હતો, તે બીજી રીતે જાણવાનું અમને તમને કઠણ પડે તેવું છે;...’ નહિતર વળી કોઈ દલીલ કરે, શાસ્ત્રમાં એમ લખ્યું પણ એ પોતે બીજું માનતા હતા. તો કહે, એ કેમ તેં નક્કી કર્યું ? તું તો નક્કી કરી શકતો નથી. તેં કેવી રીતે નક્કી કર્યું ? ‘અને તેમ છતાં કહીએ કે બુદ્ધદેવનો અભિપ્રાય બીજો હતો તો તે કારણપૂર્વક કહેવાથી પ્રમાણભૂત ન થાય એમ કાંઈ નથી.’ જો બીજો હોય તો એનું કારણ અને એનું પ્રમાણ આપણે શોધી શકીએ કે ભાઈ ! ક્યાં પહોંચીને વાત કરી છે ? કેવી રીતે વાત કરી છે ? તમે બીજો અભિપ્રાય હોય તો આપો કે શું વાત છે. એને પણ આપણે કારણ-કાર્યથી સમજી શકીએ. એ રીતે બૌદ્ધધર્મના વિષયનો ‘ગાંધીજી’નો જે પ્રશ્ન છે એ એકદમ સાફ કરેલો છે.

(અહીં સુધી રાખીએ...)

જે જીવ બીજાના લક્ષે સ્વાધ્યાય – ભક્તિ આદિ કરે છે, તેમાં માન અથવા લોભનો આશય હોવાથી તે વ્યાપાર છે. પોતાના માટે ફક્ત, સ્વાધ્યાય આદિ, કર્તવ્ય છે. (અનુભવ સંજીવની-૧૨૪૧)

તા. ૨૬-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૩૦
પ્રવચન નં. ૨૩૫

... 'વર્ધમાન થાય, પણ તે એક ક્ષેત્રે વધે તો બીજે ક્ષેત્રે ઘટે એ આદિ આ સૃષ્ટિની સ્થિતિ છે; તે પરથી અને ઘણા જ ઊંડા વિચારમાં ગયા પછી...' આ ઉપર ઉપરથી જવાબ નથી દેતા, એમ કહે છે. 'એમ જણાવું સંભવિત લાગે છે કે, કેવળ આ સૃષ્ટિ નાશ થાય કે પ્રલયરૂપ થાય એ ન બનવા યોગ્ય છે.' સર્વથા નાશ થાય, એક પરમાણુનો સર્વથા નાશ થતો નથી. આખા જગતના બધા જ પદાર્થોનો નાશ થઈ જાય, સર્વનાશ થઈ જાય, શૂન્ય થઈ જાય એવું કાંઈ સંભવિત દેખાતું નથી. જોકે કોઈ જીવોની એવી માન્યતા છે. આ પ્રજાપતિ બ્રહ્માકુમારીવાળા કહે છે, મુદત લંબાવે જાય છે. આજથી પંદર વર્ષ પહેલા એમ કહેતા કે પાંચ વર્ષ પછી પ્રલય થઈ જશે. હવે મુદત લંબાવતા જાય છે અથવા એ વાત બંધ કરી નાખી. પણ નીકળી જાઓ, બધા ચેતી જાવ, પાંચ વર્ષ પછી બધા નીકળી જાઓ. એ બધી કલ્પના છે અથવા અફવાઓ છે.

વિશ્વનો સર્વનાશ થાય નહિ. એ તો એમ માને છે કે પ્રલય થાય એટલે પૃથ્વી ઉપર સમુદ્રના પાણી ફરી વળશે અને બધે પાણી પાણી થશે, કોઈ બચશે નહિ. બધે પાણી ફરી વળતા કોઈ મનુષ્યો રહેશે નહિ. જમીન હોય તો મનુષ્ય રહે ને. જમીન જ નહિ રહે. જમીન ન રહે તો ખેતી ન રહે, ખાવા-પીવાના સાધનો ન રહે. ખારો સમુદ્ર છે. પાણી પીવાના ન રહે, અન્ન ઉત્પન્ન ન થાય. આ બધી પરિસ્થિતિ થાય. એ વાત કોઈ સંભવિત દેખાતી નથી, કે મનુષ્ય પ્રાણી એને પણ પ્રલય કહે છે. બે રીતે પ્રલય માને છે.

કોઈ એમ માને છે કે દાવાનળ લાગશે. એટલો અગ્નિ ચારે બાજુ પ્રજ્વલિત થશે કે બધું ભસ્મિભૂત થઈ જશે અને માણસો પણ એમાં મરી જશે, પ્રાણીઓ પણ

એની અંદર મરી જશે. ઢોર, ઢાંખર, પશુ, પક્ષી, માણસ કોઈ બચી નહિ શકે. એની રાખ થઈ જશે બધી. એમ માને છે. એ પણ સંભવિત દેખાતું નથી. એટલે ‘ઘણા જ ઊંડા વિચારમાં ગયા પછી...’

મુમુક્ષુ :- .. પાણી ફરી વળશે, બધા જીવનું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ તો ક્યાં એટલો બધો ઝીણો વિચાર તો અન્યમતમાં નથી.

મુમુક્ષુ :- ના પણ ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. વગર સમજે કોઈનો અભિપ્રાય સ્વીકારી લે તો એની અંદર તો કોઈ પરિણામ નિષ્ફળ નથી. બધા જ જીવના પરિણામ જે કાંઈ પ્રકારના શુભ કે અશુભ વિકારી પરિણામ છે એ બધા કર્મબંધન માટે સફળ છે અને અવિકારી પરિણામ મુક્ત થવા માટે સફળ છે. કોઈ પરિણામ અફળ નથી થતાં.

એટલે કહે છે, ‘ઘણા જ ઊંડા વિચારમાં ગયા પછી એમ જણાવું સંભવિત લાગે છે કે, કેવળ આ સૃષ્ટિ નાશ થાય કે પ્રલયરૂપ થાય એ ન બનવા યોગ્ય છે. સૃષ્ટિ એટલે એક આ જ પૃથ્વી એવો અર્થ નથી.’ સૃષ્ટિ એટલે આ કોઈ ... જે દેખાય છે એટલો અર્થ નથી. સૃષ્ટિ એટલે આખો મધ્યલોક છે અથવા દેવલોક છે, નીચે નારકી છે. એ બધાનો પ્રલય થાય, ચૌદ બ્રહ્માંડનો નાશ થાય. શું થાય પછી ? શૂન્ય થઈ જાય કે પર્યાયાંતર થઈને બીજો પદાર્થ થઈ જાય કે શું થાય ? એ કોઈ વાત સંભવિત દેખાતી નથી. એક રજકણનો પણ નાશ થતો નથી. પરમાણુનો પણ નાશ થતો નથી. અવસ્થાંતર અવશ્ય થાય છે પણ નાશ થતો નથી.

પછી બાવીસમો પ્રશ્ન ‘ગાંધીજી’એ પૂછ્યો છે એ નીતિ સંબંધી પૂછ્યો છે, કે અનીતિ અત્યારે બહુ વધી ગઈ છે. તો ‘આ અનીતિમાંથી સુનીતિ થશે ખરી ?’ જગતમાં. લોકો કાંઈ ન્યાયનીતિમાં સમજશે ખરા ? કે આવું જ બધું ચાલશે ?

‘ઉ.-આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળી જે જીવ અનીતિ ઇચ્છે છે તેને તે ઉત્તર ઉપયોગી થાય એમ થવા દેવું યોગ્ય નથી.’ શું છે ? કે જો સાચો હું ઉત્તર આપીશ તો જેને અનીતિ કરવાનો અભિપ્રાય છે, કે અનીતિ કર્યા વગર જગતમાં ચાલે નહિ, અનીતિ કરવી જ જોઈએ, અનીતિ તો Part of the life ગણાય છે અત્યારે. જીવનનો એક ભાગ ગણવામાં આવે છે. માટે અનીતિ તો દુનિયામાં કાંઈ મટવાની નથી. આપ જ એમ કહો છે કે અનીતિ તો દુનિયામાંથી મટવાની નથી. તો પછી જેને અનીતિ

કરવી છે એને પ્રોત્સાહન મળી જશે. માટે સાચો ઉત્તર આપું અને મારા વચનનો કોઈ ગેરલાભ ઉઠાવે એ મને યોગ્ય નથી લાગતું.

એટલે ઉત્તર લાક્ષણિક ઢબે બીજી રીતે આપે છે. ઉત્તર તો આપી દીધો. એમાં ગર્ભિતપણે એ વાત છે, કે દુનિયામાંથી અનીતિ ટળવાની નથી. પણ એવું ચોખ્ખું ન કહ્યું, કેમ ન કહ્યું ? કે જે જીવો અનીતિ ઇચ્છે છે તેને આ વજન ઉપયોગી થઈ જાય, આધાર મળી જાય કે આ તો ફલાણા મહાપુરુષે પણ આમ કહ્યું છે. એમ થવા દેવું મને યોગ્ય નથી લાગતું. જુઓ ! આ કોઈ તાત્ત્વિક વાત નથી, કોઈ ધર્મની સૂક્ષ્મ વાત નથી. ‘ગાંધીજી’નો લૌકિક નીતિ-અનીતિનો પ્રશ્ન છે તો પણ ઉત્તર આપવામાં કેટલી દૂરદર્શિતા છે ! એ વિચારવા જેવું છે. એક પ્રશ્ન સામે આવે છે તો ‘શ્રીમદ્જી’નો ઉપયોગ કેટલો લાંબે સુધી જાય છે, કે આ ઉત્તર દેતા કોને લાભ થાય ? કોને ગેરલાભ થાય ? માટે ઉત્તર કેમ દેવો જોઈએ. એટલી વિચક્ષણતા રહેલી છે.

એટલે ખાસ કરીને એના ઉપરથી વક્તા લોકોએ એ વાત સમજવા જેવી છે. શ્રોતા કરતા આ વાત ઉત્તર દેનારાને વધારે લાગુ પડે છે, કે જે જે જીવો વક્તા છે એની સામે પ્રશ્ન આવે છે. વક્તૃત્વ દરમ્યાન પણ પ્રશ્નો આવે છે અને પ્રશ્નોત્તરીનો ખાસ સમય હોય ત્યારે તો એકલા પ્રશ્નનો ઉત્તર દેવાનો પ્રસંગ હોય છે. ત્યારે ક્યા પ્રશ્નનો કેવો ઉત્તર દેવો જોઈએ ? અથવા આવશ્યક લાગે તો કોઈ પ્રશ્નનો જાહેરમાં ઉત્તર ન દેવો જોઈએ, કે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર જાહેરમાં દેવો એ જાહેર હિતમાં નથી. લોકોના, સમાજના હિતમાં નથી. માટે આ પ્રશ્ન સંબંધી સમજવું હોય એણે વ્યક્તિગત રીતે સંપર્ક સાધીને પોતાના પ્રશ્નનું સમાધાન કરી લેવા યોગ્ય છે. એવી અનેક જાતની ઉત્તર દેવાની અંદર વિભિન્ન પ્રકારની મર્યાદા સમજવી જોઈએ. અને એ સમજવાની વિચક્ષણતા હોય એનું ઉત્તરો દેવાનું કામ છે. નહિતર પોતાને નુકસાન કરે અને બીજાને પણ નુકસાન કરે. એવો જરા પ્રસંગ છે. એ અહીંથી સમજાય છે.

મુમુક્ષુ :- આ વાત તો સાર્વજનિક રીતે થઈ. વ્યક્તિગત રીતે લેવું કે એવો વિવેક કરવો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે ?

મુમુક્ષુ :- બે જણા આપસમાં કોઈ વાત હોય, ત્રણ જણા હોય, ચાર જણા હોય એમાં પણ ઉત્તરનો વિવેક કરવો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એકથી વધારે હોય અને કોઈને નુકસાન થતું હોય તો તો એ તો અમસ્તા તો લૌકિક પ્રયોજનમાં તો સમજીએ છીએ, કે ભાઈ આ વાત પાંચ જણની વચ્ચે કરવા જતા અનુકૂળ નહિ પડે. બાજુના રૂમમાં લઈ જાય છે કે નહિ ? ભાઈ ! એક બાજુ આવજોને તમારી સાથે થોડી વાત કરી લેવી છે. અથવા સામાન્ય રીતે મોટા માણસો હોય છે, જેને ત્યાં ઘણા લોકો સલાહ, વિચાર વિમર્શ કરવા આવતા હોય એ વાતચીતની બે ચેમ્બર રાખે છે. એક Waiting room રાખે અને એક વાતચીતનો રાખે.

એક બુદ્ધિશાળી માણસને ઘરે ગયા હતા. નેતા હતા. એણે બેઠકરૂમ જ બે રાખેલી. કેમ કે કોઈને Waiting room બેસાડવું એ જરા ખરાબ લાગે, ભાઈ ! આ મોટા માણસ છે એને Waiting room માં ક્યાં બેસાડવા ? પણ કોઈની સાથે વાતચીત ચાલતી હોય તો... બે દિવાનખાના રાખેલા. દિવાનખાના જ બે રાખેલા. એટલે બે ઘરના માણસ હોય તે કહે કોઈ આવ્યા છે, તેની સાથે વાત કરે છે. તમે જરા આ સોફા ઉપર બેસો. એમ કરીને આ દિવાનખાનામાં બેસાડે. પછી ઓલાની વાતચીત પૂરી થાય એટલે પોતે જ ત્યાં આવે છે. એને અંદર જવાનું કહે તો એમ લાગે કે મને Waiting માં બેસાડ્યો. એના બદલે પોતે જ ત્યાં જાય. એ ચેમ્બરમાં .. હોય તો .. મને બેસાડ્યો. વિવેકી માણસ હતા. સામાને એવું ન લાગે કે હું એના ઘરે જઉં છું અને મને લાઈનમાં, Waiting માં મૂકી દે છે. પણ કોઈની અંગત વાતો હોય, કોઈની વ્યક્તિગત વાતો હોય, કોઈને કાંઈ પ્રશ્ન હોય, કોઈને કાંઈ પ્રશ્ન હોય. વ્યક્તિગત માણસ જ્યારે સલાહ લેવા આવતા હોય ત્યારે તો એવી બધી વાત (હોય). તેમાં બીજાની ઉપસ્થિતિ ઇચ્છનીય નથી લાગતી. એટલો વિવેક તો લૌકિકમાં પણ કરવામાં આવે છે, ત્યારે આ તો એક Super intelligence નો વિષય છે. આ કોઈ ધર્મ એટલે રૂઢિ રીતરિવાજનો પ્રસંગ નથી. આ તો અતિશય બુદ્ધિમતાનો વિષય છે, કે જેને સામાન્યબુદ્ધિ કરતા, સામાન્ય જનસમાજ કરતા વિશેષ બુદ્ધિ હોય. એને આ પ્રશ્ન-ઉત્તર કરવાનો પ્રસંગ આવે છે. તો એનામાં તો એટલી વિચક્ષણતા અને બુદ્ધિમતા હોવી જોઈએ, કે કઈ જગ્યાએ કઈ પદ્ધતિથી વાત કરવી જોઈએ. કોની સાથે કેવી રીતે વાત શરૂ કરવી જોઈએ ? કોની સાથે કેવી રીતે વાત શરૂ કરવી જોઈએ ?

એટલે સામાન્ય રીતે વાત કરવા આવનારની પરિસ્થિતિ માપી લ્યે છે, માપવી પડે છે કે આ ક્યાં ઊભો છે ? કેટલી સમજમાં ઊભો છે ? કયો અભિપ્રાય ધરાવે છે ? સંપ્રદાય અપેક્ષાએ, લૌકિક અપેક્ષાએ. અને પછી એની સાથે એ પદ્ધતિથી જો વાતચીત કરવામાં આવે તો એને નુકસાન ન થાય. નહિતર નુકસાન થવાની સંભાવના ઘણી રહે છે.

મુમુક્ષુ :- માતાજીનું એક ઉદાહરણ....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. બહુ સારો પ્રસંગ બન્યો હતો. ‘પૂજ્ય બહેનશ્રી’ પાસે ‘દિલ્હી’વાળા આવે છે. આપસમાં ચર્ચા કરતા હશે. એમાં એક વાત ચાલી, કે સમ્યગ્દર્શન પહેલા નિર્ણયની ભૂમિકા... તો પ્રશ્ન ખરેખર જિજ્ઞાસાથી નહોતો. પણ પ્રશ્ન પોતે માન્યો છે એ બરાબર છે કે નહિ ? બરાબર છે એમ સામેથી મેળવી લેવા માટે પ્રશ્ન હતો. અમે એમ માનીએ છીએ એમ આપ જ કહો છો. એમ એવી ઢબથી પ્રશ્ન હતો. એટલે ખ્યાલ આવી ગયો. એમની તો વિચારશક્તિ ઘણી સૂક્ષ્મ હતી. આને જો સાચો ઉત્તર આપશું, તો એને જે ભૂમિકા ઉપર-નિર્ણયની ભૂમિકા ઉપર લક્ષ ન હોવું જોઈએ. એ તો જ્ઞાનનો પ્રશ્ન હતો કે જ્ઞાન નિર્ણય કરે છે ? જ્ઞાન નિર્ણય કરે છે. પહેલા જ્ઞાન નિર્ણય કરી લે છે. બરાબર છે ને ? એનું વજન જ્ઞાનના એક ભેદ ઉપર હતું. નિર્ણય તો જ્ઞાન જ કરે છે. પણ જો સાચો ઉત્તર આપે તો એને જે વજન છે અને જ્યાં એ અટકી ગયો છે એ જીવ ... એટલે એને એ રીતે ઉત્તર નહોતા આપતા. ફેરવી ફેરવીને એ જ વાત પૂછતા હતા. પણ ત્યાં ઉપસ્થિતિ હતી મારી તો ખ્યાલ તો આવી ગયો કે કેમ આમ કરે છે ? એને પ્રશ્નમાં એ વાત ઉપર એટલું વજન હતું કે. જો એને એ રીતે ઉત્તર આપવામાં આવે કે બરાબર છે તો એ ત્યાં ફસાઈ જાય, કે અમારી વાતને ‘પૂજ્ય બહેનશ્રી’નો આધાર છે. અમે સીધેસીધો પ્રશ્ન પૂછીને આ ઉત્તર દીધેલો છે. પછી ત્યાંથી નીકળી શકે નહિ.

આ વિષય એવો સૂક્ષ્મ છે, કે વાત સાચી હોય તોપણ ક્યારે કહેવી ? કેટલી કહેવી ? કેવી રીતે એને હા પાડવી ? હા પાડવી કે કેમ ? બહુ વિચક્ષણતાથી ઉત્તર આપતા હતા. એ વખતે વિષય તો બનતા સુધી પુરુષાર્થનો એમણે મુક્યો હતો. એ વખતના પુરુષાર્થની સ્થિતિ આમ હોવી જોઈએ. કેમ કે એને પક્કડ હતી. એટલે એ તરત બીજા પ્રશ્નની પક્કડ સ્પષ્ટ બહાર આવેલી. એ રીતે ઉત્તર દેવાની

અંદર બહુ જ સમજણવાળાનું કામ છે.

એટલે 'ગાંધીજી'ને એમ કહે છે, કે આ જગતમાંથી અનીતિમાંથી સુનીતિ સર્વથા થઈ જાય એવું બનવું અસંભવિત છે. દુર્જનો અને સજજનોના મેળવાળું આ જગત છે. એમાં ન તો દુર્જનો મટી જવાના છે, ન તો સજજનો મટી જવાના છે. આમ ને આમ સ્થિતિ ચાલવાની જ છે. અનીતિ અને સુનીતિ બંને લોકો કર્યા જ કરવાના છે.

મુમુક્ષુ :- આમાં એમ ફલિત થયું કે કોઈ પૂછે નહિ તો મુમુક્ષુને સામેથી કોઈ વાત કરવી જ ન જોઈએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પહેલા તો પોતાને વાત કરવાની યોગ્યતા છે કે કેમ એ પહેલા નિર્ણય કરવાની જરૂર છે. કે મારી યોગ્યતા છે ? વાત કરવી એટલે શું ? સામાને શીખામણ આપવી, ઉપદેશ આપવો. એ જ વાત છે ને ? એની ભૂલ સુધારવી. ચાલો એમ કહો. પણ પોતાની યોગ્યતા કેટલી છે ? એમ કરવાની, એ ફરજ બજાવવા માટે પોતે યોગ્ય છે કે કેમ ? આ તો વિચાર પહેલા પોતાને કરવાનો છે કે નહિ ? પોતાની યોગ્યતા નથી એટલે અધિકારી નથી. અધિકાર બહાર જવું એટલે મર્યાદા બહાર જવું. ભૂલ તો પહેલા પોતે કરે છે. ઓલાની ભૂલ ક્યાંથી સુધરવાની હતી ? પ્રશ્ન જ નથી.

મુમુક્ષુ :- માતાજીનો ઉત્તર આપવાનો અભિપ્રાય અગર ન સમજે તો માતાજીની વિરાધના થઈ જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એણે શું કર્યું ? કે અમુક શાસ્ત્રમાંથી એ વાત તો આચાર્યોની પકડી હોય. આપસમાં ચર્ચા કરતા હોય, શાસ્ત્રોના આધાર મેળવતા હોય. વધું પાકું કરવા માટે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની બિરાજમાન હોય તો એમની પણ સંમતિ લેવાના ભાવથી પ્રશ્ન કર્યો હોય. ખરેખર પ્રશ્ન એમ કરવો (જોઈએ) કે આ વિષયમાં આપના શ્રીમુખેથી અમારે કાંઈક સાંભળવું છે. અમે વાંચીએ છીએ, વિચારીએ છીએ, પણ સંભવ છે કે એમાં કોઈ સ્થુળ ભૂલ, સૂક્ષ્મ ભૂલ રહી જવાની પરિસ્થિતિ છે, તો આપની પાસેથી સાંભળવા ઇચ્છીએ છીએ. તો ખુલ્લું બહાર આવે. પણ પોતે જે નક્કી કર્યું છે એ એના ઉપર સાચું છે એની ઉપર મહોર મારવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ પૂછવાની પદ્ધતિ પણ મુમુક્ષુ માટે યથાર્થ નથી.

એટલે પોતાની ધારણા પ્રમાણેનો ઉત્તર ન આવે અને આચાર્યોની વાત તો પાછી

બીજા જ્ઞાનીઓની (સાથે) મેળ ખાતી હોય. એટલે જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીનો ઉપકાર થવાનો જે પ્રસંગ છે એના બદલે એના પ્રત્યે થોડો ઊણો ભાવ થઈ જાય. આચાર્ય આમ કહે છે, 'કુંદકુંદાચાર્ય' આમ કહે છે, ફલાણા આચાર્ય આમ કહે છે, બીજા જ્ઞાની આમ કહે છે. એટલે જે બહુમાનનો પ્રકાર છે એમાં થોડો પારો નીચો આવે. લાભ થયું કે નુકસાન થયું ? શું કરવા નુકસાન થયું ? કે પોતાની પદ્ધતિએ ઉત્તર મેળવવા ગયો માટે નુકસાન થયું. એટલે પ્રશ્ન કરનારે ઘણો વિચાર કરવાનો છે. જેમ ઉત્તર દેનારે વિચાર કરવાનો છે એમ પ્રશ્ન કરનારે પણ ઘણો વિચાર કરવાનો છે. ગમે ત્યારે ગમે તેવા તર્ક-વિતર્ક ફેંકવાની (પદ્ધતિ ન હોવી જોઈએ). ગમે ત્યારે પ્રશ્ન કરવો તો જિજ્ઞાસામાં ઊભા રહીને પ્રશ્ન કરવો. પ્રશ્નકારની ભૂમિકા જિજ્ઞાસાની છે. હું જાણું છું અને મારું જાણેલું મારે પાકું કરાવી લેવું છે, તમારી પાસે સહી કરાવી લેવી છે, Certificate મેળવી લેવું છે. લખાણ મારું છે, સહી તમે કરી દો. એ પદ્ધતિ જિજ્ઞાસાની નથી. અને જ્ઞાનીપુરુષ પાસે તો એ વિનય પણ નથી, કે હું લખી દઉં અને તમે સહી કરો. એ વિનય નથી. આ અમારું લખેલું છે, આપને સહી કરવા માટે કાગળ મૂકું છું. એ તો પોતાની વાતમાં બાંધી લેવાની વાત છે. એટલે એ યોગ્ય નથી.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુને ખૂબ ચીવટ રાખવું પડે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ચોક્કસ રાખવું જોઈએ. અને એટલા માટે એમ કહે છે, કે જ્યાં સુધી તું અનુભવ સુધી ન પહોંચે ત્યાં સુધી તું જિજ્ઞાસામાં ઊભો રહે. ભલે તેં એમ સાંભળ્યું હોય, એમ વાંચ્યું હોય, એમ વિચાર્યું હોય, કે આત્મા છે એ પરમાત્મા છે, તો પણ એ પરમાત્મા પ્રગટ અનુભવમાં પ્રગટ ન થાય, ત્યાં સુધી એ વિષયમાં જિજ્ઞાસું રહેવું સારું છે. હમણા એ પ્રશ્ન આવી ગયો. 'દેવકરણજી'નો. એટલે જિજ્ઞાસા એક એવી ચીજ છે, કે એમાં સત્યને સ્થાન મળવાનો અવકાશ છે. વિચારની ભૂમિકામાં સત્યને સ્થાન મળે એવી ખાલી જગ્યા, અવકાશ એટલે એવી ખાલી જગ્યા રાખવી એ મુમુક્ષુને માટે હિતકારી છે. આટલો જો સંક્ષેપ સમજી લેવામાં આવે તો ઘણા અનિષ્ટમાંથી બચે. નહિતર ક્યાંય ને ક્યાંય પોતે પોતાને નુકસાન કરી બેસે એવી પરિસ્થિતિ છે.

શું કહ્યું ? આ તો એક એમની વિચક્ષણતામાંથી આટલી ચર્ચા ચાલી. 'શ્રીમદ્જી'એ જે ઉત્તર આપ્યો છે એમાં વિચક્ષણતા કેટલી છે ? એને આપણે વિચારીએ છીએ,

કે આ જગતમાંથી અનીતિ જવાની નથી. એમ કહીને જેને અનીતિ કરવી છે એને હું પ્રોત્સાહન આપવા માગતો નથી. ક્યારેય અનીતિ જવાની જ નથી તો પછી આપણે પણ શા માટે લાભ લેવો નહિ. લોકો તો ત્યાં સુધી વિચારતા થઈ ગયા.

ગરીબ માણસો ધંધા-વેપારમાં અનીતિ નહોતા કરતા, હવે ઘણા લોકો કરવા માંડ્યા. કરવા માંડ્યા એમાંથી પૈસાવાળા થયા. લોકો એમ વિચારતા થઈ ગયા, કે આપણે અમથા નીતિ-નીતિનું થથ્થુ પકડીને બેસી રહ્યા એટલે આપણે પૈસા વગરના રહી ગયા. આ જુઓ ! જેણે ટેક્સની ચોરી, જકાતની ચોરી, Excise ચોરી, આ ચોરી અનેક જાતની છે ને ? એ જુઓ કેવા પૈસાવાળા થઈ ગયા છે ? આપણે અમથું નીતિનું થથ્થુ પકડીને બેસી રહ્યા. જગતમાં અનીતિ જ ચાલે છે અને અનીતિ વગર પૈસો થાય નહિ માટે (અનીતિ કરો). આવી રીતે લોકોના વિચારો ફરી જાય છે. કહે છે, કે સત્પુરુષ પાસે, જ્ઞાનીપુરુષ પાસે એ બાબતની સંમતિ મળી શકે એવું નથી. સીધું પૂછે કે આડકતરું પૂછે. એમાં એ સંમત થાય એવું નથી. કરવું, કરાવવું કે અનુમોદવું. અજાણ્યે પણ અનુમોદન નથી આપતા. સાચો ઉત્તર આપીને પણ અનુમોદન નથી આપતા.

જગતમાં ‘સર્વ ભાવ અનાદિ છે, નીતિ, અનીતિ; તથાપિ તમે અમે અનીતિ ત્યાગી નીતિ સ્વીકારીએ તો તે સ્વીકારી શકાય એવું છે અને એ જ આત્માને કર્તવ્ય છે;...’ કેવો સરસ જવાબ દીધો છે ! અલ્પવિરામ વચમાં નથી મૂક્યું. ભલે નીતિ-અનીતિ અનાદિથી રહેવાની છે. ‘તથાપિ તમે અમે અનીતિ ત્યાગી નીતિ સ્વીકારીએ તો તે સ્વીકારી શકાય એવું છે અને એ જ આત્માને કર્તવ્ય છે;...’ બાકી નીતિવિષયક જો તમે પૂછતા હો તો નીતિને આપણે સ્વીકારવી જોઈએ. ભલે જગતમાં બન્ને રહેવાના હોય આપણું કર્તવ્ય તો નીતિમાન રહેવાનું છે, અનીતિમાં રહેવાનું આપણું કર્તવ્ય નથી.

‘અને સર્વ જીવઆશ્રયી અનીતિ મટી નીતિ સ્થપાય એવું વચન કહી શકાતું નથી,...’ એ વાત સંભવિત દેખાતી નથી. ‘કેમકે એકાંતે તેવી સ્થિતિ થઈ શકવા યોગ્ય નથી.’ પણ ઓલી વાત મુખ્ય કરવાની છે, આ સમજવા માટે. આપણે નીતિ છોડવાની નથી. ભલે જગતમાં અનાદિથી અનીતિ છે અને અનંતકાળ રહેવાની છે તોપણ આપણે નીતિ છોડવાની નથી. બહુ સરસ ઉત્તર આપ્યો છે. લૌકિક પ્રશ્ન ઉઠ્યો છે પણ ઉત્તર બહુ સારો આપ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- આપણે હાલતાચાલતા બોલીએ છીએ કે પંચમકાળમાં તો આવા જ ભાવ હોય ને.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જેને પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે ચાલવું છે એ પોતાના અભિપ્રાયને પુષ્ટ કરવા માટે અનેક જાતના બહાના ગોતી લેશે, અનેક જાતના બહાના ગોતી લેશે. વિચાર એટલો જ કરવાનો છે મારા આત્માને નુકસાન છે કે મારા આત્માને લાભ છે ? આટલો જ વિચાર કરવાનો છે.

પોતાની હયાતીને દીર્ઘદષ્ટિથી જોવાની છે. જે સંકુચિત દષ્ટિથી, Short sight જેને કહે છે કે આ ૨૫-૫૦ વર્ષની જિંદગી છે એમાં દુઃખી ન થઈએ એવું આપણે કરી લેવું. ૨૫-૫૦ વર્ષ હવે જીવવાના છીએ એમાં આપણે છેક સુધી દુઃખી ન થઈએ એવી વ્યવસ્થા કરી લઈએ. ભલે અનીતિ કરવી પડે. ભાઈ ! તારી હયાતી ૨૫-૫૦ વર્ષની નથી. હજી ન ગણાય એવા અગણિત વર્ષો સુધી, અગણિત કાળ સુધી તું રહેવાનો છો અને બધે તું સુખી રહે, સર્વ કાળ માટે સુખી રહે એવો કોઈ ઉપાય કર. એ વિચારવા જેવું છે. ૨૫-૫૦ વર્ષનું વિચારવા જેવું નથી. અને જે જીવો ટૂંકી દષ્ટિવાળા છે એ માત્ર એટલો જ વિચાર કરે છે, આવતીકાલનો વિચાર કરતા નથી. એથી કરીને કાંઈ કુદરત એને અનુકૂળ થઈ જાય એ કુદરતના ઘરમાં એ ન્યાય નથી. કુદરતના ઘરમાં તો ગમે તે જીવ હોય, બધાનો ન્યાય એક જ કાયદાથી થાય છે. કોઈના માટે બીજો કાયદો ત્યાં નથી. ઇન્દ્ર, નરેન્દ્ર, જિનેન્દ્ર, તીર્થંકરનું દ્રવ્ય હોય, કુદરતનો કાયદો કોઈને માટે બીજો રીતે નથી.

મુમુક્ષુ :- લૌકિકમાં તો આવતીકાલનો વિચાર કરે એને ડાહ્યો કહેવાય. આમાં ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આમાં પણ એ જ વાત છે. લાંબા કાળનો વિચાર કરે એને ડહાપણ કહેવામાં આવે. આવતીકાલનો વિચાર ન કરે એને ડાહ્યો કહેતા નથી. ઓછી બુદ્ધિવાળો કહે છે. જ્ઞાનીઓ એમ જ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- તો પછી એમ સમજવું કે જીવને એવું ડહાપણ જોઈતું નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જીવને એવું ડહાપણ જોઈતું નથી એમ નથી પણ જીવને એક જાતની ઘેલણ છે. એ વ્યસન જેવી વાત છે. એક માણસને, બધા માણસને અત્યારે ખબર છે. Statutory warning આપે છે આની અંદર, બીડી પીવી, સીગારેટ પીવી, Smoking is harmful to the health આ તો કાયદો કરી નાખ્યા છે.

International law છે કે ધુમપાનના જેટલા કોઈ પ્રકારો છે એ બધા તબિયતને નુકસાન કરે છે અને અત્યારે તો એક વા આવ્યો છે કે કેન્સર સુધીનો ભય એમાં રહેલો છે. ...

કોઈપણ ઉત્પાદન કરનારને દુનિયાની અંદર પોતાના ઉત્પાદકની ખામી જાહેર કરે તો એનું ઉત્પાદન બજારમાં ચાલે ખરું ? Manufacture કોઈપણ બાબતનું હોય, પણ પોતાની આઈટમ ખામીવાળી છે. આ જાતની ખામી છે કે તમારી તબિયત બગડશે. તો એ કોઈ દિવસ ચાલે ? છતાં એ વધારેમાં વધારે ચાલે છે. શું કારણ છે ? કે જીવને નુકસાન થાય છે, એમ ખબર હોવા છતાં Instant અત્યારે મને સારું લાગે છે. Instant જેને કહેવામાં આવે છે. અત્યારે મને સારું લાગે છે, આ ક્ષણે મને આ વાત ગમે છે. તો એ નુકસાન...

મુમુક્ષુ :- વર્તમાનનો વિચાર કરે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વર્તમાન મને સારું લાગે છે ને. એમ અનીતિ કરનાર પણ આ જ કામ કરે છે, કે મને અત્યારે અનીતિથી લાભ થાય છે ને ? એમાં જે કર્મો બંધાય એ તો ભવિષ્યમાં નુકસાન થવાનું છે ને. ભલે એની કર્મની થીયરીમાં એ માનતો હોય, એની શ્રદ્ધા પ્રમાણે. બરાબર છે. જગતની અંદર ... કે નહિ ધારેલી માણસને પ્રતિકૂળતા આવી પડે છે. એ ક્યાંથી આવી ? આજે રાત્રે સૂતા પછી ખબર નથી હોતી કે રાતની અંદર શું ગડબડ થવાની છે. સવારે ઉઠશું ત્યારે શું પરિસ્થિતિ હશે. એ સૂતી વખતે ખબર નથી હોતી. ક્યાંથી આવે છે ? કે એના પૂર્વકર્મનું ફળ આવે છે. નજર સામે દેખાય છે. છતાં અત્યારે મને લાભનું કારણ છે. એવી જે એની વર્તમાન, પોતે કલ્પેલો, માનેલો જે લાભ, અત્યારે સારું લાગે છે એ વ્યસન જેવી ચીજ છે. ભલે કેન્સર થાય પણ અત્યારે મને બીડી પીધા વગર નહિ ચાલે. એ પોતાની તલપને રોકી નથી શકતો. આ સ્થિતિ સંસારીજીવની છે. એટલે પોતે પોતાને નુકસાન કરે છે. એટલે એને સમજણ નથી એમ કહેવાય ?

‘ન્યાલભાઈ’ ઘણીવાર પ્રશ્ન પૂછે, કે આ બધું સમજ્યા પછી માણસ આમ કેમ કરતો હશે ? આ આવી રીતે કરે છે. ધુમપાન કરવાથી કેન્સર થાય છે, તમાકુનું સેવન કરવાથી કેન્સર થાય છે તો મોંઘામાં મોંઘી ચીજ, એના ભાવ વધતા જાય છે, એના ઉપર ટેક્સ વધતા જાય છે, એના ભાવ પણ વધતા જાય છે. છતાં વધારેમાં

વધારે એનો ઉપયોગ થતો જાય છે. બધાને ખબર છે કે દારૂ પીએ એને Heart disease થાય, એને ડાયાબીટીસ થાય, એને બ્લડપ્રેશર થાય, એ ભાન ભૂલે તો વ્યવહારમાં પણ ગમે તેવું નુકસાન કરી બેસે. છતાં વધુમાં વધુ.. પ્રચાર એનો વધતો જાય છે. કેમ કે અત્યારે સારું લાગે છે. એટલે વિવેક જે કરવાનો છે એ આ જગ્યાએ કરવાનો છે. કે તને અત્યારે સારું લાગે છે એટલા માટે તું કરે છે કે આગળ-પાછળનો તને વિચાર છે ? આ ટૂંકી દષ્ટિ અને દિર્ઘદષ્ટિ. આ જગ્યાએ એનો ઉપયોગ કરવાનો છે.

મુમુક્ષુ :- ક્ષણિક સુખના ભ્રમમાં પડેલો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ક્ષણિક સુખ માટે એ મોટું નુકસાન વહોરવા જીવ તૈયાર થાય છે. એને તમે ડાહ્યો કેમ કહો ? એ એક જાતની ઘેલછા કહો, એને એક જાતનું ગાંડપણ કહો, ગાંડપણનો એક પ્રકાર છે. પરિસ્થિતિ સંસારીજીવની આ છે. એમાંથી બહાર કાઢવા માટે આ મહાપુરુષોની વાતો છે. સંસારીજીવની આ પરિસ્થિતિ છે. કોઈ ક્યાંય ફસાણો છે. કોઈ ક્યાંય.. કોઈ ક્યાંય... કોઈ ક્યાંય... એને એમ કહે છે...

... બીજા કોઈ પ્રકારે જીવને વિભાવનો અભાવ થાય એવો જગતમાં કોઈ ઈલાજ નથી. Temporary દબાય, કોઈ દમનથી દબાય કે કોઈ સારા વિચારથી દબાય પણ એ Temporary દબાશે, કષાયની મંદતાને લઈને. પાછો ઉછળીને બહાર આવશે. એ રૂંધાયેલો કષાય છે. કષાયને રૂંધવો એ સાચો ઉપાય નથી પણ સમ્યક્ પ્રકારે એનું ઉપશમન કરીને ક્ષય કરવો એ એનો સાચો ઉપાય છે. અને એ ઉપાય જૈનદર્શન સિવાય જગતના સાહિત્યને જોઈ લ્યો તો ક્યાંય મળે એવું નથી. આપણું એ સદ્ભાગ્ય છે. કેટલો લાભ લઈએ એ આપણે વિચારવાનું છે. પણ વસ્તુ હજી મોજૂદ છે એ બહુ મોટી વાત છે. એ માર્ગનો હજી નાશ નથી થયો. અખંડપણે હજી મોક્ષમાર્ગ જળવાય રહ્યો છે. જેને લાભ લેવો હોય એ લઈ શકે છે. એના માટે કોઈ પ્રતિબંધ નથી. આ .. ખુલ્લું છે. પાપીમાં પાપી ગઈકાલનો પાપીમાં પૂરો પાપી માણસ પલટો મારી શકે છે એને એક જ સેકન્ડ લાગે છે. એક સમય પલટો મારતા લાગે છે, બીજો સમય એને લાગતો નથી. એટલે નીતિ અને અનીતિના પ્રશ્નમાં સારી રીતે ઉત્તર આમાં 'ગાંધીજી'ને આપે છે.

ત્રેવીસમો પ્રશ્ન છે, 'દુનિયાનો પ્રલય છે ?

પ્રલય એટલે જો કેવળ નાશ એવો અર્થ કરવામાં આવે તો તે વાત ઘટતી નથી,...

એ ઉપર કહી ગયા. 'કેમકે પદાર્થનો કેવળ નાશ થઈ જવો સંભવતો જ નથી.' એક પરમાણુ પણ સર્વથા નાશ પામે નહિ. હવે પ્રલયનો બીજો અર્થ જે કરે છે એનો જવાબ આમાં આપ્યો છે, કે 'પ્રલય એટલે સર્વ પદાર્થોનું ઈશ્વરાદિને વિષે લીનપણું તો કોઈના અભિપ્રાયમાં તે વાતનો સ્વીકાર છે,...' આવો એક અભિપ્રાય છે, કે પ્રલય થશે ત્યારે આ સૃષ્ટિનો સંકેલો થઈ અને એક પરમબ્રહ્મની અંદર બધું લીન થઈ જશે. જે પરમબ્રહ્મ કહો, પરમાત્મસ્વરૂપ કહો એની અંદર બધું લીન થઈ જશે. એ પરમેશ્વરે લીલા કરી. જેમ સમુદ્રમાં તરંગ અને મોજા ઉછળ્યા, એમ આ બધી સૃષ્ટિની રચના થઈ. જડ-ચેતનની એમાંથી. અનેક જીવો થયા, અનેક જડની પ્રકૃતિઓ થઈ અને સંસાર ચાલ્યો. પરમબ્રહ્મે એને ઉત્પન્ન કર્યો. એને ઉત્પત્તિ કહે છે. અને પાછો એનો પ્રલય થશે. ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશ. એનો નાશ થશે. ત્યારે શું થશે ? કે આ બધી લીલા એ પરમબ્રહ્મ સંકેલી લેશે અને બધું પાછું એકમાં વિલીન થઈ જશે. એક પરમબ્રહ્મ થઈ જશે. એને ઈશ્વર

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. આવે છે. આવે છે કે આવા અનંત વાર પ્રલય થઈ ગયા અને અનંત વાર આવી સૃષ્ટિની રચના થઈ. એકવાર નહિ. અનંતવાર. અનંતવાર વિલિન થઈ, અનંતવાર સૃષ્ટિ થઈ, પાછા વિલીન થયા. એમ એની અંદર આવે. કે જ્યારે જ્યારે સૃષ્ટિ રચાણી ત્યારે આ જ બધા ખેલ ખેલાણા હતા. એ એક ખેલનો અત્યારે આ Stage ઉપર એક Part ચાલે છે. આવું અનંત વાર થઈ ગયું છે. એવું વિધાન આવે છે એની અંદર.

મુમુક્ષુ :- એની સાથે આપણા ચોથા આરા, પાંચમા આરા, છઠ્ઠા આરાનું કાંઈ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં શું છે કે એ બધા આરામાં એવા પ્રકાર હોય છે પણ તેના તે જીવ નથી હોતા. પ્રસંગો એવા પ્રકારના બને કે ચોથા આરાના ચોથા આરાને યોગ્ય એવા ધાર્મિક પ્રસંગો હોય. પાંચમા આરામાં પાંચમા આરાને યોગ્ય અધાર્મિક પ્રસંગો હોય. પણ એના એ જીવ ન હોય કાંઈ. પણ એવી કોઈ વાતો આવે કાળ અનુસાર એટલે એમાંથી આ કલ્પના કરી લીધી. આ હું અને તમે અનંત વાર હતા. આવી રીતે... આવી રીતે આ બધું ચાલ્યું છે. જે અત્યારે ચાલે છે એ વખતે ચાલે.

'કેમકે સર્વ પદાર્થ, સર્વ જીવ એવાં સમપરિણામ શી રીતે પામે કે એવો યોગ

બને,...' એક પરમ બ્રહ્મસ્વરૂપે થાય એવા બધા જીવોના પરિણામ ક્યાંથી થાય ? અને એવા બધા પરમાણુની સ્થિતિ ક્યાંથી થાય ? જુઓ ! કેવો સરસ લોજિક આપ્યો છે. કેમ કે જે સ્થિતિ થવી એ કોઈ પરિણામનું ફળ છે. મોક્ષ પણ કોઈ પરિણામનું ફળ છે, મોક્ષમાર્ગનું ફળ છે. અને સંસાર ચાર ગતિ પરિણામનું ફળ છે. તો જગતના બધા જીવો એક સરખા પરિણામ પામીને એક કાળે બધા પરમબ્રહ્મ થઈ જાય, એ વાત દેખાતી નથી. એ વાતની કોઈ Posibility દેખાતી નથી. અરે...! એક ગુરુના શિષ્યમાં બધાને એક સરખો ઉપદેશ લાગતો નથી. નિમિત્ત એકસરખું છે. છતાં સામે એકસરખું નૈમિત્તિક પરિણામન નથી. બધા અનંતે અનંત જીવો એક સમ પરિણામને પામે એ વાત સંભવિત દેખાતી નથી. એવું કેવી રીતે બને ?

‘અને જો તેવાં સમપરિણામનો પ્રસંગ આવે તો પછી ફરી વિષમપણું થવું બને નહીં,...’ પાછી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે બને ? પરિપૂર્ણ સમપણું થઈ ગયું. શુદ્ધ ઈશ્વરભાવ થઈ ગયો, પછી એમાંથી સંસારભાવ કેવી રીતે ? મુક્ત આત્માઓને જન્મ-મરણ ન થાય એનું નામ તો મુક્તિ છે. તો જેને જન્મ-મરણ ન થાય, વળી પાછું એમાંથી જન્મ-મરણ થાય એવી પરિસ્થિતિ કેમ કરીને સર્જાય ? કે એ વાત પણ શક્ય નથી લાગતી નથી. ‘વિષમપણું થવું બને નહીં.’ બુદ્ધિનો વિષય પણ કેટલી હદે છે એમનો ! ગમે તેવો બુદ્ધિવાળો ઊભો રહી જાય એવી વાત છે.

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી’ના લખાણ એવા છે કે દુનિયાનો કોઈપણ બુદ્ધિવાળો માણસ (હોય), એને એકવાર તો એણે થંભી જાવું પડે એવું છે. એમની વાત સાંભળીને એકવાર (ઉભા રહી) જવું પડે એવું છે. કહેનાર છે એની કોઈ વિચારશક્તિ છે, એની મર્યાદા આપણા કરતા વધારે છે. એને ઊભા રહી જવું પડે. એનો Competent તો મળવો મુશ્કેલ છે. એ તો હજી કોઈ દેખાતું નથી કે એનો કોઈ Competent figure હોય Unopotent વાત છે. બુદ્ધિમતાની દૃષ્ટિએ. અને બુદ્ધિમાનને તો આખું જગત સ્વીકારે છે. એટલે આજે પણ જે બુદ્ધિશાળી વર્ગ છે, ભલે ઓછું સમજે, વધારે સમજે એ બીજી વાત છે પણ એક વખત તો જે લોકો આ સાહિત્યનો સ્પર્શ કરે છે, એને એમ લાગે છે કે કહેનાર કોઈ અસાધારણ વાત કરે છે, સાધારણ વાતો નથી આ બધી.

‘અવ્યક્તપણે જીવમાં વિષમપણું હોય અને વ્યક્તપણે સમપણું...’ હવે પોતે કેટલીક દલીલ કરે છે. માની લ્યો કે એનું વિષમપણું અંદર ગર્ભમાં રહી ગયું હતું.

શક્તિરૂપે રહી ગયું, અવ્યક્તપણે રહ્યું, યોગ્યતારૂપે રહી ગયું હતું. અને વ્યક્તપણે એને સમપણું થયું. માટે બધા સરખા થઈને પ્રલય થયો. કેમ પ્રલય થયો ? કે સમ પરિણામ પામ્યા. તો વિષમતાનું શું ? કે અંદર રહી ગઈ હતી એટલે ફરીને પાછી એમાંથી સૃષ્ટિ થઈ. આ તો તર્ક છે. કેમ કે તમે વિષમતાની યોગ્યતા તો સ્વીકારો જ છો. જેમ કે ઉપશમ શ્રેણીએ કોઈ ચડે છે. ત્યાં શું પરિસ્થિતિ છે ? કે વિષમતા એને અંદરમાં રહી ગઈ છે. માટે અગિયારમા ગુણસ્થાનેથી પણ પાછો મિથ્યાત્વમાં આવે છે. જો તમારા ગ્રંથમાં, તમારા વિજ્ઞાનમાં એ ન્યાય છે તો એ ન્યાય અમે અહીંયાં લાગુ પાડીએ છીએ. કેટલે હદ સુધી પોતે તર્ક લંબાવ્યો છે.

‘અવ્યક્તપણે જીવમાં વિષમપણું હોય અને વ્યક્તપણે સમપણું એ રીતે પ્રલય સ્વીકારીએ તોપણ દેહાદિ સંબંધ વિના વિષમપણું શા આશ્રયે રહે ?’ દેહાદિનો સંબંધ તો રહેવો જોઈએ ને ત્યાં ? કે સર્વ શુદ્ધ થઈ જાય ? જેમ સિદ્ધ પરમાત્મા થાય છે એમ. જ્યાં દેહાદિનો પણ સંબંધ નથી. માટે સમ-વિષમપણું, વ્યક્ત અને અવ્યક્ત એનું પણ Science છે, એનું પણ વિજ્ઞાન છે અને એ વિજ્ઞાન પણ તલસ્પર્શી રીતે સમજવું જોઈએ.

‘દેહાદિ સંબંધ માનીએ તો સર્વને એકેન્દ્રિયપણું માનવાનો પ્રસંગ આવે;...’ માનો કે ત્યાં એને સૂક્ષ્મ દેહ હતો. જેમ આ નિગોદિયાને હોય છે એવી રીતે. દેખાતું નથી. નિગોદના જીવ અહીંયાં ભરેલા છે. આ જગ્યાએ પણ નિગોદના જીવ ખીચોખીચ ભરેલા છે. એક સોઈનો પોઈન્ટ મૂકીએ એટલી ખાલી જગ્યા નથી. બરાબર છે ? એવી રીતે પરમબ્રહ્મમાં દેહાદિ ભાવ રહ્યા હતા, દેહાદિ પરિસ્થિતિ રહી એમ સ્વીકારી લેવું. તો બધા એકેન્દ્રિય થઈ ગયા. તો શું થયું ? તો તો પછી એકેન્દ્રિય થયા. એકેન્દ્રિયપણું માનવાનો પ્રસંગ આવે.

‘અને તેમ માનતાં તો વિના કારણે બીજી ગતિઓનો અસ્વીકાર કર્યો ગણાય,...’ બીજી ગતિનો અસ્વીકાર કરવાનો તમારી પાસે ન્યાય શું છે ? તો એક તિર્યચગતિ એની સ્વીકારી લીધી. એ વાત પણ યોગ્ય લાગતી નથી. ‘અર્થાત્ ઊંચી ગતિના જીવને તેવા પરિણામનો પ્રસંગ મટવા આવ્યો હોય તે પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ આવે.’ કેમ કે અમુક જીવો તો ઊંચી ગતિમાં હતા, ઊંચી સ્થિતિમાં હતા. આવી માન્યતામાં એને એકેન્દ્રિય બનાવ્યા તમે તો. ‘એ આદિ ઘણા વિચાર ઉદ્ભવે છે.’ આમાં તો

ઘણા વાંધા આવે છે. પ્રલય થઈને એક પરબ્રહ્મની અંદર બધા આવી જાય એવું માનવા જાવ તો તો ઘણા બાધ આવે છે અંદર. એની અંદર ઘણા તર્ક-વિતર્ક ઉઠે છે. 'એ આદિ ઘણા વિચાર ઉદ્ભવે છે. સર્વ જીવઆશ્રયી પ્રલય સંભવતો નથી.' માટે બધા જીવોનો પ્રલય થઈ જાય એ વાત સંભવતી નથી. બધા મળીને એક જીવ થઈ જાય, વળી એમાંથી છૂટા પડે, વળી એક થાય, એ વાત કોઈ રીતે સંભવતી નથી. એનો વધારે બહુ સરસ તર્ક એમણે આપ્યો છે આ રામ અવતાર અને કૃષ્ણ અવતાર માટે. જે રામાવતાર અને કૃષ્ણાવતારનો પ્રશ્ન છે એમાં આ વિષયનો એમણે ન્યાય બહુ સરસ આપ્યો છે કે આ ભેગા થાય અને છૂટા પડે એ વાત બેસતી નથી. કેવી રીતે નથી બેસતી એનો તર્ક આપ્યો છે. એ રૂમો પ્રશ્ન થયો.

ચોવીશમો પ્રશ્ન છે. 'અભણને ભક્તિથી જ મોક્ષ મળે ખરો કે ?' કોઈ માણસ સાવ અભણ છે, અક્ષરજ્ઞાન જ નથી. ગામડામાં કોઈ હોય એને મોક્ષ થાય કે એને કાંઈ ભણવું પડે, શાસ્ત્ર-બાસ્ત્ર વાંચવા પડે, તો જ એને મોક્ષ થાય ? જ્ઞાન મેળવવા માટે શાસ્ત્ર સાધન છે. તો પછી એને શાસ્ત્ર તો વાંચતા આવડે નહિ. તો એ તો બિચારાને ગયું ને, તો પછી એને તો મોક્ષ મળે જ નહિ ને ? 'ગાંધીજી'એ આવો એક પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે. એને જ્ઞાન તો મળશે નહિ, એ ભક્તિ કરી શકશે. તો ભક્તિથી એનો મોક્ષ થઈ જશે ? એમ પોતે પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે.

'ભક્તિ જ્ઞાનનો હેતુ છે.' શું લીધું ? ભક્તિ છે એ જ્ઞાનનો હેતુ છે. હવે એમાં બે પ્રકાર છે. એક ચારિત્રમોહ મંદ થાય છે અને દર્શનમોહ મંદ થાય છે. ભક્તિથી મોહની મંદતા થાય છે. કોઈને એકલા ચારિત્રમોહની મંદતા થાય છે, તો કોઈને દર્શનમોહની પણ મંદતા થાય છે. જે જીવને એકલા ચારિત્રમોહની મંદતા થાય છે એને બહિર્લક્ષી ઊઘાડ જ્ઞાન થાય છે. જ્ઞાનાવરણીનો ક્ષયોપશમ તો થાય જ. જેને મોહ ઘટે એને જ્ઞાનાવરણીનો તો ક્ષયોપશમ થાય જ. અર્થાત્ જેનો મોહ વધે એનું જ્ઞાન બીડાય. આ સીધે સીધું વિજ્ઞાન છે. જ્ઞાન અને મોહ વચ્ચેનો સંબંધ છે. 'ભક્તિ જ્ઞાનનો હેતુ છે.' જ્ઞાનનું કારણ શું છે ? કે ભક્તિ છે. અને 'જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે.' મોક્ષનો હેતુ જ્ઞાન સિવાય કોઈ નથી પાછો. શું લીધું ? મોક્ષનો હેતુ જ્ઞાન છે. ક્યાંથી ઉત્પન્ન થયું ? ભક્તિ વિના કોઈ દિવસ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય નહિ. આ સીધી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- એ કયા પ્રકારની ભક્તિ કરવી જોઈએ કે જેથી દર્શનમોહ મંદ થાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા બરાબર છે. જો જીવ સત્પુરુષને ઓળખે અને ઓળખીને બહુમાન ભક્તિ કરે તો એને દર્શનમોહ ઘટે. આ સહેલામાં સહેલો ઉપાય. પછી એથી અઘરો ઉપાય, કે જે જીવ જ્ઞાન લક્ષણથી અંતર પ્રયોગ દ્વારા પોતાના સ્વરૂપને ઓળખે, જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માને ઓળખે તો એનો દર્શનમોહ ઘટે, અનુભાગ ઘટે. ગમે એ વખતે દર્શનમોહની શક્તિ ઘટે. જેટલી દર્શનમોહની શક્તિ ઘટે એટલું એ પોતાના સ્વભાવને ગ્રહણ કરવા માટે એનું જ્ઞાન તૈયાર થાય. અથવા એને બહુમાન આવે. સ્વરૂપનું બહુમાન આવે અને સત્પુરુષનું, જ્ઞાનીનું પણ બહુમાન આવે. ઓળખાણ ઉપર આધાર છે.

મુમુક્ષુ :- ભક્તિથી મોક્ષ મળે એમ માનીને ભક્તિ કરે તો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કેવી ભક્તિ કરે ? ઓઘભક્તિ કરે કે ઓળખાણવાળી કરે ? એ ઓઘભક્તિ આપણે અનંત વાર કરી છે. એનાથી કાંઈ લાભ થતો નથી. એ ભક્તિ નથી પણ રાગવૃદ્ધિ છે. શું છે ? એને જ્ઞાનીઓ ભક્તિ નથી કહેતા, પણ એને રાગવૃદ્ધિ કહે છે. પછી એ રાગમાં ગળાનો રાગ બીજો ઉમેરાય છે. પુદ્ગલરાગ. રાગ એટલે અવાજ. આપણે ગુજરાતીમાં એને રાગ કહે છે. એને ગળાનો અવાજ કહે છે. રાગ-રાગીણી કહે છે ને ? એટલે એક તો એને પોતાને ભક્તિનો રાગ થયો, એમાં પાછો ગળાનો રાગ સારો હોય. થઈ રહ્યું.

મુમુક્ષુ :- મરાણો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ફસાઈ જશે. આપણી ભક્તિ એટલે બીજા કરતાં આપણી ભક્તિ સારી. બહુ સારી.

મુમુક્ષુ :- ઓઘભક્તિ કરે એમાં લાભનો હેતુ હોય છે ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- લાભનો હેતુ ક્યારે ? કે ઓઘભક્તિ ટાળે ત્યારે. નહિતર લાભ નથી. જો ઓઘભક્તિમાં રહ્યા કરે તો દર્શનમોહ વધે. ઓઘભક્તિનો પ્રારંભ છે એમાં થોડો મોહ દબાય છે, એ પણ સત્ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષ પ્રત્યે હોય તો. કુદેવ પ્રત્યેની વાતમાં તો દર્શનમોહ તીવ્ર થાય છે. કુદેવની ભક્તિમાં કુદેવ, કુગુરુ, કુશાસ્ત્ર એમાં તો દર્શનમોહ તીવ્ર થાય છે. પણ જો વીતરાગી દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષ હોય, એના પ્રત્યેની ઓઘભક્તિમાં પ્રારંભની અંદર દર્શનમોહ થોડો ઘટે છે. પણ જો દર્શનમોહને સમ્યક્ પ્રકારે ઓળખીને સાચી રીતે ઘટાડવાનો પ્રયત્ન ન

કરવામાં આવે, ઓઘભક્તિ ટાળવામાં ન આવે તો ઓઘભક્તિ રહી જાય અને દર્શનમોહ વધે. કેવી રીતે વધે ? કે હું ભક્તિ તો કરું છું ને ? હું ક્યાં અભક્તિ કરું છું ? અને ભક્તિને જ્ઞાનનું સાધન કહ્યું છે માટે હું તો ભક્તિ કરું છું. એટલે એણે જે સાધન નથી એને સાધન માન્યું એ ગ્રહિત મિથ્યાત્વમાં આવ્યો, એનો દર્શનમોહ તીવ્ર થઈ ગયો. 'પ્રયોજન સિદ્ધિ'માં આ બધી વાતો લીધી છે. 'પ્રયોજન સિદ્ધિ'માં આ ભક્તિની, ઓઘભક્તિની શરૂઆતમાં શું થાય ? પાછળથી કેમ વધી જાય છે એ બધા ભંગભેદ લીધા છે.

અહીંયાં તો એક સામાન્ય પ્રશ્ન છે, કે કોઈ અભણ માણસ છે, એની પાસે જ્ઞાન નથી, ઉઘાડ ઓછો છે તો એને મોક્ષ થાય કે ન થાય ? તો કહે છે, એને ભક્તિ જ્ઞાનનો હેતુ છે. મોહ દબાશે એનું જ્ઞાન .. ઘટશે. સમજવાને લાયક થશે. ભણવાને લાયક થશે, સમજવાને લાયક થશે, ... એવો ક્ષયોપશમ એને થશે. હવે અહીંયાં અક્ષરજ્ઞાન ન હોય તો એને અભણ કહ્યો છે. ... માનો કે તમારા પ્રશ્નમાં એમ છે કે કોઈને અક્ષરજ્ઞાન નથી, શાસ્ત્ર વાંચી શકતો નથી, 'તેને અભણ કહ્યો હોય, તો તેને ભક્તિ પ્રાપ્ત થવી અસંભવિત છે, એવું કંઈ છે નહીં.' એ માણસ કાંઈ ભક્તિમાં ન આવે કે સામા સત્પુરુષને કે દેવ-ગુરુને ઓળખી ન શકે એવું કાંઈ નથી. અક્ષરજ્ઞાનવાળા સામી વ્યક્તિને ઓળખે અને અભણ સામી વ્યક્તિને ન ઓળખે એવું તો કાંઈ નથી. માટે ઓળખાણપૂર્વકની ભક્તિ એને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

'જીવ માત્ર જ્ઞાનસ્વભાવી છે.' પછી અભણ હોય, ભણેલા હોય... જ્ઞાન તો એનો સ્વભાવ છે અને એ સ્વભાવમાં શક્તિપણે અનંત જ્ઞાન ભરેલું છે. 'જીવમાત્ર જ્ઞાનસ્વભાવી છે. ભક્તિના બળે જ્ઞાન નિર્મળ થાય છે.' જો ઓળખાણવાળી ભક્તિ હોય તો ઓળખાણથી જેને બહુમાન આવ્યું હોય, એનું જ્ઞાન નિર્મળ થાય છે. અને એ 'નિર્મળ જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ થાય છે.' ઓઘભક્તિથી જ્ઞાન નિર્મળ નથી થતું. થોડો ઉઘાડ વધે પણ પરલક્ષી વધે. પરલક્ષીજ્ઞાનમાં નિર્મળતા નથી. એટલે એ મોક્ષનો હેતુ નથી થતો.

મુમુક્ષુ :- ઉલટું જ્ઞાન મેલું થાય ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એનો દુરુપયોગ થાય તો મેલું થાય. ઉઘડેલું જ્ઞાન, પછી ઝાઝો વેપાર કરે. બુદ્ધિવાળો ઝાઝો વેપાર કરે, મોટું કારખાનું માંડે. તો વળી પાછું

એનું જ્ઞાન બિડાય. આમ તો શું છે કે જ્ઞાન ઉઘડે એટલે મોહના સાધનો પણ એને વધારે નજરમાં આવે. આપણને ખબર નથી કે આ બધા Makeup ના સાધનો કેટલા હશે ? પણ જેનો ઉઘાડ એ બાજુનો હોય એ ? એને તીવ્ર રસ આવે છે. કેમ કે એ જાતનો ઉઘાડ છે. એટલે જ્ઞાન કઈ રીતે લાભનું કારણ છે ? કે આત્મહિતનો વિચાર કરવા, સુવિચારણામાં આવે એ જ્ઞાન લાભનું કારણ છે. બાકીનું જ્ઞાન છે એ વધારેમાં વધારે પાછું નુકસાનનું એ જ કારણ થઈ પડે. એટલે જ્ઞાન પંચમગતિનું-મોક્ષનું પણ કારણ છે અને જ્ઞાન દુર્ગતિનું પણ કારણ છે. એનો સદુપયોગ કરવા ઉપર એનો આધાર છે.

જેમ Electric છે એમાંથી આપણે ઘરમાં કેટલાય સાધનો વસાવીએ. Electrical appliances. વાયર હાથમાં પકડે જોઈ. એ જ Electric નો શોક લેવા માટે માણસ આપઘાત કરે છે કે નહિ ? વાયર ખુલ્લો કરી, સ્વીચમાંથી ખેંચી અને બે હાથમાં બે છેડા પકડી રાખે તો શું થાય ? કેમ એ તો બહુ ઉપયોગી ચીજ હતી ને ? કે આપઘાત પણ એનાથી જ થાય અને સગવડ પણ એનાથી મળે. તારી સમજ એ તો શક્તિ છે, પાવર છે. એમ જ્ઞાન તો પાવર છે. તારે ઉપયોગ કરવો છે કે દુરુપયોગ કરવો એ વિવેક તારે કરવાનો છે.

એમ અહીંયાં 'નિર્મળ જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ થાય છે.' જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે ઉપર સંક્ષેપમાં કહ્યું. હવે ચોખવટ કરી, કે 'નિર્મળ જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ થાય છે.' મલિન જ્ઞાન છે તે દુર્ગતિનો હેતુ છે. એમ આપોઆપ એમાંથી ફલિત થાય છે. 'સંપૂર્ણ જ્ઞાનની આવૃત્તિ થયા વિના સર્વથા મોક્ષ હોય એમ મને લાગતું નથી;...' સંપૂર્ણ જ્ઞાન આવિર્ભાવ થાય, આવૃત્તિ એટલે અહીંયાં આવિર્ભાવ થવું, ખીલી જવું, તે 'સંપૂર્ણ જ્ઞાનની આવૃત્તિ થયા વિના સર્વથા મોક્ષ હોય એમ મને લાગતું નથી;...' જેનો મોક્ષ થાય છે એ સર્વજ્ઞ હોય છે. સર્વજ્ઞ વિના મોક્ષદશા હોતી નથી.

'અને જ્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય ત્યાં સર્વ ભાષાજ્ઞાન સમાય એમ કહેવાની પણ જરૂર નથી.' એટલે અભણ માણસ સર્વજ્ઞ થઈ જાય તો એને દુનિયાની બધી ભાષાનું જ્ઞાન સર્વજ્ઞતામાં તો આપોઆપ આવી જાય છે. એને ભણવાની જરૂર નથી. અરે...! કુદરતી ક્ષયોપશમમાં ભાષા ભણવાની જરૂર નથી. 'શ્રીમદ્જી' સાત ચોપડી ભણ્યા હતા. અને દુનિયાની ભાષામાં સવાલ-જવાબ કરતા હતા. સંસ્કૃત, માગધિ ગાથાના

તો તેમણે અર્થ કર્યા છે, ‘પંચાસ્તિકાય’ના અર્થ કર્યા છે. ક્યાં સંસ્કૃત, માગધિ ભણવા ગયા હતા ? ‘વવાણિયા’ની ધૂડી નિશાળમાં એક વર્ષમાં સાત ચોપડી ભણી લીધી. જાવ. એટલે જ્ઞાનને નિશાળની જરૂર નથી. એમ છે. કેમ કે એ તો અંદરની શક્તિ છે અને અંદરથી ખીલે છે.

‘ભાષાજ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે તથા તે જેને ન હોય તેને આત્મજ્ઞાન ન થાય, એવો કાંઈ નિયમ સંભવતો નથી.’ માટે ભાષાજ્ઞાન હોય, વિદ્વાન હોય, ચોપડીઓ વાંચી શકતો હોય, એનો મોક્ષ થાય, ન વાંચી શકતો હોય એનો મોક્ષ ન થાય, એવી રીતે કોઈએ મુંઝાવાની જરૂર નથી. આપણે ત્યાં પણ વૃદ્ધ માણસો હોય છે. બહુ ભણ્યા ન હોય. સંસ્કૃત વ્યાકરણ ભણેલા નથી, શાસ્ત્રની પરિભાષા સમજી શકતા નથી, અઘરા શબ્દો હોય છે, અમને કેવી રીતે ખબર પડે ? કાંઈ મુંઝાવાની જરૂર નથી. ઓળખાણ શક્તિ છે કે નહિ ? તમે ઓળખી શકો કે નહિ કે આ માણસ બરાબર નથી, આ માણસ બરાબર છે. બસ, એવી રીતે સત્પુરુષને ઓળખો, સદ્ગુરુને ઓળખો, સર્વજ્ઞને ઓળખો. જ્ઞાન નિર્મળ થઈ જશે. ઓળખશો એટલે બહુમાન આવશે. એમના ગુણો પ્રત્યે બહુમાન આવ્યા વિના રહે નહિ. બહુમાન આવશે એટલે તમારું જ્ઞાન નિર્મળ થશે. જ્ઞાન નિર્મળ થશે એટલે બધું તમારા જ્ઞાનમાં આવવા માંડશે. જે તમારા મોક્ષના હેતુથી તમારે જે પ્રગતિ કરવી છે એવું બધું જ્ઞાન સંપન્ન થશે અને એ અંદરથી જ નીકળવાનું છે. એ જ્ઞાન બહારથી આવતું નથી.

શાસ્ત્રમાંથી કોઈને જ્ઞાન મળતું નથી આ સિદ્ધાંત છે. કેમ કે શાસ્ત્ર જડ છે એમાં જ્ઞાન જ નથી. ‘સમયસાર’માં તો ગાથા છે. ‘રે શાસ્ત્ર નથી જ્ઞાન, શાસ્ત્ર કાંઈ જાણે નહિ.’ એ તો ગાથાઓ છે. ‘કુંદકુંદાર્યાર્ય’ની મૂળ ગાથાઓ છે. માટે કોઈ પુસ્તક વાંચનારા એમ સમજે કે વાંચી વાંચીને જ્ઞાન થઈ જશે, એ વાતમાં કાંઈ માલ નથી. જે જ્ઞાન અંદરથી નીકળે છે અને એ અંદરથી નીકળવામાં મહાપુરુષના વચનો નિમિત્ત થાય છે. ક્યારે ? કે મહાપુરુષ પ્રત્યે બહુમાન થઈ એના વચનોનું અવગાહન કરવામાં આવે છે ત્યારે. આ જ ગ્રંથ છે. કોઈ કુતૂહલથી વાંચે અને કોઈ ‘શ્રીમદ્જી’ને ઓળખીને બહુમાનથી વાંચે. વાંચનાર તો બેય છે. બે વચ્ચે મોટો ફરક પડે છે.

જે ઓળખીને વાંચે છે એને એનું ચિત્ર આવે છે કે આ કોઈ મહાપુરુષ છે, મહાનપુરુષ છે. જેણે આત્મગુણો પ્રગટ કર્યા છે એવા મહાપુરુષ છે, એના વચનો

છે. તો એને એના નિમિત્તે અંદરથી નિર્મળતા આવશે. શાસ્ત્રમાંથી નહિ પણ અંદરથી નિર્મળતા આવશે. એમાં એ નિમિત્ત છે. અને એ જ શાસ્ત્ર 'શ્રીમદ્જી'ને સમજ્યા વગર પુસ્તક વાંચી જશે. એને એટલું બહુમાન નહિ હોય. એ વાંચી જશે તો નિર્મળતા નહિ થાય. એ એને નિમિત્ત છે. નિર્મળતા નહિ થવામાં એ જ નિમિત્ત છે અને નિર્મળતા થવામાં પણ એ જ નિમિત્ત છે. એ નિમિત્ત છે એનો અર્થ કે એ કાંઈ કરે છે એ વાત રહેતી નથી. જીવ કેવી તૈયારી કરે છે એના ઉપર નિમિત્ત ઉપર આરોપ કરવામાં આવે છે.

એ રીતે જ્ઞાનના વિષયમાં આ પ્રશ્નની અંદર બહુ સારો ખુલાસો છે કે જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ ખરો, પણ નિર્મળ જ્ઞાન તે મોક્ષનો હેતુ છે, એ જ્ઞાનની નિર્મળતા થવા સમજણપૂર્વક, ઓળખાણપૂર્વક, ભક્તિભાવ આવવો આવશ્યક છે. બહુમાનનો ભાવ આવે નહિ, ઓળખાણ થાય નહિ અને બહુમાનનો ભાવ આવે નહિ તો ઓઘભક્તિ કામમાં નહિ આવે, અભક્તિ તો કામમાં નહિ આવે પણ ઓઘભક્તિ પણ કામમાં નહિ આવે. (અહીં સુધી રાખીએ...)

તીર્થંકરપ્રભુનો નિર્વાણ પ્રસંગ પણ સાધક જીવને આત્મકલ્યાણમાં નિમિત્ત થાય છે, તેથી 'કલ્યાણક' કહેવાય છે. જો કે પ્રભુના વિયોગનો તે પ્રસંગ છે, પરંતુ સંયોગ જેમ હિતમાં નિમિત્ત થાય છે, તેમ વિયોગ પણ હિતમાં નિમિત્ત થાય છે. ભલે બાહ્યમાં સંયોગ પ્રશસ્ત રાગનું નિમિત્ત છે, અને વિયોગ પ્રશસ્ત દ્વેષનું નિમિત્ત છે, પરંતુ અંતરંગમાં તે બંનેના નિમિત્તે સાધક જીવ, સાધના - વૃદ્ધિમાં પરિણમે છે.

મુમુક્ષુજીવને, યોગ્યતાવાન હોય તો, સત્સંગનો સંયોગ યોગ્યતા - વૃદ્ધિમાં નિમિત્ત પડે છે, તેમ જ સત્સંગના વિયોગની વેદના અને નિજ પરમાત્માના વિયોગની વેદના - દર્શન પરિષદ - યોગ્યતા વર્ધમાન થવાનું જ કારણ બને છે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૨૩૯)

તા. ૨૭-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૩૦ થી ૫૩૨
પ્રવચન નં. ૨૩૬

પત્રાંક-૫૩૦ ચાલે છે. પાનું ૪૩૧.

‘ગાંધીજી’ના ૨૭ પ્રશ્નોમાં ૨૪મો પ્રશ્ન ફરીથી. પ્રશ્ન એમ કર્યો છે, કે ‘અભણને ભક્તિથી જ મોક્ષ મળે ખરો કે ?’ પ્રશ્નમાં એવો અભિપ્રાય લાગે છે, કે જે માણસને અક્ષરજ્ઞાન અથવા ભણવા જેટલો જ્ઞાનનો ઉઘાડ ન હોય, એ શું કરે ? માત્ર ભગવાનની ભક્તિ કરે ? જ્ઞાન ઓછું હોય, ભણી શકે એવું ન હોય, એવો જીવ ભક્તિ કરે, એવા અભણ માણસને પણ મોક્ષ થાય છે કે નહિ ? આવો પ્રશ્ન કર્યો છે. ઉત્તર આપ્યો છે, કે ‘ભક્તિ જ્ઞાનનો હેતુ છે.’ સામાન્ય સિદ્ધાંત લીધો. સામાન્ય ભક્તિ કહો તો તે કષાયની મંદતા છે અને જો ઓળખાણપૂર્વકની ભક્તિ કહો તો તે માત્ર કષાયની મંદતા નથી પણ સાથે સાથે દર્શનમોહની પણ મંદતા છે. બેયથી જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ વધે છે અથવા જ્ઞાનાવરણીયનું આવરણ ઘટે છે. ઉઘાડ વધે છે. તેથી ‘ભક્તિ જ્ઞાનનો હેતુ છે.’ એમ સૈદ્ધાંતિક સ્થાપ્યું.

‘જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે.’ જ્ઞાન સાધન છે, જ્ઞાન કારણ છે, મોક્ષ એનું કાર્ય છે. જ્ઞાનથી મોહનો પણ નાશ થાય છે. અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે. સાધન એમાં તો જ્ઞાન જ છે. એટલા માટે ‘જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે. અક્ષરજ્ઞાન ન હોય તેને અભણ કહ્યો હોય,...’ અહીંયાં અભણ કહ્યો એટલે ભણ્યો નથી. કોઈ પુસ્તક વાંચતા આવડતું નથી. એટલે એને અક્ષરજ્ઞાન નથી. ‘તો તેને ભક્તિ પ્રાપ્ત થવી અસંભવિત છે, એવું કંઈ છે નહીં.’ એવું નથી કે અક્ષરજ્ઞાનવાળાને જ ભક્તિ હોય, અક્ષરજ્ઞાન ન હોય એને ભક્તિ ન હોય.

જેમ કે વિદ્વાન હોય અને સત્પુરુષને ન ઓળખે અને સત્પુરુષ પ્રત્યે એને ભક્તિ ન થાય. વિદ્વાન ન હોય, અભણ હોય અને સત્પુરુષને ઓળખી કાઢે અને સત્પુરુષ

પ્રત્યે એને ભક્તિ થાય. અથવા ભાવના ને ભક્તિ જોઈએ, તો કોઈપણ આત્માને પોતાના આત્મસ્વરૂપની કલ્યાણની ભાવના થાય, પોતાને ભવભ્રમણથી છૂટવાની ભાવના થાય, એમાં કોઈ શાસ્ત્ર ભણતરની આવશ્યકતા નથી. કે શાસ્ત્ર ભણ્યો હોય એને આવી ભાવના થાય અને ન વાંચ્યા હોય એને આવી ભાવના ન થાય. એવું તો કાંઈ નથી.

મને મારા સ્વરૂપની જ પ્રાપ્તિ હો, બીજું કાંઈ મારે પ્રાપ્ત કરવું નથી, એવી જે ભાવના તે પોતે સ્વયં પાત્રતાસ્વરૂપ છે. એવી પાત્રતાથી જીવ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકે છે. અને જે જીવ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે તેને મોક્ષમાં એનું ફળ આવે છે. એટલે શાસ્ત્રજ્ઞાન હોવું તે અનિવાર્ય નથી. શાસ્ત્રજ્ઞાન હોવું જ જોઈએ, ભણતર હોવું જોઈએ, અક્ષરજ્ઞાન હોવું જોઈએ એવો કોઈ નિયમ સંભવતો નથી.

મુમુક્ષુ :- અહીંયાં જે પ્રશ્ન છે કે ભક્તિથી મોક્ષ મળે. તો ‘ગાંધીજી’ને ભક્તિના સ્વરૂપની ખબર હશે કે કઈ જાતની ભક્તિથી મોક્ષ મળે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. એવી કાંઈ ખબર નથી. એવું છે જગતની અંદર ત્રણ પ્રકારે માર્ગ પ્રચલિત છે. એક જ્ઞાનમાર્ગ પ્રચલિત છે એમાં કયું જ્ઞાન એ લોકોને ખબર નથી. એક ક્રિયામાર્ગ પ્રચલિત છે, તો કઈ ક્રિયા એ ખબર નથી. એક ભક્તિમાર્ગ પ્રચલિત છે તો કઈ ભક્તિ એની ખબર નથી. પણ ત્રણ પ્રકારે માર્ગની વાતો ચાલે છે. જાડી જાડી પ્રસિદ્ધપણે ખૂબ વાતો ચાલે છે. જ્ઞાનમાર્ગ સાચો ? ક્રિયામાર્ગ સાચો ? કે ભક્તિમાર્ગ સાચો ? હવે ખબર નથી એટલે પછી જેને જેનો પક્ષ છે, અનુરાગ છે એનો આગ્રહ રાખીને વિવાદ કરે છે. જ્ઞાનમાર્ગવાળા એમ કહે છે કે આ ક્રિયામાર્ગવાળા અમથા મહેનત કરે છે. ગમે તેટલી મહેનત કરે નહિ ! પણ, જ્ઞાન વગર મોક્ષ થવાનો નથી. ક્રિયાવાળા એમ કહે કે ગમે તેટલું જ્ઞાન કરે, પણ ક્રિયામાં આવ્યા પછી મોક્ષ થશે. ત્યાં સુધી નહિ થાય. માટે અમે સાચા છીએ. એને આવવું પડશે. અમે જે કરીએ છીએ એ જ એણે કર્યું છૂટકો છે. ભક્તિવાળા એમ કહે છે કે એ બેય ઊંધા રવાડે ચડી જશે, ભક્તિ જેવું જગતમાં કોઈ સાધન જ નથી. હવે કયું જ્ઞાન, કઈ ક્રિયા અને કઈ ભક્તિ ? એ ત્રણેને જુદા જુદા માને છે.

વસ્તુતાએ મોક્ષમાર્ગની અંદર જ્ઞાન, ક્રિયા અને ભક્તિ સાથે જ હોય છે. એક જ પર્યાયની ત્રણ વિશેષતાઓ છે. સાધકની એક પર્યાયની અનેક વિશેષતાઓમાંની

આ પણ એક વિશેષતા છે. વિશેષતાઓ તો ઘણી છે. કેમ કે અનેક ગુણ પ્રગટ્યા છે. સર્વગુણાંશ તે સમ્યક્ત્વ છે. અનંત ગુણ પ્રગટ થયા છે. એમાંના કોઈ કોઈ ગુણોથી થાય છે. કોઈ જ્ઞાનીને પુરુષાર્થવંત કહેવામાં આવે છે. કોઈ જ્ઞાનીને શાંતમૂર્તિ, પ્રશમમૂર્તિ કહેવામાં આવે છે, કોઈને પુરુષાર્થમૂર્તિ કહેવાય છે, કોઈને જ્ઞાનાવતાર જ્ઞાનમૂર્તિ કહેવામાં આવે છે. એ તો જુદા જુદા ગુણથી વાત કરવાની પદ્ધતિ છે. એ પદ્ધતિ અને શૈલી પકડીને આગ્રહ કરે, કોઈ એક શૈલીનો આગ્રહ કરે અને એમાંથી વાદવિવાદ, વિતંડાવાદ ઉભા થાય, એ સ્થુળપણે પણ સમજણમાં આવ્યા નથી. સૂક્ષ્મપણાની વાત નથી પણ સ્થુળપણે પણ સમજણમાં આવ્યા નથી.

શાસ્ત્રકાર તો એમ કહે છે કે, વાદવિવાદ કરવાનો આગ્રહ જીવને ક્યારે થાય ? કે જ્યારે જીવને ક્ષયોપશમનું અહંપણું થાય ત્યારે. બહિર્લક્ષી જ્ઞાનમાં અહંભાવ થાય અને એનો આગ્રહ થાય, પોતે વિચાર્યું તે જ બરાબર, હું કહું તે જ સાચું. તમારું ખોટું અને મારું સાચું, આ બધો પ્રકાર છે એ જીવને કષાય વધારવાની પ્રવૃત્તિમાં નિમિત્ત થાય છે.

મુમુક્ષુ :- એનો મતલબ સત્ક્રિયા જ્યાં હોય ત્યાં સત્ભક્તિ હોય જ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સત્ક્રિયા ત્યાં સત્જ્ઞાન હોય ત્યાં સત્ભક્તિ હોય. એક પણ ઓછું હોય એમ બને નહિ.

મુમુક્ષુ :- એનો મતલબ ભક્તિનું સાચું સ્વરૂપ આ જીવને લક્ષગત નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભક્તિના સ્વરૂપની ખબર નથી, જ્ઞાનના સ્વરૂપની, અંતરૂલક્ષી જ્ઞાન શું છે એની ખબર નથી અને સ્વરૂપસ્થિરતારૂપ પરિણમનની ક્રિયા શું છે એની પણ ખબર નથી. એ બધી ગડબડ છે.

મુમુક્ષુ :- ક્યાંક કોનો નિષેધ થઈ જાય, ક્યાંક કોનો નિષેધ થઈ જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પછી પૂરું. પોતે માનેલી ક્રિયા, પોતે માનેલું જ્ઞાન અને પોતે માનેલી ભક્તિ. જેને જેનો આગ્રહ હોય એ કર્યા કરે એનું માનેલું. એ ત્રણમાંથી એકેયનો પત્તો લાગે એવું નથી.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાન હોય અને ભક્તિ સ્ફુરિત ન થાય એવું બને નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બને જ નહિ ને. ભક્તિ તો બહુમાન છે. તો જ્ઞાને મૂલ્યાંકન કર્યું કે નહિ ? મૂલ્ય આંક્યું કે નહિ ? મૂલ્ય આંક્યું તો શું થયું ? બહુમાન આવ્યું

કે નહિ ? એ જ ભક્તિનું સ્વરૂપ છે. ભક્તિ અને જ્ઞાન જુદા રહી શકતા નથી. ભક્તિ ક્યાંક રહે અને જ્ઞાન ક્યાંક રહે એવું કોઈ દિ' બનતું નથી. બેય અભેદભાવે જ રહે છે. અવિનાભાવી પર્યાયો છે બધી. સર્વ ગુણોની એ અવિનાભાવી પર્યાયો છે. સાથે જ રહેવા માટે સર્જાયેલી છે.

એટલે અહીંયાં તો કીધું કે 'ભક્તિ જ્ઞાનનો હેતુ છે. જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે.' માટે એવું કાંઈ નથી કે અભણ હોય એને એવું કાંઈ ન થાય. એવું કાંઈ નથી. આપણે 'ઇડર' ગયા હતા ને ? કોણ છે અત્યારે ? કાંઈ નથી ભણ્યા. અક્ષરજ્ઞાન કાંઈ નથી. કાગળ કો'કની પાસે વંચાવે. .. પત્રો બીજા વાંચે અને આ પોતે અર્થ કરે. અક્ષરજ્ઞાન બીજાને અને અર્થ કરે પોતે. એવું બોલે છે કે હજારો માણસો 'શ્રીમદ્જી'ના અનુયાયી થયા છે. સેંકડો માણસો નહિ, હજારો માણસો. આજુબાજુના ગામડામાં પટેલ (રહે ઇ). અક્ષરજ્ઞાન એ જ્ઞાન છે એવું કાંઈ નથી.

'જીવમાત્ર જ્ઞાનસ્વભાવી છે.' જીવ છે એ બધા, જીવમાત્ર કોઈ બાકી નથી, જ્ઞાનસ્વભાવ. અભવ્યને પણ જ્ઞાનસ્વભાવ છે, ભવ્યને પણ જ્ઞાનસ્વભાવ છે. 'જીવ માત્ર જ્ઞાનસ્વભાવી છે. ભક્તિના બળે જ્ઞાન નિર્મળ થાય છે.' બહુમાન વધે એટલે જ્ઞાન નિર્મળ થાય. જેટલું બહુમાન વધારે આવે એટલું જ્ઞાન નિર્મળ થાય. કોના પ્રત્યે બહુમાન આવે છે ? કે જેણે મોહનો નાશ કર્યો છે એના પ્રત્યે બહુમાન આવે છે. એ સત્પુરુષ છે, તે શ્રીગુરુ છે, તે સર્વજ્ઞદેવ છે. બધાએ મોહનો નાશ કરેલ છે. જેણે મોહનો નાશ કર્યો છે એવા ધર્મી પ્રત્યે જેને બહુમાન આવે એનું જ્ઞાન નિર્મળ થાય છે. જ્ઞાન થાય છે એટલું ન કહ્યું. અહીંયાં એકલું જ્ઞાન થાય છે એમ ન કહ્યું. એનું જ્ઞાન નિર્મળ થાય છે એમ કહ્યું. કેમ કે જ્ઞાનના બે ભેદ : મલિન જ્ઞાન અને નિર્મળ જ્ઞાન, પરલક્ષીજ્ઞાન અને સ્વલક્ષીજ્ઞાન, ઇન્દ્રિયજ્ઞાન અને અતીન્દ્રિયજ્ઞાન. એનું જ્ઞાન નિર્મળ થાય છે.

મુમુક્ષુ :- નિર્મળજ્ઞાન થવામાં ભક્તિ કારણ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પણ કઈ ભક્તિ ? ઓળખીને બહુમાન આવે એવી ભક્તિ. ઓઘભક્તિમાં જ્ઞાન નિર્મળ થાય નહિ. પરલક્ષી ઉઘાડ વધે. ઓઘભક્તિમાં કષાયની મંદતા થાય એટલે પરલક્ષી ઉઘાડ વધે. નિર્મળતા છે એ બીજી ચીજ છે. શાસ્ત્રમાં એને વિશુદ્ધિ કહે છે. સમ્યગ્દર્શન પહેલા જે પાત્રતાની અંદર નિર્મળતા ગણી છે,

એને એકલી કષાયની મંદતા નથી લીધી, એને વિશુદ્ધિ કહી છે. અને ‘પરમાર્થ વચનિકા’માં ‘બનારસીદાસે’ એની ચર્ચા કરી કે તું એમાં કાંઈ વિશુદ્ધિ માને છે કે નથી માનતો ? માને છે તો તને ધન્ય છે. નથી માનતો ? તો કહે તારું હોનહાર એવું છે, હું શું કરું ? નહિતર શું કરે ? માણસ બે ભાગ પાડી દે છે. સમ્યગ્દર્શન પછી શુદ્ધિ, એ પહેલો એકલો મંદ કષાય. મંદ કષાય એટલે પુણ્ય, અને પુણ્ય તો હેય છે. બસ પતી ગયું, જાવ. નામું નાખી દીધું. ... એવું નથી ચાલતું. એમાં પણ વિશુદ્ધિ છે. વિશુદ્ધિના તો ‘કરણાનુયોગ’માં બહુ ભેદ લીધા છે.

‘કરણાનુયોગ’માં જ્યાં તારતમ્યભેદના હિસાબ-કિતાબ થાય છે એમાં તો બહુ ભેદ લીધા છે. જેમ કે તીર્થંકર નામકર્મ અને ગોત્ર બંધાય છે અને તે ધર્માત્માને બંધાય છે. મિથ્યાદષ્ટિને તો બંધાતું નથી. ધર્માત્મા તો ઘણા છે. જેટલા ધર્માત્મા છે એ બધા જ મોક્ષમાર્ગી છે, એમાં કોઈક જીવને બંધાય છે અને બાકીનાને નથી બંધાતું એનું શું કારણ ? શું કારણ હશે ? સમ્યગ્દર્શન કારણ છે ? સમ્યગ્જ્ઞાન કારણ છે ? સમ્યક્ચારિત્ર કારણ છે ? સમ્યક્ પુરુષાર્થ કારણ છે ? શું કારણ છે ? કયા ધર્માત્મામાં એ સમ્યક્ પરિણમન નથી ?

મુમુક્ષુ :- એ ભાવ હોય તો બંધનું કારણ હોય જ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ ભાવબંધનું કારણ છે નહિ. હવે એ શુદ્ધભાવનું ખાતું તો પૂરું થઈ ગયું. હવે લ્યો અશુદ્ધભાવ. તો કહે છે, એને વ્યવહારે આઠ અંગ છે અને નિશ્ચય આઠ અંગ છે. સમ્યગ્દર્શન છે. કારણ કે આ તો ચોથે ગુણસ્થાનથી બંધાય છે. આમાં તો મુનિદશા આવે તો તીર્થંકર નામ પ્રકૃતિ બંધાય એવું કાંઈ નથી. ચોથા ગુણસ્થાનમાં અત્યારે ‘શ્રેણિક’ રાજાને ચાલુ છે. પહેલી નારકીમાં. મુનિ થયા નથી. સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થયા પછી મુનિ થયા જ નથી. અહીંયાં ‘મહાવીર’ ભગવાનના સમયમાં થયું. પહેલી નરકે ગયા છે. હજી મુનિદશા તો આવી નથી. ચોથા ગુણસ્થાનેથી તીર્થંકરગોત્ર બંધ પૂરો કર્યો છે. તો કયા પરિણામ છે ? કે જે નિઃકાંક્ષિત માંડીને પ્રભાવના અને વાત્સલ્ય સુધીના છે એ બધા એને છે. કોઈને ઓછા નથી. (બધા) સમ્યગ્દષ્ટિને નિશ્ચય આઠ અંગ અને વ્યવહાર આઠ અંગ હોય જ છે. કોઈને ઓછા વત્તો દેખાવ આવે, ઉદયભાવ અનુસાર, એ વ્યવહાર તો ઉદયભાવનો વિષય છે. એ તો જેને જેવો ઉદય. એ ઉદય અનુસાર છે. તો પછી આમને શું છે ?

કરણાનુયોગના શાસ્ત્રની અંદર એ વાત આવે છે કે એક ચોક્કસ પ્રકારની વિશુદ્ધિ છે. શુદ્ધિ નથી. કેમ કે શુદ્ધિ કર્મબંધનું કારણ નથી. મંદકષાય ? મંદકષાય તો બધાને છે. એક અનંતાનુબંધીની બધાને ગઈ. ત્રણ ચોકડી રહી. એમાં બીજો કોઈ મોટો ફેરફાર નથી. તીર્થંકરગોત્રનું શું કારણ ? તો કહે છે, એક ચોક્કસ પ્રકારની વિશુદ્ધિ છે ઈ. એ અભ્યાસી લોકો એને સમજે છે, કે આવો કોઈ એક પ્રકાર છે.

મુમુક્ષુ :- રાગસહિત ધર્મ કરતા હતા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- રાગ તો બીજાને હોય છે. રાગ બીજાને હોય છે. બીજાને નથી હોતો એમ નહિ. ચોથા ગુણસ્થાને રાગ તો હોય જ છે. બીજાને પણ રાગ હોય છે. તીર્થંકરને હોય એમ બીજા ધર્માત્માને પણ હોય છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ વિશુદ્ધિ છે. ખાસ પ્રકારની વિશુદ્ધિ છે. એમ વાત છે. જેને લઈને એ પ્રકાર ઊભો થાય છે. એ ચોક્કસ પ્રકાર છે. વિશિષ્ટ પ્રકાર જ છે કે એ જીવના પરિણામમાં હોય છે અને બીજા જીવના પરિણામમાં નથી હોતો. એવો પ્રકાર છે.

મુમુક્ષુ :- અત્યારે અમારે જ્ઞાનની નિર્મળતા થઈ જ નથી એનું કારણ અભક્તિ જ છે ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. નિર્મળતા ન આવે તો અભક્તિ છે. બરાબર છે. ઓળખાણ વગર ભક્તિ આવે ક્યાંથી ? એક બાળકને સો રૂપિયાના નોટની ખબર નથી તો એ તો ગમે ત્યારે ફાડી નાખશે. એને હીરો રમવા આપો, દાગીનો રમવા આપો તો દાગીનાનો ઘા કરશે. રમકડાનો ઘા કરે એમ દાગીનાનો ઘા કરે. એને એ પણ રમકડું છે અને એ પણ રમકડું છે. ઓળખાણ વગર કેવી રીતે કિંમત આવે ? ખબર જ ન હોય તો કેવી રીતે (કિંમત આવે) ? એટલે જ્ઞાન ભક્તિનું કારણ છે. ભક્તિ જ્ઞાનનું કારણ છે. આપો આપ એકબીજાના પૂરક થાય છે.

મુમુક્ષુ :- સ્વાધ્યાય વગેરે બધું નકામું ગયું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. નકામું જ છે અથવા ઓળખાણ કરવા માટે સ્વાધ્યાય છે. એમ સાવ ઉડાડી નાખે કે... (એક તો) સ્વાધ્યાયની રુચિ હોય નહિ અને એમાં કહે કે સ્વાધ્યાય નકામો છે. પતી ગયું, જાવ.

મુમુક્ષુ :- નકામું ગયું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ઓળખાણ ન કરે તો નકામું ગયું.

મુમુક્ષુ :- ખાસ પ્રકારની કષાયની મંદતા... વિશુદ્ધિ કીધી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા એ વિશુદ્ધિ છે એને મંદતા કહો તો સ્થુળ વિષય થઈ જાય છે. શુદ્ધિ કહો તો શુદ્ધિ બંધનું કારણ નથી. એટલે એને શાસ્ત્રકારે એક ત્રીજું નામ આપ્યું. એનું નામ વિશુદ્ધિ કહી. મંદતા ખરી પણ એ સામાન્ય તો ઘણાને એવી મંદતા હોય જ. અનંતાનુબંધી ગયા હોય ત્યારે એ પ્રકાર તો હોય. આ એક ચોક્કસ પ્રકાર લઈએ. એ પ્રકારની એને વિશુદ્ધિ છે.

મુમુક્ષુ :- ...વિશેષ શુદ્ધિની પરિણતિ એવું નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. એવું કાંઈ નહિ. ચોથું ગુણસ્થાન છે એ ચોથું ગુણસ્થાન છે. પાંચમું નથી. પાંચમાવાળો ન બાંધે, છઠ્ઠા-સાતમાવાળો ન બાંધે અને ચોથાવાળો બાંધે. કેમ કે એનાથી ઉપરના ગુણસ્થાનવાળા જીવો હોય તો તીર્થંકરદ્રવ્ય હોય એ તીર્થંકરપ્રકૃતિ બાંધે અને એ જ વખતે વિદ્યમાન બીજા મુનિ હોય, બીજા પાંચમા ગુણસ્થાનવાળા હોય એને ન બંધાય. એક પ્રકાર જુદો છે એમ કહેવું છે. પરિણામનો એ પ્રકાર જુદો છે.

‘નિર્મળ જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ થાય છે. સંપૂર્ણ જ્ઞાનની આવૃત્તિ થયા વિના સર્વથા મોક્ષ હોય એમ મને લાગતું નથી;...’ શું કહેવું છે ? જ્ઞાન સંપૂર્ણ પ્રગટ થયા વિના. આવૃત્તિ થવું એટલે અહીંયાં પ્રગટ થવું. અહીંયાં આવરણની વાત નથી. આવવાની વાત છે. આવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ. નિવૃત્તિ એટલે નિવારણ કરવું, કાઢવું. આવૃત્તિ એટલે આવવું. સંપૂર્ણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા વિના ‘સર્વથા મોક્ષ હોય એમ મને લાગતું નથી;...’ એટલે છદ્મસ્થ હોય અને મોક્ષ હોય એ વાત પણ મને લાગતી નથી. ‘અને જ્યાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય ત્યાં સર્વ ભાષાજ્ઞાન સમાય એમ કહેવાની પણ જરૂર નથી.’ કહેવાની જરૂર નથી કે એને ભાષાજ્ઞાન હોય કે ન હોય. જ્યારે કોઈ ચીજ જાણવી બાકી રહેતી નથી તો ભાષાજ્ઞાન તો એની પાસે કાંઈ નથી. બધી ભાષાનું જ્ઞાન અનંતમા ભાગે એની અંદર આવી જાય છે. એ તો અનંતમા ભાગે આવે છે. કેમ કે ભાષાજ્ઞાન મર્યાદિત છે. ભાષા જ મર્યાદિત છે.

‘ભાષાજ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે તથા તે જેને ન હોય તેને આત્મજ્ઞાન ન થાય,

એવો કોઈ નિયમ સંભવતો નથી.’ માટે અભણ અને ભણેલો, એને આ માર્ગની અંદર કાંઈ એ દષ્ટિએ એને કોઈ વધારે ભણેલાને વિશિષ્ટ ગણના આપવામાં આવે એવું કાંઈ નથી. એ અભણ સંબંધીનો પ્રશ્ન એમણે લીધો છે.

પરથીસમો પ્રશ્ન છે, કે ‘(૧) કૃષ્ણાવતાર ને રામાવતારની એ ખરી વાત છે ?’ અત્યારે હિન્દુ સંપ્રદાય છે એની અંદર કૃષ્ણાવતાર અને રામાવતારનો આ મોટો પંથ છે. ‘એમ હોય તો તે શું ?’ એ અવતાર શું ? આમાં પેટા પાંચ પ્રશ્ન છે. આમ બે પ્રશ્ન લીધા છે પણ ખરેખર પહેલામાં જ તે ત્રણ પ્રશ્ન છે. ‘કૃષ્ણાવતાર ને રામાવતાર એ ખરી વાત છે ? એમ હોય તો તે શું ? એ સાક્ષાત્ ઈશ્વર હતા...’ ત્રીજો. ચોથો. કે ઈશ્વરના ‘અંશ હતા ?’ ઈશ્વર હતા કે ઈશ્વરના અંશ હતા ? ચાર પ્રશ્ન થઈ ગયા. પાંચમો ‘તેમને માનીને મોક્ષ ખરો ?’ એમની માન્યતા રાખી હોય તો મોક્ષ થાય કે ન થાય ? રામભક્ત તરે કે ન તરે, કૃષ્ણભક્ત તરે કે ન તરે ? આ સીધો સવાલ છે. એ ઈશ્વર હતા કે ઈશ્વરના અંશ હતા ? શું હતું ? અને અવતાર એટલે શું ? આ એક પ્રશ્નમાં ‘ગાંધીજી’એ પાંચ (પેટા પ્રશ્ન) ઘૂસાડ્યા છે.

‘ઉ.-૧) બંને મહાત્માપુરુષ હતા,...’ હું એટલું સ્વીકારું છું. ઈશ્વર હતા એમ નથી સ્વીકારતો પણ બંને મહાપુરુષ જરૂર થયા છે. કોઈ સાધારણ પુરુષ નહોતા એ. જરૂર મહાપુરુષ હતા, ધર્માત્માઓ હતા એમાં મને કોઈ શંકા નથી. ‘એવો તો મને પણ નિશ્ચય છે.’ એનો મને પણ નિર્ણય છે, નિશ્ચય છે. ‘આત્મા હોવાથી તેઓ ઈશ્વર હતા.’ આત્મા હોવાથી કોણ ઈશ્વર નથી ? સર્વ જીવ આત્મા હોવાથી બધા જીવો ઈશ્વર છે. માટે તે પણ આત્મા હતા માટે ઈશ્વર છે. હું એ ઈશ્વર નહોતા એમ એકાંતે નિષેધ કરવા માગતો નથી. એને ઈશ્વર તરીકે માનવા કે નહિ ? તો કહે એકાંતે માનતો નથી. એકાંત નથી માનતો એમ પણ નથી. હવે તમારે સમજવું હોય એમ તે સમજો. કે આત્મા હોવાથી તે ઈશ્વર હતા.

બાકી તો ‘સર્વ આવરણ તેમને મટ્યાં હોય તો તેનો મોક્ષ પણ સર્વથા માનવામાં વિવાદ નથી.’ જો એમને આત્મા ઉપર જે આવરણ હોય છે અને આત્માનું જે ઐશ્વર્ય પ્રગટ કરવાનું હોય છે, એ આવરણ મટાડીને પ્રગટ કર્યું હોય તો એમનો મોક્ષ માનવામાં મારે કોઈ વિરોધ નથી. હું તો નિરાવરણ થાય એને મોક્ષ માનું છું. જે નિરાવરણ ન થાય તે ગમે તે કહેવાતા હોય કે મનાતા હોય હું એનો મોક્ષ માનતો નથી. મારે

તો વિજ્ઞાન સાથે સંબંધ છે. મારે કોઈ રૂઢિ રીતરીવાજ અને માન્યતા સાથે સંબંધ નથી.

‘ઈશ્વરનો અંશ કોઈ જીવ છે એમ મને લાગતું નથી,...’ આ સિદ્ધાંતને હવે સીધો તોડે છે. પછી ઈસુને ઈશ્વરનો અંશ કહો કે દીકરો કહો કે શ્રીરામ કે શ્રીકૃષ્ણને કહો. ‘ઈશ્વરનો અંશ કોઈ જીવ છે એમ મને લાગતું નથી, કેમકે તેને વિરોધ આપતાં એવા હજારો પ્રમાણ દષ્ટિમાં આવે છે.’ એક-બે નહિ. કેટલા ? હજારો પ્રમાણથી હું એનું ખંડન કરી દઉં. એટલી તર્કશક્તિ હતી, વિચારશક્તિ હતી. કેટલીક વાત અહીંયા લીધી છે.

‘ઈશ્વરનો અંશ જીવને માનવાથી બંધ મોક્ષ બધા વ્યર્થ થાય...’ આ પરમબ્રહ્મનો એક અંશ લે છે ને ? તો કહે છે, બંધ-મોક્ષની વ્યવસ્થા પછી રહેતી નથી. કેમકે એ તો ઈશ્વરનો અંશ છે અને ઈશ્વર તો મુક્ત હોય તો એનો અંશ પણ મુક્ત જ હોવો જોઈએ. ઈશ્વર મુક્ત અને એનો અંશ બંધનવાળો એમ તમારે કહેવું છે ? બાપ મોટો સુપ્રિમ કોર્ટનો જજ હોય એનો દીકરો ગાંડો હોય તો એને એમ થાય કે આવું તો કેમ બન્યું ? હું આવડો આ પાયરીએ અને મારો છોકરો પાગલ છે. એ પણ માણસને પોસાતું નથી તો આ તો ઈશ્વરનો અંશ. એનો અવયવ કહેવાય. અંશ એટલે અવયવ કહેવાય. અવયવ એની જાતનો હોય કે બીજી જાતનો હોય ? ઝાડની ડાળી ઝાડની જાતની હોય કે ઝાડની ડાળી કોઈ બીજી લોઢાની આવે ? કે એલ્યુમિનિયમની આવે કે કોઈ બીજી જાતની થઈ જાય ? એવું તો કાંઈ બને નહિ.

‘ઈશ્વરનો અંશ જીવને માનવાથી બંધ મોક્ષ બધા વ્યર્થ થાય...’ છે. કેમ કે બંધ કોને થાય ? અજ્ઞાનીને થાય. કેમ કે ઈશ્વર અજ્ઞાનાદિનો કર્તા થયો. ઈશ્વરનો અંશ કોણે ઉત્પન્ન કર્યો ? તો કહે ઈશ્વરે. ઈશ્વરમાંથી ઈશ્વરનો અંશ ઉત્પન્ન થયો અને એ અજ્ઞાની થયો, એને મોક્ષ કરવાનો હજી બાકી છે. કાં તો બંધ-મોક્ષની વ્યવસ્થા ન માનો. માનો તો એનો અંશ અજ્ઞાની થયો. ઈશ્વરનો અંશ અજ્ઞાની થયો. ઈશ્વર પોતે અજ્ઞાનનો કર્તા થયો. અજ્ઞાનનો કર્તા જ્ઞાની હોય કે અજ્ઞાની હોય ? કેટલા વાંધા પડે. આ જગ્યાએ બહુ સચોટ દલીલ કરી છે. ઈશ્વર જ અજ્ઞાનાદિનો કર્તા ઠર્યો.

‘અને અજ્ઞાનાદિનો જે કર્તા થાય તેને પછી સહેજે અનૈશ્વર્યપણું પ્રાપ્ત થાય ને ઈશ્વરપણું ખોઈ બેસે;...’ જે પોતે અજ્ઞાનનો કર્તા હોય એને ઈશ્વર કેમ કહેવાય ?

એ તો એણે ઈશ્વરપણું ખોયું એમાં તો. ‘ઈશ્વરકર્તા જો ગણે ઈશ્વરદોષ પ્રભાવ.’ ‘આત્મસિદ્ધિ’માં નાખ્યું એમણે. અર્થાત્ ‘ઊલટું જીવના સ્વામી થવા જતાં ઈશ્વરને નુકસાન ખમવાનો પ્રસંગ આવે તેવું છે.’ ત્યાં હાથ લગાવવા જઈશ કે આ મારો અંશ છે, તો નુકસાન ખમવું પડશે. એનું નુકસાન તમને આવશે. મને કાંઈ વાંધો નથી. માનવું હોય એને માનો. કે ‘ઊલટું જીવના સ્વામી થવા જતાં ઈશ્વરને નુકસાન ખમવાનો પ્રસંગ આવે તેવું છે.’

‘તેમ જીવને ઈશ્વરનો અંશ માન્યા પછી પુરુષાર્થ કરવો યોગ્ય શી રીતે લાગે ?’ પછી એને પુરુષાર્થ કરવાની શું જરૂર ? એ તો ઈશ્વરનો અંશ જ છે. એને છેલ્લે તો ઈશ્વરમાં ભળી જવાનું છે પછી શા માટે એણે પુરુષાર્થ કરવો ? કોઈ જીવ પોતાને વિષે એમ માને, કે હું ઈશ્વરનો અંશ છું. અને સરવાળે હું પરમબ્રહ્મ ઈશ્વરમાં ભળી જવાનું છે. પછી મારે અત્યારે શું કરવા પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ ? કાંઈ કરવું જોઈએ. આ બધી માથાકૂટમાં મારે શું કરવા ઉતરવું જોઈએ ? મુક્ત થવા માટે, સંસારમાંથી છૂટવા માટે કોઈ જાતની માથાકૂટમાં મારે ઉતરવાની જરૂર નથી. તો ‘પછી પુરુષાર્થ કરવો યોગ્ય શી રીતે લાગે ? કેમકે તે જાતે તો કંઈ કર્તાહર્તા ઠરી શકે નહીં.’ કેમકે એ તો અકર્તા છે. ઈશ્વરને તો એ લોકો નિષ્ક્રિય ઠરાવે છે. પરમબ્રહ્મ છે એ નિષ્ક્રિય છે, એનો અંશ પણ નિષ્ક્રિય થઈ ગયો. જો બ્રહ્મ નિષ્ક્રિય હોય તો એનો અંશ પણ નિષ્ક્રિય છે. ત્યાં ઉત્પાદ-વ્યયને માનતા નથી. વિજ્ઞાન નથી ને ? ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવનું વિજ્ઞાન નથી. એટલે એ પરમબ્રહ્મને નિષ્ક્રિય માને છે. તો એનો અંશ નિષ્ક્રિય થાશે. કાં તો એમ કહો કે એનો અંશ સક્રિય છે. એ વાત ત્યાં છે નહિ. કેમકે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ એક સમયમાં કેવળજ્ઞાન અને એ પરંપરા કેવળજ્ઞાનીના સંપ્રદાયમાં ચાલી. અન્યમાં ન ચાલી. બહુ મોટી વાત છે. ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ મોટી વાત છે. એટલે એ તો અકર્તા માને છે. પરમબ્રહ્મને અકર્તા માને છે, આત્માને અકર્તા માને છે. એટલે તો ‘સમયસાર’માં અકર્તા વાંચીને એ લોકો ખુશી થાય છે. બરાબર આ ‘સમયસાર’ અમારા વેદાંત પ્રમાણે જ છે. અને ઘણા વિદ્વાનો એમ કહે છે, કે વેદાંતના ઢાળામાં ઢાળ્યું છે. ‘સમયસાર’ને ‘કુંદકુંદાર્યાર્યે’ વેદાંતના ઢાળામાં ઢાળી દીધું. આ કાંઈ પંડિતોનો વિષય નથી. એટલે એ કર્તા-હર્તા થઈ શકે નહિ.

જે અજ્ઞાનથી છૂટે એને મોક્ષ થાય. કોઈને ફલાણી વ્યક્તિને માનવાથી મોક્ષ

થાય એ કોઈ મોક્ષનો માર્ગ નથી. તે જેના ઉપદેશે થઈ શકે. તેનો ઉપદેશ માનવો તેને માન્યો કહેવાય. અમે આને માનીએ છીએ. એનો અર્થ કે એનો ઉપદેશ માનીએ છીએ. 'કાનજીસ્વામી'ને માનો છો તો એનો અર્થ કે તમે એના ઉપદેશને માનો છો. એમ એનો અર્થ છે. વ્યક્તિને માનવાનો એનો અર્થ શું છે કે એના ઉપદેશને માનો છો.

... માં ફેર થાય ત્યારે એનો મોક્ષ થાય. પ્રતિષ્ઠાન એટલે સ્થિરતા. ત્યારે મોક્ષ થવો સંભવે છે. બાકી બીજી કોઈ ઉપાસના કેવળ મોક્ષનો હેતુ નથી. મંદ કષાયનો હેતુ, દર્શનમોહ મંદતા હેતુ, કોઈ જ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમનો હેતુ, કોઈ દર્શનાવરણીયના ક્ષયોપશમનો હેતુ, કોઈ શાતા-અશાતાના ક્ષયોપશમનો હેતુ, એ બધો પ્રકાર થાય. મોક્ષનો હેતુ કોઈ છે નહિ.

'બાકી બીજી ઉપાસના કેવળ મોક્ષનો હેતુ નથી; તેના સાધનનો હેતુ થાય છે,...' એટલે મોક્ષનું એ સાધન છે, એ પહેલાની પૂર્વભૂમિકામાં જીવ આવી શકે છે એટલે એને મોક્ષમાર્ગના સાધનનો હેતુ થાય છે. અને 'તે પણ નિશ્ચય થાય જ એમ કહેવા યોગ્ય નથી.' કેમ કે કોઈ દર્શનમોહને, ચારિત્રમોહને મંદ કરે છે, પાછા તીવ્ર કરી લે છે. એટલે એને સાધન ક્યારે કહેવાય છે ? સાધ્ય સધાય ત્યારે. એટલે એને હેતુ કહેવાય છે 'તે પણ નિશ્ચય થાય જ એમ કહેવા યોગ્ય નથી.' એનો નિયમ નથી.

મોક્ષમાર્ગ છે એ નિયમબદ્ધ છે. મોક્ષમાર્ગ પહેલાના પરિણામ છે, એની અંદર મુમુક્ષુતા આવે છે અને જાય છે, મુમુક્ષુતા આવે છે અને જાય છે. જ્યાં સુધી એ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ કરતો નથી ત્યાં સુધી એની વાત ખીલે બંધાતી નથી, નિશ્ચિત થતી નથી. એટલે એ અનિશ્ચિતમાં રાખ્યું.

એ બહુ સારો ઉત્તર આપ્યો છે. રામાવતાર અને કૃષ્ણાવતારની અંદર બહુ સારો ઉત્તર આપ્યો છે. એમની મધ્યસ્થતા પણ ઘણી પ્રગટ થઈ છે. કેમ કે આ રામભક્ત અને કૃષ્ણભક્ત હતા. મોઢ વાણિયા હતા ને ? મુખ્યપણે રામચંદ્રજી અને કૃષ્ણ સંબંધીની ભક્તિ એની અંદર આવે છે. બન્નેને ભગવાન માને છે. બન્નેના મંદિરમાં પણ જાય છે. આના મંદિરમાં ન જાવું એવું નથી. એ આપણા જ ભગવાનના મંદિર છે. કોઈ રામમંદિર બંધાવે તો કોઈ કૃષ્ણ મંદિર બનાવે. એમાં કોઈને વાંધો વિરોધ નથી. એ ઈશ્વરના અવતાર જ માને છે. બંનેને એ વિષ્ણુ અવતાર માને છે. વિષ્ણુ ભગવાન

ચોવીસ અવતાર લે છે. એ વિષ્ણુ અવતારમાં આ બંને છેલ્લા અવતાર છે. રામ અને કૃષ્ણ ચોવીસ અવતારમાંના છેલ્લા અવતાર છે. કૃષ્ણ સૌથી છેલ્લા છે. રામચંદ્રજી પહેલા થયા. આપણામાં પણ કાળ એવી રીતે છે. શ્રીકૃષ્ણ છે એ નેમિનાથ ભગવાનના પિતરાય ભાઈ છે. બાવીસમાં તીર્થંકર છે. એના પિતરાય ભાઈ છે. રામચંદ્રજી છે એ વીસમા તીર્થંકર વખતે મુનિસુવ્રતનાથ ભગવાનના સમકાલીન છે. આ નેમિનાથ ભગવાનના સમકાલિન છે. નેમિનાથ અને મુનિસુવ્રતનાથ, બંને તીર્થંકરના વખતમાં જ આ બંને મહાપુરુષ થયા.

૨૬મો પ્રશ્ન ‘બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર, તે કોણ ?’ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર, તે કોણ છે ? હવે જ્યારે આના વિભાગ કરીએ આવી રીતે, કે ભાઈ ! ઈશ્વરમાં તો આવી રીતે છે. નિરાવરણ થવું. તો પછી આ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર કોણ ? આ અવતારની વાત એક કોર મૂકો ચાલો. આ તો હવે મૂળ જેને ઈશ્વર માનવામાં આવ્યા છે. આ બધા છે કોણ તો પછી ?

ઉત્તર : ‘સૃષ્ટિના હેતુરૂપ ત્રણ ગુણ ગણી તે આશ્રયે રૂપ આપ્યું હોય તો તે વાત બંધ બેસી શકે...’ રૂપક. રૂપ એટલે રૂપક. ખરેખર નહિ. કેમ કે એ લોકો બ્રહ્માને સૃષ્ટિના ઉત્પન્નકર્તા માને છે. મહેશ્વર એટલે શંકરને સૃષ્ટિના વિનાશકર્તા માને છે અને વિષ્ણુને જ્યાં સુધી સૃષ્ટિ રહે ત્યાં સુધી એનું સંચાલન અને પાલન કરનારા માને છે.

એક માણસનો નાશ કરે તો અપરાધી ગણાય. એક માણસનો નાશ કરે તો અપરાધી કહેવાય. એને ફાંસીની સજા આપે. અને આખી સૃષ્ટિનો નાશ કરે એને કાંઈ અપરાધ નહિ ? એને ઈશ્વર ગણે છે. માન્યતામાં કેવું ચાલે છે ? એવી સ્થૂળ માન્યતા હોય કે સંહાર કરે. શું કરે ? સૃષ્ટિનો એ સંહાર કરે એવો શબ્દ આવે છે. પાછું એમ ન કહે કે વ્યય થાય છે. હળવો શબ્દ નથી લેતા. સૃષ્ટિ સંહાર, સૃષ્ટિ ઉત્પાદ. એક માણસનો સંહાર કરે, અરે..! એક પ્રાણીનો સંહાર કરે. મુસલમાન લોકો બકરી મારે છે ને... તો એને હિંસાનો દોષ ન લાગે ? આ તો આખી સૃષ્ટિનો સંહાર કરે. કોણ છે ? તો કહે મહેશ્વર. મહા ઈશ્વર. ઈશ્વર નહિ. મહાઈશ્વર તે મહેશ્વર. એવું બધું અંધશ્રદ્ધામાં ચાલે છે.

‘સૃષ્ટિના હેતુરૂપ...’ એટલે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ એમ કહેવું છે. ઉત્પાદ-વ્યય અને

ધ્રુવ. સૃષ્ટિમાં બધા પદાર્થોના પરિણામ તે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ ચાલુ જ છે. એને રૂપક આપી દઈએ, ઈશ્વરનું નામ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ. ઠીક છે. બંધ બેસી શકે. ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ સાથે એને બંધ બેસે છે. ‘તથા તેવાં બીજાં કારણોથી તે બ્રહ્માદિનું સ્વરૂપ સમજાય છે.’ એ ભળતી વાત બધી છે. ‘પણ પુરાણોમાં જે પ્રકારે તેમનું સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે પ્રકારે સ્વરૂપ છે,...’ તેવું તેમનું ત્રણેનું સ્વરૂપ છે, પુરાણમાં જે આવે છે ‘એમ માનવા વિષેમાં મારું વિશેષ વલણ નથી.’ એ માનવા હું તૈયાર નથી. અને ત્રણેને એની પત્નીના નામ આવે, પછી આનાથી આ ઉત્પન્ન થયા, આનાથી આ ઉત્પન્ન થયા એવી બધી ગડબડ ઘણી આવે છે. એવી પુરાણની વાત મને મંજૂર નથી.

‘કેમકે તેમાં કેટલાંક ઉપદેશાર્થે રૂપક કહ્યાં હોય એમ પણ લાગે છે.’ લોકોને ઉપદેશ આપવા માટે આવી બધી વાત જોડી કાઢી હોય એવું લાગે છે. ‘તથાપિ આપણે પણ તેનો ઉપદેશ તરીકે લાભ લેવો,...’ એટલે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ તરીકે લાભ લેવો. પણ જે પુરાણમાં ‘બ્રહ્માદિના સ્વરૂપના સિદ્ધાંત કરવાની જંજાળમાં ન પડવું,...’ જોયું ! લાઈન પકડાવી ઈ. સામા જીવને અત્યારે સિદ્ધાંતબોધની અંદર પ્રવેશ આપવા જેવો નથી. એમ કહેવું છે. એને ઉપદેશબોધમાં રાખવા જેવો છે. તો કહે છે, તમે સિદ્ધાંતની જંજાળમાં અત્યારે પડતા નહિ. તમારું કામ નથી. તમે ખોવાઈ જશો. એટલે આપણે એટલે કે તમારે. તમારે ન કહે. આપણે અત્યારે અહીં પડવા જેવું નથી. પોતે તો બધા સિદ્ધાંત જાણે છે. તમારે પડવા જેવું નથી. હળવી ભાષામાં કહેવું હોય તો એમ કહે કે ભાઈ ! આપણે આમ ન કરાય. એટલે તમારે આમ ન કરાય એમ એનો અર્થ છે. ‘એ મને ઠીક લાગે છે.’ સિદ્ધાંતમાં તમે ન પડો એ મને ઠીક લાગે છે. એ રીતે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ, મહેશ્વર કહો કે મહાદેવ કહો, એનો ઉત્તર આપ્યો છે.

છેલ્લો પ્રશ્ન સત્તાવીશમો છે. એ અહીંસા ઉપરનો છે. ‘મને સર્પ કરડવા આવે ત્યારે મારે તેને કરડવા દેવો કે મારી નાખવો ? તેને બીજી રીતે દૂર કરવાની મારામાં શક્તિ ન હોય એમ ધારીએ છીએ.’ નહિતર એક ત્રીજો રસ્તો કોઈક બતાવી દે. ભાઈ ! તમારે દૂર થઈ જવું, કા એને દૂર કરી નાખવો. પણ એ દૂર જાતો નથી. બારણે જ બેઠો છે. બારણાથી બહાર નહિ. ઓરડામાં પોતે હોય અને બારણે બેસી ગયો હોય. એ બારણેથી ખસે નહિ અને હું બારણે જઈ શકું નહિ. હવે શું કરવું ? કરડવા માટે ફૂંફાડો મારે છે. તો એને કરડવા દેવો ? કે મારે જીવવા માટે એને મારી

નાખવો ? આ એક પ્રશ્ન કર્યો છે. બહુ બુદ્ધિપૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો છે. બુદ્ધિશાળી તો હતા એમાં કાંઈ સવાલ નથી.

ઉત્તર આપે છે, કે 'સર્પ તમારે કરડવા દેવો એવું કામ બતાવતાં વિચારમાં પડાય તેવું છે.' સામાન્ય માણસને એમ કહેવું, ભલે તમને કરડે. એવું સીધું મારે તમને ન કહેવું જોઈએ. વિચારમાં પડાય એવું છે એટલે મારે કહેવું તો એ જ છે પણ તમને સીધું ન કહેવાય એવું કે ભલે તમને કરડે. એવું તો કાંઈ કહેવાય નહિ. સીધું કહેતા તો જરાક વિચાર કરવો પડે એવો છે. 'તથાપિ...' એમ ન કહેવાતું હોય તો પણ 'તમે જો દેહ અનિત્ય છે એમ જાણ્યું હોય...' કે આ દેહ ગમે ત્યારે પડવાનો જ છે. એનું આયુષ્ય પૂરું થયું એટલે રાખ્યો રહેવાનો નથી. આ અનિત્ય વસ્તુ છે, દેહ તે હું નથી. હું નિત્ય છું અને દેહ અનિત્ય છે.

જો 'એમ જાણ્યું હોય તો પછી આ અસારભૂત દેહના રક્ષણાર્થે,...' જે રાખ્યો રહેવાનો નથી, એના રક્ષણાર્થે 'જેને દેહમાં પ્રીતિ રહી છે, એવા સર્પને, તમારે મારવો કેમ યોગ્ય હોય ?' જે દેહમાં કાંઈ સાર નથી. એનું રક્ષણ કરવા માટે કો'કને મારી નાખવો એ વાત કેમ યોગ્ય હોય ? એ વાત યોગ્ય દેખાતી નથી. વળી 'જેને દેહમાં પ્રીતિ રહી છે,..' પાછી એ દેહમાં સર્પને પ્રીતિ થઈ. શું કરવા કરડે છે ? કે એને પ્રીતિ થઈ, કે લાવ એને બટકું ભરું. કેમ બીજાને નહિ ? તમારા દેહમાં એને પ્રીતિ થઈ છે અને તમારો દેહ તમને અસાર લાગ્યો છે. બે વાત જો સાથે હોય તો ભલે કરડે. તો વાંધો નથી. બાકી 'તમારે મારવો કેમ યોગ્ય હોય ?'

'જેણે આત્મહિત ઈચ્છવું હોય તેણે તો ત્યાં પોતાના દેહને જતો કરવો એ જ યોગ્ય છે.' કેવી રીતે કીધું ? સર્પ તમારે કરડવા દેવો એમ નહિ. તમને તમારા આત્માનું હિત પ્રિય હોય તો, તો તમારે દેહને જતો કરવો યોગ્ય છે. આત્માને બચાવવો હોય તો દેહને જતો કરવો. હવે બે વાત છે. દેહને રાખવો છે કે આત્માને રાખવો છે ? નક્કી કરી લ્યો. દેહને રાખવો છે પણ રાખ્યો નહિ રહે. આમેય જાવાનો જ છે. તો પછી આત્માના રક્ષણાર્થે ભલેને જાતો, એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- મરણ થાય પણ આત્મહિત કરી લેવું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા એમ પણ નીકળે છે. ભલે મૃત્યુપર્યંત. 'કથમપિ મૃત્વા.' કોઈ પણ રીતે મરીને પણ તું તારા આત્માનું કલ્યાણ કર. કહ્યું ને ? સાતમી રૌવરૌવ

નરકની વેદના સંમત છે, પણ દર્શનમોહનીય સંમત નથી. પોતે 'શ્રીમદ્જી' જ કહી ગયા છે. મને કોઈ બે વાત પસંદ કરવાની કહે... દર્શનમોહથી બધું મીઠું લાગે છે, કુટુંબ, પરિવાર, પૈસા, આબરૂ, કીર્તિ, શરીર બધું દર્શનમોહથી મીઠું-મીઠું લાગે, ભર્યું-ભર્યું લાગે અને બીજી રૈવરૈવ નરકની અને તમતમ પ્રભાની વેદના છે. સાતમી નારકીની. બેની પસંદગી કરવાની છે. શેની કરું ? સાતમી નારકી પસંદ કરે. દર્શનમોહને પસંદ કરતો નથી. કેમ કે અનંત વાર સાતમી નારકે જઈશ. દર્શનમોહને પસંદ કરવા જતા અનંતવાર સાતમી નારકીએ જઈશ. એના કરતા દર્શનમોહનો નાશ થતો હોય તો ભલે એકવાર સાતમી નારકે જવું પડે. એવી રીતે વેદનાને પસંદ કરી છે, પણ મોહને પસંદ કર્યો નથી.

એટલે આત્મહિત કરવું હોય 'ઈચ્છવું હોય તેણે તો ત્યાં પોતાના દેહને જતો કરવો એ જ યોગ્ય છે. કદાપિ આત્મહિત ઈચ્છવું ન હોય તેણે કેમ કરવું ?' તમે તર્ક કરશો, કે આત્મહિત ન ઈચ્છવું હોય એને શું કરવું ? 'તો તેનો ઉત્તર એ જ અપાય કે તેણે નરકાદિમાં પરિભ્રમણ કરવું;...' આત્મહિત ન કરવું હોય તો ચાર ગતિમાં રખડવું અને નરક, નિગોદમાં જાવું. 'અર્થાત્ સર્પને મારવો...' કે જેને મારવાથી એને હિંસાનું પાપ લાગે અને પાપનું ફળ ભોગવવું પડશે. 'અર્થાત્ સર્પને મારવો એવો ઉપદેશ ક્યાંથી કરી શકીએ ?' સર્પને મારવાનો અમે ઉપદેશ આપશું નહિ. તમારો ભાવ તમે જાણો. બાકી અમે કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવામાં ક્યાંય ઊભા રહીએ એમ નથી. 'અનાર્યવૃત્તિ હોય તો મારવાનો ઉપદેશ કરાય.' મારવાનો ઉપદેશ કોણ કરે ? જે ઉપદેશકો હિંસાનો ઉપદેશ કરે છે તે અનાર્ય વૃત્તિવાળા છે એમ અહીંથી આવ્યું. અનાર્યવૃત્તિ હોય તો મારવાનો ઉપદેશ કરાય. 'તે તો અમને તમને સ્વપ્ને પણ ન હોય...' હિંસાની વાત તો સ્વપ્ને પણ ઈચ્છવા યોગ્ય નથી. બોલો હવે 'ગાંધીજી' અહિંસક હતા કે 'શ્રીમદ્જી' અહિંસક હતા ? 'એ જ ઈચ્છવા યોગ્ય છે.'

'હવે સંક્ષેપમાં આ ઉત્તરો લખી પત્ર પૂરું કરું છું. 'ષ્ટદર્શનસમુચ્ચય' વિશેષ સમજવાનું યત્ન કરશો.' કેમ કે તેમના અન્યમતિના અને બીજા દર્શનોના પ્રશ્નો પૂછવા છે એનું વિસ્તારથી સમાધાન ત્યાં ન્યાયપૂર્વક આપવામાં આવ્યું છે. 'આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં મારા લખાણના સંકોચથી...' એટલે સંક્ષેપમાં લખ્યું છે માટે. તોપણ આઠ પેજ થયા છે. 'તમને સમજવું વિશેષ મુંઝવણવાળું થાય...' જુઓ ! તમને નહિ સમજાય

એમ કહે છે. અથવા સમજવામાં મૂંઝાશો. ‘એવું ક્યાંય પણ હોય તોપણ વિશેષતાથી વિચારશો.’ વધારે વિચાર કરજો, થોડુંક વિચારશો તો કાંઈક વધારે સમજાશે. ‘અને કંઈ પણ પત્ર દ્વારાએ પૂછવા જેવું લાગે તે પૂછશો...’ છૂટ આપી છે. તમે પત્ર લખશો. મૂંઝાવું નહિ. ગમે ત્યારે પત્ર લખવાની તમને છૂટ છે. ‘તો ઘણું કરીને તેનો ઉત્તર લખીશ.’ ઉત્તર લખીશ એમ નહિ પણ ઘણું કરીને તમને ઉત્તર લખીશ. ઉત્તર લખવાનો અભિપ્રાય છે. લખાય ન લખાય બીજી વાત છે. ‘વિશેષ સમાગમે સમાધાન થાય તે વધારે યોગ્ય લાગે છે.’ પત્ર કરતાં પણ તમે રૂબરૂ સમાગમમાં આવો એ અમને ઈચ્છનીય છે.

‘લિ. આત્મસ્વરૂપને વિષે નિત્ય નિષ્ઠાના હેતુભૂત એવા વિચારની ચિંતામાં રહેનાર રાયચંદના પ્રણામ.’ સામે ‘ગાંધીજી’ છે એટલે લિ. માં આટલું વધારે લખ્યું. હું તો આત્મિક સ્વરૂપમાં રહેવા માટે, સ્થિર થવા માટે મારા અત્યારના પરિણામનમાં જે કાંઈ વિચાર છે, એ વિષેના અત્યારના વિચારો ચાલે છે. ‘ગાંધીજી’નો પત્ર અહીંયાં પૂરો થાય છે.

પત્રાંક-૫૩૧

મુંબઈ, આસો વદ ૦)), શનિ, ૧૯૫૦

આપનાં લખેલાં ત્રણે પત્રો પહોંચ્યાં છે. જેનો પરમાર્થ હેતુએ પ્રસંગ હોય તે થોડીએક વિગત જો આજીવિકાદિ પ્રસંગ વિષે લખે કે જણાવે તો તેથી ત્રાસ આવી જાય છે. પણ આ કળિકાળ મહાત્માના ચિત્તને પણ ઠેકાણે રહેવા દે તેવો નથી, એમ વિચારી મેં તમારા પત્રો વાંચ્યા છે. તેમાં વેપારની ગોઠવણ વિષેમાં જે આપે લખ્યું તે હાલ કરવા યોગ્ય નથી. બાકી તે પ્રસંગમાં તમે જે કંઈ જણાવ્યું છે તે કે તેથી વધારે તમારી વતી કંઈ કરવું હોય તો તેથી હરકત નથી. કેમકે તમારા પ્રત્યે અન્યભાવ નથી.

૫૩૧મો પત્ર ‘સોભાગભાઈ’ ઉપરનો છે. ‘આપનાં લખેલાં ત્રણે પત્રો પહોંચ્યાં છે. જેનો પરમાર્થ હેતુએ પ્રસંગ હોય...’ જેનો એટલે જે વ્યક્તિનો, ‘પરમાર્થ હેતુએ...’ એટલે ધાર્મિક કારણથી, ધર્મ પામવાના કારણથી, ‘પ્રસંગ...’ એટલે સમાગમ થતો હોય, હળવા-મળવાનું થતું હોય, ‘તે...’ એવા જીવ. ‘થોડીએક વિગત જો આજીવિકાદિ પ્રસંગ વિષે લખે કે જણાવે...’ મારે તો ઘણી તકલીફ છે, મારે તો ઘણી મુશ્કેલી છે, મારે ઘણી ઉપાધિ છે. એવી બધી વાતો ધર્મની વાત કરવાને બદલે પોતાના સંયોગ નબળા હોય, તે નબળા સંયોગની વાત કરે, જણાવે. ‘તો તેથી ત્રાસ આવી જાય છે.’ મારા સંયોગને સંભાળવાનો મારો ઉપયોગ કામ કરતો નથી, તો બીજાના સંયોગને સંભાળવામાં મારો ઉપયોગ કેવી રીતે કામ કરે ? એમ કહે છે. મારા સંયોગ સંભાળવામાં હું ત્રાસી જાઉં છું તો પછી તમારા સંયોગો સંભાળવાની વાત આવે તો પણ હું ત્રાસી જાઉં છું. એટલા બધા ઉપાધિથી પોતે દૂર રહેતા હતા. ‘ત્રાસ આવી જાય છે.’

‘પણ આ કળિકાળ માહત્માના ચિત્તને પણ ઠેકાણે રહેવા દે તેવો નથી,...’ કળિકાળ એટલે સંયોગો અને સંયોગમાં આવનાર જીવો, અત્યારે એવા હીન પરિણામવાળા જીવો વધારે હોય છે, એની સંખ્યા ઘણી હોય છે અને એવા સંયોગોની ચિત્ર-વિચિત્રતા પણ એવી ઊભી થાય છે. કેમકે એ લોકો એવું જ કરવાના. ત્યારે એમ કે સત્પુરુષ હોય તોપણ એને એનું ચિત્ત સ્વસ્થ રહેવું એ મુશ્કેલવાળી વાત થઈ જાય છે. ‘એમ વિચારી મેં તમારા પત્રો વાંચ્યા છે.’ એવો અભિપ્રાય રાખીને તમારા પત્રો વાંચ્યા છે. એટલે શું ? કે તમારા પત્રમાં પૂરો ઉપયોગ આપ્યો નથી. થોડુંક વાંચીને ખ્યાલ આવી જાય કે, અરે..! આ તો એ રામાયણ પાછી એમણે શરૂ કરી છે. એટલે પૂરો ઉપયોગ પણ દીધો નથી.

‘એમ વિચારી મેં તમારા પત્રો વાંચ્યા છે. તેમાં વેપારની ગોઠવણ વિષેમાં જે આપે લખ્યું તે હાલ કરવા યોગ્ય નથી.’ અમુક જાતનો વેપાર ગોઠવવો હશે તો એમાં મારી સલાહ પડતી નથી કે આ વેપાર તમે અત્યારે ગોઠવો. અત્યારે મારી સલાહમાં એ યોગ્ય નથી લાગતું. ‘બાકી તે પ્રસંગમાં તમે જે કંઈ જણાવ્યું છે તે કે તેથી વધારે તમારી વતી કંઈ કરવું હોય તો તેથી હરકત નથી.’ કેમ કે તમારામાં અને મારામાં મારો-તમારો હું કાંઈ ભેદ નથી જોતો. કે તમારું છે એટલે મારું નથી.

એવું હું નથી જોતો. બન્ને વચ્ચે અભેદતા ઘણી છે. એટલે તમે એ પ્રસંગ માટે જે કાંઈ કહેવા માગો છો, કામ કરવાનું કહો છો તો તમારી વતી કાંઈપણ કરવું હોય તો મને હરકત હોઈ શકે નહિ. હું પ્રેમથી કરું, વાત્સલ્યથી કરું, અભેદતાથી કરું તો પણ મને કાંઈ વાંધો નથી. 'કેમકે તમારા પ્રત્યે અન્યભાવ નથી.' અન્યભાવ એટલે જુદાપણાનો ભાવ નથી. આટલો પ્રેમ છે. પણ છતાં એમને પોતાને બાહ્ય, સાંસારિક કાર્યો કરવામાં ઘણો ત્રાસ થતો હતો, ઘણી ઉપાધિ થતી હતી. એ સહન કરી શકતા નહોતા. ન ખમવા યોગ્ય ખમીએ છીએ. એમ લખે છે ને ?

એ રીતે એ પત્રની અંદર 'સોભાગભાઈ'ના કોઈ સાંસારિક અને વ્યાપારિક વિષયક થોડી ચર્ચા છે. પણ એમની પોતાની યોગ્યતાનો વિષય એની અંદર આવી જાય છે.

પત્રાંક-૫૩૨

મુંબઈ, આસો વદ ૦)), શનિ, ૧૯૫૦

તમારાં લખેલાં ત્રણે પત્રોના ઉત્તરનું એક પત્રું^૧ આજે લખ્યું છે. જે બહુ સંક્ષેપમાં લખ્યું હોવાથી તેનો ઉત્તર વખતે ન સમજી શકાય, તેથી ફરી આ પત્રું લખ્યું છે. તમારું ચીંધેલું કામ આત્મભાવ ત્યાગ કર્યા વિના ગમે તે કરવાનું હોય તો કરવામાં અમને વિષમતા નથી. પણ અમારું ચિત્ત, હાલ તમે જે કામ લખો છો તે કરવામાં ફળ નથી એમ જાણીને તમારે તે વિચાર હમણાં ઉપશમાવવો, એમ કહે છે. આગળ શું થાય છે તે ધીરજથી સાક્ષીવત્ જોવું શ્રેયરૂપ છે. તેમ હાલ બીજો કોઈ ભય રાખવો ઘટતો નથી. અને આવી જ સ્થિતિ બહુ કાળ રહેવાની છે એમ છે જ નહીં.

પ્રણામ.

પરમો પત્ર પણ 'સોભાગભાઈ' ઉપરનો છે. અને તે ઉપરના પોસ્ટકાર્ડના અનુસંધાનમાં છે, કે 'તમારાં લખેલાં ત્રણે પત્રોના ઉત્તરનું એક પત્રુ આજે લખ્યું છે.' બંનેની એક જ મિતિ છે. આસો વદ ૦)). ૨૭મા વર્ષનો છેલ્લો પત્ર છે. 'જે બહુ સંક્ષેપમાં લખ્યું હોવાથી તેનો ઉત્તર વખતે ન સમજી શકાય,...' એટલે એમને ખોટું લાગે કે ભાઈ મારું કામ કરવાની જ ના પાડે છે. બહુ ટુંકાણમાં લખ્યું એટલે એમ સમજી જાય કે આ તો મારું કરવાની એમને ઈચ્છા નથી. તેથી ફરીને આ પત્રુ લખ્યું છે.

ફરીને પાછો વિકલ્પ આવ્યો, કે 'તમારું ચીંધેલું કામ આત્મભાવ ત્યાગ કર્યા વિના ગમે તે કરવાનું હોય તો કરવામાં અમને વિષમતા નથી.' ફક્ત અમારે આત્મભાવ જાળવીને કરવું છે. પછી અમારા કુટુંબનું કરવાનું હો કે તમારા કુટુંબનું કરવાનું હોય, અમારે બેય સરખું છે. અંદરમાં આત્મભાવ સંભાળી રાખવાની વાત છે. પછી જે થતું હોય તે થાવ, ન થતું હોય તે ન થાવ. આત્માને સાચવીએ છીએ. અમને કાંઈ વિષમતા નથી. 'પણ અમારું ચિત્ત, હાલ તમે જે કામ લખો છો તે કરવામાં ફજ નથી...' એટલે એનું કોઈ સારું પરિણામ નહિ આવે. તમારા આર્થિક લાભમાં એ કામ નહિ નીવડે 'એમ જાણીને તમારે તે વિચાર હમણાં ઉપશમાવવો,...' એટલે શાંત કરવો 'એમ કહે છે.' અમારું ચિત્ત એમ કહે છે, કે આ વેપાર અત્યારે તમારે કરવા જેવો નથી. તમે રળવા જાશો અને નુકસાન લાગી જશે. ક્યાંથી દેશો ? તમારી પાસે પૈસા નથી.

'તે ધીરજથી સાક્ષીવત્ જોવું શ્રેયરૂપ છે.' માટે ઉપશમાવો. આગળ શું થાય છે તે ધીરજથી જુઓ. સાક્ષીવત્ જોવું એ શ્રેયરૂપ છે. જે પ્રસંગ, જે પરિસ્થિતિ ઊભી થાય એમાં મમત્વ કર્યા વિના. સાક્ષીવત્ એટલે મમત્વ કર્યા વિના જોયા કરો. શું થાય છે એને જોયા કરો. એ તમને શ્રેયરૂપ છે. 'તેમ હાલ બીજો કોઈ ભય રાખવો ઘટતો નથી.' અને તમારે વેપાર-ધંધો ન ગોઠવાય તો પણ તમે તમારી પરિસ્થિતિનો ભય રાખશો નહિ. ન તો ભય રાખશો, ન તો ઉતાવળે કોઈ ખોટો ધંધો કરી બેસશો.

'અને આવી જ સ્થિતિ બહુ કાળ રહેવાની છે...' એટલે ઘણા લાંબા કાળ સુધી તમે આવી દરિદ્ર અવસ્થામાં રહેશો 'એમ છે જ નહીં.' એવું પણ તમે ગભરાટથી માની બેસતા નહિ કે આમ ને આમ ક્યાં સુધી આવું બધું ચાલ્યા કરશે. કાંઈક

બે પાંદડે થવાય તો સારું. એવી ચિંતા કરવાની તમારે જરૂર નથી. એટલે એ પ્રકારની ચિંતાથી મુક્ત થઈ અને આત્મશ્રેયમાં અમારા સમાગમમાં વધારે તમે આવો. એમ ઊંડે ઊંડે પણ એમને પોતાના સમાગમથી જે લાભ લેવાનો છે એના ઉપર વજન દે છે, બીજું બધું ગૌણ કરીને. બીજી ચિંતા રાખે અને આત્મકલ્યાણ વાંછે, બે વાત સાથે બનતી નથી. આત્મકલ્યાણ કરનારને બીજી ચિંતા છૂટે તો જ આત્મકલ્યાણ થાય એવો સિદ્ધાંત છે અને એવો નિયમ છે. એમ પણ એમાંથી નીકળે છે.

‘આરાધના’ આગમ – અધ્યાત્મના અવિરોધ ભાવે થાય છે. અધ્યાત્મ ભાવોમાં યદ્યપિ વજન અધ્યાત્મ તત્ત્વ – આત્મા ઉપર અધિકપણે હોય છે, તોપણ આગમ અનુસાર જ વસ્તુનું સ્વરૂપ જ્ઞાનમાં હોય છે, રહે છે. ઉપર ઉપરથી વાંચન / શ્રવણ કરનારને તેમાં આગમ વિરૂદ્ધતા લાગે છે પરંતુ તેમાં આગમ સિદ્ધાંતનો વિરોધ કરવાનો અભિપ્રાય હોતો નથી, પરંતુ વજન વ્યક્ત થવાની પદ્ધતિ એવી જ હોય છે છતાં ભાવમાં સંતુલન જળવાઈ રહે છે. – પરિણામનમાં આવું સમ્યક્ અનેકાંતનું સ્વરૂપ છે. આવા કથનનો હેતુ ન સમજાય તેને અન્યથા કલ્પના થાય છે. (અનુભવ સંજીવની-૧૨૭૯)

પૂર્વે થઈ ગયેલા જ્ઞાનીની વાણી ‘આશય’ ઉપરથી નિશ્ચિત થાય છે. તે આશયનો નિશ્ચય થવામાં સૂક્ષ્મ અનુભવ જ્ઞાન કામ કરે છે. અનુભવ વિનાનું જ્ઞાન શબ્દાર્થ, ભાવાર્થ, નયાર્થ આદિ સાધી શકે છે, પરંતુ આશય સુધી પહોંચતું નથી. ‘આશય’ ગ્રહણ કરનારું જ્ઞાન, વાણી જે ભૂમિકામાંથી ઉદ્ભવે છે, તેના તળ સુધી પહોંચે છે. તેમજ ચારેય પડખે ફરી વળે છે. કારણ કે આ પ્રકારની જ્ઞાનની યોગ્યતા ‘વિશેષ પ્રજ્ઞાવંત પુરુષ’ને હોય છે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૨૮૦)

પત્રાંક-૫૩૩

મુંબઈ, કાર્તિક સુદ ૧, ૧૯૫૧

મતિજ્ઞાનાદિનાં પ્રશ્નો વિષે સમાધાન પત્ર દ્વારાએ થવું કઠણ છે. કેમ કે તેને વિશેષ વાંચવાની કે ઉત્તર લખવાની પ્રવૃત્તિ હમણાં થઈ શકતી નથી.

મહાત્માના ચિત્તનું સ્થિરપણું પણ રહેવું જેમાં કઠણ છે એવા દુષમ કાળમાં તમ સૌ પ્રત્યે અનુકંપા ઘટે છે એમ વિચારી લોકના આવેશે પ્રવૃત્તિ કરતાં તમે પ્રશ્નાદિ લખવારૂપ ચિત્તમાં અવકાશ આપ્યો એ મારા મનને સંતોષ થયો છે.

નિષ્કપટ દાસાનુદાસભાવે.

તા.૨૮-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક-૫૩૩ અને ૫૩૪
પ્રવચન નં. ૨૩૭

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્ર ૫૩૩. પાનું-૪૩૩. પહેલો પત્ર છે. ‘ધારશીભાઈ’ ઉપરનો. ...

‘મતિજ્ઞાનાદિનાં પ્રશ્નો...’ .. બેસતા વર્ષના દિવસે ... ‘મતિજ્ઞાનાદિનાં પ્રશ્નો વિષે સમાધાન પત્ર દ્વારાએ થવું કઠણ છે.’ કોઈ પ્રશ્ન મતિજ્ઞાન સંબંધીનો (પૂછ્યો હશે) એનો ઉત્તર આપ્યો છે. ‘કેમ કે તેને વિશેષ વાંચવાની કે ઉત્તર લખવાની પ્રવૃત્તિ હમણાં થઈ શકતી નથી.’ પોતાની વર્તમાન દશા ઉદયભાવમાં ઉદાસીન હોવાને લીધે બાહ્ય પ્રવૃત્તિ ઈચ્છા પ્રમાણે થઈ શકતી નથી.

‘મહાત્માના ચિત્તનું સ્થિરપણું પણ રહેવું જેમાં કઠણ છે એવા દુષમ કાળમાં તમ સૌ પ્રત્યે અનુકંપા ઘટે છે એમ વિચારી લોકના આવેશે પ્રવૃત્તિ કરતાં તમે પ્રશ્નાદિ

લખવારૂપ ચિત્તમાં અવકાશ આપ્યો એ મારા મનને સંતોષ થયો છે.’ શું કહે છે ? વર્તમાનકાળ એવો વિચિત્ર છે, એવો દુષમ છે, દુષમ છે એટલે હીન પરિણામવાળા જીવોની બાહુલ્યતા છે, વિશેષતા છે. એવા જ ભાવમાં, એવા સંગ-પ્રસંગો જીવને ઉત્પન્ન થાય છે, કે એ પ્રસંગોમાં કોઈ મહાપુરુષ રહ્યા હોય તો પણ એમ નથી એ રહી શકે. એમનું ચિત્ત પણ અસ્થિર થઈ જાય એવા પ્રસંગો આ કાળને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે. જો મહાત્માનું ચિત્ત પણ અસ્થિર થઈ જતું હોય તો તમારું મુમુક્ષુજીવોનું શું થતું હશે ? તમે એ ઉદયમાં પ્રવર્તતા તમારી હાલત કેવી થતી હશે ? એવો વિચાર આવતાં અમને અનુકંપા થાય છે. એમ વિચાર આવતાં અનુકંપા થઈ આવે છે. અરે..! મુમુક્ષુજીવની સ્થિતિ ઘણી બગડી જાય એવી અત્યારના કાળના સંગ-પ્રસંગોની પરિસ્થિતિ જોવામાં આવે છે. એટલે અનુકંપા થાય છે, કરૂણા આવે છે, કે આ જીવો અત્યારે કેવી રીતે બચી શકે ? બચી ન શકે એવી પરિસ્થિતિ પ્રાયે જોવામાં આવે છે.

‘એમ વિચારી લોકના આવેશે પ્રવૃત્તિ કરતાં તમે...’ એટલે લૌકિક પ્રવૃત્તિમાં રહેવા કરતાં તમે ‘લોકના આવેશે...’ એટલે એમ કહેવું છે કે સમાજ અને વર્તમાનમાં પોતાને ઉદયમાન જે જે આત્માઓ હોય છે, એની દૃષ્ટિમાં પોતે ઠીક દેખાય, સારો દેખાય એ પ્રકારની સાવધાની અને એ પ્રકારનો ભાવ તીવ્ર રહેવો એને લોકાવેશ કહેવામાં આવે છે. એ જીવ પછી એ લક્ષે જ બધી પ્રવૃત્તિ કરે છે. સંસારમાં બીજા લોકોમાં પોતાની કિંમત, પોતાની ઈજ્જત, પોતાની આબરૂ, પોતાનું સ્થાન નીચું ન થાય, ઊંચું રહે અથવા જળવાય રહે એ લક્ષે જીવ પ્રવૃત્તિ કરે છે. એ પ્રવૃત્તિ કરવાને લીધે પત્ર વ્યવહારમાં પ્રવૃત્તિ કરવામાં તમારા ચિત્તની અંદર જે જગ્યા હતી, પરમાર્થના પ્રકરણમાં તમે વિચારવાનું મુખ્ય કરીને રાખ્યું એટલે મને થોડો સંતોષ થયો છે. કે ચાલો જગતના જીવો પ્રત્યે જોવાને બદલે તમે તમારા આત્મા સંબંધી, આત્માના હિત સંબંધી કાંઈક મુખ્યપણે વિચારવા માગો છો એ સારી વાત છે. એટલું એક ટૂંકું પોસ્ટકાર્ડ લખીને પત્ર પૂરો કર્યો છે.

‘નિષ્કપટ દાસાનુદાસભાવે.’ દાસાનુદાસભાવે લખ્યું. મુમુક્ષુને પણ પોતે કેવી રીતે પોતાનો ભાવ વ્યક્ત કરે છે ! પૃ૩૩મો પત્ર થયો.

પત્રાંક-૫૩૪

મુંબઈ, કાર્તિક સુદ ૩, ૧૯૫૧

શ્રી સત્પુરુષને નમસ્કાર

શ્રી સૂર્યપુરસ્થિત, વૈરાગ્યચિત્ત, સત્સંગયોગ્ય શ્રી લલ્લુજી પ્રત્યે,

શ્રી મોહમયી ભૂમિથી જીવન્મુક્તદશાઈચ્છક શ્રી ...ના આત્મસ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. વિશેષ વિનંતિ કે તમારા લખેલા ત્રણ પત્રો થોડા થોડા દિવસને અંતરે પહોંચ્યા છે.

આ જીવ અત્યંત માયાના આવરણે દિશામૂઢ થયો છે, અને તે યોગે કરી તેની પરમાર્થદષ્ટિ ઉદય પ્રકાશતી નથી. અપરમાર્થને વિષે પરમાર્થનો દઢાગ્રહ થયો છે; અને તેથી બોધ પ્રાપ્ત થવાના યોગે પણ તેમાં બોધ પ્રવેશ થાય એવો ભાવ સ્ફુરતો નથી, એ આદિ જીવની વિષમ દશા કહી, પ્રભુ પ્રત્યે દીનત્વ કહ્યું છે કે 'હે નાથ ! હવે મારી કોઈ ગતિ(માર્ગ) મને દેખાતી નથી. કેમકે સર્વસ્વ લૂંટાયા જેવો યોગ મેં કર્યો છે, અને સહજ ઐશ્વર્ય છતાં, પ્રયત્ન કર્યો છતે, તે ઐશ્વર્યથી વિપરીત એવા જ માર્ગ મેં આચર્યા છે, તે તે યોગથી મારી નિવૃત્તિ કર, અને તે નિવૃત્તિનો સર્વોત્તમ સદ્ગુણ એવો જે સદ્ગુરુ પ્રત્યેનો શરણભાવ તે ઉત્પન્ન થાય, એવી કૃપા કર.' એવા ભાવના વીશ દોહરા કે જેમાં પ્રથમ વાક્ય 'હે પ્રભુ ! હે પ્રભુ ! શું કહું ? દીનાનાથ દયાળ' છે, તે દોહરા તમને સ્મરણમાં હશે. તે દોહરાની વિશેષ અનુપ્રેક્ષા થાય તેમ કરશો તો વિશેષ ગુણવૃત્તિનો હેતુ છે.

બીજા આઠ ત્રોટક છંદ તે સાથે અનુપ્રેક્ષા કરવા યોગ્ય છે, કે જેમાં આ જીવને શું આચરવું બાકી છે, અને જે જે પરમાર્થને નામે આચરણ કર્યા તે અત્યાર સુધી વૃથા થયા, ને તે આચરણને વિષે મિથ્યાગ્રહ છે તે નિવૃત્ત કરવાનો બોધ કહ્યો છે, તે પણ અનુપ્રેક્ષા કરતાં જીવને પુરુષાર્થવિશેષનો હેતુ છે.

‘યોગવાસિષ્ઠ’ની વાંચના પૂરી થઈ હોય તો થોડો વખત તેનો અવકાશ રાખી એટલે હમણાં ફરી વાંચવાનું બંધ રાખી ‘ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર’ વિચારશો; પણ તે કુળસંપ્રદાયના આગ્રહાર્થ નિવૃત્ત કરવાને વિચારશો, કેમકે જીવને કુળયોગે સંપ્રદાય પ્રાપ્ત થયો હોય છે તે પરમાર્થરૂપ છે કે કેમ ? એમ વિચારતાં દષ્ટિ ચાલતી નથી; અને સહેજે તે જ પરમાર્થ માની રાખી જીવ પરમાર્થથી ચૂકે છે; માટે મુમુક્ષુ જીવને તો એમ જ કર્તવ્ય છે કે જીવને સદ્ગુરુયોગે કલ્યાણની પ્રાપ્તિ અલ્પકાળમાં થાય તેનાં સાધન, વૈરાગ્ય અને ઉપશમાર્થે ‘યોગવાસિષ્ઠ’, ‘ઉત્તરાધ્યયનાદિ’ વિચારવા યોગ્ય છે, તેમ જ પ્રત્યક્ષ પુરુષના વચનનું નિરાબાધપણું, પૂર્વાપર અવિરોધપણું જાણવાને અર્થે વિચારવા યોગ્ય છે.

આ. સ્વ. પ્રણામ.

૫૩૪ નંબરનો પત્ર છે. કારતક સુદ-૩. ‘શ્રી સત્પુરુષને નમસ્કાર.’ પત્રનું મથાળું છે. ‘શ્રી સૂર્યપુરસ્થિત, વૈરાગ્યચિત્ત, સત્સંગયોગ્ય શ્રી લલ્લુજી પ્રત્યે,...’ ‘લલ્લુજી’એ ગત ચોમાસું ‘સૂરત’માં કર્યું હશે એટલે કારતક મહિનામાં પણ ‘સૂરત’થી મળ્યો છે. સૂર્યપુર એટલે સૂરત. એમના ચિત્તમાં વૈરાગ્ય છે એનું પણ સંબોધન કર્યું છે. એ સત્સંગ કરવાયોગ્ય છે એ પણ સંબોધનમાં લખ્યું છે.

‘શ્રી મોહમયી ભૂમિથી જીવન્મુક્તદશાઈચ્છક શ્રી....ના આત્મસ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. વિશેષ વિનંતી કે તમારા લખેલા ત્રણ પત્રો થોડા થોડા દિવસને અંતરે પહોંચ્યાં છે.’

‘આ જીવ અત્યંત માયાના આવરણે દિશામૂઢ થયો છે, અને તે યોગે કરી તેની પરમાર્થદષ્ટિ ઉદય પ્રકાશતી નથી.’ અહીંયાં માયા એટલે આ જીવને સંયોગમાં જે મમત્વ છે અને એને લઈને જે મિથ્યાભાવ પ્રવર્તે છે, પોતાનું ભાન ભૂલે છે અને પોતાને વર્તમાન ઉદયમાં જે કાંઈ સ્થાન છે એ સ્વરૂપે પોતાનો સ્વીકાર જેને શ્રદ્ધામાં છે, એને માયા રહે છે. મિથ્યાત્વસહિતનું પરિણમન, મિથ્યાત્વસહિતનું મમત્વરૂપ

પરિણમન એને માયા કહેવામાં આવે છે. એ માયાથી પોતાના આત્માને આવરણ કર્યું છે અને તે આવરણને કારણે એની અંતર્મુખ થવાની દિશા સૂઝતી નથી. એટલે એ વિષયમાં એ મૂંઢતાને પામ્યો છે. એ વિષયક સૂઝ, બુઝ છે એ મૂંઢાઈ ગઈ છે. રસ્તો મળતો નથી. આત્મહિતનો રસ્તો મળતો નથી, અહિતના રસ્તે ચાલ્યો જાય છે. પરિણમ્યો જાય છે એટલે ચાલ્યો જાય છે, ચાલ્યો જાય છે એટલે પરિણમ્યો જાય છે.

‘અત્યંત માયાના આવરણે...’ છે. આવું જે મિથ્યાત્વનું આવરણ છે એ ઘણું ગાઢ છે. જીવને છેદવું, ભેદવું કઠણ પડે એવું છે. એવું ગાઢ થઈ ગયું છે, અવગાઢ થઈ ગયું છે. ઘણા વખતથી એ પ્રકારના પરિણમનની અંદર એના થરના થર ખડકી દીધા છે. તેથી ‘દિશામૂઢ થયો છે,...’ એટલે કઈ દિશામાં પ્રવૃત્તિ કરતાં મારું આત્મહિત થાય એની એને ખબર નથી. ક્યારેક થોડું શુભ કરે છે, બહુભાગ અશુભમાં ઊભો છે. ક્યારેક થોડુંક શુભ કરે છે. આ પરિસ્થિતિમાં છે. પણ એ દિશા સાચી નથી. થોડું શુભ કરે તો પણ એની દિશા સાચી નથી. ‘અને તે યોગે કરી...’ એટલે એ પરિસ્થિતિમાં ‘તેની પરમાર્થદષ્ટિ ઉદય પ્રકાશતી નથી.’ એટલે પોતાની આત્મહિત-પરમાર્થ એટલે પરમ અર્થ, પરમ પ્રયોજન સિદ્ધ થાય એવી દષ્ટિ એની ઉદય પામતી નથી. એ ઉત્પન્ન થતી નથી. પરમાર્થદષ્ટિ જ પોતાને ઉત્પન્ન થતી નથી.

‘અપરમાર્થને વિષે પરમાર્થનો દઢાગ્રહ થયો છે;...’ ધર્મના ક્ષેત્રમાં કોઈ કોઈ જીવો પ્રવૃત્તિ કરતા જોવામાં આવે છે. તે ખરેખર આત્મહિત નહિ કરતા હોવા છતાં આત્મહિત કરતા હોવાનું દઢ કરે છે. અમે જે કરીએ છીએ એમાં અમારું આત્મહિત થાય છે. પછી જે કાંઈ કરતા હોય તે. કોઈ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પ્રત્યેના પરિણામ કરે છે, કોઈ બીજા દયા, દાન આદિના પરિણામ કરે છે. અનેક પ્રકારના જીવ મંદ કષાયના પરિણામ કરે છે. માને છે કે મને પરમાર્થ આત્મહિત થઈ રહ્યું છે. એવો એને દઢાગ્રહ થાય છે. ‘અને તેથી બોધ પ્રાપ્ત થવાના યોગે પણ તેમાં બોધ પ્રવેશ થાય એવો ભાવ સ્ફુરતો નથી, એ આદિ જીવની વિષમ દશા કહી,...’ તેથી એને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય, સાચો બોધ પ્રાપ્ત થાય, આત્મા જેવા સ્વરૂપે છે એવા સ્વરૂપે કોઈ કહેનારા મળે, સત્ય સ્વરૂપ દર્શાવનારા મળે તો પણ એનો એ વિષયમાં પ્રવેશ ન થાય, એવી આડ મારીને બેસી ગયો છે, તેની ખબર નથી. આવું એણે મિથ્યાત્વ દઢ કર્યું છે, કે કોઈ કહેનાર મળે તો પણ એની પોતાને અસર થાય નહિ.

જેમ કોઈ બહેરા કાને અવાજના-ધ્વનિના મોજા અથડાય ને પાછા ફરે. અંદર કાંઈ સંભળાય નહિ. એમ અંતર્ભેદ જાગૃતિ થાય એવા વચનો મહાપુરુષના મળવા છતાં જીવને પોતાને અંતર ભેદાય નહિ, એની દર્શનમોહની ગ્રંથિ છેદાય નહિ, એવા આવરણને ઓઢીને બરાબર, દર્શનમોહનું જાડું ગોદડું ઓઢીને બેઠો છે. એટલે એને બોધનો પ્રવેશ થાય એવો ભાવ સ્ફુરતો નથી. અથવા બોધનો પ્રવેશ ન થાય, બોધ મળવા છતાં બોધનો પ્રવેશ ન થાય એ સ્થિતિમાં જીવ આવી ગયો છે.

મુમુક્ષુ :- આ પૂર્વનું કારણ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પૂર્વનું અને વર્તમાનનું બંનેનું. પૂર્વે પણ અપરાધ કર્યો છે અને વર્તમાનમાં પણ એ અપરાધ એનો ચાલુ છે. અથવા આત્મહિતની એને અંતરથી ભાવના થઈ નથી. ભલે પૂર્વે અપરાધ કર્યો હોય તોપણ એનો એટલો બાધ નથી, જો વર્તમાનમાં પોતાને આત્મહિતની ખરી ભાવના અને ખરી મુમુક્ષુતા આવે તો. પણ જીવને અનંતકાળમાં ખરી મુમુક્ષુતા આવી નથી. સમ્યગ્દર્શન તો થયું નથી, એ તો વિચારવાની જરૂર પણ નથી, પણ ખરી મુમુક્ષુતા આવી નથી. એ પરિસ્થિતિમાં આવી જાય છે.

‘એ આદિ જીવની વિષમ દશા કહી,...’ વિકૃતદશા. વિષમદશા એટલે ઘણી કઠણ દશા. એનું હિત થવા માટેની ઘણી અઘરી પરિસ્થિતિવાળી દશા એને વિષમદશા કહેવામાં આવે છે. જેમ કોઈ રોગ દુસાધ્ય અવસ્થામાં પ્રવેશ કરે. પ્રારંભમાં એવી અવસ્થા ન હોય, આગળ વધીને દુસાધ્ય અવસ્થામાં પ્રવેશ કરે એવી જીવની દશા થઈ ગઈ છે એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- આ બાજુમાં યોગ પ્રાપ્ત થયો છે એની વાત છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એની છે. બીજાની તો કહેવાની જરૂર નથી. બીજાની તો એ જ છે. આ તો કાંઈ યોગ પ્રાપ્ત થયો છે એ પણ આ સ્થિતિમાં ઊભો છે. બીજાનો તો પત્તો લાગવાનો ક્યાં પ્રશ્ન છે ? કો’ક પત્રમાં એવી વાત લેવી છે, કે જે વીસ દોહરા લખ્યા છે ને ? હે પ્રભુ ! હે પ્રભુ ! શું કહું ? એ દોહરા કેવા જીવને લક્ષમાં રાખીને લખાયેલા છે ? જીવની કઈ સ્થિતિને લક્ષમાં રાખીને એ પદ લખાયેલું છે એનો અહીંયાં ઉપોદઘાત કરે છે. એની પૂર્વભૂમિકા ચાલે છે.

‘એ આદિ જીવની વિષમ દશા કહી, પ્રભુ પ્રત્યે દીનત્વ કહ્યું છે...’ પોતાના દોષનું,

પોતાની પામરતાનું પોતે દીનપણું ગાય છે. ‘દીનત્વ કહ્યું છે કે ‘હે નાથ ! હવે મારી કોઈ ગતિ (માર્ગ) મને દેખાતી નથી.’ મને માર્ગ સૂઝતો નથી. મારા આત્મહિતનો મને માર્ગ સૂઝતો નથી એથી હું મુંઝાણો છું. મને સંસારમાં મારું અમુક કામ થતું નથી માટે હું મુંઝાયો છું, અમુક જાતની મુશ્કેલીઓ ઊભી થઈ છે માટે હું મુંઝાણો છું એમ નથી. પણ મારી ગતિ, મારા આત્મહિતની જે પુરુષાર્થની દિશાની જે ગતિ થવી જોઈએ એ મારી મને દેખાતી નથી.

‘કેમકે સર્વસ્વ લૂંટાયા જેવો યોગ મેં કર્યો છે,...’ મારું સત્ત્વ જાણે હણાઈ ગયું હોય, મારી ગુણસંપત્તિ જાણે લૂંટાઈ ગઈ હોય એટલા અવગુણ મને મારામાં દેખાય છે કે એક સદ્ગુણ પણ મને મારામાં દેખાતો નથી. એક પંક્તિ આવે છે, કે ‘એક સદ્ગુણ પણ મારામાં નથી. હું આપને મારું મોઢું શું બતાવું ?’ મુખ બતાવું શું ? મારું મોઢું. કઈ રીતે હું આપની સામે આવીને ઊભો રહું કે તમે મારું મોઢું તો જુઓ. મારું મોઢું દેખાડવા જેવો હું નથી. એમ પોતાના શ્રીગુરુ પ્રત્યે અને પોતાના આરાધ્ય છે એમની સામે પોતાના દોષને ગાય છે. એવું જે વીસ કડીનું પદ લખ્યું છે એ સંબંધમાં આ પત્ર ચાલે છે. એ સ્તુતિ કરનાર, એ પદ ગાનારનો ભાવ કેવો છે ?

‘સર્વસ્વ લૂંટાયા જેવો યોગ મેં કર્યો છે,...’ એ પરિસ્થિતિમાં આવ્યો છું, કે મારો પુરુષાર્થ જરાય ઉપડતો નથી. મારુ હિત કરવા માટેનો મારો પુરુષાર્થ જાણે ખલાસ થઈ ગયો છે. લૂંટાઈ ગયો છે. એ શક્તિ નથી રહી એટલો અશક્ત થઈ ગયો છું. ‘અને સહજ ઐશ્વર્ય છતાં, પ્રયત્ન કર્યે છતે, તે ઐશ્વર્યથી વિપરીત એવા જ માર્ગ મેં આચર્યા છે,...’ અંદર આત્માનું અનંત સહજ ઐશ્વર્ય હોવા છતાં, કાંઈક થોડોઘણો પ્રયત્ન પણ કરવા છતાં.. ‘એ ઐશ્વર્યથી...’ એટલે ગુણ પ્રગટે. ઐશ્વર્ય છે એ ગુણસંપત્તિ છે, શક્તિઓ છે. તેની દશા થવાના બદલે તેનાથી વિરુદ્ધ એવો જ માર્ગ મેં અત્યાર સુધી આચર્યો છે. ધર્મના માર્ગમાં પણ હું ઊંધો જ ચાલ્યો છું. ધર્મના ક્ષેત્રમાં પણ મેં વિપરિતતાઓ કરી છે, આ સિવાય મેં અત્યાર સુધી કાંઈ કર્યું નથી.

‘તે તે યોગથી મારી નિવૃત્તિ કર,...’ હે પ્રભુ ! તે તે પરિસ્થિતિમાંથી મને ઉગારી લે, તે તે પરિસ્થિતિમાંથી મને છોડાવ. એમ પોતે દીનભાવે યાચના કરે છે. ‘તે તે યોગથી મારી નિવૃત્તિ કર, અને તે નિવૃત્તિનો સર્વોત્તમ સદ્ગુણ એવો જે સદ્ગુરુ પ્રત્યેનો શરણભાવ તે ઉત્પન્ન થાય, એવી કૃપા કર.’ હે પ્રભુ ! મને મારા શ્રીગુરુ

પ્રત્યેનો શરણભાવ ઉત્પન્ન થાય, એવી કાંઈક મારા ઉપર કૃપા કર. એવી દીનભાવે યાચના કરે છે. આવી જે મારી પરિસ્થિતિ છે, એનું કાંઈ નિવારણ થાય, એની નિવૃત્તિ થાય. અને 'સર્વોત્તમ સદ્ગુણ એવો જે સદ્ગુરુ પ્રત્યેનો શરણભાવ...' જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યેના શરણમાં હું આવું એ જ સર્વોત્તમ ઉપાય છે. શું કીધું ?

અજ્ઞાનદશામાં રહેલા સંસારીજીવને પોતાની મેળે તો વિવેક પ્રાપ્ત થવો અસંભવ છે. એક જો આટલો વિવેક મને થાય, કે હું શ્રીગુરુના ચરણને પ્રાપ્ત થાવ, જ્ઞાનીપુરુષના, સત્પુરુષના ચરણમાં જઈને વસુ, રહું એટલો ભાવ મને ઉત્પન્ન થાય એટલી તો મારા ઉપર કૃપા કર. સર્વજ્ઞદેવની સામું જોઈને આટલી માગણી કરે છે. બીજી કોઈ માગણી નહિ. મને મોક્ષ મળે, મને મોક્ષ આપો, મને સમ્યગ્દર્શન આપો એવું કાંઈ ન કીધું. મને જ્ઞાન આપો એમ ન કહ્યું. મને સદ્ગુરુનું શરણ પ્રાપ્ત થાય એવો ભાવ આપો. એવો મારામાં ભાવ ઊગે, કે સત્પુરુષના ચરણમાં નિવાસ કરવાની મને ભાવના રહે એવી કૃપા કર. અવતરણ ચિહ્ન કર્યું ત્યાં સુધીની પોતે એ પદમાં યાચના કરી છે. એ પદ ગાનારની પૂર્વભૂમિકા લીધી છે.

વિચાર આવે છે ત્યારે કોઈવાર એ વિચાર આવે છે, જ્યારે જ્યારે વાંચવાનું બને છે ત્યારે એ વિચાર આવે છે, પત્ર વાંચતા. અને એ પદ વાંચતા. જો ખરેખર કોઈ મુમુક્ષુજીવ એમના જે ભાવ છે, એ ભાવથી જો પદ ગાય, જે આ પૂર્વભૂમિકા કહે છે, તો હળવો થઈ જાય એમાં કોઈ કહેવાની જરૂર નથી. એનો વિભાવરસ ગળ્યા વિના રહે નહિ. એવું પદ છે. બહુ સુંદર પદ છે. અને પ્રારંભની ભૂમિકા માટેનું બહુ ઉત્તમ પદ છે એમ કહીએ તો ચાલે. જેને પોતાનો વિભાવ ગાળવો છે, વિપરીતતા ગાળવી છે એને તો આંખમાંથી આંસુની ધાર છૂટી જાય, એવી ભાવનાથી એ પદ લખે છે.

'એવા ભાવના વીશ દોહરા કે જેમાં પ્રથમ વાક્ય હે પ્રભુ ! હે પ્રભુ ! શું કહું ? દીનાનાથ દયાળ.' એવું પ્રથમ વાક્ય છે. 'તે દોહરા તમને સ્મરણમાં હશે.' એ પહેલા પોતે લખેલું છે. આ પદ એમણે 'લલ્લુજી'ના નિમિત્તે જ લખેલું છે. જેમ આત્મસિદ્ધિ એમણે 'સોભાગભાઈ'ના નિમિત્તે લખ્યું હતું. એમ આ વીશ દોહરા એમણે લલ્લુજી મુનિ માટે લખેલા છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનની માગ નથી કરી, બીજી કોઈ માગ નથી કરી પણ સદ્ગુરુ

પ્રત્યેના શરણભાવની જે માગ કરી તેનું શું રહસ્ય છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં એ રહસ્ય છે, કે મોક્ષની પણ મારી લાયકાત નથી. સમ્યગ્દર્શનની પણ મારી લાયકાત નથી. અને આપ કાંઈક જ્ઞાનની વાત કરો તો એ ગ્રહણ કરવાની પણ મારી કોઈ લાયકાત નથી એમ કહે છે. હું ક્યાં એવો પાત્ર છું ? એમ કહે છે. મારી એવી ક્યાં પાત્રતા છે ? મને જો સત્પુરુષનું શરણ મળે તો મારામાં કાંઈક પાત્રતા આવે અને હું કાંઈક યોગ્ય થાવ. એમ કહ્યું છે. અને એ પ્રારંભનો સર્વોત્તમ સદ્ગુણ છે. પ્રારંભનો એ સર્વોત્તમ સદ્ગુણ છે.

મુમુક્ષુ :- પાત્રતાનું સ્વરૂપ બુદ્ધિપૂર્વક સમજે છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પાત્રતાનું સ્વરૂપ ભલે બુદ્ધિપૂર્વક ન સમજ્યો હોય તો અપાત્રતાને તો સમજ્યો છે, કે મારામાં કાંઈ ઠેકાણું નથી. પછી એને પાત્રતાનું સ્વરૂપ કહો કે એને અપાત્રતાનું સ્વરૂપ કહો. એ તો Relative term છે. પાત્રતા-અપાત્રતા તો સાપેક્ષ છે. પોતાના પરિણામથી વર્તમાન અપાત્રતા જોઈને એ અપાત્રતાથી મને એમ કહે છે કે મને કોઈ પાત્રતા મળે તો તે સત્પુરુષના ચરણમાં બેસી જાવ તો મળે, બાકી મારું તો કોઈ બૂતું આમાં દેખાતું નથી. મારું આત્મહિત થાય એવી કોઈ શક્તિ મારી દેખાતી નથી. એમ જોઈને એ પોતે પ્રાર્થના કરે છે.

મુમુક્ષુ :- આ ભાવના સ્વયં પાત્રતા છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ ભાવના સ્વયં પાત્રતા છે. એ ભાવના પોતે પણ એક પ્રારંભની પ્રથમ પહેલા પાત્રતાનો પ્રારંભ થાય એ પ્રકારની યથાર્થતા છે. પાત્રતાની શરૂઆત યથાર્થ શરૂઆત આ રીતે થાય છે. જો કમથી વિચારવામાં આવે તો, પાત્રતાના અનુક્રમને વિચારવામાં આવે તો યથાર્થ પાત્રતાનો અનુક્રમ આ રીતે શરૂ થાય છે. માપી લેવો, કે આપણે પાત્રતા થવા માટે કોઈ આ કમથી શરૂઆત કરી છે ? કે કોઈ અક્રમે ઊપડી ગયા છીએ ? અને માની બેઠા છીએ કે આપણને પણ ખબર છે, જાણીએ છીએ, સમજીએ છીએ, આપણે પણ કાંઈક કરીએ છીએ. એવું કાંઈક માની બેઠા છીએ ?

મુમુક્ષુના પ્રારંભમાં આ પ્રકાર આવે તો એને કમ બરાબર શરૂ થયો છે એમ સમજવું. નહિતર એ કાંઈ અક્રમે ઉપડ્યો છે. એ ભટકી ભટકીને પાછો પડવાનો છે. કોઈ રીતે એને આત્મહિત થવાનો અવસર આવવાનો નથી. કેમ કે અક્રમે કોઈ કાર્ય

થતું નથી. જગતની અંદર પણ અક્રમે કોઈ કાર્ય થતું નથી. એક ઘડો ઊંધો પડ્યો હોય તો આડો થઈને સવળો થાય. ઊંધો પડેલો સવળો કરવો હોય તો આડો થઈને સવળો થાય. એમ પોતે ઊંધો પડ્યો છે એ સવળો થવાના ક્રમમાં એણે આવવું પડશે. એ અનિવાર્ય વૈજ્ઞાનિક પરિણામની પરિસ્થિતિ છે. બીજી રીતે કોઈ કામ થઈ શકે એવું નથી.

મુમુક્ષુ :- પોતાના દોષોનું અવલોકન કરીને આ નિર્ણય કર્યો કે હું અપાત્ર છું, આવો છું... આવો છું... અધમ છું. અધમમાં અધમ છું. તો અવલોકન સુધી તો આ જીવ આવેલો જ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ તો વિચાર તો થાય જ છે. ભલે વર્તમાન અવલોકન ન થાય તો વિચાર તો થઈ શકે જ છે. કે ન થઈ શકે ? ભલે વિચારથી થાય. વિચારથી પણ આ સ્થિતિમાં આવે તો પણ બરાબર સારું છે, ખોટું નથી. પણ એને આ સ્થિતિમાં આવવું જોઈએ, કે ‘અધમાધમ અધિકો પતિત, સકલ જગતમાં હુંય. એ નિશ્ચય આવ્યા વિના સાધન કરશે શુંય ?’ કોઈ સાધન કરવાનો એને માટે પ્રશ્ન રહેતો નથી.

મુમુક્ષુ :- ૨૬૪ પત્ર છે. ૨૫૫ પાનું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પદને ? છે ને. આગળ આવી ગયું છે.

‘હું પામર શું કરી શકું ? એવો નથી વિવેક;’ પછી ‘નથી આજ્ઞા ગુરુદેવની, અચળ કરી ઉરમાંહી; આપ તણો વિશ્વાસ દઢ, ને પરમાદર નાહી.’ ભગવાનની સામે જોઈને આ બધા ભાવ વ્યક્ત કર્યા છે. સાતમું પદ છે. ‘અચળરૂપ આસક્તિ નહિ, નહીં વિરહનો તાપ;...’ આપનો મને વિરહ છે, આપના દર્શનનો મને વિરહ છે એનું મને દુઃખ લાગતું નથી. આપના પ્રત્યે મને આસક્તિ પણ નથી. જગતના પદાર્થોની આસક્તિ પાછળ આપના પ્રત્યેની મને આસક્તિ નથી. આસક્તિ એટલે ખેંચાણ. આપના પ્રત્યેનું ખેંચાણ નથી. જગતના પદાર્થો પ્રત્યેનું ખેંચાણ છે પણ આપના પ્રત્યેનું ખેંચાણ નથી.

‘અધમાધમ અધિકો પતિત, સકલ જગતમાં હુંય. એ નિશ્ચય આવ્યા વિના સાધન કરશે શુંય ?’ ઉપર છે. ‘પ્રભુ પ્રભુ લય લાગી નહીં, પડ્યો ન સદ્ગુરુ પાય;...’ સદ્ગુરુને જ પ્રભુ કહે છે. ‘દીઠા નહિ નિજ દોષ તો, તરીએ કોણ ઉપાય ?’ છે

બીજો કોઈ ઉપાય ? એ આત્માર્થીતાની અંદર પ્રારંભમાં એ પરિસ્થિતિ આવે છે. આત્માર્થીતા વિના પાત્રતા નહિ, પાત્રતા વિના સ્વરૂપનિશ્ચય નહિ, સ્વરૂપનિશ્ચયરૂપ પાત્રતા વિના સમ્યગ્દર્શન પણ નહિ. આવો જે કમ છે એ કમનું ઉલંઘન કરીને ત્રણકાળ, ત્રણલોકમાં કોઈને આત્મહિતરૂપ સિદ્ધિ થાય એવું બની શકતું નથી.

મુમુક્ષુ :- પ્રભુ પ્રભુ લય લાગી નહિ, પડ્યો ન સદ્ગુરુ પાય... કોને ઉદ્દેશીને કહે છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સત્પુરુષ. સત્પુરુષ. સદ્ગુરુ એટલે સત્પુરુષ. સત્પુરુષના ચરણમાં જીવ આવ્યો નથી. એ વાત છે. એટલે એમના વખતમાં એ પોતે તો ખરેખર સત્પુરુષ હતા જ. મુમુક્ષુને જો કોઈ સત્પુરુષ દેખાય તો એના ચરણમાં એણે બેસી જવું જોઈએ. જો એમ ન થાય તો અનાદિનો એનો જે સ્વચ્છંદ છે એ રોકાણો નથી. સ્વચ્છંદ મટ્યો નથી. એ સીધી વાત છે. જ્યાં સુધી જીવને સ્વચ્છંદ મટે નહિ ત્યાં સુધી કોઈ રીતે એને આત્મહિત સૂઝે કે આત્મહિતના વિષયમાં જે અંધત્વ પ્રાપ્ત થયું છે એ અંધત્વ મટે એવું બનતું નથી.

મુમુક્ષુ :- પડી પડી તુજ પદપંકજે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નીચે છેલ્લે. ‘પડી પડી તુજ પદપંકજે, ફરી ફરી માગું એ જ;’ આપના પદપંકજ, પદકમળ. પંકજ એટલે કમળ. તમારા ચરણકમળમાં પડીને ફરી ફરીને હું એ જ માગું છું. હે સદ્ગુરુ ! મને તારા ચરણ સિવાય મારે કાંઈ હવે જોઈતું નથી. ‘સદ્ગુરુ સંત સ્વરૂપ તુજ, એ દઢતા કરી દે જ.’ ગમે તેમ કરીને મને તું તારા ચરણકમળમાં સ્થાન આપ, આ હું દઢ કરીને માગુ છું. આ સિવાય મારે કાંઈ જોઈતું નથી. બીજું લેવા માટે હું અધિકારી પણ નથી, અત્યારે. પોતે તો એમ જ લે છે કે બીજા કોઈ માટે મારો કોઈ અધિકાર નથી.

બાવો માગતો માગતો સોનીની દુકાને આવે. પહેલા ગાંઠીયાવાળાની દુકાને આવ્યો હોય તો ચપટી ગાંઠીયા ઓલો આપે. આ તુંબડીમાં થોડા ગાંઠીયા તો નાખ ચપટી. બાજુમાં સોનીની દુકાન હતી, ત્યાં કહે, તું નાખ ચપટી સોનું. આણે ચપટી ગાંઠીયા નાખ્યા, તું ચપટી સોનું નાખી દે. અધિકાર વગર માગે કે પ્રભુ ! મને સમ્યગ્દર્શન આપો. એના જેવી વાત છે. એને માગતા પણ આવડતું નથી. એવું છે.

મુમુક્ષુ :- સમ્યગ્દર્શનને પાત્ર થવા માટેની માગણી છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એની માગણી છે. બહુ સારા પદ લીધા છે. ઘણા સરસ પદ છે. સોળમું લીધું છે, 'સંત ચરણ આશ્રય વિના, સાધન કર્યા અનેક;' પોતાના સ્વચ્છંદે તો ઘણા સાધન કર્યા છે. 'પાર ન તેથી પામિયો, ઊગ્યો ન અંશ વિવેક.' એક અંશ પણ એમાં વિવેક નથી આવ્યો. સાધન કર્યા છે પણ અવિવેકે બધા કર્યા છે. અને એ બધા સાધન 'સહુ સાધન બંધન થયાં,....' શું થયું છે ? એ બધા બંધનના જ કારણ થયા છે. 'રહ્યો ન કોઈ ઉપાય; સત્ સાધન સમજ્યો નહીં, ત્યાં બંધન શું જાય ?' એમને તો ધારા ચાલે છે. કવિહૃદય હતું ને ? સ્ફુરણા થાય એટલે ધારાવાહી લખી નાખતા.

'તે દોહરા તમને સ્મરણમાં હશે.' ૨૫૫ પાને છે ને ? ૨૪માં વર્ષમાં લખેલા છે. ૨૪માં વર્ષમાં એ દિવસોમાં 'રાળજ'ની અંદર ઘણા પદ લખ્યા છે. 'રાળજ' રોકાણ છે અને આવ્યા છે ત્યાં 'મુંબઈ'થી નિવૃત્તિ ક્ષેત્રે. સમ્યગ્દર્શનનું એમનું વર્ષ છે. ૨૪મું. ભાદરવા મહિનામાં નિવૃત્તિ ક્ષેત્રે આવ્યા છે. ત્યારે 'યમ, નિયમનો..' જે પાઠ, ત્રોટક ઇંદ જેને કહે છે, એનો પણ આ પત્રમાં ઉલ્લેખ આવશે. એ પણ ભાદરવા સુદ ઠની રચના છે, આ પણ ભાદરવા સુદ ઠની રચના છે. પછીના દસ પદ છે એ પણ ભાદરવા સુદ ઠની જ રચના છે. 'જડ ભાવે જડ પરિણમે, ચેતન ચેતન ભાવ;....' ત્યાર પછીનું પદ 'જો હોય પૂર્વ ભણેલ નવ પણ, જો જીવને જાણ્યો નહીં,....' 'જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો.' એ પણ 'રાળજ'માં ૧૯૪૭માં લખાયેલા છે. એ બધા પદ ૧૯૪૭માં લખાયેલા છે. ૨૪મા વર્ષે. 'તે દોહરા તમને સ્મરણમાં હશે.'

મુમુક્ષુ :- બધા લલ્લુજીને લખ્યા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ તો છે ને એ તો 'લલ્લુજી'ને લક્ષમાં રાખીને લખ્યા છે. બીજા પદનું તો આપણે અત્યારે કેમ કહી શકીએ ? કેમકે એ બહુ ભક્તિમાન હતા અને અવારનવાર એ પોતાના દોષની નિંદા પત્ર દ્વારા 'શ્રીમદ્જી'ને લખતા. હજી મારામાં આવા પરિણામ છે, હજી મારા આવા પરિણામ છે, હજી મારા આવા પરિણામ છે. એ પ્રકારની વિશેષે કરીને એની ભાવનાને વિશેષ આવિર્ભાવ કરવા આ વીસ દોહરા લખીને સમજાવ્યું છે.

'તે દોહરાની વિશેષ અનુપ્રેક્ષા થાય....' અનુપ્રેક્ષા થાય એટલે વારંવાર ભાવના

થવી એને અનુપ્રેક્ષા કહેવામાં આવે છે. 'તેમ કરશો...' પ્રેક્ષા એટલે જોવું. પરિપ્રેક્ષા, પ્રેક્ષા, પરિપ્રેક્ષા, અનુપ્રેક્ષા. આ બધા શબ્દો ભાષાની અંદર આગળ પ્રત્યયો લાગીને થાય છે. અનુસરીને જોવું એટલે વારંવાર એની ભાવના ભાવવી. 'તેમ કરશો તો વિશેષ ગુણાવૃત્તિનો હેતુ છે.' પોતાના દોષની નિંદા એ ગુણ આવૃત્તિનું કારણ છે. ગુણનો આવિર્ભાવ થવાનું એ કારણ છે. ઊલટાનો એ ગુણનો આવિર્ભાવ થાય. કેમ કે દોષ સંબંધીના જે રસવાળા ભાવ છે એ ગળી જાય છે એની અંદર.

'બીજા આઠ ત્રોટક છંદ તે સાથે અનુપ્રેક્ષા કરવા યોગ્ય છે,...' 'યમનિયમ સંજમ આપ ક્રિયો, પુનિ ત્યાગ વિરાગ અથાગ લલ્હો;...' એ 'બીજા આઠ ત્રોટક છંદ તે સાથે અનુપ્રેક્ષા કરવા યોગ્ય છે, કે જેમાં આ જીવને શું આચરવું બાકી છે, અને જે જે પરમાર્થને નામે આચરણ કર્યા તે અત્યાર સુધી વૃથા થયા,...' નિષ્ફળ થયા. 'ને તે આચરણને વિષે મિથ્યાગ્રહ છે તે નિવૃત્ત કરવાનો બોધ કલ્પો છે,...' એમાં શાસ્ત્રજ્ઞાન લઈ લીધું છે. 'સબ શાસ્ત્રન કે નયધારી હિયે, મત મંડન ખંડન ભેદ લિયે;...' દિગંબર આમ કહે છે અને શ્વેતાંબર આમ કહે છે, વેદાંત આમ કહે છે અને જૈન આમ કહે છે. એ શાસ્ત્રના નય પકડી પકડીને મંડન-ખંડન સુધી પણ ઘણું કર્યું છે. એટલે ક્ષયોપશમમાં સમજવાની એટલી શક્તિ છે.

'જેમાં આ જીવને શું આચરવું બાકી છે, અને જે જે પરમાર્થને નામે આચરણ કર્યા તે અત્યાર સુધી વૃથા થયા,...' છતાં 'તે આચરણને વિષે મિથ્યાગ્રહ છે...' કે હું જે કરું છું તે બરાબર કરું છું અને એમ મારે કરવું જ જોઈએ. તે નિવૃત્ત થવાનો બોધ કલ્પો છે. એ આ ત્રોટક છંદમાં તે તે પ્રકારને નિવૃત્ત થવાનો બોધ કલ્પો છે. એમાં પણ એમણે એ વાત લીધી છે. 'બિન સદ્ગુરુ કોય ન ભેદ લહે,...' ત્યાં શું લીધું ?

મુમુક્ષુ :- 'મુખ આગલ હૈ કહ બાત કહે ?'

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- 'અબ ક્યોં ન બિચારત હૈ મનસેં,...' ચોથા પદથી. ઉપરના ત્રણ પદ સાધનના લઈ લીધા. 'કહુ ઔર રહા ઉન સાધનસે ? બિન સદ્ગુરુ કોય ન ભેદ લહે,...' આ જે છે, આનો ભેદ એટલે રહસ્ય છે એ સદ્ગુરુ વિના કોઈને ખબર નથી. તો પછી તને સદ્ગુરુ વિના ક્યાંથી સમજાશે. ? 'કરુના હમ પાવત હે તુમકી, વહ બાત રહી સુગુરુ ગમકી;...' એ ગુરુગમની વાત છે. ગમ એટલે પાત્રતાથી સમજણ પડે, ગુરુની વાતની પાત્રતાથી સમજણ પડે તો એને ગુરુગમ કહેવામાં આવે

છે. આ 'ગુરુદેવે' અર્થ કર્યો છે. 'પરમાગમસાર'માં ગુરુગમનો એક બોલ છે. ગુરુગમ કોને કહેવું ? તો કહે છે, પાત્રતાથી ગુરુની વાતની સમજણ કરે એને ગુરુગમ મળી છે. ગમ વિના આગમ અનર્થકારક થઈ પડે છે. એ 'શ્રીમદ્જી'નું વચન છે.

'વહ બાત રહી સુગુરુ ગમકી; પલમેં પ્રગટે મુખ આગલસેં,...' એક પળમાં એને મોઢા આગળ પ્રગટે એવું છે. પર્યાયમાં જ પ્રગટે એવું છે. મોઢા-મુખ એટલે એની પર્યાય. 'પલમેં પ્રગટે મુખ આગલસેં, જબ સદ્ગુરુચર્ન સુપ્રેમ બસે.' ક્યારે ? કે જ્યારે સત્પુરુષના ચરણમાં એને પરમપ્રેમ થાય ત્યારે. ત્યાં સુધી ઉકેલ આવે એવું નથી. 'તનસેં, મનસેં, ધનસેં, સબસેં,...' Fully surrender, cent percent, hundred percent surrender થઈ જાય એની વાત છે. સામે કાંઈ વિકલ્પ ન જોઈએ.

'ગુરુદેવકી આન સ્વ-આત્મ બસેં;...' (એક મુમુક્ષુએ) 'શ્રવણબેલગોલા'માં પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો કે શ્રીગુરુની, સત્પુરુષની કોઈ વાત બુદ્ધિ ન માન્ય કરતી હોય એવી વાત હોય તો શું કરવું ? સો ટકા Surrender થવાની વાત છે. તારી બુદ્ધિ ગુરુદેવની કોઈ આજ્ઞા, કોઈ વિકલ્પને સંમત ન કરતી હોય તો તું તારી બુદ્ધિ ઉપર વિચાર કરજે, કે હજી તારી બુદ્ધિમાંથી વક્તા ગઈ નથી. દોષ તારી બુદ્ધિનો છે, દોષ સદ્ગુરુના વચનમાં નથી. આટલું નક્કી કરીને તારી બુદ્ધિનો વિચાર કરજે અને સદ્ગુરુની આજ્ઞાનો વિચાર કરજે. કેમ આ મેળ પડતો નથી ? મારી બુદ્ધિને અને સત્પુરુષના વચનને મેળ કેમ ખાતો નથી ? કેમ મારી બુદ્ધિ ઊંધી ચાલે છે ? આટલો વિચાર કરવાયોગ્ય છે.

સીધી બુદ્ધિમાં ન બેસે એવી, સામાન્યબુદ્ધિમાં પણ ન બેસે એવી વાત શ્રીગુરુએ કરી હોય તો શું કરવું ? કે સામાન્ય બુદ્ધિ કરતાં તો શ્રીગુરુની બુદ્ધિ કોઈ અલૌકિક પ્રકારે વર્તે છે. સામાન્ય બુદ્ધિથી પણ ગયાબીતા હોય, એનાથી પણ નીચી કોટીના હોય, એમ તેં સદ્ગુરુને સ્વીકાર્યા તો તારો માપવાનો આંક શું છે ? કોઈ વાત બીજી રીતે છે. મારી બુદ્ધિમાં ન આવે એવી કોઈ વિશિષ્ટ વાત છે. એમ સમજવું. અને એના રહસ્યમાં ઊંડા ઉતરવાનો પ્રયત્ન કરજે.

મુમુક્ષુ :- એ વખતે મારી વક્તા છે એ જ જોવું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા એ જ જોવું. કઈ રીતે મારી વક્તા છે. વક્તા પણ છે અને જડતા પણ છે. બેય છે.

મુમુક્ષુ :- બેય સાથે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ત્યાં બેય સાથે છે.

‘તનસેં, મનસેં, ધનસેં, સબસેં,...’ એ સિવાય કાંઈ રહી ગયું હોય તો. ‘સબસેં, ગુરુદેવકી આન સ્વ-આત્મ બસેં;...’ ગુરુદેવની આજ્ઞા પોતાના આત્મામાં બેસે. આજ્ઞા એટલે આજ્ઞા. જો આત્મામાં નિવાસ કરી હોય ‘તબ કારજ સિદ્ધ બને અપનો,...’ તો એનું કાર્ય સિદ્ધ થાય એવું છે. ‘રસ અમૃત પાવહિ પ્રેમ ઘનો.’ તો પછી અંદરમાંથી અમૃતના ઝરણા ફૂટશે. અમૃતરસ અંદરથી પ્રગટ થશે.

એ જે ત્રોટક છંદ લખ્યા છે. ‘જેમાં આ જીવને શું આચરવું બાકી છે, અને જે જે પરમાર્થને નામે આચરણ કર્યા તે અત્યાર સુધી વૃથા થયા, ને તે આચરણને વિષે મિથ્યાગ્રહ છે...’ કે પહેલા હું આ કરું, પહેલા હું હજી આ કરું. ‘તે નિવૃત્ત કરવાનો બોધ કલ્પો છે,...’ તે છોડાવવા માટેની વાત કરી છે. ‘તે પણ અનુપ્રેક્ષા કરતાં...’ એની પણ વારંવાર ભાવના કરતાં ‘જીવને પુરુષાર્થ વિશેષનો હેતુ છે.’ એ પુરુષાર્થ પ્રગટ થવાનો, ચોક્કસ પ્રકારના પુરુષાર્થ થવાનો એ હેતુ છે, કારણ છે. એમ બેય પદનો Covering letter જેને કહેવાય, એક, બે વિષેનો એ વિષયમાં હું શું કહેવા માગું છું ? એ સંબંધીનો ઉલ્લેખ આ પત્રમાં ચાર વર્ષ પછી એમણે લખ્યો છે. ત્રણ વર્ષ પછી ૨૪મા વર્ષે લખ્યો છે. આ પાછો ૨૮મા વર્ષે લખ્યો છે. એ વાત યાદ કરી છે. ત્રણ વર્ષ પછી પણ એમણે ‘લલ્લુજી’ને એ વાત યાદ કરી દીધી છે.

મુમુક્ષુ :- પહેલામાં ગુણની આવૃત્તિનો હેતુ લખ્યો, બીજા પેરેગ્રાફમાં પુરુષાર્થનો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પુરુષાર્થનો હેતુ લખ્યો છે. બરાબર છે. પુરુષાર્થ વગર તો કાંઈ ગુણ આવૃત્તિ થતી નથી. ગુણ પ્રગટે તો તથાપ્રકારના પુરુષાર્થથી પ્રગટે છે. પુરુષાર્થની દિશા... અહીંયાં તો પુરુષાર્થ વિશેષ એટલે પુરુષાર્થને યોગ્ય દિશા મળે એટલા માટે આ વાત લખી છે. પુરુષાર્થ વગરનો તો કોઈ જીવ નથી. પોતાનો મનમાન્યો પુરુષાર્થ તો બધા કરે છે. પરંતુ યોગ્ય દિશામાં કરે ત્યારે એને પુરુષાર્થ વિશેષ કહેવામાં આવે છે.

હવે લખે છે, કે “યોગવાસિષ્ઠ’ની વાંચના પૂરી થઈ હોય તો થોડો વખત તેનો અવકાશ રાખી...” એટલે બંધ રાખીને. ‘એટલે હમણાં ફરી વાંચવાનું બંધ રાખી ‘ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર’ વિચારશો;...’ ‘યોગવાસિષ્ઠ’ પૂરું કર્યું હોય તો ફરીને એ વાંચવાને બદલે હવે તમે ‘ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર’ વાંચજો. ‘પણ તે કુળસંપ્રદાયના આગ્રહાર્થ નિવૃત્ત

કરવાને વિચારશો,...' કેમ કે એ અમારા કુળનું શાસ્ત્ર છે. 'ઉત્તરાધ્યયન' છે એ અમારા સ્થાનકવાસીનું શાસ્ત્ર છે અને 'યોગવાસિષ્ઠ' છે એ વૈષ્ણવોનું શાસ્ત્ર છે, હિન્દુઓનું વેદાંતીનું શાસ્ત્ર છે. એવા પૂર્વગ્રહથી બંનેમાંથી એકેય શાસ્ત્ર વાંચવાની અહીંયાં ના પાડી છે. એવા કોઈ પૂર્વગ્રહથી શાસ્ત્ર વાંચવું નહિ.

'પણ તે કુળસંપ્રદાયના આગ્રહાર્થ નિવૃત્ત કરવાને વિચારશો,...' એટલે એ આગ્રહ છોડવા માટે વિચારશો. 'કેમકે જીવને કુળયોગે સંપ્રદાય પ્રાપ્ત થયો હોય છે તે પરમાર્થરૂપ છે કે કેમ ? એમ વિચારતાં દષ્ટિ ચાલતી નથી; અને સહેજે તે જ પરમાર્થ માની રાખી જીવ પરમાર્થથી ચૂકે છે;...' પરમાર્થને ચૂકી જાય છે. આ એક વિચારણીય મુદ્દો આ પત્રની અંદર આવ્યો. એક જ પ્રસંગને બે પાસા છે. એક જીવ જૈનકુળમાં જન્મે છે, કોઈ જીવ અજૈનકુળમાં જન્મે છે. બંનેના ગુણ-દોષ છે. જે જીવ જૈનકુળમાં જન્મ્યો છે એને જૈન સિદ્ધાંતો સુલભતાએ પ્રાપ્ત હોય છે. જે જીવ અજૈનકુળમાં જન્મ્યો છે એને જૈનસિદ્ધાંત સુલભતાથી પ્રાપ્ત હોતા નથી. આ એક કુળમાં જન્મવાનો ગુણ છે. જૈનકુળમાં જન્મવા માટેનો ગુણ છે અથવા લાભ છે એમ કહીએ. પણ એ જ કુળમાં જન્મવાનો દોષ શું છે ? એની અહીંયા વાત કરી છે. આ તો અમારા સંપ્રદાયની વાત છે. અને અમારા સંપ્રદાયની વાત છે માટે એમાં કાંઈ આપણે બીજું શું વિચારવાની વાત છે ? માટે એ પરમાર્થરૂપ છે, એનું પારમાર્થિકસ્વરૂપ છે કે કેમ ? એના ઉપર પોતે શંકા નથી ઉઠાવતો.

જે જીવ જૈન સંપ્રદાયમાં જન્મે છે, તે જૈન સંપ્રદાયના પારમાર્થિક વિષય ઉપર પ્રશ્નચિહ્ન ઊભો નથી કરતો, એટલે એની તપાસણી અને પરીક્ષા નથી કરતો. કેમ કે આ તો અમારું છે અને અમારું છે એટલે સાચું છે. એ તો બુદ્ધિ બધાને પડી જ છે. જે કુળમાં જે જન્મે છે, તે કુળમાં અમારું સાચું છે એ બુદ્ધિ લઈને તો આવ્યા છે. અને એ બુદ્ધિ એને ચાલુ છે. એટલે જૈનકુળમાં આવનારને એ સાચું છે, તે કુળધર્મે સાચું માન્યું છે વિચારીને, પરીક્ષા કરીને એને સાચું માનીને અવસર નથી આવતો. ત્યાં સાચાને સાચા તરીકે જોવાની, જે તપાસણી પ્રારંભમાં થવી જોઈએ ... આ એનો અવગુણ પણ છે.

જ્યારે કોઈ અજૈન જૈનમાં આવે છે ત્યારે ચકાસણી કર્યા વગર આવતો નથી. કે આપણે જ્યારે આપણો ધર્મ, કુળધર્મ, બાપ-દાદાનો ધર્મ છોડવો છે તો પછી આ

સાચું હોય તો આપણે જાવું છે નહિતર આપણે ખોટામાં પડવું નથી. તો એને પહેલો પ્રારંભ શરૂઆત જ ત્યાંથી થાય છે કે આપણે જોઈ વિચારીને બદલો કરવો. ફેરબદલી કરવી હોય તો જોઈ વિચારીને કરવી. તો એને સહેજે એમ જ પરિસ્થિતિ પ્રારંભથી ઊભી થાય છે, કે જે ઓલાને પણ હોવી ઘટે અને થવી ઘટે. તો એનો એ ગુણ છે. પણ એને સુલભતાથી એ સિદ્ધાંતો મળતા નથી તે અવગુણ છે. એમ એક જ પ્રસંગમાં ગુણ-દોષ બંને રહેલા છે. ભલે જૈનકુળમાં જન્મ્યો હોય કે ભલે અજૈનકુળમાં જન્મ્યો હોય, બંને જગ્યાએ ગુણ-દોષના પાસા ઊભા છે. એ વાત વિચારવા માટે એમણે ‘લલ્લુજી’ને ‘ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર’ વાંચતી વખતે આ મુદ્દો ઊભો કર્યો છે. કેટલી વિચક્ષણતા છે !

હવે ફરીને, કે ‘‘ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર’ વિચારશો; પણ તે કુળસંપ્રદાયના આગ્રહાર્થ નિવૃત્ત કરવાને વિચારશો,...’ આગ્રહ વધારે થાય એના માટે નહિ કે અમારા સંપ્રદાયનું શાસ્ત્ર છે. ઊલટાનું કુળ સંપ્રદાય, સંપ્રદાય બુદ્ધિ છોડવા માટે વિચારજો એમ કહે છે. ‘કેમકે જીવને કુળયોગે સંપ્રદાય પ્રાપ્ત થયો હોય છે...’ કુળયોગે જૈન સંપ્રદાયમાં આવેલો હોય છે ‘તે પરમાર્થરૂપ છે કે કેમ ?’ તે સાચું છે કે કેમ ? એમ વિચારતા એની દષ્ટિ ચાલતી નથી. એવો પ્રશ્નચિહ્ન ખડો નથી કરતો. અમારા બાપા-દાદાએ જોઈ-વિચારીને જ કર્યું હોય ને. ઘણાનું એવું છે કે ‘ગુરુદેવ’ના અનુયાયીઓમાં એમના પિતાશ્રી જ ‘ગુરુદેવ’ના અનુયાયી હોય. કોઈ કોઈ નાની ઉંમરના માણસો હશે એને એવું બન્યું હશે કે એના પિતાશ્રી જ ‘ગુરુદેવ’ના અનુયાયી થયા હોય. એટલે એને તો ‘ગુરુદેવ’ કહે છે એ સાચું છે કે ખોટું છે એ કાંઈ વિચારવાનું જ ન રહ્યું હોય. એ પ્રશ્નચિહ્ન એણે ઉઠાવ્યો જ ન હોય, પરીક્ષા જ ન કરી હોય. કેમ કે એ તો બધું બરાબર જ કરે. બાપાએ જે કર્યું એ સમજીને જ કર્યું હોય ને. તો એ બરાબર નથી, એ યોગ્ય નથી. ભલે એને પોતે જે સ્થાને આવ્યો હોય, એ સ્થાને સત્ય-અસત્યની પરીક્ષા એણે કરવી જ જોઈએ. અને બરાબર કરવી જોઈએ, છંછેડીને કરવી જોઈએ. તલસ્પર્શી કરવી જોઈએ. નહિતર એ બફમમાં રહી જાય છે. કે આ મારું સાચું છે. એ તો બધા છે જ. એ તો બધા એ બફમમાં ઊભા જ છે, પોતે પણ રહી જશે.

એટલે કે ‘તે પરમાર્થરૂપ છે કે કેમ ? એમ વિચારતાં દષ્ટિ ચાલતી નથી;...’ આ દ્વિગંબરને એ જ થયું છે. અમે દ્વિગંબર, અમારા દ્વિગંબરમાં આમ જ હોય. ‘ગુરુદેવ’

વિકૃતિ છોડવાની કાંઈક વાત કરે... કારણ કે દિગંબર સંપ્રદાયને ૨૫૦૦ વર્ષ થઈ ગયા. મહાવીર સ્વામી પછી. એમાં વિકૃતિ આવી હોય, એ વિકૃતિની ના પાડે એટલે ઇંછેડાય. નહિ, અમારે તો દિગંબરમાં આમ જ હોય. ... તને દિગંબરની ખબર કેટલી ? ખબર કાંઈ હોય નહિ અને અમારા દિગંબરમાં આમ હોય એમ સંપ્રદાયબુદ્ધિથી છે. એની દષ્ટિ ચાલતી નથી.

મુમુક્ષુ :- પદ્માવતી ક્ષેત્રપાળનું સાવ ખોટું છે, તો કહે, એ તો અમારે હોય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એવા તો ઘણા લફરા દાખલ થઈ ગયા છે. અને કાળક્રમે વિકૃતિ આવે અને આ વિષમકાળમાં તો વધુમાં વધુ વિકૃતિ આવે. એ બધા અનંતાનુબંધીના પ્રકાર છે.

‘એમ વિચારતાં દષ્ટિ ચાલતી નથી; અને સહેજે તે જ પરમાર્થ માની...’ સહેજે એટલે પરમાર્થ એટલે સાચું માની રાખે. એ સાચું માની રાખે ને જીવ સાચાથી સત્યને ચૂકે છે, પરમાર્થને એ ઊલટાનો ચૂકે છે. એમ થાય છે. સાચું માન્યું અને સાચાને ચૂક્યો. ઠીક. કેવી છેતરામણ થઈ ગઈ ? સાચું માનતા સાચું ચૂક્યો. ખોટું માનીને તો સાચું ચૂકે. સાચાને ખોટું માની લે સાચાને ચૂકી જાય. પણ સાચાને સાચું માનતા સાચું ખોટું થયું. કેવી છેતરામણી થઈ ? આવી પરિસ્થિતિ થાય છે. આ તો જે દિગંબરમાં છે કે જે બાપ-દાદાના વખતથી ‘ગુરુદેવ’ના અનુયાયી છે એને વિચારવા જેવો વિષય છે. એવો મુદ્દો આવ્યો છે. કેવી કેવી વાતો આવી છે ! બહુ પડખા ખોલ્યા છે. પત્રોની અંદર પણ ઘણા પડખા ખોલ્યા છે.

મુમુક્ષુ :- એટલે તો ... ઊંડાણમાં નથી જઈ શકતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા.

મુમુક્ષુ :- ઉપર ઉપરથી ચાલ્યુ જાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉપર ઉપરથી જાય છે, કે અમારો કુળધર્મ સાચો જ હોય ને. અથવા શું કરે છે ? સત્યની એક કસોટી છે એ કસોટીએ નથી ચડાવતો. જેને જે ધર્મ અંગીકાર કરવો હોય એને એની કસોટીએ એ વાતને ચડાવવી જોઈએ. એ રીતે સાચાને સાચું માને તો એનું ખોટું છે. પોપટનું બે ને બે ચાર સાચું કે ખોટું ? કે પોપટનું તો ખોટું જ છે. પોપટનું બે ને બે ચાર સાચું નથી. એના જેવી વાત છે.

‘જીવ પરમાર્થથી ચૂકે છે; માટે મુમુક્ષુ જીવને તો એમ જ કર્તવ્ય છે કે જીવને

સદ્ગુરુયોગે કલ્યાણની પ્રાપ્તિ અલ્પકાળમાં થાય...’ જુઓ ! પાછો સરવાળો ક્યાં લાવ્યા ? ‘માટે મુમુક્ષુ જીવને તો એમ જ કર્તવ્ય છે કે જીવને સદ્ગુરુયોગે કલ્યાણની પ્રાપ્તિ અલ્પકાળમાં થાય તેનાં સાધન,...’ એ પાછું સદ્ગુરુયોગ થાય એટલે ન થાય. એનું સાધન સાથોસાથ હોય, ક્યું ? ‘વૈરાગ્ય અને ઉપશમાર્થે...’ એ સાધન સદ્ગુરુ યોગમાં હોય. કારણ કે એ ઉપાદાનને લાગુ પડે છે અને સદ્ગુરુનો યોગ નિમિત્તને લાગુ પડે છે.

‘તેનાં સાધન, વૈરાગ્ય અને ઉપશમાર્થે ‘યોગવાસિષ્ઠ’, ‘ઉત્તરાધ્યયનાદિ’ વિચારવા યોગ્ય છે,...’ એટલે એમ કહીને ‘લલ્લુજી’ને એમણે એ સંકેત કર્યો છે, કે તમને અમારા ઉપર આસ્થા છે. સાધુ હોવા છતાં એક ગૃહસ્થ ઉપર ગુરુ જેટલી આસ્થા હોય તો એને એમ કહે છે કે તમે ભલે બૈરા-છોકરા છોડીને દીક્ષા લીધી હોય, પણ વૈરાગ્યની હજી તમને જરૂર છે. તેને કહ્યું, પહેલા તમે ‘યોગવાસિષ્ઠ’ વાંચો. પહેલા જૈનશાસ્ત્ર ન આપ્યું. વૈરાગ્ય ઉપશમ માટે પહેલા ‘યોગવાસિષ્ઠ’ આપ્યું કે ‘યોગવાસિષ્ઠ’ વાંચો. વાંચી લીધું ? તો કહે છે, હવે ‘ઉત્તરાધ્યયન’ વાંચો. ‘ઉત્તરાધ્યયન’ વાંચવું છે ? તો કહે છે, મારા કુળ સંપ્રદાયનું શાસ્ત્ર છે એવી રીતે નથી વાંચવાનું. એ સંપ્રદાયબુદ્ધિ નિવારણ અર્થે વાંચવાનું છે. એની નિવૃત્તિ કરવા અર્થે વાંચવાનું કહ્યું છે. આટલી સૂચના આપી છે. અને વૈરાગ્ય અને ઉપશમ કેળવવાનો એની અંદર સંકેત કર્યો છે કે હજી તમે વૈરાગ્ય અને ઉપશમને કેળવો.

મુમુક્ષુ :- યોગવાસિષ્ઠ વાંચતી વખતે પણ પાછી સૂચના તો આપેલી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ખાસ વૈરાગ્ય ઉપશમનું જ શાસ્ત્ર છે. બહુ સારું શાસ્ત્ર છે.

‘તેમ જ પ્રત્યક્ષ પુરુષના વચનનું નિરાબાધપણું, પૂર્વાપર અવિરોધપણું જાણવાને અર્થે વિચારવા યોગ્ય છે.’ અને એ વૈરાગ્ય ઉપશમ પ્રાપ્ત થતાં પ્રત્યક્ષ પુરુષનું વચન છે એનું નિરાબાધપણું એ ક્યાંય પણ બાધા કરતું નથી. સર્વાંગ જે આત્મહિતનું એ નિમિત્ત છે. અને પૂર્વાપર ક્યાંય પણ એનો વિરોધ આવતો નથી. અવિરોધપણું છે. એમ સમજવા અર્થે, એવું જાણવા અર્થે તમને આ વિચારવા માટે આ શાસ્ત્રો વાંચવાની સૂચના કરેલી છે. એ રીતે અહીંયાં ‘લલ્લુજી’ને ભલે એ વાત લખી હોય પણ એ મુમુક્ષુની ભૂમિકાની વાત હોવાથી પોતાને પણ એ જ પરિસ્થિતિ લાગુ પડે છે એમ વિચારવા યોગ્ય છે. (અહીં સુધી રાખીએ...)

પત્રાંક-૫૩૫

મુંબઈ, કારતક સુદ ૩, બુધ, ૧૯૫૧

તમને બે પત્રાં લખ્યાં છે તે પહોંચ્યાં હશે. અમે સંક્ષેપમાં લખ્યું છે. અભિન્નભાવે લખ્યું છે. માટે કદાપિ કંઈ તેમાં અંદેશા યોગ્ય નથી. તોપણ સંક્ષેપના કારણથી ન સમજાય એવું કંઈ બને તો પૂછવામાં અડચણ નથી.

શ્રીકૃષ્ણ ગમે તે ગતિને પ્રાપ્ત થયા હોય, પણ વિચારતાં તે આત્મભાવ-ઉપયોગી હતા, એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. જે શ્રીકૃષ્ણે કાંચનની દ્વારિકાનું, છપ્પનકોટિ યાદવે સંગ્રહિતનું, પંચવિષયના આકર્ષિત કારણોના યોગમાં સ્વામીપણું ભોગવ્યું, તે શ્રીકૃષ્ણે જ્યારે દેહ મૂક્યો છે ત્યારે શી સ્થિતિ હતી તે વિચારવા યોગ્ય છે; અને તે વિચારી આ જીવને જરૂર આકુળપણાથી મુક્ત કરવા યોગ્ય છે. કુલનો સંહાર થયો છે, દ્વારિકાનો દાહ થયો છે, તે શોકે શોકવાન એકલા વનમાં ભૂમિ પર આધાર કરી સૂતા છે, ત્યાં જરાકુમારે બાણ માર્યું તે સમયે પણ જેણે ધીરજને અવગાહી છે તે શ્રીકૃષ્ણની દશા વિચારવા યોગ્ય છે.

તા.૨૯-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૩૫ થી ૫૩૭
પ્રવચન નં. ૨૩૮

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્ર ૫૩૫. પાનું-૪૩૪. ‘સોભાગભાઈ’ ઉપરનો પત્ર છે.

‘તમને બે પત્રાં લખ્યાં છે તે પહોંચ્યાં હશે.’ ૫૩૧ અને ૫૩૨. આસો વદ

૦))નું પોસ્ટકાર્ડ છે. કારતક સુદ ૩ એનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. 'અમે સંક્ષેપમાં લખ્યું છે. અભિન્નભાવે લખ્યું છે.' જે વ્યવહાર અને વ્યાપાર સંબંધીનો વિષય હતો એમાં તમારી અને અમારી વચ્ચે કોઈ ભેદભાવ નથી. 'માટે કદાપિ કંઈ તેમાં અંદેશા યોગ્ય નથી.' આમ કેમ લખ્યું છે ? એવી કોઈ શંકા નહિ કરતા. 'તોપણ સંક્ષેપના કારણથી...' એટલે ટૂંકામાં લખ્યું છે એ 'કારણથી ન સમજાય એવું કંઈ બને તો પૂછવામાં અડચણ નથી.' છતાં ખુલાસો કરજો. પણ કોઈ શંકામાં નહિ રહેતા, એમ કહેવું છે. આ એક સરળતાવાળા જીવોનો અરસપરસનો વ્યવહાર છે અથવા અરસપરસ આ પદ્ધતિથી વ્યવહાર હોવા યોગ્ય છે.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુને પણ આવી રીતે અરસપરસ રહેવું જોઈએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અરસપરસ આવી રીતે હોવું જોઈએ. કોઈ વાતમાં કોઈ અનુચિતપણું લાગે તો પ્રેમથી પૂછી લેવું જોઈએ કે આ વાત મને આમ લાગી છે, તમારો શું ખુલાસો છે ? શું સ્પષ્ટીકરણ છે ? કેમ કે જાણીબૂઝીને તો મુમુક્ષુ કોઈ એવું અનુચિત કરે નહિ. જાણીબૂઝીને કરે તો એને મુમુક્ષુ કહેવા યોગ્ય નથી. જો એની ભૂલ હોય તો સુધારે અને સમજનારની ભૂલ હોય તો સમજનાર સુધારે. પણ વ્યવહાર તો એ હોવા યોગ્ય છે. સરળતાથી કાંઈ ન સમજાય તો શંકા જાગે, અનુચિતપણું લાગે તો પૂછી લેવું. ખુલાસો માગવો કે આમાં શું કારણ છે ? મને યોગ્ય ન લાગ્યું. તમને કેમ યોગ્ય લાગ્યું ? એમ. આ તો એમના ધંધા સંબંધીની એક બાબત છે, પણ કોઈપણ બાબત હોય. વ્યવહારિક હોય કે ધાર્મિક હોય. વ્યવહારમાં સરળતા અપેક્ષિત છે. જો સરળતા ન હોય તો આ માર્ગમાં પરમાર્થની જીવે ઈચ્છા રાખવી એ વ્યર્થ છે.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુમાં આટલી સરળતા તો આવવી જોઈએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આવી જ જોઈએ. આવવી જ જોઈએ. પોતે લખ્યું છે ને ? અમે તમને લખ્યું છે કે આમ કરવા જેવું નથી. અને હમણા તમે એ વિચાર બંધ રાખજો. તમે તમારી મુશ્કેલીનો કોઈ ઉપાય શોધતા હતા અને મેં એ ઉપાયની ના પાડી તો કોઈ બીજા કારણથી શંકા કરતા નહિ. કેમ કે જે અમારા કુટુંબ માટે કરીએ એ તમારા કુટુંબ માટે કરીએ. એમાં અમને કાંઈ વાંધો નથી.

શ્રીકૃષ્ણ ગમે તે ગતિને પ્રાપ્ત થયા હોય, પણ વિચારતાં તે આત્મભાવ-ઉપયોગી

હતા,...' શું કહે છે ? 'સોભાગભાઈ'એ કોઈ પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે, કે જ્યારે એક સંપ્રદાય 'શ્રીકૃષ્ણ'ને પરમાત્માના સ્થાને સ્વીકારે છે, પરમાત્મા માનીને પૂજે છે. જ્યારે જૈનશાસ્ત્ર એમ કહે છે કે એમની ગતિ સારી નથી થઈ. નીચી ગતિમાં ગયા છે. એ તો અત્યારે નરકગતિમાં છે. એ લોકોને માટે તો એ વાત બહુ ખરાબ લાગે એવું છે, માઠું લાગે એવું છે. કે જેને અમે પરમાત્મા માનીએ એને તમે નરકગતિનો નિવાસ માનો ? અને આપ પણ વારંવાર એમ કહો છો કે 'શ્રીકૃષ્ણ' તો મહાત્મા હતા. મહાત્મા હોય એ નરકગતિમાં જાય ? કાં તો શાસ્ત્રમાં કાંઈક ફેર છે, કાં તો આપ કહો છો એમાં કાંઈ બીજું રહસ્ય છે. વાત શું છે ? એવો કોઈ પ્રશ્ન કર્યો લાગે છે. એટલે એમણે ગતિનો વિષય ગૌણ રાખવાની વાત કરી છે. એમને અત્યારે કઈ ગતિ થઈ છે એ વાતને ગૌણ રાખીને એમણે કઈ દશામાં જીવન પસાર કર્યું એ સમજવા ઉપર ભાર દીધો છે.

આના ઉપરથી શું નીકળે છે ? બોધ લેવા જેવો, શિખામણ લેવા જેવો વિષય શું નીકળે છે ?

કોઈપણ મહાપુરુષ હોય અથવા કોઈ પણ સાધર્મી હોય, પણ ઉન્નતિના ક્રમમાં આવેલો જીવ હોય, તો એના જીવનના ઉજળા પાસાને મુખ્ય કરીને જોવું. કદાચ કોઈ નબળું પાસું હોય તો એને ગૌણ કરીને ગોપવવું. એને સમ્યગ્દર્શનના આઠ અંગમાંથી ઉપગૂહન નામનું અંગ કહેવામાં આવ્યું છે. ધર્મી ધર્મીના દોષને ગોપવે. કેમ કે એ સાંસારિક દોષ હોય છે, કોઈ ધાર્મિક દોષ હોતા નથી. ધાર્મિક દોષને ગોપવાનો પ્રશ્ન નથી પણ સાંસારિકના ચારિત્રમોહના દોષ હોય છે.

'શ્રીકૃષ્ણ ગમે તે ગતિને પ્રાપ્ત થયા હોય, પણ વિચારતાં તે આત્મભાવ-ઉપયોગી હતા,...' એમનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તે આત્મભાવમાં હતા, આત્માના ઉપયોગમાં હતા, આત્માની સાવધાનીમાં હતા, આત્માની સંભાળમાં હતા. 'એમ સ્પષ્ટ જણાય છે.' અનુમાન કરતા નથી પણ એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. જુઓ ! કેવી રીતે જણાય છે એનું કારણ આપે છે હવે. કે 'જે શ્રી કૃષ્ણે કાંચનની દ્વારિકાનું,...' કાંચન એટલે સોનાની દ્વારિકા. દેવોએ સોનાની દ્વારકા રચી હતી. અત્યારે દ્વારકા છે એ તો કાંઈ નથી. એ બહુ મોટું ક્ષેત્ર છે. દ્વારકાનું. સોળ હજાર એકસોને આઠ તો એમની રાણીઓના મહેલ હતા. એક મોટા City જેટલું તો એમની રાણીઓનું નિવાસસ્થાન

હતું. એટલા જ જિનમંદિરો. એક એક મહેલને એક એક જિનમંદિર. આપણે બધા ભેગા થઈને એક જિનમંદિરમાં જઈ આવીએ એમ નહિ. દરેકને પોતાની સાધના અને આરાધના માટે, જેમ સુવા માટે દરેકનો બેડરૂપ જુદો, એમ પૂજા, ભક્તિ, સ્વાધ્યાય, આરાધના કરવા માટે જિનમંદિર પણ જુદું. એમને કોઈ પૈસા ખામી નહોતી. એ તો દેવો આવીને રચી ગયા છે. અર્ધચક્રી હતા, ત્રણ ખંડના સ્વામી હતા.

‘જે શ્રીકૃષ્ણે કાંચનની દ્વારિકાનું, છપ્પનકોટિ યાદવે સંગ્રહિતનું,...’ એટલા એમના યાદવકુળની અંદર માણસો હતા. છપ્પન કરોડ. અત્યારે હિન્દુસ્તાનની વસ્તી ૫૬ કરોડની છે. ‘પંચવિષયના આકર્ષિત કારણોના યોગમાં સ્વામીપણું ભોગવ્યું,...’ અને ત્રણ ખંડના રાજા હતા એટલે એટલી સાહેબી હતી. એટલા પુણ્યના યોગમાં હોવા છતાં... આ બધો પુણ્યયોગ બતાવ્યો. ‘તે શ્રીકૃષ્ણે જ્યારે દેહ મૂક્યો છે ત્યારે શી સ્થિતિ હતી તે વિચારવા યોગ્ય છે.’ એમના દેહાંત પહેલા બધું ભસ્મીભૂત થઈ ગયું. યાદવો અંદરોઅંદર લડીને મર્યા અને આગ લાગી. આગ લાગી તો આગમાં લાકડું તો બળી ગયું, સોનું બળી ગયું. કેવું બળ્યું ? રાખ થઈ ગયું. એક કટકો કોઈને હાથમાં આવે નહિ. પોતે બે ભાઈ સિવાય કોઈ બચતા નથી. ‘શ્રીકૃષ્ણ’ અને ‘બળદેવ’ સિવાય કોઈ બચતા નથી. બધા ખલાસ થઈ ગયા.

એક માણસ ઘરમાં મરે તો પણ મહિનાઓ સુધી એ ઘરમાંથી શોકનું વાતાવરણ ખસે નહિ. જેનું આખું કુટુંબ ઓચિંતું એક સાથે સ્વાહા થઈ જાય. એણે મનની સ્થિરતા કેટલી રાખી એ તો વિચાર કરો, અહીંયાં એમ કહે છે. ... નહિ. એની જેટલી સંપત્તિ હતી એ બધી રાખ થઈ ગઈ. રોંઢો કરવાના ચાર ઢેબરા સાથે નહોતા અને પાણી પીવાનો એક કુંજો સાથે નહોતો. કળશો, લોટો સાથે નહોતો. કે હવે અહીંથી જઈએ છીએ તો રસ્તામાં તરસ લાગશે તો થોડું પાણીનું સાધન લઈ લ્યો. ખાવાનું તો બે દિ’ સુધી ચલાવશું. પાણીનું શું કરશું ? એટલું સાધન નહોતું રહ્યું. છતાં એમણે કેટલી સ્થિરતા રાખી, એના પરિણામ કેવા રહ્યા એનો વિચાર કરો, એમ કહે છે. સંસારીજીવને એક પ્રતિકૂળતાનો પ્રસંગ આવે ત્યાં Tension થઈ જાય. કોઈપણ પ્રસંગ, જે ન ઈચ્છતા હોય એવો પ્રસંગ આવે તો પણ માણસને પરિણામનું ઠેકાણું રહેતું નથી.

મુમુક્ષુ :- આવવાના વિચારથી ગભરાય જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આવ્યા પહેલા એનો વિચાર આવે ત્યાં પરસેવો છૂટવા માંડે. કાં છાતી ભીસાવા માંડે. જેની આ સ્થિતિ થઈ એણે અંદરમાં આત્મબળ કેટલું રાખ્યું ? કેટલી આત્મ-સાવધાની હશે ? અનંત શાંતિનું સરોવર છે એ વખતે પણ એમાં ડૂબકી લગાવે. કેમ કે મારે કાંઈ લેવા દેવા નથી. ભિન્ને ભિન્ન. ભિન્ન તો પડેલો જ છું, આ નજર સામે ભિન્ન થઈ ગયું. લોકો કહેતા હતા કે આ એનું છે. 'શ્રીકૃષ્ણ'ની દ્વારકા છે એ વાત પૂરી થઈ ગઈ. કહેવાની વાત પૂરી થઈ ગઈ.

મુમુક્ષુ :- આવી શાંતિમાં વર્તતા હતા તો પણ દુર્ગતિ કેમ થઈ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ પહેલાના પરિણામ છે.

મુમુક્ષુ :- ગતિ એવી મતિ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ અપરાધ થયેલો એ પહેલા થયેલો. એટલે ગતિ...

મુમુક્ષુ :- એટલે પરિણામ ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ગતિ પહેલા બાંધી હતી.

મુમુક્ષુ :- એમ નહિ. અંતિમ સમયે એવા ખરાબ વિચાર આવ્યા હોય તો .. દુર્ગતિ થાવાની હોય તો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. દુર્ગતિ ટાળવાની હોય તો સામાન્ય મનુષ્યને તમે કહો છો એવું થાય. પણ જેને આત્માની શક્તિ પ્રગટ કરી છે એની વાત બીજી છે. એ તો વાત કરવી છે. એ વાત તો સમજાવવી છે, કે ચોથા ગુણસ્થાને પણ આત્માની શક્તિ કેટલી ? આત્માનું બળ કેટલું ? હજી તો અવિરત ચોથું ગુણસ્થાન છે. વિરતિ નથી કોઈ. તો પણ નરકગતિ બાંધી છે. પરિણામ બગડ્યા નથી.

મુમુક્ષુ :- પણ છેલ્લે પરિણામ બગડ્યા વગર નરકગતિમાં જવાય કેમ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- છેલ્લે બગડે તો જ ત્યાં જવાય એવું કાંઈ નથી.

મુમુક્ષુ :- છેલ્લે એટલે કેવળ અંતિમ ઉપાયથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ તો એવા સંજોગો. જરાકુમારે બાણ માર્યું છે. સામાન્ય આકુળતા પણ થઈ હોય, તોપણ ઘણી સ્થિરતા રાખી છે, તોપણ ઘણી સ્થિરતા રાખી છે. અને કોઈ જીવને થાય તો એ આર્ત-રૌદ્રધ્યાનના પરિણામ બહુ અલ્પકાળમાં થાય છે. જેમ કે શ્રેણિક રાજાને થયા. ગતિ તો પહેલા પડી ગઈ હતી. છતાં છેલ્લે છેલ્લે થોડા પરિણામ થયા. એ બહુ અલ્પ થાય છે. એમાં કાંઈ એને કારણે ગતિ

નથી પડી. ગતિ તો પહેલા પડી છે.

મુમુક્ષુ :- બંધ પડ્યા પછી સમ્યગ્દર્શન થયું હશે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પછી. પછી કાંઈ વાંધો નહિ. અહીં તો જોકે મરણ વખતે બહુ સારી સ્થિતિ છે એમ કહે છે.

‘તે શ્રીકૃષ્ણે જ્યારે દેહ મૂક્યો છે ત્યારે શી સ્થિતિ હતી તે વિચારવા યોગ્ય છે;...’ અહીં તો એ વાત ઉપસાવવી છે. ‘અને તે વિચારી આ જીવને જરૂર આકુળપણાથી મુક્ત કરવા યોગ્ય છે.’ ‘શ્રીકૃષ્ણ’ના દષ્ટાંતે પોતે પણ આકુળતાથી છૂટે એવું દષ્ટાંત જબરદસ્ત દષ્ટાંત છે, એમ કહે છે. ‘કુલનો સંહાર થયો છે, દ્વારિકાનો દાહ થયો છે તે શોકે શોકવાન એકલા વનમાં ભૂમિ પર આધાર કરી સૂતા છે.’ પાથરણું સાથે નહોતું. જમીન ઉપર એમ ને એમ સૂતા છે. પાણી.. પાણી.. પાણી.. પાણી... થોડું આર્તધ્યાન થયું છે. તૃષ્ણા બહુ લાગેલી. ચાલતા... ચાલતા...ચાલતા... ભાઈને કહે છે કે હવે હું નહિ ચાલી શકું. કેટલી શરીર શક્તિ હતી જેની. મહાભારતનું યુદ્ધ લડ્યા છે. એટલી તો શરીરની શક્તિ હતી. વાસુદેવ છે તો એના પ્રમાણમાં એનું શરીર હોય ને. હવે પાણી વગર હું એક ડગલું ભરી શકું એમ નથી. ગમે ત્યાંથી ક્યાંકથી પાણી લઈ આવ. હું તો અહીં સૂતો છું. એમ કરીને સૂઈ ગયા છે.

મુમુક્ષુ :-

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા.

‘તે શોકે શોકવાન એકલા વનમાં ભૂમિ પર આધાર કરી સૂતા છે, ત્યાં જરાકુમારે બાણ માર્યું તે સમયે પણ...’ જ્યારે બાણ માર્યું છે ત્યારે પણ. ઓલું બધું. પ્રતિકૂળતાઓ પૂરી ઊભી થઈ ગઈ. સંયોગોનો સર્વનાશ થયો. અને આ બાજુ શરીર છૂટવાની પરિસ્થિતિ (ઉભી થઈ), હવે દેહ છૂટવાનો છેલ્લો વારો આવ્યો. અને એ બાણ માર્યું છે ‘પણ જેણે ધીરજને અવગાહી છે...’ એ વખતે પણ એમણે ધીરજ રાખી છે. એ વાત મુખ્ય કરી છે એમની.

મુમુક્ષુ :- જરાકુમારને કાઠી મુક્યો છે, તું ચાલ્યો જા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. નહિતર આ બળરામ આવશે તો તારા હોથા બોલાવી નાખશે. એ ધીરજ વગર થાય ?

મુમુક્ષુ :- જરાકુમારને મોકલ્યા પછી સ્થિતિ બગડી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પગમાંથી બાણ વાગ્યું છે તે સીધું માથા સોસરવું નીકળ્યું. પ્રાણ છૂટી જાય એવો છેલ્લો કાળ છે તો પણ ધીરજને અવગાહી છે.

‘તે શ્રીકૃષ્ણની દશા વિચારવા યોગ્ય છે.’ કેમ કે ‘સોભાગભાઈ’ને પત્ર લખ્યો છે. તમને થોડી પ્રતિકૂળતા છે તો પરિણામ કેવા થાય છે ? પ્રાણ જાય એવી તો પ્રતિકૂળતા નથી. છતાં પરિણામમાં ધીરજ નથી રહેતી. તો જેનું સર્વસ્વ ગયું અને હવે દેહ જવાની પણ સ્થિતિ ઊભી થઈ. છતાં જે ધીરજમાં રહ્યા, એ પરિસ્થિતિ વિચારો, એ એમની સ્થિતિ, આત્માની સ્થિતિ વિચારવાની છે.

બે વાત બની છે તોપણ બેમાંથી કઈ વાતનું અવલંબન લેવું છે આ વિવેક કરવાનો છે. વાત તો જ્યારે બની ત્યારે બની અને જેની બની ત્યારે એની બની. પોતે કોનો આધાર લ્યે, કોનો મુખ્ય કરે, તો પોતાને આત્મલાભ થાય નહિતર નુકસાન થાય. આ વિચારવાનું છે. એમણે જે વાત કરી છે એના ઉપરથી એટલો સારાંશ નીકળે છે, તાત્પર્ય એ નીકળે છે, કે એમની જે આત્મસ્થિતિ છે એને વિચારવાની જરૂર છે. બીજી પરિસ્થિતિ વિચારવાની કોઈ જરૂર નથી.

મુમુક્ષુ :- .. કે સમ્યગ્દર્શન હોવા છતાં દુર્ગતિ કેમ થઈ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો પૂર્વના પરિણામ થઈ ગયા હોય તો તિર્યચગતિમાં જાય છે. નરકમાં જાય છે. પહેલા ગતિ પડી ગઈ હોય તો શું થાય ? આમ તો દેવ અને મનુષ્ય સિવાય બીજી ગતિ નથી હોતી. પણ પહેલા ગતિ પડી ગઈ હોય તો શું થાય ? કારણ કે એ તો નિદ્રિત અને નિકારિત છે. એમાં કાંઈ ફેરફાર થતો નથી.

મુમુક્ષુ :- ‘શ્રીકૃષ્ણ’ને સમ્યગ્દર્શન ક્યારે થયું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ બહુ ઈતિહાસ નથી મળતો.

મુમુક્ષુ :- નારાયણ તો જ થાય ને...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો પૂર્વ ભવમાં થયેલું. આ તો આ ભવમાં. જ્યાં આયુષ્ય બાંધ્યું ત્યારપછી આ ભવમાં બનતા સુધી નેમિનાથ ભગવાનના સમવસરણમાં ગયેલા છે અને ત્યાં થયેલું. નેમિનાથ ભગવાન એમના પિતરાઈ ભાઈ હતા. સમકાલિન હતા. ત્યાં ગયેલા હતા.

મુમુક્ષુ :- ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો ક્ષયોપશમ હોય કે ક્ષાયિક હોય. એમાંથી બીજો કોઈ

એમને ફેર પડતો નથી. શ્રેણિક મહારાજને ક્ષાયિક છે, આમને ક્ષયોપશમ છે. એથી કોઈ મોટો ફેર પડતો નથી. બેય એકાવતારી છે. એક ભવ પૂરો કરીને ચરમશરીરી થઈને ચાલ્યા જશે. બંને તીર્થંકર દ્રવ્ય છે. એથી કાંઈ મોટો ફેર પડતો નથી. એ બહુ સ્પષ્ટ કથા નથી આવતી. ક્યારે, કેવી રીતે સમ્યગ્દર્શન થયું. 'શ્રેણિક' મહારાજનું બહુ સ્પષ્ટ છે. મુનિરાજને ઉપસર્ગ આપ્યા પછી એમની રાણીના હિસાબે પલટો માર્યો છે. પછી ભગવાનના સમવસરણમાં જાય છે. આમણે તો શું છે કે આખી જિંદગી લડાઈ કરી છે. લડાઈમાં પણ સીધી રીતની લડાઈ નહિ પણ માયાચારથી પણ કેટલાક પ્રયોગો કરીને સામાને માર્યા છે. એ બધા ઘણા પ્રકાર છે. વિલાસી જીવન પણ ઘણું છે.

મુમુક્ષુ :- સમ્યગ્દર્શન હોય તો આવા વિચારો કેમ આવે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ વખતે તો નહિ હોય, એ વખતે નહિ હોય. પાછળથી બન્યું હશે. એમ અનુમાન કરવામાં આવે. બાકી તો સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ લડાઈ તો કરે છે. લડાઈ કરે છે. બીજું ન કરે પણ લડાઈ કરે છે. લડાઈ હોય છે, ગૃહસ્થી હોય છે. એ બધું હોય છે.

મુમુક્ષુ :- ચક્રવર્તીના પરિણામ જુદા.. ભાઈ ઉપર ચક્ર ચલાવ્યું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ભાઈ અને પાછા સાધર્મી ભાઈ. ખબર છે કે બેય ચરમશરીરી છે. આના ઉપર ચક્ર ચલાવવાથી કાંઈ એનું મોત થવાનું નથી. કેમ કે એ એના ઉપર ચાલે નહિ. એની પણ મર્યાદા છે. અને બીજું એ ચરમશરીરી હતા એટલે એવી રીતે એનું મોત થાય પણ નહિ. મુનિદશા ગ્રહણ કરે, શ્રેણી માંડે, અરિહંતપદમાં આવે અને નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરે. એ રીતે એમનો દેહ છૂટવાનો હોય, લડાઈમાં ન છૂટે. પણ છતાં ગુસ્સો એટલો આવ્યો, ક્રોધ એટલો આવ્યો.

મુમુક્ષુ :- ક્રોધમાં વિવેક ભૂલાઈ જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. બધું ભૂલી ગયા કે આ ચક્ર નહિ કામ કરે, આ ચરમશરીરી છે, બધું ભૂલાઈ ગયું.

મુમુક્ષુ :- અનંતાનુબંધી તો હતું જ નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, અનંતાનુબંધી નહોતો. ... અનંતાનુબંધી નહોતો.

મુમુક્ષુ :- આ બધા ઉદય...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉદય આવે છે ને. આપણને લોકોને એ બધા ભાવોનો પરિચય

છે એટલે એ બધું દેખાય છે. પણ એ પરિસ્થિતિમાં એમણે આત્માની સંભાળ છોડી નહોતી. સ્વરૂપશ્રદ્ધાન સમ્યગ્દર્શન નહોતું છૂટ્યું એની મજબુતાઈ કેટલી ? આત્મજ્ઞાન નહોતું છૂટ્યું એની તાકાત કેટલી ?

‘ગુરુદેવ’ દષ્ટાંત દેતા હતા. નાનો વાછરડો તંદુરસ્ત હોય. લોહી ચટકા ભરે તો ઠેકડે ઠેકડા મારે. ખીલે બાંધી રાખવો પડે. ઠેકડે ઠેકડા મારે. એમ કહે કે, ભાઈ ! જમીન ઉપર પગ મૂકતો નથી આ તો. થાકતો નથી. બહુ બળુકો છે એમ કહે. વાછરડો બળુકો છે કે ખીલો ? ખીલો હલતો નથી. આખો દિ’ ઠેકડા મારે તો ખીલો હલતો નથી. ખીલાની તાકાત દેખાતી નથી. વાછરડાની તાકાત દેખાય છે. તાકાત ખીલાની છે, વાછરડાની નહિ.

એમ એ ચારિત્રમોહના પરિણામ છે કોધાદિ પરિણામ એની શક્તિ નથી. એની આત્મામાં જે શ્રદ્ધા-જ્ઞાનની શક્તિ છે એથી બળવાન શક્તિ છે એમ કહેવું છે. જે જોવાનું છે એ મુમુક્ષુએ જોવાનું છે. આ જોવાનું નથી. ખરેખર તો આ જોવા માટે એણે આંખ મીંચવી પડશે. ત્યારે ઓલું દેખાશે. એવી પરિસ્થિતિ છે. આંખ બંધ કરવી પડશે એણે. એના બદલે ઓલી આંખ બંધ થઈ જાય અને આ દેખાય. પછી મનમાં શંકા પડ્યા કરે, આમ કેમ હોય ? આવું કેમ થાતું હશે ? મંદ કષાયની કિંમત છે અને તીવ્ર કષાય પ્રત્યે ધૃણા છે. એમને મંદ કષાય ન રહ્યો અને તીવ્ર કષાય થયો. પોતાની દષ્ટિ, પોતાનું માપ એ રીતે માપે છે. એને મોક્ષમાર્ગનું સ્વરૂપ સમજાતું નથી. અને આવી બધી જ્યારે વાતો આવે છે ત્યારે પોતાનો દષ્ટિકોણ કયો સાચો છે અને કેવી રીતનો હોવો જોઈએ ? એ વિચારવા માટે આ બધી વાતો આવે છે. સામાન્ય બુદ્ધિથી કોઈ વિશિષ્ટ પ્રકારની આ બધી વિચારવાની શક્તિવાળાની વાતો છે.

મુમુક્ષુ :- પ્રસંગ જોઈને ભક્તિ જોવી જોઈએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. વિશેષ બહુમાન આવે. એ તો કહ્યું ને, કે જ્ઞાનીને ભીડમાં જોઈને પાત્ર મુમુક્ષુ હોય તો એને વિશેષ ભક્તિનું કારણ થાય છે. એ વખતે એને વધારે ખ્યાલ આવે છે. એને માટે નજર ફેરવવી પડે છે. એ પૃષ્ઠ (પત્ર પૂરો) થયો.

મુમુક્ષુ :- એ દષ્ટાંતથી ‘સોભાગભાઈ’ને સારો બોધ આપ્યો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. દષ્ટાંતથી ‘સોભાગભાઈ’ને કહ્યું, કે તમે જુઓ. ‘શ્રીકૃષ્ણ’ને તમે કઈ નજરે જુઓ છો ? એ તમે જુઓ.

પત્રાંક-૫૩૬

મુંબઈ, કારતક સુદ ૪, ગુરુ, ૧૯૫૧

આજે પત્ર ૧ પ્રાપ્ત થયું છે, અને તે સંબંધમાં યથાઉદય સમાધાન લખવાનું વિચારું છું અને તે પત્ર તરતમાં લખીશ.

બે પ્રકારની દશા મુમુક્ષુ જીવને વર્તે છે; એક 'વિચારદશા' અને બીજી 'સ્થિતપ્રજ્ઞદશા'. સ્થિતપ્રજ્ઞદશા વિચારદશા લગભગ પૂરી થયે અથવા સંપૂર્ણ થયે પ્રગટે છે. તે સ્થિતપ્રજ્ઞદશાની પ્રાપ્તિ આ કાળમાં કઠણ છે; કેમે આત્મપરિણામને વ્યાઘાતરૂપ યોગ આ કાળમાં પ્રધાનપણે વર્તે છે, અને તેથી વિચારદશાનો યોગ પણ સદ્ગુરુ, સત્સંગના અંતરાયથી પ્રાપ્ત થતો નથી, તેવા કાળમાં કૃષ્ણદાસ વિચારદશાને ઇચ્છે છે, એ વિચારદશા પ્રાપ્ત થવાનું મુખ્ય કારણ છે; અને તેવા જીવને ભય, ચિંતા, પરાભવાદિ ભાવમાં નિજબુદ્ધિ કરવી ઘટે નહીં; તોપણ ધીરજથી તેમને સમાધાન થવા દેવું; અને નિર્ભય ચિત્ત રખાવવું ઘટે છે.

૫૩૬ પત્ર છે એ 'અંબાલાલભાઈ' ઉપરનો છે.

'આજે પત્ર ૧ પ્રાપ્ત થયું છે, અને તે સંબંધમાં યથાઉદય સમાધાન લખવાનું વિચારું છું અને તે પત્ર તરતમાં લખીશ.' ઘણું કરીને ત્યારપછીનો પત્ર છે. એ પત્ર હશે એમ લાગે છે. કેમ કે બીજો પત્ર ૫૩૭ મો પણ 'અંબાલાલ' વગેરે મુમુક્ષુભાઈઓ ઉપરનો જ છે.

'બે પ્રકારની દશા મુમુક્ષુ જીવને વર્તે છે; એક 'વિચારદશા' અને બીજી 'સ્થિતપ્રજ્ઞદશા'.' આ સ્થિતપ્રજ્ઞ શબ્દ છે એ 'ગીતા'ની અંદર એનો પ્રયોગ કરેલો છે. ત્યાં જ્ઞાનીને સ્થિતપ્રજ્ઞ કહ્યા છે. જેની આત્મામાં બુદ્ધિ, પ્રજ્ઞા એટલે બુદ્ધિ સ્થિત એટલે સ્થિર થઈ છે. એને સ્થિતપ્રજ્ઞ કહીએ. આત્મામાં આત્માથી જે તુષ્ટ થયા, સ્થિતપ્રજ્ઞ... એને સ્થિતપ્રજ્ઞ કહીએ છીએ. ત્યાં એની વ્યાખ્યા પણ એમ જ કરી છે.

મુમુક્ષુ :- મનુષ્યમનમાં રહેલી સર્વ વાસનાઓ છોડી દે અને અંતરાત્મામાં જ

સંતુષ્ટ રહી આત્મસ્થિરતા પામે તે દશા. (ગીતા અધ્યાય-૨).

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ગીતા અધ્યાય-૨ છે ને ? બીજો અધ્યાય સાંખ્યયોગનો છે. ગીતામાં સાંખ્યયોગમાં બીજા અધ્યાયમાં આ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. આમ તો અર્જુનના મોઢેથી પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે કે સ્થિતપ્રજ્ઞનું સ્વરૂપ મને સમજાવો. પછી એના ઉત્તરમાં પ્રજ્ઞાએ કરીને આત્મામાં જેની સ્થિરતા છે. પ્રજ્ઞાએ કરીને એટલે ? વગર પ્રજ્ઞાએ નહિ, એમ ને એમ અધ્ધરથી નહિ. પ્રજ્ઞાએ કરીને જેની સ્થિરતા છે. એને સ્થિતપ્રજ્ઞ કહે છે.

‘બે પ્રકારની દશા મુમુક્ષુ જીવને વર્તે છે; એક વિચારદશા અને બીજી સ્થિતપ્રજ્ઞદશા. સ્થિતપ્રજ્ઞદશા વિચારદશા લગભગ પૂરી થયે અથવા સંપૂર્ણ થયે પ્રગટે છે.’ વિચારદશાથી આગળ વધે છે અને સ્વરૂપમાં સ્થિરતા થાય છે ત્યારે એને સ્થિતપ્રજ્ઞદશા કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- સમ્યગ્દર્શન ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સમ્યગ્દર્શન. આપણે સમ્યગ્દર્શન લેવું. એને ‘શ્રીમદ્જી’ તીવ્ર મુમુક્ષુ કહે છે. વિચારદશામાં રહેલા તે સામાન્ય મુમુક્ષુ. જે ૨૫૪માં કહ્યા. અને એક તીવ્રમુમુક્ષુજીવો. જે ક્ષણે ક્ષણે મોક્ષમાર્ગમાં અનન્યભાવે ગતિમાન જેના પરિણામો છે. મોક્ષ પ્રત્યે ગતિ કરે છે. સમયે સમયે મોક્ષ પ્રત્યે ગતિ કરે છે, એવા જેના પરિણામ છે એને તીવ્ર મુમુક્ષુ કહેવામાં આવે છે.

‘તે સ્થિતપ્રજ્ઞદશાની પ્રાપ્તિ આ કાળમાં કઠણ છે; કેમકે આત્મપરિણામને વ્યાઘાતરૂપ યોગ આ કાળમાં પ્રધાનપણે વર્તે છે,...’ એવી દશામાં કો’ક જીવ આવે. અબજોમાં એકાદો જીવ આવે. તેવી પરિસ્થિતિ છે. કેમકે પરિસ્થિતિ એવી છે કે આત્માના પરિણામમાં ઘાત થાય, જ્ઞાનપ્રાણનો, આનંદપ્રાણનો, સ્વરૂપ પરિણામનો ઘાત થઈ જાય, એવા ઘાતિ પરિણામના યોગ વર્તે છે. ઘાતિ પરિણામના યોગ વર્તે છે. એવી જ કોઈ પરિસ્થિતિ ઊભી હોય છે કે જીવોને એ સ્થિતિ ઘણી કઠણ થઈ પડે છે.

‘તેથી વિચારદશાનો યોગ પણ સદ્ગુરુ, સત્સંગના અંતરાયથી પ્રાપ્ત થતો નથી,...’ અને એ આ કાળની પરિસ્થિતિ જોતાં જેને વિચારદશાનો સુયોગ કહેવામાં આવે, સત્સંગ કહેવામાં આવે એવો સદ્ગુરુ, જ્ઞાનીપુરુષનો યોગ અને મુમુક્ષુઓનો

સત્સંગ અંતરાયથી, ઘણા અંતરાયથી પણ પ્રાપ્ત થતો નથી. એવો વિચારદશાનો યોગ, એમાં અંતરાયથી પ્રાપ્ત થતો નથી. સદ્ગુરુના યોગમાં અંતરાય રહે છે, મુમુક્ષુના યોગમાં અંતરાય રહે છે. આપણે એમ કહીએ કે આપણે...

‘તેવા કાળમાં કૃષ્ણદાસ વિચારદશાને ઇચ્છે છે,...’ એવા આ કાળમાં... ‘કૃષ્ણદાસ’ કરીને મુમુક્ષુ છે એની યોગ્યતા બહુ સારી છે. એ ‘વિચારદશાને ઇચ્છે છે, એ વિચારદશા પ્રાપ્ત થવાનું મુખ્ય કારણ છે;...’ એવી દશાને ઇચ્છવી તે દશા પ્રાપ્ત કરવાનું મુખ્ય કારણ છે. એટલે ખરેખર એમ કહ્યું, કે ભાવના પોતે ભાવના સફળ થવાનું મુખ્ય કારણ છે. જેને ભાવના હોય છે, તે ભાવના પોતે જ તે ભાવનાના સાફલ્યનું કારણ છે. ‘કૃષ્ણદાસ વિચારદશાને ઇચ્છે છે, એ વિચારદશા પ્રાપ્ત થવાનું મુખ્ય કારણ છે; અને તેવા જીવને ભય, ચિંતા, પરાભવાદિ ભાવમાં નિજબુદ્ધિ કરવી ઘટે નહીં;...’ જેને એવી મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત થાય એવી સુવિચારણાની દશા પ્રાપ્ત કરવી હોય તેણે, કેમ કે એ દશા તીવ્ર મુમુક્ષુતા ને સ્થિતપ્રજ્ઞતાનું કારણ છે. અને એ દશા જ કઠણ છે. એ દશા આવ્યા પછી બીજી દશા કઠણ નથી. એટલા માટે એમ કહે છે. તે જીવે શું ખ્યાલ રાખવા જેવો છે ?

ભલે એ ‘કૃષ્ણદાસ’ને લખ્યું. પણ અહીં એ વિચારવા જેવું છે કે એવા જીવે, જેણે આત્મપ્રાપ્તિને સુયોગ્ય એવી વિચારદશા પ્રાપ્ત કરવી હોય, એવી દશામાં આવવું હોય, એણે એ દશાની ભાવનાપૂર્વક કોઈપણ પ્રકારનો ભય રાખવા યોગ્ય નથી, કોઈપણ પ્રકારની ચિંતામાં રહેવા યોગ્ય નથી કે કોઈપણ ‘પરાભવાદિ ભાવમાં...’ એટલે પરાભવ એટલે Inferiority of complex પોતે નિરાશ થઈ જાય, હારી જાય. નિરાશ થઈ જાય અને હારી જાય. હતાશ થઈ જાય જેને એમ કહે છે. એવી હતાશબુદ્ધિ એણે કરવી ઘટે નહિ. આ ત્રણ પ્રકારના પરિણામ લીધા છે એ બહુ વિચારણાના અંતે લખેલી વાત છે. પોતે એ ભૂમિકામાંથી પસાર થયા છે અને જે જીવ પોતે એ દશામાં આવવા માગતો હોય, એને આ પરિસ્થિતિમાં કેવી રીતે સંભાળવું પડે ? એ જો ખરેખર ઉપયોગથી ચાલતો હોય તો એને ખ્યાલ આવે એવી વાત છે.

ફરીથી. ભય થાય ત્યારે એને પોતાની વિચારદશાનો ઉપયોગ ન રહે. કોઈ ચિંતાની પરિસ્થિતિમાં આવી જાય ત્યારે પોતાની વિચારદશાનો ખ્યાલ ન રહે અને ક્યાંક નિરાશ થઈ જાય એવી પરિસ્થિતિ થાય, કે આપણે ઘણા સમયથી વાંચીએ

છીએ, વિચારીએ છીએ. કાંઈ આપણું આગળ જ ચાલતું નથી. અથવા કાંઈ બીજો, ત્રીજા કોઈ કામ કરવા જઈએ છીએ પાછા પડીએ છીએ. કોઈ કામમાં સફળતા પણ મળતી નથી. બધી રીતે નિરાશ થઈ જાય. એને પરાભવ એટલે હાર કહે છે. પરાભવનો સીધો અર્થ છે હારી જવું.

એવા પરિણામ વખતે જેનો ઉપયોગ કામ કરતો હોય એને ખ્યાલ આવે કે આવા પરિણામને જીતવાની પણ એક લડાઈ ચાલે છે. એ વખતે જો વિવેકની જાગૃતિ હોય, તો જે અવિવેકના પરિણામ છે કે જે વિચારદશાને પ્રાપ્ત થવા દેતા નથી, એની સામે દ્વંદ્વ યુદ્ધ ચાલે છે. જેને દ્વંદ્વ ખેલાય છે એમ કહે છે. દ્વંદ્વ એટલે કુસ્તી. એ કુસ્તી કરે ત્યારે એને ખબર પડે કે આમાં કેટલી બળની જરૂર છે, કેટલી તાકાતની જરૂર છે અને પછી વિચારદશા આવે છે. નવરો પડે અને શાસ્ત્ર વાંચે અને સારા વિચાર આવે એને અહીં વિચારદશા કહેતા નથી. એ નથી. અમે તો રોજ શાસ્ત્ર વાંચીએ એ જાતની અમને કુદરતી ફૂરસદ પણ મળે છે. થોડી કે ઘણી, ઝાઝી જે કાંઈ મળતી હોય. અને અમારા પરિણામ બહુ સારા કામ કરે છે. એમ નથી. જ્યારે કોઈ ભયના, ચિંતાના અને પરાભવના હારની પરિસ્થિતિ ઊભી થાય, ત્યારે લડાઈ લડતો હોય અને ત્યારે હારતો ન હોય ત્યારે એ વિચારદશામાં પ્રવેશ કરે છે. ત્યાં સુધી મુમુક્ષુજીવને વિચારદશામાં પ્રવેશ નથી. એમ સમજવા યોગ્ય છે.

મુમુક્ષુ :- વિચારોનું ઘર્ષણ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભાવોનું ઘર્ષણ. ભાવોનું ઘર્ષણ થાય છે અને એ વખતે એને આ માર્ગમાં આવીને કેટલી કેળવણી લીધી છે અને કેટલી શક્તિ પ્રાપ્ત કરી છે એની કસોટી થાય છે. નહિતર તો નવરો પડીને શાસ્ત્ર વાંચે કે વિચારે કે ચર્ચા કરે ત્યારે એને ખબર ન પડે કે ઓલા વખતે મારે શું થવાનું ? આ એનું થર્મોમિટર છે.

એ તો આના જેવું જ છે. આપણે એક દષ્ટાંત દઈએ છીએ. એક માણસ રોજ તરવારના કે લાઠીના દાવ લાકડી લઈને શીખે છે. સામે એક માણસ લડતો હોય ત્યારે આ દાવ કરવો, બે સામે મારવા આવ્યા હોય ત્યારે આ દાવ કરવો. ત્રણ આવ્યા હોય ત્યારે ત્રણ બાજુથી હુમલો હોય તો આ દાવ કરવો. ચારે બાજુથી હુમલો હોય તો આવી રીતે લાકડી ફેરવવી કે તરવાર ફેરવવી. એકલો એકલો બધું કરે. પણ આવ્યો હોય ત્યારે કરે. ત્યારે સાચું. એટલે ત્યારે એની પરીક્ષા થાય છે. અથવા ત્યારે

એ જે કાંઈ શીખ્યો છે એ ખરેખર શીખ્યો છે કે ખરેખર નથી શીખ્યો એની પોતાને સમજ પડે છે.

મુમુક્ષુ :- કસોટી થાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ત્યારે એને કસોટી થાય છે. એક પ્રયોગ, જ્ઞાનનો પ્રયોગ છે ત્યાં. સમજણનો પ્રયોગ છે ત્યાં.

મુમુક્ષુ :- ચારે કષાયના નિમિત્તોમાં આપણે જો બચી શકીએ તો સાચું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. બચી શકીએ એટલે આ રીતે. કે ભયના કાળમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ભય નહિ, ચિંતાના કારણો ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ચિંતા નહિ અને હારના કારણો વખતે પણ એમાં નિજબુદ્ધિ ન રહે કે હું હારી ગયો. એવા મુમુક્ષુજીવે, જેને વિચારદશા પ્રાપ્ત થવાનું મુખ્ય કારણ છે તેવા જીવને આ પ્રકારના પરિણામ એને ઘટે નહિ.

‘તોપણ ધીરજથી તેમને સમાધાન થવા દેવું;...’ અને છતાં કાંઈક થોડુંઘણું થાય. ન થાય એવું નહિ, થોડુંઘણું કદાચ થાય ‘તોપણ ધીરજથી તેમને સમાધાન થવા દેવું;...’ એને ત્યાં કોઈ પ્રસંગ બન્યો છે. કોઈ પ્રાસંગિક વાત છે. એકબાજુથી દર્શનપરિહાસમાં આવેલો જીવ છે. બીજી બાજુથી યોગ્યતા સારી છે. બીજી બાજુથી કોઈ એવો ઘરની અંદર પ્રસંગ બન્યો છે. તો કહે છે એને ધીરજથી સમાધાન થવા દેવું.

‘અને નિર્ભય ચિત્ત રખાવવું ઘટે છે.’ એને કોઈ ભય રાખવાની જરૂર નથી. તમે બધા ત્યાં સાથે છો. તો એના ચિત્તમાં નિર્ભયતા અને નિશ્ચિંતતા ઉત્પન્ન થાય એ રીતે એની સાથે તમે એના સમાગમમાં આવજો. એ પ્રકારની ચર્ચા, એ પ્રકારની વાર્તા, એ પ્રકારનો સત્સંગ કે જેથી એના પરિણામમાં એ દશા ઉત્પન્ન થાય નહિ, અથવા મોળી પડી જાય. એમ લેવું.

જુઓ ! આ કેવી વાત થઈ ? સંસારની અંદર કોઈ જેના ઉપર પ્રેમ હોય, એ આર્થિક સ્થિતિમાં નબળો પડે ત્યારે માણસ પૈસાની મદદ કરે ને ? ભાઈ ! મોળા પડી ગયા છે, તો કહે, તમે મુંઝાશો નહિ. અમે તમારી પડખે ઊભા છીએ, કાંઈ અમારા જેવું કામ હો તો તમે કહી દેજો. અમને વાંધો નથી.

એમ મુમુક્ષુને કોઈ ચિંતા, ભય, પરાભવનો પ્રસંગ ઊભો થાય ત્યારે બીજા મુમુક્ષુ આમ મદદ કરે. આ એમાંથી એ તાત્પર્ય નીકળે છે. આને ચિંતાનું કારણ છે. એને

ચિંતા ન થાય એ પ્રકારનો સત્સંગ કરવો. ભયનું કારણ છે તો એને ભય ન થાય એવો સત્સંગ કરવો. એ પ્રકારના સત્સંગમાં રહીને એના પરિણામ સુધરે એવી મદદ કરે. એમ કહેવું છે. એનું નામ મુમુક્ષુ મુમુક્ષુ વચ્ચેનો સંગ છે. યોગ્ય સંગ એ છે. એ શિક્ષા આપી છે. જુઓ ! કેટલી વાતો નીકળે છે. જે પ્રસંગો ચાલ્યા છે એમાંથી કેટલી કેટલી વાતો નીકળે છે.

મુમુક્ષુ :- હજી વિચારબળ પેદા નથી થતું. કાલે જે ચર્ચાનો વિષય આપણે યાદ કરીએ કુદરતી એનો જવાબ આજે આવી ગયો. એમાં આ કારણો વિચારબળમાં બાધક પડે છે. વિચારબળ પ્રગટ નહિ થવામાં આ ત્રણે કારણો પ્રતિબંધ પડે છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ત્રણ કારણ હોય તો પોતાના પરિણામ બગડી જાય. એટલે એને ચિંતા ભય મુખ્યપણે તો ન થાય એટલું સંભાળવું જોઈએ.

જ્યાં સુધી પોતાનું અનંત સામર્થ્યવંત, જેમાં અનંત શાંતિ છે અને જેમાં આકુળતાનું નામનિશાન અને ગંધ પણ નથી, એવું પોતાનું જે મહાન સ્વરૂપ છે એ જ્યાં સુધી જોયું નથી ત્યાં સુધી અવલંબન હાથ આવતું નથી. જ્યારે અવલંબન હાથ આવતું નથી ત્યારે એને બળ શેના આધારે કરે ? આ વાત સ્વરૂપના આધારે આવે તો તો પરિણામમાં એકદમ બળ આવે છે. એટલે જ્ઞાનીપુરુષોને, મોક્ષમાર્ગી ધર્માત્માઓને તો વાંધો નથી આવતો. જે કાંઈ કઠણાઈ છે એ મુમુક્ષુની દશામાં જ છે. એ દશા જો સાંગોપાંગ પાર પડી ગઈ તો પછી આગળ તો કોઈ તકલીફ નથી. એ દશાની અંદર એણે પોતે કેમ પ્રવર્તવું અને બીજાએ કેમ એની સાથે પ્રવર્તવું, આ બધી વાતોના ખુલાસા આમાંથી મળે છે. બીજાએ પણ એના પરિણામ વધારે સુધરે એ પ્રકારે એની સાથે સમાગમમાં આવવું. એની ચિંતા ઘટી જાય, એનો ભય ઘટી જાય એવી જાતની ધાર્મિક મદદ કરવી. કેવી ? આ ધાર્મિક મદદ છે એની.

મુમુક્ષુ :- ભય નામની ચીજ તો સમ્યગ્દષ્ટિની ડિક્શનેરીમાંથી ખલાસ થઈ ગઈ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો ખલાસ થઈ.

મુમુક્ષુ :- પણ અમારા જેવાને તો ભય નિરંતર વર્તે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એટલે જેને ભય છે એણે ભય કેવી રીતે મટે એની વિચારણા સાથે મળીને એ કરવા જેવું છે. એનું નામ સત્સંગ છે. જ્ઞાનીઓને તો શું છે કે મોટો આધાર છે. એ પરમાત્માના પડખે ચડ્યા છે અથવા એની પડખે પરમાત્મા ચડી

ગયા છે એટલે એને વાંધો નથી. પણ જેણે ઘર જોયું નથી, નિજઘર જોયું નથી, એને આલંબન તો હાથ આવતું નથી. એને સુવિચારણા એ એક જ આધાર છે અને સત્સંગ બીજો એને આધાર છે. એમાં સત્સંગ બહુ મોટો આધાર છે. કેમ કે એવા વખતે વિચારણા મોળી પડી જાય, વિચારણાનો અભાવ થઈ જાય, બંધ પડી જાય, એ બધી સંભાવના છે. જ્યારે સત્સંગ હોય તો એને બળ મળે છે.

કેમ કે એને બાહ્ય સંયોગોના અવલંબને આ નબળાઈ આવી છે. રોગનું કારણ મુખ્યપણે બાહ્ય પરિસ્થિતિ છે, તો એની સામે દવા પણ આ સત્સંગની લીધી. કે બહારમાં એને સત્સંગ રહે. જો એ વખતે પોતે સત્સંગ વિશેષપણે આરાધે તો એને એ પરિણામની અંદર શક્તિ કેળવવાનો એ પ્રસંગ નિમિત્ત પડે છે. એ પ્રસંગ એને પોતાની શક્તિ કેળવવાનું નિમિત્ત પડે છે. લાભનું કારણ થાય છે. નહિ તો નુકસાનનું કારણ થાય છે. આત્મિક નુકસાન થાય કાં આત્મિક લાભ થાય. તો આત્મિક લાભ થવા અર્થે આ ‘અંબાલાલભાઈ’ને શીખામણ આપી છે કે એ વ્યક્તિ યોગ્ય છે. ‘કૃષ્ણદાસભાઈ’ની યોગ્યતા બહુ સારી છે. એ અજ્ઞાનપરિષદ સુધી, દર્શનપરિષદ સુધી આવેલા છે અને એને કોઈ પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ છે તો એની યોગ્યતા ડીણી ન થાય એવી રીતે તમારે એના સમાગમમાં રહેવા જેવું છે. આટલી શીખામણ આપી છે. કેવી વાતો નીકળી છે !

મુમુક્ષુ :- એક મુમુક્ષુને બીજા મુમુક્ષુ સાથે કેવા પ્રકારનો વ્યવહાર હોવો જોઈએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કેવો અંતરંગ વ્યવહાર છે આ ! બીજી મદદ તો બીજા લોકો કરી શકે. સગા-સ્નેહી હોય તો બીજી મદદ કરી શકે. બીજી રીતે આશ્વાસન આપે. જે કાંઈ પરિસ્થિતિ બની હોય એનું સાંસારિક આશ્વાસન આપે. પણ એના પરિણામની અંદર લાભ થાય અને નુકસાન ન થાય એ તો મુમુક્ષુ સિવાય બીજો કોઈ આધાર નથી. કાં તો એને જ્ઞાનીનો સમાગમ હોય તો વાંધો ન આવે.

‘ગુરુદેવ’નો તો બહુ સારો દષ્ટાંત છે. આ તો મહાપુરુષના આચરણ ઉપરથી આ બધી શિખવાનું મળે એવું છે. જો ધ્યાન રાખીએ તો. (એક મુમુક્ષુ) ‘અમદાવાદ’વાળા. ‘અમદાવાદ’માં વાંચન કરનારા (હતા). મારા પિતાશ્રીના તો ખાસ સ્નેહી હતા, મિત્ર જેવા હતા. એમને ત્યાં જ ઉતરે એ તો. ઘણા વર્ષો પહેલા. મારા બાળપણથી ... વ્યાપારિક સંબંધ અને અંગત સ્નેહ હતો. એમની છેલ્લી પરિસ્થિતિ પરિણામની બહુ

ખરાબ હતી. એનું કારણ વેપારની અંદર બહુ મોટું નુકસાન થયું હતું. થોડા સદ્દાની લાઈને ચડી ગયા હતા. એમાં પૈસા બહુ ખોયા. મગજ અસ્થિર થઈ ગયું. અને આપઘાત કરવાના પરિણામ આવી ગયા. અગાસી ઉપરથી પડતું મૂકે એવા. ‘ગુરુદેવ’ને ખબર પડી. અસ્થિરપણું થઈ ગયું હતું. બોલવા-ચાલવામાં થોડો ખ્યાલ આવી જાય કે આને થોડી અસ્થિરતા છે. Normal position માં નથી.

બીજી સમ્મેદશિખરની યાત્રામાં ‘ગુરુદેવે’ એને સાથે લીધા હતા. એને ગાડીમાં આગળ બેસાડ્યા હતા. હું તો બધાને યાત્રામાં લઈ ગયો, કહે. અહીંયાં એને મારી ભેગા બેસાડો, આગળની સીટમાં બેસાડો. પાછળ (બીજા મુમુક્ષુ) અને ‘ગુરુદેવ’ બેસે. આગળ આ. Through out યાત્રામાં સાથે લીધા હતા. શું કરવા ? બીજી તો કોઈ અપેક્ષાબુદ્ધિ નહોતી. એ તો પરિસ્થિતિ બહારની તો કોઈ એવી પરિસ્થિતિ હતી નહિ. ‘ગુરુદેવ’ તો અબજપતિ હોય એની પણ દરકાર નહોતા કરતા. એ જીવના પરિણામ ન બગડે. પાછી ઉંમર પાછલી હતી. જીવનની ઉત્તર અવસ્થામાં પહોંચેલા હતા. એનું તો બધું બગડી જાય, બધું બગડી જાય. પરિણામ એના ન બગડે. એ પરિણામની મદદ છે. જ્ઞાનીપુરુષોને આટલો વિકલ્પ આવે છે. મુમુક્ષુ મુમુક્ષુને તો આવે જ્ઞાનીપુરુષને આટલો વિકલ્પ આવે છે. કોઈવાર ન પણ આવે. એનો બાધ નથી. પણ આવે છે. આપણે તો એ લેવાનું છે, અહીંયાં પ્રાસંગિક જે વાત છે એમાં. ૫૩૬ (પત્ર પૂરો) થયો.

પત્રાંક-૫૩૭

મુંબઈ, કારતક સુદ ૭, શનિ, ૧૯૫૧

શ્રી સત્પુરુષોને નમસ્કાર

શ્રી સ્તંભતીર્થવાસી મુમુક્ષુજનો પ્રત્યે,

શ્રી મોહમયી ભૂમિથી....ના આત્મસ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય.

વિશેષ વિનંતી કે મુમુક્ષુ અંબાલાલનું લખેલ પત્ર ૧ આજે પ્રાપ્ત થયું છે.

કૃષ્ણદાસને ચિત્તની વ્યગ્રતા જોઈને, તમારાં સૌનાં મનમાં ખેદ રહે

છે, તેમ બનવું સ્વાભાવિક છે. જો બને તો 'યોગવાસિષ્ઠ' ગ્રંથ ત્રીજા પ્રકરણથી તેમને વંચાવશો, અથવા શ્રવણ કરાવશો; અને પ્રવૃત્તિક્ષેત્રથી જેમ અવકાશ મળે તથા સત્સંગ થાય તેમ કરશો. દિવસના ભાગમાં તેવો વધારે વખત અવકાશ લેવાનું બને તેટલો લક્ષ રાખવો યોગ્ય છે.

સમાગમની ઇચ્છા સૌ મુમુક્ષુ ભાઈઓની છે એમ લખ્યું તે વિષે વિચારીશ. માગશર મહિનાના છેલ્લા ભાગમાં કે પોષ મહિનાના આરંભમાં ઘણું કરી તેવો યોગ થવો સંભવે છે.

કૃષ્ણદાસે ચિત્તમાંથી વિક્ષેપની નિવૃત્તિ કરવા યોગ્ય છે. કેમકે મુમુક્ષુ જીવને એટલે વિચારવાન જીવને આ સંસારને વિષે અજ્ઞાન સિવાય બીજો કોઈ ભય હોય નહીં. એક અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ઇચ્છવી એ રૂપ જે ઇચ્છા તે સિવાય વિચારવાન જીવને બીજી ઇચ્છા હોય નહીં, અને પૂર્વકર્મના બળે તેવો કોઈ ઉદય હોય તોપણ વિચારવાનના ચિત્તમાં સંસાર કારાગૃહ છે, સમસ્ત લોક દુઃખે કરી આર્ત છે, ભયાકુળ છે, રાગદ્વેષનાં પ્રાપ્ત ફળથી બળતો છે, એવો વિચાર નિશ્ચયરૂપ જ વર્તે છે; અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો કંઈ અંતરાય છે, માટે તે કારાગૃહરૂપ સંસાર મને ભયનો હેતુ છે અને લોકનો પ્રસંગ કરવા યોગ્ય નથી, એ જ એક ભય વિચારવાનને ઘટે છે.

મહાત્મા શ્રી તીર્થકરે નિર્ગ્રથને પ્રાપ્તપરિષદ સહન કરવાની ફરી ફરી ભલામણ આપી છે. તે પરિષદનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરતાં અજ્ઞાનપરિષદ અને દર્શનપરિષદ એવા બે પરિષદ પ્રતિપાદન કર્યા છે, કે કોઈ ઉદયયોગનું બળવાનપણું હોય અને સત્સંગ, સત્પુરુષનો યોગ થયા છતાં જીવને અજ્ઞાનનાં કારણો ટાળવામાં હિમ્મત ન ચાલી શકતી હોય, મુઝવણ આવી જતી હોય, તોપણ ધીરજ રાખવી; સત્સંગ,

સત્પુરુષનો યોગ વિશેષ વિશેષ કરી આરાધવો; તો અનુક્રમે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થશે; કેમકે નિશ્ચય જે ઉપાય છે, અને જીવને નિવૃત્ત થવાની બુદ્ધિ છે, તો પછી તે અજ્ઞાન નિરાધાર થયું છતું શી રીતે રહી શકે ? એક માત્ર પૂર્વકર્મયોગ સિવાય ત્યાં કોઈ તેને આધાર નથી. તે તો જે જીવને સત્સંગ, સત્પુરુષનો યોગ થયો છે અને પૂર્વકર્મનિવૃત્તિ પ્રત્યે પ્રયોજન છે, તેને ક્રમે કરી ટળવા જ યોગ્ય છે, એમ વિચારી તે અજ્ઞાનથી થતું આકુળવ્યાકુળપણું તે મુમુક્ષુજીવે ધીરજથી સહન કરવું, એ પ્રમાણે પરમાર્થ કહીને પરિષદ કહ્યો છે. અત્ર અમે સંક્ષેપમાં તે બેય પરિષદનું સ્વરૂપ લખ્યું છે. આ પરિષદનું સ્વરૂપ જાણી સત્સંગ, સત્પુરુષના યોગે, જે અજ્ઞાનથી મુઠવણ થાય છે તે નિવૃત્ત થશે એવો નિશ્ચય રાખી, યથાઉદય જાણી, ધીરજ રાખવાનું ભગવાન તીર્થકરે કહ્યું છે; પણ તે ધીરજ એવા અર્થમાં કહી નથી, કે સત્સંગ, સત્પુરુષના યોગે પ્રમાદ હેતુએ વિલંબ કરવો તે ધીરજ છે, અને ઉદય છે, તે વાત પણ વિચારવાન જીવે સ્મૃતિમાં રાખવા યોગ્ય છે.

શ્રી તીર્થકરાદિએ ફરી ફરી જીવોને ઉપદેશ કહ્યો છે; પણ જીવ દિશામૂઢ રહેવા ઇચ્છે છે ત્યાં ઉપાય પ્રવર્તી શકે નહીં. ફરી ફરી ઠોકી ઠોકીને કહ્યું છે કે એક આ જીવ સમજે તો સહજ મોક્ષ છે, નહીં તો અનંત ઉપાયે પણ નથી. અને તે સમજવું પણ કંઈ વિકટ નથી, કેમકે જીવનું સહજ જે સ્વરૂપ છે તે જ માત્ર સમજવું છે; અને તે કંઈ બીજાના સ્વરૂપની વાત નથી કે વખતે તે ગોપવે કે ન જણાવે, તેથી સમજવી ન બને. પોતાથી પોતે ગુપ્ત રહેવાનું શી રીતે બનવા યોગ્ય છે ? પણ સ્વપ્નદશામાં જેમ ન બનવા યોગ્ય એવું પોતાનું મૃત્યુ પણ જીવ જુએ છે, તેમ અજ્ઞાનદશારૂપ સ્વપ્નરૂપયોગે આ જીવ પોતાને, પોતાનાં નહીં એવાં બીજાં દ્રવ્યને વિષે સ્વપણે માને છે; અને એ જ માન્યતા તે સંસાર છે, તે જ અજ્ઞાન છે, નરકાદિ ગતિનો હેતુ

તે જ છે, તે જ જન્મ છે, મરણ છે અને તે જ દેહ છે, દેહના વિકાર છે, તે જ પુત્ર, તે જ પિતા, તે જ શત્રુ, તે જ મિત્રાદિ ભાવ કલ્પનાના હેતુ છે, અને તેની નિવૃત્તિ થઈ ત્યાં સહજ મોક્ષ છે; અને એ જ નિવૃત્તિને અર્થે સત્સંગ, સત્પુરુષાદિ સાધન કહ્યાં છે; અને તે સાધન પણ જીવ જો પોતાના પુરુષાર્થને તેમાં ગોપવ્યા સિવાય પ્રવર્તાવે તો જ સિદ્ધ છે. વધારે શું કહીએ ? આટલો જ સંક્ષેપ જીવમાં પરિણામ પામે તો તે સર્વ વ્રત, યમ, નિયમ, જપ, યાત્રા, ભક્તિ, શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિ કરી છૂટ્યો એમાં કંઈ સંશય નથી. એ જ વિનંતિ.

આ.સ્વ. પ્રણામ.

૫૩૭. ‘શ્રી સત્પુરુષોને નમસ્કાર.’ ‘અંબાલાલ’ આદિ ‘શ્રી સ્તંભતીર્થવાસી મુમુક્ષુજનો પ્રત્યે, શ્રી મોહમયી ભૂમિથી.... ના આત્મસ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. વિશેષ વિનંતી કે મુમુક્ષુ અંબાલાલનું લખેલ પત્ર ૧ આજે પ્રાપ્ત થયું છે. કૃષ્ણદાસને ચિત્તની વ્યગ્રતા જોઈને,...’ પરિણામમાં વ્યગ્રતા આવી ગઈ છે. ‘તમારાં સૌના મનમાં ખેદ રહે છે,...’ કે અરે...રે...! આવો મુમુક્ષુ છે, યોગ્ય લાયકાતવાળો મુમુક્ષુ છે, એના પરિણામ વ્યગ્ર થાય છે. ‘તેમ બનવું સ્વાભાવિક છે.’ જે પ્રસંગ બન્યો છે તેમાં એમ બનવું તે અસ્વભાવિક નથી. કેમ કે હજી મુમુક્ષુની ભૂમિકા છે એટલે સ્વભાવિકપણે વ્યગ્રતા આવવી એ કાંઈ અસંભવિત વાત નથી. સંભવિત છે.

તેથી ‘જો બને તો ‘યોગવાસિષ્ઠ’ ગ્રંથ ત્રીજા પ્રકરણથી તેમને વંચાવશો,...’ મુમુક્ષુ પ્રકરણ છે. ત્યાંથી તેમને વંચાવશો. ‘અથવા શ્રવણ કરાવશો;...’ એ પોતે વાંચવાની સ્થિતિમાં ન હોય, તો એ સાંભળે અને તમે વાંચો એવું કાંઈક કરજો. ‘અને પ્રવૃત્તિક્ષેત્રથી જેમ અવકાશ મળે તથા સત્સંગ થાય તેમ કરશો.’ જુઓ ! એ જે પ્રવૃત્તિમાં છે એ પ્રવૃત્તિથી એને દૂર રાખજો. જે પ્રસંગ છે એ પ્રસંગથી એને દૂર રાખજો. અને સત્સંગ એને વધારેમાં વધારે મળે એમ કરજો.

મુમુક્ષુ :- સરસ દવા આપી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘અંબાલાલભાઈ’ને આ શિખામણ આપી છે.

‘દિવસના ભાગમાં તેવો વધારે વખત અવકાશ લેવાનું બને તેટલો લક્ષ રાખવો યોગ્ય છે.’ અને બને તો આખો દિવસ નહિતર બની શકે એટલો વધુમાં વધુ સમય તમારે એની સાથે રહેવું.

મુમુક્ષુ :- દિવસના ભાગમાં ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- દિવસના ભાગમાં વધારેમાં વધારે રહેવું.

‘સમાગમની ઈચ્છા સૌ મુમુક્ષુ ભાઈઓની છે એમ લખ્યું...’ એટલે પોતાના સમાગમની. ‘તે વિષે વિચારીશ. માગશર મહિનાના છેલ્લા ભાગમાં કે પોષ મહિનાના આરંભમાં ઘણું કરી તેવો યોગ થવો સંભવે છે.’ એ અંદાજ સમય લખ્યો છે એમણે, પણ અનિશ્ચિત છે.

‘કૃષ્ણદાસે ચિત્તમાંથી વિક્ષેપની નિવૃત્તિ કરવા યોગ્ય છે.’ જે એનું ચિત્ત ડહોળાઈ ગયું છે અને વ્યગ્રતા ઉત્પન્ન થઈ છે એ તો નિવૃત્ત કરવા જેવું છે. એ પરિણામમાં ખૂંચવા જેવું નથી, એ પરિણામમાં વધારે આગળ વધાય એ કરવા જેવું નથી. એ તો પરિણામ ટાળવા જેવા છે. પ્રયત્ન કરીને પણ ટાળવા જેવા છે. ‘કેમકે મુમુક્ષુ જીવને એટલે વિચારવાન જીવને...’ મુમુક્ષુજીવ એટલે ક્યો ? મંદિર આવે છે માટે મુમુક્ષુ નહિ, દર્શન કરવા આવે છે માટે મુમુક્ષુ નહિ, સાંભળવા બેસે છે માટે મુમુક્ષુ નહિ. વિચારવાન જીવને અહીં મુમુક્ષુ કહે છે. જે આત્મહિતને વિચારી શકે છે એવી પરિસ્થિતિમાં આવે, એને મુમુક્ષુ કહીએ. આત્મહિતનો જેને વિચાર ન હોય એને મુમુક્ષુ કહેતા નથી.

એવા ‘વિચારવાન જીવને આ સંસારને વિષે અજ્ઞાન સિવાય બીજો કોઈ ભય હોય નહીં.’ શું કહે છે અહીંયાં ? કે બીજા મુમુક્ષુને એમ કહ્યું છે કે તમે એને સત્સંગ આપજો. હવે પોતે પાછા પત્ર લખે છે. આ કાગળ એને વંચાવવાનું કહે છે. એ તો અરસપરસ વંચાવતા હતા. ‘શ્રીમદ્જી’નો જે પત્ર આવે એ બધાને વંચાવે અને બહારગામ પણ કોઈને વાંચવા મોકલે. ‘મુમુક્ષુ જીવને એટલે વિચારવાન જીવને આ સંસારને વિષે અજ્ઞાન સિવાય બીજો કોઈ ભય હોય નહીં.’

કાલે બપોરે આપણે વાત થઈ હતી. અજગર જોવે તો ભય થાય પણ મિથ્યાત્વનો અજગર દેખાતો નથી. અજગર તો આખે આખો માણસને ગળી જાય એમ કહેવાય છે. આ તને આખે આખો ગળી જાય એવો મોટો અજગર છે. આત્માને આખો ગળી

જાય એવો અજગર છે. એનો ભય નથી. ઓલો દૂર હોય તો દેખાય. નજીક હોય તો તો ભય થાય. પણ ૨૦૦-૫૦૦ ફૂટ દૂર હોય તો પણ ધૂજે કે હમણા પલકારામાં અહીં પોગી જશે. એને તો જોવે અને ભય થાય. અજ્ઞાનનો અને મિથ્યાત્વનો ભય થતો નથી. મોટો અજગર તો એ છે.

કહે છે કે કોઈ પ્રતિકૂળ પ્રસંગ ઊભો થાય છે ત્યારે જીવને ભય થાય છે. શું થાશે ? અરે...! શું થાશે ? શું થાશે ? શું થાશે ? કહે છે કે તારા આત્માને તો કાંઈ થવાનું નથી. જે સ્વરૂપે કરીને અવ્યાબાધ છે અને શાશ્વત છે. કેવો છે ? જેને કોઈ બાધા પહોંચાડી શકે નહિ અને જે શાશ્વતપણે અને અવ્યાબાધપણે રહે એવું જેનું સ્વરૂપ છે તો તને ભય શેનો થાય છે ? તારો એક પ્રદેશ કોઈ ખાંગો કરી શકે એમ નથી, કે તારો એક ગુણ કોઈ લઈ જઈ શકે એમ નથી. તારી પૂર્ણતામાં કોઈ અપૂર્ણતા આવી શકે એવું નથી. અને સંયોગમાં જે ફેરફાર થાય છે એને ને તારે કાંઈ લેવા દેવા નથી. ભિન્ને ભિન્ન છે. પછી તને ભય શેનો ? કે એને અજ્ઞાન સિવાય... આવા સ્વરૂપને ભૂલી જાઉં, આવા સ્વરૂપને ચૂકી જાઉં એનો ભય રાખવો. બાકી બીજો ભય રાખવો નહિ એમ કહે છે. બહુ સારો પેરેગ્રાફ આપ્યો છે. મુમુક્ષુએ કેવા પ્રકારે વર્તવું ? ભય, ચિંતા અને પરાભવના પ્રસંગો ઉત્પન્ન થાય તો મુમુક્ષુએ કેવા પરિણામે વર્તવું ? એ આ ભૂમિકાની વાત કરી.

આ જીવને 'અજ્ઞાન સિવાય બીજો કોઈ ભય હોય નહીં.' રાત્રિ-દિવસ એને ચિંતા થાય તો આ ચિંતા થવાની જરૂર છે, કે મારું અજ્ઞાન હજી કેમ ટળતું નથી અને મને કેમ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થતી નથી ? આ ચિંતામાં એણે રહેવું જોઈએ. એ ચિંતામાં ભલે દુબળો પડી જાય, એ ચિંતામાં ભલે એને ખાવું ન ભાવે, એ ચિંતામાં ભલે એની ઊંઘ ઊડી જાય તો એ એને માટે ઇષ્ટ છે. પણ ચિંતા કરવી તો આ એક જ કરવા જેવી છે.

મુમુક્ષુ :- ભય પણ એનો અને ચિંતા પણ એની.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભય પણ એનો અને ચિંતા પણ એની જ રાખવી. સિવાય બીજી રાખવી નહિ. બાકી જે પૂર્વકર્મ અનુસાર થવાનું હશે તે થશે અને જે થશે એમાં આપણને વાંધો આવવાનો નથી. અવ્યાબાધ સ્વરૂપી છીએ. અથવા ગમે તે પરિસ્થિતિમાં ચલાવવું. ચલાવવું એટલે જીવનનિર્વાહ ગમે તે પરિસ્થિતિમાં લોકોને ચાલે

જ છે ને ? ૨૦૦-૩૦૦ના પગારદાર માણસ છે અને ૩૦ હજારના પગારદાર માણસ છે અને ૩ લાખની આવકવાળા માણસો છે. બધા જીવે છે ને. કોણ મરી જાય છે ? બધા પોતાનો નિર્વાહ કરે જ છે. થોડી અનુકૂળતા અને થોડી પ્રતિકૂળતા માટે આખા આત્માને એમાં હોમી દેવો અને અનંત કાળ બગાડી નાખવો, એ કાંઈ કરવા યોગ્ય નથી.

તેથી ‘એક અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ઇચ્છવી એ રૂપ જે ઇચ્છા તે સિવાય વિચારવાન જીવને બીજી ઇચ્છા હોય નહીં,...’ પ્રતિકૂળતા દૂર કરું અને અનુકૂળતા લાવું એ ઇચ્છા વિચારવાનને ન હોય. વિચારવાનને તો એમ હોય કે એ અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતાની તને જે પરિણામની ઇચ્છા થાય છે અને આ તારું અજ્ઞાન છે, આ તારો મોહ છે અને આ જ તને મોટી મુશ્કેલીનું કારણ છે. દુર્ગતિનું કારણ તો આ છે. અથવા તારા અનંત દુઃખનું કારણ આ છે અને અનંત દુઃખ મટાડવું હોય તો તું આને છોડ. અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતાની કલ્પનાને જ્ઞાને કરીને તું નિવૃત્ત કરી દે. જ્ઞાન વડે અનુકૂળતા તે અનુકૂળતા નથી, પ્રતિકૂળતા તે પ્રતિકૂળતા નથી. એવું જ્ઞાન કર. એ કરવા યોગ્ય છે.

‘એક અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ઇચ્છવી એ રૂપ જે ઇચ્છા...’ ઇચ્છા કહો કે અહીંયાં ભાવના કહો. ‘તે સિવાય વિચારવાન જીવને બીજી ઇચ્છા હોય નહીં, અને પૂર્વકર્મના બળે તેવો કોઈ ઉદય હોય...’ પ્રતિકૂળતાનો ‘તોપણ વિચારવાનના ચિત્તમાં...’ પહેલેથી એ ખ્યાલમાં છે કે ‘સંસાર કારાગૃહ છે,...’ જેલમાં વળી સુખની અપેક્ષા રાખવી એ ખોટું જ છે ને ? સજા ભોગવવા માટે જેલમાં નાખેલો છે. હવે અહીંયાં તું સુખસગવડ માગે છો. એ તો તારી ખોટી જ વાત છે. ‘કારાગૃહ છે, એ સમસ્ત લોક દુઃખે કરીને આર્ત છે.’ બધા જ દુઃખી છે. બધા જ ભયમાં જીવે છે. પૈસાવાળા હોય કે રાજા હોય કે બધા જ ભયમાં જીવે છે.

એ ‘રાગદ્વેષનાં પ્રાપ્ત ફળથી....’ પૂર્વે કરેલા રાગદ્વેષના ફળથી બધા સળગે છે, બધા બળે છે. ‘એવો વિચાર નિશ્ચયરૂપ જ વર્તે છે;...’ આવો એણે પહેલેથી નિર્ણય કરી રાખ્યો છે. એટલે જેને ખબર છે કે અહીંયાં આ બધું આવું જ હોય, એને એ વાત હળવી થઈ જાય છે. હળવી ન થાય તો ભારે થાય અને ભાર થાય તો દુઃખમાં ડૂબી જાય, પરિણામ બગાડી જાય. એટલા માટે એ વાતને હળવી કરવાનો એક ન્યાય લીધો છે. બીજો પણ ન્યાય સાથે લીધો છે. વિશેષ લઈશું...

તા. ૩૦-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૩૭
પ્રવચન નં. ૨૩૯

મુમુક્ષુ :- કાલે એક વાત આવી હતી વિચારવાન જીવને અજ્ઞાન ટાળવા સિવાય બીજી ઇચ્છા હોય નહિ. તો જે બીજી ઇચ્છા દિવસભરમાં અહોરાત્રી જે રહે છે તો શું લેવું ? કેવી રીતે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મુખ્યપણે ઇચ્છા હોય. ઉદય પ્રમાણે વિકલ્પ તો આવે. આર્તધ્યાન થાય છે એ કરવા યોગ્ય નથી. બીજી ઇચ્છાઓમાં, બીજા પદાર્થોમાં આર્તધ્યાનમાં પોતાનો હેતુ વિસ્મરણ થાય, અજ્ઞાન ટાળવાનો જે હેતુ છે એ વિસ્મરણ થાય, એ કર્તવ્ય નથી. એ વિષય ત્યાંથી મળે છે. પાનું ૪૩૫, ૫૩૭મો પત્ર.

‘કૃષ્ણદાસભાઈ’ કરીને કોઈ મુમુક્ષુ છે. ‘ખંભાત’ના. કોઈ પ્રતિકૂળતાના પ્રસંગમાં ચિત્તની વ્યગ્રતા એમને રદ્ધા કરે છે. એમની વ્યગ્રતા જોઈને બીજાને પણ ખેદ રહે છે. એમને વર્તમાનમાં એ દુઃખનો પ્રસંગ છે અને પરિણામ ઘણા બગડે છે. એ ન બગડે તો સારું. યોગ્યતાવાળા જીવ છે. એટલી એની પૂર્વભૂમિકા છે. એના માટે એમ લખે છે. બહુ સારું માર્ગદર્શન છે. આ પેરેગ્રાફમાં મુમુક્ષુની કેવી ભૂમિકા હોય, પોતાને મેળવવા માટે છે. ભલે ‘કૃષ્ણદાસભાઈ’ને ઉદ્દેશીને લખેલું છે તોપણ પોતે એને મેળવવા જેવું છે અને વિચારવા જેવું છે.

‘કૃષ્ણદાસે ચિત્તમાંથી વિક્ષેપની નિવૃત્તિ કરવા યોગ્ય છે.’ એમણે વ્યગ્રતા અથવા ચિત્તવિક્ષેપ છે એ છોડી દેવા યોગ્ય છે. કેમકે એના આત્માને નુકસાન જ થશે. સંયોગના લક્ષે જેટલી કોઈ ઉપાધિ થાય, આર્તધ્યાન થાય, વ્યગ્રતા થાય, આકુળતા થાય, ચિત્તમાં વિક્ષેપ થાય એ બધું આત્માને નુકસાનનું કારણ છે. કેમ નિવૃત્ત કરવા યોગ્ય છે ?

‘કેમકે મુમુક્ષુ જીવને એટલે વિચારવાન જીવને આ સંસારને વિષે અજ્ઞાન સિવાય બીજો કોઈ ભય હોય નહીં.’ ભયને લઈને આકુળતા થાય છે. આમ તો સતત ભયમાં,

ભયના અભિપ્રાયથી આ જીવ જીવી રહ્યો છે. મને મારી અનુકૂળતા નહિ રહે તો ? ક્યાંક ઓચિંતી પ્રતિકૂળતાઓ આવી પડશે તો ? આવા અનેક પ્રકારના ભયથી તે જીવી રહ્યો છે. એવા અભિપ્રાયમાં જીવતા કોઈ એવો પ્રસંગ આવીને ઊભો રહે ત્યારે એ ભયનો રસ વધી જાય છે, ભયરસ વધી જાય છે, તીવ્ર ભય થઈ જાય છે.

ત્યારે અહીંયાં એ માર્ગદર્શન આપ્યું છે, કે મુમુક્ષુને કોઈ ભય ન હોવો જોઈએ. એક પોતાના અજ્ઞાન સિવાયનો કે જો મારું અજ્ઞાન નહિ મટે અને એમને એમ આયુષ્ય પૂરું થશે, તો પછી આ અજ્ઞાન મટવાની તક છે, આવી તક ફરીને કદાચ અનંત કાળે પણ નહિ મળે. એ ભય એને મોટો રહેવો જોઈએ.

એટલે વિચારવાનું એ છે, આવો ભય થાય છે ? કે સંયોગ-વિયોગનો ભય થાય છે ? ઇષ્ટ વિયોગ થાય, અનિષ્ટ સંયોગ થાય એનો ભય થયા કરે છે ? ઇષ્ટ પદાર્થનો વિયોગ થાય તો ભય થાય છે. કોઈ પ્રતિકૂળતામાં સંયોગ, અનિષ્ટનો સંયોગ થાય તો ભય થાય છે. એ ભય છે એ જીવની કલ્પનામાત્ર છે. વાસ્તવિકતાએ એના આત્મામાં કાંઈ આવતું નથી, કાંઈ જાતું નથી. પ્રતિકૂળતામાંથી કાંઈ આત્મામાં આવી જતું નથી. અનુકૂળતા જાય ત્યારે આત્મામાંથી કાંઈ જાતું નથી. કલ્પના થાય છે. સ્વપ્નવત્ જૂઠું છે અને પોતે અનંત શાંતિનો ભંડાર ભરેલો હોવા છતાં એની વિસ્મૃતિ છે, એ જ અજ્ઞાન છે. એને ચૂકી જવાય છે એ જ અજ્ઞાન છે. એનો ભય થવો જરૂરી છે. એનો ભય હોવો જોઈએ, કે આ પરિણામ છે, આવા જે ભયના પરિણામ મિથ્યાત્વને કારણે ઉત્પન્ન થયા છે, કલ્પના એટલે મિથ્યાત્વ છે. એ મને અનંત સંસારનું કારણ છે, અનંત દુઃખનું કારણ છે. એવો વિચારવાન જીવને, વિચારવાન જીવને એવા વિચારથી એક અજ્ઞાનનો ભય હોવો ઘટે છે, બીજો કોઈ ભય રાખવાની એને જરૂર નથી.

એક વાર વાત થઈ છે. ફરીને એ વાત લઈએ, કે મુમુક્ષુજીવ એટલે વિચારવાન જીવ અહીંયાં કહ્યો. એણે વૈચારિક ભૂમિકામાં એટલું બધું વિચારી રાખેલું હોવું જોઈએ કે સંયોગોની સાવધાની છોડતા પ્રતિકૂળતાઓ આવવાની સંભાવના વિશેષ છે. એ નિમિત્તે કદાચ આવવાની છે તો પૂર્વકર્મની પણ નિમિત્ત તો કાંઈ ને કાંઈ પડે છે. તો કાં તો અજાણતા ભૂલ કરે ને પ્રતિકૂળતા આવે અને કાં તો જાણી જોઈને પોતે બેદરકારી સેવે તો પણ પ્રતિકૂળતા આવે. તો હવે એણે તો જાણી જોઈને સંયોગની (સાવધાની) છોડવાની છે અને પૂર્વકર્મનો મેળ (હોય) અને માનો કે પ્રતિકૂળતાઓ

આવવાની હોય, તો એ પ્રતિકૂળતાઓ આવશે ત્યારે વિશેષે કરીને હું મારા અસંગ તત્ત્વ પ્રત્યેના પુરુષાર્થમાં, એ પ્રત્યેની વિચારધારામાં, એ પ્રત્યેના વલણમાં હું વિશેષ પ્રયત્નમાં જ રહીશ. મારા પરિણામ બગાડવાને બદલે હું આ રીતે મારો પુરુષાર્થ એ વખતે વધારે પ્રગટ કરીશ. એવી એની પૂર્વભૂમિકામાં અભિપ્રાયથી તૈયારી થઈ જવી જોઈએ. જો આટલી પૂર્વતૈયારી હોય તો એને આવા ભય થશે નહિ. પણ એવી પૂર્વતૈયારી ન હોય તો ભયમાં તો જીવે જ છે. કાંઈક એવો પ્રસંગ આવી પડશે, કાંઈક એવો પ્રસંગ આવી પડશે અથવા આવવાની પરિસ્થિતિ દેખાશે હજી તો. કારણો દેખાશે. આવ્યો નહિ હોય તો પણ એને અત્યારથી ભય થવા લાગશે. એ કરવા યોગ્ય નથી.

‘અજ્ઞાન સિવાય બીજો કોઈ ભય હોય નહીં. એક અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ઇચ્છવી...’ પ્રતિકૂળ પ્રસંગની નિવૃત્તિ ઇચ્છવી નહિ પણ અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ઇચ્છવી. ‘એ રૂપ જે ઇચ્છા તે સિવાય વિચારવાન જીવને બીજી ઇચ્છા હોય નહીં,...’ થાય તો નિષેધે. હોય નહિ એટલે શું ? કે થાય તો નિષેધે. કેમ ? પૂર્ણ એવા આત્માને, જો આત્માને પૂર્ણ જોવામાં આવે તો પૂર્ણતામાં શું આવી શકે એવું છે ? જગ્યા નથી, આવવાનો અવકાશ નથી, કાંઈ મળવાનો, આવવાનો અવકાશ નથી. માટે ઇચ્છા કે તૃષ્ણા એ બન્નેનો પરાભવ થઈ શકે છે. આત્માની પૂર્ણતાને આધારે. આધાર લેવો જોઈએ કે હું પૂર્ણ છું. એવી પૂર્ણતાના આધારે કોઈપણ તૃષ્ણા કે કોઈપણ ઇચ્છાનો પરાભવ થઈ શકે છે. બરાબર થઈ શકે છે, જો પોતાની પૂર્ણતાને જોવામાં આવે તો. એ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એટલે બીજી ઇચ્છા હોય નહિ એમ કહ્યું. હોય નહિ એટલે થાય તો એને નિષેધે. કેમ થાય છે ?

જે જે ઇચ્છાઓ થાય છે એ તો અનુપસ્થિત વસ્તુની થાય છે. જે વસ્તુ નથી અને જોઈએ છે એની થાય છે. તો એણે વિચારવામાં એટલું પણ વિચાર્યું છે કે નહિ ? કે આ કર્મબંધનું કારણ છે. ઇચ્છા કરવાથી વસ્તુ મળી જાય છે એવું તો નથી. મળવાની હોય તો મળે, સંયોગ થવાનો હોય તો થાય. મળવા ન મળવાનો તો પ્રશ્ન નથી. આત્માને કાંઈ મળતું નથી. પણ સંયોગ થવાનો હોય તો થાય, ન થવાનો હોય તો ન થાય. પણ કર્મબંધ તો થઈ જ જાય. જેની ઇચ્છા કરી છે ત્યાં બંધન તો આવી જ પડે.

હજી બંધાવું જ છે ? કાણે કાણે ઇચ્છાઓ દ્વારા હજી બંધાવું જ છે ? જો બંધાવું હોય તો તારે પૂર્ણ મુક્ત થવું છે એ વાત ક્યાં ગઈ ? પૂર્ણ શુદ્ધ થવું છે એટલે પૂર્ણ મુક્ત થવું છે એ વાત ક્યાં ગઈ ? એની જાગૃતિનું શું ? આટલી તકેદારી આવી જાય. વર્તમાન પરિણામન ઉપર આટલી તકેદારી આવી જાય.

મુમુક્ષુ :- પોતે પરિપૂર્ણ સ્વભાવવાળો છે એવો વિશ્વાસ ન રહે ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ વાત એણે સાંભળી, વિચારી અને સંમત કરી છે કે નહિ ? ભલે સ્વરૂપ જોયું નથી પણ સાંભળ્યું છે, વિચાર્યું છે. મુમુક્ષુ છે એટલે વિચારીને એણે આગમથી, ન્યાયથી, વિચારણાથી, બુદ્ધિથી વાત સંમત તો કરી છે ને ?

મુમુક્ષુ :- એટલે એનો વિશ્વાસ જ ન રહે એમ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે એણે એનો આધાર લેવો. જેટલું વિચાર્યું છે એનો આધાર લે.

મુમુક્ષુ :- આ વિષય, ભોગાદિની જે ઇચ્છા છે, આ પૂર્વ ઉદયને અનુસરે છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અંદરમાં પૂર્વકર્મનો ઉદય છે. પણ એને તો ખબર નથી. એ તો કાંઈ ઉદયને જોતો નથી. એ તો જોવે છે કે મારો પણ પુરુષાર્થ જાય છે. હું પણ એમાં મારા પુરુષાર્થે કરીને વર્તમાનમાં જોડાવ છું. એ કાંઈ મને બાધ્ય કરતો નથી કે મારું જોડાવું જ. પૂર્વકર્મના ઉદયમાં મારે જોડાવું એવું મને કોઈ બંધન નથી. હું મારા વર્તમાન પરિણામ માટે સ્વતંત્ર છું. એટલે હું ઉદયમાં જોડાઉં છું તો પણ સ્વતંત્રપણે, ન જોડાઉં તો પણ સ્વતંત્રપણે. મારી સ્વતંત્રતા તો છે કે નહિ ?

એ તો જ્ઞાનીઓ એમ કહે છે એને એ ઉદય હતો એટલે. બીજા નહિ ને એવા પરિણામ થયા. આવા જ પરિણામ કેમ થયા ? અને બીજા ન થયા ? કે તે પ્રકારનો ઉદય આવ્યો. એટલું જ્ઞાન કરાવ્યું. પણ એને ક્યાં કર્મ જોયું છે ? એ તો પોતે સ્વતંત્રપણે એ વખતે જોડાય છે. અને ન જોડાવા માટે પણ એ સ્વતંત્ર જ છે. ઓછો જોડાવા માટે પણ સ્વતંત્ર છે અને વધુ જોડાવા માટે પણ સ્વતંત્ર છે. ઉદય પ્રમાણે જોડાય છે એવું નથી. કોઈ તો ઉદયથી વધારે જોડાય છે, કોઈ ઓછો જોડાય છે, કોઈ નથી જોડાતો. એ એની સ્વતંત્રતા તો સ્પષ્ટ કરે છે, સાબિત કરે છે.

મુમુક્ષુ :- એટલે ઓછું જોડાવું કે ન જોડાવું એ વર્તમાન પુરુષાર્થ પર આધારિત છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, આધારિત છે. વર્તમાન પુરુષાર્થ ઉપર ચોક્કસ આધારિત છે.

મુમુક્ષુ :- જે જીવ જાગૃત રહે તે ન જોડાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને ફેર પડી જ જાય. એને જોડાવામાં ફેર પડી જાય. ન જ જોડાય એવું કદાચ ન બને. કેમ કે ન જોડાય ક્યારે ? કે અંતર અવલંબન આવ્યું હોય તો. કેમ કે પરિણામ કાં બહાર જોડાય અને કાં અંદર જોડાય. કાં સ્વપદાર્થને વિષે, કાં પરપદાર્થને વિષે. જો સ્વપદાર્થમાં નથી જોડાતો તો પરમાં જોડાય. પણ પરમાં જોડાવામાં કેટલો ? જાગૃત રહીને કે અજાગૃત રહીને ? આટલો સવાલ છે.

મુમુક્ષુ :- ત્યારે મુમુક્ષુને વૈરાગ્ય આવે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તો એને નિરસપણું આવે. જાગૃત હોય તો નિરસપણું આવે એને વૈરાગ્ય કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- એમાં તીવ્રપણે ન જોડાય પણ મંદપણે જોડાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. મંદ રસે કરીને. મંદ રસે કરીને જોડાવું. એ અભ્યાસ જો થાય, જાગૃતિથી મંદરસે કરીને જોડાવાનો અભ્યાસ થાય તો એનું જે જ્ઞાન છે અને એનું જે સ્વરૂપ પ્રત્યેની રુચિ છે, એમાં વૃદ્ધિગતપણું થાય. જ્ઞાનમાં નિર્મળતા થાય અને પોતાના સ્વરૂપ પ્રત્યેની જે રુચિ છે એ વધે અથવા દર્શનમોહ મંદ થાય. ભાવદર્શનમોહ ઘટે અને મુમુક્ષુની ભૂમિકાનું જે જ્ઞાન છે એમાં નિર્મળતા આવે. કેમ કે એ નિર્મળતા દ્વારા જ એ પોતાના સ્વભાવનું અવભાસન લઈ શકશે.

જે આત્માને ઓળખવો બાકી છે. ઓળખ્યા વગર અનુભવ નથી. તો ઓળખાણ નહિ થવામાં જ્ઞાનમાં એવી મલિનતા છે. મલિનતા આવે છે એને, નથી ઓળખવા દેતી. નહિતર મહાપુરુષોના વચનો છે, અનુભવી પુરુષોના વચનો છે, આચાર્યોના વચનો છે. છતાં પોતે કેમ ઓળખતો નથી ? ઓળખતો નથી એટલે કેમ એ પોતાને પોતે ભાસતો નથી ? નિર્મળતા નથી એની પાસે. ઉઘાડ છે પણ નિર્મળતા નથી. સમજવાનો ઉઘાડ છે. એ તો બરાબર છે. આત્મા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ જ્ઞાનસ્વરૂપી, આનંદસ્વરૂપી ધ્રુવ છે, અપરિણામી છે, પરમપારિણામિકભાવ સ્વરૂપે છે. ઉઘાડમાં તો સમજાય છે. છતાં ભાસ્યમાન કેમ થતું નથી ? એને નિર્મળતા નથી. આ નિર્મળતા થવા માટે એની પાસે જાગૃતિ હોવી જરૂરી છે કે જે જાગૃતિને વશાત્ જીવને વિભાવરસમાં ઉદયભાવની અંદર કાપ પડે. તો જ નિર્મળતા આવે. દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટે એને જ્ઞાનમાં નિર્મળતા આવે. જ્ઞાન અને દર્શનના બે કાર્યો એકસાથે

જ થાય. અને બે પર્યાય કામમાં લાગે. પોતાના પ્રયોજનભૂત કાર્યમાં કામ કરતા થાય.

મુમુક્ષુ :- ભયનો પણ રસ કીધો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- દરેક પરિણામમાં રસ હોય જ છે. રાગનો રસ હોય, દ્વેષનો રસ હોય, ક્રોધનો રસ હોય, ભયનો રસ હોય. જેટલા પરિણામ છે એ બધાના તે પરિણામ સંબંધિત રસ હોય જ છે. શુદ્ધિમાં શુદ્ધિનો રસ, અશુદ્ધિમાં અશુદ્ધિનો રસ. શુભમાં શુભનો રસ, અશુભમાં અશુભનો રસ. દરેકમાં રસ તો છે જ. પરિણામની અંદર તો વ્યક્ત રસ ઉત્પન્ન થાય જ છે.

‘એક અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ઇચ્છવી એ રૂપ જે ઇચ્છા તે સિવાય વિચારવાન જીવને બીજી ઇચ્છા હોય નહીં,...’ થાય તો નિષેધે. ‘અને પૂર્વકર્મના બળે તેવો કોઈ ઉદય હોય...’ બળવાન ઉદય હોય ત્યારે શું વિચારે એમ કહે છે. ઉદય કોઈ તીવ્ર આવ્યો, શરીરની વેદના હોય અથવા એવા કોઈ સ્વજનનું મૃત્યુ (થવાનું હોય) એવો કોઈ તીવ્ર મોટો પ્રસંગ હોય ‘તોપણ વિચારવાનના ચિત્તમાં સંસાર કારાગૃહ છે,...’ આ સંસાર છે એ તો કારાગૃહ છે. અહીંયાં ફટકા ન પડે તો બીજું શું કરે ? જેલમાં ફટકા મારે છે કે નહિ ? કોરડા મારે છે કે નહિ ? કે આ કેદીને રોજ પાંચ કોરડા મારવાના. આ ઊંચો કેદી છે એને રોજ દસ ઠપકારવાના, આને અઠવાડિએ એકવાર મારવાનો. જેવી જેની સજા. એમ આ જીવને ફટકા જ પડે છે. દુઃખના પ્રસંગો છે એ ફટકા ઉપર ફટકા પડે છે. પણ એ જ વિચારવાનું છે.

મુમુક્ષુ :- ઓલા ફટકા બતાય છે, આ બતાતા નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કેમ દુઃખી થાતો નથી ? ફટકા મારે ત્યારે વેદના થાય, તો અહીં વેદના નથી થતી ? આંસુડા તો પાડે છે. દુઃખી થાય ત્યારે રોતો નથી ? રોવે છે.

‘વિચારવાનના ચિત્તમાં સંસાર કારાગૃહ છે, સમસ્ત લોક...’ આખા સમસ્ત જગતના લોકો ‘દુઃખે કરી આર્ત છે,...’ બધા આર્તધ્યાનમાં પડ્યા છે. જેની પાસે અનુકૂળતાઓ નથી એ અનુકૂળતા મેળવવાના આર્તધ્યાનમાં પડ્યા છે. અનુકૂળતાઓ છે એ વધારે મેળવવાના આર્તધ્યાનમાં પડ્યા છે. બાકી આર્તધ્યાનમાં જ પડ્યા છે. અને કોઈ વધારે લેવામાં ન પડ્યા હોય તો છે એને સાચવવાના આર્તધ્યાનમાં પડ્યા છે કે છે એ જાવા દેવું નથી. એનું સંરક્ષણ બરાબર કરવું જોઈએ. એની વ્યવસ્થા

એવી ચોક્કસ, મજબૂત કરવી જોઈએ કે આપણું ચાલ્યું જાય નહિ. પરિશ્રમ કરી કરીને માંડ માંડ ભેગુ કર્યું છે એને સાચવી રાખવું. એ બધા આર્તધ્યાનના પરિણામ છે.

‘સમસ્ત લોક દુઃખે કરી આર્ત છે, ભયાકુળ છે,...’ એનો જેણે આધાર લીધો છે એ બધા પરિવર્તનશીલ પદાર્થો છે. સમયે સમયે પરિવર્તન થાય છે. અને કોઈ શાશ્વત છે નહિ. એમ ... જોવામાં આવે છે. શરીર શાશ્વત નથી, કુટુંબીઓ શાશ્વત નથી, ઘર, મકાન અને આબરૂ-કીર્તિ કોઈ શાશ્વત નથી. કાં પોતે વયો જાશે અને કાં એ વયા જશે. છૂટુ પડવું એ વાત નક્કી છે. એના ભયથી આકુળ છે.

‘રાગદ્વેષનાં પ્રાપ્ત ફળથી બળતો છે,...’ પૂર્વે જે રાગ-દ્વેષ કર્યા છે એના ફળ આવે છે એમાંથી એને (બળતરા પ્રાપ્ત થાય છે). ‘રાગ આગ દહે સદા..’ એને બાળે છે. આત્માની શાંતિને બાળે છે. અંદરમાં અશાંતિના ભડકા ચાલુ છે એમ કહે છે. ‘બળતો છે, એવો વિચાર નિશ્ચયરૂપ જ વર્તે છે;...’ એટલે એણે એ નિશ્ચય પહેલેથી કરી નાખ્યો છે. પોતાને ઉદય આવે છે, આકરો ઉદય આવે છે. એમ કહે છે ને ? કે કોઈ બળવાન ઉદય આવે ત્યારે તે પહેલાં એણે આ નિર્ણય કરી નાખ્યો હોય છે કે જગતમાં તો આમ જ હોય. ચૂલામાં રાખ ન હોય તો શું ચૂલામાં રતન હોય ? અગ્નિ સરખી સળગી હોય તો ખોટા .. દેખાય તો તને એમ લાગે કે અંદર સોનાની લગડી લાગે છે. અડવા જા એટલે ખબર પડે કે લગડી છે કે હાથ બળે છે. લાકડું બળતું હોય, એવો મજાનો કોલસો તપેલો હોય. સોના જેવો લાગે. અંદરથી પ્રકાશ આવે તો ભ્રમ થાય કે આમાં કાંઈક સોનું છે. સોનું ન હોય એમાં રાખ જ હોય અને કોલસા જ હોય. ચૂલામાં બીજું કાંઈ હોય નહિ. એમ સંસારમાં દુઃખ સિવાય બીજું કાંઈ છે નહિ.

‘એવો વિચાર નિશ્ચયરૂપ જ વર્તે છે;...’ એને પહેલેથી નિશ્ચય વર્તે છે. એટલે એમાં કાંઈ નવીન થયું નથી. પૂર્વકર્મનો બળવાન એવો કોઈ ઉદય આવ્યો હોય તો એમાં કાંઈ નવું થયું નથી. સંસારમાં આમ જ થતું આવ્યું છે. ‘અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો કંઈ અંતરાય છે,...’ પોતાને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો અંતરાય છે ‘માટે તે કારાગૃહરૂપ સંસાર મને ભયનો હેતુ છે...’ નવા તીવ્ર કર્મો (બંધાય છે) એ મારા અજ્ઞાનને કારણે પડે છે એ અજ્ઞાનનો ભય મારે રાખવા જેવો નથી. જો અજ્ઞાન મટ્યું તો કોઈ ભય નથી. ગમે તે ઉદયમાં કોઈ પરિસ્થિતિનો ભય નથી. મોટામાં મોટી વાત એ છે.

જ્ઞાન અને અજ્ઞાનના ગુણ-અવગુણને વિચારવામાં આવે તો અજ્ઞાનમાં ભય હોયા વિના, થયા વિના રહે નહિ અને જ્ઞાન હોય ત્યાં કોઈ ભય રહે નહિ, કોઈ ભય થાય નહિ. પરિસ્થિતિ ગમે તેવી આવીને ઊભી રહે, પોતે નિર્ભય ને નિર્ભય જ રહે છે.

એક જ્ઞાનગુણ પ્રગટે, જ્ઞાન થાય અને એક ગુણ પ્રગટે તો બધા ગુણોને લઈ આવે. અને અજ્ઞાનનો એક દોષ હોય તો બધા (દોષને) લઈ આવે. એવી ચર્ચા 'યોગવાસિષ્ઠ'માં કરી છે. એક ગુણ આવો હોય. ત્યાં તો સત્સંગની વાત લીધી છે. વિચાર, સમ, સંતોષ અને સત્સંગ. મોક્ષના ચાર દ્વારપાળ બતાવ્યા છે. મોક્ષમાં જવા માટે આ ચાર દ્વારપાળ છે. તેને અંદર મોક્ષ સુધી સાથે સાથે લઈ જાય છે. દ્વારપાળ એટલે શું ? દરવાજે ઊભો રહે અને છેક સુધી તમને પહોંચાડી દે એનું નામ દ્વારપાળ. દરવાજે ઊભો હોય. કહે, અંદર જાવું છે. તો કહે, ચાલો હું સાથે આવું. તમારે મુંઝાવાની જરૂર નથી. ચારમાંથી એક ગુણ પ્રગટે તો બધા ગુણ પ્રગટે. નહિતર અજ્ઞાન એક એવો દોષ છે, તૃષ્ણા એક એવો દોષ છે કે જેને લઈને બધા દોષ આવીને ઊભા રહેશે.

વિચાર તો એ આવે છે કે મોક્ષમાં જવા માટે આવી વાતો જેણે લખી છે, એને જૈનદર્શનના સિદ્ધાંતો કેમ ન બેઠા ? વિચારણીય પ્રશ્ન છે. જેને એમ થયું કે અંતઃકરણથી નિર્દોષ થવા માટે એનો ઉપદેશબોધ જુઓ. તો એકવાર તો જૈન હોય તો વિચાર કરવા માટે ઊભું રહી જવું પડે એવું છે. તો એને એ જૈનદર્શનનો સિદ્ધાંતબોધ કેમ બેઠો નહિ ? એ આત્માના સંબંધમાં કલ્પનાએ કેમ ચડ્યા ? કેમ કે સ્વરૂપને વિષે અન્યથા કલ્પના કરવી એ તો ગ્રહિત મિથ્યાત્વ છે. અને આખો સંપ્રદાય પણ ગ્રહિત મિથ્યાત્વમાં જાય છે. ગ્રહિત મિથ્યાત્વ કહો કે તીવ્ર મિથ્યાત્વ કહો. મિથ્યાત્વની તીવ્રતાનો એક તબક્કો છે જે અગ્રહિત છે તે ગ્રહિતમાં પ્રવેશ કરી રહ્યો છે. એમ શું કરવા થયું ? આ એક વિચારવા જેવો મુદ્દો છે. એને મિથ્યાત્વ કેમ તીવ્ર થયું ? ઉપદેશબોધ જોતા તો એનો દર્શનમોહ મંદ થવો ઘટતો હતો. એનો ઉપદેશબોધ એટલો બધો સુંદર છે, કે એને દર્શનમોહ મંદ થવો જોઈતો હતો. એના બદલે દર્શનમોહ તીવ્ર કેમ થયો ? અને માત્ર ચારિત્રમોહ જ મંદ થયો ? ચારિત્રમોહ અત્યંત મંદ થાય છે. એવી વાત છે એમાં ચારિત્રમોહ તો ઘણો મંદ થઈ જાય અને દર્શનમોહ પણ મંદ થવો જોઈએ, એવી પણ ઘણી વાતો છે. છતાં દર્શનમોહ કેમ તીવ્ર થયો ?

સંપ્રદાય બુદ્ધિ. ભયંકર મિથ્યાત્વનું ચિહ્ન છે સંપ્રદાય બુદ્ધિ. અમારામાં આમ હોય. પત્ની ગયું. દિગંબરે પણ કરવા જેવું નથી કે અમારામાં આમ હોય, અમારામાં આમ ન હોય. એ વાત મૂકી દે. નિર્દોષતા ભણી જાય છે કે નહિ ? કે દોષ ભણી જાય છે ? ગુણ-અવગુણને, આરાધના-વિરાધનાને જોતા શીખ. બીજી બધી વાત જોવાનો તારો જૂનો દષ્ટિકોણ છોડી દે. આ સંપ્રદાયબુદ્ધિ કેટલું મોટું અનિષ્ટ છે ! બહુ મોટું અનિષ્ટ છે. એ સંપ્રદાયબુદ્ધિ જ દર્શનમોહની તીવ્રતાના પરિણામ છે. પછી જૈન હોય કે અજૈન.

અરિહંત ભગવાનની પ્રતિમાની સ્થાપના સમયે દિગંબર પ્રતિમાની સ્થાપના છે અને દિગંબરો કેમ લડ્યા ? દિગંબરો નહિ આપણા મુમુક્ષુઓ કેમ લડ્યા ? સંપ્રદાય બુદ્ધિ. અમારા દિગંબરમાં આમ હોય અને આમ ન હોય. આ કેવું મોટું અનિષ્ટ છે. દેવનો, સર્વજ્ઞદેવનો નિષેધ થાય, સત્પુરુષની આજ્ઞાની વિરાધના થાય, સત્પુરુષથી વિમુખતા થાય. બધું થાય. શું બાકી રહ્યું ? અપરાધ થવામાં શું બાકી રહી ગયું ? આથી મોટો કોઈ અપરાધ છે નહિ.

આ ‘યોગવાસિષ્ઠ’ ઉપરથી બધો વિચાર આવે એમ છે કે એ જીવો કેમ અટક્યા ? ઉઘાડ ફાટ ફાટ છે. એમના શ્લોકો જુઓ, હજારો શ્લોકોથી શાસ્ત્રોની રચના કરી છે. મૂળ તો સંસ્કૃતમાં છે. ઘણી વાતો લખી છે. સંપ્રદાયબુદ્ધિ ભયંકર અનિષ્ટ છે.

એટલે (અહીંયા કહે છે કે) જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો આ અંતરાય છે. જે કાંઈ તકલીફ છે એ એ છે, કે જો હું અનુકૂળ, પ્રતિકૂળ સંયોગોથી એ કલ્પનામાં આવી જાઉં તો મને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો કાંઈ પણ અંતરાય છે. મારા જ્ઞાનપ્રાપ્તિના, મારા સ્વરૂપની પ્રાપ્તિમાં એ અંતરાય છે. સીધી વાત છે. ‘જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો કંઈ અંતરાય છે, માટે તે કારાગૃહરૂપ સંસાર મને ભયનો હેતુ છે...’ એ મારા અજ્ઞાનને કારણે. એ ભયનો હેતુ છે એટલે પોતાના અજ્ઞાન પરિણામમાં નિમિત્ત પડે છે.

તેથી ‘લોકનો પ્રસંગ કરવા યોગ્ય નથી, એ જ એક ભય વિચારવાનને ઘટે છે.’ પરિચય ઘટાડી નાખવો, પ્રસંગ ઘટાડી નાખવો. એકવાર તદ્દન અતડા થઈ જવું. આપણે ગુજરાતીમાં અતડા કહે છે. અતડા થઈ જવું. ભલે જેને જેમ અભિપ્રાય બાંધવો હોય એમ બાંધે. પણ પોતે અતડા થઈ જવું. લોકપ્રસંગ છે એ લોકસંજ્ઞાએ કરીને જીવ એની અંદર ભળે છે, કે આપણે આવતા જતા રહીએ તો આપણી છાપ તો બગડે

નહિ. કેટલી વાર છાપ સુધારી તેં ? લોકસંજ્ઞા છે એનો ભય રાખવા યોગ્ય છે. 'કૃષ્ણદાસ'ને ગમે તે પ્રસંગ હોય તો પણ એનો ભય રાખવા જેવો નથી. એ 'કૃષ્ણદાસ' પોતે લઈ લેવો. મારે કોઈ ભય રાખવા જેવો નથી, અજ્ઞાન સિવાય.

મુમુક્ષુ :- અતડાનું વાચ્ય શું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અતડો એટલે (બધામાં) ભળે નહિ.

મુમુક્ષુ :- નિરાળો.. નિરાળો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિરાળો... નિરાળો એમાં અતડા જેવું નથી આવતું. નિરાળો ગુજરાતીમાં છે. ગુજરાતીમાં Common છે. તમારે કોઈને એવી પ્રકૃતિ નથી તો કેવો માણસ કહે છે ? કે ક્યાંય Mix ન થાય. Non mixing nature એની પ્રકૃતિ એટલે સ્વભાવ. Non mixing nature. કોઈનો mixing nature હોય. અજાણ્યા હોય તો પણ એ ભળી જાય. એને બહુ ઓળખાણ હોય અને ઘણા વખતનો સંબંધ હોય એવી રીતે વાતો કરે. જ્યારે આ ઘણા પરિચિત હોય તો પણ જલ્દી મોઢું જ ખોલે નહિ, બોલે જ નહિ જલ્દી, ક્યાંય ભળે જ નહિ. ઘણાનો એવો સ્વભાવ હોય એને શું કહે ? કે ભળતો ન હોય. બે ભાઈ હોય એમાં મોટો હોય એનો ખૂબ ભળવાનો સ્વભાવ હોય અને એકનો ક્યાંય ભળવાનો જ સ્વભાવ ન હોય. એને તમારી ભાષામાં શું કહે ? અમારે તો અતડો કહે છે. આ માણસ અતડો છે, ક્યાંય ભળતો નથી.

મુમુક્ષુ :- અંદર કાંઈ પેસી ન શકે એવી તડ નથી એટલે અતડા રહે. તડ નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જેમ કે એક ઓફિસમાં દસ-વીસ-પચ્ચીસ માણસ કામ કરે છે. એ માણસ અતડો જ રહે. એમ ઘરમાં, એમ સમાજમાં, ક્યાંય પણ Function માં ઘણા માણસો મળે ત્યારે એકબીજાને ખૂબ હળેમળે. તમે ઘણા વખતે મળ્યા, સારું થયું આપણે મળ્યા, તમે મળ્યા અમે રાજી થયા. ફલાણું, ઢીકણું. અમથા અમથા .. કરતા હોય છે. આ એક બાજુ જુદો પડી જતો હોય. અલિપ્ત રહે છે. એ રીતે છે.

'લોકનો પ્રસંગ કરવા યોગ્ય નથી, એ જ એક ભય વિચારવાનને ઘટે છે. મહાત્મા શ્રી તીર્થકરે નિર્ગ્રથને પ્રાપ્તપરિષદ સહન કરવાની ફરી ફરી ભલામણ આપી છે.' એ તો દષ્ટાંતમાં લે છે, હોં ! નિર્ગ્રથ મુનિરાજ છે એને પણ જે કોઈ પરિષદ એટલે પ્રતિકૂળતાઓ ઊભી થાય. કુદરતી પણ ઊભી થાય અને દેવ-મનુષ્ય ને તિર્યચકૃત પણ ઊભી થાય. કોઈ મનુષ્ય પ્રતિકૂળતા આપે, કોઈ તિર્યચ કરડી ખાય, કોઈ દેવો

પણ પ્રતિકૂળતા આપે. એને ઉપસર્ગ કહે છે. અને કુદરતી થાય એને પરિષદ કહે છે. જે કાંઈ પ્રાપ્ત પરિષદ હોય એને સહન કરવાની ફરી ફરીને ભલામણ આપી છે કે સમભાવમાં રહેવું. પ્રતિકૂળતાને પ્રતિકૂળતાની નજરે જોવા જેવું પણ નથી.

‘તે પરિષદનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરતા...’ મૂળ તો અહીંયાં અજ્ઞાન પરિષદની વાત લેવી છે. ‘તે પરિષદનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરતા અજ્ઞાનપરિષદ અને દર્શનપરિષદ એવા બે પરિષદ પ્રતિપાદન કર્યા છે,...’ બાવીસ પ્રકારના પરિષદમાંથી આ બે પરિષદ - અજ્ઞાનપરિષદ અને દર્શનપરિષદનું પણ પ્રતિપાદન તીર્થકરદેવે કર્યું છે.

‘કે કોઈ ઉદયયોગનું બળવાનપણું હોય અને સત્સંગ, સત્પુરુષનો યોગ થયા છતાં જીવને અજ્ઞાનનાં કારણો ટાળવામાં હિમ્મત ન ચાલી શકતી હોય, મુંઝવણ આવી જતી હોય,...’ ભયથી. કે આ હું સાવધાની નહિ રાખું તો મને બહુ મોટું નુકસાન થઈ જશે તો ? ‘તોપણ ધીરજ રાખવી; સત્સંગ, સત્પુરુષનો યોગ વિશેષ વિશેષ કરી આરાધવો; તો અનુક્રમે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થશે;...’ શું કહે છે ? બહુ સારું માર્ગદર્શન આ જગ્યાએ છે. જે કોઈ મુમુક્ષુજીવ છે, એણે અભિપ્રાય એવો નક્કી કર્યો છે કે મારે આ સંસાર ટાળવો છે. મુક્ત થવું છે એટલે સંસાર ટાળવો છે. એ વાત નક્કી છે કે હવે સંસારમાં રહેવું નથી. અને જે પરિણામે સંસાર થાય, એ પરિણામને નિષેધવા છે, એને આરાધવા નથી. એટલે એવા પરિણામ નિરાધાર થઈ જવા જોઈએ. બહુ સરસ વાત કરી છે.

‘કેમકે નિશ્ચય જે ઉપાય છે, અને જીવને નિવૃત્ત થવાની બુદ્ધિ છે,...’ નિશ્ચય ઉપાય પોતે સમજે છે. એ ઉપાય દ્વારા, એ ઉપાય વડે જીવને પણ નિવૃત્ત થવાની બુદ્ધિ થઈ છે. ‘તો પછી તે અજ્ઞાન નિરાધાર થયું છતું શી રીતે રહી શકે ?’ અજ્ઞાનના પરિણામ નિરાધાર થઈ જવા જોઈએ. આમાંથી એક ન્યાય બહુ સારો નીકળે છે, કે જીવને સંસાર ત્યાં સુધી છે, કે જ્યાં સુધી જીવ વિરાધક પરિણામને આધાર આપે છે ત્યાં સુધી. વિરાધક પરિણામને નિષેધે એને સંસાર રહે નહિ. કેમ કે એને આધાર નથી. જેને પોતાનો આધાર નથી એવા એ પરિણામ ટકી શકવાના નથી, રહી શકવાના નથી.

ફરીને. કોઈ મુમુક્ષુજીવને ઉદયયોગનું બળવાનપણું હોય, એટલે તીવ્ર ઉદય વર્તતો હોય. અને સત્સંગ અને સત્પુરુષનો યોગ એને થયો હોય. વસ્તુ, ઉપાય, વસ્તુનું

સ્વરૂપ અને એનો ઉપાય એની સમજમાં આવ્યો હોય. એણે નક્કી પણ કર્યું હોય કે આ જ કરવા જેવું છે. જીવનની અંદર આ એક કામ કરી લેવા જેવું છે. આ કામ કરવામાં આવે તો શાશ્વત એનું ફળ છે, અનંતકાળ સુધી એનું ફળ છે. એવું જો એણે વિચારી લીધું છે. છતાં પણ એને અજ્ઞાનના કારણો ટાળવામાં હિમ્મત ન ચાલી શકતી હોય, અજ્ઞાનના કારણો ટાળવામાં એને જે સાવધાની કરવી છે, બળવાન ઉદય છે એની અંદર જે જોડાવામાં પાછી પાની કરવી છે, સાવધાની છોડી દેવી છે, એ પ્રસંગ છોડી દેવો છે, એમાં એની હિમ્મત ન ચાલતી હોય. આ એક એની કસોટીનો કાળ છે. મુમુક્ષુજીવને પણ આ એક કસોટીનો કાળ છે. એની સમજણની કસોટી ઉદયમાં થાય છે. અને ત્યારે એ પોતે વિચારે છે, બળ પણ કરે છે અને એવા સમયની અંદર એને અંદરથી મૂંઝવણ પણ થાય છે. મૂંઝાય છે.

એક બાજુથી સાવધાની કરવી નથી એવું જે એનું વિચારબળ છે એ ઊભું છે. બીજી બાજુથી ઉદયબળ ઊભું છે. પોતાની શક્તિ ઓછી છે, પૂરી શક્તિ નથી. સાવ જોડાયા વગર રહી શકતો નથી. જોડાય છે એનું દુઃખ થાય છે. એટલે મૂંઝાય છે. કેમ હજી આ જીવને આમ થાય છે ? હું સમજ્યો એનું શું ? મારી સમજણ કેમ નિષ્ફળ જાય છે ? એ વખતે એની મૂંઝવણ વધે છે. પોતાના જ પરિણામ થાય એની એને મૂંઝવણ થાય છે. કેમ કે નહિ ઈચ્છતા પરિણામ થાય છે. એની મૂંઝવણ આવી જતી હોય તોપણ એ મૂંઝવણમાં મતિ મૂંઢાય જાય એટલી બધી મૂંઝવણમાં ન આવતા શાંત ચિત્તે તોપણ ધીરજ રાખવી. થોડીક શાંત ચિત્તે વિચારવી. પરિસ્થિતિને અને પોતાના પરિણામનું અવલોકન કરીને થોડું સ્થિર થઈને શાંત ચિત્તે પરિસ્થિતિને સમજવી, વિચારવી, ધીરજ રાખવી. અને એ ધીરજના કાળમાં ફરી ફરીને સત્સંગ અને સત્પુરુષનો યોગ વિશેષે વિશેષે કરીને આરાધવો.

અથવા પોતે વાંચ્યું, વિચાર્યું, સાંભળ્યું હોય એમાં પોતાને ઉપયોગી થાય એવી વાત એણે ક્યાંય નોંધી લીધી હોય. જ્ઞાનમાં કે લખાણમાં. એ વખતે એણે એ હાથમાં લેવી. ક્યારેક પણ પરિસ્થિતિ થાય ત્યારે કામમાં આવે એવી ચીજ કઈ છે ? મારી યોગ્યતા પ્રમાણે મને કામમાં આવે એવી ચીજ કઈ છે ? નોંધવું એટલે જ્ઞાનમાં, લક્ષમાં રાખી લેવું. અથવા લક્ષમાંથી વિસ્મૃત થતું હોય તો લખેલું જે હતું એ ઉપાડીને સામે લઈ લેવું. નોંધ કરવા પાછળ આ એક પ્રયોજન છે. પોતાને ને પોતાને કોઈ

સુવિચારણાના કાળમાં પોતાને કામમાં આવે એવી કોઈ નોંધ પોતે કરી હોય તો એને આવી મૂંઝવણ વખતે એ કામમાં આવે. આ અજ્ઞાન પરિષદ વખતે એને કામમાં આવે, વધારે મૂંઝાઈ નહિ અને ધીરજમાં આવે.

જો કોઈ સત્પુરુષ હોય તો તો એના જેવું કોઈ ઉત્તમ નથી. એના ચરણમાં ચાલ્યો જાય, પોતાના પરિણામની વ્યક્તતા કરે, કે હું તો મૂંઝાણો છું, હું તો ખરેખરો મૂંઝાણો છું. મારે શું કરવું ? સત્પુરુષ ન હોય અને એવા કોઈ સત્સંગી જીવો હોય કે જે આમાં વિચારી શકતા હોય, જેની કોઈ વિચારશક્તિ વિશેષ હોય તો એના સત્સંગમાં જાવું. એમ પણ ન હોય તો એણે પોતે તો થોડીક તૈયારી જાગતા, વિચારતા, સાંભળતા ક્યાંક ક્યાંક એવી વાતો આવતી હોય એ એણે નોંધમાં લેવી જોઈએ. પછી એ ભાવે નોંધ હોય કે દ્રવ્યે નોંધ હોય. ભાવની નોંધ આવા કાળમાં વિસ્મરણ થઈ જાય, દ્રવ્યની નોંધ હોય તો કામમાં આવે. તો એ એણે નોંધી લેવું જોઈએ. પણ એ વાત એને પોતાને કામની છે કે કેમ ? એ વાતની એને પોતે વિવેકે કરીને સમજણ કરેલી હોવી જોઈએ. આ બધા મુમુક્ષુની ભૂમિકાના ઉપાયો છે. બહુ સારી વાત કરી છે.

ભલે કોઈ એક મુમુક્ષુજીવનો પ્રસંગ છે. તો પણ વાત સમજવા જેવી છે. કેમ કે બધાને એ પરિસ્થિતિ આવવાની છે. આ કાળ એવો છે કે ઉદય બળવાનપણે ન આવે એવું બનવાનું નથી. મુમુક્ષુજીવને કોઈવાર તો અનુકૂળતાઓના ઉદય આવીને મૂંઝવે તો કોઈવાર પ્રતિકૂળતાઓના ઉદય આવીને પણ મૂંઝવે. કેમ કે બેમાંથી એકેય જગ્યાએ એણે તીવ્ર રસે કરીને અંદર ઉલજીને પડવું નથી, ડૂબવું નથી. છેટા રહેવું છે, દૂર રહેવું છે, આઘા રહેવું છે, એમાં એને શું કામમાં આવશે ? કે એને એ વખતે દૂર રહેવા માટે પ્રયત્ન કરશે ત્યારે સીધું એમ થશે કે મને નુકસાન જાશે તો ? આમાં કોઈ મોટું નુકસાન ઊભું થઈ જશે તો ? એનાથી મને ગેરલાભ થશે તો ? ધ્યાન તો આપવું જ પડશે, સાવધાની તો કરવી જ પડશે. સાવધાની કરવા જાય અને પરિણામમાં તીવ્ર રસ થતા હોય ત્યારે અંદર દ્વંદ્વ ચાલે છે, લડાઈ ચાલે છે. ઘર્ષણ, બે વિરુદ્ધ પરિણામોનું ઘર્ષણ ચાલે છે. સમજણનું બળ હોય, એની સામે ઉદયનું બળ હોય પરિણામમાં. બે વિરુદ્ધ પરિબળ ઊભા થાય છે. એક જ જીવના પરિણામમાં બે વિરુદ્ધ પરિબળો ઊભા થઈને ઘર્ષણ જ્યારે થાય છે ત્યારે જીવને મૂંઝારો પણ

થાય છે. કેમ કે એ વખતે રસ્તો નીકળતો નથી.

એ વખતે એમ કહે છે, કે પહેલા તમે શાંતિ રાખજો, ધીરજ રાખજો. સત્સંગ અને સત્પુરુષનો યોગ એવા કાળમાં વિશેષ વિશેષ આરાધવો. જો સત્પુરુષ અને સત્સંગનો યોગ ન હોય તો... પછી ત્રીજી વાત છે.

સત્પુરુષ અથવા સત્સંગના યોગમાં આવી કોઈ પરિસ્થિતિવાળી વાતો હોય તો એની અંદરથી કેવી રીતે બચાય એવી વાત એણે લક્ષમાં, નોંધમાં લીધેલી હોવી જોઈએ. આવી એક પૂર્વતૈયારી પણ કરવી જોઈએ. તો અનુક્રમે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થશે. તો સરવાળે પોતાના વિવેકનો જય થશે, અવિવેકનો પરાજય થશે. સરવાળે શું થશે ? કે જો જીવ કાંઈક ખરેખર છૂટવા માટે આ ઘર્ષણમાં આવ્યો છે, તો એનો વિવેક બળવાન થશે, અવિવેક છે એ હારી જશે. અનુક્રમે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થશે. કેમ નિવૃત્તિ થશે ? કેમ કે જે ઉપાય છે એણે એ સાચો ઉપાય પકડ્યો છે. અને એ ઉપાય દ્વારા જીવને નિવૃત્ત થવાની બુદ્ધિ છે. અંતઃકરણથી એને છૂટવું જ છે. ખરેખર સાચી બુદ્ધિ એને થઈ છે, સાચી ભાવના થઈ છે. તો પછી તે અજ્ઞાન, નિરાધાર થયું થકું શી રીતે રહી શકશે ? અજ્ઞાનનું બળ તૂટશે. કેમ કે એ નિરાધાર થયું છે. સમજણને પોતે આધાર આપ્યો છે એટલે સમજણ બળવાન થશે.

શા માટે એનું અજ્ઞાન ક્રમે કરીને મટશે અને પોતે હારશે નહિ ? કેમ કે એની બુદ્ધિમાં એ અજ્ઞાન પરિણામને એણે આધાર આપવાનું વિચાર્યું નથી. એણે અભિપ્રાય કર્યો છે કે એનો આધાર દેવો નહિ, એને નિષેધવો. અને એ નિષેધતા જે પરિસ્થિતિ આવે એના માટે તૈયાર રહેવું.

એકમાત્ર પૂર્વકર્મ યોગ સિવાય ત્યાં કોઈ તેને આધાર નથી. એને ખાલી પૂર્વકર્મનો ઉદ્દય છે, એટલો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે, એટલા પૂરતો આધાર છે. આત્માએ પોતાનો આધાર ખસેડી લીધો છે. આ ટેકો ખસેડી લે છે ને ? અત્યારે ચાલે છે ને ? ટેકો ખસેડી લીધો એટલે સરકાર પડી ભાંગશે. આ કહે છે, તું તારા અજ્ઞાન પરિણામનો ટેકો ખસેડી લે ને. એ ટકી શકશે નહિ. કેમ કે બળવાનમાં બળવાન તું છો. અનંત સામર્થ્યનો ધણી તું છો. તારો ટેકો ખસી જાય તો એ બિચારા પરિણામ નિરાધાર થયા થકા કોઈ રીતે ટકી શકે એવું નથી.

‘એક માત્ર પૂર્વકર્મયોગ સિવાય ત્યાં કોઈ તેને આધાર નથી. તે તો જે જીવને

સત્સંગ, સત્પુરુષનો યોગ થયો છે...’ સત્સંગનો યોગ થયો છે અને સત્પુરુષનો યોગ થયો છે. ‘અને પૂર્વકર્મનિવૃત્તિ...’ એટલે ટળવા પ્રત્યે જેનું પ્રયોજન છે. એને પ્રયોજનમાં અજ્ઞાનને ટળવું છે. પૂર્વે જે બાંધ્યું છે એને છોડવું છે. ‘તેને ક્રમે કરી ટળવા જ યોગ્ય છે, એમ વિચારી...’ એ ટળવા માટે જ છે. ટળવા શબ્દ કાઢી નાખો, ટળવા લ્યો. ‘તેને ક્રમે કરી ટળવા જ યોગ્ય છે, એમ વિચારી...’ એ તો હવે મરવા જ પડ્યું છે એમ સમજવાનું છે. હવે એ બળવાન થઈ શકશે નહિ. ‘એમ વિચારી તે અજ્ઞાનથી થતું આકુળવ્યાકુળપણું તે મુમુક્ષુજીવે ધીરજથી સહન કરવું...’ એ આકુળવ્યાકુળપણામાં બહુ મુંઝાવું નહિ, બહુ ખેદાવું નહિ. ધીરજથી પસાર થઈ જવું, ત્યાં શાંતિથી પસાર થઈ જવું.

‘આ પરિષદનું સ્વરૂપ જાણી...’ આ અજ્ઞાન પરિષદનું સ્વરૂપ જાણી ‘સત્સંગ, સત્પુરુષના યોગે, જે અજ્ઞાનથી મુંઝવણ થાય છે તે નિવૃત્ત થશે એવો નિશ્ચય રાખી, યથાઉદય જાણી, ધીરજ રાખવાનું ભગવાન તીર્થકરે કહ્યું છે;...’ ત્યાં તીર્થકરને નાખ્યા. મુનિરાજને, તીર્થકરને નાખ્યા છે. અહીં પણ ભગવાને કહ્યું છે. ભલે મુનિરાજને તીર્થકરે પરિષદ સહન કરવાનું કહ્યું છે, મુમુક્ષુને પણ તીર્થકરે આમ જ કહ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- નીચેથી પાંચમી લીટી... એ પ્રમાણે પરમાર્થ કહીને...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘એ પ્રમાણે પરમાર્થ કહીને પરિષદ કહ્યો છે.’ એ પ્રમાણે પરમાર્થ એટલે આત્માનું હિત બતાવીને, હિત કહીને પરિષદ જણાવ્યો છે. પરિષદનું સ્વરૂપ કહ્યું છે એ આત્માનું હિત કેમ થાય એ કહીને પરિષદ કહ્યો છે. ‘અત્ર અમે સંક્ષેપમાં તે બેય પરિષદનું સ્વરૂપ લખ્યું છે.’ એટલું છૂટી ગયું હતું કેમ ? ‘એ પ્રમાણે પરમાર્થ કહીને પરિષદ કહ્યો છે. અત્ર અમે સંક્ષેપમાં તે બેય પરિષદનું સ્વરૂપ લખ્યું છે.’ અજ્ઞાન અને દર્શનપરિષદ. દર્શન એટલે દર્શનમોહ એનો પરિષદ. તે બે પરિષદનું સ્વરૂપ લખ્યું છે.

‘આ પરિષદનું સ્વરૂપ જાણી સત્સંગ, સત્પુરુષના યોગે, જે અજ્ઞાનથી મુંઝવણ થાય છે તે નિવૃત્ત થશે...’ જો સત્સંગ અને સત્પુરુષમાં પોતે પોતાની મુંઝવણનું નિવેદન કરે તો એને એ મુંઝવણ અવશ્ય નિવૃત્ત થાય, થાય ને થાય જ. ‘તે નિવૃત્ત થશે એવો નિશ્ચય રાખી, યથાઉદય...’ એટલે જેવો ઉદય. ઉદય તો ગમે તેવો આવે. યથાઉદય એટલે પોતે પૂર્વે જે બાંધેલો છે એવો ઉદય આવે તે આવે. કાંઈ વાંધો નહિ. ‘ધીરજ

રાખવાનું ભગવાન તીર્થકરે કહ્યું છે;...' શાંતિ રાખવી, ધીરજ રાખવી. 'પણ તે ધીરજ એવા અર્થમાં કહી નથી,...' ધીરજ રાખવી એટલે પ્રમાદ રાખવો એમ નહિ. એમ કહે છે. ધીરજ રાખવી એટલે શું ? 'એવા અર્થમાં કહી નથી,...' આ ધીરજનું સ્પષ્ટીકરણ છે.

'કે સત્સંગ, સત્પુરુષના યોગે પ્રમાદ હેતુએ વિલંબ કરવો તે ધીરજ છે,...' સત્પુરુષ અને સત્સંગનો યોગ હોય તોપણ પોતે પ્રમાદ કરે એટલે બીજા બીજા કામમાં જોડાય જાય અને એ વિલંબમાં વાત નાખે અથવા સત્પુરુષ સત્સંગના યોગમાં જવામાં વિલંબ કરે એ પ્રકારની અહીંયાં ધીરજ કહી નથી. નહિતર શું કરે ? ભાઈ ! આ બાજુ આપણને આકુળતા થાય છે તો ઓલી બાજુ વયા જાવ. એમ નહિ. કાં બીજી સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં આપણે રોકાઈ જાવ. પેલાપણે આપણને બહુ આકુળતા થાય છે આ પ્રસંગમાં. માટે આપણે આ પ્રસંગમાં આવી જાવ. એમ નહિ.

મુમુક્ષુ :- ઉપયોગ બદલે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉપયોગ બદલી દઈએ. એમ નહિ. એવા ઉદય વખતે વિશેષે કરીને પુરુષાર્થ કર્તવ્ય છે. એનું નામ ધીરજ છે. કાંઈ પ્રમાદ કરવો એનું નામ ધીરજ નથી.

'અને ઉદય છે, તે વાત પણ વિચારવાન જીવે સ્મૃતિમાં રાખવા યોગ્ય છે.' ઉદય છે એટલે ઉદયમાં આવેલી વસ્તુ ટળશે નહિ કાંઈ. એને તું બીજી રીતે ટાળવા માગ તો કાંઈ ટળી શકે એવું નથી. ફક્ત સત્ય પુરુષાર્થ કરવો એ એક જ તારું કર્તવ્ય છે, એક જ ફરજ છે, એક જ ધર્મ છે. બહુ સારી વાત લીધી છે. આ પત્ર પણ મુમુક્ષુજીવે વારંવાર સ્વાધ્યાય કરવા જેવો છે. સ્વાધ્યાય કરવા માટે જે નોંધવા જેવા પત્રો છે એમાં ૫૩૭મો પત્ર છે એ મુમુક્ષુજીવોએ ફરી ફરીને સ્વાધ્યાય કરવા જેવો છે.

'શ્રી તીર્થકરાદિએ ફરી ફરી જીવોને ઉપદેશ કહ્યો છે;...' આ પેરેગ્રાફમાં પણ ઘણી વાતો લીધી છે. આખો પત્ર જ બહુ સારો છે. એક તું અજ્ઞાનથી જે તારું નથી, તારામાં નથી અને તું જેનામાં નથી, એમાં જો પોતાપણું તને દેખાય છે, અનુભવાય છે, જણાય છે, મનાય છે આ એક બધા અનિષ્ટનું કારણ છે. એને જ અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વ કહેવામાં આવ્યું છે.

એક બહુ સરસ દષ્ટાંત અહીંયાં સ્વપ્નનું આપ્યો છે, કે સ્વપ્નની અંદર જેટલો કોઈ અનુભવ થયો છે એ અનુભવ જાગૃતદશામાં આવતા ખરેખર સાચો નથી. એ

જેમ ખબર પડે છે એમ જ જ્ઞાનદશામાં ખબર પડે છે, કે અજ્ઞાનદશામાં જ્યાં જ્યાં આ જીવે મમત્વ કર્યું છે અથવા જ્યાં જ્યાં આ જીવ મમત્વ કરે છે એ બધું પોતાપણું ખરેખર સાવ ખોટું જ હતું. કેમ કે ન તો એક રજકણ અનંતકાળમાં પોતાના જીવનો થઈ શક્યો છે. અનંતા રજકણોમાં અને અનંતા જીવોમાં પોતાપણું કર્યા છતાં કોઈ જીવ કે કોઈ રજકણ પોતાનો થઈ શક્યો છે ? એ બન્યું નથી. જે વસ્તુ જુદી જ છે. સદા, સર્વદા, સર્વથા જુદી જ છે એ જુદી જ રહેવા સર્જાયેલી છે. ભલે સંયોગ હોય તો પણ પોતાની થઈને રહી નથી અને પોતાની થઈને રહેવાની નથી. એવું જે એક અજ્ઞાન છે એ ટાળવા ઉપર બહુ સારી શૈલી કરી છે આની અંદર. એ વિશેષ લઈશું...

પ્રત્યક્ષ સ્વસંવેદનમયી મારો સ્વભાવ છે. (—પ્રકાશશક્તિ હોવાથી) તે મારું ધ્રુવ સ્વરૂપ — જિવંત સ્વામી — કહેતાં નિત્ય કારણપણે છે. તેનું વર્તમાન વિશેષપણું તે જ કારણ શુદ્ધ ‘પર્યાય અર્થાત્ કારણપણે’ રહેલી સ્થિતિ. જેનું ‘ભાનમાત્ર’ (નિજાશ્રયભાવે) થતાં જ પ્રગટ શુદ્ધ કાર્ય થાય છે; પ્રત્યક્ષપણાથી સ્વસંવેદન બળ પ્રગટે છે. પ્રત્યેક વર્તમાનમાં સ્વયં આધારભૂત સ્વરૂપે છે, છે અને છે. (અનુભવ સંજીવની-૧૨૮૯)

વસ્તુસ્વરૂપની અસંગતા-ભિન્નતા, પરમાં અનાદિ સુખબુદ્ધિ અને આધારબુદ્ધિનો અભાવ કરે છે. જ્ઞાનનું રૂપ ‘સુખ’ અવલોકનમાં આવવાથી સ્વયં — સુખધામની પ્રતીતિ અને પોતામાં સુખબુદ્ધિ અને આધારબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી ઉપયોગ સહજ ખેંચાય છે. ઉપયોગનું વલણ હંમેશા સુખના નિશ્ચય તરફ સહજ જ રહે, તેવો વસ્તુ-સ્વભાવ છે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૨૯૦)

તા. ૩૧-૧૦-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૩૭
પ્રવચન નં. ૨૪૦

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત, પત્ર-૫૩૭. પાનું-૪૩૫. ૪૩૫નો છેલ્લો પેરેગ્રાફ ફરીથી.

‘મહાત્મા શ્રી તીર્થકરે નિર્ગ્રથને પ્રાપ્તપરિષદ સહન કરવાની ફરી ફરી ભલામણ આપી છે.’ તીર્થકરદેવના ઉપદેશમાં નિર્ગ્રથ મુનિ આદિને પણ જે કાંઈ પરિષદ ઉત્પન્ન થાય એ વીતરાગભાવે એ પરિષદને જ્ઞેયમાત્રપણે અનુભવ કરવો. દુઃખ થાય છે તો દુઃખી થઈને અનુભવ કરવો એમ નહિ પણ વીતરાગભાવે જ્ઞેયમાત્રપણે રહીને અનુભવ કરવો. એવી ભલામણ આપી છે.

મુમુક્ષુ :- નિર્ગ્રથમુનિને દર્શનપરિષદ અને અજ્ઞાનપરિષદ રૂપ કેવું હોય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. એને દર્શનપરિષદ કે જ્ઞાનપરિષદ નથી હોતા. એને બાકીના પરિષદ હોય છે. પણ જે કાંઈ પરિષદ હોય તે.

મુમુક્ષુ :- બાવીસમાં બધા આવી ગયા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બાવીસમાં બધા આવી જાય છે. પરિષદના ભેદ બાવીસ.

‘તે પરિષદનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરતાં...’ તીર્થકરદેવે પરિષદનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરતાં ‘અજ્ઞાનપરિષદ અને દર્શનપરિષદ એવા બે પરિષદ પ્રતિપાદન કર્યા છે,...’ એમ કહેવું છે. આમ તો વાત એ લેવી છે, કે પરિષદ ધીરજથી, શાંતિથી, વીતરાગભાવના પુરુષાર્થપૂર્વક અનુભવ કરવા યોગ્ય છે. સહન કરવું એટલે એનો વીતરાગભાવે અનુભવ કરવો. અને ધીરજથી અને શાંતિથી એટલે પુરુષાર્થથી. ધીરજથી એટલે પ્રમાદથી નહિ પણ પુરુષાર્થથી. મુમુક્ષુને મુમુક્ષને યોગ્ય સ્વરૂપ પ્રત્યયી પુરુષાર્થ, મુનિને મુનિ યોગ્ય સ્વરૂપ પ્રત્યયી પુરુષાર્થ, એમ લેવું.

‘કોઈ ઉદયયોગનું બળવાનપણું હોય...’ હવે મુમુક્ષુની વાત લેવી છે, કે એવો

કોઈ બળવાન ઉદય આવ્યો હોય ‘અને સત્સંગ, સત્પુરુષનો યોગ થયાં છતાં જીવને અજ્ઞાનનાં કારણો ટાળવામાં હિમ્મત ન ચાલી શકતી હોય,...’ અજ્ઞાનના કારણો એટલે પોતાના જ પરિણામ લેવા. અજ્ઞાનના કારણો એટલે બીજી કોઈ વાત નહિ પણ પોતાના જ પરિણામ લેવા. પોતાના અજ્ઞાનના પરિણામ ટાળવાનું જોર ન થતું હોય, હિમ્મત ન ચાલતી હોય એટલે જોર ન થતું હોય. ‘મુંઝવણ આવી જતી હોય,...’ અને એને કારણે મુંઝવણ આવતી હોય ‘તોપણ ધીરજ રાખવી;...’ તોપણ એ પુરુષાર્થ છોડી દેવો નહિ એમ કહેવું છે. ધીરજ રાખવી એટલે ચાલુ જ રાખવું. ધીરજથી એ કામ ચાલુ જ રાખવું.

કેવા જીવની વાત લીધી છે ? કે જે જીવને દર્શનપરિષદ અને અજ્ઞાનપરિષદની ભૂમિકા આવી છે એવા જીવની વાત લીધી છે. જેને એ ભૂમિકા નથી આવી એને તો આ વાત લાગુ પડતી નથી.

મુમુક્ષુ :- જે સત્પુરુષના શરણે આવ્યો છે એની વાત છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સત્સંગમાં આવ્યો છે, સત્પુરુષને શરણે આવ્યો છે અને ઉદયના કાળમાં, ઉદયમાં મમત્વપણાના, ઉદયમાં હિતબુદ્ધિના પરિણામ નથી કરવા, છતાં એ નહિ કરવામાં પુરુષાર્થ જેટલો ઉપડવો જોઈએ એ નથી ઉપડતો. ઉદય કોઈ એવો બળવાન છે, કે લાભ-નુકસાન જે કાંઈ એને સમજાય છે, એ લાભ-નુકસાન મને છે એમ સમજાય છે.

જ્ઞાનમાં પોતાને સિવાય પોતાના જ્ઞાનનો અનુભવ નથી. જ્ઞાનમાં જ્ઞાન સિવાય પોતાને બીજો કોઈ અનુભવ નથી, થઈ શકતો પણ નથી. છતાં પણ અજ્ઞાનપણે આ અનુભવ મને થાય છે એવો એક પ્રકાર ચાલે છે અને એ પ્રકારને વિષે જે જાગૃત છે એ એનાથી છૂટવા માટેનો કોઈ પ્રયત્ન કરે છે. અને એ પ્રયત્નની અંદર પણ જેટલું જોઈએ એટલું બળ એને નથી. પ્રયત્ન નથી એમ પણ નથી અને એટલો પ્રયત્ન નથી કે એનું અજ્ઞાન છૂટી જાય. એવી કોઈ સ્થિતિવાળા જીવની વાત ચાલે છે. એ ભૂમિકાના જીવની વાત ચાલે છે. કેમકે કોઈપણ વાત કઈ ભૂમિકાની ચાલે છે એ ન સમજાય તો ક્યાંક ને ક્યાંક લાગુ કરી દે. કાં તો પોતાને વિષે અને કાં બીજાને વિષે લાગુ કરી દે. અસ્થાનમાં.

ધીરજ રાખવી અને એ કાળમાં અને એ સમયમાં ‘સત્સંગ, સત્પુરુષનો યોગ

વિશેષ વિશેષ કરી આરાધવો;....' એ વખતે પોતાના પરિણામ બળવાન થવા અર્થે. હવે જુઓ ! નિર્બળ પરિણામ પણ ઉદયના નિમિત્તે થાય છે. એમ અહીંયાં બળવાન પરિણામ પણ સત્સંગના નિમિત્તે થશે. આ નિમિત્તનો વિવેક કર્યો. એ વખતે એણે કેવા નિમિત્તની સમીપ રહેવું ? કે સત્પુરુષ અને સત્સંગના નિમિત્તમાં એણે વિશેષે કરીને રહેવું. 'તો અનુક્રમે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થશે;....' તો પોતાના પરિણામમાં વિશેષ બળવાનપણું પ્રગટ થઈને, પુરુષાર્થ વધીને-એ ઉપાદાનનું કાર્ય છે. ઉપાદાન ઉપર એનું લક્ષ છે, નિમિત્તના ફેરફારો પણ ઉપાદાનને લક્ષે કરે છે, ઉપાદાનને લક્ષે વિચારે છે, માત્ર એકાંત નિમિત્તને આધિન નહિ. 'તો અનુક્રમે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થશે;....'

'કેમકે નિશ્ચય જે ઉપાય છે,....' એટલે એનો ઉપાય તો સાચો, રસ્તો તો સાચો પકડવો છે. 'નિશ્ચય જે ઉપાય છે,....' ખરેખર જે ઉપાય છે અને પોતાને પણ નિવૃત્ત થવાની બુદ્ધિ છે. બહારમાં સત્સંગ અને સત્પુરુષને આરાધવા એ ખરેખર ઉપાય છે. અંદરમાં ઉપાદાનમાં જીવને પોતાના દોષથી, અજ્ઞાનથી નિવૃત્ત થવાની બુદ્ધિ થઈ છે. ખરેખર બુદ્ધિ થઈ છે. ઉપર ઉપરથી નહિ પણ ખરેખર બુદ્ધિ થઈ છે. 'તો પછી તે અજ્ઞાન નિરાધાર થયું છતું શી રીતે રહી શકે ?' પછી એને રહેવાનું કોઈ કારણ ન રહ્યું. ન તો નિમિત્ત રહ્યું, ન તો ઉપાદાન રહ્યું. બંને રીતે કાર્ય સિદ્ધ થવાની પરિસ્થિતિ આવી એમ કહે છે.

અથવા જે કાંઈ અજ્ઞાનના પરિણામ થાય છે એ નિરસ થાય છે, આધાર વિનાના થાય છે. જેનો નિષેધ આવે છે એવા થાય છે. જો નિષેધ ન આવે તો અનુમોદન આવે કે હું કરું છું એ બરાબર કરું છું. કેમ કે નહિતર મને આટલું નુકસાન જાય જ, નહિતર મને આટલો ગેરલાભ થાય જ અને આટલો લાભ કરવા માટે તો મારે આ કરવું જોઈએ. એવું અનુમોદન વગર વિચાર્યો આવી જશે. અને નહિતર પછી મારે ખરેખર સંબંધ નથી. હું સર્વથા ભિન્ન છું. એના ફેરફારનો, લાભ-નુકસાનનો કોઈ મારી સાથે ખરેખર સંબંધ છે જ નહિ. એવી વિચારણાપૂર્વક એ તરફના પરિણામનો નિષેધ કરશે. પરિણામ થઈ આવશે એમાં પણ નિષેધ કરશે. નિરાધાર થયા થકા એ પરિણામ કેવી રીતે લંબાશે ? કેવી રીતે ચાલશે ? કેવી રીતે ટકશે ?

'એક માત્ર પૂર્વકર્મયોગ સિવાય ત્યાં કોઈ તેને આધાર નથી.' જેટલો ઉદય લંબાય છે એટલા ક્યારેક ક્યારેક કોઈ પરિણામ પાછા ઊભા થાય છે, એટલો ત્યાં એને

નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે. પણ અંદરથી આત્મા તરફથી એને આદર નથી. આત્મા તરફથી એનો નિષેધ છે.

‘તે તો જે જીવને સત્સંગ, સત્પુરુષનો યોગ થયો છે અને પૂર્વકર્મનિવૃત્તિ પ્રત્યે પ્રયોજન છે, તેને ક્રમે કરી ટળવા જ યોગ્ય છે,...’ જેને બહારમાં સત્પુરુષનો યોગ મળ્યો છે, અંદરમાં જેને એ કર્મ ટાળવા છે એટલે બાંધવા નથી, અભાવ કરવો છે તેને તો એ ટળવા યોગ્ય જ છે. ‘એમ વિચારી...’ એમ પોતાને વિષે વિચારીને, પોતાના માટે વિચારીને ‘તે અજ્ઞાનથી થતું આકુળવ્યાકુળપણું તે મુમુક્ષુજીવે ધીરજથી સહન કરવું,...’ એ આકુળવ્યાકુળપણું છે, એમાં તીવ્રતા ન આવે અને કાંઈપણ પોતાનો પુરુષાર્થ શક્તિ હોય એટલો કર્તવ્ય સમજીને, એનું નામ ધીરજ છે.

અધીરજમાં બે પ્રકાર થાય છે. એક તો હઠ કરીને ત્યાગે, હઠ કરીને છોડી દે. તે પ્રકારના ઉદયના સંયોગને છોડવા માટે એ હઠ કરે અને કાં પોતાના પરિણામ ઉપર દમન કરે. એ બધા પ્રકાર અધીરજના પ્રકાર છે. એવા પ્રકારને પણ પોતાની સુવિચારણાથી જે કાંઈ પુરુષાર્થ થઈ શકે એ પુરુષાર્થ સહિત એ ઉદયમાંથી પસાર થવું એને સહન કરવું કહે છે. ‘એ પ્રમાણે પરમાર્થ કહીને પરિષદ કહ્યો છે.’ આ પ્રકારે પરિષદ વેદવાની વાત કરી છે. શ્રી તીર્થકરદેવે આ પ્રકારે પરિષદનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, પરિષદ વેદવાનું સ્વરૂપ પણ આ પ્રકારે બતાવ્યું છે.

‘અત્ર અમે સંક્ષેપમાં તે બેય પરિષદનું સ્વરૂપ લખ્યું છે.’ બંને એમાં આવી જાય છે. અજ્ઞાનપરિષદ અને દર્શનપરિષદ સાથે જ છે. જ્ઞાન અપેક્ષાએ તેને અજ્ઞાનપરિષદ કહે છે અને શ્રદ્ધા અપેક્ષાએ તેને દર્શનપરિષદ કહે છે. બાકી એ તો એક જ પ્રકારના પરિણામ છે અને બંને સાથે રહે છે.

મુમુક્ષુ :- એટલે અજ્ઞાનથી એ સહન થતું નથી, આકુળવ્યાકુળપણું થઈ જાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અજ્ઞાનના પરિણામ થાય છે એને એનો નિષેધ છે. પરમાં સ્વપણાનો ભાવ થાય છે એનો નિષેધ છે. લાભ-નુકસાન નહિ હોવા છતાં મને એમાં સ્વપણું કેમ થાય છે ? પોતાપણું કેમ લાગે છે ? એ લાગે છે એની આકુળતા તો ઉત્પન્ન થાય જ છે. જે પરિણામ પરમાં સ્વપણું કરવા જાય છે એ આકુળતા લઈને જ ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થતું આકુળવ્યાકુળપણું છે. એને ધીરજથી એટલે પુરુષાર્થથી એનો નિષેધ કરીને ત્યાં બરાબર પુરુષાર્થ કરવો એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- એને પરિષદજય કહેવાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પરિષદજય ક્યારે કહેવાય કે તે પરિણામ મટાડી દે ત્યારે.

મુમુક્ષુ :- આત્મામાં આવે ત્યારે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આત્મામાં આવે ત્યારે પરિષદજય કર્યો કહેવાય. એ પરિણામ ન મટે ત્યાં સુધી ઘર્ષણ ચાલે. અને એમાં અધીરજ કરે તો હારી જાય. પુરુષાર્થ ચાલુ રાખે અને ક્રમે કરીને એ પરિણામ મટાડે તો પરિષદ જય થયો એને. એમનો પરિષદજયનો રૂઝમા વર્ષમાં પત્ર છે. બહુ સારો પત્ર છે. એવા મુંઝાણ છે. આમાં પત્ર છે. બહુ સુંદર પત્ર છે. એટલા અજ્ઞાનપરિષદ, દર્શનપરિષદના ભાવો વ્યક્ત કરવાનું સામર્થ્ય છે તો એમ લાગે છે કે એ મુંઝવણને શબ્દમાં કોણ રજુ કરી શકે ? રૂઝમાં વર્ષે પોતાની મુંઝવણ રજુ કરી છે.

મુમુક્ષુ :- કયો પત્ર છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નંબર યાદ નથી. પોતાને ને પોતાને સંબોધન કર્યું છે ને ? એ પત્ર છે. ૧૬૨મો પત્ર. પાનું-૨૪૩.

‘હે શ્રી....’ ! એટલે પોતે. ‘તમે શંકારૂપ વમળમાં વારંવાર વહો છો તેનો અર્થ શો છે ? નિઃસંદેહ થઈને રહો, અને એ જ તમારો સ્વભાવ છે.’ પહેલા શંકા ઉડાડી. ‘જ્યાં શંકા ત્યાં ગણ સંતાપ. જ્ઞાન તહાં શંકા નહિ સ્થાપ’ ‘હે અંતરાત્મા !’ હવે પોતાના આત્માને કહે છે. ‘તમે કહ્યું જે વાક્ય તે યથાર્થ છે, નિઃસંદેહપણે સ્થિતિ એ સ્વભાવ છે, તથાપિ સંદેહના આવરણનો કેવળ ક્ષય જ્યાં સુધી કરી શકાયો ન હોય ત્યાં સુધી તે સ્વભાવ ચલાયમાન અથવા અપ્રાપ્ત રહે છે, અને તે કારણથી અમને પણ વર્તમાન દશા છે.’ આ ઉપર છે. ૧૬૧ પત્રમાં એ વાત છે.

‘દર્શનપરિષદ...’ લખ્યું છે, જુઓ ! ‘હે શ્રી....! તમને જે કંઈ સંદેહ વર્તતા હોય તે સંદેહ સ્વવિચારથી અથવા સત્સમાગમથી ક્ષય કરો. હે અંતરાત્મા ! વર્તમાન આત્મદશા જોતાં જો પરમ સત્સમાગમ પ્રાપ્ત થયો હોય, અને તેમના આશ્રયે વૃત્તિ પ્રતિબંધ પામી હોય તો તે સંદેહની નિવૃત્તિનો હેતુ થવો સંભવે છે. બાકી બીજો કોઈ ઉપાય દેખાતો નથી, અને પરમ સત્સમાગમ અથવા સત્સમાગમ પણ પ્રાપ્ત થવો મહા કઠણ છે.’ ઉપર લીધું છે. એ પત્ર છે ૧૬૨. ૧૬૧માં પહેલું જ વાક્ય છે.

‘હે સહજાત્મસ્વરૂપી, તમે ક્યાં ક્યાં અને કેવી કેવી રીતે મૂંઝાયા છો ? તે કહો.’

આ મૂંઝવણમાં ઉભા છે. 'આવી વિભ્રમ અને દિગ્મૂઢ દશા શી ? હું શું કહું ? તમને શું ઉત્તર આપું ? મતિ મૂંઝાઈ ગઈ છે, ગતિ ચાલતી નથી. ખેદ ખેદ અને કષ્ટ કષ્ટ આત્મામાં થઈ રહેલ છે. ક્યાંય દૃષ્ટિ ઠરતી નથી, અને નિરાધાર નિરાશ્રય થઈ ગયા છીએ. ઊંચાનીચા પરિણામ પ્રવહા કરે છે. અથવા અવળા વિચાર લોકાદિક સ્વરૂપમાં આવ્યા કરે છે, કિંવા ભ્રાન્તિ અને મૂઢતા રહ્યા કરે છે. કંઈ દૃષ્ટિ પહોંચતી નથી. ભ્રાન્તિ પડી ગઈ છે કે હવે મારામાં કંઈ વિશેષ ગુણ દેખાતા નથી. હું હવે બીજા મુમુક્ષુઓને પણ સાચા સ્નેહે પ્રિય નથી. ખરા ભાવથી મને ઇચ્છતા નથી. અથવા કંઈક ખેંચાતા ભાવથી અને મધ્યમ સ્નેહે પ્રિય ગણે છે. વધારે પરિચય ન કરવો જોઈએ, તે મેં કર્યો, તેનો પણ ખેદ થાય છે.'

'બધાં દર્શનમાં શંકા થાય છે. આસ્થા આવતી નથી.

જો એમ છે તો પણ ચિંતા નથી. આત્માની આસ્થા છે કે તે પણ નથી ?

તે આસ્થા છે. તેનું અસ્તિત્વ છે, નિત્યત્વ છે, અને ચૈતન્યવંત છે. અજ્ઞાને કર્તાભોક્તાપણું છે. જ્ઞાને કર્તાભોક્તાપણું પરયોગનું નથી.

જ્ઞાનાદિ તેનો ઉપાય છે. એટલી આસ્થા છે. પણ તે આસ્થા પણ હાલ વિચાર શૂન્યતાવત્ વર્તે છે. તેનો મોટો ખેદ છે.' મૂંઝવણ તો ઈ છે. ક્ષયોપશમ જ્ઞાનમાં સમજાય છે. પણ ત્યાં એ વિસ્મરણ થઈ જાય છે. ઉદયના કાળમાં એ વિસ્મરણ થઈ જાય છે. નહિતર ભિન્નતા નથી જાણી ? પણ ઉદય આવે ત્યારે એની સાથે લાભ-નુકસાન પોતાને જોડી દે છે.

મુમુક્ષુ :- એટલે બળ નથી ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ પુરુષાર્થ કામ નથી કરતો.

'આ જે તમને આસ્થા છે તે જ સમ્યગ્દર્શન છે. શા માટે મૂંઝાઓ છો ? વિકલ્પમાં પડો છો ?' એમ તમે સમજ્યા છો એ બરાબર છે. તો મૂંઝાઓ છો શું કરવા ?

'તે આત્માના વ્યાપકપણા માટે, મુક્તિસ્થાન માટે, જિનકથિત કેવળજ્ઞાન તથા વેદાંતકથિત કેવળજ્ઞાન માટે, તથા શુભાશુભ ગતિ ભોગવવાના લોકના સ્થાન તથા તેવાં સ્થાનના સ્વભાવે શાશ્વત હોવાપણા માટે, તથા તેના માપને માટે વારંવાર શંકા ને શંકા જ થયા કરે છે, અને તેથી આત્મા ઠરતો નથી.' અનેક જાતના વિકલ્પો આવે છે કે આમ હશે કે કેમ ?

‘જિનોક્ત તે માનોને !’ પાછા પોતે ને પોતે ઉત્તર આપે છે. ભગવાને કહ્યું એ તમે માની લ્યો. તમને શું કરવા વાંધો આવે છે ? ‘ઠામઠામ શંકા પડે છે. ત્રણ ગાઉના માણસ—’ ઊંચાઈ. ત્રણ ગાવ ઊંચાઈ, પાંચસો ધનુષ. ‘ચક્રવર્તી આદિનાં સ્વરૂપ વગેરે ખોટાં લાગે છે. પૃથ્વીઆદિનાં સ્વરૂપ અસંભવિત લાગે છે.’ તો કહે છે, તમારે ‘તેનો વિચાર છોડી દેવો.’ એ તો અપ્રયોજનભૂત છે. તે તો ‘છોકરો છૂટતો નથી.’

‘શા માટે ?’ અંદરનું મંથન છે, પોતાનું ને પોતાનું. ‘શા માટે ? જો તેનું સ્વરૂપ તેના કહ્યા પ્રમાણે ન હોય તો તેમને કેવળજ્ઞાન જેવું કહ્યું છે તેવું ન હતું...’ એમને કેવળજ્ઞાનમાં શંકા પડે છે. કથનમાં શંકા પડે છે. ‘એમ સિદ્ધ થાય છે. તો તેમ માનવું ? તો પછી લોકનું સ્વરૂપ કોણ યથાર્થ જાણે છે એમ માનવું ? કોઈ જાણતા નથી એમ માનવું ? અને એમ જાણતાં તો બધાએ અનુમાન કરીને જ કહ્યું છે એમ માનવું પડે.’ બધાએ અનુમાન કર્યું છે. ‘તો પછી બંધમોક્ષાદિ ભાવની પ્રતીતિ શી ?

યોગે કરી તેવું દર્શન થતું હોય, ત્યારે શા માટે ફેર પડે ?

સમાધિમાં નાની વસ્તુ મોટી દેખાય અને તેથી માપમાં વિરોધ આવે. સમાધિમાં ગમે તેમ દેખાતું હોય પણ મૂળ રૂપ આવડું છે અને સમાધિમાં આ પ્રમાણે દેખાય છે, એમ કહેવામાં હાનિ શી હતી ?

તે કહેવામાં આવ્યું હોય, પણ વર્તમાન શાસ્ત્રમાં તે નથી રહ્યું એમ ગણતાં હાનિ શી ?

હાનિ કંઈ નહીં. પણ એમ સ્થિરતા યથાર્થ આવતી નથી. પોતે ને પોતે સવાલ-જવાબ કર્યા કરે છે.

‘બીજા પણ ઘણા ભાવોમાં ઠામ ઠામ વિરોધ દેખાય છે.

તમે પોતે ભૂલતા હો તો ?’ શંકા કરનારને કહે છે, કે તું ભૂલતો નથી ને ?

‘તે પણ ખરું, પણ અમે સાચું સમજવાના કામી છીએ.’ અમારે તો સાચું સમજવું છે. ‘કાંઈ લાજશરમ, માન, પૂજાદિના કામી નથી; છતાં સાચું કેમ ન સમજાય ?’ બીજો હેતુ હોય તો ન સમજાય. પણ અમારો તો આત્મહિતનો જ હેતુ છે.

‘સદ્ગુરુની દૃષ્ટિએ સમજાય. પોતાથી યથાર્થ ન સમજાય.’ પોતે ને પોતે ઉત્તર આપે છે.

‘સદ્ગુરુનો યોગ તો બાઝતો નથી. અને અમને સદ્ગુરુ તરીકે ગણવાનું થાય

છે. તે કેમ કરવું ? અમે જે વિષયમાં શંકામાં છીએ તે વિષયમાં બીજાને શું સમજાવવું ? હજી અમે તો શંકામાં ગળકા ખાઈએ છીએ, એને કેવી રીતે નિઃશંક વાત કરવી ? ‘કંઈ સમજાવ્યું જતું નથી અને વખત વીત્યો જાય છે.’ આયુષ્ય ચાલ્યું જાય છે. કરવું શું ? આ મૂંઝાય છે. વખત ચાલ્યો જાય છે એ મૂંઝવણ પાછી થાય છે. આયુષ્ય ચાલ્યું જાય છે. ‘એ કારણથી તથા કંઈક વિશેષ ઉદ્યથી ત્યાગ પણ થતો નથી. જેથી બધી સ્થિતિ શંકારૂપ થઈ પડી છે. આ કરતાં તો અમારે ઝેર પીને મરવું તે ઉત્તમ છે, સર્વોત્તમ છે.’ એવી મૂંઝવણ થઈ છે કે આપઘાત કરવાનું મન થાય છે.

મુમુક્ષુ :- નજીક પહોંચી ગયા છે ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એટલે તીવ્રતા આવી છે ને.

‘દર્શનપરિષદ એમ જ વેદાય ?’ દર્શનપરિષદ છે તે આમ જ વેદાય.

‘તે યોગ્ય છે. પણ અમને લોકોનો પરિચય ‘જ્ઞાની છીએ’ એવી તેમની માન્યતા સાથે ન પડ્યો હોત તો ખોટું શું હતું ?’ લોકો અમને જ્ઞાની માને છે એવું ન બન્યું હોત તો સારું હતું. આ અમને સહન નથી થતું. કે હજી અમારી દશા પ્રગટ નથી થઈ અને લોકો માને છે. આ અંદરમાં એમને એનું દુઃખ છે. પોતે ને પોતે ઉત્તર આપે છે.

‘તે બનનાર.’ એવું બનવાનું હશે. તારું બનાવ્યું ક્યાં બન્યું છે ? એવું બનવાનું હશે.

‘અરે ! હે દુષ્ટાત્મા !’ પોતાને અને પોતાને કહે છે, હોં ! ‘અરે ! હે દુષ્ટાત્મા ! પૂર્વે ત્યાં બરાબર સન્મતિ ન રાખી...’ ત્યાં બરાબર પૂર્વે સન્મતિ ન રાખી ‘અને કર્મબંધ કર્યા...’ અપરાધ તેં કર્યો ‘તો હવે તું જ તેનાં ફળ ભોગવે છે. તું કાં તો ઝેર પી અને કાં તો ઉપાય તત્કાળ કર.’ કેવી તાલાવેલી લાગી છે ! ... પ્રશ્ન કર્યો.

‘યોગસાધન કરું ?

તેમાં બહુ અંતરાય જોવામાં આવે છે.’ આ યોગના પ્રયોગમાં. તેમાં બહુ અંતરાય જોવામાં આવે છે. ‘વર્તમાનમાં પરિશ્રમ કરતાં પણ તે ઉદ્યમાં આવતું નથી.’ એટલે એ બાજુ જવાનું મન નથી થતું. છેલ્લો પેરેગ્રાફ. (પત્રાંક ૧૬૨)

‘હે અંતરાત્મા ! તે સામાન્ય સત્સમાગમી અમને પૂછી સંદેહની નિવૃત્તિ કરવા ઇચ્છે છે,...’ બીજા જીવો અમને પૂછવા આવે છે. જે સત્સંગમાં આવે છે એ ‘અને

અમારી આજ્ઞાએ પ્રવર્તવું કલ્યાણરૂપ છે એમ જાણી વશવર્તીપણે વર્ત્યા કરે છે;...’ અમારી આજ્ઞામાં રહે છે. ‘જેથી અમને તેમના સમાગમમાં તો નિજવિચાર કરવામાં પણ તેમની સંભાળ લેવામાં પડવું પડે,....’ કે અમને માર્ગદર્શન આપો. અમારે અમારી સંભાળ લેવી કે ન લેવી ? ‘અને પ્રતિબંધ થઈ સ્વવિચારદશા બહુ આગળ ન વધે, એટલે સંદેહ તો તેમ જ રહે. એવું સંદેહસહિતપણું હોય ત્યાં સુધી બીજા જીવોના એટલે સામાન્ય સત્સમાગમાદિમાં પણ આવવું ન ઘટે, માટે શું કરવું તે સૂઝતું નથી.’ આ મૂંઝાણ છે. દર્શનપરિષદમાં મૂંઝાણ છે.

હવે જ્ઞાનદશા આવી છે ત્યારે બીજા કોઈ મુમુક્ષુ દર્શનપરિષદમાં આવે છે એને હવે માર્ગદર્શન આપે છે. એમ વાત છે. પોતે એ રસ્તેથી પસાર થયા છે. પોતાને દર્શન પરિષદનો અનુભવ થઈ ગયો છે અને એ અનુભવમાં કેવી રીતે આગળ વધવું એ વાતનું માર્ગદર્શન અહીંયાં પ૩૭મા પત્રમાં આપે છે. પ૩૭મો પત્ર, પાનું-૪૩૫. નીચેથી પાંચમી લીટી.

‘અત્ર અમે સંક્ષેપમાં તે બેય પરિષદનું સ્વરૂપ લખ્યું છે. આ પરિષદનું સ્વરૂપ જાણી સત્સંગ, સત્પુરુષના યોગે,....’ એમ કે પોતાને તો સત્પુરુષનો યોગ નહોતો. પણ આ જીવોને તો સત્પુરુષનો યોગ છે. ‘જે અજ્ઞાનથી મૂંઝવણ થાય છે તે નિવૃત્ત થશે એવો નિશ્ચય રાખી,....’ સત્પુરુષના ચરણમાં જતાં અવશ્ય મારી મૂંઝવણ મટશે, મટ્યા વગર રહેશે નહિ. એવો મને સત્પુરુષ પ્રત્યે અટળ વિશ્વાસ આવે છે, અચળ વિશ્વાસ આવે છે. મને રસ્તો સૂઝતો નથી, મારા પરિણામથી મને મૂંઝવણ થાય છે, અંદર ઘણો ખેદાઉ છું તો નક્કી મને સત્પુરુષના આશ્રયે જરૂર કાંઈક અંદરથી માર્ગ મળી જશે. અંદરમાં પોતાનો પુરુષાર્થ ચાલુ રાખે છે, બહારમાં .. અને સત્પુરુષનો યોગ ચાલુ રાખે છે. આ તો સત્પુરુષ ઉપસ્થિત છે પણ કોઈ સંસ્કાર લઈને આવ્યા હોય તો એને એમ પણ થાય, કે નક્કી મને આ પુરુષના વચનથી મારી મૂંઝવણ ટળશે, ટળશે ને ટળશે. એમ પણ થાય.

‘તે નિવૃત્ત થશે એવો નિશ્ચય રાખી,....’ એવું બળ રાખીને. ‘યથાઉદય જાણી,....’ બહારમાં જે ઉદય છે એવો ઉદય. અથવા અંદરના દર્શનપરિષદને પણ વેદવો પડે. એ પણ એક ઉદય છે. ‘ધીરજ રાખવાનું ભગવાન તીર્થકરે કહ્યું છે;...’ અધીરજથી, હઠથી, ઉતાવળથી કોઈ કામ કરવાનું કહ્યું નથી.

મુમુક્ષુ :- ભગવાન તીર્થકરે .. શાસ્ત્ર ઉપરથી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં એવું છે કે એ જે પોતે વાત કરે છે એ વાત તીર્થકરના હૃદયમાં હતી એવું પોતાને અંદરથી ભાસે છે. પોતાને ભાસે છે. ભલે સ્મરણમાં ન હોય. જેમ કે 'ગુરુદેવ' પ્રવચનમાં એમ કહેતા, કોઈ એવી વાત આવે ત્યારે, કે અત્યારે જે અહીંયાં કહેવાય છે તે જ વાત અત્યારે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સીમંધર ભગવાન સો ઈન્દ્રોની સભા મધ્યમાં અત્યારે આ જ વાત કહે છે. એમ કહેતા. એવું કોઈ જ્ઞાન નથી, જાતિસ્મરણ પણ પોતાને નથી કે બીજું કોઈ એવું જ્ઞાન નથી. એમ શેના ઉપરથી કહે છે ?

મુમુક્ષુ :- 'બહેનશ્રી'ને જાતિસ્મરણ હતું એના ઉપરથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ તો પોતે એમ કહે છે અને એમાં બીજાનો આધાર નથી લેતા, ત્યારે એમને એ વાત ઉપર એટલી નિઃશંકતા છે, કે અમારા આત્મામાંથી જે આ વાત નીકળે છે એ તીર્થકરના હૃદયમાં રહેલી વાત છે. એ જ નીકળે છે એમ અમારો આત્મા કહે છે. એવી નિઃશંકતા જ્ઞાનીઓને આવે છે. અને આચાર્યો પણ પોતાના સૂત્રોની અંદર જિન...

'પણ તે ધીરજ એવા અર્થમાં કહી નથી, કે સત્સંગ, સત્પુરુષના યોગે પ્રમાદ હેતુએ વિલંબ કરવો તે ધીરજ છે,..' એમ નથી કહ્યું કે પુરુષાર્થ મંદ થવો એને ધીરજ નથી કહી. સત્પુરુષ અને સત્સંગના યોગે બરાબર પુરુષાર્થમાં લાગુ રહીને, પુરુષાર્થમાં ચાલુ રહીને જે કાર્ય થાય એને ધીરજવાળુ કાર્ય કહ્યું છે. 'અને ઉદય છે,....' પાછો ઉદય સામે ઊભો છે. એ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. 'તે વાત પણ વિચારવાન જીવે સ્મૃતિમાં રાખવા યોગ્ય છે.'

મુમુક્ષુ :- ધીરજ એટલે .. થઈ જવું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ધીરજ એટલે અધીરજ નહિ અને પુરુષાર્થ ખોઈ બેસવો અને પ્રમાદ કરવો એમ પણ નહિ. એમ છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીઓને ધીરજ પુરુષાર્થસ્વરૂપ જ હોય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પુરુષાર્થરહિત એક સમય પણ એમને સંમત નથી. પુરુષાર્થ વિનાનો એક સમય પણ એમને સંમત નથી.

મુમુક્ષુ :- એ એની અધીરજ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આજ્ઞા એ જ છે કે એક સમય પણ પ્રમાદ કરીશ નહિ. એ ભગવાનની આજ્ઞા છે. એટલે તીર્થકરને યાદ કર્યા છે કે એ ભગવાનની આજ્ઞા છે. આગળ કહે છે.

‘શ્રી તીર્થકરાદિએ ફરી ફરી જીવોને ઉપદેશ કહ્યો છે;...’ આ વાત તીર્થકરાદિએ ફરી ફરીને કહી છે કે હે જીવ ! તારા અજ્ઞાનના પરિણામ તું છોડ. પરમાં નિજબુદ્ધિને મટાડ... પરમાં નિજબુદ્ધિને તું મટાડ. ફરી ફરીને આ વાત કરી છે. કારણ કે એ પરિભ્રમણનું કારણ છે. પૃથ્વીમાં આ વાત કરી છે. જુઓ ! ‘બીજા પદાર્થમાં જીવ જો નિજબુદ્ધિ કરે તો પરિભ્રમણદશા પામે છે;...’ આ પરિભ્રમણનું એક જ કારણ. બીજાના પદાર્થમાં, પોતાના સ્વરૂપને છોડીને અન્ય પદાર્થમાં નિજબુદ્ધિ કરી, ભાવમાં પોતાપણું આવ્યું એ પરિભ્રમણનું કારણ છે. નિજમાં નિજને વિષે નિજબુદ્ધિ થાય તો પરિભ્રમણ દશા ટળે. બસ. આ પરિભ્રમણ દશા થવાનું કારણ, આ પરિભ્રમણ દશા નહિ થવાનું કારણ. બે લીટીમાં બંધ-મોક્ષનો સંક્ષેપ છે. બંધ-મોક્ષની વ્યવસ્થા એક-દોઢ લીટીમાં કીધી છે. કહેવાનું કેટલું સામર્થ્ય છે ! પછી એની ભક્તિ લીધી છે કે જેને એવો માર્ગ વિચારવો, એવો માર્ગ પ્રાપ્ત કરવો જરૂરી લાગ્યો છે, અવશ્ય લાગ્યો છે કે મારે છૂટવું છે. છૂટવાની જેને, મુક્ત થવાની જરૂર લાગી છે. એને શું કરવું ?

‘તેણે તે જ્ઞાન જેના આત્મામાં પ્રકાશ પામ્યું છે;...’ એટલે જે જ્ઞાની થયા છે. મુક્ત કેમ થવાય એનું જેને પ્રગટ જ્ઞાન થઈ ગયું છે, પ્રગટ અનુભવજ્ઞાન થઈ ગયું છે. ‘તેની દાસાનુદાસપણે અનન્ય ભક્તિ કરવી;...’ એની ભક્તિ કરવી એમ નહિ, એની ભક્તિ કરતા હોય એની પણ તારે ભક્તિ કરવી. એમ કહે છે. આ બહુ સરસ વાત કરી છે.

મુમુક્ષુ :- અહીં ભક્તિનો અર્થ એના વચન અનુસાર પ્રવર્તવું, એમ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં શું છે, સર્વાર્પણબુદ્ધિ કરવી. ભક્તિ કરવી એમાં એક વાત મુખ્ય એ છે કે એમની આજ્ઞામાં રહેવું, એમના વિકલ્પ વિરુદ્ધ ન જાવું. એ મુખ્ય વાત છે.

મુમુક્ષુ :- એમના વચન પ્રમાણે પ્રવર્તવું એ આજ્ઞા જ કહેવાય ને.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એમ જ કહેવાય. વચન પ્રમાણે પ્રવર્તવું, વિકલ્પ પ્રમાણે

કરવું, વિરૂદ્ધ ન જાવું, વિમુખ ન જાવું, ઉપેક્ષા ન કરવી એ બધું એમાં આવી જાય છે.

દાસાનુદાસપણે ભક્તિ કરવી એટલે શું છે ? કે એવી રીતે કોઈ જ્ઞાનીને અનુસરતો હોય તો એના પ્રત્યે પણ બહુમાન રાખવું. જ્ઞાની પ્રત્યે તો બહુમાન રાખવું, પણ જ્ઞાનીને અનુસરવા માગતો હોય તો એના પ્રત્યે પણ બહુમાન રાખવું. એમ લીધું છે. ત્યાં સુધી લીધું છે. કેમ કે વેવાઈનું તો માન-સન્માન કરે. કરોડપતિ, પૈસાવાળો, આબરૂવાળો, મોટી આબરૂવાળા વેવાઈ આવ્યા હોય, તો એનો માણસ ચિઠ્ઠી લઈને આવ્યો હોય તો (કહે), બેસ બેસ. ચા-પાણી નાસ્તો કરીને જા તું. એમને એમ ન જવા દેતા. માણસોને કહે. ભાઈને જરા સરખી રીતે સાચવો. કેમ ? એ ક્યાં તારો વેવાઈ છે ? પણ એ વેવાઈનો પગારદાર છે તો પણ એનું એટલું સન્માન કરે છે.

મુમુક્ષુ :- વેવાઈનું સન્માન આવી ગયું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં વેવાઈનું સન્માન છે. કેટલું બહુમાન છે એમ કહે. સીધું બહુમાન છે એમ નહિ. એનું બહુમાન કરનારનું બહુમાન છે. એમ કરીને વાત લીધી છે.

મુમુક્ષુ :- એ માણસને ત્યાં તુકારે કહીને બોલાવે અહીં તમે કહીને બોલાવે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ક્યાં શીખવા ગયા હતા ? કહો જોઈએ. એનું કોઈ ટ્યુશન લીધું હતું ? એને તો એનો શેઠ તુકારે કહીને બોલાવે. પણ આ તમે કહીને બોલાવે. તમે સારા સમાચાર લઈને વેવાઈને ત્યાંથી આવ્યો છે. એવા સારા સમાચાર લઈને આવે તો એને બક્ષીશ આપે. આપે કે ન આપે ? રાજી કરે કે નહિ ? એનો ડ્રાઈવર હોય તો એને રાજી કરે. એ બધું ક્યાંથી શીખી ગયા ? એ કાંઈ શીખવું પડતું નથી.

મુમુક્ષુ :- પ્રયોજન સમજે છે ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એનું પ્રયોજન સમજે છે. પ્રયોજનની બુદ્ધિમાં એ બધું આપોઆપ આવે છે. એ નથી આવતું ત્યાં હજી પ્રયોજન સમજાણું નથી. એમ વાત છે.

મુમુક્ષુ :- અહીંયાં પ્રયોજન નથી સમજાતું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ લ્યોને બીજો દષ્ટાંત લઈએ, કે પ્રાઈમ મિનિસ્ટરના અંગત માણસનો કોઈ સંબંધી હોય. પ્રાઈમ મિનિસ્ટરનો નહિ. પણ એનો પી.એ હોય, એનો સેક્રેટરી હોય, એનો સંબંધી કોઈ હોય, તો એની સાથે સારો સંબંધ રાખે. કેમ ? કે આપણે કામ હશે તો એનો છેડો ત્યાં સુધી છે. ત્રીજે તરબેટે પણ પ્રાઈમ મિનિસ્ટર આવે છે. માટે આપણે આની સાથે સારો સંબંધ રાખો. કાંઈ શીખવાડવું પડે છે ?

એ કાંઈ શીખવાડવું પડતું નથી. એ તો આ દેશનો પ્રાઈમ મિનિસ્ટર છે. જ્ઞાની છે એ તો વિશ્વના Level ના વ્યક્તિ છે. આ તો દેશ Level નો વ્યક્તિ છે. ઓલો તો જગતના Level નો વ્યક્તિ છે. છ અબજમાં એકાદ બે માણસ મળે એવું નથી. તો એના પ્રત્યે કેટલું બહુમાન હોય ? એ વિચારવા જેવો વિષય છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાની સિદ્ધના છેડા લગાડશે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સિદ્ધનો છેડો લગાડશે. સિદ્ધપદનો છેડો લગાડે. એક જમાનામાં તો એવું હતું કે જ્ઞાનીને જેના ઉપર પ્રિયતા હોય, જેના પ્રત્યે અમીદષ્ટિ હોય એના પ્રત્યે લોકો ઘણી સહાનુભૂતિ રાખે. ભાઈ ! આ તો આપણા ગુરુનું પ્રિય પાત્ર છે. એમ એના પ્રત્યે પણ વિશેષે કરીને સદ્ભાવ રાખે. એક પ્રકાર હતો. એક જમાનામાં એવો પ્રકાર હતો. એ જેમ જેમ સ્વચ્છંદ ઘટે છે તેમ તેમ એ પ્રકાર આવે છે. સ્વચ્છંદ હોય એમ વિરૂદ્ધતા આવે છે.

શું કહે છે ? કે 'શ્રી તીર્થંકરાદિએ ફરી ફરી જીવોને ઉપદેશ કહ્યો છે; પણ જીવ દિશામૂઢ રહેવા ઈચ્છે છે...' એને આત્મકલ્યાણ હજી અંદરથી કરવાની ઈચ્છા નથી. 'ત્યાં ઉપાય પ્રવર્તી શકે નહીં.' ત્યાં તીર્થંકરનો ઉપદેશ પણ કામમાં આવે નહિ. 'ફરી ફરી ઠોકી ઠોકીને કહ્યું છે...' જુઓ ! ભીંસ દઈને કહ્યું છે, જોર જોરથી કહ્યું છે એમ કહે છે, 'કે એક આ જીવ સમજે તો સહજ મોક્ષ છે,...' એક જીવને પોતાના કલ્યાણની વાંછા થાય, કે મારે હવે રખડવું નથી. મારે હવે દુઃખી થવું નથી. મારા આત્માને બહુ દુઃખી કર્યો એવી પોતાના આત્માની કરુણા આવે 'તો સહજ મોક્ષ છે, નહીં તો અનંત ઉપાયે પણ નથી.' એનો કોઈ ઉપાયે નથી. અનંત ઉપાયે નથી અથવા કોઈપણ ઉપાયે નથી. 'અને તે સમજવું પણ કંઈ વિકટ નથી,...' એવી કોઈ મોટી સમસ્યા નથી. ન સમજાય એવી કોઈ મોટી વાત આંટીઘૂંટીવાળી વાત નથી.

'કેમકે જીવનું સહજ જે સ્વરૂપ છે તે જ માત્ર સમજવું છે;...' પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ, સહજ સ્વરૂપ સમજવું છે. એનાથી જ અજાણ્યો છે. 'અને તે કંઈ બીજાના સ્વરૂપની વાત નથી કે વખતે તે ગોપવે કે ન જણાવે, તેથી સમજવી ન બને.' કોઈ જુદા પદાર્થની વાત હોય તો ન સમજાય, પણ આ તો પોતાની જ વાત છે. 'પોતાથી પોતે ગુપ્ત રહેવાનું શી રીતે બનવા યોગ્ય છે ?' જો પોતે પોતા ઉપર નજર રાખે તો પોતે પોતાથી ગુપ્ત રહી શકે નહિ. પણ પોતાની સામું ન જોવે અને બીજાની સામું જ

જોયા કરે, તો પોતાની શું સ્થિતિ છે ? ક્યાં ગોથું ખાય છે એની કાંઈ ખબર પડે નહિ. 'પોતાથી પોતે ગુપ્ત રહેવાનું શી રીતે બનવા યોગ્ય છે ?'

'પણ સ્વપ્નદશામાં...' આ દૃષ્ટાંત બહુ સારું આપ્યું છે. 'પણ સ્વપ્નદશામાં જેમ ન બનવા યોગ્ય એવું પોતાનું મૃત્યુ પણ જીવ જુએ છે,...' શું થાય છે સ્વપ્નાની અંદર ? કે જીવ પોતાનું મૃત્યુ જોવે છે. જાગ્રતપણે એ વાત અશક્ય છે. કોઈ પોતાનું મૃત્યુ જોઈ શકે ? એ પોતે તો બીજે વયો ગયો છે. હું અહીંયાં આવી રીતે મર્યો એ તો કોઈ જઈ શકે નહિ. બીજા જોવે પણ એ પોતે પોતાનું મૃત્યુ કેવી રીતે જોઈ શકે ? પણ સ્વપ્નની ભ્રાંતિ એવી છે કે એમાં પોતે પોતાનું મૃત્યુ જોવે. બધી પોતાની અંતિમ ક્રિયા પોતે જોવે. એવું સ્વપ્ન આવે. આમ થયું... આમ થયું... ફલાણું થયું... પછી આમ થયું... ફલાણા આવ્યા.. બધું પોતે જોયા કરે. એ કેવી રીતે બનવા યોગ્ય છે ? કોઈ રીતે બનવા યોગ્ય નથી. 'જેમ ન બનવા યોગ્ય એવું પોતાનું મૃત્યુ પણ જીવ જુએ છે,..''

'તેમ...' એટલે એવી ભ્રાંતિ છે કે 'અજ્ઞાનદશારૂપ સ્વપ્નરૂપયોગે આ જીવ પોતાને, પોતાનાં નહીં એવાં બીજા દ્રવ્યને વિષે સ્વપણે માને છે;...' દેહમાં અને બીજા સંયોગોમાં સ્વપણે, નિજપણે, પોતાપણે માનવું થાય છે એ આ જીવનું પોતાનું મૃત્યુ જોવા જેવું સત્ય છે. પોતાનું મૃત્યુ જોઈ શકાય નહિ. એ અસત્ય છે, સ્વપ્ન છે તે અસત્ય છે. એટલું જ એ અસત્ય છે. કેમ કે પોતાનું અસ્તિત્વ, બીજાના અસ્તિત્વમાં ક્યારેય આવતું જ નથી. પોતાની હયાતી Transfer થઈને બીજાની હયાતીરૂપે બદલીને થઈ જાય ? કઈ રીતે થઈ શકે ? એ રીતે થઈ શકતું નથી. અશક્ય છે. છતાં એ માને છે. 'અને એ જ માન્યતા તે સંસાર છે,..' આ માન્યતા સંસાર છે. ઓલા પદાર્થો સંસાર નથી પણ પોતાની એમાં સ્વપણાની બુદ્ધિ, પોતાપણાની માન્યતા છે એ જ સંસાર છે અને 'તે જ અજ્ઞાન છે,..''

'તે સંસાર છે, તે જ અજ્ઞાન છે, નરકાદિ ગતિનો હેતુ તે જ છે,..' નરકમાં જવાના પરિણામ પણ એ જ માન્યતાના આધારે આ જીવે કર્યા છે. પરમાં સ્વપણાની બુદ્ધિએ એને નરક નિગોદમાં જવાના પરિણામ થઈ જાય છે. પછી એ પરિણામને પોતે રોકી શકશે નહિ. એક દોષથી બીજા અનંત દોષ આવશે. આ દોષ ટળીને એક સમ્યક્ત્વગુણ આવે તો બીજા અનંત ગુણ આવે. આમ છે. 'તે જ અજ્ઞાન છે,

નરકાદિ ગતિનો હેતુ તે જ છે, તે જ જન્મ છે,...' એટલે જન્મ થવાનું કારણ છે. 'મરણ છે...' એટલે મરણ થવાનું કારણ છે. 'તે જ દેહ છે,...' એટલે દેહ પ્રાપ્ત થવાનું, નવા નવા દેહ ધારણ કરવાનું પણ તે જ કારણ છે. તે જ 'દેહના વિકાર છે,...' એટલે દેહની અંદર જે રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે એનું કારણ પણ એ જ છે.

મુમુક્ષુ :- મિથ્યાદર્શનની..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આખું જગત છે ને ? આ મિથ્યાત્વના ફળે ચાલે છે. મિથ્યાત્વ ફળવાન થયેલું છે. જગતની અંદર જીવોની જે પરિસ્થિતિ દેખાય છે દુઃખી... દુઃખી... દુઃખી... દુઃખી... એ બધા જ મિથ્યાત્વના ફળે થયેલા છે. એટલો વિસ્તાર છે. આ તો સંક્ષેપમાં કરે છે.

'તે જ દેહ છે, દેહના વિકાર છે,...' જેટલા રોગ થાય છે એનું કારણ પણ એ જ છે એમ કહે છે. રોગ નથી જોતો. આ વિચિત્રતા શું છે ? કેમ અજ્ઞાન કહ્યું છે ? કે રોગ નથી જોતો પણ રોગના કારણને છોડવું નથી.

મુમુક્ષુ :- 'ગુરુદેવ' ૫૦ વર્ષ આ એક જ વિષય...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એક જ વિષય ઉપર. પણ શાસ્ત્રની અંદર પણ બહુભાગ શાસ્ત્રો આ મુમુક્ષુજીવને સમજાવવા માગે છે. જ્ઞાનીને વિશેષ શું સમજાવવાનું હોય ? મુનિઓને શું સમજાવવાનું હોય ? એમણે તો ઘર જોયું છે, માર્ગ જોયો છે, માર્ગ પ્રાપ્ત છે અને માર્ગે ચાલી રહ્યા છે. પોતાના પુરુષાર્થે, યથાશક્તિ જેટલો પુરુષાર્થ છે. એને વિશેષ બીજું શું કહેવાનું ? જે કાંઈ ઝાઝું કહેવાનું છે એ તો મુમુક્ષુજીવને જ કહેવાનું છે. અજ્ઞાન મટાડવા માટે.

'કુંદકુંદાચાર્યદેવે' છઠે ગુણસ્થાને 'સમયસાર' લખ્યું. સાતમે ગુણસ્થાને તો લખી શકાય નહિ. મુનિને બે દશા હોય છે. છઠું અને સાતમું ગુણસ્થાન. એમાં સાતમે (ગુણસ્થાને) પ્રવૃત્તિ થાય નહિ. છઠે ગુણસ્થાને પ્રવૃત્તિ થાય, તો 'સમયસાર' લખ્યું. 'સમયસાર' કાંઈ મુનિદેશાનું શાસ્ત્ર નથી. અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વ મટાડવાનું શાસ્ત્ર છે. એમને શું જરૂર હતી ? એ તો મિથ્યાત્વ મટાડીને છઠે-સાતમે ગુણસ્થાને પહોંચ્યા હતા. એમને કાંઈ જરૂર હતી ? ન તો એમને જરૂરી હતું, ન તો બીજા મુનિઓને જરૂરી હતું, ન તો જ્ઞાનીઓને એ જરૂર હતું. કેમકે જ્ઞાની એ દશા ઓળંગી ગયા હતા. પણ એમના હૃદયમાં જગતમાં પરિભ્રમણ કરતા જીવો પ્રત્યે અનંત કરુણા હતી.

આ કરુણાવશે 'સમયસાર' લખ્યું. મુનિઓને એવી કરુણા આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ખરેખર તો શ્વેતાંબર માર્ગ નીકળ્યો એ જોઈને આ શાસ્ત્ર લખ્યું હશે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ 'અષ્ટપાહુડ' લખ્યું છે. દાર્શનિક ગ્રંથ છે એ પાંચમાંથી 'અષ્ટપાહુડ' છે. એમાં સીધી વાતો આવે છે કે એક વસ્ત્રનું વાણુ-તાણું રાખે, મુનિપણું માને કે મનાવે એ જીવ નિગોદમાં ચાલ્યો જાય. વસ્ત્રનો ઉલ્લેખ ત્યાં કર્યો છે. આ અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર છે. અને તે પણ ખાસ કરીને અપ્રતિબુદ્ધને પ્રતિબોધ આપવા માટેનું શાસ્ત્ર છે. 'અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવે' ખુલાસો કર્યો છે. કે અપ્રતિબુદ્ધને સમજાવીએ છીએ. એટલે અજ્ઞાનીને સમજાવીએ છીએ. અન્ય દર્શનને અનુલક્ષીને જે સિદ્ધાંતોની સ્થાપના કરવામાં આવે તેને દાર્શનિક ગ્રંથ અથવા દાર્શનિક શાસ્ત્ર કહે છે. અધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર, ... શાસ્ત્ર અને દાર્શનિક શાસ્ત્ર. એ બધા શાસ્ત્રના વિષય અનુસારના ભેદો છે.

'તે જ દેહ છે, દેહના વિકાર છે, તે જ પુત્ર, તે જ પિતા, તે જ શત્રુ, તે જ મિત્રાદિ ભાવ કલ્પનાના હેતુ છે,....' એમાં એને કલ્પના થાય છે. હું શરીરવાળો છું, આ મારો પુત્ર છે, આ મારા પિતા છે, આ મને અનુકૂળ ચાલે છે તે મારો મિત્ર છે, આ મને પ્રતિકૂળ ચાલે છે તે મારો શત્રુ છે. એ બધી કલ્પનામાત્ર છે. તારે કાંઈ લેવા કે દેવા. એ આદિ કલ્પનાના હેતુ છે. આ કલ્પના આ અજ્ઞાનમાંથી ઉત્પન્ન થઈ એમ કહે છે. પરમાં નિજબુદ્ધિ થઈને ? પરમાં સ્વપણાની બુદ્ધિ થઈ એમાંથી એ કલ્પના ઉત્પન્ન થઈ.

'અને એ જ નિવૃત્તિને અર્થે...' એ બધું છોડાવવા માટે 'સત્સંગ, સત્પુરુષાદિ સાધન કલ્યાં છે;...' આ બાહ્ય સાધન કલ્યાં. જીવને તે સત્સંગમાં જવાનું પરિણામ થાય તો ઉપાદાન છે અને સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય તે નિમિત્ત છે. ઉપાદાન છે તે અંતરંગ સાધન છે, બહારમાં નિમિત્તનો યોગ થાય તો તેને બહિરંગ સાધન કહેવામાં આવે છે. 'અને તે સાધન પણ જીવ જો પોતાના પુરુષાર્થને તેમાં ગોપવ્યા સિવાય પ્રવર્તવે તો જ સિદ્ધ છે.' બહારના સાધન તો તને પુણ્યયોગે પણ મળશે, તથાપ્રકારના પુણ્ય હશે તો તને બહારના સાધન મળશે. પણ એ સાધનના સંયોગમાં તારો પુરુષાર્થ, તારા આત્મહિત સંબંધિત આત્મપ્રત્યયી પુરુષાર્થ છે એ જરાય ગોપવ્યા વિના. તારી પાસે પુરુષાર્થ છે. શું કહેવું છે ? મૂડી છે અને દાન દેતો નથી ? એમ કહે છે. એમ તું સંજી પંચેન્દ્રિય છો, મનુષ્ય છો, વિચાર કરવાની શક્તિ છે, પુરુષાર્થ કરવાની શક્તિ

છે અને તું આત્મહિતનો પુરુષાર્થ કરતો નથી. તું ચોર છો. ગોપવે છે એટલે સંતાડે છે. આમ કહે કે તું ચોર છો તો એને કેમ લાગે ? સહન ન થાય. મને ચોર કીધો ? પણ આ તારા પુરુષાર્થને તું ચોરે છે એનું શું ? તારી પાસે પુરુષાર્થ છે એમ જ્ઞાનીપુરુષ કહે છે. તારી પાસે પુરુષાર્થની મૂડી છે એને તું છુપાવે છો ? ગોપવી દે છે. એથી કામ નહિ થાય. તારા પુરુષાર્થનો ઉપયોગ કર અથવા પૂરા ઉદ્યમથી અને પૂરી શક્તિથી આત્મહિતમાં તું લાગી જા. તો આત્મહિત ન થાય એ તારી પરિસ્થિતિ જ નથી. અને એમ ન કર તો આત્મહિત થાય એવી કોઈ પરિસ્થિતિ કુદરતના ઘરમાં છે નહિ. આ બહુ ચોખ્ખી વાત છે, બેય બાજુની.

મુમુક્ષુ :- પરને પોતાનું માને એ ચોરી છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પરને પોતાનું માને એ ચોરી છે અને પરને પોતાનું માનતા મટવા માટે જે પુરુષાર્થ જોઈએ એ ન વાપરે એ બીજી ચોરી છે. માને છે એ તો ચોરી છે. અત્યાર સુધી એ કર્યું. હવે ખબર પડી કે આ કરવા જેવું નથી. સત્શાસ્ત્ર, સત્સંગના યોગે એ ખબર પડી કે આ કરવા જેવું નથી. અને આ પરિણામ મટાડવા માટે પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર છે અને છતાં પુરુષાર્થ ન કરે. એવી સમજણ આવ્યા પછી ન કરે એ બીજી ચોરી છે. ઓલો અજાણ્યો ચોરી કરે છે, આ જાણીબુઝીને ચોરી કરે છે.

મુમુક્ષુ :- જાણે એટલે કે ઘર સળગે ત્યાં સુધી ઊભો થતો નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તો ઊભો થતો નથી, ખબર છે કે સળગે છે. એવી વાત છે. એ વધારે અપરાધી છે.

મુમુક્ષુ :- ઓલુ કરતા તો એટલો ખ્યાલ આવી ગયો કે એ સળગે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. હવે એ ન કરે તો કેટલું જોખમ લે છે ? એનો વિચાર કરવાની જરૂર છે. આમાં કેટલું મોટું જોખમ મારા માથે ઊભું છે.

જ્ઞાનીઓની વાણી તો હંમેશા પુરુષાર્થ પ્રેરક જ હોય છે. આ એક જ્ઞાનીના વચનોનો Under tone, જેને ધ્વનિ કહેવામાં આવે છે, એ દરેક પ્રત્યેક જ્ઞાનીના વચનમાં આ ધ્વનિ રહેલો છે. હે જીવ ! તું પુરુષાર્થમાં આવ, તું પુરુષાર્થ કર, તારો પુરુષાર્થ ગોપવ્યા વિના તું આત્મહિત કર. તારી પાસે પુરુષાર્થ કરવા માટેની તારી પર્યાયમાં શક્તિ તૈયાર છે, મોજૂદ છે, પ્રત્યેક પર્યાયમાં મોજૂદ છે. તું કાં પુરુષાર્થ

કરતો નથી ? કેમ પુરુષાર્થને ગોપવે છો ? અને એ પુરુષાર્થ 'ગોપવ્યા સિવાય પ્રવર્તાવે તો જ સિદ્ધ છે.' નહિતર આમાં કોઈ ફાયદો-લાભ થાય એવું નથી. ભલે ગમે તેટલી બીજી બધી ક્રિયા કર્યા કરે. શાસ્ત્ર વાંચનની કરે કે બીજી કોઈ દયા, દાન, પૂજા, ભક્તિની કરે.

'વધારે શું કહીએ ? આટલો જ સંક્ષેપ જીવમાં પરિણામ પામે તો તે સર્વ વ્રત,...' કરી ચૂક્યો. 'યમ,...' એટલે સંયમ કરી ચૂક્યો. 'નિયમ,...' એટલે બીજા નિયમ પેટારૂપના કરી ચૂક્યો, ઘણા જપ કરી ચૂક્યો, બધી સમ્પ્રદશિખર આદિની 'યાત્રા,...' પણ કરી ચૂક્યો. બધે બધા તીર્થની યાત્રા થઈ ગઈ અને કૈલાસની પણ થઈ ગઈ. 'ભક્તિ,...' પણ બધી કરી ચૂક્યો અને બધું 'શાસ્ત્રજ્ઞાન...' બારે અંગનું શાસ્ત્ર જ્ઞાન કરી ચૂક્યો. બાર અંગનો સાર આ છે.

'આટલો જ સંક્ષેપ જીવમાં પરિણામ પામે તો તે સર્વ વ્રત, યમ, નિયમ, જપ, યાત્રા, ભક્તિ, શાસ્ત્રજ્ઞાન...' વગેરે વગેરે જેટલી બાહ્ય સાધનની જેટલી પરિસ્થિતિ છે એ બધા સાધન કરી ચૂક્યો. જાવ. ન કર્યા હોય તો પણ કરી ચૂક્યો. અને નહિતર કર્યા હોય તો પણ કાંઈ એણે કર્યું નથી. દુષ્ટ અભિમાન કર્યું છે, બીજું કાંઈ કર્યું નથી.

જુઓ ! આ સર્વથી મોટો દોષ છોડાવવાની વાત છે. નાના દોષ છૂટે, ન છૂટે એની એટલી ચિંતા કરવાની જરૂર નથી, જેટલી ચિંતા આની કરવાની જરૂર છે. આ એક ક્રમ છે કે પહેલા મોટો દોષ છોડવો, પછી નાના દોષ છોડવામાં પુરુષાર્થને લગાવવો. સહેજે સહેજે છૂટતા હોય તો કાંઈ દોષ કરવા એ ઉપદેશ નથી. દોષ કરવાનું અહીંયાં કહેવામાં પણ આવતું નથી. પણ મુખ્યપણે મોટો દોષ છોડાવવો. નહિતર નાના દોષ છૂટ્યા હશે એ પાંગરી જશે. પાછા તેનું તે તે થઈને ઊભુ રહી જશે. સર્વથી પહેલા આ વાત છે.

'આદિ કરી છૂટ્યો એમાં કંઈ સંશય નથી.' એમાં કોઈ શંકા કરવા જેવું નથી. એમ કરીને અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વ છોડાવવા માટે આ જગ્યાએ આ પત્રની અંદર બહુ સુંદર વાત કરી છે. એકંદરે આખો પત્ર સારવાળો છે. અહીં સુધી રાખીએ...

પત્રાંક-૫૩૮

મુંબઈ, કાર્તિક સુદ ૯, બુધ, ૧૯૫૧

બે પત્ર પ્રાપ્ત થયાં છે.

છૂટા મનથી ખુલાસો અપાય એવી તમારી ઇચ્છા રહે છે, તે ઇચ્છા હોવાને લીધે જ છૂટા મનથી ખુલાસો આપવાનું બન્યું નથી, અને હવે પણ તે ઇચ્છા નિરોધ્યા સિવાય તમને બીજું વિશેષ કર્તવ્ય નથી. અમે છૂટા ચિત્તથી ખુલાસો આપીશું એમ ગણીને ઇચ્છા નિરોધવી ઘટે નહીં, પણ સત્પુરુષના સંગનું માહાત્મ્ય જળવાવા તે ઇચ્છા શમાવવી ઘટે છે, એમ વિચારીને શમાવવી ઘટે છે. સત્સંગની ઇચ્છાથી જ જો સંસાર પ્રતિબંધ ટળવાને સ્થિતિસુધારણાની ઇચ્છા રહેતી હોય તોપણ હાલ જતી કરવી યોગ્ય છે, કેમકે અમને એમ લાગે છે કે વારંવાર તમે લખો છો, તે કુટુંબમોહ છે, સંકલેશ પરિણામ છે, અને અશાતા નહીં સહન કરવાની કંઈ પણ અંશે બુદ્ધિ છે; અને જે પુરુષને તે વાત ભક્તજને લખી હોય તો તેથી તેનો રસ્તો કરવાને બદલે એમ થાય છે કે, આવી નિદાનબુદ્ધિ જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી સમ્યક્ત્વનો રોધ રહે ખરો, એમ વિચારી ઘણી વાર ખેદ થઈ આવે છે; તેને લખવું તે તમને યોગ્ય નથી.

તા. ૧-૧૧-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૩૮, ૫૩૯

પ્રવચન નં. ૨૪૧

પત્ર-૫૩૮, પાનુ-૪૩૬. 'સોભાગભાઈ' ઉપરનો પત્ર છે.

'બે પત્ર પ્રાપ્ત થયાં છે. છૂટા મનથી ખુલાસો અપાય એવી તમારી ઇચ્છા રહે છે, તે ઇચ્છા હોવાને લીધે જ છૂટા મનથી ખુલાસો આપવાનું બન્યું નથી, અને હવે

પણ તે ઇચ્છા નિરોધ્યા સિવાય તમને બીજું વિશેષ કર્તવ્ય નથી.' એમને કોઈ કોઈ વાર પોતાની આર્થિક સ્થિતિ માટે કોઈ વ્યવસ્થિત યોજના માટે ખુલાસો મંગાવ્યો છે. અને ગોળ ગોળ જવાબ આવે છે એમાં અસંતોષ રહે છે. 'શ્રીમદ્જી' ગોળ ગોળ જવાબ દે છે. સ્પષ્ટ જવાબ નથી આપતા. તેથી એમની ઇચ્છા એમ રહે છે કે કાંઈક સ્પષ્ટ લખી મને જણાવો. એ જ કારણે, એ વિષયમાં એ સ્પષ્ટતા માગે છે એ જ કારણે સ્પષ્ટતા નથી આપવાનું બન્યું. એ ઇચ્છતા નથી, એવી એમની આવી વૃત્તિને કાંઈ પણ પોતાના તરફથી આદર મળે એવું પોતે ઇચ્છતા નથી. એમની એવી વૃત્તિનો એમને અભાવ કરાવવો છે, નિષેધવી છે. એટલે કે લંબાય કે એને પોષણ મળે, એને અનુમોદના મળે કે કાંઈ પણ એને ટેકો મળે એવું વલણ પોતે અપનાવતા નથી. એટલે એમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પોતે વર્તે છે.

અહીંયાં સ્પષ્ટ કહે છે, કે તમારી ઇચ્છા છે એ ઇચ્છાને લીધે અમે ખુલાસો નથી આપતા. અને હજી પણ અમે આપશું નહિ. તમારે એ ઇચ્છા છોડી દેવી. નિરોધી લેવી એટલે એ ઇચ્છા અટકાવી દેવી, બંધ કરી દેવી, એ સિવાય તમારા માટે બીજું કરવા યોગ્ય નથી. આ જ તમને કર્તવ્ય છે. આ પ્રકારની આર્થિક ચિંતાના વિષયમાં અમારી પાસેથી કાંઈ પણ તમે કોઈ અપેક્ષા રાખતા હો તો અમે કોઈ માર્ગદર્શન કે મદદ બીજી કોઈ પ્રકારે, ત્રીજે પ્રકારે, Directly, Indirectly સીધી કે આડકતરી રીતે પોતે એ બાબતની અંદર બિલકુલ તૈયાર નથી.

મુમુક્ષુ :- કોઈ જ્ઞાની મુમુક્ષુની લૌકિક વૃત્તિને અનુમોદન નથી આપતા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- લૌકિક વૃત્તિને અનુમોદન નથી આપતા એવું એકાંતે પણ નથી અને આપે છે એવું પણ એકાંતે નથી. એ વિષયમાં અગાઉ થોડી ચર્ચા ચાલી છે. 'સોભાગભાઈ'ના નિમિત્તે. ફરીને વિચારએ.

આ ભેદરેખા જરા સૂક્ષ્મ છે. એને મદદ કરવી કે એને મદદ ન કરવી ? એ બે જે વિરુદ્ધ વાત છે. એમાં કઈ વાત ક્યારે અપનાવવી ? એ ઘણો વિવેક માગી લે છે અને એ ભેદરેખા થોડી સૂક્ષ્મ છે. જો સામા જીવને અધ્યાત્મિક નુકસાન થાય તેવું હોય તો મદદ કરવા જ્ઞાની તૈયાર નથી. અથવા મદદ ન કરવી જોઈએ એ યોગ્ય વાત છે. જો સામા જીવને નુકસાન ન થતું હોય એટલે અપેક્ષાવૃત્તિ ન ઉત્પન્ન થતી હોય અને એ મદદ ન ચાહતો હોય છતાં આપવાનો ભાવ થાય. એમ જ્ઞાનીને બંને

છે. ગમે તે પરિસ્થિતિ, અશાતાની આવે કે કોઈપણ મુશ્કેલીની, પ્રતિકૂળતાની પરિસ્થિતિ આવે એ સહન કરવા તૈયાર છે, પણ મદદ માગવા તૈયાર નથી. એવા જીવને પણ મદદ આપવા જ્ઞાની તૈયાર થાય છે. એમાં સામા જીવની વૃત્તિ કઈ સ્થિતિમાં છે એ જોઈને એ મદદ કરે છે અથવા મદદ નથી કરતા. જ્યાં મદદ કરે છે ત્યાં એનું વાત્સલ્ય છે, જ્યાં મદદ નથી કરતા ત્યાં પણ એમનું વાત્સલ્ય જ છે. પ્રવૃત્તિ વિરુદ્ધ હોવા છતાં હેતુ અથવા પ્રયોજન બદલાતું નથી. એક જ પ્રયોજનથી બંને પ્રકારની પ્રવૃત્તિ સંભવિત છે.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુએ તો જ્ઞાની પાસે કોઈપણ જાતની ઇચ્છા રાખવી નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બસ. વિચારવા જેવું એ છે. કોઈનું વિચારવા જેવું નથી. વિચારવા જેવું એ છે કે કોઈપણ મુમુક્ષુએ જ્ઞાની પાસે નહિ, બીજા મુમુક્ષુ પાસે પણ નહિ, પોતે અપેક્ષા ન રાખવી એ એનો ધર્મ છે. અપેક્ષા રાખવી એ એનો અધર્મ છે, ધર્મ નથી. બીજા મુમુક્ષુએ સામા જીવની અપેક્ષાવૃત્તિ ન કેળવાય કે ન ઉત્પન્ન થાય એ રીતે એના પ્રત્યે વાત્સલ્ય દર્શાવવા યોગ્ય છે. એના પરિણામ ન બગડે એ રીતે એને સંભાળવા યોગ્ય છે. એમાં કોઈ એકાંત નથી કે કરવું કે ન કરવું. એવો કોઈ એકાંત એમાં નથી.

મુમુક્ષુ :- ઘરગૃહસ્થી વિષે સલાહસૂચન માગવા માટે જ્ઞાની પાસે જવું બરાબર છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બરાબર નથી. કેમ કે પોતે તો અપેક્ષા રાખવાની નથી. પોતાના પરિણામનું માર્ગદર્શન માગે કે મારા પરિણામ બગડે છે તો સુધારવા કઈ રીતે ? સંયોગો સુધારવા માટે માર્ગદર્શન માગો, કે બીજી મદદ માટે માર્ગદર્શન માગો એમાં શું ફરક પડે છે ? શું ફરક છે ? કોઈ ફરક નથી. જ્ઞાનીનો સંબંધ કે મુમુક્ષુનો સંબંધ, ધાર્મિક સંબંધ ધર્મના પ્રયોજન અર્થે છે, સાંસારિક પ્રયોજન અર્થે બિલકુલ નથી. આ સિદ્ધાંત તો સમજાય એવો છે.

મુમુક્ષુ :- ‘સોભાગભાઈ’ જેવા પાત્ર જીવને (આમ કહે છે).

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ગમે તેવો પાત્ર જીવ હોય. હજી દર્શનમોહ ચાલુ છે. અલબત્ત મંદ થયો છે, પણ મંદને તીવ્ર થતાં કેટલી વાર લાગે ? એક જ ક્ષણ લાગે. તીવ્રને મંદ થતા એક ક્ષણ લાગે છે એમ મંદને તીવ્ર થતાં એક જ ક્ષણ લાગશે. જ્યાં જ્ઞાની પણ સંયોગો આશ્રિત પરિણામમાં સંભાળી સંભાળીને ચાલે છે, આત્મઅવસ્થાને બહુ

સંભાળીને જાગૃતિમાં રહીને વર્તે છે. એ તો વાત આવી ગઈ. ત્યારે મુમુક્ષુએ તો વિશેષ જાગૃત રહેવું યોગ્ય છે એ કોઈ કહેવાની જરૂર નથી.

એટલે એમ કહ્યું, કે તમને એ ઇચ્છા-તમારા સંયોગ સંબંધીની અમારા પ્રત્યેની કોઈપણ પ્રકારની ઇચ્છા હોય તો તે નિરોધ્યા સિવાય તમને બીજું વિશેષ કંઈ કર્તવ્ય નથી. વાત તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ એવી મહત્વની ન લાગતી હોવા છતાં મુમુક્ષુજીવ માટે એ મહત્વનો વિષય છે. કેમ કે જીવ પોતાને પ્રતિકૂળતા કે મુશ્કેલી આવે ત્યારે એને સહેજે ઇચ્છા થઈ આવે છે, કે હું આની મદદ લઉં.. હું આની મદદ લઉં. આપણે આની સાથે સંબંધ છે. જ્યાં સંબંધ હોય ત્યાં મદદ લેવાનો વિકલ્પ આવે. એ કરવા યોગ્ય નથી. દર્શનમોહ તીવ્ર થવાના એ પરિણામ છે. ત્યારે જ્ઞાનીને તો દર્શનમોહ મટાડવો છે. જે રોગ મટાડવો છે એ રોગ વધે એવો ઉપચાર જ્ઞાની કેવી રીતે કરે ? એવી તો કોઈ Treatment આપે નહિ. સમજી શકાય એવી વાત છે.

‘અમે છૂટા ચિત્તથી ખુલાસો આપીશું એમ ગણીને ઇચ્છા નિરોધવી ઘટે નહીં, પણ સત્પુરુષના સંગનું મહાત્મ્ય જળવાવા તે ઇચ્છા શમાવવી ઘટે છે,...’ કેવી વાત લખી છે ! કે અમે ક્યારે પણ તમને દિલ ખોલીને, મન ખોલીને આ સંબંધમાં ખુલાસો કરી દઈશું, એવી આશાએ અને એવી અપેક્ષાએ તમે એ ઇચ્છા બંધ કરી દ્યો, એમ ન કરતા. તમારી એ ઇચ્છાને નિરોધવું કયા પ્રકારે થવા યોગ્ય છે ? એ વાત પણ સાથે સાથે લખે છે. લખે છે કે તમે અમારા માવિત્ર જેવા છો. માવિત્ર એટલે મા જણ્યા ભાઈ. એવા તમે અમારા નજીક છો. એટલા બધા સમીપ છો. પણ છતાં તમારા આત્માનું અહિત થાય એ તો અમે કેમ કરીએ ? એ વાત તમને ન સમજાય અને તેથી તમે આર્તધ્યાનવશ, કુટુંબમોહવશ કંઈ પરિણામ કરો, પણ તેથી અમે કંઈ એમાં ઘસડાય જઈએ, એ વાત પોતે વિચારતા નથી.

મુમુક્ષુ :- એક એક શબ્દમાં કેટલા અમૃત ભર્યા છે !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ગજબની વાતો એમણે લખી છે !!

શું કહે છે ? કે સત્પુરુષના સંગનું મહાત્મ્ય નહિ જળવાય. અમે અને તમે જો આ સંયોગની માથાફોડમાં એકબીજાને મદદ કરવા માટે દોડતા લોકો જોશે તો સત્પુરુષના સંગનું મહાત્મ્ય નહિ જળવાય. એમ કહે છે. તો તમે અમારા સંગમાં આવ્યા છો એની કિંમત ખલાસ થઈ જશે એ વખતે. માટે એ વાત જ અહીંથી કાપી

નાખો. એ વાત જ ન જોઈએ, આપણી વચ્ચે એ વિષય ન જોઈએ, એમ કહેવું છે. અમે તમને એ બાબતમાં કાંઈ ખુલાસો કરશું માટે અત્યારે એ ઇચ્છા છોડી દેવી એમ નહિ પણ અમારો અને તમારો સંગ થયો છે એની કોઈ જુદી કિંમત છે. હજાર, બે હજાર, પાંચ-પચ્ચીસ હજારમાં આત્માને વેચવો પોસાય કે કેમ ? આ સવાલ છે.

માણસને કોઈ એમ કહે કે ચાલો.. આ ગુલામની પ્રથા હતી ને ? બોલો, તમારે ગુલામ થાવું છે ? તમને પચાસ હજાર આપી દઈએ, લાખ આપી દઈએ, પાંચ લાખ આપી દઈએ. કોઈ ગુલામગીરી કરવા તૈયાર થાય ? ભાઈ ! પૈસા માટે કાંઈ શરીર ન વેચાય. તો પૈસા માટે આત્મા વેચાય કે આત્માનો ધર્મ વેચાય, એ કેવી રીતે શક્ય છે ? એ તો કોઈ રીતે શક્ય નથી.

મુમુક્ષુ :- સત્પુરુષના સંગનું મહાત્મ્ય ન જળવાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. એનું મહાત્મ્ય તો કોઈ કિંમત ન આપી શકાય એવી ચીજ છે. એને સંસારના થોડા સંયોગો સુધારવા માટે એની કિંમત અંકાઈ જાય ! કેમ સત્પુરુષ નિઃસ્પૃહ છે ? કે એની પાસે જે ધર્મ અને જ્ઞાન છે એ કાંઈ વેચવા નથી નીકળ્યા. કે કોઈ થોડી અનુકૂળતા રહી જાય, કોઈ અનુકૂળતાઓ આપે, એને બહારની સગવડો, એનું બહુમાન, પ્રશંસા, આબરૂ, કીર્તિ, સમાજમાં મોટાઈ અને બીજું, ત્રીજું એવી કોઈ ચીજ સામે મળે એની સામે જ્ઞાન આપે. એ કોઈ જ્ઞાન વેચવા નીકળેલા મહાત્માઓ નથી. અને જેઓ જ્ઞાન વેચવા નીકળ્યા છે એની પાસે જ્ઞાન નથી. એ કોઈ જ્ઞાનના અંચળા નીચે ભ્રમિત થયેલા જીવો છે. બાકી એ કોઈ વેચવાની ચીજ નથી.

મુમુક્ષુ :- વ્યાપારી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વ્યાપારી છે. વેપાર કરે છે. જ્ઞાન વેચી એની સામે કાંઈક માગે છે, કાંઈક લે છે, અપેક્ષા રાખે છે. ન લે પણ અપેક્ષા રાખે છે. એ બધો વેપાર થઈ જાય છે. જ્ઞાની તો અંતઃકરણથી અંદરથી જ એ નિઃસ્પૃહ હોય છે. નિઃસ્પૃહ છું એ આડંબર કરવાની પણ એને જરૂર નથી. એ કહેવાની પણ એને જરૂર નથી કે હું નિઃસ્પૃહ છે. એનું અંતરંગ જ નિઃસ્પૃહ છે. એ જ્ઞાનીની મૂળદશા છે.

મુમુક્ષુ :- જગ કો દે દી જગડી નિધિયાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ તો મુનિરાજનું સ્તવન કર્યું છે. એ તો સ્થિરતામાં આવી ગયા, એને તો એનો દેખાવ જ એ થઈ ગયો. એમાં તો કહેવાની અને સાબિત

કરવાની જરૂર નથી. એનો દેદાર જ એમ કહે છે, કે આને કાંઈ જોઈતું નથી. તીલતુશમાત્ર ચીજ જોઈતી નથી. એ ક્યાંથી આવ્યું એ જગ્યાએ ? એ જ્ઞાનદશામાં એ જ્ઞાન અને એ શ્રદ્ધા થઈ હતું એ જ્ઞાન આચરણમાં આવ્યું. બાહ્યાચરણમાં આવ્યું. અંતરંગ આચરણમાં તો હતું જ. બાહ્યાચરણમાં આવ્યું. એટલી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ... કોઈ મુમુક્ષુ પગારથી કામ કરતા હોય, વ્યાખ્યાન આપતા હોય એ બરાબર ન કહેવાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તે યોગ્ય નથી. જગતમાં કોઈ લૌકિક પ્રવૃત્તિ સ્વીકારી લેવી અને ત્યાંથી આજીવિકાના સાધનની યોજના ગોઠવવી પણ ધાર્મિક વાતો કરીને આજીવિકાની વ્યવસ્થા ગોઠવવી એ બિલકુલ યોગ્ય નથી. આત્માને તો અવશ્ય અહિતકર છે. આત્માને તો નુકસાન કરે, કરે ને કરે જ. અને એની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિથી કોઈ એક જીવને પણ લાભ થાય એ ત્રણકાળ, ત્રણલોકમાં ન બની શકવા જેવી વાત છે. બને જ નહિ.

‘મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક’માં તો ‘ટોડરમલજી’એ સ્પષ્ટ કરેલું છે. એ વિષય ચલાવ્યો છે. ‘ટોડરમલજી’એ. કોઈપણ આજીવિકાનું સાધન ધાર્મિક સંસ્થામાંથી કે ધાર્મિક સમાજમાંથી કે ધાર્મિક કોઈ એક વ્યક્તિ પાસેથી ગોઠવવું, વિચારવું અરે...! અપેક્ષા રાખવાની ના પાડી છે. બીજી ક્યાં ! ભાવ જ કરવાની ના પાડી છે. પ્રવૃત્તિ કરવાનો પ્રશ્ન જ ક્યાં છે ? એમ છે. એવો વિષય છે. ન તો એ પ્રવૃત્તિથી પોતાનું કલ્યાણ થાય છે, ન તો એ પ્રવૃત્તિથી બીજા કોઈને કલ્યાણનું નિમિત્ત પણ પોતે થઈ શકે છે. બેમાંથી એકે સંભવિત નથી.

મુમુક્ષુ :- એ તો જ્યાં નોકરી કરે એ કહે એ પ્રમાણે બોલવાનું હોય ને ? પ્રમુખ હોય એ કહે એમ કરવાનું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પણ એ કહે એમ કરવાનું ન કરવાનું એ તો પછીની વાત છે. પહેલા તો વાત જ એ છે કે પોતાને એ પ્રવૃત્તિમાં જવું યોગ્ય નથી. એ પ્રકાર એણે પોતે સ્વીકારવો ન જોઈએ, એમ છે ખરેખર તો. નહિતર એમાં તો કોઈ એમ કહે કે હું તો શરત કરીશ, ભાઈ ! મને તો ઠીક લાગે એમ હું બોલીશ. તમારું બોલેલું નહિ બોલું. પણ એ વાત પણ નથી. એમ કેમ ? વિચારવા જેવો તો વિષય છે. એવું શા માટે ? કે જ્યાંથી જેને પોતાનું સાંસારિક પ્રયોજન સિદ્ધ કરવું છે, મિથ્યાત્વની

દશામાં એની મર્યાદા નથી, કેટલું જોઈએ એની મર્યાદા છે ? દુકાને કેટલું રળવું એની મર્યાદા છે ? પગારમાં આટલો પગાર પછી ન જોઈએ એવી કોઈ મર્યાદા છે ? મર્યાદા રહે જ નહિ. એને ન રહે, એના કુટુંબીઓને ન રહે. રહે જ નહિ. વધુમાં વધુ લેવાની વૃત્તિ આવે, વધુમાં વધુ ખેંચવાની વૃત્તિ એને આવ્યા વગર રહે નહિ. અને એ સ્થિતિ જ્ઞાનીઓ જાણે છે, જ્ઞાનીઓને તો એ પરિણામ જ થતા નથી. પાત્ર જીવને પણ એ પરિણામ થતા નથી. પછીની વાત લીધી છે. પાત્રતા સુધીમાં એ પરિણામ થતા નથી.

એમ વિચારીને કોઈ અચિંત્ય મહાત્મ્ય છે અને કોઈ ગણનાતીત મહાત્મ્ય છે, કલ્પનાતીત મહાત્મ્ય છે એમ વિચારીને એ શમાવવું ઘટે છે. 'સત્સંગની ઈચ્છાથી જ જો સંસાર પ્રતિબંધ ટળવાને...' અથવા 'સ્થિતિસુધારણાની ઈચ્છા રહેતી હોય...' સત્સંગમાં રહીને સત્સંગના કારણે, સત્સંગના બહાને, સત્સંગના નિમિત્તે સંસારનો પ્રતિબંધ એટલે સંસારની મુશ્કેલીઓ, કોઈ પ્રતિબંધ એટલે કોઈ અડચણ, એ ટાળવાની ઈચ્છા રહેતી હોય કે આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા માટેની ઈચ્છા રહેતી હોય 'તોપણ હાલ જતી કરવી યોગ્ય છે,...' તમારે તો અત્યારે એ વાત છોડી દેવી. આ અમારી સીધી આજ્ઞા છે કે તમારે એ વાત અત્યારે છોડી જ દેવી, મૂકી જ દેવી. એ વાત જ કરવી મૂકી દેવી એમ કહે છે. હાલ એટલે અત્યારે જ મૂકી દો એમ કહે છે. ભવિષ્યમાં મૂકી દેશો એ વાત નહિ, એ વાતને અત્યારે મૂકી દો.

મુમુક્ષુ :- એકલા આર્થિક પ્રસંગની વાત નથી લીધી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કોઈપણ.

મુમુક્ષુ :- આર્થિક નહિ સંસારની બધી..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કોઈપણ. સાંસારિક કોઈપણ પ્રયોજન ન સાધવું.

'કેમકે અમને એમ લાગે છે કે વારંવાર તમે લખો છો,...' એના ઉપરથી અમને એમ લાગે છે, કે 'તે કુટુંબમોહ છે,...' તમારો તે કુટુંબ પ્રત્યેનો મોહ છે. તમને તમારા કુટુંબના સભ્યમાં પોતાપણું લાગે છે. આ મારા દીકરા છે, આ મારો પરિવાર છે. એમને ચાર દીકરા હતા. મોટી ઉંમરના હતા, એ બધા કમાઈ શકે એવા હતા. પ્રવૃત્તિએ લાગેલા હતા. પણ આ મારા છે અને એના માટે મારે કાંઈક કરવું જોઈએ. એ મારા છે એ છોડાવવું છે. એ તમારો કુટુંબમોહ છે. પ્રવૃત્તિ કરે તો જ મારા છે એમ નથી, ન કરે તો પણ મારા છે એ જ્ઞાનીને છોડાવવું છે. કે તું મારાપણું છોડ. આ મારા

અને બીજા મારા નહિ, ત્યાં સુધી કુટુંબમોહ છે, ત્યાં સુધી દર્શનમોહ છે. જે કુટુંબમોહ છે એ જ દર્શનમોહ છે અને એ છે ત્યાં સુધી સમ્યક્ત્વને બાધા છે. એ કહેશે. સમ્યક્ત્વને રોધ છે. રોધ છે એટલે બાધાકર.

મુમુક્ષુ :- કુટુંબમોહ ચારિત્રમોહ નથી ? દર્શનમોહ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા દર્શનમોહ છે. ચારિત્રમોહ નથી. અહીંયાં દર્શનમોહ છે. ચારિત્રમોહ તો પછી હોય જ. ન હોય એ પ્રશ્ન નથી. પણ અહીંયાં છે એ દર્શનમોહની વાત લેવી છે કે પોતાપણું કરે છે. એને કુટુંબમાં પોતાપણું ભાસે છે. આ મારા છે એમ એને ભાસે છે. મારા છે માટે મારે કાંઈક કરવાની ફરજ છે એમ એને ભાસે છે. એ દર્શનમોહ છે.

‘તે કુટુંબમોહ છે, સંકલેશ પરિણામ છે,...’ અને એ તમારા પાપના પરિણામ છે, પુણ્યના પરિણામ નથી.

મુમુક્ષુ :- મારા છે એ પરિણામ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મારા. મારા છે, તારા આત્માને મારનારા એ મારા છે. ‘ગુરુદેવ’ કહેતા એ મારા મારા કરે છે એ બધા તને મારનારા મારા જ છે. એમ છે. થોડો વિષય Practically કઠણ પડે એવો છે. પણ કઠણ પડે કે ન પડે, આ Practice કરવી જ રહી. જો છૂટવું હોય તો. બીજો કોઈ એનો ઉપાય નથી.

‘તે કુટુંબમોહ છે, સંકલેશ પરિણામ છે, અને અશાતા નહીં સહન કરવાની કંઈ પણ અંશે બુદ્ધિ છે;...’ સુખબુદ્ધિ છે. આર્થિક સ્થિતિ નબળી હશે તો શાતા નહિ રહે, શાતાના સાધનો નહિ રહે અને શાતાના સાધનો નહિ રહે તો અશાતાના સાધનો તો ઊભા જ છે, એ સહન નહિ થાય. એ સહન નથી કરવું એમ અત્યારથી તમારી બુદ્ધિ કામ કરે છે. જુઓ ! કેવી નાડ પકડી છે. એ નાડ પકડી છે. મને અનુકૂળ રહે, મારા કુટુંબીઓ મને અનુકૂળ રહે. હું કાંઈ એમના પ્રત્યેની ફરજ નહિ બજાવું તો એ મને અનુકૂળ નહિ રહે. હું છોકરાનું નહિ કરું તો છોકરાઓ પણ મારું કાંઈ નહિ કરે.

મુમુક્ષુ :- એવા કોઈ Problem હોય તો Guidance પણ ન લેવાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- Guidance પરિણામ અંગેનું લેવાય. સંયોગોનું નહિ. એ તો વાત ચાલી. પોતાના કુટુંબમાં કોઈ પરિસ્થિતિ અનુકૂળ ન હોય તો પોતાના પરિણામ

કેવી રીતે સુધારવા અને બગડે નહિ, એનું માર્ગદર્શન લેવું. પણ સંયોગ સુધારવા માટેનું માર્ગદર્શન ન લેવું. સંયોગ સુધરશે તો મારા પરિણામ સુધરશે અને સંયોગ બગડશે તો મારા પરિણામ બગડશે. એ અભિપ્રાય છોડાવવો છે.

મુમુક્ષુ :- તમે એને સમજાવો એવું નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. નહિ. સમજાવવાની વાત એમાં નથી. મોટાપુરુષને એવું કામ (સોંપાય નહિ). આપણા ઘરે સારો મહેમાન આવે તો એને સાવરણી હાથમાં ન દેવાય. લ્યો વાળો, સંજવારી કાઢી દ્યો ને. કહેવાય ? મહેમાનને એમ કહેવાય કે તમે સંજવારી કાઢી નાખો ? કહ્યું હોય તો અપમાન લાગે. એવું કોઈ કામ, નીચી કોટિનું કામ જ્ઞાનીપુરુષને તો સોંપાય જ નહિ. ના, તમે મારા દીકરાને શીખામણ આપો, મારા ઘરવાળા ફલાણાને, ઘરના સભ્યને શીખામણ આપો. એ કામ એને સોંપાય ? કોઈ સાંસારિક કામ ન સોંપાય. એ એના પોતાના આવી પડેલા ઉદ્યના સાંસારિક કાર્યોની ઉપાધિ ઉપાડવા માટે એ તૈયાર નથી, એના પરિણામ એમાં કામ કરતા નથી, પરાણે-પરાણે એમાં જોડાઈને માથે આવે પડ્યું છે તો પરાણે બોજો ઉપાડે છે, એમાં તું એના માથે નવો બોજો ક્યાં નાખવા માગે છો ?

મુમુક્ષુ :- એ તો અવિનય...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એનો બોજો હળવો કરવો એ તારી ફરજ છે. કે ભાઈ ! બે કામ તમારા હું કરી દઈશ. તમે ઉપાધિ નહિ કરતા. એના બદલે પોતાનો બોજો એના માથે નાખે. એ વાત તો ઘણી અવિવેકભરેલી છે. ઠીક છે. સત્સંગમાં તો બધી ચર્ચા ખુલ્લા મનથી થાય.

મુમુક્ષુ :- પોતાના પરિણામ સુધરે એ માટે સલાહ લઈ શકાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ચોક્કસ. એના માટે તો જ્ઞાની છે. આત્માનું હિત અને અહિતના વિષયનું જે પ્રયોજન છે એના માટે તો ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્ત છે. અને એનો તો જેટલો લાભ લેવો હોય એટલો લેવાવો જોઈએ. બાકીની બાબતમાં એમને કોઈ ઉપાધિમાં નાખવા, એ કામ કરવા જેવું નથી. પોતાના નિમિત્તે વિકલ્પ થાય તો એ અપરાધ થાય. પોતાના નિમિત્તે જાણી જોઈને વિકલ્પ કરાવે એમ નહિ, થઈ જાય તો એ ક્ષમા માગી લે કે મારા નિમિત્તે આપને વિકલ્પ કરવાનો હોય નહિ, ગમે તે પરિસ્થિતિ હું ચલાવીશ. મારા નિમિત્તે આપને કોઈ વિકલ્પ કરવાનો હોઈ શકે

જ નહિ. એમ લેવું.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુનો આ ધર્મ છે કે સત્સંગનું મહાત્મ્ય જળવાવે, સત્પુરુષના સંગનું મહાત્મ્ય પણ જળવાવે, એ રીતે મુમુક્ષુનો પરમધર્મ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ પરમ ધર્મ છે, એ એની ફરજ છે. આ બધું તો સજીવનચરિત્ર છે. ૮૫ વર્ષ પહેલાનું સજીવન ચારિત્ર છે. મુમુક્ષુને સેંકડો વાતો સમજવા મળે, શીખવા મળે એવી ચીજ છે. આખું જીવન બદલાય જાય એવી ચીજ છે. સમજે તો.

શું કહે છે ? કે તમારો 'તે કુટુંબમોહ છે, સંકલેશ પરિણામ છે, અને અશાતા નહીં સહન કરવાની કંઈ પણ અંશે બુદ્ધિ છે; અને જે પુરુષને તે વાત ભક્તજને લખી હોય...' હવે તમે અમારી ભક્તિ કરો છો અને તે વાત તમે લખો છો 'તો તેથી તેનો રસ્તો કરવાને બદલે એમ થાય છે કે,...' અમને તો એમ થાય છે 'કે આવી નિદાનબુદ્ધિ જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી સમ્યક્ત્વનો રોધ રહે ખરો,...' આ વાત જો તમે અમને લખતા હો તો અમારી ચોખ્ખી આ વિષયમાં સ્પષ્ટ વાત છે, કે તમને કાંઈ રસ્તો કરવાને બદલે કે મદદ કરવાને બદલે અમને એમ લાગે છે કે તમારી આ નિદાનબુદ્ધિ છે, કાંઈપણ મેળવવાની બુદ્ધિ છે એ જ્યાં સુધી રહેશે ત્યાં સુધી તમને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ નહિ થાય. હવે તમને સમ્યગ્દર્શન આપવું કે તમને પાંચ-પચ્ચીસ હજાર રૂપિયા મોકલી દેવા ? એ કહો.

મુમુક્ષુ :- સમ્યક્ તો અમૂલ્ય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- 'શ્રીમદ્જી' કમાઈ ગયા હતા 'મુંબઈ'માં રહીને. પાંચ-પચ્ચીસ હજાર રૂપિયા... સગા ભાઈ કરતા વિશેષ સ્નેહ હતો એમને. પાંચ-પચ્ચીસ હજાર મોકલી દીધા તો પછી એને આજીવિકાનો વિકલ્પ ન રહેને. પછી નિરાંતે ધર્મ કરત કે ન કરત ? પછી સત્સંગ કરત કે ન કરત ?

મુમુક્ષુ :- એ વખતે પાંચ-પચ્ચીસ હજારની વાત નહોતી. હજાર-પંદરસોની વાત હતી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. હજાર પંદરસોની વાત હતી. અત્યારે તો એ ગળે ન ઉતરે ને. એ તો ખ્યાલમાં છે. પણ અત્યારે ગળે ન ઉતરે. હજાર-પંદરસોની વાતમાં શું થાય ? એમ કહે. એ આધારબુદ્ધિ ખોટી છે. એવી અનુકૂળતાએ ધર્મ કરશું, અનુકૂળતા હશે તો ધર્મ કરશું નહિતર અમારા વિકલ્પ વધી જશે એ આધારબુદ્ધિ છે એ ખોટી

છે. એ મિથ્યાબુદ્ધિ છે.

હવે આપણે વિચારીએ. આ તો એમના પ્રસંગનો વિષય છે. પણ આપણી માટે આપણે શું કરીએ ? કે આપણી આર્થિક સ્થિતિ જો બરાબર થઈ જાય ને, તો પછી નિવૃત્તિ લઈ અને 'સોનગઢ' જઈને બેસી જઈએ. નિવૃત્તિક્ષેત્ર આપણા માટે એક તીર્થસ્થાન છે એટલે 'સોનગઢ' જઈને આપણે બેસીએ. અને પછી નિરાંતે ધર્મ કરીએ. એ આધારબુદ્ધિ જ ખોટી છે. એને ધર્મ નહિ થવા દે. એ આધારે નીકળેલો જીવ ત્યાં ગયા પછી જરાક પંચર પડશે ને એટલે કોઈ પરિણામના ઠેકાણા નહિ રહે.

(થાવું હોય તેમ થાઓ, ન થાવું હોય તે ન થાવ.) એની અપેક્ષાથી પર જઈને મારે આત્મસાધન કરવું છે, એની અપેક્ષાના Under માં રહીને આત્મસાધન મારે કરવાનું હોઈ શકે નહિ.

મુમુક્ષુ :- એ તો પહેલું પગથિયું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. આ સિદ્ધાંત એણે પહેલો પકડવો જોઈએ. સંયોગની આધારબુદ્ધિની અંદર રહીને કોઈ ધર્મ કરવા માગે, ત્રણકાળમાં થાય નહિ. આ સિદ્ધાંત અહીંથી નીકળે છે. 'સોભાગભાઈ'ને જે મદદ નથી કરી ત્યાંથી આ સિદ્ધાંત નીકળે છે.

મુમુક્ષુ :- સામાન્ય સાધર્મિ હોય તેણે લેવાની ઇચ્છા ન કરવી, પણ જેની પાસે સગવડતા હોય તેણે દેવાની ઇચ્છા કરવી જોઈએ કે નહિ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. બેની વાત જુદી જુદી છે. પહેલાએ લેવાની ઇચ્છા ન કરવી, પેલાએ દેવાની ઇચ્છા કરવી. બસ. એ બે પોતપોતાના ધર્મમાં છે. તો બેય પોતાના ધર્મમાં છે. અને હોય ને દેવાની ઇચ્છા ન કરે એનો બીજો અર્થ શું થાય ? એનો બીજો અર્થ શું થાય ? કે એને પોતાની પક્કડ છે. એ તો એની આધારબુદ્ધિ થઈ ગઈ. એ તો એને નુકસાનકારક છે જ તે. જેને પૂર્વકર્મના યોગે અનુકૂળતા છે એને તો દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર અને ધર્મના જેટલા આયતનો, ધર્મ અને ધર્મના કારણો, એકલો ધર્મ નહિ પણ ધર્મની નજીક આવવાનું કોઈ કારણ હોય, ભગવાનની નજીક આવવાનું કોઈ કારણ હોય, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની નજીક આવવાનું કોઈ કારણ હોય, તો એને ત્યાં સમર્પણ કરવું. પોતાનું સમર્પણ એણે ત્યાં કરવું. આ સિદ્ધાંત છે. એટલે એ તો બેયના ન્યાય જુદાં જુદાં છે. લેનારનો ન્યાય જુદો છે, દેનારનો ન્યાય પણ જુદો જ છે. શું કહે છે ?

‘જે પુરુષને તે વાત ભક્તજને લખી હોય તો તેથી તેનો રસ્તો કરવાને બદલે...’ તેવી અનુકૂળતા આપવાને બદલે... ભાષા ગૂઢ વાપરે છે. ‘આવી નિદાનબુદ્ધિ જ્યાં સુધી રહે...’ અપેક્ષાબુદ્ધિ જ્યાં સુધી રહે ‘ત્યાં સુધી સમ્યક્ત્વનો રોધ રહે ખરો...’ અરે..! હું સત્સંગ કરીશ તો પાપ પાછા ઠેલાશે અને પુણ્યનો ઉદય આવશે એ પણ નિદાનબુદ્ધિ છે. મારે બીજાની અપેક્ષા નથી પણ આ ક્ષેત્રમાં આવીને પરિણામ સારા કરીશ તો મારા પાપનો ઉદય પાછો ઠેલાઈ જશે અથવા ઓછો થઈ જશે અથવા અનુભાગ ઘટી જશે, સ્થિતિ ઘટી જશે અને પુણ્યોદય અને અનુકૂળતાઓ આવવા માંડશે એ પણ નિદાનબુદ્ધિ છે. એકેય પ્રકારે સંયોગના આધારભૂત વિકલ્પ કરવા જેવો નથી. બહુ ચોખ્ખી વાત એ છે. પછી ગમે તે બહાને હોય. તે એના સમ્યગ્દર્શનને અવરોધ છે. રોધ છે એટલે અવરોધ છે.

‘એમ વિચારી ઘણીવાર ખેદ થઈ આવે છે;...’ તમારી પાત્રતા જોઈને અમને ખેદ થાય છે, કે અરે..રે..! તમારા જેવા પાત્રને કેમ આ વિકલ્પ આવે છે ? તમને તો એવો વિકલ્પ આવવો જોઈએ, કે ગમે તે પરિસ્થિતિ હોય, હું મારો ધર્મ સાધીશ. ઉલટાનું કઠણાઈ તો સવળાઈ થઈને રહેશે. એ કઠણાઈના નિમિત્તે મારો પુરુષાર્થ વધશે, મારો પુરુષાર્થ હું જરૂર વધારીશ અને મને તે આત્મલાભનું નિમિત્ત થશે. એવું પહેલેથી અભિપ્રાયમાં નક્કી, નિશ્ચિત થયેલું હોવું જોઈએ. એ રીતે સંયોગની આધારબુદ્ધિ છૂટતાં સંયોગની સાવધાની છૂટશે, સાવધાની છૂટતા સંયોગ નબળા થશે, નબળા થશે તો મને એ આત્મકલ્યાણમાં નિમિત્ત થશે. આમ તું નિર્ણય કરી રાખ. નબળા થશે ત્યારે મારા પરિણામ બગડશે એવો વિચાર કે એવો અભિપ્રાય તું રાખીશ નહિ. એમ સ્પષ્ટ કરે છે. આટલી હદે એણે વિચારવું જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- એટલો બધો મક્કમ વિચાર ન હોય ત્યાં સુધી શું કરવું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મક્કમ વિચાર ન હોય ત્યાં સુધી એ મક્કમતા ને દૃઢતા થાય એનો પ્રયત્ન કરવો. પછી બીજી બાજુ ન જાવું. વેપાર કરતા કરતા લાભ ન થતો હોય તો શું કરવું ? નુકસાનીનો ધંધો કરવો કે નહિ ? કે ન કરવો. લાભનો જ પ્રયત્ન ચાલુ રાખવો. સીધી વાત છે. આ નથી થાતું માટે આ કરી લ્યો, એવું કાંઈ હોઈ શકે નહિ. નુકસાનમાં નફો નથી અને નફામાં નુકસાન નથી. એક જ Side પકડવાની છે, બીજી Side આપણે જોઈતી નથી.

એટલે તમારો વિચાર આવે છે ત્યારે ઘણીવાર ખેદ થઈ આવે છે. તમને લખ્યું એકવાર પણ અમને તો ઘણીવાર ખેદ થાય છે, કે તમારા જેવા પાત્રજીવ તો પામી જાય એવા જીવ છે અને તમે અહીંયાં ક્યાં રોકાણા છો ? વાત તો સાવ નમાલી છે. આજીવિકાનો વિષય છે એ કોઈ એટલો મહત્વનો નથી એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ગળે ઉતારવું આકરું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જ્ઞાનીની નજરમાં તો આમ વાત છે. એ તો નમાલી વાત છે, સાધારણ વાત છે. એમાં કાંઈ આત્મા ખોઈ દેવો પાલવે નહિ.

‘એમ વિચારી ઘણીવાર ખેદ થઈ આવે છે; તેને લખવું તે તમને યોગ્ય નથી.’ માટે એ વિષયમાં તમે કાંઈ કોઈને લખો, અમને લખો કે કોઈને લખો, એ અમને યોગ્ય લાગતું નથી. પત્ર નાનો છે પણ એની અંદર ઘણી વાતો આવે છે. મુમુક્ષુને પોતાને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એવી ઘણી વાતો આવે છે.

પત્રાંક-૫૩૯

મુંબઈ, કાર્તિક સુદ ૧૪, સોમ, ૧૯૫૧

સર્વ જીવ આત્માપણે સમસ્વભાવી છે. બીજા પદાર્થમાં જીવ જો નિજબુદ્ધિ કરે તો પરિભ્રમણદશા પામે છે; અને નિજને વિષે નિજબુદ્ધિ થાય તો પરિભ્રમણદશા ટળે છે. જેના ચિત્તમાં એવો માર્ગ વિચારવો અવશ્યનો છે, તેણે તે જ્ઞાન જેના આત્મામાં પ્રકાશ પામ્યું છે, તેની દાસાનુદાસપણે અનન્ય ભક્તિ કરવી, એ પરમ શ્રેય છે; અને તે દાસાનુદાસ ભક્તિમાનની ભક્તિ પ્રાપ્ત થયે જેમાં કંઈ વિષમતા આવતી નથી, તે જ્ઞાનીને ધન્ય છે. તેટલી સર્વાંશદશા જ્યાં સુધી પ્રગટી ન હોય ત્યાં સુધી આત્માને કોઈ ગુરુપણે આરાધે ત્યાં પ્રથમ તે ગુરુપણું છોડી તે શિષ્ય વિષે પોતાનું દાસાનુદાસપણું કરવું ઘટે છે.

૫૩૯. ‘ધારશીભાઈ’ ઉપરનો ‘મોરબી’ લખેલો પત્ર છે. બંધ મોક્ષનો સંક્ષેપની અંદર સિદ્ધાંત મૂક્યો છે અને બંધ મોક્ષનું એવું જ્ઞાન જેને પ્રગટ થયું છે એની ભક્તિ કરવી, અતિ વિનમ્ર થઈને ભક્તિ કરવી એવો અહીંયાં ઉપદેશ પણ આપ્યો છે.

‘સર્વ જીવ આત્માપણે સમસ્વભાવી છે.’ એટલે કોઈ નાના નથી અને કોઈ મોટા નથી. એ સિદ્ધાંત ખ્યાલમાં છે. ભલે કોઈ જ્ઞાની પ્રત્યે પોતે લઘુત્વભાવે એની ભક્તિ કરે તો પણ જ્ઞાનમાં એ સિદ્ધાંત છે કે બધા જીવો સમસ્વભાવી છે. કોઈ બીજા પોતાને મોટો માને, ગુરુપણે આરાધે તો પણ એને જ્ઞાનમાં એ છે કે બધા જીવો આત્માપણે તો સમસ્વભાવી છે. એકસરખા આત્મા છે. કોઈ નાનો નથી, કોઈ મોટો નથી. ‘સર્વ જીવ આત્માપણે સમસ્વભાવી છે.’

‘બીજા પદાર્થમાં જીવ જો નિજબુદ્ધિ કરે તો પરિભ્રમણદશા પામે છે;...’ પછી બીજો જીવ હોય કે બીજા કોઈ અજીવ પદાર્થો હોય, પણ આ જીવ જો એમાં પોતાપણાની બુદ્ધિ કરે તો એ પરિભ્રમણનું કારણ છે. એને સંસારમાં એ જન્મ-મરણ કરવાનું કારણ છે. ચારે ગતિની અંદર રખડવાનું એ કારણ છે. ‘અને નિજને વિષે નિજબુદ્ધિ થાય...’ આત્મસ્વરૂપને વિષે આત્મબુદ્ધિ થાય તો પરિભ્રમણદશા ટળવાનું એ કારણ છે. ભાવે ભ્રમણ એનું દ્રવ્યે ભ્રમણ. જેનું ભાવે ભ્રમણ મટ્યું એનું દ્રવ્યે ભ્રમણ મટે જ મટે. અવશ્ય મટે.

મુમુક્ષુ :- ‘સમયસાર’નો સાર કહી દીધો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આખા ‘સમયસાર’નો, બાર અંગનો સાર છે.

મુમુક્ષુ :- બે લીટીમાં.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બે લીટીમાં. એ તો એની તાકાત ઘણી છે. પરમાર્થને વ્યક્ત કરવાની શક્તિ અસાધારણ છે ! એક વાક્યમાં બાર અંગનો સાર મૂકી દે છે. જેમ સર્વજ્ઞ મૂકી દે ને ! એ સર્વજ્ઞસ્વભાવ અનુસારી વાણી છે. જ્ઞાનીની વાણીને શું કહ્યું છે ? સર્વજ્ઞ અનુસારીણી, એવી અનુસારીણી વાણી કહી છે. ‘સમયસાર’ના બીજા કળશની ટીકા કરતા ‘રાજમલજી’એ આ વાત કરી છે. જ્ઞાનીની વાણી તે સર્વજ્ઞ અનુસારીણી વાણી છે. કેમ કે એ અંદર સર્વજ્ઞ સ્વભાવને અનુસરીને નીકળે છે તો એક વાક્યમાં બાર અંગનો સાર મૂકી દે છે.

‘નિજને વિષે નિજબુદ્ધિ થાય તો પરિભ્રમણદશા ટળે છે.’ આ સિદ્ધાંત છે. અથવા

આ સિદ્ધાંતજ્ઞાન છે, અધ્યાત્મનો આ સિદ્ધાંત છે. 'જેના ચિત્તમાં એવો માર્ગ વિચારવો અવશ્યનો છે,...' એટલે જેના ચિત્તમાં આ રીતે પરિભ્રમણ દશા ટાળી દેવી, જન્મ-મરણનું દુઃખ ટાળી દેવું, એવો ઉપાય વિચારવો જેને જરૂરી લાગ્યો છે, એવો ઇલાજ કરવો જેને જરૂરી લાગ્યો છે. અવશ્ય એટલે જરૂરી લાગ્યો છે, કે મારે હવે રખડવું નથી, પરિભ્રમણ કરવું નથી. એવું જેને લાગ્યું છે તેણે પહેલા શું કરવું ? કારણ કે સમજવું તો સહેલું છે કે બરાબર છે. પરમાં આત્મબુદ્ધિ કરતાં પરિભ્રમણ થાય. વાક્યનો અર્થ કાંઈ અઘરો નથી. અને આત્મામાં આત્મબુદ્ધિ થાય તો પરિભ્રમણ ટળે. વાત તો સીધી સાદિ છે. કાંઈ એવી આંટીઘૂંટીવાળી વાત નથી. એકદમ સીધી સરળ સાદિ વાત છે. પણ એને કરવું શું ? સમજાય પછી શું કરવું ? આ તો સમજાણું. હવે શું કરવું ?

'તે જ્ઞાન જેના આત્મામાં પ્રકાશ પામ્યું છે, તેની દાસાનુદાસપણે અનન્ય ભક્તિ કરવી,...' એણે આ કરવું. એના દાસપણે ભક્તિ ન કરવી, એના દાસાનુદાસપણે ભક્તિ કરવી. એનો કોઈ ભક્તિ કરનારો હોય તો એની ભક્તિ કરજે. એનો ભક્તિ કરનારો હોય એની સાથે બીજી માથાકૂટ કરીશ નહિ. એની સાથે તકરાર ન કરીશ. એની વિરુદ્ધ ન જઈશ. એની પણ ભક્તિ કરજે એમ કહે છે. ભક્તિ કર અને ઓલું ન કરતો એ તો આવી જાય છે. પણ આ તો કોઈ કોઈ કરે છે એટલે ખુલાસો કરવાનો વિષય છે. એની દાસાનુદાસપણે ભક્તિ કરવી. એ જીવને માટે 'પરમ શ્રેય છે;...' એટલું એને એ માર્ગનું, એ ઇલાજનું ગરજવાનપણું હોવું જોઈએ. આ જેટલી ગરજ એટલી પાત્રતા છે. જેટલી ગરજ ઓછી એટલી પાત્રતા નથી. જેટલી ગરજ છે એટલી જ પાત્રતા છે. જો બિલકુલ ગરજ નથી તો એને ઠામુકી પાત્રતા નથી. તે અપાત્ર જીવ છે. અહીંથી આંક બાંધવો.

મુમુક્ષુ :- દાસાનુદાસની ભક્તિ કરવામાં શું આવે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એવું બહુમાન આવે, એવું બહુમાન આવે કે એની ભક્તિ કરવામાં જો મને ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય તો એ કરવા હું તૈયાર છું. એવું બહુમાન એને આવે. અને પ્રસંગ પડે કરે પણ. ભાવ કાંઈ દેખાડવાનો વિષય નથી. એ તો અંતઃકરણનો વિષય છે. ભાવના તો હૃદયનો વિષય હોય છે.

મુમુક્ષુ :- બીજા કોઈ સાધનની ચર્ચા નથી કરી. આ એક સાધન કીધું. આ

એક જ સાધન છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ સાધન છે. જો તારે પરિભ્રમણની દશા ટાળવી હોય તો પહેલામાં પહેલું આ સાધન છે. આ સાધનથી તને સુપાત્રતા આવશે. આ ઉપાદાનની અંદર પહેલોવહેલો ફેર યોગ્ય પ્રકારે, સુયોગ્ય પ્રકારે આ રીતે ઊભો થશે કે પાત્રતા આવશે. પાત્રતા અને યોગ્યતા વિના જ્ઞાનપ્રાપ્તિ ત્રણકાળમાં થઈ શકે નહિ. જ્ઞાનના ઉઘાડથી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ ન થાય. જ્ઞાનનો ઉઘાડ ઓછો હોય તો પણ પાત્રતા હોય એને પ્રાપ્તિ થાય, બીજાને પ્રાપ્તિ ન થાય. ઉઘાડવાળા પડ્યા રહે.

મુમુક્ષુ :- સરસ માર્ગદર્શન છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બહુ સરસ. ‘ધારશીભાઈ’ને એક નાનું પોસ્ટકાર્ડ લખ્યું છે. પણ ફેંસલો કરી નાખ્યો છે. મુમુક્ષુએ શું કરવું ?

મુમુક્ષુ :- બુદ્ધિ તો સંજી પંચેન્દ્રિય સુધી જ સંભવ છે. આ બધું સંજી પંચેન્દ્રિય જવાબદારી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉપદેશ સંજી પંચેન્દ્રિયને છે. અસંજી થયો પછી ઉપદેશનો પ્રસંગ નથી. ન તો કહેવાનો કે ન તો સાંભળવાનો કે નથી વાંચવાનો. વિચાર જ ત્યાં નથી, વિચારશક્તિ નથી ત્યાં શું થાય ? જેને વિચારશક્તિ નથી એ તો હિત-અહિતનું વિચારી શકતા જ નથી.

મુમુક્ષુ :- જવાબદારી સંજી પંચેન્દ્રિયથી વધારે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પોતે પોતાને માથે જ લે ને. અત્યારે ક્યાં બીજો વિચાર કરવા જેવો છે ? અત્યારે તો પોતાને મન છે. મન મળ્યું છે, વિચારશક્તિ છે. વિચારશક્તિ છે નહિ, વાચાસહિત વિચારશક્તિ છે. પોતાને મુંઝવણ થાય તો કહી શકે એમ છે કે હું આ જગ્યાએ મુંઝાવ છું. મારે આ જગ્યાએ રસ્તો કરવો છે, હું આ જગ્યાએ મુંઝાણો છે. અત્યારે મનુષ્યપણામાં સૌથી વધારે, સૌથી સારામાં સારી પરિસ્થિતિ અત્યારે છે. સબ અવસર આ ચૂકા હૈ. એના જેવી વાત છે.

માનસિક સ્વાસ્થ્ય. એટલે ? મનમાં તીવ્ર અશાંતિ ન હોય. એને માનસિક સ્વાસ્થ્ય કહે છે. વિચાર કરવા માટે અંતઃબુદ્ધિ જેને કહી શકાય. હિત-અહિતનો શાંતિથી વિચાર કરી શકે એવું માનસિક સ્વાસ્થ્ય હોય. શારીરિક સ્વાસ્થ્ય પણ અત્યારે છે. અને એથી વધારે બહારમાં એ જાતના સત્સંગના યોગ છે. હવે શું જોઈએ ? પછી જો આત્મા

આત્મહિત ન સાધે તો પછી એણે બીજા કોઈનો વાંક કાઢવાની જરૂર રહેતી નથી. કે મને આમ હતું, તેમ હતું. એ વાત કાંઈ રહેતી નથી.

મુમુક્ષુ :- આ જવાબદારી નહિ સમજે તો અસંજી થઈ જશે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અસંજી થઈ જશે, સાવ સાચી વાત છે. મન મળ્યું છે અને આત્મહિતનો વિચાર કરવાની શક્તિ હોવા છતાં ઉપેક્ષા કરીને આત્મહિતને વિચાર્યું નથી (તો) મન ચાલ્યું જશે. અસંજી થઈ જશે. ચારઇન્દ્રિય, ત્રણેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, એકેન્દ્રિય સુધી વયો જાશે. સાવ સાચી વાત છે. એ કુદરતના ઘરનો ન્યાય છે. કુદરત નહિ છોડે. કુદરત કોઈની શરમ રાખતી નથી. એવી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- અસંજી સમ્યગ્દર્શન કેવી રીતે પામી શકે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પામે જ નહિ ને. પામવાનો પ્રશ્ન જ નથી.

મુમુક્ષુ :- તિર્યચ તો પામે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. તિર્યચ તો સંજી હોય એ જ પામે છે, અસંજી કોઈ પામતા નથી. જેટલા તિર્યચો પામે છે તે બધા મનવાળા હોય તો જ પામી શકે. મન ગયું, સમ્યગ્દર્શનનો Chance ગયો. ખલાસ થઈ ગયો. અને મન એને ગયું છે કે જેણે આત્મહિતની ઉપેક્ષા કરી છે અથવા જેણે જ્ઞાનની વિરાધના કરી છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર અને જ્ઞાનીની વિરાધના કરી છે. એટલે કે પોતાના આત્માની પણ વિરાધના કરી છે. અને હિત-અહિતનો વિવેક રાખ્યો નથી. એ વાત વિચારી નથી. મન ચાલ્યું જશે. વાર નહિ લાગે. એક સેકન્ડમાં ફડાક દઈને આયુષ્ય પૂરું થાશે. ક્યાં જઈને પડશે એ કહેવું મુશ્કેલ છે.

હવે તો જ્ઞાનીની વાત કરે છે પાછા. આ તો મુમુક્ષુની વાત કરી. હવે જ્ઞાનીની વાત કરે છે. કાનનો પડદો તૂટી જાય એવી વાત છે. એક પોસ્ટકાર્ડમાં કેટલી વાત નાખી છે ! તું મુમુક્ષુ થઈને જ્ઞાનીના દાસાનુદાસ થાય એમ પ્રશ્ન નથી. હવે જ્ઞાનીને વાત કરે છે, કે એવા જ્ઞાની ધન્ય છે કે 'તે દાસાનુદાસ ભક્તિમાનની ભક્તિ પ્રાપ્ત થયે જેમાં કંઈ વિષમતા આવતી નથી,....' કે હું નાનો થઈ ગયો. મારે એની પાસે ક્યાં નમ્રતા કરવાની હોય ? શું કહે છે ? 'તે જ્ઞાનીને ધન્ય છે.' એટલે જ્ઞાની એમ કહે છે, કે જ્ઞાની એવા હોય છે.. આ જ્ઞાની પોતાની વાત કરે છે, હું આવો છું એમ ન બોલે. એટલે શૈલી કરી, જાણે કો'કની વાત કરતા હોય.

એવા કોઈ જ્ઞાનીની દાસાનુદાસપણે ભક્તિ કરતા હોય, એની ભક્તિ જો કરવાનો વારો આવે તો અમને વિષમતા ન આવે, અમને પ્રેમ આવે, કે આની ભક્તિ મારે કરવી જોઈએ, એમ કહે છે. મુમુક્ષુની નહિ, જ્ઞાની પોતે કહે છે. એટલી બધી એમની આ વિષયની અંદર અનંત સરળતા છે અને અનંત વિનમ્રતા છે. આવી પરિસ્થિતિ આવ્યા વિના અહંપણું જાય નહિ. જે, માન ન હોય તો મોક્ષ હથેળીમાં હોત એમ કહ્યું એ આ માન જાવા માટે વાત છે. આવું માન ગયા વગર રસ્તો ચોખ્ખો થાતો નથી. એ જ પ્રતિબંધ છે. અને આવી સરળાઈ થાય ત્યારે એણે જ્ઞાનીની આજ્ઞા આરાધી છે અને એ આજ્ઞા એને ભવમાં જવા નહિ દે. એને ભવભ્રમણમાં જવા નહિ દે. એ રસ્તો બંધ કરી દેશે.

મુમુક્ષુ :- આ વાત થોડી સમજાતી નથી. દાસાનુદાસની દાસાનુદાસપણે પોતે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પ્રસંગ પડે એમ કરે. પ્રસંગ પડે તો એમ કરે એ તૈયારી છે, એના સિદ્ધાંતની અંદરનો વિષય છે.

મુમુક્ષુ :- માન તો મુમુક્ષુદશામાં ગયું એનું. માનનો જે પ્રકાર હતો એ તો મુમુક્ષુ દશામાં ગયો, પછી જ્ઞાની થયા. પછી શું બાકી રહી જાય છે એમાં ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પછી આગળ વધ્યા કે પાછળ જ્ઞાની થયા ?

મુમુક્ષુ :- આગળ ગયા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તો શું આવ્યું ? આગળ આવે તો શું આવે ? એ ગુણ વધ્યો કે એ ગુણ ઘટ્યો ? બસ. સીધી વાત છે. મુમુક્ષુતામાં જે ગુણની સંપ્રાપ્તિ થઈ એ જ્ઞાનદશામાં ગુણ વધ્યો છે કે ઘટ્યો છે ? એ ગુણ એને વધ્યો છે, ઘટ્યો ક્યાં છે ? એમ જ થાય. એ તો સમજી શકાય એવી વાત છે. એ લાઈનમાં આવે એને સમજી શકાય એવી વાત છે, કાંઈ મોટી વાત નથી. એ જ પ્રકાર હોય.

મુમુક્ષુ :- શું કહેવા માગે છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભાઈનો પ્રશ્ન એમ છે કે મુમુક્ષુને તો એવું હોય કે જ્ઞાનીના દાસાનુદાસપણે ભક્તિ કરે. પણ પોતે હવે જ્ઞાની થઈ ગયા પછી શું કરવા એવું કરે ? એ તો હવે જ્ઞાની થઈ ગયા. એટલે હવે મોટા થઈ ગયા. હવે ક્યાં નાના રહ્યા ? મુમુક્ષુ તો નાનો છે માટે ભક્તિ કરે. હવે મુમુક્ષુદશામાં એ ગુણ આવ્યો કે દોષ આવ્યો ? જ્યારે એને દાસાનુદાસપણે ભક્તિ કરવાના પરિણામ થયા તો એ

ગુણ થયો કે દોષ થયો ? જ્ઞાનદશામાં એ ગુણનો નાશ થઈને અવગુણ થાય કે એ ગુણની વૃદ્ધિ થાય ? બસ. આ એની વાત છે. એ વાત કરી છે.

મુમુક્ષુ :- અભિમાન ન આવે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પ્રશ્ન જ નથી. માન-અપમાનનો પ્રશ્ન તો જ્ઞાનીને ચાલ્યો ગયો. એ આખી જે કલ્પના છે એ છૂટી ગઈ છે. જેને માન-અપમાનની કલ્પના થતી જ નથી. ‘ગુરુદેવ’ને ખબર નથી કે ‘સોગાનીજી’ મને ગુરુ માને છે ? આ બહુ ચોખ્ખી-ખુલ્લી વાત કરીએ. ‘ગુરુદેવ’ને નથી ખબર કે પત્રમાં મારી કેટલી ભક્તિ કરી છે એમણે. તીર્થંકરથી અધિક મને કહ્યો છે. હવે એ કેમ કહે કે મારા નમસ્કાર એને પહોંચશે. આજથી ચોથા ભવમાં હું એને વંદન કરીશ. એમને એમ નહિ લાગ્યું હોય કે હું અહીંયાં નાનો પડી જઈશ. આ બધા મને માન દે છે અને હું અહીં નાનો કેમ દેખાવ ? એવો વિચાર કેમ નહિ આવ્યો હોય ? ખબર નહિ પડી હોય એમ માનો છો તમે ? એ ખબર નહિ પડતી હોય એમ છે ?

મુમુક્ષુ :- પુરુષાર્થને જોવે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એક તો માન-અપમાનની (કલ્પના) ખલાસ થઈ ગઈ છે. જગતમાં માન-અપમાનનો જે ગણતરીનો વિષય છે એ Factor જ આખો ઊડી ગયો છે. છેદ પડી ગયો છે. એ વાત છેદાઈ ગઈ છે. હવે વાત ગુણ-દોષની રહી છે. કે દોષ છે ? નિષેધો. પોતાના નિષેધો, પરના નિષેધો. ગુણ છે ? તો ગુણને ... ગ્રહણ કરો. આ સીધી વાત છે. ગુણને નમો. ‘ગુણ પ્રમોદ અતિશય રહે, રહે અંતર્મુખ યોગ.’ અમથો અંતર્મુખ રહે છે ? ‘ઈચ્છે જે જોગીજન...’ એમાં આવ્યું છે ને ? કે ‘ગુણ પ્રમોદ અતિશય રહે, રહે અંતર્મુખ યોગ.’ ક્યાંથી અંતર્મુખ યોગ રહે ? કે ‘જેને ગુણ પ્રમોદ અતિશય રહે.’ એને રહે છે. અમથા અંતર્મુખ નથી થતા. જ્યાં ગુણ જોવે છે ત્યાં એ વંદન કરે છે. દંસ્સણમૂલો ધમ્મો માં એ કાઢ્યું. પોણા બસ્સો આધાર મૂક્યા છે કે આચાર્યોએ સમ્યગ્દષ્ટિને વંદન કર્યા છે. ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ની ગાથાઓ છે, ‘સમંતભદ્રાચાર્ય’ની ગાથાઓ છે, ‘કાર્તિકેયસ્વામિ’ની ગાથાઓ છે. ‘નેમિચંદ્ર સિદ્ધાંત ચકવર્તી’ના વચનો છે. કોણ બાકી છે ? કોઈ સમ્યગ્દષ્ટિનો આધાર નથી લીધો. એકેય ચતુર્થ ગુણસ્થાનવર્તીનો એમાં આધાર નથી લીધો. દંસ્સણમૂલો ધમ્મોમાં ‘શ્રીમદ્જી’નું એકેય વાક્ય આધાર તરીકે નથી લીધું. ‘ટોડરમલજી’નું નથી લીધું, ‘બનારસીદાસજી’નું

નથી લીધું, 'ગુરુદેવ'નું નથી લીધું, 'બહેનશ્રી'નું નથી લીધું, 'સોગાનીજી'નું નથી લીધું. કોઈનું નથી લીધું. એકલા આચાર્યના લીધા છે. કેમ કે એક વાત ઊઠી કે સમ્યગ્દર્શનને વંદન ન કરાય.

મુમુક્ષુ :- પ્રશ્ન આવ્યો આગળ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એક પ્રશ્ન ઉભો થયો, કે સમ્યગ્દષ્ટિને વંદન ન કરાય. આ પોણાબસ્સો આધાર. હજી આપણે તો ઝાઝા શાસ્ત્રો વાંચ્યા નથી તો પણ મળે છે. તો આ વાત કેટલી મોટી છે ? સમ્યગ્દષ્ટિને વંદન નહિ, સમ્યગ્દષ્ટિ જ્ઞાનીના દાસાનુદાસપણે ભક્તિ કરવા તૈયાર હોય છે. હજી જ્ઞાનીનું હૃદય જોયું નથી, કે એના હૃદયમાં શું પડ્યું છે ? એ જોયું નથી.

મુમુક્ષુ :- 'શ્રીમદ્જી'એ એક જગ્યાએ લખે છે, 'સોભાગભાઈ' ઉપર પત્ર લખ્યા છે એમાં લખ્યું છે, દાસાનુદાસ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- લખ્યું છે ને. અમારા ચરણસ્પર્શ સ્વીકારજો, અમે તમને વંદન કરીએ છીએ. અમારા ચરણસ્પર્શ સ્વીકારજો, લખ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- ભક્તિભાવે નમસ્કાર.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ભક્તિભાવે નમસ્કાર કરીએ છીએ. એ આપણા લોકોને નથી સમજાતું. આપણા મુમુક્ષુ લોકોને આવી વાતો નથી સમજાતી. એના માટે તો જ્ઞાનીઓના હૃદય સમજવા પડે છે. અને એ કાંઈ એમના માટે નથી. એ 'ગુરુદેવ'નું પણ દષ્ટાંત એમ જ મળે છે. નહિતર બેને જુદા પાડે છે. એ તો 'શ્રીમદ્જી' આમ કહે છે. 'ગુરુદેવે' એવું ક્યાં કીધું છે ? અરે...! 'ગુરુદેવે' એવું કીધું નથી, એવું કર્યું છે.

'તે જ્ઞાનીને ધન્ય છે. તેટલી સર્વાશદશા...' એટલે સર્વાશે ભક્તિની દશા. સર્વાશદશા એટલે એવી સર્વાશે ભક્તિની દશા 'જ્યાં સુધી (પોતાના આત્મામાં) પ્રગટી ન હોય ત્યાં સુધી (પોતાના) આત્માને કોઈ ગુરુપણે આરાધી...' કે ભાઈ ! તમે તો અમારા ગુરુજી છો. તમારી પાસે અમે સમજવા આવ્યા છીએ. અમે તો તમારી પાસે સમજવા માગીએ છીએ. 'ત્યાં પ્રથમ તે ગુરુપણું છોડી તે શિષ્ય વિષે પોતાનું દાસાનુદાસપણું કરવું ઘટે છે.' ભાઈ ! તું રહેવા દે. મને તું ગુરુ કહેવું રહેવા દે. હું તો તારો દાસાનુદાસ છું. નહિતર એને અહંપણું, અભિમાન પ્રગટ્યા વિના રહેશે નહિ.

જ્યાં સુધી ભક્તિની આવી સર્વાશદ્દશા એકવાર નહિ પ્રગટે, એ પહેલા જો કોઈ ગુરુ માનતો... ગુરુ માને એટલે રીતસર ગુરુ માને એમ નહિ, પાંચ પ્રશ્ન પૂછવા આવે, એને એમ થાય કે હવે મારે પૂછવાની જરૂર નથી, હવે લોકો મને પૂછે છે. આ એક પરિસ્થિતિ મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં ઊભી થાય છે. બાકી તો આમ કોઈ ગુરુ થઈ જાય છે એવું નથી. પણ પહેલા પોતે જ્યારે દાખલ થયો હોય ત્યારે પાંચ જગ્યાએ પૂછતો ફરતો હોય. આને પૂછે, આને જઈને પૂછે, આને પૂછીને કેટલીક માહિતી Collect થઈ જાય અને Collection સારું એવું થઈ જાય એટલે એ બોલતો થઈ જાય અને બીજા પૂછતા પણ થઈ જાય. એ પરિસ્થિતિમાં એને કહે છે કે એ તો તું છોડી દેજે. તને કોઈ પૂછવા આવે અને તને અહંપણું (થવા સંબંધી જાગૃતિ આવવી) જોઈએ કે મારી નમ્રતા કેટલી આવી છે. આવી કોઈ નમ્રતા આવી છે જે જ્ઞાનીઓને આવે છે ? નહિતર મને આનું અભિમાન ચડ્યા વિના રહેશે નહિ. અને આ અભિમાન છે એ મારી નાખશે. આ અભિમાન છે એ તો ખોવાઈ જવાનું થાશે. અને પત્તો લાગશે નહિ. મોક્ષમાર્ગનો પત્તો ક્યાંય નહિ લાગે. માર્ગથી ક્યાંય દૂર ચાલ્યો જઈશ.

એટલે એને એ વાત મુમુક્ષુઓ માટે પણ એમણે લખી છે, કે આ જગ્યાએ મુમુક્ષુજીવે બહુ ગંભીરતાથી અને ઊંડા ઊતરીને વિચારવા જેવું છે. જ્ઞાનીઓનું હૃદય તપાસવું, મુમુક્ષુ સાચા હોય તો એની પરિણતિ તપાસવી અને પોતાના પરિણામ ઠીક કરવા, યથાસ્થાને કરવા. (અહીં સુધી રાખીએ)....

‘શ્રુતજ્ઞાન તે જ આત્મા છે.’- આ શાસ્ત્ર વચનમાં બે પરમ-અર્થે સમાયા છે. ૧. શ્રુતજ્ઞાનમાં જ્ઞાન સ્વભાવ વિદ્યમાન છે- તેથી તે જ ખરેખર આત્મા છે. ૨. જ્ઞાન સામાન્ય જે વેદનરૂપ છે તેના આવિર્ભાવથી સ્વભાવનો સહજ આશ્રય થાય છે, તે જ મોક્ષમાર્ગની વિધિ છે. - તેવો પારમાર્થિક આશય તેમાં નિહિત છે. અત્યંત ગંભીર ભાવો ઉક્ત વચનામૃતમાં ભર્યા છે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૩૦૮)

તા. ૨-૧૧-૧૯૯૦, પત્રાંક - શીક્ષાપાઠ-૨૪
પ્રવચન નં. ૨૪૨

સત્તર વર્ષે એ સત્સંગ સંબંધી વિચારધારા લખે છે. 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર'. પાનું-૭૫. શિક્ષાપાઠ-૨૪. સત્સંગનો પાઠ છે.

'સત્સંગ એ સર્વ સુખનું મૂળ છે;...' સત્તરમા વર્ષે વિચારદશાની પરિપક્વતા દેખાય છે. બહુ મોટી ઉંમરે પણ એ વિષય ઉપર ઘણાનું ધ્યાન નથી. એ ઉગતી ઉંમરમાં આ વાત કરે છે. સત્તરમું વર્ષ એટલે ઉગતી ઉંમર કહેવાય. 'સત્સંગ એ સર્વ સુખનું મૂળ છે;...' બધા સુખનું મૂળ સત્સંગ છે. 'સત્સંગ મળ્યો કે તેના પ્રભાવ વડે વાંછિત સિદ્ધિ થઈ જ પડી છે.' ગેરેટેડ વાત કરતા હોય એ રીતે વાત કરી છે. જે આત્માને આત્મસિદ્ધિ થવી જોઈએ, વાંછિત સિદ્ધિમાં બીજી વાત નથી. આત્માને આત્મકલ્યાણરૂપ જે વાંછન, વાંછના છે, ઈચ્છા છે કે મારું કલ્યાણ થાવ એ સિદ્ધિ થઈ જ પડી છે. સત્સંગ મળ્યો એનું આત્મકલ્યાણ થયું જ એમ જાણો.

'ગમે તેવા પવિત્ર થવાને માટે સત્સંગ શ્રેષ્ઠ સાધન છે;...' આત્મામાં પવિત્રતા અને પૂર્ણ પવિત્રતા સુધીનો જે મુમુક્ષુનો ધ્યેય છે એના માટે સત્સંગ છે એ શ્રેષ્ઠ સાધન છે. એની બરાબરીમાં કોઈ નથી એમ કહેવું છે. 'સત્સંગની એક ઘડી જે લાભ દે છે તે કુસંગના એક કોટ્યાવધિ વર્ષ પણ લાભ ન દઈ શકતાં અધોગતિમય મહા પાપો કરાવે છે, તેમજ આત્માને મલિન કરે છે.' બીજો પક્ષ લીધો. એક ઘડી સત્સંગની લઈએ અને કોટ્યાવધિ એટલે કરોડો વર્ષ પર્યંત-અવધિ, કરોડો વર્ષની મર્યાદા લ્યો. લાભ તો કાંઈ થાય નહિ. ઉલટાની અધોગતિ થાય. બીજું કાંઈ થાય નહિ.

કોઈ એમ કહે કે ઘણા વર્ષ વેપાર, ધંધો, ઉદ્યોગ અને ભૌતિક ઉન્નતિ કરવા માટે પ્રયત્ન કર્યો હોય તો તેનો લાભ મળે છે કે નહિ ? અથવા એવો લાંબો સમય

કોઈને એવા કાર્ય કરવા માટેનો વખત મળ્યો તો એને એટલો લાભ મળ્યો કે ન મળ્યો ? તો લાખો શું, કરોડો વર્ષ સુધી એવો સમય મળે, (તો પણ) અધોગતિમાં જાશે. બીજું કંઈ નહિ મળે. લાભ તો નહિ મળે પણ અધોગતિમાં જાશે. એવા ‘મહા પાપો કરાવે છે, તેમજ આત્માને મલિન કરે છે.’ આત્મા મેલો થાય છે. કેટલો ખ્યાલ છે, સત્તરમા વર્ષે ! હજી ધંધો તો નથી શરૂ કર્યો. ખ્યાલ કેટલો છે ! આ તો માણસ પોતાનો વિચાર કરે ત્યારે ખબર પડે એવું છે કે કેટલામે વર્ષે પોતાને ખ્યાલ આવ્યો છે ?

મુમુક્ષુ :- સત્સંગ બાબતનું જે મૂલ્યાંકન અથવા સંગ બાબતનું જે મૂલ્યાંકન ૧૭મા વર્ષે થયું એ તો અમારું જોઈએ તો અત્યાર સુધી સત્સંગનું મહાત્મ્ય આવતું જ નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ છે. કુસંગનો ખ્યાલ નથી આવ્યો, કે કેટલું નુકસાન થાય છે કે પોતે પોતાને કર્યું છે. એનો પણ ખ્યાલ નથી આવ્યો. જ્યારે સત્સંગનો ખ્યાલ ન આવ્યો હોય તો સ્વભાવિક છે કે સામે કુસંગનો પણ ખ્યાલ ન આવ્યો. એ તો પ્રતિપક્ષ જ છે.

‘આત્માને મલિન કરે છે. સત્સંગનો સામાન્ય અર્થ એટલો કે, ઉત્તમનો સહવાસ.’ પોતાથી ગુણવાન હોય, પોતાથી ઉત્તમ હોય એનો સહવાસ કરવો. એનું નામ સત્સંગ કહ્યું. સામાન્યપણે એને સત્સંગ કહે છે. જ્ઞાનીપુરુષ મળી જાય એ બીજી વાત છે. અહોભાગ્ય છે. પણ જીવ પોતાથી ઉત્તમ જીવનો સહવાસ રાખે કે મારે આગળ વધવું છે અને મારા કરતાં જે આગળ હોય એના સહવાસમાં મારે રહેવું છે. એટલો વિવેક કરે તો પણ એ સત્સંગને આદરે છે, એ સત્સંગને આરાધે છે.

‘જ્યાં સારી હવા નથી આવતી ત્યાં રોગની વૃદ્ધિ થાય છે,...’ દૃષ્ટાંત છે. જ્યાં જ્યાં હવા સારી નથી ત્યાં સ્વભાવિકપણે રોગની વૃદ્ધિ થાય છે, ‘તેમ જ્યાં સત્સંગ નથી ત્યાં આત્મરોગ વધે છે.’ કેમ કે કુસંગ તો ઊભો જ છે. કુસંગ લાવવો પડતો નથી. એ તો છે જ. કુસંગ વચ્ચે તો ઘેરાયેલો છે. એટલે જ્યાં સત્સંગ નથી અથવા જે જીવો સત્સંગમાં રહેતા નથી, એને આત્મરોગ વધે છે એ સાબિત કરવાની જરૂર નથી. નિયમથી એને આત્મરોગ વધે છે. આત્મજ્ઞાન થયા પહેલા આ વાત સ્પષ્ટ કરી દીધી છે.

‘દુર્ગધથી કંટાળીને જેમ નાકે વસ્ત્ર આડું દઈએ છીએ, તેમ કુસંગથી સહવાસ બંધ કરવાનું અવશ્યનું છે;....’ એ વિવેક તો જીવે કરવો જ પડશે. જો કુસંગ છોડવાનો વિવેક ન કરે તો એને પોતાને નુકસાન થાય, ઘણું નુકસાન થાય અને એ નુકસાન થતું નિવારી ન શકાય, રોકી ન શકાય એ વાત ચોક્કસ સમજવી. એટલે કુસંગનો સહવાસ બંધ કરવાનું અવશ્યનું છે. ‘સંસાર એ પણ એક પ્રકારનો સંગ છે; અને તે અનંત કુસંગરૂપ તેમજ દુઃખદાયક હોવાથી ત્યાગવા યોગ્ય છે.’ સંસાર છે એ પણ એક પ્રકારનો સંગ છે. સંસારમાં પણ જે જીવોનો સહવાસ છે એ એક સંગ છે ‘અને તે અનંત કુસંગરૂપ તેમજ દુઃખદાયક...’ છે. એથી એ ત્યાગવા યોગ્ય છે, છોડવા યોગ્ય છે. ‘ગમે તે જાતનો સહવાસ હોય પરંતુ જે વડે આત્મસિદ્ધિ નથી તે સત્સંગ નથી.’ આ સીધો હિસાબ. ગમે તેનો સંગ હોય, ગમે તેનો સહવાસ હોય, પણ જ્યાં આત્માની સિદ્ધિ નથી ત્યાં સત્સંગ નથી.

‘આત્માને સત્ય રંગ ચઢાવે તે સત્સંગ.’ નાના નાના ટૂકડા પણ બહુ જ સારા લઈ લીધા છે. ‘આત્માને સત્ય રંગ ચઢાવે...’ સત્ય સ્વરૂપ, સત્ય ધર્મ આત્માનો આત્મરંગ ચઢે, આત્મરસ ચઢે, ધર્મનો રસ ચઢે, તે સત્સંગ. બાકી સત્સંગ ક્યાંય નથી એમ સમજવું.

‘મોક્ષનો માર્ગ બતાવે તે મૈત્રી.’ મૈત્રી તેને કહીએ કે જે મોક્ષનો માર્ગ બતાવે. હવે સામાન્ય રીતે મનુષ્યને મૈત્રી હોય છે. કોઈને કોઈ સાથે માણસને મૈત્રી હોય છે. નજર ફેરવી લેવી. નજર કરી લેવી કે જેની સાથે મૈત્રી છે એમાં કાંઈ મોક્ષનો માર્ગ બતાવે એવું છે ? કે એ વગરની મૈત્રી છે ? જે મોક્ષનો માર્ગ બતાવે એવી મૈત્રી ન હોય, એણે મૈત્રી છોડી દેવી. આટલો ફેરફાર કરી નાખવો.

મુમુક્ષુ :- એ મિત્ર નથી પણ દુશ્મન છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- દુશ્મન ઉપર તો માણસ દ્વેષ કરે, આપણે દ્વેષ કરીને નથી છોડવું. આપણે કોઈ દ્વેષ કરીને કોઈનો સંગ નથી છોડવો. પણ જો મોક્ષનો માર્ગ ન બતાવે તો એવી મૈત્રી મારે જોઈતી નથી. મારે એ ન જોઈએ. સીધી સાદિ વાત એ છે. મળતી હોય તોય ન ખપે. કોઈની એવી મૈત્રી મળતી હોય તો પણ મારે ન જોઈએ. બસ, સીધી વાત એટલી છે, સાદિ વાત એ છે.

એ યાદ આવે છે. પહેલો વહેલો ગ્રંથ વાચ્યો ત્યારે આ વિચાર આવ્યો હતો.

મિત્રો હતા એના ઉપર નજર ગઈ હતી. નિશાળમાં કોઈની સાથે કે બીજી રીતે કે કોઈ પાડોશના કારણે, કોઈ બીજા કારણે મિત્ર તો હોય જ ને. નજર ફેરવી જોઈ હતી. આપી ઘો, રજા આપી ઘો. ફેરફાર કરી લ્યો. નહિતર એમ કરવું. મેં આ વાંચ્યું તું હવે આ વાંચ. મેં આ વાંચ્યું, કે મોક્ષનો માર્ગ બતાવે તે મિત્ર. ઇ વાંચ. તને ઠીક લાગે છે ? ઠીક લાગે તો આપણે મૈત્રીમાં રહેવું છે. તને ઠીક નથી લાગતું ? મારો રસ્તો બીજો છે, તારો રસ્તો હવે બીજો છે.

‘ઉત્તમ શાસ્ત્રમાં નિરંતર એકાગ્ર રહેવું તે પણ સત્સંગ છે;...’ પછી આ બીજા નંબરે (આવે). જે આત્માને હિત ઉપદેશ મળતો હોય, આત્માનું હિત થાય એવા ઉત્તમ શાસ્ત્રો હોય એમાં પણ એકાગ્ર રહેવું કે તેની રુચિ રહેવી. આ પ્રત્યેની રુચિ રહેવી, એમાં જે વિષય થયો એ વિષયમાં રુચિ હોય તે પણ સત્સંગ છે. ‘સત્પુરુષોનો સમાગમ એ પણ સત્સંગ છે.’ સત્શાસ્ત્રને પણ સત્સંગમાં લીધું અને સત્પુરુષના સમાગમને પણ સત્સંગમાં લીધું. એ તો સ્પષ્ટ વાત છે.

‘મલિન વસ્ત્રને જેમ સાબુ તથા જલ સ્વચ્છ કરે છે તેમ આત્માની મલિનતાને શાસ્ત્રબોધ અને સત્પુરુષોનો સમાગમ, ટાળી શુદ્ધતા આપે છે.’ જેમ સાબુ વસ્ત્રને ધોવે છે એવી જ રીતે આત્માની મલિનતાને સત્પુરુષોનો સમાગમ અને શાસ્ત્રનો બોધ છે એ મલિનતાને ધોવે છે, મલિનતાને દર્શાવે છે. પોતાને પોતાની મલિનતા ન દેખાતી હોય તો દેખવામાં એ નિમિત્ત પડે છે. આ વાત કરે છે એવું મારામાં પણ કાંઈક છે. એટલે એ દોષ ટાળવાનું કારણ બને છે.

‘જેનાથી હંમેશનો પરિચય રહી રાગ, રંગ, ગાન, તાન, અને સ્વાદિષ્ટ ભોજન સેવાતાં હોય તે તમને ગમે તેવો પ્રિય હોય તોપણ નિશ્ચય માનજો કે, તે સત્સંગ નથી પણ કુસંગ છે.’ બેય વાત પ્રતિપક્ષની સાથે લેતા જાય છે. માનો કે તમને પરિચય ઘણો રહે છે, એનાથી રંગ, રાગ, ગાન, તાન, માન એ બધો મનોરંજનનો પ્રકાર જેટલો કાંઈ બનતો હોય, રાગવૃદ્ધિનો. અને ત્યાં સુધી કે સારા સારા ભોજન પણ સાથે જમવાનું બનતું હોય ત્યાંથી માંડીને બધા મનોરંજનના પ્રકાર થતા હોય. એ બધું ... સેવાતું હોય અને ગમે તેટલું પ્રિય લાગતું હોય. આપણને આ બધું અનુકૂળ રહે છે. આ બધું ઘણું અનુકૂળ રહે છે. ‘તોપણ નિશ્ચય માનજો કે, તે સત્સંગ નથી પણ કુસંગ છે.’ એમાં સત્સંગ નથી પણ કુસંગ છે ખરેખર. આટલું બધું સારું સ્વાદિષ્ટ

ભોજનથી માંડીને રંગ, રાગ, ગાન, તાન બધું જો ... સારું લાગે એવું, તો એ સત્સંગ નથી પણ કુસંગ છે.

‘સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલું એક વચન અમૂલ્ય લાભ આપે છે.’ આત્મામાં ચોંટવું જોઈએ. એક વચન પણ આત્મામાં ચોંટવું જોઈએ. તો ‘એક વચન અમૂલ્ય લાભ આપે છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ મુખ્ય બોધ એવો કર્યો છે...’ સત્તરમા વર્ષે એમ કહે છે, કે તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ આવો બોધ કર્યો છે. પોતે પણ તત્ત્વજ્ઞાનીઓના બોધને સમજ્યા છે એ દિવસોમાં. ‘બોધ એવો કર્યો છે કે, સર્વ સંગ પરિત્યાગ કરી, અંતરમાં રહેલા સર્વ વિકારથી પણ વિરક્ત રહી એકાંતનું સેવન કરો.’ બધો કુસંગ છોડી સર્વસંગ પરિત્યાગ કરીને એ તમામ પ્રકારનો કુસંગ છોડીને અને ‘અંતરમાં રહેલા સર્વ વિકારથી પણ વિરક્ત રહી...’ એને પણ છોડી, એમાં પણ વિરક્ત થઈ ‘એકાંતનું સેવન કરો. તેમાં સત્સંગની સ્તુતિ આવી જાય છે.’ એ એક સત્ત્વનો સંગ-આત્માનો સંગ થયો. બહારમાં સત્પુરુષનો સંગ થયો, વિવેકીજનનો સંગ થયો.

મુમુક્ષુ :- પૂર્વ સંસ્કાર ભળે છે ને.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એવી વિચારણા જાગી છે. પૂર્વસંસ્કાર છે અને આ ભવમાં પણ વિચારણા જાગી ગઈ છે. નાની ઉંમરથી પણ ૧૪-૧૫ વર્ષથી, કોઈ એમ કહે છે કે ૧૨ વર્ષથી એમની વિચારણા જાગૃત થઈ ગઈ છે. અને જેમ જેમ સમય ગયો છે એમ વિચારની ભૂમિકામાં નિર્મળતા વધતી ગઈ છે. એ જ જ્ઞાન આગળ વિકસિત થઈને સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ પરિણમ્યું. એ આવે છે. એટલે એ સપ્રમાણમાં છે. એની અંદર યથાર્થતા હોય છે. યથાર્થતાના ફળમાં, યથાર્થ સમજણના ફળમાં સમ્યગ્જ્ઞાન છે. અયથાર્થ સમજણના ફળમાં સમ્યગ્જ્ઞાન નથી આવતું. ઉઘાડ તો ઘણો હોય છે. બીજા લોકો પણ શાસ્ત્રો વાંચે છે પણ અયથાર્થતા હોય છે એટલે સમ્યગ્જ્ઞાન નથી થતું. શબ્દાર્થ, ભાવાર્થ તો સમજી શકે છે. એટલે એ તત્ત્વ છે, એને તો વિશુદ્ધિ કહી છે. એટલા માટે એને વિશુદ્ધિ કહી છે, નિર્મળતા કહી છે.

‘સત્સંગથી પ્રાપ્ત થયેલું એક વચન અમૂલ્ય લાભ આપે છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ મુખ્ય બોધ એવો કર્યો છે કે...’ એમાં સત્સંગની સ્તુતિ આવી જાય છે. ‘કેવળ એકાંત તે તો ધ્યાનમાં રહેવું કે યોગાભ્યાસમાં રહેવું તે છે, પરંતુ સમસ્વભાવીનો સમાગમ, જેમાંથી એક જ પ્રકારની વર્તનતાનો પ્રવાહ નીકળે છે તે, ભાવે એક જ રૂપ હોવાથી

ઘણા માણસો છતાં અને પરસ્પરનો સહવાસ છતાં તે એકાંતરૂપ જ છે;...' ઓલું એકાંત નથી લેતા. ભલે એક કરતા વધારે માણસો હોય પણ સમસ્વભાવી-એક સરખા ધ્યેયવાળા, એકસરખા સ્વભાવવાળા એટલે કે સત્સંગ પ્રત્યે અનુરાગવાળા કે જેમાંથી એક જ પ્રકારની વર્તનાનો પ્રવાહ નીકળે છે. વર્તનાનો પ્રવાહ પણ એક જ પ્રકારનો છે, જુદો જુદો નથી. અને તે ભાવે પણ એક જ રૂપે હોવાથી, ભાવમાં પણ એક જ પ્રકારનો ભાવ હોવાથી 'ઘણા માણસો છતાં...' ભલે અનેક વ્યક્તિઓ હોય છતાં પરસ્પરનો સહવાસ છતાં તેને એકાંતરૂપ કહેવામાં આવે છે. એ અનેક માણસો છે છતાં એને એકાંત કહ્યું છે. અને મુમુક્ષુની ભૂમિકાનું આ સાચું એકાંત છે, પેલું નહિ.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુની ભૂમિકાની એકાંતની વ્યાખ્યા બહુ સરસ કરી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બહુ સરસ. ... એને સત્સંગ કહીએ.

'જ્યાં સ્વાર્થ અને માયા કપટ જ છે ત્યાં સમસ્વભાવતા નથી;...' ત્યાં તો ખેંચાખેંચી થવાની છે. થયા વગર રહેશે નહિ. 'અને તે સત્સંગ પણ નથી.' એને સત્સંગ કહી શકાય નહિ. 'સત્સંગથી જે સુખ, આનંદ મળે છે, તે અતિ સ્તુતિપાત્ર છે.' તે બહુમાન કરવા યોગ્ય છે. સત્સંગથી જે સુખ મળે છે, જે આનંદ મળે છે તે ઇચ્છવા યોગ્ય છે. તે ભાવનામાં ભાવવા યોગ્ય છે. પોતે પાત્ર છે. 'જ્યાં શાસ્ત્રોના સુંદર પ્રશ્નો થાય,...' અરસપરસમાં. 'જ્યાં ઉત્તમ જ્ઞાન, ધ્યાનની સુકથા થાય,...' શાસ્ત્રોના પ્રશ્નો ચાલતા હોય. આત્માને નિર્મળ કરવા માટેની જ્ઞાન ચર્ચાઓ થતી હોય, સુકથા થતી હોય.

'જ્યાં સત્પુરુષોના ચરિત્ર પર વિચાર બંધાય,...' સત્પુરુષોના ચરિત્ર ઉપરથી પોતે પણ પોતાની વિચારણા બાંધે અને એને અનુસરે. એનો અર્થ વિચાર બંધાતો હોય એટલે અનુસરવાનો પ્રયત્ન થતો હોય. અને 'જ્યાં તત્ત્વજ્ઞાનના તરંગની લહેરીઓ છૂટે,...' અને જ્યાં તત્ત્વજ્ઞાનના તરંગની લહેરીઓ છૂટે છે. 'જ્યાં સરળ સ્વભાવથી...' ... તત્ત્વજ્ઞાનની અનેક વાતોથી પણ લાભ થતો નથી. સિદ્ધાંત શું કહે છે ? પદાર્થની ભિન્નતા છે ત્યાં સિદ્ધાંત શું કહેશે ? કે દિવ્યધ્વનિથી પણ લાભ થતો નથી. તો પછી આ સત્સંગ તો સામાન્ય માણસોની વાત થઈ. અથવા નીચેના પુરુષોની વાત થઈ. સત્પુરુષો કહો, મુમુક્ષુઓ કહો. તો પછી સત્સંગથી લાભ થાય છે એ વાત ક્યાં રહી ? કે ભાઈ ! આ તારી સરળતા નથી. આ વાતમાં તારી સરળતા નથી.

બીજું શું કહીએ ? સરળતા હોય તો તને આવો વિચાર આવે નહિ. સરળતામાં તો તને એમ આવે કે હું નિમિત્તવાસી જીવ છું. જેવા જેવા નિમિત્ત આવે છે, તેવા તેવા પ્રકારના રાગ-દ્વેષ-મોહ મને થાય છે, તેથી મારે વિવેક કરવો જરૂરી છે કે કુસંગ છોડીને સત્સંગમાં હું રહું. સરળતાથી એમ સીધો વિચાર લે. અસરળતા હોય તો ઊલટો વિચાર આવે. સિદ્ધાંતનો વિષય એવો છે. જો સવળું લે તો સિદ્ધાંતમાંથી અમૃત નીકળે અને અવળું લે તો એ સિદ્ધાંતમાંથી ઝેર કાઢે. એટલે સરળતા લીધી છે.

મુમુક્ષુ :- બે-ચાર દષ્ટાંત વધારે આપો તો જરા વધારે ખુલાસો થાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- .. એ તો ગમે ત્યાંથી નીકળે. જેટલા સિદ્ધાંતો હોય ત્યાંથી એ વાત નીકળે છે. સૈદ્ધાંતિક વિષય જ એવો છે. તમે કોઈપણ સ્તરનો સિદ્ધાંત લ્યો. આત્મા છે એ અપરિણામી અને કૂટસ્થ છે. છેલ્લી હદનું લઈ લ્યો. નિર્લેપ છે, નિરંજન નિરાકાર છે. એની પર્યાયની પણ એને સ્પર્શના નથી. હવે પર્યાયનો વિવેક કરવો છે કે અવિવેક કરવો છે ? પર્યાયને લેવા દેવા જ નથી. સરળતા કરવી પડશે. એક જ વાત ફાવતી પકડવી એ અસરળતા છે, એ અસરળતા છે. પોતાની ફાવતી વાત પકડે અને ગુણ પ્રગટ કરવાને બદલે દોષ વધી જાય. રસવિભોર થઈને વાણીની ધારા છૂટતી હોય, સાંભળનારને તરંગની લહેર ઊઠે. એને તરંગ કહે છે. ‘તત્ત્વજ્ઞાનના તરંગની લહરીઓ છૂટે,...’ વારંવાર લહેરાવે તેવી લહેર છૂટતી હોય.

‘જ્યાં સરળ સ્વભાવથી સિદ્ધાંતવિચાર ચર્ચાય,...’ આત્માને ગુણ પ્રગટ કરવા માટે તે તે સિદ્ધાંતોની ચર્ચા થતી હોય અને ‘જ્યાં મોક્ષજન્ય કથન પર પુષ્કળ વિવેચન થાય...’ મોક્ષ થાય એને માટે ઊંડા ઉતરી ઉતરીને મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટેના વિવેચનો ચાલતા હોય, અનેક પડખાઓ ચર્ચાતા હોય ‘એવો સત્સંગ તે મહાદુર્લભ છે.’ આવો સત્સંગ મળવો એ દુર્લભ છે. બાકી સત્સંગના નામે તો અનેક જગ્યાએ પોતપોતાના રૂઢી રીતરિવાજથી ચાલતું હોય છે. સત્સંગ એ કોઈ રૂઢિ કે રિતરિવાજ નથી. એક કાર્યક્રમ ગોઠવી દ્યો. એક કલાક ફલાણું શાસ્ત્ર વાંચી નાખે માટે સત્સંગ થઈ ગયો એમ નથી. પછી સ્વામિનારાયણમાં શિક્ષાપત્રી લઈને બેસી જાય અને દ્વિગંબર લોકો ‘સમયસાર’ લઈને બેસી જાય. ચાલો, એક કલાકનો કાર્યક્રમ. પોતપોતાના સંપ્રદાયના શાસ્ત્ર લઈને એના ઉપર વક્તવ્ય ચાલે.

આમ તો એવા માણસો બહુ ટકી શકતા નથી. પણ કદાચ કોઈ ટકી જાય અને

છતાં આત્મહિતના ભાવોમાં રસ ન લે તો એના જેવું તો કોઈ દુર્ભાગી નથી. એ દુર્ભાગી અને તે પણ અસંભવિત છે.

સત્સંગ એ આત્માનું પરમહિતેષી ઔષધ છે. આત્માનું કલ્યાણ કરે એવું એ ઊંચામાં ઊંચું ઔષધ છે. એ જીવને ભવરોગની દવા છે, એમ કહ્યું. ઊંચામાં ઊંચી ભવરોગની સંજીવની-જડીબુટ્ટી જેને કહેવામાં આવે એવી સત્સંગને ઔષધી કહીને ઊપમા આપી છે.

મુમુક્ષુ :- પત્રાંક ૮૪.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ૮૪. પાનું-૧૧૯.

જે જીવ પૂરા ઉદ્યમથી આત્મહિત કરવા ઉત્સુક છે તે તદર્થે અવરોધક પરિબળો વચ્ચે સમાધાન યથાર્થપણે કરી શકે છે. પૂરા ઉદ્યમથી સ્વકાર્ય કરવાના અભિપ્રાયને લીધે, તેવા પ્રસંગમાં પ્રમાદ કે શિથિલતામાં આવતો નથી. જો પ્રયત્નનો પ્રકાર ઉક્ત પ્રકારે ન હોય તો આત્મહિતના માર્ગે આગળ વધવામાં કઠિનતા થાય છે. મૂંઝવણ થાય છે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૩૦૯)

આત્માર્થી જીવ ભાવિ પ્રતિકૂળતા અંગે ગભરાટનો અનુભવ કરતો નથી. ઉલટાનો તે એવી તૈયારીમાં હોય છે કે ‘ભલે પ્રતિકૂળતા આવો, તે વખત જ અધિકપણે કલ્યાણકારી થવાનો છે.’ અને ખરેખર યોગ્યતાવાન પ્રતિકૂળ સમયે યોગ્યતા વૃદ્ધિ કરે છે, પુરુષાર્થ ફોરવે છે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૩૧૦)

પત્રાંક-૫૪૦

મુંબઈ, કારતક સુદ ૧૪, સોમ, ૧૯૫૧

વિષમ સંસારરૂપ

બંધનને છેદીને જે પુરુષો ચાલી નીકળ્યા

તે પુરુષોને અનંત પ્રણામ છે.

આજે આપનું પત્ર ૧ પ્રાપ્ત થયું છે.

સુદ પાંચમ છઠ પછી મારે અત્રેથી વિદાય થઈ ત્યાં આવવાનું થશે, એમ લાગે છે. આપે લખ્યું કે વિવાહના કામમાં આગળથી આપ પધાર્યા હો તો કેટલાક વિચાર થઈ શકે, તે સંબંધમાં એમ છે કે એવાં કાર્યોમાં મારું ચિત્ત અપ્રવેશક હોવાથી—અને તેમ તેવાં કાર્યનું માહાત્મ્ય કંઈ છે નહીં એમ ધ્યાન ઠર્યું હોવાથી મારું અગાઉથી આવવું કંઈ તેવું ઉપયોગી નથી. જેથી રેવાશંકરભાઈનું આવવું ઠીક જાણી તેમ કર્યું છે.

રૂના વેપાર વિષે કોઈ કોઈ વખત કરવારૂપ કારણ તમે પત્ર દ્વારા લખો છો. તે વિષેમાં એક વખત સિવાય ખુલાસો લખ્યો નથી; તેથી આજે એકઠો લખ્યો છે — આડતનો વ્યવસાય ઉત્પન્ન થયો તેમાં કંઈક ઇચ્છાબળ અને કંઈક ઉદ્યબળ હતું. પણ મોતીનો વ્યવસાય ઉત્પન્ન થવામાં તો મુખ્ય ઉદ્યબળ હતું. બાકી વ્યવસાયનો હાલ ઉદ્ય જણાતો નથી. અને વ્યવસાયની ઇચ્છા થવી તે તો અસંભવ જેવી છે.

શ્રી રેવાશંકર પાસેથી આપે રૂપિયાની માગણી કરી હતી, તે કાગળ પણ મણિ તથા કેશવલાલના વાંચવામાં આવે તેવી રીતે તેમના પત્રમાં બીડ્યો હતો, જોકે તે જાણે તેમાં બીજી કંઈ અડચણ નહીં, પણ લૌકિક ભાવનાનો જીવને અભ્યાસ વિશેષ બળવાન છે, તેથી તેનું શું પરિણામ આવ્યું અને અમે તે વિષે શો અભિપ્રાય આપ્યો ? તે જાણવાની તેમની આતુરતા વિશેષ થાય તો તે પણ યોગ્ય નહીં. હાલ રૂપિયાની સગવડ

કરવી પડે તેટલા માટે તમારા વ્યવસાયના સંબંધમાં અમે વખતે ના કહી હશે, એવો વગર કારણે તેમના ચિત્તમાં વિચાર આવે. અને અનુક્રમે વ્યાવહારિક બુદ્ધિ અમારા પ્રત્યે વિશેષ થાય, તે પણ યથાર્થ નહીં.

જીજીબાનાં લગ્ન મહા મહિનામાં થશે કે કેમ ? તે સંબંધમાં વવાણિયેથી અમારા જાણવામાં કંઈ આવ્યું નથી, તેમ એ બાબતમાં મેં કંઈ વિશેષ વિચાર કર્યો નથી. વવાણિયેથી ખબર મળશે તો તમને અત્રેથી રેવાશંકરભાઈ કે કેશવલાલ જણાવશે. અથવા રેવાશંકરભાઈનો વિચાર મહા મહિનાનો હશે તો તેઓ વવાણિયે લખશે, અને આપને પણ જણાવશે. તે પ્રસંગ પર આવવું કે ન આવવું એ વિચાર પર ચોક્કસ હાલ ચિત્ત આવી શકશે નહીં કેમકે તેને ઘણો વખત છે અને અત્યારથી તે માટે વિચાર સૂઝી આવે તેમ બનવું કઠણ છે. ત્રણ વર્ષ થયા તે તરફ જવાયું નથી તેથી શ્રી રવજીભાઈના ચિત્તમાં તથા માતુશ્રીના ચિત્તમાં, ન જવાય તો વધારે ખેદ રહે, એ મુખ્ય કારણ તે તરફ આવવા વિષેમાં છે. તેમ અમારું ન આવવું થાય તો ભાઈબહેનોને પણ ખેદ રહે, એ બીજું કારણ પણ આવવા તરફના વિચારને બળવાન કરે છે. અને ઘણું કરીને અવાશે એમ ચિત્તમાં લાગે છે. અમારું ચિત્ત પોષ મહિનાના આરંભમાં અત્રેથી નીકળવાનું રહે છે અને વચ્ચે રોકાણ થાય તો કંઈક પ્રવૃત્તિથી લાગેલા પછડાટની વિશ્રાંતિ વખતે થાય. પણ કેટલુંક કામકાજ એવા પ્રકારનું છે કે ધાર્યા કરતાં કંઈક વધારે દિવસ ગયા પછી અત્રેથી છૂટી શકાશે.

આપે હાલ કોઈને વેપાર રોજગારની પ્રેરણા કરતાં એટલો લક્ષ રાખવાનો છે કે જે ઉપાધિ તમારે જાતે કરવી પડે તે ઉપાધિનો ઉદય તમે આણવા ઇચ્છો છો. અને વળી તેથી નિવૃત્તિ ઇચ્છો છો. જોકે ચારે બાજુનાં આજીવિકાદિ કારણથી તે કાર્યની પ્રેરણા કરવાનું તમારા

ચિત્તમાં ઉદયથી સ્ફુરતું હશે તોપણ તે સંબંધી ગભરાટ ગમે તેટલો હોવા છતાં ધીરજથી વિચાર કરી કંઈ પણ વેપાર રોજગારની બીજાને પ્રેરણા કરવી કે છોકરાઓને વેપાર કરાવવા વિષે પણ ભલામણ લખવી. કેમકે અશુભ ઉદય એમ ટાળવા જતાં બળ પામવા જેવો થઈ આવે છે.

અમને તમારે જેમ બને તેમ વ્યાવહારિક બાબત ઓછી લખવી એમ અમે લખેલું તેનો હેતુ માત્ર એટલો જ છે કે અમે આટલો વ્યવહાર કરીએ છીએ, તે વિચાર સાથે બીજા વ્યવહાર સાંભળતાં-વાંચતાં મુંઝવણ થઈ આવે છે. તમારા પત્રમાં કંઈ નિવૃત્તિવાર્તા આવે તો સારું એમ રહે છે. અને વળી તમારે અમને વ્યાવહારિક બાબતમાં લખવાનો હેતુ નથી, કેમકે તે અમને મોઢે છે; અને વખતે તમે ગભરાટ શમાવવા લખતા હો તો તેવા પ્રકારથી તે લખાતી નથી. વાત આર્તધ્યાનના રૂપ જેવી લખાઈ જાય છે, તેથી અમને બહુ સંતાપ થાય છે. એ જ વિનંતી.

પ્રણામ.

તા. ૨-૧૧-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૪૦
પ્રવચન નં. ૨૪૩

... ‘વ્યવસાયની ઈચ્છા થવી તે તો અસંભવ જેવી છે.’ અને હવે સંકેલો કરવા આવ્યા છીએ. ૨૮મું વર્ષ છે આ. ત્યાં હવે નવી ઈચ્છા થવી એ વાત તો કાંઈ બની શકે એવું છે નહિ. હવે તો બાજી સંકેલવી છે, બાજી કાંઈ પાથરવી નથી.

‘શ્રી રેવાશંકર પાસેથી આપે રૂપિયાની માગણી કરી હતી, તે કાગળ પણ મણિ

તથા કેશવલાલના વાંચવામાં આવે તેવી રીતે તેમના પત્રમાં બીડ્યો હતો, જોકે તે જાણે તેમાં બીજી કંઈ અડચણ નહીં,...' શું કહે છે ? કે 'સોભાગભાઈ'એ કોઈ કાગળ લખેલો અને એમના દીકરા 'મણિલાલ' અને 'કેશવલાલ' વાંચે એ રીતે એમને પણ સાથે એક પત્ર લખેલો. ભાઈને પણ કાંઈક કાગળ લખ્યો હતો. એક પત્રની અંદર બધું મોકલેલું. છોકરાઓએ પણ વાંચ્યો, કે બાપાજીએ કાંઈક રૂપિયાની વ્યવસ્થા કરવા માટે 'રેવાશંકરભાઈ'ને લખ્યું છે. નવો વેપાર કરીએ. તમારો વિચાર હોય તો તમારી આડતમાં કરીએ કે તમારા ભાગમાં કરીએ એવું કાંઈ લખ્યું હશે. કારણ કે એમની પાસે રૂપિયાની વ્યવસ્થા નહોતી, પોતાની આર્થિક સ્થિતિ એવી નહોતી કે વેપાર-ધંધો કોઈ રકમ ગોઠવીને કરી શકે. અને આ મોટું Group હતું. 'શ્રીમદ્જી'ના ભાગીદારોનું Group પૈસાવાળું હતું. અહીંયાં Season ખુલે છે, કારતક મહિનાથી કે માગશર મહિનાથી કપાસ નીકળવા માંડે. દિવાળી પછી. એટલે તમે કાંઈ રૂપિયા મોકલો. આપણે અહીંયાં માલ લઈ વેપાર-ધંધો કરીએ. આપણામાંથી ... કે જનમાં ... અને ગાંસડી બાંધીને વેચે તો ત્યાં મહેનતાણું તો મળે જ. એવું પણ હોય. તેજી-મંદી હોય તો ન મળે. મંદી થાય તો એટલું કામ કરે છે એ .. ઘટી જાય તો એનું મહેનતાણું ચાલ્યું જાય.

'જાણે તેમાં બીજી કંઈ અડચણ નહીં,...' એટલા છોકરાઓ આવી વ્યવહારીક બાબત જાણે એમાં બીજી મુશ્કેલી નથી. 'પણ લૌકિકભાવનાનો જીવને અભ્યાસ વિશેષ બળવાન છે.' આ બધું કરવામાં ધંધો, વેપાર એના ઉપર તો જીવ ચોંટી ગયેલો છે, ટીંગાઈ ગયેલો છે. અને વેપાર ધંધા ઉપર તો જીવના પરિણામની એટલી બધી પક્કડ છે કે એ તપાસે, અવલોકન કરે તો ખ્યાલ આવે એવો વિષય છે.

એક તો જીવને 'લૌકિકભાવનાનો...' એટલે આ વેપાર-ધંધાનો 'અભ્યાસ વિશેષ બળવાન..' પરિણામથી હોય છે. 'તેથી તેનું શું પરિણામ આવ્યું અને અમે તે વિષે શો અભિપ્રાય આપ્યો ? તે જાણવાની તેમની આતુરતા વિશેષ થાય તો તે પણ યોગ્ય નહીં.' હવે એમને ખબર છે કે 'સોભાગભાઈ'ને વધારે 'શ્રીમદ્જી' સાથે સંબંધ હતો. અને 'રેવાશંકરભાઈ' કાંઈ પણ કાર્ય કરે તો 'શ્રીમદ્જી'ની અનુમતિ લીધા વગર તો કરે નહિ. મારા સંબંધી છે. આમ લખે છે. તમે અવલોકો. આપણે રૂપિયા મોકલવા કે ન મોકલવા. કેમ તમારો મત શું પડે છે ? કાલે કાંઈક જોખમ થાય તો ? અમે

ઓળખતા નહોતા, તમે ઓળખતા હતા અને તમે કીધું એટલે અમે કર્યું. એમ થાય ને ? એટલે શું પરિણામ આવ્યું ? એટલે આ બાબતમાં અમે હા પાડી કે ના પાડી ? શો અભિપ્રાય અમે આપ્યો ? આ એ લોકોની જિજ્ઞાસા રહે.

‘તે જાણવાની તેમની આતુરતા વિશેષ થાય...’ કે અમે હા પાડી કે ના પાડી ? ‘તો તે પણ યોગ્ય નહીં.’ અમે હા પાડી એ જાણે તો પણ કોઈ યોગ્ય નથી. કેમકે એને અમારા ઉપર કોઈ લૌકિકભાવ થઈ જશે કે આ તો વેપારી છે. ઠીક છે. બધા ભેગા થઈને ધર્મની વાત કરે છે, પણ આમ તો આપસમાં એકબીજા વેપારી છે. અને ના પાડીશું તો એને એમ લાગશે, આટલો સંબંધ છે અને આપણા માટે કાંઈક ધંધો કરવાની વાત આવે ત્યારે ના પાડી દે છે. આ તે સંબંધ કઈ જાતનો ? સ્વાર્થનો સંબંધ લાગે છે. એટલે આવા અનેક જાતના લૌકિક પરિણામ અમારા નિમિત્તે, અમારા લક્ષે થાય એ પણ અમે યોગ્ય ગણતા નથી. એક નાની પ્રવૃત્તિ કાગળ સાથે બીડે છે એમાંથી કેટલો સારાંશ તારવ્યો છે !

‘હાલ રૂપિયાની સગવડ કરવી પડે તેટલા માટે તમારા વ્યવસાયના સંબંધમાં અમે વખતે ના કહી હશે,...’ રૂપિયા મોકલવા પડે ને સગવડ કરીને ‘સોભાગભાઈ’ને તો એટલા માટે અમે ના કહી છે એવો વગર કારણે તેમના ચિત્તમાં વિચાર આવે. એવું કોઈ કારણ નથી. પણ વગર કારણે રૂપિયા ન મોકલીએ ત્યારે એમ જ વિચાર આવે, કે આપણા વેપાર માટે રૂપિયા મોકલવા છે એટલે ના પાડી લાગે છે. ‘અને અનુક્રમે વ્યાવહારિક બુદ્ધિ અમારા પ્રત્યે વિશેષ થાય, તે પણ યથાર્થ નહીં.’ જુઓ !

મુમુક્ષુ :- વિચક્ષણ છે. બહુ વિચક્ષણ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘણી વિચક્ષણતા છે. એક કવરની અંદર એક કાગળ સાથે બીડ્યો છે. કેમ કે તે દિ’ તો કરકસર કરતા ને. બે જણને કાગળ લખવો હોય તો એક કવરમાં બે કાગળ બીડી દે. બીજું કવર ન વાપરે. ભલે એક આનાનું કવર હોય તો પણ. બે પૈસાનું કવર હોય તોપણ બે કવર ન વાપરે. એકમાં વાપરે તો શું થાય ? કે એક બીજાને એકબીજાએ શું લખ્યું છે એની ખબર પડે. ઘરમાં ને ઘરમાં તો પડદો રાખવાનો ન હોય. પણ સામે એના શું પ્રત્યાઘાત આવશે એનો વિચાર એમણે કર્યો નથી. એ વિચાર એમને આવ્યો છે કે આમાં પારમાર્થિક નુકસાન શું થશે ? વ્યવહારિક કામ કરતાં કે વ્યવહારિક કામ નહિ કરતા પારમાર્થિક લાભ-

ગેરલાભ કેવી રીતે ઊભો થશે ? બધી બાબતમાં એક જ લક્ષ છે. જોયું ? નાનામાં નાનો પ્રસંગ બને છે ત્યાં એમનું લક્ષ એક જ છે કે પારમાર્થિક નુકસાન થાય કે પારમાર્થિક લાભ થાય ? કોને શું થાય ? કોને શું થાય ? કોને શું થાય ? બધો ઉપયોગ ફરી વળે છે.

મુમુક્ષુ :- સોભાગભાઈ પ્રત્યે એટલો બધો પ્રેમ એટલે એમ થયું કે આ વધારે વ્યવસાયમાં ખૂંચે અને પારમાર્થિક લક્ષ ચૂકાય જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમ પણ હશે. પણ એમને તો શું છે કે છોકરાઓ જાણે એ ઠીક ન રહે. આપણા ધાર્મિક સંબંધમાં વ્યવહારિક સંબંધ પણ ચાલે છે. તમે વ્યવહારિક વાત અમને લખો છો. અમે પણ એ બાબતમાં તમને આજ્ઞા કરીએ છીએ. તો તમારી યોગ્યતા તો અમે સમજીએ છીએ કે તમે એટલું નુકસાન નથી કર્યું. જેટલું નુકસાન છે એટલું તો એમને પણ માર્ગદર્શન આપે છે. પણ છોકરાઓને તો મોટું નુકસાનનું કારણ થાશે.

‘જીજીબાનાં લગ્ન મહા મહિનામાં થશે કે કેમ ? તે સંબંધમાં વવાણિયેથી અમારા જાણવામાં કંઈ આવ્યું નથી,...’ એટલે એમના ઘરેથી કોઈ તારીખ નક્કી નહિ થઈ હોય. પણ એ એમને અગાઉથી ત્યાં તૈયારી કરવા કે વાતચીત કરવા કે વેવાઈવેલા સાથે તારીખ નક્કી કરવા બોલાવ્યા હશે તો ‘રેવાશંકરભાઈ’ને કીધું ‘તેમ એ બાબતમાં મેં કંઈ વિશેષ વિચાર કર્યો નથી.’ હું આવીશ કે નહિ આવું મારું ચોક્કસ નથી. ‘વવાણિયેથી ખબર મળશે તો તમને અત્રેથી રેવાશંકરભાઈ કે કેશવલાલ જણાવશે.’ ‘કેશવલાલ’ ... એટલે મને એમ લાગે છે કે ‘કેશવલાલભાઈ’ અને ‘મણિલાલ’ ‘મુંબઈ’ હશે તો એના કાગળમાં ‘રેવાશંકરભાઈ’નો કાગળ નાખ્યો લાગે છે. એટલે બેના કાગળ જુદા જુદા કવરમાં નાખવાને બદલે એક કવરમાં બેયના કાગળ નાખ્યા છે. કાગળ મોકલ્યો હશે છોકરા ઉપર. આ ‘રેવાશંકરભાઈ’ને તમે આપી દેજો. પહોંચાડી દેજો. એટલે ઓલો વાંચીને જ મોકલે. એટલા માટે લખ્યું છે કે આ તમે બરાબર નથી કર્યું.

મુમુક્ષુ :- કેશવલાલ કોણ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બે એમના દીકરા છે. ‘સોભાગભાઈ’ના દીકરા છે. એ વખતે ‘મુંબઈ’ હોય એવું લાગે છે.

મુમુક્ષુ :- 'રેવાશંકર'

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ત્રણ ભાઈ હતા. 'પ્રાણજીવન', 'રેવાશંકર' અને ત્રીજા એમના સસરા. કાં 'પ્રાણજીવનદાસ' એમના સસરા હશે. ત્રણ ભાઈઓ હતા.

મુમુક્ષુ :- 'મણિભાઈ' કોના દીકરા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- 'મણિભાઈ' 'સોભાગભાઈ'ના દીકરા છે.

મુમુક્ષુ :- 'કેશવલાલ' પણ સોભાગભાઈના દીકરા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા.

'વવાણિયેથી ખબર મળશે તો તમને અત્રેથી રેવાશંકરભાઈ કે કેશવલાલ જણાવશે.' કાં તમારો દીકરો લખશે કાં મારા ભાગીદાર લખશે. હું નહિ લખું એમ કહે છે. સમાચાર આવશે કે આ તારીખના લગ્ન નક્કી થયા છે તો તમને આ લોકો જણાવશે, હું નહિ લખું. 'અથવા રેવાશંકરભાઈનો વિચાર મહા મહિનાનો હશે...' કે ભાઈ ! લગ્ન કરી નાખવા જોઈએ, મહા મહિનામાં ગોઠવવું જોઈએ. સગપણ થઈ ગયું હશે. મહા મહિનામાં લગ્ન લેવાઈ જશે. તો 'વવાણિયા' લખશે. આ પ્રમાણે કાંઈક મહામહિનામાં લગ્ન જોવડાવો. 'અને આપને પણ જણાવશે.' 'રેવાશંકરભાઈ'. કેમ કે 'શ્રીમદ્જી'ના બધા વ્યવહારિક કામમાં એ નક્કી કરતા હશે.

મુમુક્ષુ :- 'રેવાશંકરભાઈ' ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. 'રેવાશંકરભાઈ'.

મુમુક્ષુ :- બહુ મોટી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા.

મુમુક્ષુ :- એ વખતે ગાંધીજીને દસ લાખ રૂપિયા 'રેવાશંકરભાઈ' એ આપ્યા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હશે.

'તે પ્રસંગ પર આવવું કે ન આવવું એ વિચાર પર ચોક્કસ હાલ ચિત્ત આવી શકશે નહીં...' મારા ઘરે બહેનના લગ્ન છે તો હું આવીશ કે નહિ આવું એ મારા ચિત્તમાં નક્કી થાતું નથી. 'કેમકે તેને ઘણો વખત છે...' અત્યારથી એવું બધું હું નક્કી કરી શકું એવો મારો બહારનો વિકલ્પ લંબાતો નથી. 'અત્યારથી તે માટે વિચાર સૂઝી આવે...' અત્યારથી અંદરથી કાંઈ સૂઝીને નક્કી થઈ જાય 'તેમ બનવું કઠણ છે.' એવી પણ કોઈ પરિણામની સ્થિતિ નથી.

‘ત્રણ વર્ષ થયાં તે તરફ જવાયું નથી...’ ત્રણ વર્ષ સુધી દેશમાં આવ્યા નથી. ‘તેથી શ્રી રવજીભાઈના ચિત્તમાં તથા માતૃશ્રીના ચિત્તમાં, ન જવાય તો વધારે ખેદ રહે,...’ ‘રવજીભાઈ’ એમના પિતાશ્રી છે. ત્રણ વર્ષથી હું આવ્યો નથી. લગ્ન ઉપર પણ પાછો ત્રણ વર્ષે ન આવું તો એમને જરા ખેદ રહે. પાછા નથી આવ્યા એ નક્કી છે. ‘એ મુખ્ય કારણ તે તરફ આવવા વિષેમાં છે.’ બે-ત્રણ વર્ષથી ગયો નથી અને એમને એમ થશે કે હવે ત્રણ વર્ષે આવી જાય તો સારું. ઘરે લગ્ન છે પાછા.

‘તેમ અમારું ન આવવું થાય તો ભાઈબહેનોને પણ ખેદ રહે,...’ બીજા ભાઈબહેનોને પણ એમ થાય કે મોટાભાઈ આવ્યા નહિ. આ પોતે સૌથી મોટા હતા. ‘મનસુખભાઈ’ નાના હતા. ‘એ બીજું કારણ પણ આવવા તરફના વિચારને બળવાન કરે છે.’ આવા વિકલ્પો આવે છે. ‘અને ઘણું કરીને અવાશે એમ ચિત્તમાં લાગે છે.’ લગભગ તો આવવાનું થાશે એમ લાગે છે. પછી એ વખતે પરિણામ બદલાઈ ગયા છે અને નથી આવ્યા. ‘અમારું ચિત્ત પોષ મહિનાના આરંભમાં અત્રેથી નીકળવાનું રહે છે અને વચ્ચે રોકાણ થાય...’ પોષ મહિને નીકળવું, વચ્ચે ક્યાંક પંદર દિ’, બે-ત્રણ અઠવાડિયા નિવૃત્તિક્ષેત્રે રોકાઈ જવું. ‘તો કંઈક પ્રવૃત્તિથી લાગેલા પછડાટની વિશ્રાંતિ વખતે થાય.’

મુમુક્ષુ :- એ વખતે આવવું-જવું સહેલું નહોતું, બહુ હાડમારી હતી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સાધનો ઓછા હતા. આવાગમનના સાધનો ઓછા હતા. ટ્રેનો પણ ઓછી હતી. પણ અહીંથી નીકળીએ તો વચમાં થોડી નિવૃત્તિક્ષેત્રમાં થોડી નિવૃત્તિ લઈએ તો આ જે પ્રવૃત્તિથી જે પછડાટ-માર વાગ્યો છે એનો વિસામો મળી જાય અને થાક ઉતરે. ઘણો થાક લાગ્યો છે. થાક થોડો ઘટે, ઓછો થાય, આરામ મળી જાય. પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્તિ મળે તો એનો પછડાટનો માર છે એ ઓછો લાગે. વિશ્રાંતિ મળે.

‘પણ કેટલુંક કામકાજ એવા પ્રકારનું છે કે ધાર્યા કરતાં કંઈક વધારે દિવસ ગયા પછી અત્રેથી છૂટી શકાશે.’ એટલે પોષ મહિને કદાચ નહિ છૂટી શકાય. મોડું નીકળવાનું થશે. ‘આપે હાલ કોઈને વેપાર રોજગારની પ્રેરણા કરતાં એટલો લક્ષ રાખવાનો છે કે જે ઉપાધિ તમારે જાતે કરવી પડે તે ઉપાધિનો ઉદય તમે આણવા ઇચ્છો છો.’ એમ કહે છે, કે તમે વેપાર-રોજગારની કોઈને પ્રેરણા કરો ત્યારે તમારે ઉપાધિ કરવી પડે એવું ન કરો. છોકરાઓ મોટા થઈ ગયા. તમને વિચાર આવે તો છોકરાઓ ઉપાધિ

કરે અને છોકરાઓ પ્રવૃત્તિ કરે એમ તમે રાખો. તમે પોતે ઉપાધિ કરો અને તમે પોતે પ્રવૃત્તિમાં જોડાઓ એ પ્રકારે તમે કોઈ વેપારના પરિણામ ન કરો. એટલું લક્ષ રાખીને કાંઈક કરો. વેપાર સંબંધી વિચાર કરો, પ્રેરણા કરો તો એટલું લક્ષ રાખો, કે તમારે પ્રવૃત્તિ અને તમારે ઉપાધિ ન થાય. એને કહી દીધું કે આટલો વેપાર તારે કરવાનો છે. જે કરવું હોય તે કરી લેજે. હવે તું શું કરે છો, શું નથી કરતો ? એ માથાકૂટ પછી નહિ. શું કમાણો ? શું ખોયું, એ માથાકૂટમાં ઉતરવું નહિ. ન તો તમારે ઉપાધિ કરવી, ન તો વેપારની પ્રવૃત્તિ પણ કરવી. વિચાર આવ્યો હોય તો છોકરાઓ માથે નાખી દેવું.

મુમુક્ષુ :- આમાં એમ દર્શાવ્યું છે કે રૂનો વેપારનું જો થાય તો ગામડામાં .. કરવી પડે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કરવી જ પડે ને.

મુમુક્ષુ :- છોકરાઓ 'મુંબઈ' હતા. અને જો રૂનો વેપાર ત્યાં ગોઠવે તો 'સોભાગભાઈ'ને બધો માલ લેવા ગામડામાં જવું, બીજું, ત્રીજું, હિસાબ-કિતાબ બધી ઉપાધિ એણે કરવી પડે. એ તમારે કરવાનું નથી. એ કરવાની અમારી સલાહ નથી.

મુમુક્ષુ :- આકુળતા ઘણી વધી જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આકુળતા વધે, પ્રવૃત્તિ વધે, ઉપાધિ વધે. આ તો જરૂરતવાળા છે તો પણ એને પ્રવૃત્તિથી કેટલા દૂર રાખે છે અને ઉપાધિથી દૂર રાખે છે. અત્યારે તો વગર જરૂરતવાળા એવા ચોંટે છે કે ઉખડતા નથી. ઉખાડ્યા ઉખડતા નથી.

મુમુક્ષુ :- પોતાની તો કરે પણ બીજાની પણ કરે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ગામ આખાની કરે. કોણ કેટલું રળ્યું અને કોણે કેટલું ખોયું ? અમારે બજારમાં દાણાપીઠમાં ચોરો હોય છે. દલાલની દુકાનને ચોરો કહે. દલાલની દુકાને બધા આવીને બેસે. બધી ખબર છે. પછી ગામ આખાની ... હોય આણે આટલો વેપાર કર્યો, આટલા કમાઈ ગયો છે, આ આટલા ખોઈ ગયો છે. બે લાખ ખોયા હશે તો કહે પાંચ લાખ ખોયા હશે. લાખ કમાણો હોય તો કહે પાંચ લાખ કમાઈ ગયો. આવું બધું ચાલ્યા જ કરતું હોય છે. નવરા કરે શું પણ ? પોતાની ઉપાધિ કરે અને ગામની કરે. એ ઉપાધિ જાતે કરવાની, એવો ઉદય તમે જાતે લાવવા ઇચ્છો છો. ઉપાધિનો ઉદય તમે લાવવા ઇચ્છો છો એવું કરો છો. અને

વળી તેથી નિવૃત્તિને ઇચ્છો છો કે હવે આ ઉપાધિ મટે તો સારું. એક કોરથી ઉપાધિની નિવૃત્તિ ઇચ્છો છો, બીજી કોરથી ઉપાધિ વધારવાની તમે પ્રવૃત્તિ કરો છો.

‘જોકે ચારે બાજુનાં આજીવિકાદિ કારણથી તે કાર્યની પ્રેરણા કરવાનું તમારા ચિત્તમાં ઉદયથી સ્ફુરતું હશે...’ તમે જરૂરિયાતમાં ઊભા છો તેથી તમને આવી પ્રેરણા થતી હશે કે કાંઈક રૂનો વેપાર થાય, ફલાણું થાય, આમ થાય, તેમ થાય.

મુમુક્ષુ :- એ પણ ઉદયથી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા ઉદયથી. એ ઉદય છે તમારો. આજીવિકાનો ઉદય છે એટલે તમને સ્ફુરતું હશે.

‘તોપણ તે સંબંધી ગભરાટ ગમે તેટલો હોવા છતાં...’ એ પરિસ્થિતિનો ગભરાટ તમને ગમે તેટલો હોવા છતાં ‘ધીરજથી વિચાર કરી કંઈ પણ વેપાર રોજગારની બીજા પ્રેરણા કરવી કે છોકરાઓને વેપાર કરાવવા વિષે પણ ભલામણ લખવી.’ પણ એ ધીરજથી કરવું. અને બીજાને પ્રેરણા કરવી તો પણ આટલો ખ્યાલ રાખવો કે મારે પ્રવૃત્તિમાં બહુ ડૂબવું નથી, મારે પ્રવૃત્તિમાં બહુ આવવું નથી અને મારે એ ઝાઝી ઉપાધિ કરવી નથી. પોતે છેટા રહીને કાંઈક વાત કરવી હોય તો તમે કરી લેજો. તમે પોતે જોડાઈ જાવ એ તો અમને કાંઈ યોગ્ય લાગતું નથી.

એમની પાત્રતા વિશેષ જોઈને એ પોતે પારમાર્થિક માર્ગમાં આગળ વધે એવી એમને ઘણી લાગણી વર્તે છે. આના ઉપરથી શું નીકળે છે ? કે ‘સોભાગભાઈ’ જેવા ઉત્કૃષ્ટ પાત્ર છે અને એ જીવ પારમાર્થિક દશામાં આગળ વધીને પોતાનું પારમાર્થિક હિત સાધે અને ઉપાધિમાં ખૂંચીને પોતાનું હિત ચૂકી ન જાય એ સંબંધીની લાગણી એક એક વાતમાં દેખાય આવે છે. (કહે છે), તમારે બીજાને પ્રેરણા કરવી અથવા છોકરાઓને ભલામણ લખવી.

‘કેમકે અશુભ ઉદય એમ ટાળવા જતાં બળ પામવા જેવો થઈ આવે છે.’ તમારે ઉદયમાં શુભ નથી, અશુભ છે. સરખાઈ નથી એ જાણે છે. એ તમે ટાળવા માગો છો. એટલે એવી રીતે ઉતાવળે તમે ટાળવા જશો તો અશુભની સ્થિતિ લંબાશે, ટુંકાવાના બદલે લંબાઈ જશે, બળવાન થઈ જશે. એના જેવું થાશે. ‘અમને તમારે જેમ બને તેમ વ્યાવહારિક બાબત ઓછી લખવી...’ આ ચોખ્ખી વાત છે. ‘અમને તમારે જેમ બને તેમ વ્યાવહારિક બાબત ઓછી લખવી એમ અમે લખેલું તેનો હેતુ માત્ર એટલો

જ છે કે અમે આટલો વ્યવહાર કરીએ છીએ, તે વિચાર સાથે બીજા વ્યવહાર સાંભળતા-વાંચતાં મુંઝવણ થઈ આવે છે. અમારો વ્યવહાર સરખો ચલાવતા નથી, બીજાના ગાડા ઉપર ક્યાં બેસીએ ? એ વાત આવે તો અમને મુંઝવણ થઈ આવે છે, કે આ ઉપાધિમાં પડવું ? આ ઉપાધિ માથે આવીને પડી છે એમાં પણ અમે મુંઝાઈએ છીએ. છૂટવું-છૂટવું થાય છે. ત્યાં વળી બીજાની ... ક્યાં પાછી વધારે ઉપાધિ કરવી ? એ તો 'સાંભળતા-વાંચતા મુંઝવણ થઈ આવે છે.'

'તમારા પત્રમાં કંઈ નિવૃત્તિવાર્તા આવે તો સારું...' તમારા પત્રની અંદર કોઈ નિવૃત્તિ વિશેષના ભાવો આવે, એકદમ નિવૃત્તિ, વૈરાગ્યના ભાવો આવે તો સારું 'એમ રહે છે. અને વળી તમારે અમને વ્યાવહારિક બાબતમાં લખવાનો હેતુ નથી, કેમકે તે અમને મોઢે છે;...' અમે કાંઈ ભૂલી નથી ગયા કે તમારી સ્થિતિ બરાબર નથી. મોઢે છે એટલે વિસ્મરણ નથી. મોઢે થઈ જાય એટલે યાદદાસ્તમાંથી ન જાય એને મોઢે થઈ ગયું કહેવાય.

મુમુક્ષુ :- ખ્યાલમાં છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ખ્યાલમાં છે. આપણે નથી કહેતા ? આ કવિતા મોઢે કરી કે નહિ ? આ પદ તમે મોઢે કરી લીધું કે નહિ ? એમ. તમારી વાત અમને મોઢે છે. કાંઈ ભૂલ્યા નથી કે તમારે અમને યાદ દેવડાવવી પડે, કે કાંઈક અમારા માટે થાય તો કરજો. એ તમારે જરૂર નથી. એ અમારા ખ્યાલમાં છે. કરીએ છીએ તો પણ અમારા ખ્યાલમાં છે અને ન કરીએ તો પણ અમારા ખ્યાલમાં જ છે એમ કહે છે. એટલે વ્યવહારિક બાબતમાં તમારે અમને લખવાનું કોઈ કારણ નથી. એ તો અમને મોઢે છે.

'અને વખતે તમે ગભરાટ શમાવવા લખતા હો તો...' તમારો ગભરાટ ઘટી જાય એટલે શાંતિ માટે ચાલો કાંઈક મન ખોલીને લખીએ કે આપણી ઉપાધિ કાંઈક ધીમી પડે 'તો તેવા પ્રકારથી તે લખાતી નથી.' તમે કાંઈક હળવા થવા માટે લખતા હો એવો પ્રકાર નથી. 'વાત આર્તધ્યાનના રૂપ જેવી લખાઈ જાય છે,...' તમારા શબ્દોમાં, તમારી વાક્યરચનામાં, તમારા પરિણામમાં આર્તધ્યાન કેટલું છે એ અમને વંચાય છે. અને તમારું આર્તધ્યાન અમને ગમતું નથી. કેટલી લાગણી છે ! કે તમને આર્તધ્યાન થાય, તમારો આત્મા તમારા શાંતસ્વભાવથી દૂર જાય, ભાવમાં આકુળતા થઈને

અશાંતિ વધે, 'તેથી અમને બહુ સંતાપ થાય છે.' અમારો જીવ બળે છે. તમારું આર્તધ્યાન જોઈને અમારો જીવ બળે છે કે આને આમ કેમ થાય છે ? આ ન થાય તો સારું. આ ઘણું વજન આપે છે. પોતાના અશુભના ઉદયને એટલું બધું વજન આપી દે છે કે આને જે આરાધના પ્રત્યે જોવું જોઈએ એ વિરાધના પ્રત્યે જતા હોય તો દુઃખ થઈ જાય. એ રીતે એમને પોતાને સંતાપ થાય છે. 'એ જ વિનંતી. પ્રણામ.' એમ કરીને પત્ર પૂરો કરે છે.

ઉપયોગમાં સૂક્ષ્મતા આવે તે જરૂરી છે. અંદરમાં રાગ અને જ્ઞાનની સૂક્ષ્મ સંધી, સૂક્ષ્મ ઉપયોગ વડે જ જણાય તે વર્તમાન પ્રયોજન છે. વળી જ્ઞાનમાં આત્મ સ્વભાવ તો સૂક્ષ્માતિ સૂક્ષ્મ છે. ઉપયોગે પોતામાં જ (ઉપયોગદ્વારમાં) સ્વરૂપ શક્તિને ગ્રહણ કરવાની છે. અગ્નિકણમાં દહન શક્તિની જેમ. જેથી ઉપયોગની સૂક્ષ્મતા, વર્તતા પરિણમનમાં, રાગ અને જ્ઞાનને ભિન્ન-ભિન્ન પણે અવલોકી પ્રયોજનને સાધે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૩૨૫)

ધ્યેયને અનુસરવાનો પરિણામનો સ્વભાવ છે. તેથી 'પૂર્ણતાનું ધ્યેય' બાંધવા શ્રીગુરુની આજ્ઞા છે. અનાદિનું જીવને સંસારનું ધ્યેય છે, તેને બદલ્યા વિના જે કાંઈ કરવામાં આવશે, તે સંસાર અર્થે જ થશે. પૂર્વે અનંતવાર એમ થયું છે. તેથી સૌ પ્રથમ 'દઢ મોક્ષેચ્છા' થવી ઘટે છે. જેથી તદ્દનુસાર સાધન પ્રગટે, અને પ્રયોજન ન ચુકાય. (અનુભવ સંજીવની-૧૩૨૬)

માત્ર શાસ્ત્ર વાંચનથી સમજણમાં યથાર્થતા થતી નથી. પરંતુ સમજણ અનુસાર પરિણમન કરવાનો પ્રયાસ થાય ત્યારે યથાર્થતા આવે છે. આવો પ્રયાસ અવશ્ય સફળ થાય છે. (અનુભવ સંજીવની-૧૩૨૭)

પત્રાંક-૫૪૧

સં. ૧૯૫૧

જ્ઞાનીપુરુષોને સમયે સમયે અનંતા સંયમપરિણામ વર્ધમાન થાય છે, એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે, તે સત્ય છે. તે સંયમ, વિચારની તીક્ષ્ણ પરિણતિથી, બ્રહ્મરસ પ્રત્યે સ્થિરપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે.

તા. ૩-૧૧-૧૯૯૦, પત્રાંક - ૫૪૧, ૫૪૨
પ્રવચન નં. ૨૪૪

બે લીટીમાં એક પત્ર છે. જ્ઞાનીની દશા વર્ણવી છે.

‘જ્ઞાનીપુરુષોને સમયે સમયે અનંતા સંયમપરિણામ વર્ધમાન થાય છે. એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે, તે સત્ય છે.’ પરમાર્થસંયમનો વિષય છે. આત્મસ્વરૂપને વિષે પરિણામ સ્થિતિ પામે એને પરમાર્થસંયમ કહેવામાં આવે છે. આગળ એવી વ્યાખ્યા કરી છે. ૬૬૪ પત્રમાં, પાનું-૪૯૦. ૬૬૪માં પત્રમાં પહેલેથી બીજો પેરેગ્રાફ છે. ‘સ્વસ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ તેને ‘પરમાર્થસંયમ’ કહ્યો છે.’ એટલે પરિણામ કોઈ અન્ય વિષય પ્રત્યે આકર્ષિત થાય છે, કોઈપણ પુદ્ગલની પર્યાયો વખતે જીવના પરિણામ આકર્ષિત થાય છે ત્યારે તે અસંયમ કહે છે અને પોતાના સ્વરૂપમાં ... આત્મસ્વરૂપનું આકર્ષણ થઈને પરિણામ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ પામે છે, એકાગ્ર થાય છે ત્યારે તેની મર્યાદા અન્ય પદાર્થમાં જવાની બંધ થતી હોવાથી એને પરમાર્થસંયમ કહેવામાં આવે છે.

એવા પરમાર્થસંયમના પરિણામમાં તારતમ્ય ભેદે અનંત અવિભાગ પ્રતિચ્છેદ છે. જીવના ચારિત્રગુણનું આ પરિણમન છે. અને જીવના જ્ઞાનગુણની જેમ ચારિત્રગુણ પણ એક શક્તિ છે. એ શક્તિના પરિણમનમાં જઘન્યથી માંડીને ઉત્કૃષ્ટ અનંત ચારિત્ર

પ્રગટ થાય છે, જેને અરિહંતદશાનું અનંતસુખ કહે છે અથવા યથાખ્યાત ચારિત્ર બારમા ગુણસ્થાને પહેલા સંપૂર્ણ પ્રગટ થાય છે એ અનંતચારિત્ર છે. ચોથા ગુણસ્થાને જઘન્ય ચારિત્ર છે. તારતમ્યભેદે અહીંયાં અવિભાગ પ્રતિચ્છેદો અનંતા હોવાથી એક ગુણના પરિણામનમાં તેના અનંત ભેદ છે.

મુમુક્ષુ :- એક પર્યાયમાં ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. એક ગુણના પરિણામનમાં. એક પર્યાયમાં અનંતા અવિભાગ પ્રતિચ્છેદો છે પણ એક સમયે એક સ્થિતિ છે તો બીજા સમયે બીજી સ્થિતિ છે, ત્રીજા સમયે ત્રીજી સ્થિતિ છે. એ વધ-ઘટવાળી જે સ્થિતિ છે એને તારતમ્યભેદ કહેવામાં આવે છે. અને તે જઘન્યથી માંડીને ઉત્કૃષ્ટ પર્યંત લઈએ તો અનંતા ભેદે છે. મુખ્ય એના ગુણસ્થાન (અનુસાર ભેદ કહેવાય છે). પાંચમા ગુણસ્થાનના ચારિત્રના અસંખ્ય ભેદ. એવી રીતે.

‘એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે,...’ કેમકે એ કેવળજ્ઞાનનો વિષય છે. અવિભાગ પ્રતિચ્છેદ એ છદ્મસ્થના જ્ઞાનનો વિષય નથી. એટલે સર્વજ્ઞના કેવળજ્ઞાનમાં એમ જણાયું છે કે ચોથા ગુણસ્થાને જ્ઞાનીપુરુષને, પાંચમા ગુણસ્થાનના જ્ઞાનીપુરુષને, છઠ્ઠા-સાતમા ગુણસ્થાનના સાધુ-જ્ઞાનીપુરુષને ‘સમયે સમયે અનંતા સંયમપરિણામ વર્ધમાન થાય છે,...’ સ્વરૂપની સ્થિતિમાં વધારેમાં વધારે રહેવાના અનંત અવિભાગ પ્રતિચ્છેદો વૃદ્ધિગત થતા જાય છે. ‘એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે, તે સત્ય છે.’ તે વાત તદ્દન સાચી છે. એ પોતે કેવળજ્ઞાન નહિ હોવા છતાં શ્રુતજ્ઞાનમાં આ વિષયનો વિશ્વાસ કરે છે, આ વિષયની સમજીને પ્રતીત કરે છે, કે જે સર્વજ્ઞદેવે કહ્યું છે, એ ભલે મારા શ્રુતજ્ઞાનમાં પરોક્ષ છે, કેવળજ્ઞાનમાં પ્રત્યક્ષ છે, તોપણ મારું શ્રુતજ્ઞાન કેવળજ્ઞાનને સંમત કરે છે.

‘તે સંયમ,...’ કેમ વધે છે ? હવે એનું કારણ કહે છે. જ્ઞાનદશામાં એવું થવાનું કારણ શું છે ? કે ‘તે સંયમ, વિચારની તીક્ષ્ણ પરિણતિથી, બ્રહ્મરસ પ્રત્યે સ્થિરપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે.’ આ એક ચારિત્રનો વિકાસ કહો, કે ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનનું આરાધન કહો, એ આરાધન થવાનો આ આધ્યાત્મિક સિદ્ધાંત છે. શા માટે એવો સંયમ અથવા ચારિત્ર વૃદ્ધિગત થતું જાય છે ? કે એને સ્વરૂપને ગ્રહણ કરવાની જે જ્ઞાનની શક્તિ છે એની પરિણતિ ઘણી તીક્ષ્ણ છે. તીક્ષ્ણ એટલે તીખી. નથી કહેતા ? પ્રકૃતિના તીખા માણસ હોય તો કહે, ભાઈ ! એની સાથે બહુ માથાકૂટ ન કરવી.

જરા તીખી પ્રકૃતિ છે. તીખી એટલે ઉગ્ર.

જેની જ્ઞાનદશા ઉગ્ર છે, જેને જ્ઞાનમાં સ્વરૂપને ગ્રહણ કરવામાં ઉગ્રતા છે અને સમગ્ર પરિણામ લઈએ તો જેમાં બ્રહ્મરસ એટલે આત્મરસ, ચૈતન્યરસ પ્રત્યે સ્થિરતા થાય છે. સ્વરૂપસ્થિરતા એ ચારિત્રનું પરિણામ છે. એને કારણે સંયમ આપોઆપ Automatic વર્ધમાન થતો જાય છે. ચોથા ગુણસ્થાનથી પછી ઉપરના ગુણસ્થાનમાં આવશે, પાંચમામાં આવ્યા પછી છઠ્ઠા-સાતમામાં આવશે. અને છેક ચૌદ ગુણસ્થાન સુધી એ પરિણામ વિકાસ પામતા જ જશે, વધતા જ જશે. એવી એક કુદરતી પરિસ્થિતિ વસ્તુના જીવ નામના પદાર્થના પરિણામનું, ગુણધર્મનું આ એક વિજ્ઞાન છે. જો જીવ પોતે આત્મસ્વરૂપની પ્રતીતિ કરીને, શ્રદ્ધા કરીને એક વખત ચોથા ગુણસ્થાને આરૂઢ થાય તો ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનમાં પહોંચવું અને સિદ્ધાલય સુધી સિદ્ધદશામાં આવી જવું એ આપોઆપ-Automatic છે. એમ થયા જ કરે છે. એના પરિણામ આપો આપ સહજપણે એમ જ થયા કરે છે. એનું કારણ આ છે. વિચારની તીક્ષ્ણ પરિણતિ છે અને બ્રહ્મરસ પ્રત્યેનું સ્થિરપણું છે. જે આત્મરસ પરિણામમાં ઉત્પન્ન થાય છે એમાં ઘટ્ટપણું થતું જાય છે. આત્મા વિજ્ઞાનઘન થતો જાય છે.

‘સમયસાર’ની ટીકામાં ‘અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવ’ની એ ભાષા છે, કે આત્મા વિજ્ઞાનઘન થતો જાય છે. જેમ જેમ આત્મા આસ્રવથી નિવર્તતો જાય છે, તેમ તેમ આત્મા વિજ્ઞાનઘન થતો જાય છે અને જેમ જેમ આત્મા વિજ્ઞાનઘન થતો જાય છે તેમ તેમ તે આસ્રવથી નિવર્તતો જાય છે. પછી તો જેમ પૈસો પૈસાને ખેંચે એમ આત્માની શક્તિ અંદરથી શક્તિને ખેંચે છે. જેમ કોઈ માણસ તંદુરસ્ત થાય તો એનું પાચન વધારે સારું હોય. વધારે પાચન સારું હોય તો વધારે પચાવીને વધારે શક્તિમાન થાય છે. નબળો હોય એ નબળો પડતો જાય છે. એ જેમ કુદરતી છે એમ અહીંયાં પણ એક વૈજ્ઞાનિક પરિસ્થિતિ કુદરતી છે. એ ૫૪૧ પત્ર (પૂરો) થયો.

એમાં કેવી રીતે ચારિત્રની જ્ઞાનીપુરુષોને સંયમ પરિણામની વર્ધમાનતા થતી જાય છે એનો સિદ્ધાંત કહ્યો.

પત્રાંક-૫૪૨

મુંબઈ, કારતક સુદ ૧૫, મંગળ, ૧૯૫૧

શ્રી સોભાગભાઈને મારા યથાયોગ્ય કહેશો.

તેમણે શ્રી ઠાણાંગસૂત્રની એક ચોભંગીનો ઉત્તર વિશેષ સમજવા માગ્યો હતો તે સંક્ષેપમાં અત્રે લખ્યો છે :-

(૧) એક, આત્માનો ભવાંત કરે, પણ પરનો ન કરે. તે પ્રત્યેકબુદ્ધ કે અશોચ્યા કેવલી. કેમકે તેઓ ઉપદેશમાર્ગ પ્રવર્તાવતા નથી, એવો વ્યવહાર છે. (૨) એક, આત્માનો ભવાંત ન કરી શકે, અને પરનો ભવાંત કરે તે અચરમશરીર આચાર્ય, એટલે જેને હજી અમુક ભવ બાકી છે, પણ ઉપદેશમાર્ગના આત્માએ કરી જાણ છે, તેથી તેનાથી ઉપદેશ સાંભળી સાંભળનાર જીવ તે ભવે ભવનો અંત પણ કરી શકે; અને આચાર્ય તે ભવે ભવાંત કરનાર નહીં હોવાથી તેમને બીજા ભંગમાં ગવેષ્યા છે; અથવા કોઈ જીવ પૂર્વકાળે જ્ઞાનારાધન કરી પ્રારબ્ધોદયે મંદ ક્ષયોપશમથી વર્તમાનમાં મનુષ્યદેહ પામી જેણે માર્ગ નથી જાણ્યો એવા કોઈ ઉપદેશક પાસેથી ઉપદેશ સાંભળતાં પૂર્વ સંસ્કારથી, પૂર્વના આરાધનથી એવો વિચાર પામે કે, આ પ્રરૂપણા જરૂર મોક્ષનો હેતુ ન હોય, કેમકે અંધપણે તે માર્ગ કહે છે; અથવા આ ઉપદેશ દેનારો જીવ પોતે અપરિણામી રહી ઉપદેશ કરે છે તે, મહાઅનર્થ છે, એમ વિમાસતાં પૂર્વારાધન જાગૃત થાય અને ઉદય છેદી ભવાંત કરે તેથી નિમિત્તરૂપ ગ્રહણ કરી તેવા ઉપદેશકનો પણ આ ભંગને વિષે સમાસ કર્યો હોય એમ લાગે છે. (૩) પોતે તરે અને બીજાને તારે તે શ્રી તીર્થકરાદિ. (૪) ચોથો ભંગ. પોતે તરે પણ નહીં અને બીજાને તારી પણ ન શકે તે 'અભવ્ય કે દુર્ભવ્ય' જીવ. એ પ્રકારે સમાધાન કર્યું હોય તો જિનાગમ વિરોધ નહીં પામે. આ માટે વિશેષ પૂછવા ઇચ્છા હોય તો પૂછશો, એમ સોભાગભાઈને કહેશો.

લિ. રાયચંદના પ્રણામ.

પ૪૨મો પત્ર છે.

‘શ્રી સોભાગભાઈને મારા યથાયોગ્ય કહેશો.’ આમ તો સોભાગ્યભાઈને આ પત્ર સંબોધીને કોઈને બીડ્યો છે. એટલે ઉદ્દેશ છે, સંબોધન છે, સોભાગ્યભાઈનું પત્રમાં લક્ષ્ય છે.

‘તેમણે શ્રી ઠાણાંગસૂત્રની એક ચોભંગીનો ઉત્તર વિશેષ સમજવા માગ્યો હતો તે સંક્ષેપમાં અત્રે લખ્યો છે :-’ ‘ઠાણાંગસૂત્ર’ની અંદર નિમિત્ત અને ઉપાદાન, જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીના નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધની એક ચોભંગી આવે છે. એનો ખુલાસો માગ્યો હતો, કે એમાં શું કહેવા માગે છે ? એનો પોતે સંક્ષેપમાં ઉત્તર આપે છે. ચાર ભંગ એ રીતે છે, કે એક જ્ઞાની પોતે પણ તરે અને બીજાને પણ તારે. જ્ઞાની પોતે પણ તરે અને એનાથી બીજો ન પણ તરે. બે ભંગ થયા. એક અજ્ઞાની છે એ પોતે પણ બૂડે, પોતે પણ ન તરે અને બીજાને પણ તે તારી ન શકે. અને એક ચોથો ભંગ એવો છે કે એક અજ્ઞાની છે એ પોતે તો તરતો નથી પણ એના નિમિત્તે બીજો તરે છે. એમ કરીને એક ચોથો ભંગ છે. એ ચોથો ભંગ જરા વિશેષ પ્રકારે ખુલાસાથી આમાં આપ્યો છે, એ સમજવા જેવો છે.

આપણે જે ચાર ભંગ કહ્યા એમાં ચોથો ભંગ છે એ અહીંયાં બીજા નંબરમાં લીધો છે. અને એમાં અજ્ઞાની લીધો છે. એને સાંભળનાર કોઈ સંસ્કારી જીવ લીધો છે. નહિતર એવો સિદ્ધાંત છે, કે અજ્ઞાનીથી કોઈ જ્ઞાની થાય નહિ અથવા તરે નહિ. આવો સિદ્ધાંત છે. એ સિદ્ધાંત અહીંયાં બાધા પામે છે. તો અહીંયાં શું વિવિક્ષા છે અથવા અંદરનો ભેદ શું છે ? કે જે સાંભળનાર છે એ કોઈ સંસ્કારી જીવ છે. એટલે એ શાસ્ત્રની વાત કરે છે, આચાર્યોની-જ્ઞાનીની વાત કરે છે એમાંથી એના પૂર્વ સંસ્કાર જાગૃત થાય છે. એટલે મૂળ વાત એ જ્ઞાનીની છે, પણ મૂળ વાત જ્ઞાનીની હોવા છતાં અજ્ઞાનીના મુખેથી એવી વાત બીજા અજ્ઞાનીને જ્ઞાન પ્રાપ્તિનું કારણ ન થાય, પણ જેમ સંસ્કારવાળાને તે જ શબ્દો પુસ્તકમાં હોય, પુસ્તક તો જડ છે, જડ પાનામાંથી સંસ્કાર જાગૃત થાય છે. તો ઓલા પુદ્ગલ શબ્દોમાંથી સંસ્કારની જાગૃતિ થાય છે અને એને ખ્યાલ આવે છે કે આ કહેનાર છે એને આ જ્ઞાન નથી. શું એને ખ્યાલ આવી જાય છે ? કે મને ખ્યાલ આવે છે પણ આ કહેનારને એટલો ખ્યાલ નથી જેટલો મને ખ્યાલ છે. એટલું એને વિશેષ જ્ઞાન થાય છે. એવો ભેદ અહીંયાં લીધો છે.

‘(૧) એક આત્માનો ભવાંત કરે,...’ પહેલો ભેદ. એક એટલે પોતે. એક પોતે પોતાના ભવનો અંત કરે. સંસાર (તરીને) સિદ્ધાલયમાં જાય. સંસારને તરે. ‘પણ પરનો ન કરે.’ બીજો જીવ એનાથી સંસાર તરે એવો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ જ એનાથી ન ભજે. કેમકે એને ઉપદેશ આપવાનો વિકલ્પ અને અવસર ઉદય જ ન આવે. દૃષ્ટાંત તરીકે ‘તે પ્રત્યેકબુદ્ધ કે અશોચ્યા કેવલી.’ કે જે ઉપદેશમાર્ગ પ્રવર્તાવતા નથી. એ ઉપદેશ આપતા નથી એટલે એમના ઉપદેશે બીજાને માર્ગ પામવાનું કે ભવાંત કરવાનું કારણ બનતું નથી. તો એવો એક સંસારની અંદર નિમિત્ત-ઉપાદાનનો પ્રકાર બને છે, કે પોતે તરે છે પણ બીજાને તારતા નથી.

‘(૨) એક, આત્માનો ભવાંત ન કરી શકે,...’ એટલે પોતાનો ભવાંત ન કરી શકે. પોતાને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ ન થાય, પોતાને જ્ઞાન ન હોય, પોતે આગળ ઉપર જઈને સિદ્ધાલય સુધી પહોંચવાનો પ્રશ્ન પછી થતો નથી એટલે પોતાનો ભવાંત ન કરી શકે. ‘અને પરનો ભવાંત કરે...’ પણ તે પરનો ભવાંત કરે. ‘તે અચરમશરીર આચાર્ય,...’ અહીં બે ભેદ લીધા છે. એક જ્ઞાનીના અને એક અજ્ઞાનીના બે પ્રકાર લીધા છે. એક આત્માનો ભવાંત જે બીજાનો ન કરે પણ પરનો ભવાંત કરે, ‘તે અચરમશરીર આચાર્ય,...’ એટલે શું છે ? કે એ જ ભવમાં એના ઉપદેશથી બીજો સિદ્ધાલયમાં વયો જાય. અને પોતાને હજી એક-બે ભવ બાકી હોય. તો કોઈ જીવ એનાથી જ્ઞાન પામે, મુનિદશા પામે અને કેવળજ્ઞાન સુધી પહોંચી જાય. આયુષ્ય પૂરું કરીને સિદ્ધાલયમાં ચાલ્યો જાય. આ હજી આચાર્યપદે હોય, એ ભવે મુક્તિએ નહિ જાય. એક-બે ભવ કરીને જશે. એક તો એ પ્રકાર લીધો, કે પોતે એ ભવમાં ભવાંત નથી કરતો પણ એમના નિમિત્તે બીજાનો ભવાંત થઈ જાય છે. એટલે સિદ્ધાલયમાં પહોંચી જાય છે. એમાં બે વાત છે. સિદ્ધાલયમાં પહોંચવું અને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવી. આમાં બે ભેદથી વાત કરશે. એવા જે અચરમશરીર આચાર્ય છે.

‘એટલે જેને હજી અમુક ભવ બાકી છે, પણ ઉપદેશમાર્ગના આત્માએ કરી જાણ છે,...’ આત્માથી જ્ઞાનમાર્ગને જાણે છે, તરવાના માર્ગને જાણે છે અને એવો ઉપદેશ પણ આપી શકે છે પણ પોતાને હજી અમુક ભવ બાકી છે. ‘તેથી તેનાથી ઉપદેશ સાંભળી સાંભળનાર જીવ તે ભવે ભવનો અંત પણ કરી શકે;...’ એ ભવે પણ એ મુક્તિમાં, સિદ્ધાલયમાં જાય. ‘અને આચાર્ય તે ભવે ભવાંત કરનાર નહીં હોવાથી...’

ભવાંત કરનાર નહીં હોવાથી, તે ભવે એને સિદ્ધપદ નહિ હોવાથી ‘તેમને બીજા ભંગમાં ગવેષ્યા છે;...’ એટલે કે પોતે ન તરે અને બીજાને તારે. એવા એક અચરમશરીરી આચાર્ય લીધા છે. ‘અથવા...’ હવે અજ્ઞાનીની વાત કરશે.

મુમુક્ષુ :- પોતે તે ભવમાં ન કરે એમ લેવું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. તે ભવમાં. તે ભવમાં. એટલે અચરમશરીરી લીધું. ચરમશરીર હોય તો તે જ ભવમાં જાય. ચરમ એટલે છેલ્લું. પછી એને બીજું શરીર ન મળે. નિર્વાણ જ થાય. આયુષ્ય પૂરું થાય એટલે સિદ્ધપદમાં જાય. અને આયુષ્ય પૂરું થાય એ પહેલા ચૌદમા ગુણસ્થાને બિરાજમાન થઈ જાય. તેરમા ગુણસ્થાને ઠેઠ સુધી હોય, છેલ્લી ક્ષણોમાં ચૌદમા ગુણસ્થાને આવે, પછી સીધા નિર્વાણપદમાં પહોંચે. અથવા બધા જ કેવળી આયુષ્ય પૂર્ણતાની છેલ્લી ક્ષણમાં ચૌદમા ગુણસ્થાને આવે છે. બધા જ કેવળજ્ઞાનીઓ, અરિહંતોનો નિર્વાણ થાય છે એ સિદ્ધાલયમાં જાય છે. બીજી કોઈ એવી પરિસ્થિતિ હોતી નથી. આચાર્યની એ સ્થિતિ નથી એમ કહે છે. એક તો એ ભેદ છે.

‘અથવા કોઈ જીવ પૂર્વકાળે જ્ઞાનારાધન કરી પ્રારબ્ધોદયે મંદ ક્ષયોપશમથી વર્તમાનમાં મનુષ્યદેહ પામી જેણે માર્ગ નથી જાણ્યો એવા કોઈ ઉપદેશક પાસેથી ઉપદેશ સાંભળતા પૂર્વ સંસ્કારથી, પૂર્વના આરાધનથી એવો વિચાર પામે કે, આ પ્રરૂપણા જરૂર મોક્ષનો હેતુ ન હોય,....’ આની જે પ્રરૂપણા છે એનાથી તો કોઈ પામે એવું નથી. એ વાત કરે છે એમાં વિધિ આવતી નથી, એમ કહે છે. વસ્તુનું સ્વરૂપ બતાવે છે કે આત્મા અનંત જ્ઞાન-દર્શન છે, અનંત સુખવાળો છે, અનંત પુરુષાર્થવંત છે, અનંત સામર્થ્યવંત છે. અંતર્મુખ થવાથી ધર્મ થાય છે. પણ એ પોતે અંતર્મુખ કેમ થવું એ જાણતો નથી. ત્યાં સુધી વાત આવે. આત્માના સ્વરૂપની વાત આવે અને આત્માના સ્વરૂપમાં વળવાથી, એકાગ્ર થવાથી, એની શ્રદ્ધા કરવાથી, એનું અભેદ જ્ઞાન કરવાથી, એમાં સ્થિર થવાથી ધર્મ પ્રગટ થાય છે, આરાધના પ્રગટ થાય છે એમ પણ કહે. અધ્યાત્મનો વિષય ત્યાં સુધી આવે. આત્મા અને આત્માનો માર્ગ. બંનેનું વર્ણન આવે. છતાં વિધિનો વિષય ન આવે. આ વિષય સૂક્ષ્મ છે. એટલે એને ખબર પડી જાય છે. સંસ્કારી જીવ છે. ‘આ પ્રરૂપણા જરૂર મોક્ષનો હેતુ ન હોય, કેમકે અંધપણે તે માર્ગ કહે છે;....’ એણે માર્ગ જોયો નથી. એ પોતે અંધ છે. એ

માર્ગના વિષયમાં પોતે અંધ છે. ‘અથવા આ ઉપદેશ દેનારો જીવ પોતે અપરિણામી રહી ઉપદેશ કરે છે...’ એને કાંઈ એમાંથી લાગતું વળગતું નથી. એનું પરિણામન કામ નથી કરતું.

મુમુક્ષુ :- અજ્ઞાની ગણવો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. અજ્ઞાની જ છે. અજ્ઞાની છે. વાત સાચી કરે છે. શાસ્ત્ર અનુસાર વાત સાચી કરે છે, વાત ખોટી કરતો નથી. તો બીજો કોઈ જીવ જે પૂર્વભવમાં... શું કીધું ? પૂર્વ કાળે જ્ઞાન આરાધન કરીને. પૂર્વે એણે જ્ઞાનનું આરાધન કર્યું છે. માર્ગને પામ્યો છે પછી ચ્યુત થયો છે. ચ્યુત થઈને મંદ ક્ષયોપશમથી ફરીને મનુષ્ય થયો છે. મનુષ્ય મટીને મનુષ્ય થાય છે. કેમ કે મિથ્યાત્વમાં આવી ગયો. માટે મનુષ્ય મટીને મનુષ્ય થાય છે.

‘વર્તમાનમાં મનુષ્યદેહ પામી જેણે માર્ગ નથી જાણ્યો એવા કોઈ ઉપદેશક પાસેથી...’ એને બીજાનો ઉપદેશ સાંભળવાનો પ્રસંગ બને છે. એ ઉપદેશક જીવ કેવો છે ? માર્ગને જાણતો નથી. કહે છે, જાણતો નથી. જુઓ ! કેવી વિચિત્ર પરિસ્થિતિ છે ! એને વિધિની ખબર નથી. ‘સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણી મોક્ષમાર્ગઃ’ કહેતા આવડે છે પણ સમ્યગ્દર્શન પામતા આવડતું નથી. આ ગડબડ છે.

મુમુક્ષુ :- ત્યાં વિધિનો માર્ગ નથી જાણતો એવું અજ્ઞાન ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ માર્ગ નથી જાણ્યો એવો .. ઉપદેશ પ્રાપ્ત થયો. ઉપદેશ સાંભળતી વખતે પૂર્વ સંસ્કારથી. જે સાંભળનાર છે એ પોતાના પૂર્વ સંસ્કારથી અને પૂર્વ આરાધનથી. પૂર્વે આરાધન પણ કર્યું છે. જ્ઞાનદશા પામી પછી પડી ગયા છે. એ આરાધનથી એવો વિચાર પામે છે. કે ‘આ પ્રરૂપણા જરૂર મોક્ષનો હેતુ ન હોય.’ આ કહે છે એ પ્રરૂપણામાં હું અંદર જઈ શકું એ વાત ક્યાંય આવતી નથી. કેવી રીતે અંતર વળી શકું ? અંતર્મુખ કેવી રીતે થઈ ? આ જે નિશ્ચય સ્વરૂપમાં જે નિશ્ચય પરિણામ ઉત્પન્ન થવાની યોજના છે, પ્રયોજના છે એ આ જાણતો નથી. એમ ખ્યાલ આવી જાય છે. એટલે એ મોક્ષનો હેતુ ન થાય. ‘કેમકે અંધપણે તે માર્ગ કહે છે;...’એ પરિણમતો નથી.

મુમુક્ષુ :- આપ કહો એ જ લીધું આગળની લીટીમાં.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘અપરિણામી રહી ઉપદેશ કરે છે તે, મહાઅનર્થ છે...’ કોના

માટે ? પોતાના માટે. ઉપદેશ કરનાર માટે તે મહાઅનર્થ છે. એટલે એ જોખમને જે જાણે છે એ ઉપદેશ કરતા નથી. ઉપદેશ ન કરે.

વાંચવાનો પ્રસંગ આવે, વાતચીત કરવાનો પ્રસંગ આવે, સત્સંગ અર્થે, પોતે માર્ગમાં આગળ વધવા અર્થે સત્સંગ અર્થે ગમે તે વાતચીત ચર્ચા કરવાની છૂટ છે પણ ઉપદેશ કરે નહિ. ઉપદેશક પદ્ધતિમાં ન આવે. એમ કહે છે, કે 'સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણી મોક્ષમાર્ગઃ'. જે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે તે મોક્ષનો માર્ગ છે. એમ કહે છે. પણ એને ખબર નથી કે સમ્યગ્દર્શન કેમ પ્રાપ્ત કરવું ? સમ્યગ્જ્ઞાન કેમ પ્રાપ્ત કરવું ? સ્વસંવેદન કેવી રીતે પ્રગટ કરવું ? એ તો ખબર નથી પણ સ્વસંવેદન કેવી રીતે મારું રોકાઈ ગયું છે એ પણ એને ખબર નથી. જે પરપ્રવેશભાવને લઈને સ્વસંવેદન રોકાઈ ગયું છે એ પણ એને ખબર નથી. અને જ્ઞાનમાં (જ્ઞાનનું વેદન છે એની પણ ખબર નથી).

મુમુક્ષુ :- .. સ્વસંવેદન નથી. .. ઉપરથી વાત કરે છે તો એનો વિવેક-વિનય કરે ખરો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વિનય-વિવેક કરે એટલે શું કરે ?

મુમુક્ષુ :- એની આજ્ઞા માને, એ કહે એ પ્રમાણે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. એવું કાંઈ જરૂરી નથી. ... એણે રેકોર્ડ તોડ્યો છે. વક્તૃત્વ કળામાં રજનીશે રેકોર્ડ તોડ્યો છે. પણ એવા ઘણા વક્તા હોય છે. એથી કોઈ એની અંદર ધ્વનિ, રણકાર નથી. એની અંદર માર્ગ પ્રગટ અને આત્મા પ્રગટપણે સામાને જણાય એવો કોઈ રણકાર નથી, કોઈ ધ્વનિ નથી, એવો કોઈ પ્રકાર નથી. એ પ્રકારાંતર છે, આખો વિષય જ પ્રકારાંતર છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીની વાણી આત્માને સ્પર્શીને હોય છે એટલે એમ કે ચૈતન્ય ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ચૈતન્ય પરિણતિનું Backing છે એ વાણીમાં. Background ઈ છે. એના આધારે ઉત્પન્ન થયેલી છે. અથવા બીજી રીતે કહીએ, તો જ્ઞાનીની વાણી પોતાના કષાયના અભાવ-સ્વભાવે રહેલું જે તત્ત્વ છે, એના ઉપર ભીંસ મારીને આવે છે. પોતાનું જે પરમતત્ત્વ છે. 'પ્રબળ કષાય અભાવ' જે નિર્દોષ છે. જેમાં ત્રણે કાળે કષાયનો અભાવ છે, નામ-નિશાન ગંધમાત્ર નથી. એવું જે શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ છે, એના ઉપર ભીંસ દઈને આવે છે. એના પુરુષાર્થની ભીંસ ત્યાં લાગેલી છે. અને

અજ્ઞાનીની વાણી કષાય સાથેનું વર્તમાન વિકલ્પ સાથે એકત્વ હોવાથી કષાય ઉપરની ભીંસ ખાયને આવે છે. કેટલો બધો ફેર છે ? ઉત્તર-દક્ષિણનો ફેર છે. એ તફાવત આ સંસ્કારી જીવ સમજી શકે છે અથવા જ્ઞાની સમજી શકે છે. બીજાને એનો ખ્યાલ નથી આવતો. બીજા વાણીમાં મોહ પામે છે, કે બહુ સારી શૈલી, બહુ સારી વાત. પણ એ મોહ પામવા જેવો વિષય નથી.

મુમુક્ષુ :- ભીંસ દઈને આવે છે એટલે સન્મુખ થઈને આવે છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સન્મુખ વગર ભીંસ ક્યાંથી આવે ? સન્મુખતા વગર ભીંસ (ક્યાંથી આવે ?) મુખ આ બાજુ હોય અને ભીંસ આ બાજુ (કેવી રીતે) આવે ? આવે જ નહિ. સન્મુખતા તો છે જ. એની પાસે પરિણતિ છે. અને પુરુષાર્થની પરિણતિ છે. મોટી વાત તો એ છે કે એમાં પુરુષાર્થની પરિણતિ છે.

મુમુક્ષુ :- ભીંસ દેવામાં શું ભાવ કહેવા માગો છો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભીંસ દેવામાં એના ઉપર જોર છે એ વ્યક્ત થાય છે. કષાયના અભાવસ્વભાવરૂપ જે તત્ત્વ છે, એના ઉપરનું જોર છે એ વ્યક્ત થાય છે. એની વાણીમાં આવ્યા વગર રહે નહિ. અજ્ઞાનીને એક સમયના કષાય પરિણામ, એને તો અનંતાનુબંધીનો કષાય ચાલે છે ને ? એની સાથે એકત્વ છે, તન્મયપણું છે, લીનપણું છે. એનું જોર એના ઉપર છે. એનું જોર આત્મા ઉપર નથી પણ કષાયના પરિણામ ઉપર એનું જોર છે. ભલે મંદ કષાય હોય, તો પણ એના ઉપર એનું જોર છે. બાહ્ય ઉઘાડ ઉપર એનું જોર છે. અથવા એની વાણીની જે શૈલી છે, ભાષાને કહેવાની જે કથન પદ્ધતિ છે એના ઉપર એનું જોર છે. એની સાવધાની ત્યાં હોય છે. કાં એની મંદ કષાય ઉપર સાવધાની હોય છે, કાં એની જ્ઞાનના ઉઘાડ ઉપર સાવધાની હોય છે, કાં એની કથન પદ્ધતિની શૈલી બીજા કરતા જરા સારી દેખાય છે, એના ઉપર એનું વજન છે અને જોર છે. એટલે ત્યાં એની સાવધાની જાય છે. એટલે એની આત્મા ઉપર સાવધાની જતી નથી. એ વાણીમાં વિષય નથી આવતો. જે વિષય આવવો જોઈએ એ વિષયથી પોતે પણ અજાણ છે, અજાણ છે નહિ, એ પોતે અંધ છે. એણે ચીજ જોઈ જ નથી. નથી ઘર જોયું, નથી ઘરે જવાનો રસ્તો પણ જોયો. એટલે એ બીજાને રસ્તો બતાવે છે એ વાત રહેતી નથી.

મુમુક્ષુ :- પ્રશ્ન એવો થાય કે જ્ઞાની હોય કે અજ્ઞાની હોય. વાણી તો જે આવવાની

હોય એ સ્વતંત્ર રીતે (આવે છે). એમાં કઈ રીતે... ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બેમાં પ્રકાર ફેર છે. એ તો વાત લીધી. જ્ઞાનીની વાણીમાં પરિણમનમાં જે સ્વભાવ ઉપરનું જોર છે, સ્વભાવની સાવધાની છે...

મુમુક્ષુ :- વાણી સ્વતંત્ર કીધી ને ? એ કઈ રીતે મેળ ખાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ જ કહું છું, કે એનું પરિણમન જે છે, પરિણમનને અને વાણીને નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે. સ્વતંત્ર હોવા છતાં નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે. કોઈ જ્ઞાની એમ કહે કે આ દેહ છે તે આત્મા છે ? ચાલો વાણી સ્વતંત્ર છે. તમારા પ્રશ્નની સામે મારો Cross છે. બરાબર છે ? કે કોઈ વાણી એમ કહે, કોઈ જ્ઞાની એમ કહે કે આ દેહ તે આત્મા છે ? કેમ ન કહે ? કેમ કે દેહ તે આત્મા નથી. એવું જે એનું પરિણમન છે એ પરિણમનને અનુસરીને નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ વાણી સ્વતંત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. સ્વતંત્ર ઉત્પન્ન થાય છે તોપણ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છોડીને સ્વતંત્ર ઉત્પન્ન થાય છે એમ ક્યારેય બનતું નથી. જો એ જ્ઞાનીની વાણીમાં એવો અજ્ઞાનીની વાણી જેવો પ્રકાર જ ન આવે (તો બેમાં ફેર પાડી શકાય નહિ).

સમ્યક્ત્વના કારણભૂત સાત તત્ત્વોનું શ્રદ્ધાન - તેનું પ્રતિપાદન હેય-
ઉપાદેયના દષ્ટિકોણથી કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં પણ જીવતત્ત્વ એક જ ઉપાદેય
છે અને અજીવ તત્ત્વ (વિભાવ અને વિભાવનું નિમિત્ત) હેય છે.

હેય = છોડવા યોગ્ય એવા અજીવ તત્ત્વના ગ્રહણનું કારણ હોવાથી આશ્રય
તત્ત્વનું પ્રતિપાદન થયું છે અને છોડવા યોગ્ય અજીવતત્ત્વનું ગ્રહણરૂપ હોવાથી
ત્યાં પ્રતિબંધ થવાથી, તેનો બંધતત્ત્વપણે નિર્દેશ કરાયો છે.

સંવર અને નિર્જરા, તે અજીવ તત્ત્વને (જે ભાવમાં અનાદિથી સ્વપણે ગ્રહણ
થયેલું છે) છોડવામાં કારણ હોવાથી કહ્યાં છે, તથા છોડવા યોગ્ય અજીવ તત્ત્વને
છોડી દેતાં જીવની જે અવસ્થા વિશેષ થાય છે, તે દર્શાવવા મોક્ષતત્ત્વનું
પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. (અનુભવ સંજીવની-૧૩૫૧)

વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ
ઉપલબ્ધ પ્રકાશન (ગુજરાતી)

ગ્રંથનું નામ તેમજ વિવરણ	મૂલ્ય
૦૧ અધ્યાત્મિકપત્ર (પૂજ્ય શ્રી નિહાલચંદ્રજી સોગાનીજીના પત્રો)	૦૨-૦૦
૦૨ અધ્યાત્મ સંદેશ (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના વિવિધ પ્રવચનો)	અનુપલબ્ધ
૦૩ આત્મયોગ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૫૯૬, ૪૯૧, ૬૦૯ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૦૪ અનુભવ સંજ્ઞવની (પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા લિખિત વચનામૃત્તોનું સંકલન)	૧૫૦-૦૦
૦૫ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૧) બહેનશ્રીના વચનામૃત ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૦૬ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૨) બહેનશ્રીના વચનામૃત ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૦૭ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૩) બહેનશ્રીના વચનામૃત ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૦૮ અધ્યાત્મ પરાગ	-
૦૯ બીજુ કાંઈ શોધમા (પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષ વિષયક વચનામૃત્તોનું સંકલન)	-
૧૦ બૃહદ્ દ્રવ્યસંગ્રહ પ્રવચન (ભાગ-૧) (દ્રવ્યસંગ્રહ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સર્ગ પ્રવચનો)	-
૧૧ બૃહદ્ દ્રવ્યસંગ્રહ પ્રવચન (ભાગ-૨) (દ્રવ્યસંગ્રહ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સર્ગ પ્રવચનો)	-
૧૨ ભગવાન આત્મા (દ્રષ્ટિ વિષયક વચનામૃત્તોનું સંકલન)	-
૧૩ દ્વાદશ અનુપ્રેક્ષા (શ્રીમદ્ ભગવત્ કુંદકુંદાચાર્યદેવ વિરચિત)	૦૨-૦૦
૧૪ દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ (ભાગ-૩) (પૂજ્ય શ્રી નિહાલચંદ્રજી સોગાની તત્ત્વચર્યા)	૦૪-૦૦
૧૫ દસ લક્ષણ ધર્મ (ઉત્તમ ક્ષમાદિ દસ ધર્મો પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનાં પ્રવચનો)	૦૬-૦૦
૧૬ ધન્ય આરાધના (શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીની અંતરંગ અધ્યાત્મ દશા ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ દ્વારા વિવેચન)	૧૦-૦૦
૧૭ દિશા બોધ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી પત્રાંક-૧૬૬, ૪૪૯, અને ૫૭૨ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ દ્વારા પ્રવચનો)	૧૦-૦૦
૧૮ ગુરુ ગુણ સંભારણા (પૂજ્ય બહેનશ્રીના શ્રીમુખેથી સ્ફુરિત ગુરુભક્તિ)	૦૫-૦૦
૧૯ ગુરુ ગિરા ગૌરવ (પૂજ્ય સૌગાનીજીની અંગત દશા ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૦ ગુરુ ગિરા ગૌરવ (ભાગ-૧) (દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પત્રો પર સર્ગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૧ ગુરુ ગિરા ગૌરવ (ભાગ-૨) (દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પત્રો પર સર્ગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૨ જિજ્ઞાસાસણં સર્વં (જ્ઞાનીપુરુષ વિષયક વચનામૃત્તોનું સંકલન)	૦૮-૦૦

૨૩	કુટુંબ પ્રતિબંધ (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૦૩, ૩૩૨, ૫૧૦, ૫૨૮, ૫૩૭ તથા ૩૭૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૨૪	કહાન રત્ન સરિતા (ભાગ-૧) (પરમાગમસારમાંથી ચૂંટેલા કેટલાક વચનામૃત્તો ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈનાં પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૨૫	કહાન રત્ન સરિતા (ભાગ-૨) (પરમાગમસારમાંથી કમબદ્ધ પર્યાય વિષયક ચૂંટેલા કેટલાક વચનામૃત્તો ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈનાં પ્રવચનો)	૩૦-૦૦
૨૬	કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા પ્રવચન (ભાગ-૧) કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સર્ળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૨૭	કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા પ્રવચન (ભાગ-૨) કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સર્ળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૨૮	કમબદ્ધપર્યાય	-
૨૯	મુમુક્ષતા આરોહણ ક્રમ (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૨૫૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૧૫-૦૦
૩૦	નિર્ભાત દર્શનની કેડીએ (લે. પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ)	૧૦-૦૦
૩૧	પરમાત્માપ્રકાશ (શ્રીમદ્ યોગીન્દ્રદેવ વિરચિત)	૧૫-૦૦
૩૨	પરમાગમસાર (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના ૧૦૦૮ વચનામૃત્ત)	૧૧-૨૫
૩૩	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૧) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ખાસ પ્રવચનો)	અનુપલબ્ધ
૩૪	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૨) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ખાસ પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૩૫	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૩) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ૪૭ નય ઉપર ખાસ પ્રવચનો)	૩૫-૦૦
૩૬	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૪) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ૪૭ નય શક્તિઓ ઉપર ખાસ પ્રવચનો)	૭૫-૦૦
૩૭	પ્રવચન પ્રસાદ (ભાગ-૧) (પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનો)	૬૫-૦૦
૩૮	પ્રવચન પ્રસાદ (ભાગ-૨) (પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનો)	-
૩૯	પ્રયોજન સિદ્ધિ (લે. પૂજ્યભાઈશ્રી શશીભાઈ)	૦૩-૦૦
૪૦	પથ પ્રકાશ (માર્ગદર્શન વિષયક વચનામૃત્તોનું સંકલન)	૦૬-૦૦
૪૧	પરિભ્રમણના પ્રત્યાખ્યાન (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૯૫, ૧૨૮ તથા ૨૬૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૪૨	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૪૦-૦૦
૪૩	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૨) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૮૫-૦૦
૪૪	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૩) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૪૫	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૪) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૪૦-૦૦
૪૬	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૫) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૪૭	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૬) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૪૮	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૭) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૪૯	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૮) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૫૦	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૯) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૫૧	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧૦) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦

૫૨	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧૧) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૫૩	પ્રવચનસાર	અનુપલબ્ધ
૫૪	પ્રચારિસ્તકાય સંગ્રહ	અનુપલબ્ધ
૫૫	પદ્મનંદીપંચવિશતી	-
૫૬	પુરુષાર્થ સિદ્ધિ ઉપાય	અનુપલબ્ધ
૫૭	રાજ હૃદય (ભાગ-૧) (શ્રીમદ રાજયંદ્ર ગ્રંથ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૫૮	રાજ હૃદય (ભાગ-૨) (શ્રીમદ રાજયંદ્ર ગ્રંથ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૫૯	રાજ હૃદય (ભાગ-૩) (શ્રીમદ રાજયંદ્ર ગ્રંથ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૬૦	રાજહૃદય (ભાગ-૪) ('શ્રીમદ્ રાજયંદ્ર' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગ પ્રવચનો)	૨૦.૦૦
૬૧	સમ્યક્જ્ઞાનદીપિકા (લે. શ્રી ધર્મદાસજી સુલ્લક)	૧૫-૦૦
૬૨	જ્ઞાનામૃત (શ્રીમદ રાજયંદ્ર ગ્રંથમાંથી ચૂંટેલા વચનામૃતો)	૦૬-૦૦
૬૩	સમ્યક્દર્શનના નિવાસના સર્વોત્કૃષ્ટ નિવાસભૂત છ પદનો પત્ર (શ્રીમદ્ રાજયંદ્ર પત્રાંક-૪૯૩ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૬૪	સિદ્ધપદનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય (શ્રીમદ રાજયંદ્ર પત્રાંક-૧૪૭, ૧૯૪, ૨૦૦, ૫૧૧, ૫૬૦ તથા ૮૧૯ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૬૫	સમયસાર દોહન (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજી સ્વામીના નાઈરોબીમાં સમયસાર પરમાગમ ઉપર થયેલાં પ્રવચનો)	૩૫-૦૦
૬૬	સુવિધિદર્શન (પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા લિખિત સુવિધિ લેખ ઉપર તેમનાં પ્રવચન)	૨૫-૦૦
૬૭	સ્વરૂપભાવના (શ્રીમદ રાજયંદ્ર પત્રાંક-૯૧૩, ૭૧૦ અને ૮૩૩ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૬૮	સમક્ષિતનું બીજ (શ્રીમદ રાજયંદ્ર ગ્રંથમાંથી સત્યુરુષની ઓળખાણ વિષયક પત્રાંક ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૩૦-૦૦
૬૯	તત્વાનુશીલન (પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા લિખિત વિવિધ લેખ)	-
૭૦	વિધિ વિજ્ઞાન (વિધિ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૭-૦૦
૭૧	વચનામૃત રહસ્ય (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના નાઈરોબીમાં બહેનશ્રીના વચનામૃત પર થયેલાં પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૭૨	વચનામૃત પ્રવચન (ભાગ-૧)	-
૭૩	વચનામૃત પ્રવચન (ભાગ-૨)	-
૭૪	વચનામૃત પ્રવચન (ભાગ-૩)	-
૭૫	વચનામૃત પ્રવચન (ભાગ-૪)	-
૭૬	યોગસાર	અનુપલબ્ધ
૭૭	ધન્ય આરાધક	-
૭૮	અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૪) 'બહેનશ્રીનાં વચનામૃત' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૭૯	અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૫) 'બહેનશ્રીનાં વચનામૃત' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૮૦	છ ઢાળા પ્રવચન (ભાગ-૧)	૨૦-૦૦
૮૧	છ ઢાળા પ્રવચન (ભાગ-૨)	૨૦-૦૦

८२	छ ढाणा प्रवचन (भाग-३)	२०-००
८३	मुक्तिनो मार्ग (सत्ता स्वरूप ग्रंथ पर पूज्य गुरुदेवश्रीना प्रवचन)	२०-००
८४	राजहृदय (भाग-५) ('श्रीमद् राजचंद्र' ग्रंथ उपर पूज्य भाईश्री शशीभाईना सणंग प्रवचनो)	२०-००
८५	राजहृदय (भाग-६) ('श्रीमद् राजचंद्र' ग्रंथ उपर पूज्य भाईश्री शशीभाईना सणंग प्रवचनो)	२०-००
८६	राजहृदय (भाग-७) ('श्रीमद् राजचंद्र' ग्रंथ उपर पूज्य भाईश्री शशीभाईना सणंग प्रवचनो)	२०-००
८७	राजहृदय (भाग-८) ('श्रीमद् राजचंद्र' ग्रंथ उपर पूज्य भाईश्री शशीभाईना सणंग प्रवचनो)	२०-००
८८	राजहृदय (भाग-९) ('श्रीमद् राजचंद्र' ग्रंथ उपर पूज्य भाईश्री शशीभाईना सणंग प्रवचनो)	२०-००
८९	राजहृदय (भाग-१०) ('श्रीमद् राजचंद्र' ग्रंथ उपर पूज्य भाईश्री शशीभाईना सणंग प्रवचनो)	२०-००
९०	अध्यात्म सुधा (भाग-६) 'अडेनश्रीनां वचनामृत' ग्रंथ उपर पूज्य भाईश्री शशीभाईना सणंग प्रवचनो	२०-००

श्री वीतराग सत्साहित्य प्रसारक ट्रस्ट
उपलब्ध प्रकाशन (हिन्दी)

ग्रंथ का नाम एवं विवरण	मूल्य
०१ अनुभव प्रकाश (ले. दीपचंदजी कासलीवाल)	-
०२ आत्मयोग (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-४६९, ४९९, ६०९ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२०-००
०३ अनुभव संजीवनी (पूज्य भाईश्री शशीभाई द्वारा लिखे गये वचनामृतोंका संकलन)	१५०-००
०४ आत्मसिद्धि शास्त्र पर प्रवचन (पूज्य गुरुदेवश्री द्वारा)	५०-००
०५ आत्मअवलोकन	-
०६ बृहद द्रव्यसंग्रह	अनुपलब्ध
०७ द्रव्यदृष्टिप्रकाश (तीनों भाग-पूज्य श्री निहालचंदजी सोगानीजीके पत्र एवं तत्वचर्चा)	३०-००
०८ दूसरा कुछ न खोज (प्रत्यक्ष सत्पुरुष विषयक वचनामृतोंका संकलन)	०६-००
०९ दंसणमूलो धम्मा (सम्यक्त्व महिमा विषयक आगमोंके आधार)	०६-००
१० धन्य आराधना (श्रीमद् राजचंद्रजीकी अंतरंग अध्यात्म दशा पर पूज्य भाईश्री शशीभाई द्वारा विवेचन)	-
११ दिशा बोध (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-१६६, ४४९, ५७२ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२५-००
१२ धन्य पुरुषार्थी	-
१३ धन्य अवतार	-
१४ गुरु गुण संभारणा (पूज्य बहिनश्री चंपाबहिन द्वारा गुरु भक्ति)	१५-००
१५ गुरु गिरा गौरव	-
१६ जिणसासणं सब्बं (ज्ञानीपुरुष विषयक वचनामृतोंका संकलन)	०८-००

१७	कुटुम्ब प्रतिबंध (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-१०३,३३२,५१०, ५२८,५३७ एवं ३७४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२५-००
१८	कहान रत्न सरिता (परमागमसारके विभिन्न वचनमृतों पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	३०-००
१९	मूलमें भूल (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके विविध प्रवचन)	०८-००
२०	मुमुक्षुता आरोहण क्रम (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-२५४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	-
२१	मुक्तिका मार्ग (सत्ता स्वरूप ग्रन्थ पर पूज्य गुरुदेवश्रीके प्रवचन)	१०-००
२२	निर्भात दर्शनकी पगडंडी (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	१०-००
२३	परमागमसार (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके १००८ वचनमृत)	-
२४	प्रयोजन सिद्धि (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	०४-००
२५	परिभ्रमणके प्रत्याख्यान (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-१९५, १२८, २६४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२०-००
२६	प्रवचन नवनीत (भाग-१) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके खास प्रवचन)	२०-००
२७	प्रवचन नवनीत (भाग-२) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके खास प्रवचन)	२०-००
२८	प्रवचन नवनीत (भाग-३) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके ४७ नय के खास प्रवचन)	२०-००
२९	प्रवचन नवनीत (भाग-४) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके ४७ शक्ति के खास प्रवचन)	२०-००
३०	प्रवचन सुधा (भाग-१) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके प्रवचनसार परमागम पर धारावाही प्रवचन)	२०-००
३१	प्रवचन सुधा (भाग-२) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके प्रवचनसार परमागम पर धारावाही प्रवचन)	२०-००
३२	पथ प्रकाश	२०.००
३३	प्रवचनसार	अनुपलब्ध
३४	प्रंचारस्तिकाय संग्रह	अनुपलब्ध
३५	सम्यक्ज्ञानदीपिका (ले. श्री धर्मदासजी कुल्लक)	१५-००
३६	ज्ञानामृत (श्रीमद् राजचंद्र ग्रंथमें से चयन किये गये वचनमृत)	-
३७	सम्यग्दर्शनके सर्वोत्कृष्ट निवासभूत छ पदोंका अमृत पत्र (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-४९३ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	१८-००
३८	सिद्धिपका सर्वश्रेष्ठ उपाय (श्रीमद् राजचंद्र ग्रंथमें से पत्रांक-१४७,१९४, २००,५११,५६० एवं ८१९ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२५-००
३९	सुविधि दर्शन (सुविधि लेख पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	४०-००
४०	समयसार नाटक	अनुपलब्ध
४१	समयसार कलश टीका	अनुपलब्ध
४२	समयसार	अनुपलब्ध
४३	स्मरण संचिका	२०.००

४४	स्वरूप भावना (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-९१३, ७१० एवं ८३३ पर पूज्य भाईश्री शशीभाई के प्रवचन)	२०-००
४५	तत्त्वानुशीलन (भाग-१,२,३) (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	२०-००
४६	तथ्य	अनुपलब्ध
४७	विधि विज्ञान (विधि विषयक वचनामृतोंका संकलन)	१०-००
४८	वचनामृत रहस्य (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके नाईरौबीमें हुए प्रवचन)	२०-००
४९	भगवान आत्मा	२०.००
५०	जिन प्रतिमा जिन सारखी	२०.००
५१.	छः ढाला प्रवचन (भाग-१)	२०.००
५२.	छः ढाला प्रवचन (भाग-२)	२०.००
५३.	छः ढाला प्रवचन (भाग-३)	२०.००
५४.	प्रवचनसुधा (भाग-६)	३०.००

वीतराग सत् साहित्य प्रसारक ट्रस्टमें से प्रकाशित हुई पुस्तकोंकी प्रत संख्या

०१	प्रवचनसार (गुजराती)	१५००	२०	द्रव्यदृष्टि प्रकाश (गुजराती)	१०,०००
०२	प्रवचनसार (हिन्दी)	४२००	२१	द्रव्यदृष्टि प्रकाश (हिन्दी)	७६००
०३	पंचास्तिकायसंग्रह (गुजराती)	१०००	२२	पुरुषार्थसिद्धिउपाय (गुजराती)	६१००
०४	पंचास्तिकाय संग्रह (हिन्दी)	२५००	२३	क्रमबद्धपर्याय (गुजराती)	८०००
०५	समयसार नाटक (हिन्दी)	३०००	२४	अध्यात्मपराग (गुजराती)	३०००
०६	अष्टपाहुड (हिन्दी)	२०००	२५	धन्य अवतार (गुजराती)	३७००
०७	अनुभव प्रकाश	२१००	२६	धन्य अवतार (हिन्दी)	८०००
०८	परमात्मप्रकाश	४१००	२७	परमामगसार (गुजराती)	५०००
०९	समयसार कलश टीका (हिन्दी)	२०००	२८	परमामगसरा (हिन्दी)	४४००
१०	आत्मअवलोकन	२०००	२९	वचनामृत प्रवचन भाग-१-२-३-४	५०००
११	समाधितंत्र (गुजराती)	२०००	३०	अनुभव प्रकाश (हिन्दी)	२०००
१२	बृहद द्रव्यसंग्रह (हिन्दी)	३०००	३१	निर्भूत दर्शननी केडीए (गुजराती)	५०००
१३	मुक्तिका मार्ग (सत्ता स्वरूप ग्रन्थ पर प्रवचन) (गुजराती)	१०००	३२	निर्भूत दर्शनकी पगडंडी (हिन्दी)	७५००
१४	योगसार	२०००	३३	गुरुगुण संभारणा (गुजराती)	३०००
१५	अध्यात्मसंदेश	२०००	३४	गुरुगुण संभारणा (हिन्दी)	७५००
१६	पद्मनंदीपंचविंशती	३०००	३५	जिण सासणं सव्वं (गुजराती)	२०००
१७	समयसार	३१००	३६	जिण सासणं सव्वं (हिन्दी)	२०००
१८	समयसार (हिन्दी)	२५००	३७	द्वादश अनुप्रेक्षा (गुजराती)	२०००
१९	अध्यात्मिक पत्रो (पूज्य निहालचंद्रजी सोगानी द्वारा लिखित)	३०००	३८	दस लक्षण धर्म (गुजराती)	२०००
			३९	धन्य आराधना (गुजराती)	१०००
			४०	धन्य आराधना (हिन्दी)	१५००

४१ प्रवचन नवनीत भाग-१-४ (गुजराती)	५८५०	७७ सिद्धपद का सर्वश्रेष्ठ उपाय (हिन्दी)	२०००
४२ प्रवचन प्रसाद भाग-१-२	२३००	७८ गुरु गिरा गौरव (हिन्दी-गुजराती)	३५००
४३ पथ प्रकाश (गुजराती)	२०००	७९ समयसार दोहन (गुजराती)	७५०
४४ पथ प्रकाश (हिन्दी)	५००	८० समकितनु बीज (गुजराती)	१०००
४५ प्रयोजन सिद्धि (गुजराती)	३५००	८१ स्वरूपभावना (गुजराती)	१०००
४६ प्रयोजन सिद्धि (हिन्दी)	२५००	८२ स्वरूपभावना (हिन्दी)	१०००
४७ विधि विज्ञान (गुजराती)	२०००	८३ सुविधि दर्शन (गुजराती)	१०००
४८ विधि विज्ञान (हिन्दी)	२०००	८४ सुविधिदर्शन (हिन्दी)	१९००
४९ भगवान आत्मा (गुजरात)	२०००	८५ आत्मसिद्धि शास्त्र पर प्रवचन	१२५०
५० भगवान आत्मा (हिन्दी)	१५००	८६ प्रवचन सुधा (भाग-१) (गुजराती)	१४००
५१ सम्यक्ज्ञानदीपिका (गुजराती)	१०००	८७ प्रवचन सुधा (भाग-२) (गुजराती)	७५०
५२ सम्यक्ज्ञानदीपिका (हिन्दी)	१५००	८८ प्रवचन सुधा (भाग-३) (गुजराती)	१०००
५३ तत्त्वानुशीलन (गुजराती)	४०००	८९ प्रवचन सुधा (भाग-४) (गुजराती)	१०००
५४ तत्त्वानुशीलन (हिन्दी)	२०००	९० प्रवचन सुधा (भाग-५) (गुजराती)	१०००
५५ बीजुं काई शोध मा (गुजराती)	४०००	९१ प्रवचन सुधा (भाग-६) (गुजराती)	१०००
५६ दूसरा कुछ न खोज (हिन्दी)	२०००	९२ प्रवचन सुधा (भाग-७) (गुजराती)	७५०
५७ मुमुक्षुता आरोहण क्रम (गुजराती)	२५००	९३ प्रवचन सुधा (भाग-८) (गुजराती)	७५०
५८ मुमुक्षुता आरोहण क्रम (हिन्दी)	३५००	९४ प्रवचन सुधा (भाग-९) (गुजराती)	७५०
५९ अमृत पत्र (गुजराती)	२०००	९५ प्रवचन सुधा (भाग-१०) (गुजराती)	७५०
६० अमृत पत्र (हिन्दी)	२५००	९६ प्रवचन सुधा (भाग-११) (गुजराती)	७५०
६१ परिभ्रमणना प्रत्याख्यान (गुजराती)	१५००	९७ कार्तिकेयानुप्रेक्षा प्रवचन भाग-१ (गुजराती)	१०००
६२ परिभ्रमणके प्रत्याख्यान (हिन्दी)	४०००	९८ कार्तिकेयानुप्रेक्षा प्रवचन भाग-२ (गुजराती)	१०००
६३ आत्मयोग (गुजराती)	१५००	९९ द्रव्यसंग्रह प्रवचन (भाग-१) (गुजराती)	१०००
६४ आत्मयोग (हिन्दी)	३०००	१०० द्रव्यसंग्रह प्रवचन (भाग-२) (गुजराती)	१०००
६५ अनुभव संजीवनी (गुजराती)	१०००	१०१ राज हृदय (भाग-१) (गुजराती)	१५००
६६ अनुभव संजीवनी (हिन्दी)	१०००	१०२ राज हृदय (भाग-२) (गुजराती)	१५००
६७ ज्ञानामृत (गुजराती)	३५००	१०३ राज हृदय (भाग-३) (गुजराती)	७५०
६८ ज्ञानामृत (हिन्दी)	१५००	१०४ अध्यात्मसुधा (भाग-१) (गुजराती)	१०००
६९ वचनामृत रहस्य (गुजराती)	१०००	१०५ अध्यात्मसुधा (भाग-२) (गुजराती)	१०००
७० वचनामृत रहस्य (हिन्दी)	१०००	१०६ अध्यात्म सुधा (भाग-३) (गुजराती)	१०००
७१ दिशा बोध (हिन्दी-गुजराती)	३५००	१०७ अध्यात्म सुधा (भाग-४) (गुजराती)	७५०
७२ कहान रत्न सरिता (भाग-१)	१०००	१०८ अध्यात्म सुधा (भाग-५) (गुजराती)	७५०
७३ कहान रत्न सरिता (भाग-२)	१०००	१०९ गुरु गिरा गौरव (भाग-१) (गुजराती)	१०००
७४ कुटुम्ब प्रतिबंध (गुजराती)	१५००	(धारावाही प्रवचन)	१०००
७५ कुटुम्ब प्रतिबंध (हिन्दी)	२५००	११० गुरु गिरा गौरव (भाग-२) (गुजराती)	१०००
७६ सिद्धपद का सर्वश्रेष्ठ उपाय (गुजराती)	१५००	(धारावाही प्रवचन)	७५०

१११ मुक्तनो मार्ग (गुजराती)	१०००	१२६ प्रवचन सुधा (भाग-४) हिन्दी)	१०००
११२ प्रवचन नवनीत (भाग-१) (हिन्दी)	१०००	१२७ प्रवचन सुधा (भाग-५) हिन्दी)	१०००
११३ प्रवचन नवनीत (भाग-२) (हिन्दी)	१०००	१२८ प्रवचन सुधा (भाग-६) हिन्दी)	१०००
११४ प्रवचन नवनीत (भाग-३) (हिन्दी)	१०००	१२७ धन्य पुरुषार्थी (गुजराती)	१५००
११५ प्रवचन नवनीत (भाग-४) (हिन्दी)	१०००	१२८ धन्य पुरुषार्थी (हिन्दी)	६५००
११६ धन्य आराधक (गुजराती)	७५०	१२९ छः ढाला प्रवचन (हिन्दी) (भाग-१)	१०००
११७ छः ढाला प्रवचन (गुजराती) (भाग-१)	१०००	१३० राज हृदय (भाग-४) (गुजराती)	५००
११८ छः ढाला प्रवचन (गुजराती) (भाग-२)	१०००	१३१ राज हृदय (भाग-५) (गुजराती)	५००
११९ छः ढाला प्रवचन (गुजराती) (भाग-३)	१०००	१३२ राज हृदय (भाग-६) (गुजराती)	५००
१२० जिन प्रतिमा जीनि सारखी	५००	१३३ राज हृदय (भाग-७) (गुजराती)	१५०
१२१ स्मरण संचिका	१५००	१३४ राज हृदय (भाग-८) (गुजराती)	१५०
१२२ दंसण मूलो धम्मो	३५००	१३५ राज हृदय (भाग-९) (गुजराती)	१५०
१२३ प्रवचन सुधा (भाग-१) हिन्दी)	१०००	१३६ राज हृदय (भाग-१०) (गुजराती)	१५०
१२४ प्रवचन सुधा (भाग-२) हिन्दी)	१०००	१३७ अध्यात्म सुधा (भाग-६) (गुजराती)	१५०
१२५ प्रवचन सुधा (भाग-३) हिन्दी)	१०००	१३८ अध्यात्म सुधा (भाग-७) (गुजराती)	१५०

ॐ

श्री वीतरागाय नमः

राजहृदय

(भाग-१०)

(पूज्य भाईश्री शशीभाईना 'श्रीमद् राजयंद्र' ग्रंथ

उपरना सणंग प्रवचनो)

(पत्रांक-५२० थी ५४२)

प्रकाशक

वीतराग सत् साहित्य प्रसारक ट्रस्ट

भावनगर

પ્રકાશક તથા પ્રાપ્તિ સ્થાન

વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ

૫૮૦, જૂની માણેકવાડી,

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામી માર્ગ

ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧

ફોન : (૦૨૭૮) ૨૪૨૩૨૦૭

અન્ય પ્રાપ્તિ સ્થાન :

- શ્રી કુંદકુંદ કહાન જૈન સાહિત્ય કેન્દ્ર, 'ગુરુ ગૌરવ', સોનગઢ
- શ્રી ખીમજીભાઈ ગંગર (મુંબઈ) : (૦૨૨) ૨૬૧૬૧૫૮૧, મો. ૦૯૮૨૦૩૬૫૬૮૩
- શ્રી ડોલરભાઈ હેમાણી (કલકત્તા) : (૦૩૩) ૨૪૭૫૨૬૯૭, મો. ૦૯૭૪૮૭૧૨૩૬૦

પ્રથમાવૃત્તિ : ૦૯-૧૨-૨૦૧૩ (પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈની ૮૧મી જન્મજયંતિ)

પ્રત : ૧૫૦

પૃષ્ઠ સંખ્યા : ૪૬૦ + ૮ = ૪૬૮

મૂલ્ય : ૨૦/-

લેસર ટાઈપ સેટિંગ :

પૂજા ઇમ્પ્રેશન્સ

૧૯૨૪/B, ૬, શાંતિનાથ બંગલોઝ,

શશીપ્રભુ ચોક, રૂપાણી સર્કલ પાસે

ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧

ફોન : ૯૭૨૫૨૫૧૧૩૧

મુદ્રક :

ભગવતી ઓફસેટ

૧૫/C, બંસીધર મિલ કંપાઉન્ડ

બારડોલપુરા,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૪

ફોન : ૯૮૨૫૪૭૭૭૪૫

પ્રસ્તાવના

‘રાજહૃદય’ ભાગ-૧૦નું પ્રકાશન કરતાં અમોને અત્યંત હર્ષ થાય છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં કૃપાળુદેવ ‘શ્રીમદ્ રાજયંદ્ર’ ગ્રંથમાં પ્રકાશિત વચનામૃતો તથા પત્રો ઉપર સમાદરણીય સિદ્ધાંતનિષ્ઠ પૂજ્ય ભાઈશ્રી ‘શશીભાઈ’ના પ્રવચનોનું પ્રકાશન છે. ‘ભાવનગર’માં ૧૯૮૮માં ‘શ્રી સીમંધર સ્વામી દ્વિગંબર જિનમંદિર’માં ‘શ્રીમદ્ રાજયંદ્ર’ ગ્રંથનો સળંગ સ્વાધ્યાય ચાલ્યો હતો. પ્રસ્તુત ધ્વનિમુદ્રિત પ્રવચનોના સી.ડી. પ્રવચનો ‘શ્રી શશીપ્રભુ સાધના સ્મૃતિ મંદિર’માં નિયમિતરૂપે સાંભળવાનો નિત્યક્રમ ચાલી રહ્યો હતો. પ્રવચનો સાંભળ્યા બાદ ઘણા મુમુક્ષુઓને એવો ભાવ આવ્યો કે જો આ પ્રવચનો ગ્રંથારૂઢ થાય તો સર્વ મુમુક્ષુ સમાજને આત્મહિતમાં લાભનું કારણ થાય. આ ભાવનાના ફળસ્વરૂપે ‘રાજહૃદય’ નામક ગ્રંથ પ્રકાશન કરવામાં આવી રહ્યો છે.

આપણાં પરમ તારણહાર, સાગર સમાન ગંભીર, અધ્યાત્મયુગ દિવાકર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી ‘કાનજીસ્વામી’નો સમસ્ત મુમુક્ષુ સમાજ ઉપર અવિસ્મરણીય ઉપકાર વર્તે છે. આવા દુષ્કાળમાં તીર્થંકર જેવા યુગપુરુષનો જન્મ એ આપણાં સૌનું મહાન સદ્ભાગ્ય છે. પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ના વિશાળ અને ગહન શાસ્ત્ર અભ્યાસની શ્રંખલામાં એક ગ્રંથ હતો ‘શ્રીમદ્ રાજયંદ્ર’ ! પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ના પરિવર્તન બાદ તેઓશ્રીએ આ ગ્રંથ ઉપર પ્રવચનો પણ આપેલા છે અને ત્યારે કોઈ પૂછે કે, અમારે કયુ શાસ્ત્ર વાંચવું ? તો પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ કહેતા, ‘શ્રીમદ્ રાજયંદ્ર’ વાંચો !

પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ના હૃદયમાં ‘કૃપાળુદેવ’ પ્રત્યે કેટલું બહુમાન, ઉપકારબુદ્ધિ અને ભક્તિભાવ હતો તેનો પુરાવો છે ‘શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર પર પ્રવચનો’. પાને પાને ‘કૃપાળુદેવ’ના ગુણગ્રામ કરતો આ ગ્રંથ ‘કૃપાળુદેવ’નું પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ના હૃદયમાં શું સ્થાન હતું તેની પ્રસિદ્ધિ કરે છે ! પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’એ કહ્યું છે કે, ‘અત્યારે જે આ ‘સમયસાર’ વંચાય છે તે ‘શ્રીમદ્ રાજયંદ્ર’નો ઉપકાર છે !’ આપણા ગુરુવર ‘કહાન’ પણ જેમનો ઉપકાર માને છે અને જેમના ગુણગ્રામ કરતાં થાકતા નથી તો આપણને તો કેટલો ઉપકાર, ભક્તિ અને બહુમાન હોવા ઘટે તે સ્પષ્ટ સમજી શકાય એવી વાત છે.

જન્મ-મરણ, માનસિક અને શારીરિક દુઃખ, પીડા, બાધા, રોગ, શોક આદિ અનેક પ્રકારના દુઃખથી ગ્રસિત સંસારી જીવ અનેક વિડંબનાઓને ભોગવતા પરવશ બની કાળચક્રમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યા છે. અનેક પ્રકારના કર્મજનિત ચિત્ર-વિચિત્ર ઉદય પ્રસંગોમાં રહેતું અસમાધાન, મૂઝવણ આદિ મટાડવાનો ઉપાય શું ? તેનું અજ્ઞાન હોવાને લીધે ન ઈચ્છતા છતાં દુઃખની પરંપરા અનિવાર્યપણે ભોગવી રહ્યા છે. સુખની ઝંખના, સુખની પ્રાપ્તિ માટેના વલખાં અને દુઃખથી ત્રસ્ત સંસારી જીવ

આજ પર્યંત સાચું સુખ પ્રાપ્ત નથી કરી શક્યા એ વાત વર્તમાન પરિસ્થિતિ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેમ છે.

આવી એક અણઉકેલી સમસ્યાનું સમાધાન ગવેષવા કોઈક વિરલ જીવ જાગે છે. તેને પહેલો વિચાર એ આવે છે કે, આ સુખ-દુઃખની સમસ્યાનું સમાધાન આપનાર એવા કોઈ મહાપુરુષ છે ખરા ? જો હોય તો મારે સાતમે પાતાળે પહોંચીને પણ આ સમસ્યાનો અંત લાવવો છે ! અંતરંગથી ઉત્પન્ન થયેલી સત્સમાગમની ભાવના સત્પુરુષની શોધમાં પરિણમિત થાય છે અને કુદરતના નિયમાનુસાર તે જીવને એ દિવ્યમૂર્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે વિરલ જીવ જ્ઞાનીપુરુષ દ્વારા ઉપદેશ બોધ અનુસાર પ્રયત્ન કરતાં તેને તે સત્ય સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ક્રમશઃ સંસારદુઃખથી પરિમુક્ત થાય છે.

‘કૃપાળુદેવે’ પૂર્વભવોમાં આત્મહિતાર્થે અનેક અથાગ પ્રયત્ન કર્યા હતાં છતાં એ સૌ નિષ્ફળ ગયા હતા પરંતુ કોઈ એક ભવમાં સત્પુરુષનો યોગ થયા બાદ તેઓશ્રીને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ હતી અને અનંત જન્મ-મરણનો અંત આવ્યો હતો. માટે ‘કૃપાળુદેવે’ વર્તમાનમાં સ્વયંને પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો યોગ થયો ન હોવા છતાં પત્રે પત્રે સત્સમાગમનો મહિમા નિષ્કારણ કરુણાથી માત્ર મુમુક્ષુજીવના કલ્યાણ અર્થે ગાયો છે. ‘કૃપાળુદેવ’ના પરિચયમાં જે કોઈ સુપાત્ર જીવો આવેલા તેમને તે વખતની તેમની યોગ્યતાને જોઈને તેઓએ પત્રમાં માર્ગદર્શન આપેલું. આ માર્ગદર્શન વર્તમાનમાં આપણને સૌ કોઈને લાગુ પડે તેવું માર્ગદર્શન છે.

‘કૃપાળુદેવ’ને સમષ્ટિગત ઉપદેશ આપવાનો ઉદ્દય નહોતો પરંતુ વ્યક્તિગત ઉપદેશ આપવાનો ઉદ્દય હતો. માટે આ વાતની મર્યાદા સમજીને ‘કૃપાળુદેવે’ આપેલ માર્ગદર્શનને જો જીવનમાં અવધારવામાં આવે તો અવશ્ય દોષમુક્ત થવાય એ વાત નિઃસંશય છે. ‘કૃપાળુદેવ’ની લખાણની ભાષા ગૂઢ હોઈ પ્રાયઃ જીવ તેમના અંતઃકરણને સમજી શકતો નથી. છતાં તેઓશ્રીના લખાણમાં એવો જ કોઈ ચમત્કાર છે કે આજે તેઓશ્રીની અનુપસ્થિતિમાં પણ હજારો લોકો તેમના બોધને અનુસરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે !

‘કૃપાળુદેવ’ના લખાણમાં રહેલી મધ્યસ્થતા, આશય ગંભીરતા, આત્મહિતનો પ્રધાન સૂર, નિષ્કારણ કરુણા, અંગ અંગમાં નીતરતો વૈરાગ્ય, પારલૌકિક વિચક્ષણતા, પુરુષાર્થની તીવ્ર ગતિ, સરળતા, પરેચ્છાનુચારીપણું ઇત્યાદિ અનેકાનેક ગુણોથી વિભૂષિત થયેલા તેમના પત્રો એક અમૂલ્ય રત્નોની નિધિ છે ! તેઓશ્રીના લખાણમાં રહેલું ઊંડાણ તેમના હૃદયને – અંતરંગ પરિણતિને પ્રકાશે છે. અંતરંગ પરિણતિમાં વર્તતા દિવ્ય ગુણોની ઝલક તેમના લખાણમાં વ્યક્ત થઈ છે. પરંતુ આ ઝલકને પારખનારા પણ કોઈ વિરલા જીવ જ હોય છે. કોઈક જ વિરલા તેમના હૃદયને પારખી શક્યા છે, જેણે પારખ્યા તે પોતે તે દિવ્ય દશાને પામી ગયા ! એ દિવ્ય હૃદયને પારખીને વર્તમાન મુમુક્ષુ સમાજ પર્યંત તે હૃદયના ભાવોને પ્રકાશમાં લાવનાર છે – પૂજ્ય ભાઈશ્રી ‘શશીભાઈ’ !

‘રાજહૃદય’ નામ અનુસાર ‘કૃપાળુદેવ’ના અંતરંગને ખોલનાર પૂજ્ય ભાઈશ્રી ‘શશીભાઈ’ના

અનુભવરસ ઝરતા આ પ્રવચનો અમૃતવેલડી સમાન છે. એક દિવ્યમૂર્તિને આકાર આપતા આ પ્રવચનો ‘કૃપાળુદેવ’ જેવા મહાન સાધકની સાધકદશાને સ્વયંની અનુભવવાણીરૂપી ટાંકણાંથી ઉત્કીર્ણ કરીને મુમુક્ષુજીવને દર્શાવે છે કે, આ છે ‘કૃપાળુદેવ’ ! આ છે ‘રાજહૃદય’ ! ‘કૃપાળુદેવ’ના લખાણમાં વ્યક્ત થતાં તેઓશ્રીના અંતરંગ અલૌકિક ગુણરૂપી રત્નોના ખોબા ભરી ભરીને મુમુક્ષુ સમક્ષ મૂક્યા છે !! કોઈપણ જીવ ગ્રાહક થઈને લે તો સ્વયં એ રત્નોથી વિભૂષિત થઈ જાય !

ધન્ય છે ‘પૂજ્ય ભાઈશ્રી’ના સાતિશય જ્ઞાનને અને ધન્ય છે તેમની સાતિશય પ્રવચનધારાને કે જેના દ્વારા એ દિવ્યમૂર્તિના દર્શન કરાવ્યા ! જ્ઞાનીપુરુષના એક એક વચનમાં અનંત આગમ રહેલાં છે એ વાતની પ્રતીતિ કરાવતા આ પ્રવચનો મુમુક્ષુજીવ માટે રત્નોની નિધિ સમાન છે. મુમુક્ષુજીવને પોતાનું વ્યવહારિક જીવન અને નિશ્ચય જીવન કેવી રીતે ઘડવું તેવું માર્ગદર્શન ઠામ ઠામ અનેક પત્રોમાં જોવા મળે છે.

નાની ઉંમરથી જ ‘કૃપાળુદેવ’ના લખાણમાં તેઓશ્રીના પૂર્વસંસ્કાર પ્રકાશિત થાય છે અને કોઈ ગજબના સાધકજીવે આ કળિકાળમાં જન્મ ધારણ કર્યો છે તેવી પ્રતીતિ કરાવી જાય છે. લખાણની અંદર ઝળકતી પ્રૌઢતા, વૈરાગ્ય, વિવેક, આત્મહિતનો સંવેગ, વિશાળતા, સરળતા આદિ અભિવ્યક્તિઓ દર્શનીય અને મનનીય છે.

૧૭ વર્ષની ઉંમર પહેલાં લખાયેલાં દસ વચનો ઉપર પ્રવચન આપતાં પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ ફરમાવે છે કે, આ તો બાર અંગનો સાર છે ! એવા વચનોના, એ વચનના દેનાર એવા પુરુષના, અલ્પમતિ જીવ શું ગુણગ્રામ કરી શકે ? છતાં ઉપકારબુદ્ધિવશાત્ અત્ર તેઓશ્રીના થોડા ગુણોનું બહુમાન, ભક્તિ કરી તેમના ચરણોમાં વંદન કરીએ છીએ.

પ્રસ્તુત ગ્રંથના પ્રકાશન પ્રસંગે અધ્યાત્મ યુગસૃષ્ટા પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી ‘કાનજીસ્વામી’, તદ્ભક્તરત્ન પ્રશમમૂર્તિ પૂજ્ય બહેનશ્રી ‘ચંપાબહેન’, ગુરુ ગૌરવ પુરુષાર્થમૂર્તિ પૂજ્ય ‘નિહાલચંદ્ર સોગાનીજી’ તથા શાંતમૂર્તિ, ‘રાજહૃદય’ ઓળખાવનાર એવા પૂજ્ય ભાઈશ્રી ‘શશીભાઈ’ના ચરણોમાં ભક્તિભાવપૂર્વક વંદન કરીએ છીએ.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં પ્રકાશિત પ્રવચનોને સી.ડીમાંથી સાંભળીને સંપાદન કરવામાં આવેલ છે. ઘણા પ્રવચનોમાં રેકોર્ડિંગ ખરાબ હોઈ ક્યાંક ક્યાંક સ્પષ્ટ સંભળાતું નહિ હોવાથી ખાલી જગ્યા રાખવામાં આવી છે. ‘પૂજ્ય ભાઈશ્રી’ના ભાવોનો પ્રવાહ યથાવત જાળવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે તેમ છતાં ક્યાંક ભૂલ રહી ગઈ હોય તો એ સત્પુરુષોની તથા જિનવાણી માતાની હૃદયપૂર્વક ક્ષમા યાચીએ છીએ. ત્યારબાદ આ પ્રવચનોને બીજા મુમુક્ષુ દ્વારા ફરીથી તપાસવામાં આવે છે અને પછી જ પ્રેસ ઉપર મોકલવામાં આવે છે.

સળંગ પ્રવચનો ‘ભાવનગર’ જિનમંદિરમાં ચાલ્યા છે, આશરે ૫૦૦ પ્રવચનોમાં પૂર્ણ થતા આ ગ્રંથના પ્રવચનોના લગભગ ૧૮ ભાગ પ્રકાશિત કરવાની ભાવના છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં જે પત્રો ઉપરના પ્રવચનો તે શ્રૃંખલામાં નહિ હોવાથી ત્યારબાદ પાછળથી બીજે સ્થળે તે જ પત્ર ઉપરના

પ્રવચનો ચાલ્યા હોય તો ત્યાં તે પ્રવચનો લેવામાં આવેલ છે. જે પ્રવચનો હિન્દીમાં ચાલેલા છે તેની માત્ર લિપી ગુજરાતી કરીને લેવામાં આવ્યા છે. બહારગામ ચાલેલા પ્રવચનોનું સ્થળ-નિર્દેશન જે તે પ્રવચનના મથાળામાં આપવામાં આવેલ છે.

ગ્રંથના પ્રકાશન કાર્યમાં જે જે મુમુક્ષુઓનો સહકાર પ્રાપ્ત થયેલ છે તેમનો આભાર માનવામાં આવે છે. ગ્રંથ પ્રકાશનાર્થે પ્રાપ્ત દાનરાશિનો ઉલ્લેખ અન્યત્ર આપવામાં આવેલ છે તે સર્વનો પણ આભાર માનવામાં આવે છે. ગ્રંથના સુંદર ટાઈપ સેટિંગ માટે ‘પૂજા ઇમ્પ્રેશન્સ’નો તથા સુંદર મુદ્રણ કાર્ય માટે મે. ‘ભગવતી ઓફસેટ’નો આભાર માનવામાં આવે છે.

અંતતઃ ‘રાજહૃદય’માંથી પ્રવાહિત આ અવિરત અમૃત સરવાણીને પીને પ્રત્યેક જીવ શાશ્વત સુખને પ્રાપ્ત થાય એવી ભાવના સાથે વિરામ પામીએ છીએ.

આસો વદ અમાસ, તા. ૦૩-૧૧-૨૦૧૩
(વીર નિર્વાણકલ્યાણક દિન)

ટ્રસ્ટીગણ
વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ
ભાવનગર

‘રાજહૃદય’ ભાગ-૧૦ના પ્રકાશનાર્થે પ્રાપ્ત દાનરાશિ

હૈદરાબાદ મુમુક્ષુ ગૃપ, હ. કમલભાઈ દેવચંદભાઈ શાહ, હૈદરાબાદ	૩૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી વિમળાબહેન ટોકરશી સાવલા, મુંબઈ	૩૦,૦૦૦/-
શ્રી શાંતિલાલ છગનલાલ શાહ, ચેન્નાઈ	૨૫,૦૦૦/-
સ્વ. પ્રાણકુંવરબહેન હેમાણીના સ્મરણાર્થે, હ. શ્રી ડોલરભાઈ હેમાણી	૨૫,૦૦૦/-
ચિ.ઋતાના સ્મરણાર્થે, હ. ડૉ. રાજેન્દ્રભાઈ શાહ, સુરત	૨૦,૦૦૦/-
શ્રી મણીલાલ મેઘજી સાવલા, મુંબઈ	૧૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી વંદનાબહેન રણધીરભાઈ ઘોષાલ, કોલકાટા	૧૧,૦૦૦/-
શ્રી નૈસા, શ્વેતા, ભાવીન સાવલા, મુંબઈ	૧૦,૦૦૦/-
શ્રીમતી તારાબેન ગુલાબચંદ શાહ, ચેન્નાઈ	૧૦,૦૦૦/-
શ્રી અભિષેક, સુનિલભાઈ જસુભાઈ કામદાર, મુંબઈ	૧૦,૦૦૦/-
શ્રીમતી ઇન્દિરાબહેન રમેશભાઈ મહેતા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી વેલબાઈ વિસનજી સાવલા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી મીનાબહેન ઝવેરીભાઈ સાવલા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
શ્રી પ્રતિકભાઈ ઝવેરીભાઈ સાવલા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
ચેલણાબહેન શ્રેણિક સાવલા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
મીના બાબુભાઈ ભીખુભાઈ, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
નૈનીલ, હીના, કેતન છેડા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-

શ્રીમતી લક્ષ્મીબહેન તલકશી છેડા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
પાર્થ, ચાર્મી, રક્ષા, પરેશ	૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી લક્ષ્મીબહેન ખીમજીભાઈ ગંગર, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
ડો. બી.એમ. સુથાર, કમ્પાલા, યુગાન્ડા	૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી લીનાબહેન ભરતભાઈ રાંભીયા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
એક મુમુક્ષુ, પૂના	૫,૦૦૦/-
વીણાબહેન મહેન્દ્રભાઈ વીરા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
મીસલ પ્રતીક્ષ વીરા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
જીનલબહેન મહેન્દ્રભાઈ વીરા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
સુમીત્રાબહેન રમેશભાઈ, કેન્યા	૫,૦૦૦/-
ધુલીચંદ્રજી બરડીયા હ. ચંદ્રાબહેન, ભિલાઈ	૫,૦૦૦/-
ભિલાઈ મુમુક્ષુમંડળ, ભિલાઈ	૫,૦૦૦/-
બેલાબહેન અને પ્રશાંતભાઈ જૈન, ભાવનગર	૫,૦૦૦/-
મીનાક્ષીબેન પ્રેસવાળા, સુરત	૫,૦૦૦/-
શ્રી પિયૂષભાઈ નગીનદાસ ભાયાણી, કોલકાટા	૫,૦૦૦/-
સ્વ. હસમુખભાઈ અજમેરાના સ્મર્ષાર્થી, હ. અનસૂયાબહેન અજમેરા, કોલકતા	૫,૦૦૦/-
શ્રી ધર્મેન્દ્રભાઈ વોરા, ભાવનગર	૨,૫૦૦/-
શ્રી હેમંતભાઈ શાહ, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
જિજ્ઞાબહેન દીપકભાઈ છેડા, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
હેત્વી દીપકભાઈ છેડા, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
શ્રીમતી સાકરબહેન મેઘજી રાંભીયા, મુંબઈ	૨,૦૦૦/-
સ્મિત ભરતભાઈ રાંભીયા, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
હર્ષ ભરતભાઈ રાંભીયા, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
સાચી હેમલ જયંત ગાલા યુએસએ.	૨,૦૦૦/-
સોહમ હેમલ જયંત ગાલા યુએસએ.	૨,૦૦૦/-
શ્રી પરિચંદ્રજી ઘોષાલ, કોલકાટા	૧,૦૦૦/-
શ્રીમતી વંદનાબહેન ઘોષાલ, કોલકાટા	૫૦૦/-
શ્રીમતી અવનીબહેન મીતેષભાઈ શાહ	૫૦૦/-
શ્રીમતી સ્નેહલતાબહેન જયેન્દ્રભાઈ શાહ, ભાવનગર	૨૫૧/-
સ્વ. કસ્તુરીબહેન લક્ષ્મીચંદ શાહ, અમદાવાદ, હ. કનુભાઈ શાહ	૨૫૧/-
સ્વ. મધુબહેન કનુભાઈ શાહ, અમદાવાદ, હ. કનુભાઈ શાહ	૨૫૧/-

પ્રવચન અનુક્રમણિકા

પ્રવચન નં.	પત્રાંક	પાના નં.
૨૧૯.	પત્રાંક-૫૨૦	૦૦૧
૨૨૦.	પત્રાંક-૫૨૦ અને ૫૨૧	૦૨૩
૨૨૨.	પત્રાંક-૫૨૨	૦૪૩
૨૨૩.	પત્રાંક-૫૨૨ અને ૫૨૩	૦૬૪
૨૨૫.	પત્રાંક-૫૨૫ અને ૫૨૬	૦૮૪
૨૨૬.	પત્રાંક-૫૨૬ અને ૫૨૭	૧૦૫
૨૨૭.	પત્રાંક-૫૨૭ અને ૫૨૮	૧૨૪
૨૨૮.	પત્રાંક-૫૨૮	૧૪૩
૨૨૯.	પત્રાંક-૫૨૮ થી ૫૩૦	૧૬૦
૨૩૦.	પત્રાંક-૫૩૦	૧૮૪
૨૩૧.	પત્રાંક-૫૩૦	૨૧૨
૨૩૨.	પત્રાંક-૫૩૦	૨૨૯
૨૩૩.	પત્રાંક-૫૩૦	૨૪૭
૨૩૪.	પત્રાંક-૫૩૦	૨૬૫
૨૩૫.	પત્રાંક-૫૩૦	૨૮૪
૨૩૬.	પત્રાંક-૫૩૦ થી ૫૩૨	૩૦૪
૨૩૭.	પત્રાંક-૫૩૩ અને ૫૩૪	૩૨૪
૨૩૮.	પત્રાંક-૫૩૫ થી ૫૩૭	૩૪૩
૨૩૯.	પત્રાંક-૫૩૭	૩૬૬
૨૪૦.	પત્રાંક-૫૩૭	૩૮૩
૨૪૧.	પત્રાંક-૫૩૮ અને ૫૩૯	૪૦૧
૨૪૨.	શીક્ષાપાઠ-૨૪	૪૨૨
૨૪૩.	પત્રાંક-૫૪૦	૪૩૦
૨૪૪.	પત્રાંક-૫૪૧ અને ૫૪૨	૪૪૨

(નોંધ :- પ્રવચન નં.૨૨૧ આગળના પ્રવચનની કોપી છે માટે લેવામાં આવેલ નથી. તેમજ પ્રવચન નં.૨૨૪માં અવાજ ખરાબ હોવાથી લેવામાં આવેલ નથી.